



งานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

ประกอบสร้างความรู้เรื่องอยุธยาตอนปลาย

โดย

สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

และ

คณะอนุกรรมการพิจารณาและเรียบเรียงประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา

พฤษภาคม ๒๕๕๕

สัญญาเลขที่ RDG54H0007

งานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

ประกอบสร้างความรู้เรื่องอยุธยาตอนปลาย

คณะทำงาน	**สังกัด**
ท่านผู้หญิง วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	ที่ปรึกษา คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์อยุธยา
รองศาสตราจารย์ ดร.สุเนตร ชุตินธรานนท์	สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีระ นุชเปี่ยม	หลักสูตรเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อาจารย์ ดร.วรพร ภู่พงศ์พันธ์	คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
นางสาว วีรวัลย์ งามสันติกุล	พิพิธภัณฑ์พระปกเกล้า สถาบันพระปกเกล้า
อาจารย์ ดร.ภาวรรณ เรืองศิลป์	คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
นาง พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร ซุน	นักวิชาการอิสระ
รองศาสตราจารย์ ดร.ธีรวัต ณ ป้อมเพชร	นักวิชาการอิสระ
นาย เศรษฐพงษ์ จงสงวน	นักวิชาการอิสระ
นาย ไพรินทร์ แก่นแก้ว	นักวิชาการอิสระ
นางสาว บุหลง ศรีกนก	นักวิชาการอิสระ
นาวาอากาศโทหญิง สุมาลี วีระวงศ์	นักวิชาการอิสระ
อาจารย์ ดร.จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์	คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
นางสาว วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์	คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล
นาง อรุโณทัย ศุภเลิศมงคลชัย	สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สนับสนุนโดย **สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)**

สารบัญ

หน้า

คำนำ

บทนำ ๑

หัวข้อที่ ๑ สถานะความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลาย

ความนำ ๖

การรื้อฟื้นเรื่องราวของอยุธยา ๘

ความเป็นสมัยใหม่ในการศึกษาประวัติศาสตร์ ๒๔

ประวัติศาสตร์ชาตินิยม ๔๔

ประวัติศาสตร์วิชาการ ๕๘

สรุป ๘๐

หัวข้อที่ ๒ ราชอาณาจักรอยุธยาในโลกาภิวัตน์ระยะแรก: พลวัตของการทูตไทย สมัยอยุธยาตอนปลาย กรณีการติดต่อกับชาติตะวันตก

๑. ที่มาและความสำคัญของการศึกษา ๘๔

๒. การค้าและการทูตไทยสมัยอยุธยา ๙๐

๓. การติดต่อกับชาติตะวันตกสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง: กรณีฮอลันดา สเปน ฝรั่งเศส และอังกฤษ ๙๖

๔. สรุป ๑๐๕

หัวข้อที่ ๓ การค้าเครื่องกระเบื้องระหว่างจีนสมัยต้นราชวงศ์ชิง กับ กรุงศรีอยุธยาสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง พ.ศ. ๒๑๘๗-๒๓๑๐ ๑๐๖

บทที่ ๑ แหล่งผลิตเครื่องกระเบื้องจีนสำหรับส่งออก สมัยปลายราชวงศ์หมิงและต้นราชวงศ์ชิง ๑๐๗

บทที่ ๒ การพัฒนาเทคนิคการกผลิตและเอกลักษณ์เครื่องกระเบื้อง สมัยคังซี สมัยหย่งเจิ้น และสมัยเฉียนหลง ยุคราชวงศ์ชิง ๑๑๗

สารบัญ

หน้า

บทที่ ๓ การค้าระหว่างจีนกับสยาม สมัยราชวงศ์ปราสาททองและราชวงศ์บ้านพลูหลวง ๑๒๖

บทที่ ๔ เครื่องกระเบื้องที่สยามส่งทำตามแบบไทยในสมัยราชวงศ์ปราสาททองและราชวงศ์บ้านพลูหลวง ๑๔๓

บทที่ ๕ ถ้วยชามนำเข้าในเชิงพาณิชย์ ที่ขายในตลาดและละแวกร้านค้าสมัยปลายอยุธยา ๑๖๗

บทที่ ๖ บทสรุป ๑๘๐

เอกสารแนบท้าย ๑ : ตารางเทียบรัชสมัยไทยและจีน ๑๘๒

เอกสารแนบท้าย ๒ : เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์การค้าระหว่างอยุธยาและจีน พ.ศ. ๒๑๕๔-๒๓๑๐ ๑๘๓

เอกสารแนบท้าย ๓ : แผนที่เมืองท่าทะเลจีน ๑๙๓

บรรณานุกรม ๑๙๔

หัวข้อที่ ๔ ราชประเพณีสมัยอยุธยาตอนปลาย: กรณีศึกษาพระราชพิธีราชาภิเษก

คติความเชื่อและคติธรรมเนื่องด้วยฐานะของพระมหากษัตริย์กับสังคมไทย ๑๙๘

พระมหากษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง การเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติและการราชาภิเษก (พ.ศ. ๒๒๓๑ – ๒๓๑๐) ๒๑๐

ข้อสังเกต การเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติและพระราชพิธีราชาภิเษกในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง ๒๒๒

บทสรุป ๒๒๖

ตารางที่ ๑ การราชาภิเษกในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง (พ.ศ. ๒๒๓๑ – ๒๓๑๐) ๒๓๔

ตารางที่ ๒ การพระราชพิธีราชาภิเษกในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง ๒๓๘

ตารางที่ ๓ เปรียบเทียบลักษณะการพระราชพิธีราชาภิเษกของพม่า เขมร และกรุงศรีอยุธยา ๒๔๘

บรรณานุกรม ๒๕๘

สารบัญ

หน้า

หัวข้อที่ ๕ ข้อสังเกต ว่าด้วยพัฒนาการทางภาษาและวัฒนธรรม สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ในตำนานมุขปาฐะและวรรณคดีลายลักษณ์

ถ้อยแถลง ๒๖๐

๑. ปัญหาเชิงนิยามและข้อจำกัดเบื้องต้นของฐานข้อมูลที่จะนำมาใช้ ๒๖๑

๒. ภาพรวมของข้อมูลฐาน ที่เห็นควรนำมาใช้ในการวิเคราะห์พัฒนาการทางภาษาและวัฒนธรรมของยุคอยุธยาตอนปลาย และข้อสังเกต ๒๗๐

๓. ข้อสังเกตเชิงวิเคราะห์ ว่าด้วยเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรและพระนิพนธ์ในบริบทร่วมสมัย ๒๙๐

ผนวก ก. พัฒนาการทางวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: หัวเลี้ยวหัวต่อของสังคมไทย ๓๑๐

ผนวก ข. ความเป็นไปได้ของตำนานศรีปราชญ์ในบริบททางวัฒนธรรม ๓๒๔

ผนวก ค. ภาพวัฒนธรรมไทยในบทเห่กล่อม ๓๒๗

บรรณานุกรม ๓๒๙

หัวข้อที่ ๖ ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะและสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย กับศิลปกรรมอินโด-เปอร์เซีย ๓๓๒

อิหร่านสมัยราชวงศ์ซาฟอวี (The Safavid Dynasty): ยุคทองของศิลปสถาปัตยกรรมอิสลามในอิหร่าน ๓๓๓

อิหร่าน-อินเดีย-อยุธยา : เครือข่ายความสัมพันธ์ในยุคแห่งการค้า ๓๕๒

รูปรอยความสัมพันธ์ทางสถาปัตยกรรม ๓๕๗

ความสัมพันธ์ในแบบแผนงานจิตรกรรม ๓๘๗

ลายพรม ผืนผ้า และประณีตศิลป์อินโด-เปอร์เซีย กับศิลปกรรมอยุธยาตอนปลาย ๔๐๒

บทสรุป : ข้ามพรมแดนแห่งการสร้างสรรค์ ๔๓๘

บรรณานุกรม ๔๔๐

คำนำ

อยุธยาตอนปลายเป็นช่วงสมัยในประวัติศาสตร์ไทยที่ได้รับความสนใจจากนักประวัติศาสตร์มากที่สุดช่วงสมัยหนึ่ง นอกจากช่วงสมัยนี้จะมีประเด็นให้ถกเถียงอย่างมาก เพราะถูกมองตั้งแต่ประมาณรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาว่า เป็น “ยุคเสื่อม” ของอยุธยา (จึงมีประเด็นในเรื่องความเสื่อมในด้านต่างๆ และประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นหัวข้อในการถกเถียงและศึกษาค้นคว้าอยู่มาก) แล้วยังมีหลักฐานข้อมูลโดยเฉพาะที่เป็นบันทึกของชาวตะวันตกให้นักประวัติศาสตร์ได้ศึกษาค้นคว้าได้อย่างกว้างขวางด้วย

อย่างไรก็ดี การศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของอยุธยาตอนปลาย (และประวัติศาสตร์อยุธยาโดยรวม) มักจะมุ่งไปที่ประเด็นเฉพาะต่างๆ ไม่ว่าจะในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ศิลปวัฒนธรรม และการต่างประเทศ แน่นอนคงจะไม่มีนักประวัติศาสตร์คนใดคนหนึ่งที่เชี่ยวชาญทุกๆ ด้านเหล่านี้ การศึกษาค้นคว้าจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเป็นการมองเฉพาะด้าน และนอกจากนั้นก็มักจะยังเป็นการศึกษาเรื่องเฉพาะของช่วงสมัยนั้นๆ เป็นสำคัญ แต่ข้อจำกัดของการมองเฉพาะด้านในลักษณะนี้ก็คือ จะไม่ได้ภาพรวมในมิติต่างๆ ของอยุธยาไม่ว่าจะเป็นในช่วงตอนใดช่วงตอนหนึ่งก็ตาม ภาพความเข้าใจของอยุธยาจึงมักเป็นผลมาจากการมองเฉพาะด้านเช่นนั้น เช่น ภาพของความเสื่อมก็มักจะมาจากการมองในประเด็นด้านการเมือง โดยเรื่องราวที่ได้รับความสนใจมากที่สุดก็คือ ความขัดแย้งและการแย่งชิงอำนาจ ที่ก่อให้เกิดความสูญเสียด้านกำลังคนอย่างมหาศาล ในขณะที่ในด้านอื่นๆ เช่น เศรษฐกิจและการค้า ศิลปวัฒนธรรมและศาสนา ที่แม้จะได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ทางการเมืองอยู่บ้าง แต่ก็ยังไม่อาจจะถือได้ว่าจะต้อง “เสื่อม” ตามไปด้วย

โครงการวิจัยเรื่อง “ประกอบสร้างความรู้เรื่องอยุธยาตอนปลาย” จึงเป็นความพยายามที่จะมองภาพของอยุธยาในมิติต่างๆ เพื่อให้เห็น “ภาพรวม” ที่ครอบคลุมกว้างขวางที่สุดเท่าที่จะทำได้สำหรับการวิจัยโดยใช้เวลาเพียง ๑ ปี คณะผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผลงานวิจัยจากโครงการนี้ จะทำให้สามารถเห็นภาพของอยุธยาตอนปลายที่เป็น “ภาพรวม” จากการ “ประกอบสร้าง” เรื่องราวในมิติต่างๆ เข้าด้วยกัน และเข้าใจเรื่องราวของยุคสมัยนี้ว่า มิได้เป็นยุคสมัยแห่งความขัดแย้งและแย่งชิงอำนาจกันเป็นสำคัญเท่านั้น ไม่ว่าเราจะยังถือว่า ช่วงสมัยนี้เป็นช่วงสมัยแห่งความเสื่อมหรือไม่ก็ตาม

คณะผู้วิจัย

บทนำ

สุเนตร ชุตินธรานนท์

การศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาที่ผ่านมาถูกขับเคลื่อนภายใต้เพดานทางความคิดที่ว่าประวัติศาสตร์ช่วงสมัยนี้แบ่งออกเป็น ๓ ยุคใหญ่ คือ กำเนิด หรือ The Rise ยุคทอง หรือ The Golden Age และยุคเสื่อมและล่มสลาย หรือ The Decline and Fall เพดานทางความคิดตามกล่าวนี้เป็นดอกผลอันเกิดจากการรับแนวคิดตะวันตกว่าด้วยธรรมชาติแห่งการขึ้น-ลงของอาณาจักร ซึ่งไม่มีปรากฏในมโนสำนึกของคนอยุธยาตลอดถึงยุคต้นกรุงเทพฯ ทั้งนี้มิได้หมายความว่าคนไทยโบราณมิได้มีความคิดและความเชื่อเรื่องยุคเสื่อม หากแต่กระบวนทัศน์ต่อแนวคิดดังกล่าวต่างไปจากแนวคิดของโลกตะวันตกตามที่ได้กล่าว ด้วยคนไทยโบราณยึดโยงความเสื่อมเข้ากับพลวัตตามครรลองพุทธศาสนา ดังมีแนวคิดเรื่องพุทธพยากรณ์เป็นประจักษ์พยาน จะอย่างไรก็ตามที เพดานทางความคิดที่แบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์ออกเป็น ๓ ช่วง คือ กำเนิด ยุคทอง และยุคเสื่อม ได้ถูกนำมาอาศัย “ตีกรอบ” การศึกษาประวัติศาสตร์ ๔๑๗ ปี ของราชอาณาจักรอยุธยาไปโดยปริยาย

ถึงแม้การแบ่งยุคภายใต้เพดานทางความคิดดังกล่าวจะมีความคลุมเครือในช่วงแบ่งระหว่างยุคกำเนิด กับ ยุคทอง แต่ดัชนีชี้วัดสถานะความเป็นยุคทองมีความชัดเจน และจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตามได้ถูกใช้เป็นบรรทัดฐานตัดแบ่งระหว่างยุคทองกับยุคเสื่อมได้ค่อนข้างเด็ดขาด ดัชนีชี้วัดตามกล่าวได้แก่สิ่งที่ถูกเรียกว่าเป็น “ความสัมพันธ์กับโลกตะวันตก” ถึงแม้หลักฐานทางประวัติศาสตร์จะบ่งชี้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับโลกตะวันตกนั้นจะย้อนขึ้นไปถึงยุคสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ หากแต่ความสำคัญที่นักประวัติศาสตร์เน้นย้ำกลับเริ่มขึ้นหลังรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร และเฟื่องฟูเป็นยุคทองในรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ คงมิใช่เหตุบังเอิญที่ความสัมพันธ์กับโปรตุเกสและฮอลันดามิได้มีน้ำหนักนำพาให้นักประวัติศาสตร์เห็นความสำคัญเท่ากับความสัมพันธ์กับฝรั่งเศส ทั้งๆ ที่เมื่อเทียบกับยุโรปชาติอื่นๆ ฝรั่งเศสมิใช่เป็นคู่ค้าสำคัญที่จะอำนวยประโยชน์โภคผลใดเป็นพิเศษกับราชอาณาจักรอยุธยา และผู้นำอยุธยาเองก็คงมิได้เห็นความสำคัญของฝรั่งเศสพิเศษไปกว่าชาวต่างชาติอื่นที่เดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี ในทัศนะของผู้นำไทย ฝรั่งเศสเริ่มจะถูกให้ความสำคัญเป็นพิเศษในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เมื่อฝรั่งเศสขยายอิทธิพลในฐานะเจ้าอาณานิคมภายใต้แรงผลักดันของกระแสชาตินิยมที่บ่มฟักและเติบโตหลังการปฏิวัติฝรั่งเศสในปี ค.ศ. ๑๗๘๙

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในหนังสือ **การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์** ได้เปิดประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เป็นอานิสงส์ต่อกระบวนการทำความเข้าใจทิศทางการประกอบสร้างประวัติศาสตร์อยุธยา ภายใต้เพดานทางความคิดที่แบ่งประวัติศาสตร์ออกเป็น ๓ ยุคใหญ่ กล่าวโดยสังเขปคือ นิธิ ได้เปิดประเด็นทางประวัติศาสตร์ให้เห็นว่า ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้ถูกเขียนขึ้น

ภายใต้อารมณ์แห่งบรรยากาศทางการเมืองของศตวรรษที่ ๑๙ อันเป็นช่วงสมัยของการล่าอาณานิคม บทบาทของสมเด็จพระนารายณ์จึงถูกให้อรรถาธิบายในครรลองของผู้ปกป้องเอกราช โดยนำฝรั่งเศสเข้ามาคานอำนาจกับฮอลันดา ในทำนองเดียวกัน การ “สถาปนา” รัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ขึ้นเป็น “ยุคทอง” แห่งประวัติศาสตร์อยุธยา ก็ถูกนำมายึดโยงกับการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับฝรั่งเศส หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือความศิวิไล ของราชอาณาจักรอันเก่าแก่ซึ่งมีอายุสืบทอดมาช้านาน ถูกวัดกันที่การได้สถาปนาความสัมพันธ์กับมหาอำนาจซึ่งในความเป็นจริงเพิ่งจะเข้ามามีอิทธิพลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างเป็นรูปธรรมและต่อเนื่องหลังรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ถึงร่วม ๒ ศตวรรษ

ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้น ยุคเสื่อมของอยุธยาถูกสร้างให้ต่อเนื่องกับ ยุคทอง ของรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งเป็นความต่อเนื่องที่ชัดเจนกว่ารอยต่อระหว่าง ยุคกำเนิด กับ ยุคทอง ทันทีที่เราเชื่อว่า ราชสำนักอยุธยาได้ตัดความสัมพันธ์กับฝรั่งเศส และ “ดูเหมือน” จะหันหลังให้กับโลกแห่งความศิวิไลหรือ ตะวันตก อยุธยาก็ถูกผลักเข้ายุคเสื่อมโดยพลัน สิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือกระบวนการอธิบายถึง ยุคเสื่อม ที่ลากเอาแนวคิดเรื่อง ราชวงศ์บ้านพลูหลวงเข้ามาเป็นรูปธรรมบ่งชี้ ที่ว่าน่าสนใจนั้นก็ด้วยแนวคิดเชิงประวัติศาสตร์ราชวงศ์ หรือ dynastic history เป็นแนวคิดแบบตะวันตกซึ่งเพิ่งจะปรากฏในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยในช่วงการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย ดังที่ ธีระ นุชเปี่ยม และคณะ ได้เสนอไว้ในงานวิจัยชุดนี้ภายใต้หัวข้อ **“สถานะความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลาย”** ว่า คนในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นยังไม่มีแนวคิดเรื่อง “ราชวงศ์” หรือ “ประวัติศาสตร์ราชวงศ์” (dynastic history) แบบตะวันตก การเขียนประวัติศาสตร์เป็นเพียงการเล่าเรื่องพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ ซึ่งมีทั้งยกย่องเชิดชู และติเตียน “โดยมิได้มองว่าพระองค์ใดเป็นแบบอย่างของยุคสมัยหรือราชวงศ์ใด คติเรื่องราชวงศ์มีขึ้นในภายหลังเมื่อประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยเริ่มได้รับอิทธิพลจากตะวันตก” ผลจากการตีกรอบทางความคิดภายใต้เพดานความเข้าใจว่าประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลายเป็นยุคแห่งความเสื่อมภายใต้การปกครองของราชวงศ์บ้านพลูหลวง ได้ส่งผลโดยตรงต่อการกำหนดทิศทางการศึกษาประวัติศาสตร์และการเขียนประวัติศาสตร์อยุธยา กล่าวคือ การประกอบสร้างประวัติศาสตร์อยุธยายุคนี้ถูกเบียดขับให้ต้องเป็นไปในทิศทางหลักที่มุ่งอธิบายเหตุแห่งความเสื่อมของอยุธยา บนพื้นฐานมายาคติของการมีอยู่ของ “ราชวงศ์บ้านพลูหลวง” ซึ่งถูก “ปรุงแต่ง” ให้เป็นตัวเป็นตนภายใต้การรับอิทธิพลการสร้าง “ประวัติศาสตร์ราชวงศ์” แบบตะวันตก

ถึงแม้ที่ผ่านมาจะมีงานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่นำเสนอภาพประวัติศาสตร์อยุธยาที่นอกกรอบแนวคิด เรื่อง ความรุ่งเรืองและความเสื่อม แต่ก็ยังไม่ปรากฏความพยายามที่จะศึกษาในรูปงานวิจัยทั้งระบบเพื่อเสนอ “ทางเลือก” ที่ต่างออกไป ควบคู่กับ สารัตถะ ที่เป็นเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ โดยมุ่งนำเสนอให้ผู้อ่านได้เห็นทั้งมิติด้านสถานะทางความรู้ ควบคู่ไปกับประเด็นและหัวข้อทางประวัติศาสตร์ อันนำไปสู่การสร้างกระบวนทัศน์ที่อาจอาศัยเป็นทางเลือกใหม่ให้กับการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลาย

งานวิจัยชุด **“ประกอบสร้างความรู้เรื่องอยุธยาตอนปลาย”** เป็นความพยายามที่จะนำเสนอประวัติศาสตร์อยุธยานอกกรอบหรือเพดานทางความคิดที่ว่า อยุธยาตอนปลายเป็นยุคเสื่อม หรือกล่าวอีกนัย

หนึ่งคือ ไม่เอาความเชื่อในเรื่องความเสื่อมมากำหนดทิศทางการเขียนหรือให้อรรถาธิบายประวัติศาสตร์ยุคดังกล่าว งานวิจัยแบ่งออกเป็นหัวข้อใหญ่ๆ ๖ หัวข้อ เริ่มจากงานของ ธีระ นุชเปี่ยม และคณะ ว่าด้วย **"สถานะความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลาย"** ที่มุ่งเปิดประเด็นให้เห็นการ "ประกอบสร้าง" ประวัติศาสตร์ยุคนี้ภายใต้แนวคิดเรื่อง ความรุ่งเรืองและความเสื่อม (rise and fall) ตามแนวคิดของตะวันตกที่รับมาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ผ่านอรรถาธิบายถึงเหตุแห่งความเสื่อมภายใต้การปกครองของ "ราชวงศ์" บ้านพลูหลวง ซึ่งก็เป็นสิ่งประกอบสร้างใหม่ในกระแสอิทธิพลจากตะวันตกตามแนวคิดประวัติศาสตร์ราชวงศ์ (dynastic history) เช่นกัน การประกอบสร้างตามเสนอนั้นมีที่มาที่ไปและปรุงแต่งอย่างเป็นระบบ ซึ่งเป็นการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์อยุธยาในช่วงการเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ (modernization) ผลิตผลจากการศึกษานั้นได้ตกผลึกเป็นเพดานทางความคิดที่แผ่คลุมสืบสานถึงปัจจุบัน หากประเด็นที่ ธีระ นุชเปี่ยม และคณะ นำเสนอนั้นรับฟังได้ความรู้ความเข้าใจประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลายตามกระแสหลักก็เป็นมายาคติชุดใหญ่ที่จำเป็นต้อง "ชำระ" เพื่อนำสู่ทางเลือกใหม่ในการประกอบสร้างประวัติศาสตร์ยุคนี้ที่ "ก้าวล่วง" เพดานทางความคิดที่ครอบงำวงการประวัติศาสตร์ไทยมากว่าช่วงครึ่งศตวรรษ

งานวิจัยของ ภาวรรณ เรืองศิลป์ ในหัวข้อ **"ราชอาณาจักรอยุธยาในโลกาภิวัตน์ระยะแรก: พลวัตของการทูตไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย กรณีการติดต่อกับชาติตะวันตก"** ไม่เพียงยืนยันในวาทกรรมที่ว่า ความเสื่อมของอยุธยาตอนปลายถูกให้อรรถาธิบายยึดโยงกับภาวะความสัมพันธ์กับโลกตะวันตกโดยเฉพาะฝรั่งเศส แต่ยังนำแสดงให้เห็นว่าอยุธยายุคนี้มิได้ตัดขาดความสัมพันธ์กับตะวันตก หากเพียงลดรูปแบบพิธีการทางการทูตลง ซึ่งสืบเนื่องจากการลดปริมาณทางการค้า ไม่มีเหตุทางการเมืองเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญคือ การปะทะสังสรรค์ระหว่างอยุธยากับโลกตะวันตกได้กลายเป็น "ความจำเป็น" อันเป็นผลจากการที่ทั้งสองฝ่ายได้ถูกผนวกกลืนเข้าในระบบการค้าโลกมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ อยุธยาจึงยากจะ "โดดเดี่ยวตนเอง" ได้ ขณะที่ยุโรปเองก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของ "ระบบ" เอเชีย จนยากจะตัดความสัมพันธ์กับอยุธยาซึ่งเป็นหนึ่งในศูนย์กลางสำคัญของการค้าในโลกเอเชีย

งานของ พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร ซุน เรื่อง **"การค้าเครื่องกระเบื้องระหว่างจีนสมัยต้นราชวงศ์ชิงกับกรุงศรีอยุธยาสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง: พ.ศ. ๒๑๘๗-๒๓๑๐"** ไม่เพียงสะท้อนถึงพัฒนาการและความแพร่หลายของการค้าเครื่องถ้วยจีนในสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่ยังสะท้อนถึงความมั่งคั่งทางการค้าที่อยุธยามีกับจีนในภาพรวม ไม่ว่าจะเป็นคนจีนที่ได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนางระดับสูงในราชสำนักตลอดรวมถึงชุมชนจีนในกรุงศรีอยุธยาสมัยนั้น และธรรมเนียมปฏิบัติทางการค้า ความน่าสนใจของงานวิจัยหัวข้อนี้ยังอยู่ที่การที่ผู้วิจัยให้น้ำหนักและความสำคัญในส่วนของจีน ไม่ว่าจะเป็นมิติทางการเมืองที่สัมพันธ์กับการค้า แหล่งผลิตเครื่องถ้วย คุณภาพของเครื่องถ้วยแต่ละประเภท เครื่องถ้วยที่ถูกนำเข้าผ่านระบบบรรณาการ ตลอดรวมถึงเครื่องถ้วยอยุธยาตอนปลายที่สั่งทำในประเทศจีนเพื่อให้ได้รูปแบบและลักษณะที่เป็นที่นิยมของผู้บริโภคในอยุธยา งานค้นคว้าของพิมพ์ประไพ แสดงถึงความรุ่งเรืองทางการค้าที่อยุธยามีกับจีนช่วงปลายสมัย ยืนยันถึงระดับความเจริญของราชอาณาจักร และระดับความเป็นนานาชาติ

ของอยุธยา ที่มีผลประโยชน์สัมพันธ์กับโลกซีกตะวันออกมากกว่าโลกยุโรปซีกตะวันตก การลดปริมาณการค้าและปะทะสังสรรค์กับฝรั่งเศสและฮอลันดา จึงมิได้เป็นดัชนีบ่งชี้ความเสื่อมหรือล้าหลังด้านการต่างประเทศของอยุธยาดังที่เข้าใจกัน

งานของ บุหลง ศรีกนก เรื่อง **"ราชประเพณีสมัยอยุธยาตอนปลาย: กรณีศึกษาพระราชพิธีราชาภิเษก"** ไม่เพียงแสดงความสืบเนื่องและสมบูรณ์ของการพระราชพิธีสำคัญที่มีในสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่ยังแสดงความสืบเนื่องของการพระราชพิธีสู่สมัยรัตนโกสินทร์ การที่พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นใช้พระราชพิธีสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นต้นแบบ เป็นหลักฐานที่ชี้ชัดประการหนึ่งว่าในโลกทัศน์ของผู้ปกครองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมิได้ถือเอาอยุธยาตอนปลายเป็นยุคเสื่อม หากแต่เป็นยุคที่ "บ้านเมืองยังดี" ซึ่งตรงกันข้ามกับความคิดของนักประวัติศาสตร์ในยุคหลัง

ขณะที่งานวิจัยของ นาวาอากาศโทหญิง สุมาลี วีระวงศ์ เรื่อง **"ข้อสังเกต ว่าด้วยพัฒนาการทางภาษาและวัฒนธรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ในตำนานมุขปาฐะและวรรณคดีลายลักษณ์** (ฉบับชำระ)**"** ได้จำแนกแจกแจงให้เห็นความ "สมบูรณ์" ของงานวรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายอย่างลุ่มลึก ซึ่งมีทั้งกลุ่มงานที่เป็นตำราหรือประมวลความรู้ความคิดเห็นสำหรับ "ผู้รู้" กลุ่มเรื่องเล่าจำพวกชาดกและนิทาน อันเป็นฐานสำหรับการมหรสพของมหาชนและกลุ่มบันทึกข้อมูล แต่ที่น่าสนใจไปกว่าคือ การที่ผู้เขียนมิได้ติดอยู่กับกรอบความคิดกระแสหลักที่ว่า ยุคสมัยของสมเด็จพระนารายณ์เป็นยุคทองของวรรณคดีไทย ในทางกลับกันกลับนำเสนอข้อมูลหลักฐานอันแสดงการสั่งสมสืบเนื่องอย่างเลือกสรรทางภาษาและวรรณคดี ซึ่งดำเนินมาตลอดจากอยุธยาตอนต้นผ่านสมัยพระนารายณ์สู่อยุธยาตอนปลาย ผ่านวรรณกรรมหลายเรื่อง ซึ่งทำให้เห็นว่ามีบูรณาการและการขัดเกลาปรุงแต่งในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ไม่ว่าจะเป็นจินดามณี หรือนิทานอิหร่านราชธรรม ซึ่งถึงแม้อาจมีต้นเค้าสืบถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แต่ต้นฉบับลายมือระบุชื่อผู้เขียน (คัด?) ซึ่งเป็นคนในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมอีกเป็นจำนวนมากที่เชื่อว่า แต่ง ชำระ และสืบอายุด้วยการคัดลอก ในสมัยอยุธยาตอนปลาย และส่งผ่านความทรงจำมายังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ แม้ว่าบางฉบับจะชำรุดหรือสาบสูญไปก็ตาม

งานของ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ เรื่อง **"ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะและสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายกับศิลปกรรมอินโด-เปอร์เซีย"** ได้ขยายมิติความรู้ความเข้าใจถึงความต่อเนื่องของพัฒนาการด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาจากยุคสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ต่อเนื่องสู่อยุธยายุคหลังอย่างไม่ขาดตอน และได้ "กลืนกลายเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในเอกลักษณ์ทางศิลปกรรมไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย" ทั้งยังส่งต่ออิทธิพลให้กับศิลปกรรมในสมัยต่อมาจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของสกุลศิลปกรรมไทยที่เรียกว่า "แบบประเพณีนิยม"

หากไม่ใช้เพดานทางความคิด เรื่อง กำเนิด ยุคทอง และยุคเสื่อม มาตีกรอบประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลาย ก็จะเห็นว่า ประวัติศาสตร์ยุคนี้เป็นความต่อเนื่องของพัฒนาการมากกว่าจะเป็นความเปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อม และเมื่อศึกษาลงรายละเอียดก็จะเห็นว่า ยุคอยุธยาตอนปลายนี้เป็น "ยุคแห่งการบ่มฟัก" คือไม่เพียงสืบสานความต่อเนื่องที่ถูกส่งผ่านมาจากยุคก่อน แต่ยังมีบูรณาการภายในของตนเองจน

ไม่เพียงสร้างเอกลักษณ์เฉพาะตนขึ้นมาได้ หากแต่ยัง “บ่มฟัก” อัตลักษณ์นั้นจนกลายเป็นแบบฉบับให้เกิดการสืบสาน ลอกเลียนในยุคต่อมา สงครามระหว่างไทยกับพม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ได้เข้ามา “ตัดตอน” ประวัติศาสตร์การสืบทอดศูนย์กลางอำนาจรัฐไปชั่วขณะ แต่ไม่ได้ “ตัดขาด” ความต่อเนื่องของพัฒนาการที่มีสืบมาแต่อดีต งานวิจัยชุดนี้เป็นความพยายาม “ประกอบสร้าง” ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลาย เพื่อ “เปิดมิติ” ให้เกิดอีกทางเลือกหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ยุคนี้ ซึ่งย่อมเป็นปกติวิสัยที่ผลงานในองค์รวมอาจจะยังขาดความสมบูรณ์ และขาดการนำเสนอ “ตัวตน” ของอยุธยาตอนปลายได้ถ้วนทั่วทุกมิติ กระนั้นความคาดหวังหลักของคณะผู้วิจัยอยู่ที่การสร้าง “แรงขับเคลื่อน” ให้เคลื่อนขับทิศทางการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาให้ก้าวหน้าและก้าวไกลไปกว่าที่เป็นอยู่ หากเป็นเช่นนั้นได้ ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลายย่อมเป็นที่น่าพิสมัย และเปิดทิศทางให้ขยายพื้นที่การศึกษาให้กว้างไกลกว่ากรอบเพดานเดิมที่การศึกษาถูกจำกัดพื้นที่ให้ต้องสาละวนแสวงหา อรรถาธิบายที่คิดว่าน่าเชื่อถือที่สุดเพื่อจะตอบคำถามเพียงคำถามเดียวว่า อะไรคือเหตุแห่งความเสื่อมของยุคสมัยที่แม้แต่ผู้ร่วมยุคยังไม่เคยแม้แต่จะคิดและจะเชื่อว่าอยุธยายุคนั้นเป็นยุคเสื่อม

หัวข้อที่ ๑

สถานะความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลาย

ธีระ นุชเปี่ยม
วรพร ภู่พงศ์พันธุ์
วีรวัลย์ งามสันติกุล

ความนำ

อยุธยาเป็นอาณาจักรสำคัญมากที่สุดแห่งหนึ่งของไทย ไม่ว่าจะมองในแง่ของความรุ่งเรืองก้าวหน้า หรือการดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องยาวนานถึง ๔๑๗ ปี หากจะมองในแง่พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทยที่มีความสืบทอดต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน สมัยอยุธยาเป็นช่วงสมัยที่มีความสำคัญมาก หรืออาจจะมากที่สุด จากการเป็นช่วงสมัยที่ยาวนานที่สุด และเป็นช่วงสมัยที่สืบทอดมรดกทางความคิด วัฒนธรรม กฎหมาย และการเมืองการปกครอง ให้แก่สังคมไทยในยุคสมัยต่อมาจวบจนปัจจุบันโดยตรง

ความรู้เรื่องอยุธยามีวิวัฒนาการมาหลายช่วงสมัย หากไม่นับรวมเรื่องราวที่บันทึกไว้โดยชาวตะวันตกซึ่งเข้ามาในอยุธยาตั้งแต่ประมาณช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ เรื่องราวที่เป็นเอกสารร่วมสมัยเหลือตกทอดต่อมา เห็นจะมีเพียง*พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์* ซึ่งสันนิษฐานว่าจัดทำขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่ ๒ มีส่วนสำคัญทำให้เอกสารหลักฐานเรื่องราวทางประวัติศาสตร์อยุธยาสูญสลายไป เมื่อถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จึงมีความพยายามจะรื้อฟื้นเรื่องราวของอยุธยาขึ้นใหม่ เหตุผลสำคัญคือ เพื่อการสร้างราชธานีใหม่ตามแบบอย่าง “เมื่อครั้งบ้านเมืองยังดี”

การประกอบสร้างเรื่องราวของอยุธยาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นการรวบรวมและเรียบเรียงจากข้อมูลหลักฐานที่ได้จากหัวเมืองซึ่งรอดพ้นจากการเผาทำลายของพม่าเมื่อครั้งเสียกรุง และเป็นการประกอบสร้างเรื่องราวตามทัศนะและความเข้าใจของคนรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากนั้น การประกอบสร้างเรื่องราวของอยุธยายังเป็นไปตามแบบแผนดั้งเดิมของการจาร การบันทึก และชำระ ดังปรากฏในจารีตการชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา การรื้อฟื้นเรื่องราวของอยุธยาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนับเป็นการวางรากฐานสำคัญให้แก่ความรู้สำคัญคือ เรื่องอยุธยาที่ส่งต่อมาถึงปัจจุบัน

การรวบรวมข้อมูลหลักฐานเพื่อรื้อฟื้นเรื่องราวอยุธยา มีความสืบเนื่องมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อมีการตีพิมพ์*คำให้การชาวกรุงเก่า*ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ (คงมีการแปลไว้ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) อย่างไรก็ตาม เมื่อถึงช่วงนี้การศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของอยุธยา (หรือจริงๆ แล้วประวัติศาสตร์ไทยโดยรวม) ได้เข้าสู่พัฒนาการสำคัญอีกขั้นตอนหนึ่งคือ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง “โบราณคดีสโมสร” เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) โดยมีพระราชดำรัสให้มีการสืบสวนเรื่องราวของสยาม โดยรวบรวมจากคำบอกเล่าและบันทึกเรื่องราวต่างๆ ตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัยขึ้นไป นับเป็นการรับแนวความคิดและวิธีการของตะวันตกในการเขียนประวัติศาสตร์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการรับแบบแผนทางความคิดและวัฒนธรรมตะวันตกเพื่อปรับตัวสู่ความเป็นสมัยใหม่ของไทย

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านสำคัญยิ่ง สำนึกเรื่องความเป็น “ชาติสมัยใหม่” (modern nation) เริ่มปรากฏชัดเจนขึ้นเมื่อเกิดการคุกคามของกระแสจักรวรรดินิยมตะวันตก “ความเป็นชาติ” นั้นต้องแสดงให้เห็นว่ามีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนาน ต่อมาเมื่อสำนึกความเป็นชาติสมัยใหม่เริ่มอยู่ตัวมั่นคงแล้ว ประวัติศาสตร์ชาติถูกนำมาสร้างและปรับใช้กลายเป็นประวัติศาสตร์ชาตินิยมเน้น “ความเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่” โดยนักประวัติศาสตร์รุ่นแรกๆ ที่ถือได้ว่าเป็น “นักวิชาการสมัยใหม่” คือ หลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง วัฒนปฤดา) ซึ่งมีบทบาทและมีอิทธิพลในการสร้างกระแสความคิดนี้อย่างมาก

การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย รวมทั้งการศึกษาเรื่องราวของอยุธยา พัฒนามาอีกยาวไกล โดยเฉพาะในแนว “ประวัติศาสตร์วิชาการ” (academic history) พัฒนาการในขั้นตอนนี้ กล่าวได้อย่างกว้างๆ ว่าเริ่มประมาณหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อมีการผลิตผลงานในลักษณะ “วิทยานิพนธ์” และผลงานวิจัยขึ้นในสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ การเรียกเช่นนี้มิได้เป็นเพราะมีความเป็น “วิชาการ” มากกว่าประวัติศาสตร์ในลักษณะอื่นๆ หากแต่กำหนดโดยแหล่งที่มาหรือแหล่งผลิตความรู้ประเภทนี้เป็นสำคัญ

การทบทวนสถานะความรู้เรื่องอยุธยาตอนปลายในที่นี้ จะพิจารณาในแง่พัฒนาการดังขั้นตอน ต่อไปนี้ ได้แก่

๑) การรื้อฟื้น (restoration) เรื่องราวของอยุธยาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒) การศึกษาค้นคว้าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในช่วงเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ (modernization)

๓) การศึกษาประวัติศาสตร์แนวชาตินิยม (nationalist history) และ

๔) พัฒนาการประวัติศาสตร์เชิงวิชาการ (academic history)

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่จะต้องย้ำไว้ตั้งแต่ช่วงต้นนี้คือ “ขั้นตอน” ของพัฒนาการด้านความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยา (ไม่อาจจะระบุเฉพาะ “อยุธยาตอนปลาย” เท่านั้น) ที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ มีความคาบเกี่ยวและสืบเนื่องกันโดยไม่อาจแยกออกเป็น “ช่วงสมัย” เฉพาะที่ตัดขาดจากกันได้ สิ่งสำคัญคือ “ผลผลิต” จากขั้นตอนต่างๆ เหล่านี้ กล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบต่างๆ ของความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาที่มิได้ผูกพันอยู่กับขั้นตอนหรือช่วงสมัยใดโดยเฉพาะ เช่น ความรู้ที่เป็นพัฒนาการของช่วงที่เริ่มมีการรับแนวทางของตะวันตกยังเป็นแนวทางที่พัฒนาต่อมาจนถึงปัจจุบันที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์วิชาการ”

ความรู้เรื่องอยุธยา และเรื่องราวของอยุธยาตอนปลายถูกประกอบสร้างขึ้นในขั้นตอนต่างๆ รวมทั้งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งล้วนแต่มีส่วนสำคัญในการวางรากฐานการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย

ความรู้เรื่องอยุธยาโดยเฉพาะนั้น มีส่วนที่เป็นผลผลิตสำคัญของช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนั้น การศึกษาเรื่องราวของอยุธยาจึงไม่อาจละเลยผลผลิตเหล่านี้ โดยเฉพาะในแง่ที่ว่า มีอิทธิพลต่อการรับรู้เรื่องอยุธยาของคนรุ่นต่อๆ มาอย่างไร

การรื้อฟื้นเรื่องราวของอยุธยา

การรื้อฟื้นเรื่องราวของอยุธยาที่เริ่มขึ้นในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นส่วนหนึ่งของการฟื้นฟูด้านต่างๆ ภายหลังการฟื้นตัวของไทยจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ เช่น ด้านศาสนา กฎหมาย วรรณกรรม และประวัติศาสตร์ การดำเนินงานในส่วนของประวัติศาสตร์อยุธยา มีทั้งการรวบรวม เรียบเรียง และจัดระบบ คือ เขียนขึ้นใหม่ ผลงานสำคัญ คือ พระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ

เมื่อไทยเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ เอกสารหลักฐานต่างๆ ที่เป็นเรื่องราวของสมัยนี้คงจะถูกทำลายหรือสูญหายเป็นจำนวนมาก หลงเหลือหลักฐานที่เป็นเอกสารร่วมสมัยเพียง “พระราชพงศาวดาร” ๒-๓ ฉบับ[๑] เมื่อมีการตั้งราชธานีใหม่ที่กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมีความพยายามจะรื้อฟื้นเรื่องราวของอยุธยาด้วยการ “ชำระ” หรือเรียบเรียงเรื่องราว “เมื่อครั้งบ้านเมืองยังดี” ขึ้นมาใหม่[๒] มีการแปลและเรียบเรียงหลักฐานข้อมูลภาษาอื่น เช่น *คำให้การขุนหลวงหาวัด* (ฉบับหลวง) และ *คำให้การชาวกรุงเก่า*[๓] หรือสืบค้นเอกสารเก่าทั้งของไทยและต่างชาติในเวลาต่อมาด้วย

เรื่องราวของอยุธยาที่ “ชำระ” และเรียบเรียงขึ้นใหม่นี้ แม้นักประวัติศาสตร์จะไม่ถือว่าเป็น “เอกสารหลักฐานชั้นต้น” สำหรับใช้สืบค้นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา เพราะมีลักษณะเป็นการ “สร้าง” เรื่องราวขึ้นใหม่ตามแบบแผน คติ ความคิด หรือแม้กระทั่งความจำเป็นทางการเมืองในสมัย

---

[๑] นอกจาก*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์* ที่กล่าวแล้ว มี*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับเลขที่ ๒๒๒* หรือฉบับ ๒/ก. ๑๐๔ (ฉบับอุบลศรี อรรถพันธุ์) และ*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับเลขที่ ๒๒๓* หรือฉบับ ๒/ก. ๑๐๕ (ฉบับไมเคิล วิกเคอรี) วีรวัลย์ งามสันติกุล “พระราชพงศาวดาร: หลักฐานประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา” [บทความยังไม่ได้ตีพิมพ์] หน้า ๑

[๒] พระราชพงศาวดารที่เรียบเรียงขึ้นใหม่ในสมัยธนบุรี คือ *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับจำลอง จ.ศ. ๑๑๓๖* (พ.ศ. ๒๓๑๗) อันเป็นพระราชพงศาวดารความเก่าต้นฉบับหลวง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า แต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ต้นฉบับที่มีอยู่นั้นคัดลอกสมัยธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๗ ส่วนพระราชพงศาวดารที่ชำระหรือเรียบเรียงขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับนายแก้ว พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา พระราชพงศาวดารกรุงสยาม* และ*พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธแลคำแปล เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑ และ ๕

[๓] มีการแปลและเรียบเรียง *คำให้การขุนหลวงหาวัด* ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ และหลังจากนั้น ส่วน*คำให้การชาวกรุงเก่า* ได้ต้นฉบับมาในภายหลัง

รัตนโกสินทร์ตอนต้น[๔] เพราะอิทธิพลของคติความเชื่อตลอดจนแนวทางและวิธีการในเรื่องการแสวงหาความจริงตามแบบอย่างตะวันตกยังเข้ามาไม่ถึงในตอนนั้น แต่ในทางประวัติศาสตร์นิพนธ์เราต้องยอมรับว่าพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ เป็นผลผลิตจากความพยายามครั้งสำคัญในการแสวงหาความรู้เรื่องราวสมัยอยุธยา

ผลผลิตด้านความรู้จากการรื้อฟื้นเรื่องราวของอยุธยา

ผลผลิตของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นขั้นตอนแรกในการประกอบสร้างความรู้เรื่องอยุธยา ประกอบด้วยผลงาน ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) **ผลงานสายวัง** คือ พระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ๒) **ผลงานสายวัด** เช่น *พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธแลคำแปล* ๓) **บันทึกความทรงจำ** เช่น *จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี* และบันทึกคำบอกเล่าที่แปลจากภาษาพม่าและมอญ เช่น *คำให้การชาวกรุงเก่า* และ *คำให้การขุนหลวงหาวัด* และ ๔) **ปูมโหร** (จะไม่กล่าวถึงในที่นี้)

พระราชพงศาวดารที่ชำระหรือเรียบเรียงขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ ๑) *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* ๒) *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ (ฉบับสองเล่ม)* ๓) *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับบริติชมิวเซียม* ๔)*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตเลขา* ๕) *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด)* และ ๖) *พระราชพงศาวดารฉบับนายแก้ว* ในที่นี้จะใช้พระราชพงศาวดารที่ถือว่าเป็นฉบับหลักมีเนื้อความครอบคลุมอยุธยาตอนปลาย คือ พระราชพงศาวดาร ๔ ฉบับแรกข้างต้น ประกอบกับเอกสารอื่นๆ เช่น *คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี เทศนาจุลยุทธการวงศ์* และ*พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับภาษามคธแลคำแปล* เอกสารฉบับต่างๆ มีสาระและความเป็นมาโดยสรุป ดังนี้[๕]

---

[๔] ศาสตราจารย์โยเนะโอะ อิชิอิ กล่าวถึง “พระราชพงศาวดาร” ว่า เป็นเครื่องราชูปโภคอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์ เรียบเรียงขึ้นหรือ “ชำระ” โดยข้าราชบริพารตามพระราชโองการที่ได้รับมอบหมาย การชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จึง “เป็นการสะท้อนถึงวินิจฉัยทางคุณค่าของบรรดาพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีซึ่งเป็นองค์ประธานในการ ‘ชำระ’” และในการอ้างอิงผลจากการศึกษาโดยศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศาสตราจารย์อิชิอิระบุว่า “การ ‘ชำระ’ *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา*โดยรัชกาลที่ ๑ เพื่อติเตียน ‘ราชวงศ์บ้านพลูหลวง’ ซึ่งเป็นราชวงศ์สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยา และเพื่อยึดถือเอาค่านิยมศาสนาพุทธเป็นหัวใจหลักในการปกครอง และยังพยายามแสวงหาหลักธรรมเพื่ออ้างความถูกต้องของพระมหากษัตริย์ที่เป็นอุดมคติในศาสนาพุทธด้วย...” โยเนะโอะ อิชิอิ “ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับ ‘พระราชพงศาวดาร’” [กำชัย หลายสรรพสิริ แปล] ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ) *ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาจากเอกสารไทยและต่างประเทศ* (จัดพิมพ์เผยแพร่โดย คณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร มิถุนายน ๒๕๒๘) หน้า ๒๑-๒๒

[๕] หากมิได้ระบุเป็นอย่างอื่น สรุปสาระและความเป็นมาของเอกสารเหล่านี้มาจาก วีรวัลย์ งามสันติกุล “พระราชพงศาวดาร: หลักฐานประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา”

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับ จ.ศ. ๑๑๕๗ หรือ*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* เป็นพระราชพงศาวดารฉบับความพิสดาร บานแพนกบอกว่าชำระเมื่อ จ.ศ. ๑๑๕๗ (พ.ศ. ๒๓๓๘) ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ฉบับนี้ถือเป็นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิสดารที่ชำระได้เนื้อหาครบสมบูรณ์

เนื้อความกล่าวถึงตั้งแต่เริ่มสร้างกรุงศรีอยุธยาใน จ.ศ. ๗๑๒ (พ.ศ. ๑๘๙๓) จนถึงตอนที่ “ขุนเหล็ก” หรือพระยาโกษาธิบดีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชรบชนะพม่าที่ไทรโยค จากนั้นข้อความขาดไป โดยระบุไว้ว่า “ยังขาดอยู่แต่ ๒ สมุด แต่ศักราช ๑๐๓๐ เศษ” และมีความแทรกว่า “ครั้นอยู่มาเถิงศักราช ๑๐๔๔ ปีจอศก [สมเด็จพระนารายณ์] เสด็จทรงพระประชวรเข้าสวรรคต...” และเหตุการณ์ในสมัยพระเพทราชาและสมเด็จพระเจ้าเสือ จนถึง จ.ศ. ๑๐๖๐ (พ.ศ. ๒๒๔๑) มีความแทรกอีก เนื้อความตั้งแต่สมเด็จพระนารายณ์สวรรคตเป็นต้นมา จนถึงเสียกรุงศรีอยุธยาเป็นสำนวนของเจ้าพระยาพิพิธพิชัย ซึ่งกรมหมื่นพิทยลาภพฤติยากรทรงสันนิษฐานว่า เป็นบุคคลเดียวกับเจ้าพระยาเพชรพิชัยผู้เป็นประธานในการชำระระเบียบพระราชพิธีต่างๆ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ความที่ขาดหายไปนั้นปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารอีก ๓ เล่ม คือ *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ (ฉบับสองเล่ม) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับบริติชมิวเซียม* และ*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา* โดยเริ่มด้วย “ศักราช ๑๐๑๙ ปีระกา นพศก” เหมือนกัน

พันจันทนุมาศ (เจิม) ในสมัยปลายรัชกาลที่ ๕ เป็นข้าราชการในกรมเลขาธิการของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย (ต่อมาเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาตรังภูษาภิบาล) คงจะได้ต้นฉบับพระราชพงศาวดารฉบับนี้จากเมืองนครศรีธรรมราช และได้มอบต้นฉบับให้แก่หอพระสมุดวชิรญาณใน พ.ศ. ๒๔๕๐ มีจำนวน ๒๒ เล่มสมุดไทย ปัจจุบันเหลือเพียง ๑๒ เล่ม

พระราชพงศาวดารกรุงสยาม หรือ*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับบริติชมิวเซียม* ต้นฉบับอยู่ที่หอสมุดบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ Mr. J. Hurt Hayes เป็นผู้มอบให้เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๑ (ค.ศ. ๑๙๔๘) กรมศิลปากรถ่ายไมโครฟิล์มมาทั้งหมด ๓๐ เล่ม ต้นฉบับที่ถ่ายมาเขียนด้วยหมึกสีดำในสมุดฝรั่ง สันนิษฐานว่าอาจจะลอกมาจากต้นฉบับอีกทอดหนึ่ง เพราะมีการบอกเล่มสมุดไทยไว้ด้วย คือตั้งแต่เล่ม ๑ จนถึงเล่มที่ ๓๐ นอกจากจะมีต้นฉบับไมโครฟิล์มแล้วยังมีต้นฉบับตัวเขียนในหอพระสมุดวชิรญาณ เท่าที่พบมี ๒ เล่มสมุดไทย คือ พงศาวดารเมืองสวรรคโลกและพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่ม ๑

เนื้อความตอนต้นมีความแตกต่างจากฉบับอื่นๆ คือ กล่าวถึงเรื่องการสร้างเมืองสวรรคโลกประกอบด้วยเรื่องราวของบาธรรมราช พระร่วงอรุณราชกุมาร พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก การสร้างเมืองพิษณุโลก การสร้างพระชินศรี พระชินราช การสร้างเมืองเสนาราชนคร พระยาแกรก และการสร้างอารามวัดจุฬามณี ความในตอนนี้คล้ายกับพงศาวดารเหนือ ซึ่งเขียนตามแบบแผนการบันทึกประวัติศาสตร์แบบตำนาน เหตุการณ์ต่อมามีการบันทึกตามลำดับศักราชตั้งแต่การสถาปนากรุงศรีอยุธยา เหตุการณ์ครั้งเสียกรุง เหตุการณ์สมัยธนบุรี การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ จนถึง จ.ศ. ๑๑๔๖ (พ.ศ. ๒๓๒๗ เป็นปีที่ ๓ ในรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) และข้อความตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยาเกือบเหมือนกับฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ และตอนปลายมีความคล้ายคลึงกับฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) แต่ที่ต่างออกไปคือ เรื่องหลวงสรศักดิ์วิวาทกับเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ เรื่องราชทูตโกษาปานไปฝรั่งเศส เรื่องพันท้ายนรสิงห์ และเรื่องพระเจ้าเสือทรงชกมวย เป็นต้น

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระพนรัตน์ หรือฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม พระราชพงศาวดารฉบับนี้เป็นความพิสดาร หอพระสมุดวชิรญาณมีต้นฉบับตัวเขียนครบทั้งหมด ๔๒ เล่มสมุดไทย นับว่าเป็นพระราชพงศาวดารชุดที่สมบูรณ์ที่สุดและเป็นต้นฉบับจากหอหลวง กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีมอบให้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ บานแพนกระบุว่าสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นผู้ชำระเรียบเรียง แต่สันนิษฐานว่าพระราชพงศาวดารฉบับนี้น่าจะแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๑ เพราะสมเด็จพระพนรัตน์มรณภาพเมื่อต้นรัชกาลที่ ๒ และความในพงศาวดารจบที่ จ.ศ. ๑๑๕๒ (พ.ศ.๒๓๓๓) ประมาณว่าน่าจะแต่งใน พ.ศ. ๒๓๔๐ แต่ขณะนั้นสมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสยังทรงพระเยาว์มาก คงไม่สามารถแต่งพระราชพงศาวดารได้ ฉะนั้นผู้แต่งพระราชพงศาวดารจึงน่าจะเป็นสมเด็จพระพนรัตน์ เพียงองค์เดียว หรืออีกกรณีหนึ่ง สมเด็จพระพนรัตน์ทรงชำระและเรียบเรียงพระราชพงศาวดารอยุธยาและธนบุรียังไม่แล้วเสร็จ สมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสจึงทรงชำระต่อจนจบใน จ.ศ. ๑๑๕๒ และการชำระ (ตอนต้นและตอนท้าย) น่าจะกระทำก่อน พ.ศ. ๒๓๙๘ เพราะในปีนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงร่วมกันชำระพระราชพงศาวดารอีกครั้งหนึ่ง โดยใช้*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์*เป็นหลัก

เนื้อความตอนต้นเป็นเรื่องราวก่อนการสร้างกรุงศรีอยุธยา การสร้างกรุงศรีอยุธยาใน จ.ศ. ๗๑๒ (พ.ศ. ๑๘๙๓) เนื้อความตั้งแต่การสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมาคล้ายกับความในฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ซึ่งได้เพิ่มเรื่องราวในปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือการไปเจริญพระราชไมตรีกับฝรั่งเศสโดยราชทูตโกษาปาน สมเด็จพระเจ้าเสือทรงชกมวย และพันท้ายนรสิงห์ โดยชำระและเรียบเรียง*พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี*รวมเข้าไปด้วย และแต่งพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ มาจนถึง จ.ศ. ๑๑๕๒ (พ.ศ. ๒๓๓๓) ถึงนายบุญเรืองเผาตัวที่หน้าการเปรียญหลังเก่าวัดแจ้ง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมอบรัดเล (Dr. Daniel Beach Bradley) มิชชันนารีชาวอเมริกันที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ พิมพ์พระราชพงศาวดารฉบับนี้เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๗ และพิมพ์ออกมาเป็น ๒ เล่มจบ จึงเรียกว่า “พระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม” หรือฉบับหมอบรัดเล สันนิษฐานว่าการพิมพ์ครั้งนี้น่าจะเป็นความประสงค์ของราชสำนัก ในการพิมพ์ครั้งแรก เนื้อหาเริ่มตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา จนถึงแผ่นดินพระเจ้าตากสิน ในการจัดพิมพ์ครั้งที่ ๒ โดยภรรยาและบุตรของหมอบรัดเล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ (หมอบรัดเลถึงแก่กรรมพ.ศ. ๒๔๑๖) ได้เพิ่มเนื้อหาแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชไว้ด้วย

พระราชพงศาวดารอยุธยาที่ชำระในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา* พระองค์และกรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงช่วยกันชำระ

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ พระราชพงศาวดารฉบับนี้เป็นฉบับความพิสดาร ต้นฉบับที่ทรงใช้ในการชำระนั้นเป็นฉบับที่มีความเดียวกับฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ฉบับตัวเขียน ทรงเติมคำเชื่อม แทรกคำ ตัดคำ แก้ไขคำสำนวนบางแห่งเท่านั้น ดังนั้น ฉบับนี้จึงมีเนื้อความไม่ต่างจากฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ฉบับตัวเขียนเท่าไรนัก และเป็นฉบับที่มีลักษณะวิธีนำเสนอซึ่งพัฒนาต่างไปจากการเขียนพระราชพงศาวดารแบบเดิมอย่างเห็นได้ชัด อาจจะเรียกว่าเป็นการเขียนพระราชพงศาวดารแบบใหม่ฉบับแรก เป็นการเขียนแบบใหม่ในเชิงพรรณนาความ

เนื้อความของพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเริ่มตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๑๘๙๓ และจบความใน พ.ศ. ๒๓๓๓ ต้นฉบับที่มีลายพระหัตถเลขารัชกาลที่ ๔ หอพระสมุดวชิรญาณซื้อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ และ ๒๔๕๐ จำนวน ๒๒ เล่มสมุดไทย เป็นสมุดไทยดำเส้นรง ต้นฉบับที่ซื้อมานี้เป็นฉบับหลวง เพราะปรากฏชื่ออาลักษณ์ ๓ คน คือ นายเหมน นายหมอน และนายอ้น เป็นผู้จำลอง ส่วนใหญ่นายอ้นจะเป็นผู้จำลอง ฉบับที่เป็นตัวพิมพ์นั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงชำระต่อมาจนถึง จ.ศ. ๑๑๗๑ (พ.ศ. ๒๓๕๒) สิ้นความเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จสวรรคต และได้ทรงวินิจฉัยเรื่องต่างๆ ในพระราชพงศาวดารอธิบายแทรกไว้ด้วย

พระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ที่กล่าวข้างต้น มีเนื้อความครอบคลุมถึงสมัยอยุธยาตอนปลายและหลังจากนั้น ถือเป็นผลงานหลักในการรื้อฟื้นเรื่องราวของอยุธยาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เอกสารอื่นๆ ที่จะนำมาใช้ประกอบการศึกษาการรื้อฟื้นและประกอบสร้างเรื่องราวของอยุธยาในสมัยนี้ ถือเป็นผลจากการแสวงหาความรู้ประวัติศาสตร์ไทยในขั้นตอนต่อมา ซึ่งสะท้อนความสนใจและการพยายามค้นคว้าแหล่งข้อมูลต่างๆ เพื่อมาประกอบสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ไทย เอกสารเหล่านี้บางส่วนได้แก่

คำให้การชาวกรุงเก่า บันทึกคำให้การของชาวอยุธยาที่ถูกพม่าจับตัวไปเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ พระเจ้ากรุงอังวะโปรดเกล้าฯ ให้เรียบเรียงขึ้น หอพระสมุดวชิรญาณได้ต้นฉบับภาษาพม่าจากหอสมุดเมืองย่างกุ้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ม่องต่อ แปลเป็นภาษาไทยสำเร็จใน พ.ศ. ๒๔๕๕ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้ชื่อว่า “คำให้การชาวกรุงเก่า”

เนื้อความไม่ค่อยปะติดปะต่อเท่าใดนัก แบ่งออกเป็น ๒ ภาค ภาคแรก ว่าด้วยพระราชพงศาวดารมีโครงเรื่องที่แตกต่างไปจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ ดังกล่าวแล้วโดยสิ้นเชิง มีเรื่องราวก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นตำนานค่อนข้างเลื่อนลอย ตั้งแต่เรื่องพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ (พงศาวดารเขมร) จนถึงเจ้าพระอนุราชเมืองชัยนาท แม้แต่เรื่องพระมหากษัตริย์อยุธยา เช่น พระเจ้าอู่ทองและสมเด็จพระพันวษาก็เป็นตำนานที่ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารดังได้กล่าวแล้วฉบับใด เรื่องราวที่เริ่มจะสอดคล้องกับโครงเรื่องของพระราชพงศาวดารเริ่มตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระปรเมศวรมาจนถึงพระเจ้าเอกทัศน์ ภาคที่ ๒ เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดต่างๆ เช่น ชื่อเมือง เครื่องยศ ขุนนาง รถพระที่นั่ง สมณศักดิ์ ประเพณีต่างๆ รวมทั้งเรื่องเกี่ยวกับภาษีอากร ส่วนเรื่องศักราชเป็นเรื่องที่ฟั่นเฟือนมาก

คำให้การขุนหลวงหาวัด (ฉบับหลวง) เป็นบันทึกคำให้การของพระเจ้าอุทุมพรที่ถูกพม่าจับตัวไปเป็นเชลยเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ต้นฉบับเป็นภาษามอญ เข้ามาเมืองไทยเมื่อใดไม่ทราบ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงอำนวยการแปลจากภาษารามัญเป็นภาษาไทย ชื่อ “พระราชพงศาวดารแปลจากภาษารามัญ” ผลงานเรื่องนี้ถูกใช้ประกอบในการเขียนประวัติศาสตร์เพื่อมอบให้เซอร์จอห์น เบาว์ริ่ง (John Bowring) ใน พ.ศ. ๒๔๒๖ ก.ศ.ร. กุหลาบ พิมพ์หนังสือนี้ที่โรงพิมพ์หมอสมิธ บางคอแหลม โดยแปลงต้นฉบับเดิมไปบ้างและตั้งชื่อว่า “คำให้การขุนหลวงหาวัด”

ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ หอพระสมุดฯ ได้นำต้นฉบับคำให้การขุนหลวงหาวัดที่เป็นต้นฉบับหลวงครั้ง รัชกาลที่ ๔ มาส่วนหนึ่ง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงชำระเพิ่มเติมในลักษณะที่ว่า “ตรงไหนขาด ได้เอาความที่แปลจากฉบับหลวงภาษาพม่า [*คำให้การชาวกรุงเก่า*] มาลงไว้แทน และได้บอกไว้เป็นสำคัญทุกแห่ง”[๖] ให้ชื่อใหม่ว่า “คำให้การขุนหลวงหาวัด (ฉบับหลวง)” ความไม่ค่อยจะปะติดปะต่อและมีโครงเรื่องต่างไปจากพระราชพงศาวดารเช่นเดียวกัน (เริ่มตั้งแต่พระเจ้าหงสาวดีทรงสั่งประหารพระยาจักรีทรยศ) และแม้จะมีเนื้อความบางตอนสอดคล้องกับความในพระราชพงศาวดาร แต่พระนามกษัตริย์และศักราชคลาดเคลื่อนมาก

เทศนาจุลยุทธการวงศ์ (ใน*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๖-๖๗*) เป็นเรื่องพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ไม่ปรากฏนามผู้เรียบเรียง และไม่ทราบแน่ชัดว่าแต่งในสมัยใด เมื่อพิจารณาความตอนท้ายเล่มที่ว่า “สาธุชนทั้งปวงได้เสวนาการสดับในเรื่องสยามวงศ์ ทั้งปลงปัญญาลงพิจารณาในวิปัสสนาวิถี วิธีทางไตรลักษณ์...”[๗] สันนิษฐานได้ว่า ผู้แต่งคงเป็นพระภิกษุแต่ไม่แน่ชัดว่าคือพระรูปใด[๘] และคงแต่งหลังสมัยรัชกาลที่ ๑ อาจเป็นสมัยรัชกาลที่ ๒ หรือรัชกาลที่ ๓[๙] เพราะเนื้อความจบลงหลังจากเล่าว่า เมื่อรัชกาลที่ ๑ ครองราชย์ได้ ๒๘ ปีก็สวรรคต “จึงสมเด็จพระบรมเชษฐาโอรสราชภาคิไนย ได้เสวยสิริราช มไหสวรรย์สืบสันตติวงศ์ ดำรงปวรราชาฉัตรสืบกันต่อมาตราบเท่าถึงกาลปัจจุบันทุกวันนี้” เนื้อความของเทศนาจุลยุทธการวงศ์เป็นการเล่าพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์อยุธยาแต่ละพระองค์โดยย่อ ข้อมูลในการแต่งคงจะได้มาจาก*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* ทั้งนี้พิจารณาจากศักราชการขึ้นครองราชย์ของพระกษัตริย์ปลายอยุธยาสอดคล้องกัน

---

[๖] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ “คำอธิบายเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัด” ใน *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา พ.ศ. ๒๕๕๓) หน้า ๖๕๕

[๗] *ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๖-๖๗ เล่มที่ ๔๑* (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา ๒๕๑๒) หน้า ๙๒

[๘] ถ้าจะว่าสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพนเป็นผู้แต่งหนังสือเล่มนี้ เพราะชื่อหนังสือเล่มนี้คล้าย*จุลยุทธการวงศ์* มิอาจกล่าวได้ชัดเจนนัก เพราะสมเด็จพระพนรัตน์น่าจะมรณภาพราว พ.ศ. ๒๓๕๕/๒๓๕๖ หรือต้นรัชกาลที่ ๒ ซึ่งตอนนั้นท่านคงมีอายุ ๗๘-๗๙ ปี ถ้าท่านแต่งหนังสือเล่มนี้จริง คงต้องมีอายุมากแล้ว

[๙] ในคำนำของ*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕-๖๖ เล่ม ๔๐* ระบุว่า เทศนาจุลยุทธการวงศ์คงจะเรียบเรียงในสมัยรัชกาลที่ ๓

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธแลคำแปล เป็นเอกสารที่ไม่ค่อยรู้จักแพร่หลายนัก ส่วนหนึ่งเพราะเคยตีพิมพ์เผยแพร่เพียง ๓ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ ครั้งที่สองเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๖ และครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐ โดยสำนักพิมพ์ต้นฉบับ เอกสารต้นฉบับได้มาจากวัดพระแก้วกรุงกัมพูชา คำนำของหนังสือฉบับที่พิมพ์ในปี ๒๔๕๙ ระบุว่าผู้แต่งคือพระพิมลธรรมองค์หนึ่งแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สันนิษฐานว่าคือสมเด็จพระพนรัตน์ พระอาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส[๑๐]

พงศาวดารฉบับนี้น่าจะแต่งราว พ.ศ. ๒๓๓๒ ช่วงเวลาก่อนที่พระพิมลธรรมได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระพนรัตน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๗[๑๑] และก่อนจะมีการชำระ*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* ใน พ.ศ. ๒๓๓๘ ดังนั้น ศักราชต่างๆ จึงคลาดเคลื่อน*กับพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ* และ*ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* รวมทั้งการออกชื่อกษัตริย์ดูต่างไปจากพระราชพงศาวดารฉบับอื่น และต่างไปจาก*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์* วัดพระเชตุพนที่ท่านเรียบเรียงในตอนหลัง เมื่อราว พ.ศ. ๒๓๔๐

จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี กรมหลวงนรินทรเทวี พระนามเดิมว่ากุ เป็นน้องนางเธอต่างพระชนนีในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประสูติในสมัยอยุธยา ทรงบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๑๐ จนถึง พ.ศ. ๒๓๖๓ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพบบันทึก ๑ เล่มสมุดไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ โดยไม่ทราบว่าใครเป็นผู้แต่ง และนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า ผู้แต่งน่าจะเป็นกรมหลวงนรินทรเทวี และทรงตั้งชื่อบันทึกนี้ว่า "จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่ จ.ศ. ๑๑๒๙ - จ.ศ. ๑๑๘๒ เป็นเวลา ๕๓ ปี" เนื้อหาจดหมายเหตุกล่าวถึงเหตุการณ์ปลายอยุธยาไว้น้อยมาก คือประมาณ ๑ หน้ากระดาษเท่านั้น[๑๒]

เรื่องราวของอยุธยาจากการรื้อฟื้นขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

หากถือว่าพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทั้ง ๔ เล่มดังกล่าวข้างต้นซึ่งมีเนื้อความสมบูรณ์ครอบคลุมตลอดสมัยอยุธยา เป็นสาระความรู้สำคัญอย่างเป็นทางการที่ประกอบสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เราคงต้องยอมรับว่า ความรู้เรื่องอยุธยาที่ได้รื้อฟื้นขึ้นมานี้ เป็นความรู้ที่ “ลงตัว” ระดับหนึ่ง กล่าวเช่นนี้มิได้หมายความว่า ผลงานเหล่านี้มีการตรวจสอบความถูกต้องด้านข้อเท็จจริงต่างๆ

---

[๑๐] *พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธแลคำแปลกับจุลยุทธการวงศ์ ผูก ๒ เรื่องพงศาวดารไทย* (กรุงเทพฯ : ต้นฉบับ, ๒๕๕๐) หน้า ๒

[๑๑] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑, ๔

[๑๒] *จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ ๕* (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา ๒๕๑๖)

แล้ว (ในทางปฏิบัติคงยากที่จะมีประวัติศาสตร์ที่ “ลงตัว” เช่นนั้น) แต่หมายถึงมีความลงตัวทั้งในแง่*แบบแผนและเค้าโครงเรื่อง* (รวมถึงเนื้อหารายละเอียดส่วนใหญ่ด้วย) อันเป็นที่ยอมรับของสมัยนั้น

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทั้ง ๔ ฉบับ มีเค้าโครงเรื่องและเนื้อความเกือบจะเหมือนกัน [มีเพียงพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ที่มีความบางตอนย่นย่อกว่าและมีความไม่สมบูรณ์ในบางตอน] ความแตกต่างเป็นเรื่องรายละเอียดปลีกย่อยเท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้มิได้หมายความว่า งานเหล่านี้เป็นผลจากการลอกกันไปมา หากแต่สะท้อนความพยายามที่จะตรวจสอบแก้ไขและเสริมความซึ่งกันและกันให้เรื่องราวมีความสมบูรณ์และลงตัวมากยิ่งขึ้น หากเทียบเรื่องราวก่อนสมัยอยุธยาที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารดังอ้างถึงแล้วบางฉบับ จะเห็นว่าเรื่องราวประเภทหลังนี้ยังแตกต่างกันมาก ไม่มีโครงเรื่องที่ปะติดปะต่อและเป็นแบบแผนเดียวกันอย่างเช่นเรื่องราวของอยุธยา นั่นแสดงว่า ความรู้ยังเลื่อนลอยและไม่เป็นที่ยอมรับร่วมกัน

ความสนใจของคนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคงจะอยู่ที่โครงเรื่องและแบบแผนอันเป็นที่ยอมรับร่วมกันนี้เป็นสำคัญ เมื่อมีส่วนที่ขาดหายไปหรือไม่สมบูรณ์ ก็มีความพยายามจะทำให้สมบูรณ์ในลักษณะที่กล่าวนี้ โดยเฉพาะใน*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* ความเกี่ยวกับช่วงปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ขาดหายไป ได้รับการเติมให้ครบถ้วนในพระราชพงศาวดารอีก ๓ ฉบับ โดยความที่เติมเข้ามานี้เกือบจะเหมือนกัน แม้กระทั่ง*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา* ซึ่งมีการชำระใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังคงรักษาโครงเรื่องสำคัญไว้ แม้ว่าจะมีการเพิ่มรายละเอียด[๑๓] รวมทั้งวิธีนำเสนอที่เปลี่ยนไปจากพระราชพงศาวดารแบบเดิม จนถือได้ว่าเป็นการเขียนพระราชพงศาวดารแบบใหม่ฉบับแรก

ในส่วนที่เกี่ยวกับอยุธยาตอนปลาย โดยเฉพาะเรื่องของราชวงศ์บ้านพลูหลวง ความใน*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* ค่อนข้างจะสับสน นั่นคือ นอกจากจะมีส่วนที่ขาดหายไปดังได้กล่าวแล้ว ยังมีส่วนที่แทรกเข้ามาเมื่อจบรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ โดยมี “บานแพนกใหม่” ระบุว่า “เพียงนี้เรื่องพระเพทราชากับพระเจ้าเสือทำไว้แต่ก่อน บัดนี้สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้เจ้าพระยาพิพิธพิชัย กระทำเรื่องพระนารายณ์เป็นเจ้า กับพระเพทราชา พระเจ้าเสือ พระบรมโกศ พระเจ้าพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ทำศักราชถัดกันไป”[๑๔] ดังนั้น พระราชพงศาวดารฉบับนี้จึงกล่าวถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระเพทราชา และพระเจ้าเสือ เพิ่มเข้ามาอีกหลังจากที่กล่าวไว้ก่อนหน้านี้แล้วทั้ง ๓ รัชกาล ประเด็นเรื่องนี้ บุษกร ลายเสิศ (กาญจนจารี) สรุปไว้ดังนี้

> การศึกษาพระราชพงศาวดารทั้ง ๔ เล่มข้างต้นอย่างถี่ถ้วน...พอสรุปได้ว่า เป็นไปได้มากทีเดียวที่การชำระและรวบรวมพระราชพงศาวดารฉบับ จ.ศ. ๑๑๖๙ (ค.ศ. ๑๘๐๗) [*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา*

---

[๑๓] ตัวอย่างเช่น เรื่องชาวบ้านบางระจันตั้งค่ายสู้พม่า ความใน*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา*มีเนื้อหารายละเอียดมากกว่าอีก ๓ ฉบับ ซึ่งมีเนื้อความโดยทั่วไปเหมือนกัน

[๑๔] *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด* หน้า ๓๒๙

ฉบับบริติชมิวเซียม] มีมาก่อนพระราชพงศาวดารฉบับ “สองเล่ม” และเป็นความพยายามครั้งแรกเท่าที่ทราบในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งสามารถแก้ความสับสนที่เจ้าพระยาเพชรพิชัย [เจ้าพระยาพิพิธพิชัย] ไม่สามารถทำได้ให้กระจ่างชัดเจนขึ้นมา”[๑๕]

ประเพณีการเขียนและชำระพระราชพงศาวดารคงจะไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความถูกต้องของข้อมูลหลักฐานต่างๆ มากเท่ากับรูปแบบและโครงสร้างเรื่องต่างๆ ในพระราชพงศาวดาร อย่างไรก็ดี ที่น่าสนใจคือ เค้าโครงเรื่องหลักของพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทั้ง ๔ ฉบับที่ได้นำมาศึกษาในที่นี้ เป็นความรู้ที่ประกอบสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้รับการตรวจสอบยืนยันจากเอกสาร โดยเฉพาะที่เป็นบันทึกของชาวต่างชาติซึ่งมีการสืบค้นและแพร่หลายในสมัยต่อๆ มา กล่าวคือ บางเรื่องแม้จะไม่กล่าวถึงในพระราชพงศาวดาร แต่เมื่อมีข้อมูลเรื่องราวเช่นนั้นจากหลักฐานอื่น เราพอจะระบุได้ว่า เรื่องนั้นๆ อยู่ในช่วงสมัยใด หรือหากมีเรื่องราวบันทึกอยู่ในพระราชพงศาวดาร แม้รายละเอียดอาจจะแตกต่างไปจากหลักฐานอื่น แต่เนื้อความหลักๆ มักจะตรงกัน ตัวอย่างเหล่านี้มีอยู่เป็นจำนวนมาก

บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสยามของปินโต (Ferdinand Mendez Pinto) เข้ามาในสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช มีรายละเอียดที่ไม่ปรากฏหรือแตกต่างไปจากที่มีอยู่ในพระราชพงศาวดาร เช่น กรณีขุนวรวงศาและท้าวศรีสุดาจันทร์ (ในสมเด็จพระไชยราชาธิราช) บันทึกของปินโตกล่าวถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นระหว่างที่ “พระเจ้าแผ่นดินสยาม” เสด็จไปราชการสงคราม ดังนี้

...ระหว่างเวลา ๖ เดือนที่พระองค์ไม่อยู่ พระราชินีที่เป็นพระชายาของพระองค์ได้ประพฤติผิดประเวณีกับคนส่งอาหารให้พระราชวัง (purveyor) ของพระนาง ชื่อออกขุนชินราช (Uquun cheniraa) และครั้นพระเจ้าแผ่นดินเสด็จกลับมา พระนางทรงรู้สึกว่าได้ทรงมีครรภ์กับออกขุนชินราชได้ ๔ เดือนแล้ว พระนางทรงกลัวว่าพระเจ้าแผ่นดินจะทรงทราบการกระทำของพระนาง ดังนั้นเพื่อรักษาตนให้รอดพ้นจากอันตรายที่พระนางจะทรงได้รับ จึงทรงแก้ปัญหาโดยจะวางยาพิษพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นพระสวามีของพระนางเสีย ดังนั้นพระนางจึงได้กระทำการตามเจตนาร้ายนั้นโดยไม่รอช้า พระนางถวายน้ำนมให้พระเจ้าแผ่นดินเสวย ซึ่งแสดงฤทธิ์ยาได้ผล เพราะพระเจ้าแผ่นดินได้เสด็จสวรรคตภายในเวลา ๕ วันหลังจากเสวยน้ำนมไปแล้ว[๑๖]

แม้ว่าพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ที่กล่าวถึงข้างต้นจะมิได้กล่าวถึงการลอบปลงพระชนม์สมเด็จพระไชยราชาธิราชด้วยการวางยาพิษ แต่เค้าเรื่องนั้นเห็นได้ชัดว่า เป็นเรื่องเดียวกันอย่างแน่นอน บันทึกของปินโตจึงถือว่าเป็นยืนยันข้อเท็จจริงเรื่องขุนวรวงศา (ชื่อพันบุตรศรีเทพ เป็นพนักงานเฝ้าหอพระภายหลังได้รับแต่งตั้งเป็นขุนชินราช) และท้าวศรีสุดาจันทร์

---

[๑๕] Buskorn Lailert, *The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767: A Study of the Thai Monarchy during the Closing Years of the Ayuthya Period* (London: Thesis presented for the Degree of Ph.D. in the University of London, 1972) หน้า ๓๔๔

[๑๖] “การท่องเที่ยว การเดินทาง และการเผจญภัยของเฟอร์ดินันด์ เมนเดซ ปินโต” (นันทา วรเนติวงศ์ แปล) ใน *รวมผลงานแปลเรื่องบันทึกการเดินทางของเมนเดส ปินโต* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร ๒๕๔๘) หน้า ๗๐

ในทำนองเดียวกัน เรื่องราวของนักพระสัตถาแห่งกรุงละแวก ซึ่งพระราชพงศาวดารทั้ง ๔ ฉบับบันทึกว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงตีกรุงละแวกได้ใน จ.ศ. ๙๔๖ (พ.ศ. ๒๑๒๗) จับได้พระยาละแวกและทรงให้สำเร็จโทษเสีย แต่พระราชบุตรพระยาละแวกหนีไปได้ (กล่าวถึงในภายหลังว่าหนีไปล้านช้าง) นั้น หลักฐานสเปนและโปรตุเกสระบุว่า นักพระสัตถามิได้สิ้นพระชนม์ในครั้งนั้น แต่ทรงหนีไปเวียงจันทน์พร้อมกับพระราชวงศ์[๑๗] ดังนั้น แม้รายละเอียดเรื่องนี้จะไม่ตรงกัน (รวมทั้งศักราชที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปตีกรุงกัมพูชาก็ต่างกันถึง ๑๐ ปี)[๑๘] แต่เค้าเรื่องนั้นเหมือนกัน

บันทึกชาวตะวันตกที่ชาวไทยรู้จักกันอย่างกว้างขวางคือ บันทึกของวัน วลิต หรือ เยเรเมียส ฟาน ฟลีต (Jeremias van Vliet) แห่งบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา วัน วลิตเข้ามาสยามในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เขาได้บันทึกเหตุการณ์ในสยามไว้เป็นหนังสือ ๓ เล่ม ได้แก่ “Description of the Kingdom of Siam” “Chronicles of the Ayuthian Dynasty” และ “The Historical Account of the War of Succession Following the Death of King Pra Interajasia” เอกสารทั้ง ๓ เรื่องนี้ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยทั้งหมดแล้ว[๑๙]

ผลงานของวัน วลิตที่น่าสนใจอย่างมาก คือเล่มที่ ๒ ซึ่งเขียนขึ้นใน พ.ศ. ๒๑๘๓ (ค.ศ. ๑๖๔๐) และแปลเป็นภาษาไทยว่า “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวัน วลิต พ.ศ. ๒๑๘๒”[๒๐] บันทึกเรื่องนี้เป็นการเล่าเรื่องอาณาจักรสยามตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยา โดยลำดับพระนามพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาไว้ทั้งสิ้น ๒๕ พระองค์ ทั้งพระนามและลำดับการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาที่บันทึกไว้โดยทั่วไปแล้วสอดคล้องกับพระราชพงศาวดาร มีเพียงบางพระองค์เท่านั้นที่คลาดเคลื่อนไปจากในพระราชพงศาวดาร[๒๑] เรื่องนี้มีประเด็นน่าสนใจควรกล่าวถึงดังนี้

---

[๑๗] Milton Osborne, *The Mekong: Turbulent Past, Uncertain Future* (New York: Grove Press, 2000) หน้า ๔๗-๔๘ ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้อ้างหลักฐานจาก B.P. Groslier and C.R. Boxer, *Angkor et le Cambodge au XVIe Siecle d’apres les Sources Protugaises et Espangols* (Paris, 1958)

[๑๘] พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวเพียงว่า “ศักราช ๙๕๕...เสด็จพยุหยาตราไปเอาเมืองละแวก และตั้งทัพชัยตำบลบางขวด เสด็จไปครั้งนั้นได้ตัวพญาศรีสุพรรณ...” *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด* หน้า ๔๒๐-๔๒๑

[๑๙] *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลิต)* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร ๒๕๔๘)

[๒๐] *“พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวัน วลิต พ.ศ. ๒๑๘๒”* (วนาศรี สามนเสน แปล) ใน *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๖๓-๒๔๘

[๒๑] พระนามพระมหากษัตริย์ตามลำดับที่ขึ้นครองราชย์ ได้แก่ พระเจ้าอู่ทอง พระราเมศวร เจ้าขุนหลวงพะงั่ว พระทองจัน พระราเมศวร (ครั้งที่ ๒) พระราม พระนครอิน พระบรมราชาธิบดี (เจ้าสามพระยา) พระบรมไตรโลกนาถ พระอินทราชา พระเจ้ารามาธิบดี หน่อพุทธางกูร (หน่อพุทธางกูร) วรรัตสาทธิรายา (พระวรรัษฐาธิราช) พระไชยราชา พระยอดฟ้า พระขุนชินราช พระเทียรราชา พระนหิน (พระมหินทร์) พระมหาธรรมราชา พระนเรศราชาธิราช พระอนุชาธิราช/พระราเม

ในบรรดาพระราชพงศาวดาร ๔ เล่มที่นำมาศึกษาในที่นี้ มีเพียง*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา* ที่กล่าวถึง “แผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๒” ต่อจากแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งสอดคล้องกับ*พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต* คือมีพระนามพระอินทราชาที่ขึ้นครองราชย์ต่อจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ในพระราชพงศาวดารอีก ๓ เล่ม ผู้ที่สืบราชสมบัติ คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒) *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา*จึงเพิ่มจำนวนพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาขึ้นอีก ๑ พระองค์

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตรวจสอบเรื่องนี้จากหลักฐานต่างๆ ของไทย (โดยที่คงจะยังมิได้ทรงเห็นบันทึกของวัน วลิต) และให้ข้อวินิจฉัยไว้ว่า[๒๒] สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีพระลูกเธอแต่เมื่อยังเป็นพระมหาอุปราช ๒ องค์ เมื่อขึ้นครองราชย์จึงทรงตั้งลูกเธอทั้ง ๒ องค์นั้น เป็นพระบรมราชาองค์หนึ่งและพระอินทราชาองค์หนึ่ง เมื่อมีสงครามกับเชียงใหม่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปเสวยราชสมบัติที่เมืองพิษณุโลก เปลี่ยนกรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองลูกหลวงและให้พระบรมราชาครองกรุงศรีอยุธยา โดยพระอินทราชาคงจะตามเสด็จไปเมืองพิษณุโลกด้วย พระราชพงศาวดารกล่าวถึงพระอินทราชาทรงชนช้างกับหมื่นนครในสงครามกับเชียงใหม่และต้องปืนที่พระพักตร์ จากนั้นมิได้กล่าวถึงพระอินทราชาอีก ยกเว้น*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา*ที่กล่าวว่า เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคตหลังจากทรงอยู่ในราชสมบัติ ๑๖ ปี “จึงสมเด็จพระอินทราชาราชบุตรได้เสวยราชสมบัติ” ในจุลศักราช ๘๑๓ (พ.ศ. ๑๙๙๔)

เรื่องนี้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่าพระอินทราชาคงจะสิ้นพระชนม์จากการถูกปืนในคราวนั้น และหลังจากศึกเชียงใหม่แล้ว *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐฯ* กล่าวถึง “สมภพพระราชโอรสท่าน” ในจุลศักราช ๘๓๔ มีพระนามเรียกในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ว่า “พระเชษฐา” เมื่อพระชันษาถึง ๑๓ ปีทรงผนวชเป็นสามเณรพร้อมกับราชบุตรของพระบรมราชาที่ครองกรุงศรีอยุธยา พระบรมราชาจึงน่าจะมีพระชันษามากกว่าพระเชษฐา ๒๐ ปีขึ้นไป เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคตแล้ว พระบรมราชาได้ขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แต่อยู่ในราชสมบัติเพียง ๓ ปีก็สวรรคต พระเชษฐาจึงได้ราชสมบัติต่อมา แต่ควรจะเรียกว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ มิใช่สมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๒

ข้อมูลในบันทึกของ วัน วลิต แตกต่างไปจากในพระราชพงศาวดารอีกส่วนหนึ่งคือ เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ ไม่ได้มีการกล่าวถึงรัชกาลสมเด็จพระศรีเสาวภาค ซึ่งตามพระราชพงศาวดาร

ศวร (สมเด็จพระเอกาทศรถ) พระอินทราชา พระองค์เชษฐราชา (สมเด็จพระเชษฐาธิราช) พระองค์อาทิตย์สุรวงศ์ราช (สมเด็จพระอาทิตยวงศ์) และพระองค์ศรีธรรมราชาธิราช (สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง)

[๒๒] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ “อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๒ เรื่องผู้รับรัชทายาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ” ใน *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์อธิบายประกอบ* (พระนคร: สำนักงานสยามบรรณาคารจัดพิมพ์จำหน่าย พ.ศ. ๒๕๑๘) หน้า ๔๙๙-๕๐๓

ขึ้นครองราชย์ได้ประมาณปีเศษ แต่ข้ามไปกล่าวถึงแผ่นดินพระอินทราชา (พระนามเดิม สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ที่มิได้ระบุไว้ในพระราชพงศาวดาร) จากนั้นเป็นแผ่นดินพระองค์เชษฐราชา (สมเด็จพระเชษฐาธิราช) พระองค์อาทิตย์สุรวงศ์ราช (สมเด็จพระอาทิตยวงศ์) และองค์พระศรีธรรมาธิราช (สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง)

เนื้อหารายละเอียดเรื่องราวตลอด ๒๕ รัชกาลแตกต่างไปจากพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ดังได้กล่าวมา ที่น่าสนใจคือ นอกจากพระราชประวัติย่อๆ ของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์แล้ว ยังมีการกล่าวถึงพระบุคลิกภาพและพระจริยวัตรสำคัญไว้ด้วย วัน วลิต คงจะอาศัยข้อมูลหลักฐานส่วนหนึ่งจากพระราชพงศาวดารที่มีอยู่ในขณะนั้น โดยเฉพาะพระนามและลำดับพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาที่เขาบันทึกไว้โดยรวมแล้วสอดคล้องตรงกันกับพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ประเด็นสำคัญของเรื่องนี้คือ น่าจะเป็นการยืนยันว่า *โครงสร้าง*เรื่องราวตามพระราชพงศาวดารนั้นเป็นแบบแผนที่ “ลงตัว” มาตั้งแต่สมัยนั้นแล้ว เมื่อมีการตรวจสอบเรื่องราวต่างๆ กับหลักฐานต่างชาติ รวมทั้งของเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะมอญและพม่า จะเห็นได้ชัดว่า มีเค้าโครงเรื่องที่สอดคล้องต้องกัน

การมีโครงเรื่องเป็นแบบแผนเรียงลำดับรัชกาลเช่นนี้ มีประโยชน์ในแง่ที่ทำให้สามารถตรวจสอบยืนยันเรื่องราวต่างๆ จากหลักฐานหรือแหล่งข้อมูลอื่นๆ ได้ง่ายขึ้น เช่น บันทึกเรื่องราวของอินเดีย (Lendas Da India) ในช่วง ค.ศ. ๑๕๐๐-๑๕๕๐ ของ กาสปาร์ คอร์รีอา (Gaspar Correia) ชาวโปรตุเกส กล่าวถึงการจัดส่งทูตโดยอัลฟองโซ เดอ อัลบูเคอร์ก (Alfonso de Albuquerque) ผู้สำเร็จราชการมะละกาไปยังราชสำนักสยาม[๒๓] แม้ว่าเรื่องนี้พระราชพงศาวดารจะมิได้บันทึกไว้ แต่เมื่อตรวจสอบจากช่วงเวลา เราทราบได้ว่าเป็นรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๑๖-๒๐๕๒ หรือ พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๐๕๒ ตาม*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐฯ*) และการเข้ามาของอัลบูเคอร์ก ในครั้งนี้นับเป็นครั้งแรกที่ไทยมีการติดต่อกับชาติตะวันตกอย่างเป็นทางการ

การประกอบสร้างเรื่องราวของอยุธยาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังเป็นไปตามแบบแผนหรือจารีตดั้งเดิมของ “พระราชพงศาวดาร” ซึ่งเป็นบันทึกเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ เช่น ราชการสงคราม และพระราชกรณียกิจต่างๆ โดยเฉพาะด้านศาสนา การนำเสนอเรื่องราวจะให้ความสำคัญกับรายละเอียดที่เป็นรูปแบบ เช่น การจัดกระบวนทัพและการจัดพระราชพิธีต่างๆ บางรัชกาลที่ไม่มีเหตุการณ์สำคัญมากนัก เช่น รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ เรื่องราวในพระราชพงศาวดารเกือบทุกฉบับเกี่ยวกับรัชกาลนี้เป็นเรื่องพระราชพิธีต่างๆ เกือบทั้งหมด เรื่องราวอื่นๆ (ยกเว้นเรื่องของพระยาตองอู) กล่าวไว้อย่างสั้นๆ แม้บางเรื่องจะเป็นเรื่องสำคัญ เช่น การตั้งพระราชกำหนดกฎหมายพระอัยการ

รายละเอียดในเรื่องต่างๆ ดังกล่าว คงจะเป็นรายละเอียดที่เรียบเรียงขึ้นตามแบบแผนที่มีอยู่มากกว่าจะเป็นการเขียนบรรยายเหตุการณ์จริงๆ อย่างไรก็ตาม การให้รายละเอียดประเภทนี้ในพระราช

---

[๒๓] เริงวุฒิ มิตรสุริยะ *ฝรั่งบันทึกสยาม: ประวัติศาสตร์นิพนธ์ฉบับนักล่าอาณานิคมในสมัยกรุงศรีอยุธยา* (กรุงเทพฯ: ยิปซี ๒๕๕๒) หน้า ๕๘-๕๘

พงศาวดารทำให้เราเห็นความสำคัญของจารีตดังกล่าวนี้อีกประการหนึ่ง นั่นคือ พระราชพงศาวดารมิได้เป็นเพียงการบันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์เท่านั้น หากแต่เป็นการบันทึก*แบบแผนพระราชพิธีและประเพณี*ต่างๆ ที่ต้องสืบทอดต่อมาด้วย พระราชพงศาวดารจึงเป็นเสมือนเครื่องราชูปโภคอย่างหนึ่ง ดังที่ศาสตราจารย์ อิชิอิ ให้ความเห็นไว้

การรื้อฟื้นเรื่องราวของอยุธยาย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเป็นการประกอบสร้างขึ้นตามทัศนะและความเข้าใจของคนรัตนโกสินทร์ตอนต้น ข้อสังเกตเรื่องนี้คือ นอกจากการยึดมั่นแบบแผนและรายละเอียดต่างๆ แล้ว ยังไม่มีแนวคิดเรื่อง “ราชวงศ์” หรือ “ประวัติศาสตร์ราชวงศ์” (dynastic history) แบบตะวันตก กล่าวคือ เป็นการเล่าเรื่องพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ ทั้งยกย่อง เชิดชู และติเตียน โดยมิได้มองว่า กษัตริย์องค์ใดเป็นแบบอย่างของยุคสมัยหรือราชวงศ์ใด คติเรื่องราชวงศ์มีขึ้นภายหลังเมื่อประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยเริ่มได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

ประเด็นที่เป็นความสนใจในเวลาต่อมา ซึ่งเป็นอิทธิพลของตะวันตกเช่นเดียวกัน คือ ความคิดเรื่องความรุ่งเรืองและความเสื่อม (rise and fall) ข้อน่าสังเกตคือ การรื้อฟื้นเรื่องราวของอยุธยาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เห็นได้ว่า ไม่ปรากฏความคิดเช่นนี้ การนำเสนอเรื่องราวในสมัยอยุธยาตอนปลายมิได้สะท้อนทัศนะใดๆ ที่บ่งบอกชัดเจนว่าเป็น “ยุคเสื่อม” ของอาณาจักร แม้กระทั่งเรื่องราวในรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ที่สิ้นสุดด้วยการเสียกรุงครั้งที่ ๒ พระราชพงศาวดารเล่าไปตามเหตุการณ์ ไม่ว่าจะเป็นเหตุดีหรือร้าย และเล่าเรื่องในลักษณะเดียวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะรัชกาลใดในสมัยอยุธยา

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ไม่มีรายละเอียดช่วงท้ายรัชกาลดังปรากฏในพระราชพงศาวดารอีก ๓ ฉบับ ได้แก่ เหตุอาเพศต่างๆ ที่บ่งบอกว่า “อายุแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาถึงกาลฆาต”[๒๔] และการที่พระยาตาก ซึ่งจะกอบกู้เอกราชและขึ้นครองแผ่นดินกรุงธนบุรีในเวลาต่อมา “ตรัสทราบญาณ” ก่อนจะทรงตีฝ่าพม่าออกมาว่า “กรุงศรีอยุธยาจะเป็นอันตราย เหตุแต่อธิบดีเมืองและราษฎรมิเป็นธรรม”[๒๕] เหตุอาเพศและลางร้ายต่างๆ ก่อนจะเสียกรุง ซึ่งมีปรากฏอยู่ใน*คำให้การชาวกรุงเก่า* เป็นเรื่องในลักษณะเดียวกัน ส่วนใน*คำให้การขุนหลวงหาวัด* ความส่วนนี้นำมาจาก*คำให้การชาวกรุงเก่า* เพราะความเดิมขาดหายไป นอกจากนั้น รายละเอียดบางประการที่กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยตอนเสียกรุงครั้งที่ ๒ เช่น การห้ามยิงปืนก็มาจากแหล่งอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี* ที่มีข้อความว่า

---

[๒๔] “พระประธานวัด (พระ) เจ้าพนังเชิง น้ำพระเนตรไหลลงมาจนพระนาภี ในวัง วัดพระศรีสรรเพชญ์นั้น พระบรมไตรโลกนาถพระอุระแตก ดวงพระเนตรตกลงมาอยู่ที่ตักเป็นอัศจรรย์ พระเจดีย์วัดราชบูรณะนั้น กาบินมาเสียบตายบนปลายยอดโดยอาเพศ อนึ่งพระรูปพระนเรศวรเจ้าโรงแสงใน กระทืบพระบาทสนั่นไปทั้ง ๔ ทิศ อากาศก็วิปริตไปต่างๆ บอกเหตุบอกลางจะเสียกรุง” *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๒ เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน* ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร ๒๕๓๗) หน้า ๓๔๓

[๒๕] *เรื่องเดียวกัน*

> กรุงเก่าพม่ายกมา ๕,๐๐๐ ล้อมประชิดตั้งค่ายบ้านระจัน โพสามต้น ค่ายใหญ่ล้อมรอบ เกาะเมืองอยู่กลาง พลในเมืองขึ้นหน้าที่ประจำช่องเสมาเมืองถึง ๗๐๐,๐๐๐ ประจุปืนทุกหน้าที่มิให้ยิงสู้ข้าศึก แผ่นดินต้น [สมเด็จพระเจ้าตากสิน] อยู่หน้าที่วัดแก้ว ได้ยิงสู้พม่าครั้งหนึ่งต้องคาดโทษมิให้ยิง ให้แจ้งศาลาก่อน พม่าล้อมไว้ ๓ ปี แผ่นดินต้นหนีออกจากเมือง กับผู้คนพรรคพวก ๕๐๐ มีปืนถือติดมือแต่ท่าน หนีข้ามไปฟากตะวันออก[๒๖]

เห็นได้ชัดว่า ทั้งหมดนี้เป็นเพียง “ลางบอกเหตุ” ตามคติความเชื่อของคนไทยเกี่ยวกับเหตุการณ์เฉพาะที่จะเกิดขึ้น คือ การเสียกรุงแก่พม่า หรือมิฉะนั้นก็เป็น “สาเหตุเฉพาะ” ส่วนหนึ่ง (โดยเฉพาะกรณีห้ามยิงปืน) ของเหตุการณ์นี้ แต่ไม่ถือว่าเป็นเหตุปัจจัยแห่ง “ความเสื่อมของยุคสมัย” ซึ่งน่าจะมีเค้าลางมาก่อนหน้า โดยเฉพาะในแง่ที่บ่งบอกถึงความเสื่อมในช่วงราชวงศ์บ้านพลูหลวงที่เป็นราชวงศ์สุดท้าย

พระมหากษัตริย์ ๒ พระองค์ที่กล่าวถึงในพระราชพงศาวดารด้วยน้ำเสียงติเตียน คือ สมเด็จพระเจ้าเสือ และสมเด็จพระที่นั่งท้ายสระ เช่น กล่าวถึง “พระราชจริยาที่เป็นต้นเหตุให้ถวายพระนามว่าพระเจ้าเสือ”[๒๗] หรือติเตียนพระองค์ในเรื่องการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นสำคัญ คือ “...ทรงเบ็ดตกนานามัจฉาชาติทั้งปวงต่างๆ ทรงสร้างแต่อกุศลทุจริตผิดพระราชประเพณีมายังแต่ก่อน...ฆ่าเสียซึ่งหมู่มัจฉาชาติทั้งหลายด้วยเบ็ดและข่ายล้มตายเป็นอันมาก” และ “ทรงพระแสงปืนนกสับยิงต้องนานาสัตว์มฤคนา [นา] ทวิชาชาติทั้งหลายล้มตายเป็นอันมาก”[๒๘]

ส่วนพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระนั้น *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* ซึ่งมีเนื้อความสั้นกว่าฉบับอื่นๆ กล่าวถึงรัชกาลนี้แต่เพียงว่า เมื่อถึงเทศกาลน้ำ “...ก็เสด็จพระราชดำเนินไปประพาสเบ็ดทุกปี”[๒๙] แต่พระราชพงศาวดารฉบับอื่นๆ กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “ครั้งนั้นพระเจ้าแผ่นดินทรงพระประพฤติเหตุในอโนตัปปธรรม แล้วเสด็จเที่ยวประพาสทรงเบ็ดเหมือนสมเด็จพระราชบิดา...” และกล่าวถึงตอนสิ้นพระชนม์ขณะพระชนมายุ ๕๔ พรรษาเศษว่า “ผู้ใดมีเมตตาไม่ฆ่าสัตว์ อายุยืน ไม่มีเมตตาฆ่าสัตว์อายุสั้น”[๓๐]

---

[๒๖] *จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ ๕* หน้า ๑

[๒๗] เช่น “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพอพระทัยเสวยน้ำจัณฑ์ แล้วเสพสังวาสด้วยดรุณีอิตถีสตรีเด็กอายุ ๑๑-๑๒ ปี ถ้าสตรีใดเสือกดิ้นโคลงไปทรงพระโกรธ ลงพระอาญาถองยอดอกตายกับที่ ถ้าสตรีใดไม่ดิ้นโคลงนิ่งอยู่ ชอบพระอัชฌาสัยพระราชทานบำเหน็จรางวัลประการหนึ่ง...” *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด* หน้า ๓๒๗-๓๒๘

[๒๘] *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๒ เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม* กรุงลอนดอน หน้า ๒๙๖

[๒๙] *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด* หน้า ๓๔๘

[๓๐] *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหมอบรัดเล* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โฆษิต ๒๕๔๕) หน้า ๓๘๘ และ ๓๙๘

การตำหนิติเตียนในเรื่องบาปบุญคุณโทษนั้น ปรากฏชัดที่สุดในงานของ “สายวัด” เมื่อกล่าวถึงเหตุการณ์ช่วงปลายอยุธยาผู้แต่ง *เทศนาจุลยุทธการวงศ์* ตำหนิกษัตริย์ ๒ พระองค์ว่าไม่เกรงกลัวต่อบาป ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าเสือ ซึ่ง*เทศนาจุลยุทธการวงศ์*กล่าวถึงโดยไม่ระบุพระนาม เพียงเรียกว่า “พระราชบุตรเลี้ยง [ของสมเด็จพระเพทราชา] ซึ่งเป็นพระยาอุปราชได้ราชสมบัติสืบมา” แต่ “พระองค์กระทำแต่อกุศล เป็นต้นว่า ปาณาติบาตมาเสียซึ่งมัจฉาชาติเป็นอันมาก”[๓๑] และสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ซึ่งเรียกพระนามก่อนขึ้นครองราชย์ว่า เจ้าฟ้าเพชร เมื่อครองราชย์แล้วเอ่ยพระนามเพียงว่า “สมเด็จบรมกษัตริย์ ทรงกระทำอกุศลกรรมฆ่าเสียซึ่งนานามัจฉาชาติดุจพระราชบิดาของพระองค์”[๓๒]

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ว่าผู้แต่ง*เทศนาจุลยุทธการวงศ์*จะตำหนิติเตียนการกระทำบาปของพระมหากษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์ แต่ไม่ได้ระบุว่า การกระทำดังกล่าวเป็นเหตุอันนำมาซึ่งการเสียกรุงศรีอยุธยา แต่ประการใด *เทศนาจุลยุทธการวงศ์*จึงเป็นการ “สำแดงเรื่องลำดับโบราณกษัตริย์อันได้เสวยราชย์สมบัติเป็นอิสราธิบดีในสยามประเทศนี้อันบุพพาจารย์รจนาไว้ เพื่อจะให้บังเกิดประสาทเลื่อมใสและสังเวชในกุศลเหตุและอกุศลเหตุทั้งปวงต่างๆ”[๓๓] หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นการเตือนสติผู้อ่าน/ผู้ฟังมิให้ตั้งอยู่ในความประมาทนั่นเอง

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธและคำแปล ซึ่งให้ข้อมูลเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์อยุธยาแต่ละพระองค์อย่างสั้นๆ ว่าครองราชย์กี่ปี มีพระราชกรณียกิจสำคัญอะไรบ้าง ระบุจุดประสงค์ไว้ชัดเจนในตอนท้ายว่า “การที่รวบรวมวงษ์กระษัตรไว้ดังนี้ เพื่อจะให้เกิดความสังเวชสลดใจ และจะให้เกิดปัญญาปลงพระไตรลักษณญาณ...”[๓๔] เนื่องจากผู้แต่งเป็นพระภิกษุ เนื้อความที่ปรากฏจึงเน้นเรื่องการบุญของพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ

พงศาวดารฉบับนี้ตำหนิกษัตริย์ช่วงปลายอยุธยาเรื่องการทำบาป การทำลามกหลายพระองค์ โดยที่ก่อนหน้านี้มิได้ตำหนิกษัตริย์องค์ใดในเรื่องทำนองนี้เลย ทั้งนี้การตำหนิดังกล่าวระบุกษัตริย์เป็นรายพระองค์ไม่เกี่ยวกับราชวงศ์แต่ประการใด กษัตริย์ที่ถูกตำหนิพระองค์แรกคือ สมเด็จพระเจ้าเสือหรือที่เอกสารนี้ออกนามว่า หลวงสรศักดิ์ และว่า “เมื่อได้ที่เปนอุปราชแล้วนามว่ามหาโลน เปนผู้มีบุญเดชานุภาพมาก เมื่อได้เสวยราชย์สมบัติ...ทำการบาปคือปาณาติบาตมาก ทำบุญน้อย”[๓๕] กษัตริย์พระองค์ต่อมาคือ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พงศาวดารว่า “เปนผู้ประกอบด้วยมหิทธิฤทธิ์อานุภาพมาก กระทำการลามกมากและกระทำการปาณาติบาตมาก ปรากฏพระนามว่ามหาโจร ฝ่ายการกุศลนั้นกระทำน้อย”[๓๖] กษัตริย์พระองค์สุดท้ายที่ถูกตำหนิคือ สมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์ พงศาวดารเรียกว่า พระเชฏฐาธิราช “เป็นผู้มีปัญญา

---

[๓๑] *ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๖-๖๗ เล่มที่ ๔๑* หน้า ๘๖

[๓๒] *เรื่องเดียวกัน*

[๓๓] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๘๘

[๓๔] *พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธและคำแปลกับจุลยุทธการวงศ์ ผูก ๒ เรื่องพงศาวดารไทย* หน้า ๘๕

[๓๕] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๕๕

[๓๖] *เรื่องเดียวกัน*

เขลาและเป็นผู้มีสติอันฟั่นเฟือนหลงลืม ปราศจากหิริโอตัปปะ ไม่ใคร่ครวญในราชกิจตามราชประเพณี มิได้พิจารณาเห็นคุณและโทษให้ถ่องแท้"[๓๗]

อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ หรือที่เอกสารฉบับนี้ออกพระนามว่า พระมหากาล หรือพระนามตามสมมุติว่าพระเจ้ารามาธิบดีนั้น ได้รับความชื่นชมมากว่า "ประพฤติตามราชประเวณี... บำเพ็ญการกุศลต่างๆ มีการรักษาศีลและบริจาคทาน...ปฏิสังขรณ์มณฑปพระพุทธบาท...เคารพนบนอบพระรัตนไตรย ทรงไว้ซึ่งศิลาจารธรรมกิตติคุณก็ปรากฏรู้ไปถึงชาวลังกาทวีป..." และว่า "ในกาลครั้งนี้ กรุงศรีอยุธยานิราศ-ภัย เป็นพระนครอันงานบวรเช่นกับด้วยเทวนครเปนที่สนุกสบายใจมากบริบูรณ์ด้วยธัญญาหาร ไม่มีหมู่ปัจจามิตรมารบกวน"[๓๘]

พงศาวดารฉบับนี้ไม่เพียงตำหนิพระมหากษัตริย์ช่วงปลายอยุธยาเท่านั้น แต่ยังตำหนิว่าชาวเมือง ชาวชนบท เสนาบดี อำมาตย์ในเวลานั้น ว่าล้วนตั้งอยู่ในอสัจธรรม มีสันดานเต็มไปด้วยการทุจริต ข่มเหงเบียดเบียนซึ่งกันและกัน มูลเหตุเหล่านี้ล้วนมีส่วนให้เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ โดยก่อนเสียกรุงปรากฏนิมิตร้ายต่างๆ นิมิตร้ายหรือเหตุอาเพศที่ผู้แต่งเอกสารนี้ระบุไว้มีส่วนคล้ายเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา (สันนิษฐานว่าประพันธ์ขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) มาก เป็นไปได้ว่าผู้แต่งนำข้อมูลในเพลงยาวพยากรณ์มาใส่ไว้ในพงศาวดารฉบับนี้ด้วย

การตำหนิพระมหากษัตริย์ในเรื่องบาปบุญคุณโทษจริงๆ แล้วเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ตามคติการปกครองโดยธรรมตามหลักของพระพุทธศาสนา พระราชพงศาวดารซึ่งจะต้องมีส่วนสำคัญในการ*ถ่ายทอดแบบแผนด้านต่างๆ* ย่อมไม่อาจละเลยเรื่องนี้ได้ จึงเลือกพระมหากษัตริย์ ๒ พระองค์ในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยาเป็นตัวอย่างของเรื่องนี้ แต่พระราชพงศาวดารมิได้ละเว้นที่จะตำหนิพระมหากษัตริย์ในเรื่องอื่นๆ ด้วย เช่น สมเด็จพระมหินทราธิราช ที่พระราชพงศาวดารทั้ง ๔ ฉบับบันทึกไว้ด้วยถ้อยคำเดียวกันว่า "...มิได้นำพาการศึก และเสด็จอยู่แต่ในพระราชวัง ไว้การทั้งปวงแก่พระยาราม..."[๓๙] นอกจากนั้น หากพิจารณาเรื่องราวตลอดรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิและสมเด็จพระมหินทราธิราชตามที่พระราชพงศาวดารบันทึกไว้ จะเห็นอย่างชัดเจนว่า ฝ่ายอยุธยา "แพ้" พม่าแทบจะทุกด้าน ทั้งด้านกำลังคน ที่พม่ามีมากกว่า ด้านการศึกที่แทบไม่เคยได้เปรียบพม่า และที่สำคัญขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นความมุ่งหมายของผู้ชำระและเรียบเรียงพระราชพงศาวดารเพื่อรื้อฟื้นเรื่องราวของกรุงศรีอยุธยาในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นหรือไม่ก็ตาม แต่สิ่งที่ปรากฏชัดเจนและตรงไปตรงมาอย่างยิ่งในพระราชพงศาวดารคือการให้ "บทเรียน" จากความล้มเหลวและสูญเสียครั้งสำคัญครั้งนี้

---

[๓๗] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๖๓

[๓๘] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๕๗, ๕๘ และ ๖๑

[๓๙] *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑* หน้า ๒๐๒

ความเป็นสมัยใหม่ในการศึกษาประวัติศาสตร์

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านสำคัญ ช่วงสมัยนี้ไม่เพียงแต่รับความคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ตามแบบอย่างและแนวทางของตะวันตก ซึ่งก่อให้เกิดความก้าวหน้าในการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวอดีตอย่างมากเท่านั้น แต่ความรู้เรื่องอยุธยาที่รื้อฟื้นขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนหนึ่งได้รับการ “รื้อฟื้นใหม่” คือค้นพบและ/หรือตีพิมพ์เผยแพร่ในช่วงนี้ด้วย

ขณะนั้นสยามต้องเผชิญกับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก จึงมีความจำเป็นต้องสร้างการรับรู้อดีตและความเป็นมาของตน เพื่อยืนยันหรือสร้างความชอบธรรมให้แก่ความเป็นชาติ เพราะสถานะความเป็น “รัฐเอกราช” ของสยามยังขาดความชัดเจนอยู่มาก กล่าวคือ ยังมีสถานะหรือสภาพคล้ายกับที่นักประวัติศาสตร์บางคนเรียกว่า “invalids, infants, or fossils”[๔๐] พัฒนาการความรู้ทางวิชาการที่ต่อมาเรียกว่า “ประวัติศาสตร์” จึงมีเหตุผลและความจำเป็นทางการเมืองอยู่มาก นั่นคือ ต้องการให้การสืบค้นเรื่องราวความเป็นมาของชาติที่เชื่อว่ามีความเป็นมายาวนาน เพื่อยืนยัน “ความเป็นชาติ” ของสยาม

จากพงศาวดารมาเป็น “ประวัติศาสตร์”

แม้ว่าประเพณีทางความคิดเกี่ยวกับการเขียนประวัติศาสตร์มีอยู่ในทุกวัฒนธรรมตั้งแต่โบราณ แต่เรายากจะปฏิเสธอิทธิพลทางความคิดของตะวันตกในเรื่องนี้ที่มาพร้อมกับการขยายอำนาจในสมัยอาณานิคม การรับอารยธรรมตะวันตกในช่วงดังกล่าว รวมไปถึงการรับแบบแผนทางความคิด ทั้งทางวิชาการและด้านวัฒนธรรมด้วย การรับแนวความคิดและวิธีการของตะวันตกในการเขียนประวัติศาสตร์นอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งของการรับแบบแผนทางความคิดและวัฒนธรรมเพื่อปรับตัวสู่ความเป็นสมัยใหม่ของไทยในช่วงนั้นแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับความจำเป็นที่จะต้องสร้าง “ความน่าเชื่อถือ” ให้แก่การสืบค้นเรื่องราวความเป็นมาของไทยด้วย

การรับแบบแผนทางความคิดของตะวันตกกล่าวได้ว่าเริ่มมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับเป็นพระมหากษัตริย์ “สมัยใหม่” พระองค์แรกของไทย พระองค์ทรงผนวชอยู่ถึง ๒๗ พรรษาก่อนจะเสด็จขึ้นครองราชย์ ในระหว่างทรงผนวชอยู่นั้น พระองค์ทรงศึกษาทั้งภาษาและวิทยาการสมัยใหม่ต่างๆ ทรงมีความรู้ทั้งภาษาบาลี สันสกฤต ลาติน และภาษาอังกฤษ นอกจากจะทรงรอบรู้

---

[๔๐] ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ และต้นศตวรรษต่อมา สถานะของชาติต่างๆ นอกยุโรปอาจแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ ๑) เป็นเอกราชทางการเมืองจากยุโรป เช่น สหรัฐอเมริกาและประเทศในอเมริกากลางและอเมริกาใต้ (ยกเว้นไม่กี่ชาติ) ไลบีเรียและญี่ปุ่น ๒) รัฐบริวาร (clients) ของมหาอำนาจยุโรป อาจจะกลายเป็นหรืออย่างน้อยอยู่ในอำนาจครอบงำทางวัฒนธรรมของยุโรป ประเทศที่มีสถานะและความสัมพันธ์กับยุโรปอย่างคลุมเครือ ไม่ชัดเจน เช่น จักรวรรดิออตโตมัน โมร็อกโก เปอร์เซีย อียิปต์ จีน เกาหลี (และอาจรวมถึงสยาม?) ๓) ดินแดนนอกยุโรป คือ ดินแดนที่ปกครองโดยชาติยุโรปในฐานะอาณานิคม ซึ่งรวมไปถึงดินแดนที่ชาวยุโรปเข้าไปตั้งรกรากและอาจถือว่าเป็นรัฐเอกราช โปรดดู J M Roberts, *Europe 1880-1945* (London and New York: Longman, 1970) หน้า ๔๗

ความเป็นไปในโลกขณะนั้น โดยเฉพาะความเคลื่อนไหวในโลกตะวันตกที่กำลังแผ่ขยายอิทธิพลไปทั่วโลกเป็นอย่างดีแล้ว ทรงมีความรู้และความสนใจวิทยาการสมัยใหม่ เช่น คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ และประวัติศาสตร์ พระราชนิพนธ์ "Brief Sketches of Siamese History"[๔๑] แสดงให้เห็นแบบอย่างการเขียนประวัติศาสตร์ในลักษณะเป็น "เรื่องเล่า" (narrative) ที่แตกต่างๆ ไปจากพระราชพงศาวดาร แม้ว่าขณะนั้นจะยังไม่มีคำไทยที่ใช้ในความหมาย "history" อย่างที่ทรงใช้ในพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ก็ตาม

นอกจากจะเริ่มรับแนวทางการเขียนเรื่องราวของอดีตที่แตกต่างไปจากจารีตเดิม คือ พระราชพงศาวดารแล้ว ความคิดแบบตะวันตกที่เข้ามาปรากฏในช่วงสมัยนี้คือ ความคิดเกี่ยวกับ "ราชวงศ์" ในความหมายที่ตรงกับ "dynasty" ของตะวันตก พระราชนิพนธ์เรื่อง "The Kings of Siam from the Time the Old City Ayuthia Was Built to Choola Era 712 (A.D. 1351)" ซึ่งลงพิมพ์ใน *Bangkok Calendar* เรียงพระนามพระมหากษัตริย์อยุธยาโดยแบ่งเป็นราชวงศ์ที่ ๑ (First Dynasty) ตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ถึงเจ้าฟ้าศรีเสาวภาค (รวม ๒๑ พระองค์ เรียกว่า "ราชวงศ์สมเด็จพระรามาธิบดี") ราชวงศ์ที่ ๒ (Second Dynasty) ตั้งแต่พระเจ้าทรงธรรมถึงพระอาทิตยวงศ์ (รวม ๓ พระองค์ เรียกว่า "ราชวงศ์พระเจ้าทรงธรรม") ราชวงศ์ที่ ๓ (Third Dynasty) ตั้งแต่พระเจ้าปราสาททองถึงพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (รวม ๙ พระองค์ ไม่ทรงนับพระเพทราชา เพราะทรงเห็นว่าเป็นแย่งชิงราชสมบัติ และเมื่อสิ้นรัชสมัยพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ มีการระบุว่า "สิ้นราชวงศ์บ้านพลูหลวง") และราชวงศ์ที่ ๔ ได้แก่ราชวงศ์ปัจจุบัน (the Fourth and Present Dynasty)[๔๒]

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นระยะเชื่อมต่อระหว่างรัตนโกสินทร์ตอนต้นและสมัยการพัฒนาความเป็นชาติสมัยใหม่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การพัฒนาความรู้ทางประวัติศาสตร์ในฐานะเป็นวิชาการสมัยใหม่แขนงหนึ่งเริ่มอย่างจริงจังในสมัยนี้ ความเคลื่อนไหวสำคัญในแง่การรับแบบแผนและแนวทางของตะวันตกในการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการสมัยใหม่รวมทั้งประวัติศาสตร์ คือการก่อตั้ง "หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร" และ "สยามสมาคม" (The Siam Society)[๔๓] ในปีเดียวกัน คือ พ.ศ. ๒๔๔๗ หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเป็น "public library"

---

[๔๑] พระราชนิพนธ์เรื่องนี้นำมาตีพิมพ์ภายหลังเสด็จสวรรคตแล้วใน *Siam Repository*, October 1869 พลตรี ม.ร.ว. ศุภวัฒย์ เกษมศรี (ผู้รวบรวม) *พระราชหัตถเลขา พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคภาษาอังกฤษ* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามลดา ๒๕๕๔) หน้า ๗๔-๘๗ รวบรวมและจัดพิมพ์ในโอกาสวันคล้ายวันเกิด พลตรี ม.ร.ว. ศุภวัฒย์ เกษมศรี ๒๖ ตุลาคม ๒๕๕๔

[๔๒] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๔๘-๔๙

[๔๓] สยามสมาคมก่อตั้งด้วยความร่วมมือระหว่างชนชั้นนำไทยกับชาวต่างประเทศที่เข้ามาทำงานในสยาม เพื่อสนับสนุนการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับศิลปะ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและวิทยาศาสตร์ธรรมชาติในสยามและประเทศใกล้เคียง โดยมีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ (patron) สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ขณะทรงดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณฯ ทรงเป็นรององค์อุปถัมภ์ (vice-patron) และเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ โปรดดูความเป็นมาของสยามสมาคมได้ใน Bonnie Davis, *The Siam Society under Five Reigns* (Bangkok: The Siam Society under Royal Patronage, 1989)

ซึ่งจะกลายเป็นแหล่งค้นคว้าสำคัญ ในขณะที่สยามสมาคมมี “วารสาร” ของตนเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ความรู้คือ *The Journal of the Siam Society*

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง “โบราณคดีสโมสร” ขึ้นเมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) เพราะทรงเห็นว่าชาวต่างประเทศบางกลุ่มติเตียนสยามว่าไม่มีประวัติศาสตร์ ทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้โดยเฉพาะด้วยการรวบรวมหลักฐานข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับความเป็นมาของชาติ ทั้งที่เป็นหนังสือต่างประเทศและหนังสือเล่าเรื่องเมืองต่างๆ ในราชอาณาจักร[๔๔] การตั้งโบราณคดีสโมสรขึ้นครั้งนี้แสดงให้เห็นทั้งความสนใจและความจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในอดีตของไทยอย่างเป็นระบบ ตามแบบแผนและวิธีการของตะวันตก

สยามสมาคมและโบราณคดีสโมสร มีลักษณะเป็นสำนักหรือชมรมทางวิชาการ (society) แบบชาติตะวันตก สำนักหรือชมรมประเภทนี้เป็นรากฐานสำคัญของพัฒนาการทางวิชาการด้านต่างๆ เมื่อมีการรับแบบแผนดังกล่าวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวได้ว่าประเทศสยามมีการพัฒนา “โครงสร้างพื้นฐาน” เพื่อการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการสมัยใหม่ของตน รวมทั้งวิชาประวัติศาสตร์ตามแบบอย่างตะวันตก ส่วนที่ขาดหายไปของโครงสร้างพื้นฐานดังกล่าวคือ การมีหลักสูตรการเรียนการสอนและการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นระบบในระดับอุดมศึกษาเท่านั้น

เมื่อถึงช่วงนี้การศึกษาประวัติศาสตร์เริ่มมีแนวทางการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการสมัยใหม่ที่ชัดเจน อิทธิพลตะวันตกปรากฏเด่นชัด โดยเฉพาะในพระนิพนธ์หลากหลายของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตอนหนึ่งใน*สาส์นสมเด็จ* สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงแนวทางใหม่ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไว้ดังนี้

> หนังสือที่เรียกกันว่า “พงศาวดาร” ในประเทศเรา ไม่ว่าจะเป็น “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา” หรือ “พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์” ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ก็ตาม ล้วนเป็นเพียง “จดหมายเหตุ” หรือตามที่ภาษาอังกฤษใช้คำว่า “chronicle” สิ่งสำคัญที่ถูกเน้นก็คือวันเดือนปีที่เกิดเหตุการณ์นั่นเอง ว่าตามลำดับของวันเดือนปีนั้นมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นบ้าง วิธีการบันทึกประวัติศาสตร์เช่นนี้ไม่ตรงกับทฤษฎีทางประวัติศาสตร์ หรือที่เรียกว่า history เป็นธรรมดาที่ทฤษฎีประวัติศาสตร์จะให้ความสำคัญกับเวลาเช่นเดียวกัน แต่ในการพูดถึงความสัมพันธ์ก่อนหลังของเวลานั้น ทฤษฎีประวัติศาสตร์จะแตกต่างจากจดหมายเหตุใน ๓ ประเด็นต่อไปนี้ คือ หนึ่ง เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร? สอง เหตุการณ์นั้นทำไมถึงได้เกิดขึ้น แล้วก็สาม เหตุการณ์นั้นได้ก่อให้เกิดผลลัพธ์อะไร? ประวัติศาสตร์มีหลักการที่จะต้องพิจารณาประเด็นต่างๆ เหล่านี้...เมื่อข้าพเจ้าได้ทำการเรียบเรียง *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑* นั้น ข้าพเจ้ายังไม่ได้ใช้วิธีการของทฤษฎีประวัติศาสตร์เช่นนี้ แต่ยังคงใช้วิธีแบบเดิมอยู่ ในภายหลังเมื่อข้าพเจ้าเรียบเรียงพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒

[๔๔] กัณฐิกา ศรีอุดม “๑๐๐ ปี ‘โบราณคดีสโมสร’” *ศิลปวัฒนธรรม* ฉบับที่ ๓๓๘ ปีที่ ๒๙ ๒ ธันวาคม ๒๕๕๐

เนื่องจากได้ศึกษาทฤษฎีทางประวัติศาสตร์มาแล้ว จึงเปลี่ยนวิธีการบันทึกใหม่ โดยการบันทึกประวัติศาสตร์ตามวิธีการที่ได้อธิบายข้างต้น..."[๔๕]

ประวัติศาสตร์เริ่มมีการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นระบบตามแนวทางตะวันตกตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะสำคัญหลายประการ การดำเนินงานที่อาจจะถือว่าสำคัญที่สุด คือ การศึกษาค้นคว้าโดยอาศัย*หลักฐาน*ข้อมูลต่างๆ และการเรียบเรียงเรื่องราวจะต้องมีการตรวจสอบหลักฐานข้อมูลเหล่านี้อย่างเป็นระบบ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงย้ำชัดเจนว่า ผลผลิตจากการศึกษาค้นคว้าเช่นนี้จะไม่ใช่แค่เพียงเรื่องเล่าสืบต่อกันมา หรือเรื่องที่ "กุ" ขึ้นเพื่อสนองความสนใจเรื่องราวของอดีตที่มีมากขึ้น นอกจากนั้น การเรียบเรียงนำเสนอเรื่องราวในอดีตมิได้ยึดถือแบบแผนและแนวทาง "พระราชพงศาวดาร" อันเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ตามลำดับรัชกาลอีกต่อไป[๔๖] ไม่เพียงแต่ความสนใจศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในอดีตจะขยายขอบเขตออกไปเท่านั้น แต่ความสนใจดังกล่าวเริ่มปรากฏในแนว "วิพากษ์" ในเชิง*เหตุผล*มากขึ้นด้วย

การสืบค้นหลักฐานและผลงานการศึกษาค้นคว้า

เมื่อเกิดความตื่นตัวสนใจศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในประวัติศาสตร์ชาติไทยอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการยึดถือหลักฐานซึ่งเป็นที่มาของเรื่องราวเหล่านั้นประกอบกับหลักเหตุผล มีความพยายามอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันที่จะสืบค้นหาหลักฐานต่างๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติไทย รวมไปถึงหลักฐานภาษาต่างประเทศ เพื่อใช้ตรวจสอบและขยายความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ออกไป ตัวอย่างการดำเนินงานในลักษณะนี้เราได้เห็นแล้วคือ การแปลเรียบเรียงและตีพิมพ์เผยแพร่หลักฐานภาษาพม่าและมอญ ได้แก่ *คำให้การชาวกรุงเก่า*และ*คำให้การขุนหลวงหาวัด* (เรื่องหลังนี้คงจะแปลมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ เพราะเป็นหลักฐานที่ทรงใช้สำหรับพระราชนิพนธ์ประวัติศาสตร์ที่ทรงมอบให้เซอร์จอห์น เบาว์ริ่ง ดังได้กล่าวแล้ว ต่อมามีการชำระและตรวจสอบใหม่โดยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) นอกจากนั้น พระนิพนธ์สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเรื่อง*ไทยรบพม่า* ได้อาศัยหลักฐานภาษาพม่าเป็นต้นแบบสำคัญ ผลงานการสืบค้นและเผยแพร่หลักฐานของชาติตะวันตกเกี่ยวกับอยุธยาเริ่มปรากฏตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

---

[๔๕] อ้างใน *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๗-๑๘

[๔๖] "...ประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารที่มีการเรียงลำดับรัชกาลยุติลงโดยสิ้นเชิง...พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๕๔๓) เป็นพระราชพงศาวดารแต่เพียงในนามเท่านั้น หนังสือเล่มที่ว่านี้มิได้มีโครงเรื่องแบบพงศาวดารเหมือนกับพระราชพงศาวดารของสี่รัชกาลก่อน" วารุณี โอสถารมย์ (บรรณาธิการแปล) *เจ้าสัวขุนศึก ศักดินา ปัญญาชน และคนสามัญ: รวมบทความประวัติศาสตร์ของ เครก เจ. เรย์โนลด์ส* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ๒๕๕๐) หน้า ๘๕

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ในที่นี้จะกล่าวเพียงบางส่วนของผลงานเหล่านี้ เรียงตามลำดับปีที่พิมพ์เผยแพร่[๔๗]

ลาลูแบร์เป็นจดหมายเหตุ พงศาวดารสยามครั้งกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้า (ราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาจำทูลพระราชสาส์นครั้งโน้นแต่งไว้ แปลเป็นไทย) แปลโดย กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ จากฉบับภาษาอังกฤษเรื่อง "ราชอาณาจักรสยาม" หรือ *Du Royaume de Siam* ของ มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ (Simon de La Loubère) ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาถวายพระราชสาส์นเมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๗ (พ.ศ. ๒๒๓๐) ช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ผลงานแปลเรื่องนี้ตีพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ (ต่อมามีการแปลจากฉบับภาษาฝรั่งเศสโดย สันต์ ท. โกมลบุตร)

จดหมายเหตุของราชทูตฝรั่งเศส มองซิเออร์ เชอวาลีเยร์ เดอ โชมงต์ (Alexandre, Chevalier de Chaumont) ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๕ (พ.ศ. ๒๒๒๘) *จดหมายเหตุของราชทูตฝรั่งเศส* เป็นผลงานแปลจากภาษาอังกฤษโดยเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ (พร บุนนาค) เมื่อครั้งยังเป็นจางวางมหาดเล็ก ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และตีพิมพ์ใน *วชิรญาณ* เมื่อ พ.ศ.๒๔๒๘ เป็นต้นฉบับภาษาอังกฤษที่ เซอร์จอห์น เบาว์ริง (John Bowring) แปลโดยสังเขปจากภาษาฝรั่งเศสและรวมพิมพ์ไว้ในหนังสือ *The King of Siam*[๔๘] ผลงานแปลชิ้นนี้ต่อมารวบรวมไว้ใน*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒* และพิมพ์แจกในงานศพ หม่อมเจ้าชายสง่างาม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒

จดหมายเหตุในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ประกอบด้วย (๑) "รายงานการค้าขายในกรุงสยามครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์" ไม่ปรากฏชื่อผู้แปลเป็นภาษาไทย ต้นฉบับเข้าใจว่าเป็นรายงานของพ่อค้าอังกฤษที่เป็นผู้พาวิชาเยนทร์เข้ามาในกรุงศรีอยุธยา (๒) "เรื่องราวเจ้าพระยาวิชาเยนทร์" ไม่ปรากฏทั้งชื่อผู้แต่งและผู้แปลเป็นภาษาไทย และ (๓) "เรื่องทูตานุทูตของสมเด็จพระนารายณ์ออกไปกรุงฝรั่งเศสครั้งสุดท้าย" เป็นบันทึกของบาทหลวง พระสารสาสน์พลขันธ์ (ยี อี เยรินี) อาจารย์โรงเรียนนายร้อยทหารบกเป็นผู้แปล ทั้ง ๓ เรื่องรวมอยู่ในประชุม*พงศาวดารภาคที่ ๑๘* และพิมพ์แจกในงานศพนางเขียน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒

จดหมายเหตุเรื่องทางไมตรีในระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงญี่ปุ่น ขุนจินดาสหกิจ (ลม้าย ธนะสิริ) แปลจาก "Notes on the Intercourse between Japan and Siam in the Seventeenth Century" ค้นคว้าและแปลเรียบเรียงเป็นภาษาอังกฤษโดย Sir Ernest Satow บันทึกเรื่องนี้รวมอยู่ใน*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๐* และพิมพ์แจกในงานศพนางสาวลม่อม สีบุญเรือง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓

---

[๔๗] หากมิได้ระบุไว้เป็นอย่างอื่น ข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับหลักฐานต่างๆ ที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้มาจาก "ประชุมพงศาวดาร" *วิกิซอร์ซ* http://th.wikisource.org/wiki/

[๔๘] ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัณฐิกา ศรีอุดม บรรณาธิการ *พระเจ้ากรุงสยามกับเซอร์จอห์น เบาว์ริง* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย ๒๕๔๘)

ไทยกับฝรั่งเศสเป็นไมตรีกันครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ นายอรุณ อมาตยกุล แปลต้นฉบับเรื่อง “Relations de la France et du Royaume de Siam de 1662” ของนายลานิเย (Lanier) สืบค้นจดหมายเหตุและหลักฐานต่างๆ เกี่ยวกับความสัมพันธ์สยาม-ฝรั่งเศสครั้งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ตีพิมพ์ใน ค.ศ. ๑๘๘๓ (พ.ศ. ๒๔๒๖) ผลงานแปลเรื่องนี้รวมอยู่ใน*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗* พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาเพ็ชรพิไชย (เจิม อมาตยกุล) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕

จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ที่เข้ามาในช่วงอยุธยาตอนปลาย มีคำอธิบายไว้ใน*ประชุมพงศาวดาร*ว่า เป็นหนังสือที่บาทหลวงโลเนรวบรวมไว้เป็นภาษาฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. ๑๙๒๐ (พ.ศ. ๒๔๖๓) ราชบัณฑิตยสภาให้แปลเป็นภาษาไทย และให้ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ อ่านตรวจรับรองว่าถูกต้องแล้ว ราชบัณฑิตยสภาจึงจัดไว้ในหนังสือสำรองพิมพ์ ภาค ๑ ของจดหมายเหตุชุดนี้ ซึ่งแปลโดยนายอรุณ อมาตยกุล และอยู่ใน*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๒* พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงเพ็ชร์พิไชย (ถนอม อมาตยกุล) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ จากนั้นมีการตีพิมพ์ภาคต่อๆ มา คือ ภาค ๒-๖ (*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๕-๓๙*) ในโอกาสต่างๆ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๙-๒๔๗๐

หนังสือสัญญาค้าขายระหว่างประเทศสยามกับประเทศฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เอกสารนี้ประกอบด้วยจดหมายภาษาไทย ๒ ฉบับและหนังสือสัญญา ๑ ฉบับ เป็นหนังสือราชการเขียนและทำในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ พบเมื่อกลับไปเยี่ยมบ้านที่กรุงปารีสใน พ.ศ. ๒๔๖๓ และเมื่อได้ศึกษาวิเคราะห์แล้ว เขียนบทความเกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นภาษาอังกฤษลงพิมพ์วารสารสยามสมาคมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ บทความเรื่องนี้ รองอำมาตย์ตรีสิน เฉลิมเผ่าแปลเป็นภาษาไทยรวมอยู่ใน*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๔* และตีพิมพ์แจกในงานศพนายหลีศุภสมุทร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙

จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เอกสารชุดนี้ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ พบและขอคัดจากหน่วยต่างๆ ของฝรั่งเศสที่เก็บเอกสารเหล่านี้ไว้ เมื่อคราวกลับไปเยี่ยมบ้านที่กรุงปารีสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ มิได้ระบุผู้แปลเอกสารชุดนี้ แบ่งเป็น ๖ ภาคอยู่ใน*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๐-๔๔* และ*ภาคที่ ๔๖* ภาคที่ ๑ ของเอกสารชุดนี้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์โท ขุนนรพิติพิจารณ์ (เข้ม กนิษฐรัต) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ จากนั้นมีการตีพิมพ์ภาคอื่นๆ จนครบทั้ง ๖ ภาคในงานพระราชทานเพลิงศพ/งานศพบุคคลต่างๆ ในช่วง พ.ศ. ๒๔๗๐-๒๔๗๕

จดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบเรต์ ราชทูตของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ค.ศ. ๑๖๘๗-๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๐-๒๒๓๑) จดหมายเหตุนี้เป็นส่วนหนึ่งของเอกสารที่ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ได้มาจากกรุงปารีสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ แบ่งเป็น ๓ ตอน อยู่ใน*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๗-๔๙* จึงรวมไว้ต่อจาก*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๖* ตอนแรกของจดหมายเหตุนี้พิมพ์แจกในงานศพนายหนู อมาตยกุล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ตอนที่ ๒ พิมพ์แจกในงานศพนาง

นทประชา (สายหยุด เจียรณัย) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ และตอนที่ ๓ พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท พระยาพิจารณาปฤชามาตย์ (สุหร่าย วัชโรทัย) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑

โกศาปานไปฝรั่งเศส แต่งโดยมองซิเออร์ เดอ วีเซ พิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๙) มีต้นฉบับอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ เจษฎาจารย์ ฟ. ฮีแล แห่งโรงเรียนอัสสัมชัญแปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย แบ่งเป็น ๔ ภาคอยู่ใน*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๗-๖๐* ภาคที่ ๑ พิมพ์ขึ้นในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาวิชิตณรงค์ (คีบ สุวรรณทัต) และประชุมเพลิงคุณหญิงวิชิตณรงค์ (เหลียน สุวรรณทัต) ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ส่วนที่เหลืออีก ๓ ภาคตีพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ/งานศพบุคคลต่างๆ ในปีเดียวกัน

ผลงานการสืบค้น แปลเอกสาร และตีพิมพ์เผยแพร่หลักฐานต่างๆ เหล่านี้ เป็นคุณูปการสำคัญของช่วงสมัยที่ประวัติศาสตร์เริ่มพัฒนาไปเป็นวิชาการสมัยใหม่ เพราะรากฐานสำคัญที่สุดของการศึกษาประวัติศาสตร์คือหลักฐาน ดังได้กล่าวแล้ว และที่น่าสนใจอย่างมากคือ หลักฐานของต่างชาติ (โดยเฉพาะของฮอลันดาและโปรตุเกสยังมีอยู่อีกเป็นจำนวนมากที่ยังมิได้แปลเป็นภาษาไทย) เป็นเรื่องราวในสมัยอยุธยาตอนปลายแทบทั้งสิ้น กิจกรรมสำคัญยิ่งนี้ยังคงมีอยู่ในสมัยต่อๆ มาจวบจนปัจจุบันและปรากฏเป็นผลงาน เช่น

- *จดหมายเหตุฟอร์บัง* อยู่ใน*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๐* แปลโดยหม่อมเจ้าดำรัสดำรง เทวกุล พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรทัย พ.ศ. ๒๔๘๖
- *จดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช* เอกสารรวบรวมจากบรรดาจดหมายต่างๆ ที่เขียนขึ้นระหว่างเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๑) ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๖๘๙ (พ.ศ. ๒๒๓๒) ซึ่งเดิมคงเขียนเป็นภาษาฝรั่งเศสโดยไม่ปรากฏนามผู้เขียน ต่อมาแปลเป็นภาษาอังกฤษโดยไม่ปรากฏนามผู้แปลเช่นกัน พิมพ์ที่กรุงลอนดอน ค.ศ. ๑๖๘๙ (พ.ศ. ๒๒๓๒) โดยนายแรนเดิล เทย์เลอร์ (Randal Taylor) ชื่อว่า “A European Version of the Revolution in Siam at the End of the Reign of King Pha Narayaya, 1688 A.D.” ต่อมาสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีรับสั่งให้บริษัทกอตเต้ (Gotte & Co.) ตีพิมพ์ใหม่อีกครั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ โดยใช้หนังสือเก่าของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เป็นต้นฉบับ ฉบับแปลเป็นภาษาไทยโดยหลวงจินดาสหกิจ (ละม้าย ธนะศิริ) อยู่ใน*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๑* และพิมพ์ครั้งแรกใน*วารสารศิลปากร* ปีที่ ๗ เล่มที่ ๕-๑๒ พ.ศ. ๒๔๕๖
- *จดหมายเหตุของโยส เซาเต็น พ่อค้าชาวฮอลันดาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง* เป็นเอกสารภาษาดัตช์ ต่อมาร้อยเอกโรเจอร์ แมนลี (Roger Manly) แปลเป็นภาษาอังกฤษ พิมพ์ที่กรุงลอนดอนเมื่อ ค.ศ. ๑๖๖๓ ชื่อว่า “A True Description of the Mighty Kingdom of Siam” กรมศิลปากรขอให้นายขจร สุขพานิช แปลเป็นภาษาไทยและรวมไว้ใน*ประชุมพงศาวดาร ภาค ๗๖* ชื่อว่า “จดหมายเหตุของโยส เซาเต็น พ่อค้าชาวฮอลันดาในสมัยพระเจ้า

ทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง” เอกสารฉบับแปลพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี เจียรณ์ พิชัยสนิท เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

- *จดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ์)* เรื่องราวที่เยเรเมียส ฟาน ฟลีต (Jeremias van Vliet) เขียนขึ้นใน ค.ศ. ๑๖๔๐ (พ.ศ. ๒๑๘๓) ชื่อเรื่องที่แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า “The Historical Account of the War of Succession Following the Death of King Pra Interajasia, 22nd King of the Ayuthian Dynasty” คำแปลฉบับสมบูรณ์ แปลโดยนางสาวนันทา สุตกุล รวมอยู่ใน*ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗๙* และพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสงัด จันทราภัย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗

เอกสารต่างชาติเกี่ยวกับอยุธยายังมีอีกเป็นจำนวนมาก ดังนั้น ภารกิจในการสืบค้นและนำมาเผยแพร่เพื่อใช้เป็นหลักฐานในการศึกษาค้นคว้ายังคงดำเนินต่อไป เป็นเรื่องน่ายินดีที่ปัจจุบันมีความสนใจใช้เอกสารหลักฐานต่างชาติเหล่านี้ในการศึกษาค้นคว้าเรื่องอยุธยามากขึ้น ดังจะได้กล่าวต่อไปในส่วนที่ว่าด้วยประวัติศาสตร์เชิงวิชาการ

ช่วงที่เริ่มมีการรับแบบอย่างตะวันตกในการศึกษาประวัติศาสตร์ นอกจากการสืบค้นหลักฐานต่างๆ แล้ว มีการผลิตผลงานที่นำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์จำนวนมาก และอย่างน้อยบางส่วนของผลงานเหล่านี้ถือเป็นรากฐานสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยมาจนปัจจุบัน ผลงานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นพระราชนิพนธ์หรือพระนิพนธ์ โดยเฉพาะในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส นอกจากนั้นจะเป็นงานศึกษาค้นคว้าหรือรวบรวมโดยขุนนางข้าราชการระดับสูง ที่น่าสนใจคือ งานทางประวัติศาสตร์ของ “สามัญชน” เริ่มปรากฏในช่วงสมัยนี้

ผลงานที่ปรากฏเป็นการศึกษาค้นคว้าตามแนวทางสมัยใหม่ และส่วนใหญ่มิได้เกี่ยวกับอยุธยาโดยตรง แต่ผลงานในช่วงนี้แสดงความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้เรื่องราวของอดีตอย่างกว้างขวาง ในแนวทางที่ต่างไปจากจารีตเดิมอย่างชัดเจน จึงควรกล่าวถึงชื่อของผลงานเหล่านี้ไว้ ดังนี้

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่[๔๕] *เสด็จประพาสมณฑลอยุธยา พระราชวิจารณ์ความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ประเพณีการตั้งมหาอุปราช วิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร พระราชกรัณยานุสร ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม บุรพภาคพระธรรมเทศนา เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๓๑ พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชดำรัสที่พระราชทานแก่ “สมาคมสืบสวนของบุราณในประเทศสยาม” พ.ศ. ๒๔๕๐* และ *โคลงภาพพระราชพงศาวดาร*

[๔๕] ปฐม ตาคะนานันท์ *คณะสงฆ์สร้างชาติสมัยรัชกาลที่ ๕* (กรุงเทพฯ: มติชน ๒๕๕๑) หน้า๑๑๐-๑๐๑

พระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังต่อไปนี้[๕๐] *เรื่องทูตานุทูตสยามครั้งกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ เรื่องโบราณ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชนิพนธ์คำนำ (และคำอธิบายประเด็นเรื่องต่างๆ) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร อธิบายเหตุการณ์เมื่อก่อสร้างกรุงศรีอยุธยา อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑-สมเด็จพระเอกาทศรถ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๕ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ เรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า ตำนานวังน่า พงศาวดารเรื่องเรารบพม่าครั้งกรุงศรีอยุธยา* และ*พงศาวดารเรื่องเรารบพม่าครั้งกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ*

พระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสปรากฏในหลายลักษณะ ได้แก่[๕๑] *พงศาวดารสยาม ตำนานประเทศไทย หัวข้อในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า หมายเหตุพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ข้อความในตำนานเมืองเชียงแสน ข้อความในตำนานเมืองหริภุญชัย* และ*ข้อความที่เสาศิลาเมืองสุโขทัย ตำนานประเทศสยามแปลจากหนังสือฝรั่ง ข้อความเก็บจากที่ต่างๆ (จดหมายเหตุมงสิเออ เดอ ลาลูแบร์)* และ*มหาวงศ์สังเขป เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เทศนาพิเศษเรื่องพระรัฐประศาสนนัยบุริมภาค* และเทศนาพิเศษเรื่องพระรัฐประศาสนนัย ปัจฉิมภาค

งานอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภให้มีการศึกษาค้นคว้าคือ เรื่องเมืองต่างๆ ในราชอาณาจักร งานเขียนหรือเรียบเรียง “พงศาวดารเมือง” ที่ปรากฏในช่วงนี้ ได้แก่ *พงศาวดารเมืองไชยา พงศาวดารเมืองสงขลา พงศาวดารเมืองพัทลุง พงศาวดารเมืองไทรบุรี พงศาวดารเมืองปัตตานี พงศาวดารเมืองตรังกานู พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง พงศาวดารเมืองนครลำปาง และเมืองลำพูนชัย พงศาวดารเมืองเชียงใหม่ พงศาวดารเมืองเชียงรุ้ง พงศาวดารเมืองเชียงแขง พงศาวดารเมืองไลและเมืองแถง พงศาวดารโยนก พงศาวดารเมืองพระตะบอง พงศาวดารเมืองละแวก พงศาวดารเมืองมณฑลอีสาน* และ*พงศาวดารเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหก*

แนวทางการศึกษา ทัศนคติ และการรับรู้เกี่ยวกับอดีต

เมื่อถึงช่วงการรับแบบแผนทางวิชาการสมัยใหม่จากตะวันตก แนวทางการศึกษาค้นคว้าและเขียนเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไทยเริ่มเปลี่ยนไป จากบันทึกเรื่องราวในแบบพงศาวดาร มาเป็น “ประวัติศาสตร์” ตามแนวทางตะวันตก ลักษณะสำคัญของแนวทางใหม่นี้ นอกจากจะให้ความสำคัญกับการสืบค้นหลักฐานต่างๆ แล้ว ยังอาศัยการถกเถียง พิจารณา และศึกษาค้นคว้าโดยอาศัยข้อมูลและความรู้แขนงต่างๆ ตลอดจนการสำรวจพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวข้องร่วมด้วย

---

[๕๐] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๐๑

[๕๑] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๑๑-๑๑๓

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของแนวทางใหม่คือ การศึกษามิได้จำกัดเฉพาะเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร แต่ได้ขยายความสนใจประเด็นเฉพาะเรื่องมากกว่าการลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละรัชกาล ที่สำคัญคือ การศึกษาประวัติศาสตร์มิได้ "ผูกขาด" โดย "วัง" หรือ "วัด" อีกต่อไป แนวทางการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ที่จะเป็นมาตรฐานทางวิชาการต่อมา ปรากฏในพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่ง ความว่า

> ...หวังว่า พวกเราจะช่วยกับสอบหารวบรวมเรื่องราวหลักถาน แลช่วยดำริห์วินิจฉัยข้อความ ซึ่งยังไม่ชัดเจน ให้แจ่มแจ้งขึ้น ตามปัญญาที่ตัวคิดเหน ไม่จำเป็นจะต้องยืนยันว่าเปนการถูกต้องดังนั้นฤาไม่... เมื่อได้ข้อความมากควรจะพิมพ์เปนเล่มก็พิมพ์ขึ้นไว้สำหรับเปนหนังสือที่ผู้แต่งเรื่องราวของประเทศสยาม จะได้เลือกค้นข้อความตรวจสอบ ตามแต่เขาจะเหนว่าข้อใดเปนเรื่องราวของประเทศสยามได้เขียนเรื่องราวที่ตัวรู้ลงไว้แทนที่จะเล่าให้ใครๆ ฟัง ซึ่งจะเปนเล่าซ้ำเล่าซาก ฤากันความชราที่จะพาให้หลงลืมไปทุกวัน แสดงความเหนหลักถานลงไว้สำหรับผู้อื่นจะได้เหนแลตริตรอง เมื่อเขาเหนข้อความเป็นอย่างอื่น มีหลักถานดีกว่าเรา เราไม่ควรจะอับอายอันใด เพราะเราจะพิจารณาข้อความตามที่เรารู้แลเราเหนปรากฏเฉภาะหน้า เมื่อเขาได้มาดีกว่าแลความคิดเขาใกล้ข้างถูกต้องดีกว่า เราควรจะยอมด้วยความยินดี โดยเหนแก่ประโยชนข้อใหญ่ ที่จะได้เรื่องราวของประเทศสยามมั่นคงชัดเจนดีขึ้น [อักขรวิธีตามต้นฉบับ][๕๒]

โดยรวมแล้วลักษณะเด่นของความรู้ทางประวัติศาสตร์ในช่วงสมัยนี้คือ เป็นความรู้ที่เกิดจากความพยายามที่จะพัฒนาประวัติศาสตร์ให้เป็นวิชาการสมัยใหม่ที่น่าเชื่อถือ มิใช่บันทึกเรื่องราวเลื่อนลอยปราศจากหลักฐานข้อมูล พัฒนาการลักษณะนี้ กล่าวได้ว่าเป็นการบุกเบิกสำคัญที่จะมีผลในแง่การยกระดับความเป็น "วิชาการ" ของการศึกษาประวัติศาสตร์ในเวลาต่อมา ดังนั้น การนำเสนอเรื่องราวเหตุการณ์ในอดีตจึงบ่งบอกความพยายามที่จะ "ฟื้น" หรือ "จำลอง" เรื่องราวในอดีตว่า "อะไรเกิดขึ้นจริง" อย่างละเอียดและชัดเจนที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยอาศัยหลักฐานหลากหลายและการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ด้วยเหตุผลความน่าจะเป็นต่างๆ อย่างมีหลักการ เราไม่สามารถพิจารณาผลงานต่างๆ ในแนวทางนี้ทั้งหมดได้ในที่นี้ แต่จะนำเสนอผลงานการศึกษาค้นคว้าและประเด็นข้อถกเถียงบางเรื่องที่สะท้อนพัฒนาการของการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาในช่วงสมัยนี้เท่านั้น

ตัวอย่างโดดเด่นที่สุดชิ้นหนึ่งของผลงานลักษณะนี้ คือ บทความขนาดยาวเรื่อง *ตำนานกรุงเก่า*[๕๓] ของพระยาโบราณราชธานินทร์ฯ (พร เดชะคุปต์) บทความนี้พิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๕๐ เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกทรงครองราชย์ครบ ๔๐ ปี เสมอด้วยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา

---

[๕๒] วุฒิชัย มูลศิลป์ "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการวางรากฐานการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย" เอกสารประกอบการประชุมคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย ครั้งที่ ๔/๒๕๕๐ วันที่ ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๕๐

[๕๓] วรรณศิริ เดชะคุปต์ และปรีดี พิศภูมิวิถี (บรรณาธิการ) *กรุงเก่าเล่าเรื่อง: สรรนิพนธ์ของพระยาโบราณราชธานินทร์ฯ* (กรุงเทพฯ: มติชน ๒๕๕๔) หน้า ๖๑-๑๓๕

ลักษณะเด่นของผลงานเรื่องนี้ คือ การใช้ความรู้ที่กว้างขวางและลึกซึ้งเกี่ยวกับเอกสารหลักฐาน โดยเฉพาะพระราชพงศาวดาร กฎมนเทียรบาล และบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาในช่วงอยุธยาตอนปลาย ตลอดจนการสำรวจขุดค้นร่องรอยต่างๆ ร่วมกับประสบการณ์และความชำนาญพื้นที่กรุงเก่า ฟื้นภาพอดีตพระราชวังกรุงศรีอยุธยาและอาณาบริเวณโดยรอบขึ้นใหม่อย่างยากที่จะมีผู้ใดทำได้อีก ผู้เขียนบทความเรื่องนี้คงไม่ยืนยันว่าเรื่องราวที่รื้อฟื้นขึ้นเป็นเรื่องราวของอดีตที่เกิดขึ้นจริง แต่ลักษณะและวิธีการฟื้นอดีตของท่าน ถือเป็นแบบอย่างที่โดดเด่นของการใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ และด้วยเหตุที่เรื่องราวซึ่งได้พยายามรื้อฟื้นนั้น เกี่ยวข้องกับภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา การประกอบสร้างอดีตจึงทำให้เราเห็น “ภาพ” ได้อย่างแจ่มชัดตามหลักฐานและหลักเหตุผลที่ท่านใช้ เช่น

> ...ต่อมาถึงหน้าพระวิหารสมเด็จมีอีกประตูหนึ่ง ซึ่งเข้าใจว่าจะเป็นประตูมงคลสุนทรเพราะเป็นประตูอยู่ทางใต้ ข้อที่เห็นว่าจะเป็นประตูมงคลสุนทรนั้น ก็ด้วยเมื่อคราวพระเจ้าทรงธรรมไปประชุมพรรคพวกอยู่ที่วัดมหาธาตุครั้งนั้น คงจะเดินเข้ามาทางถนนตลาดเจ้าพรม เข้ากำแพงชั้นนอกได้คงจะเลี้ยวมาทางขวาก็ถึงประตูนี้ก่อน ถ้าเข้าประตูนี้ได้แล้ว ก็เป็นอันเข้าวังชั้นในได้ และเมื่อพระเจ้าปราสาททองครั้งยังเป็นเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ยกพลมาจับพระเชษฐาก็กล่าวว่าขึ้นที่ประตูไชยมาฟันประตูมงคลสุนทร เพราะฉะนั้นประตูกำแพงชั้นในประตูใดที่เป็นทางเข้าข้างในได้และถึงก่อน ประตูนั้นต้องเป็นประตูมงคลสุนทร[๕๔]

อีกตัวอย่างหนึ่งในการใช้หลักฐาน ความชำนาญเรื่องพื้นที่ ประกอบกับหลักเหตุผลในการรื้อฟื้นเรื่องราวของอยุธยาในอดีตคือ เรื่องการนำเอาปืนใหญ่ออกมายิงพม่าที่ล้อมกรุงศรีอยุธยา เรื่องนี้มีระบุไว้พระราชพงศาวดาร พระยาโบราณราชธานินทร์ฯ อาศัยความรอบรู้เกี่ยวกับภูมิสถานของกรุงเก่าอธิบายความเรื่องนี้ไว้อย่างน่าสนใจ

> คำที่ว่าเอาปืนตั้งที่ท่าทรายยิงค่ายพม่าวัดศรีโพธิ์นั้น วัดศรีโพธิ์ซึ่งชาวบ้านเรียกกันทุกวันนี้ อยู่ในคลองสระบัว มีวัดอื่นบังหน้าทางไกลหลายสิบเส้น แต่วัดซึ่งอยู่ตรงท่าทรายก็มีแต่ชื่อวัดวิหารทอง วัดอินทาราม วัดโรงฆ้อง มีชื่อวัดโพธิ์อีกวัดหนึ่งก็อยู่ท่าสิบเบี้ยข้าม เห็นว่าบางทีจะเรียกชื่อผิดไปก็เป็นได้ แต่อย่างไรก็ดี ข้อที่ว่าเอาปืนใหญ่ออกยิงพม่านั้นคงเป็นความจริง เพราะพม่าตั้งค่ายรายเรียงตามฝั่งแม่น้ำฟากเหนือมาตั้งแต่วัดแม่นางปลื้มจนถึงวัดหน้าพระเมรุ แถวหลังบ้านหม้อต่อจากวัดแม่นางปลื้มลงมาเชิงเทินดินที่พม่าพูนขึ้นสำหรับเอาปืนตั้งจังก้ายิงพระนครก็ยังมีปรากฏอยู่[๕๕]

ตำนานกรุงเก่า เป็นการบุกเบิกการศึกษาเรื่องอยุธยา โดยเฉพาะส่วนที่เรียกว่า “ภูมิสถานพระนคร” นั้น นับเป็นความรู้พื้นฐานสำคัญ เมื่อประกอบกับ *อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร*[๕๖] ซึ่งเรียบเรียงทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน

---

[๕๔] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๐๓-๑๐๔

[๕๕] *เรื่องเดียวกัน* หน้า๑๑๖

[๕๖] *อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร* ฉะบับชำระครั้งที่ ๒ (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรศรีสมิท ๒๔๗๒)

โอกาสเดียวกับที่กล่าวแล้วนั้น ทำให้เราเห็น “ภาพอดีต” ของกรุงศรีอยุธยาที่อาจจะถือได้ว่า “สมบูรณ์” ตามหลักฐานข้อมูลที่มีอยู่ขณะนั้น[๕๗]

พระนิพนธ์ *ไทยรบพม่า*[๕๘] ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นตัวอย่างสำคัญอีกกรณีหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าที่ต้องการจะรู้ว่า อะไรเกิดขึ้น เรื่องราวจริงๆ น่าจะเป็นอย่างไร ด้วยการสืบค้นหลักฐานต่างๆ พระนิพนธ์เรื่องนี้อยู่ใน*ประชุมพงศาวดารภาคที่* ๖ และตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๖๐ ต่อมามีการตีพิมพ์ใหม่อีกใน พ.ศ. ๒๔๖๓ โดยแบ่งเป็น ๒ ตอน คือ ไทยรบพม่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีตอนหนึ่ง และไทยรบพม่าเมื่อครั้งกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์อีกตอนหนึ่ง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวถึงความเป็นมาของพระนิพนธ์เรื่องนี้ไว้ใน “คำนำ” ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๑ ว่า

> เรื่องตำนานของหนังสือพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่านี้ เดิมพระไพรสณฑ์สาลารักษ์ (อองเทียน สุพินทุ) ได้สำเนาหนังสือพงศาวดารพม่าฉบับหลวงเรียกว่า “เรื่องมหาราชวงศ์ฉบับหอแก้ว” มาจากเมืองพม่า ข้าพเจ้าขอให้พระไพรสณฑ์ฯ กับมองต่อแปลตรงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเทศสยามมาอ่าน เห็นเป็นเรื่องทำสงครามกับไทยเป็นพื้น แต่ได้ความรู้เหตุผลตลอดจนรายการเพิ่มเติมขึ้นแปลกกับที่ปรากฏในหนังสือพงศาวดารไทยหลายแห่ง ข้าพเจ้าลองเก็บเนื้อความเรื่องไทยรบพม่าอันปรากฏในหนังสือพงศาวดารทั้งสองฝ่าย เรียบเรียงพิมพ์เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖ ให้นายพลโท พระยาสีหราชฤทธิไกร (เล็ก ปาณิกบุตร) พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐...ครั้นต่อมาข้าพเจ้าได้พบหนังสือจดหมายเหตุของโบราณในประเทศนี้ และได้จดหมายเหตุฝรั่งเพิ่มเติมจากต่างประเทศอีกหลายเรื่อง...ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าเรื่องราวที่พบใหม่ไทยเรายังไม่รู้กันโดยมาก จึงได้รื้อหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖ ออกแต่งใหม่ให้ได้ความบริบูรณ์โดยพิสดาร เรียกว่า “พงศาวดารเรื่องเรารบพม่า” แบ่งเป็น ๒ ตอน...[ดังกล่าวข้างต้น][๕๙]

ลักษณะเด่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ นอกจากการเรียบเรียงเป็น “เรื่องเล่า” (narrative) ที่น่าอ่านด้วยการลำดับความอย่างสอดคล้องเป็นเหตุเป็นผล และมีการสรุปสภาวการณ์ที่ดำรงอยู่ในบ้านเมืองของแต่ละฝ่ายในช่วงสมัยต่างๆ เพื่อให้เข้าใจเหตุแห่งสงครามที่จะเกิดขึ้นแล้ว[๖๐] ลักษณะเด่นประการหนึ่งคือ ส่วนที่เป็นพระวินิจฉัยในประเด็นต่างๆ ซึ่งมักจะมีอธิบายความเพิ่มเติมในเชิงอรรถจำนวนมาก นอกจากจะอาศัยหลัก

---

[๕๗] นอกจากผลงานหลักที่กล่าวถึงนี้แล้ว พระยาโบราณราชธานินทร์ฯ ยังได้เรียบเรียงผลงานอื่นๆ อีกหลายเรื่อง ซึ่งไม่สามารถจะกล่าวในที่นี้ได้ทั้งหมด โปรดดู วรรณศิริ เดชะคุปต์ และปรีดี พิศภูมิวิถี (บรรณาธิการ) *กรุงเก่าเล่าเรื่อง: สรรนิพนธ์ของพระยาโบราณราชธานินทร์ฯ* หน้า ๑๔๐-๒๗๗

[๕๘] *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ไทยรบพม่า เล่ม ๑ และ ๒* (กรุงเทพฯ: วิสดอม ๒๕๕๓)

[๕๙] อ้างใน “คำนำ” *เรื่องเดียวกัน* (เล่ม ๑) หน้า ๓

[๖๐] เมื่อเริ่มเรื่องนั้น ทรงให้อรรถาธิบายเหตุปัจจัยพื้นฐานที่ไม่ใช่กรณีพิพาทหรือแรงจูงใจเฉพาะต่างๆ ของสงครามไทย-พม่าไว้อย่างน่าสนใจด้วย “อธิบายเหตุการณ์ที่ไทยรบกับพม่า” *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๘-๑๒

เหตุผลที่น่าฟังแล้ว ส่วนใหญ่จะเป็นพระวินิจฉัยไปตามหลักฐานต่างๆ ที่มีอยู่ ที่น่าสนใจคือ มีทั้งพระวินิจฉัยที่สนับสนุนและเห็นแย้งกับความในพระราชพงศาวดารและ/หรือหลักฐานของพม่า[๖๑]

พระวินิจฉัยที่น่าสนใจประการหนึ่งเป็นการวิเคราะห์เชิงยุทธศาสตร์ของสงครามไทย-พม่า เช่น พระวินิจฉัยว่าด้วยความอ่อนด้อยของฝ่ายอยุธยาในการเตรียมการต่อสู้กับพม่าในศึกพระเจ้าอลองพญา พ.ศ. ๒๓๐๒ โดยเฉพาะเมื่อพม่ายกมาทางด่านสิงขรจากเมืองตะนาวศรี ซึ่งจะต้องข้ามเขาบรรทัดเข้ามาหลังประจวบคีรีขันธ์ปัจจุบัน เป็นเส้นทางลำบาก หากฝ่ายอยุธยามีความพร้อมและมุ่งมั่นที่จะรบพม่าจริงๆ คงจะตีพม่าแตกพ่ายไปได้โดยง่าย

> ...ทางด่านสิงขรที่พม่ายกมาแต่เมืองตะนาวศรี ไม่ใช่เป็นทางอ้อมค้อมห่างไกลอย่างเดียว ทางที่ข้าศึกจะต้องเดินทัพขึ้นตั้งแต่ข้ามเขาบรรทัดเข้ามาแล้วเป็นทางกันดาร เพราะเทือกภูเขาอยู่ข้างซ้ายทะเลอยู่ทางขวา เหมือนต้องเดินตรงมาในตรอกถึง ๕ วัน ๖ วันจึงจะถึงเมืองเพชรบุรี ถ้าหากไทยเอากองทัพที่มีกำลังไปตั้งสกัดอยู่ที่เมืองเพชรบุรีสักทัพ ๑ แล้วให้กองทัพเรือยกลงไปวกทางหลังทะเล จะเลือกล้อมข้าศึกตรงไหนก็ได้ สะดวกตลอดระยะทางกันดารนั้น เพราะเช่นนี้เมื่อครั้งพระเจ้าหงสาวดีมาตีเมืองไทยแต่ก่อนถึงไม่ได้ให้กองทัพยกมาทางด่านสิงขรเลย ที่พระเจ้าอลองพญายกมาครั้งนั้นก็ด้วยไม่รู้ภูมิแผนที่เหมือนหลงเข้ามาในเงื้อมมือไทย ถ้าเวลานั้นผู้บัญชาการศึกข้างฝ่ายไทยมีความสามารถอยู่บ้าง กองทัพพม่าก็คงป่นปี้ แม้อย่างต่ำก็จะไม่สามารถล่วงเลยเมืองเพชรบุรีขึ้นมาได้ คิดดูจึงน่าเสียดายนัก เพราะพม่าหลงแล้ว ฝ่ายเราก็ยังหลงยิ่งไปกว่าพม่าเล่า กลายเป็นพม่ายกกองทัพมาในทางที่ไทยมิได้เตรียมต่อสู้ จึงล่วงเลยมาถึงเมืองราชบุรีได้สะดวกด้วยประการฉะนี้[๖๒]

พระนิพนธ์เกี่ยวกับศึกพม่าครั้งนี้เป็นสงครามครั้งที่ ๒๒ ระหว่างไทยและพม่า มีเนื้อหาซึ่งเป็นการวิเคราะห์ “ความเสื่อม” ของอยุธยาที่ทรงเห็นว่าปรากฏมาก่อนจะเกิดศึกครั้งนี้ (ไม่เห็นลักษณะนี้ในพระราชพงศาวดาร) สาเหตุประการหนึ่งของความเสื่อมคือ การขาดแคลนกำลังพล โดยเฉพาะกำลังพลที่มีความสามารถ ซึ่งสูญเสียไปเพราะความขัดแย้งในการแย่งชิงราชบัลลังก์ที่เกิดขึ้นหลายต่อหลายครั้ง[๖๓] โดยเฉพาะในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศนั้น ชัยชนะในศึกกลางเมืองกับเจ้าฟ้าอภัย ทำให้ข้าราชการวังหลวงถูกกำจัดไปมากกว่าครั้งไหนๆ

---

[๖๑] บางครั้งเมื่อทรงพิจารณาแล้ว เห็นว่าหลักฐานพม่าน่าเชื่อถือ ทรงยอมรับตามนั้น เช่น เรื่องสมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกกองทัพไปช่วยพระเจ้าหงสาวดี กรณีเจ้าเมืองอังวะกบฏ ทรงให้อรรถาธิบายดังนี้ “ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าสมเด็จพระนเรศวรยกกองทัพไปครั้งนั้นเพราะพระเจ้าหงสาวดีลวงว่า เมืองอังวะเป็นกบฏ สมเด็จพระนเรศวรสำคัญว่าจริงจึงยกกองทัพไปหมายจะช่วยพระเจ้าหงสาวดี แต่ในพงศาวดารพม่ากล่าวความตามดังบรรยายว่า เมืองอังวะเป็นกบฏจริงๆ แต่สมเด็จพระนเรศวรแกล้งยกไปมิให้ทันกำหนด ข้าพเจ้าพิเคราะห์ดูวันเดือนที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารเห็นสมจริงจึงอนุมัติตามพงศาวดารพม่า” เชิงอรรถ (๑) *เรื่องเดียวกัน* หน้า๗๖

[๖๒] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๒๕๔

[๖๓] พระยาโบราณราชธานินทร์ฯ วิเคราะห์ “ต้นเหตุที่กรุงเทพทวารวดีจะหมดกำลัง” ในแง่การสูญเสียกำลังคนเช่นเดียวกัน วรรณศิริ เดชะคุปต์ และปรีดี พิศภูมิวิถี (บรรณาธิการ) *กรุงเก่าเล่าเรื่อง: สรรนิพนธ์ของพระยาโบราณราชธานินทร์ฯ* หน้า ๖๘-๗๑

ปัญหาการขาดบุคลากรบันทึกไว้ในจดหมายเหตุงานพระศพเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช งานพระศพครั้งนั้นจัดขึ้นในปีที่ ๔ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ จดหมายเหตุฉบับนี้ระบุว่า ขาดคนสำหรับเข้าขบวนแห่ถึง ๖๐ คน จนต้องนำความขึ้นกราบบังคมทูลว่า จะโปรดให้ทำอย่างไร สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงชี้ว่า ดีที่ว่าเวลานั้นอาณาจักรใกล้เคียงต่างอยู่ในภาวะเสื่อมเหมือนกัน พระองค์อ้างถึงกระแสพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ด้วยเหตุดังนี้ เมื่อในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศจึงปรากฏเกียรติยศกรุงศรีอยุธยาว่ารุ่งเรืองกว่าประเทศอื่นที่ใกล้เคียงโดยรอบ แต่ที่จริงนั้นเป็นเวลากำลังเมืองไทยทรุดโทรม หาเหมือนแต่ก่อนไม่”[๖๔]

แผ่นดินพระเจ้าบรมโกศบ้านเมืองมีสันติสุข ไม่มีศึกสงคราม จึงทรงมุ่งไปที่การอันเป็นพระราชกุศลเป็นหลัก แม้กระทั่งเมื่อเกิดศึกมอญ-พม่าในตอนหลังก็มิได้เห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญ เพราะคง “...จะคิดกันในกรุงศรีอยุธยาว่ามอญกับพม่ารบกันฟั่นเฝือมานาน ประเดี๋ยวฝ่ายโน้นชนะ ประเดี๋ยวฝ่ายนี้ชนะเป็นอจินไตย มิควรที่จะคำนึง หาได้นึกว่ามีบุรุษพิเศษเกิดขึ้นในพวกพม่าอีกไม่ จึงมิได้คาดว่าศึกพม่าจะมีมาถึงเมืองไทยอีก”[๖๕] ดังนั้น การผลัดแผ่นดินในกรุงศรีอยุธยา โดยกรมขุนอนุรักษ์มนตรี ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ทรงเห็นว่า “โฉดเขลาหาสติปัญญาและความเพียรมิได้ ถ้าครอบครองแผ่นดินบ้านเมืองจะเกิดภัยพิบัติฉิบหาย”[๖๖] ได้ขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. ๒๓๐๑ จึงกลายเป็นเหตุร้ายก่อนจะเสียกรุง

> การเปลี่ยนรัชกาลคราวนี้ เป็นเหตุร้ายและเป็นต้นเหตุที่จะเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า เพราะพระเจ้าแผ่นดินซึ่งขึ้นปกครองบ้านเมืองเสมอได้ถูกสาปสรรว่า ไม่สมควรจะปกครองแผ่นดิน แล้วยังมิหนำซ้ำความประพฤติพระองค์เวลาก่อนจะได้ราชสมบัติ และเมื่อได้ราชสมบัติแล้วก็ดี ก็ไม่ทำความเลื่อมใสให้บังเกิดขึ้นลบล้างความวิตกของคนทั้งปวง[๖๗]

ในทางวิชาการพระนิพนธ์ *ไทยรบพม่า* เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ในลักษณะเป็นประเด็นเฉพาะสำคัญเรื่องหนึ่งของประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา ทรงเรียบเรียงเรื่องราวสงครามไทย-พม่าที่เกิดขึ้นหลายครั้ง ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราชจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารอย่างไม่สมบูรณ์ ให้เป็น “เรื่องเล่า” ที่น่าอ่าน มีความหนักแน่นในแง่ข้อมูลหลักฐานและการวินิจฉัยอย่างสมเหตุสมผล นับเป็นคุณูปการด้าน “ความรู้” ที่ทรงคุณค่ายิ่ง[๖๘]

---

[๖๔] *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ไทยรบพม่า เล่ม ๑* หน้า ๒๓๘

[๖๕] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๒๔๖

[๖๖] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๒๔๗

[๖๗] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๒๔๘

[๖๘] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพนิพนธ์เรื่องเฉพาะเช่นนี้จำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นบทความทางวิชาการมิได้ทรงเรียบเรียงให้เป็น “เรื่องใหญ่” แล้วตีพิมพ์เป็นหนังสือ เช่นเรื่องสงครามไทย-พม่า โปรดดูตัวอย่างประเด็นเรื่องเฉพาะที่ทรงนิพนธ์ไว้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ *กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ปกิณกะพระนิพนธ์ เล่ม ๑ เกร็ดประวัติศาสตร์สยาม* (กรุงเทพฯ: วิสดอม ๒๕๕๓) พระนิพนธ์เรื่องเฉพาะต่างๆ ที่รวมไว้ในหนังสือเล่มนี้ได้แก่ “ตำนานการเกณฑ์ทหาร” “ตำนานเรือรบไทย” “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ” “ตำนานกฎหมายเมืองไทย” “เรื่องกระทรวงสมัยเก่า” “ตำนานเงินตรา” “อธิบายเรื่องการเปลี่ยนวิธีการเก็บเงินภาษีอากร” “ตำนานการเลิกอากรบ่อนเบี้ยและ

อย่างไรก็ดี พระนิพนธ์เรื่องนี้สะท้อนทัศนคติและการรับรู้เรื่องราวของอดีตที่เป็นลักษณะสำคัญของพัฒนาการความรู้ทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ ทัศนคติเชิง “วิพากษ์” ต่อพระมหากษัตริย์ในช่วงอยุธยาตอนปลาย โดยเฉพาะที่สะท้อนอยู่ในความคิดเรื่อง “ความเสื่อม” ของอยุธยาที่ปรากฏก่อนจะเสียกรุงครั้งที่ ๒ แก่พม่าเป็นเวลาหลายปี และการชี้ให้เห็นความไร้ประสิทธิภาพในการรับศึกพม่าตั้งแต่ศึกอลองพญาจนกระทั่งศึกครั้งสุดท้ายที่ทำให้ต้องเสียกรุง เป็นการตอกย้ำ “ภารกิจทางประวัติศาสตร์” ที่พระมหากษัตริย์ในช่วงสมัยนี้ต้องทรงแบกรับความสูญเสียที่ยิ่งใหญ่ครั้งนี้

การวิพากษ์ความเสื่อมของอยุธยานับว่าน่าสนใจอย่างยิ่ง การวิพากษ์เรื่องนี้แม้ด้านหนึ่งจะมีลักษณะหรือน้ำเสียง “ตำหนิ” ทั้งพระเจ้าแผ่นดินและคนอยุธยาในขณะนั้น ที่มีส่วนสำคัญทำให้ต้องเสียกรุงครั้งนี้ แต่ในขณะเดียวกันเห็นได้ชัดว่าเป็นการมองลึกลงไปถึง “ความเสื่อม” ที่เกิดขึ้นภายในราชอาณาจักรมาก่อนหน้านั้นแล้ว น้ำเสียง “ตำหนิ” โดยเฉพาะที่มีต่อพระมหากษัตริย์บางพระองค์นั้น เราได้เห็นในพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่เมื่อถึงยุคที่เริ่มมีการพัฒนาความรู้ทางประวัติศาสตร์ให้เป็นวิชาการสมัยใหม่ ทัศนคติและการรับรู้เรื่องราวเหล่านี้เปลี่ยนไปอย่างมาก กล่าวคือ เป็นการมองลึกไปถึงความเสื่อมที่เกิดขึ้นดังได้กล่าวแล้ว เป็นสำคัญ

ทัศนคติเช่นนี้นอกจากจะปรากฏใน*ไทยรบพม่า*และ*ตำนานกรุงเก่า*แล้ว ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “คำนำเรื่องซึ่งมีในจดหมายความทรงจำ [กรมหลวงนรินทรเทวี] พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ตอนหนึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ความเสื่อมโทรมที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองทำให้อยุธยาไม่ทันรู้ตัวหรือไม่เคยรับรู้ว่า มังลองหรืออลองพญามีอำนาจใหญ่โตสักเท่าใด

> การเมืองพม่าที่จะเปนศึกกับเมืองเราครั้งใด เกิดขึ้นด้วยเจ้าแผ่นดินพม่าองค์นั้นมีอภินิหารปราบเมืองมอญ เมืองยักไข่ รวมกันเข้าได้ครั้งไรเปนร้อนถึงเมืองเรา ด้วยหวังจะแผ่อำนาจรวมให้เปนอาณาเขตรอันเดียว แต่เหตุที่เกิดขึ้นในเมืองพม่าตอนหลังระยะมาตีกรุงนี้ อยู่ข้างแปลกประหลาด ดูเหมือนว่าที่กรุงเวลานั้นจะทราบการไม่ใคร่ทันท่วงที ว่าการผลัดเปลี่ยนอำนาจในเมืองพม่าได้ดำเนินไปอย่างไร ในแผ่นดินเจ้าฟ้าพร ซึ่งเรียกพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ ตลอดมาจนเวลาเสียกรุง ถือเคร่งครัดในประเพณีที่ไม่ใช่สำคัญอันใดมาก หูตาไม่ใคร่ไวถือแบบเป็นพื้น จึงได้โทรมมากอยู่แล้ว เหตุที่คนเกิดชั้นหลังในแผ่นดินนั้นดีไม่ทัน ฤๅไม่มีท่าทางที่จะดีได้ เพราะคนที่มีสติปัญญาแลฝีมือดีๆ ได้ตายเสียตั้งแต่เกิดขบถทำลายราชวงษ์เจ้าแผ่นดินโบราณ เมื่อราวจุลศักราช ๙๖๐...แต่นั้นมาก็ไม่เป็นสมประดี ไม่มีเวลาที่เว้นจากฆ่ากันลงไปนานถึง ๔๐ ปีเลย เมื่อเปลี่ยนพวกกันอยู่เสมอไม่มีเวลาตั้งมั่น ความรู้แลความคิดก็เสื่อมลงไปทุกคราวเปลี่ยน [อักขรวิธีตามต้นฉบับ][๖๕]

เป็นที่น่าสังเกตว่าทัศนคติในเรื่องความเสื่อมที่ปรากฏในพัฒนาการความรู้ทางประวัติศาสตร์ขั้นตอนนี้ คล้ายกับแนวคิดแบบเดียวกันของตะวันตกไม่น้อย คือ ความคิดเรื่องความรุ่งเรือง

หวย” “อธิบายเรื่องธงไทย” และ “มูลเหตุที่ไทยมีไมตรีกับฝรั่งเศส” พระนิพนธ์ต่างๆ เหล่านี้ นับเป็นการเริ่มต้นรากฐานการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวเหล่านี้ในเวลาต่อมา

[๖๕] *จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ ๕* หน้า ๗๘-๗๙

และความเสื่อมในลักษณะเป็นวัฏจักร (cycle of rise and decline) ของจักรวรรดิที่มีมาแต่โบราณจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๒๑[๗๐] อยุธยาเคยรุ่งเรืองอย่างมากกำลังเข้าสู่ยุคแห่งความเสื่อมตามวัฏจักรดังกล่าว โดยเฉพาะความเสื่อมในแง่ของการสูญเสียคุณธรรมที่เป็นรากฐานในการปกครองบ้านเมือง ซึ่งเกี่ยวข้องกับทั้งผู้ปกครองรัฐและพลเมือง (civic virtue)[๗๑] ตอนหนึ่งในพระราชนิพนธ์ "คำนำฯ" แสดงให้เห็นว่า แม้แต่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศที่คนส่วนใหญ่มองว่าเป็นครั้งเมื่อบ้านเมืองยังดีนั้น กลับทรงเห็นว่าบ้านเมืองอยู่ในสภาพที่ "โทรมมากอยู่แล้ว" สิ่งที่แสดงถึงสภาพบ้านเมืองเช่นนั้นในเวลาต่อมา คือความอ่อนด้อยและผิดปกติในด้านต่างๆ

> เคยคบกับแผ่นดินพม่ามาก่อนนั้น ก็เปนเวลาพม่าอ้อแอ้อย่างเดียวกับเมืองไทยในเวลานั้น แลพเอินยิ่งร้ายไปกว่าก่อน คือเจ้าฟ้าพรซึ่งเป็นเจ้าแผ่นดินสวรรค์คตเสีย เหลือแต่ลูกซึ่งกำลังเคี่ยวฆ่ากัน จะหาที่สามัคคีกันถึง ๒ คนพอเป็นคู่คิดก็ไม่มี *ทั้งเจ้าแผ่นดินก็เป็นคนที่โฉดเขลา* อันไม่มีใครเกรงใจที่จะกล่าวถึงแลประกาศโดยตรง *ข้าราชการก็เกือบจะเรียกว่าไม่มีได้ เหลือแต่ชื่อตำแหน่งแล้วแต่จะหาใครๆ มาเปน ถ้าเปนลูกกระสุนปืนก็หลวมฤๅคับลำกล้องทั้งนั้น* [อักขรวิธีตามต้นฉบับ[๗๒]

ลักษณะอีกประการหนึ่งที่บ่งชี้ให้เห็นถึงสภาพบ้านเมืองที่ "โทรมมากอยู่แล้ว" คือความอ่อนแอไร้ประสิทธิภาพของอยุธยาในการรับศึกพม่าก่อนที่จะเสียกรุง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึงการทำศึกตอนเสียกรุงครั้งนี้ โดยเฉพาะพระราชวินิจฉัยที่ว่าพม่ามาอย่างกองโจร สอดคล้องกับความในพระนิพนธ์*ไทยรบพม่า*ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ได้กล่าวถึงแล้ว ไว้ดังนี้

> ข้างฝ่ายกรุงเทพฯ ไม่ได้อุดหนุนฤๅคิดอ่านแก้ไขอย่างไรเลย กองทัพพม่าที่มาตีทวายนั้นเอง เห็นไม่มีใครต่อสู้ ก็เดินทัพเลยเข้ามาตีเอาเพชร์บุรี ราชบุรี กาญจนบุรี แล้วจึงได้รู้ จัดกองทัพออกไปรับตึงตัง ก็รับไม่อยู่สักครั้งเดียวกองทัพพม่าครั้งนั้น มาไม่ได้เปนกระบวนทัพกระบวนศึก มาอย่างกองโจร แยกกันตีปล้นกวาดมาตามแต่จะมีอะไรเปนผลประโยชน์อันจะพึงได้ ถ้าหากว่ามาเปนกองทัพจริง จะได้กรุงในเวลามาถึงนั้นทีเดียว นี่แยกย้ายกันไปเที่ยวเก็บริบปล้นสะดมในที่ต่างๆ จนรอบไปแล้ว จึงได้เข้ามาถึงกรุงนานถึง ๓ ปีจึงได้พระนคร"[๗๓]

การพิจารณาเรื่องราวและข้อมูลหลักฐานอย่างวิเคราะห์วิจารณ์ รวมทั้งให้มีการวิพากษ์โต้เถียงกันในประเด็นต่างๆ โดยทั่วไปนอกจากจะมุ่งหมายให้เกิดการคิดในเชิงวิพากษ์ (critical thinking) แล้ว ยังเป็นวิธีการที่จะแสวงหาความจริงด้วยการไม่ยอมรับความรู้ตามแบบแผนดั้งเดิม หรือความคิดความ

---

[๗๐] ผลงานสำคัญที่สะท้อนความคิดในลักษณะนี้ คือ Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (แบ่งตีพิมพ์เป็น ๖ เล่มในช่วง ค.ศ. ๑๗๗๖-๑๗๘๙) และสำหรับสรุปภาพรวมของความรุ่งเรืองและความเสื่อมของจักรวรรดิต่างๆ โปรดดู Harold Perkin, "The Rise and Fall of Empires", *History Today*, Volume 52 Z4), 2002 http://www.historytoday.com/harold-perkin/rise-and-fall-empires

[๗๑] ประเด็นสำคัญในความคิดของ Edward Gibbon คือ จักรวรรดิโรมันเสื่อมเพราะสูญเสียคุณธรรมดังกล่าวนี้

[๗๒] *จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ ๕* หน้า ๘๐

[๗๓] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๘๑

เข้าใจตามจารีตที่มีอยู่และเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป (conventional wisdom) โดยไม่ผ่านกระบวนการโต้เถียงและไตร่ตรอง เป็นที่น่าสนใจยิ่งว่ามีกระบวนการเช่นนี้เกิดขึ้นแล้วในพัฒนาการของความรู้ทางประวัติศาสตร์ในช่วงนี้

"พระราชกระทู้ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยพระราชอัธยาศัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งโปรดให้พระยาโบราณราชธานินทร์ฯ (พร เดชะคุปต์) ตอบถวายตามความคิดเห็น"[๗๔] หากอ่านเฉพาะพระราชกระทู้จะเห็นว่าเป็นกระแสพระราชวิจารณ์ในแง่ตัวบุคคล คือ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และหากพระองค์จะทรงถือว่านี่เป็นพระราชวินิจฉัย เรื่องก็คงจบอยู่เพียงนั้น โดยที่ใครจะยอมรับหรือไม่ก็ได้ และที่สำคัญคือ วิธีการเช่นนี้ย่อมไม่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ (spirit) แห่งการไต่สวนหาความรู้ของช่วงสมัยใหม่ แต่การที่ทรงเสนอประเด็นนี้เป็นพระราชกระทู้ (แทนที่จะเป็นเพียงพระราชวินิจฉัย) ให้มีผู้ตอบ (ซึ่งเป็นผู้มีความลึกซึ้งทั้งในด้านความรู้และแหลมคมในความคิด) ทำให้เราเข้าใจประเด็นเรื่องนี้ได้ชัดเจนและลึกซึ้งขึ้นมาก

พระราชกระทู้ที่มีลักษณะเป็น "ข้อกล่าวหา" สำคัญต่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง คือ การเอาแผ่นดินภายหลังการเสด็จสวรรคตของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม โดยใช้มารยา "อาการที่จะเอาแผ่นดินนั้นเอาโดยทางมารยา คือยกพระเชษฐาซึ่งคงเป็นคนโง่กว่าพระศรีสิน พระบิดา [สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม] คงมุ่งหมายจะให้พระศรีสินรับสมบัติ จึงแกล้งไม่ยกสมบัติให้พระศรีสินซึ่งเป็นคนฉลาด แต่มิใช่ฉลาดดี ฉลาดอย่างกักขฬะ พระศรีสินจึงได้หนีออกไป คงจะด้วยถูกอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างใด จึงไม่ได้ทันต่อรบอย่างหนึ่งอย่างใดให้สมกับที่ว่าเป็นขบถ หลอกให้พี่น้องแหนงกัน ฆ่ากันสมประสงค์"[๗๕] พระยาโบราณราชธานินทร์ฯ ถวาย "คำสนองพระราชกระทู้" ในประเด็นนี้ไว้อย่างมีเหตุผลน่าฟัง[๗๖] ดังนี้

> ...ตามที่ทรงพระราชดำริเห็นว่า อาการที่พระเจ้าปราสาททองจะเอาแผ่นดินนั้น เอาโดยทางมารยา คือแกล้งยกพระเชษฐาซึ่งคงเป็นคนโง่กว่าพระศรีสิน ที่พระบิดามุ่งหมายจะให้รับราชสมบัติ และหลอกให้พี่น้องแหนงกัน จนฆ่ากันสมประสงค์นั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ถ้าพระเจ้าปราสาททองที่จะเอาราชสมบัติอยู่แล้ว ถึงพระศรีสินจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ก็คงจะรักษาพระองค์ไม่รอดไปเหมือนกัน เพราะกำลังวังชาและอำนาจของพระเจ้าปราสาททองในเวลานั้นมีมากนัก ซึ่งยกพระเชษฐาขึ้นครองราชสมบัตินั้นเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า คงทำตามโบราณราชประเพณี ที่ต้องยกพี่ขึ้นเป็นใหญ่กว่าน้องประการหนึ่งถ้ายกพระศรีสินขึ้นครองราชสมบัติแล้ว พระเชษฐากับพระศรีสินก็คงจะบาดหมางไม่ปรองดองคิดฆ่าฟันกันเหมือนกัน[๗๗]

---

[๗๔] สุจิตต์ วงศ์เทศ (บรรณาธิการ) *การเมือง "อุบายมารยา" แบบมาคิอาเวลลี (Machiavelli) ของพระเจ้าปราสาททอง* (กรุงเทพฯ: ๒๕๔๕) หน้า ๑๒-๑๕

[๗๕] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๒

[๗๖] กระบวนการเช่นนี้เทียบได้กับ "Socratic method" ที่สถาบันการศึกษาชั้นสูง เช่น ในสหรัฐอเมริกายังใช้เป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ในชั้นเรียน

[๗๗] "คำสนองพระราชกระทู้ พระยาโบราณราชธานินทร์" ใน สุจิตต์ วงศ์เทศ (บรรณาธิการ) *การเมือง "อุบายมารยา" แบบมาคิอาเวลลี (Machiavelli) ของพระเจ้าปราสาททอง* หน้า ๑๖

ความหมายและความสำคัญของการพัฒนาไปสู่การเป็นวิชาการสมัยใหม่ของประวัติศาสตร์มิได้อยู่ที่แนวทางการศึกษาใหม่เท่านั้น คุณูปการสำคัญยิ่งของประวัติศาสตร์ในฐานะ*วิชาการสมัยใหม่*อยู่ที่ความนัยของคำว่า “สมัยใหม่” (modern) กล่าวคือ การเป็นวิชาการสมัยใหม่ “ประวัติศาสตร์” มิได้ถูกผูกขาดโดยบุคคล ชนชั้น หรือสถาบันใด พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวข้างต้นสะท้อนเจตนารมณ์และแนวทางการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการสมัยใหม่ชัดเจน เช่น การยอมรับในเรื่อง “ความเห็นและหลักฐาน” ที่จะทำให้วิชาการก้าวหน้าต่อไป

เจตนารมณ์ของการศึกษาค้นคว้าที่เป็นผลิตผลของ*สมัยใหม่*มาจากความกระหายใคร่รู้ในเรื่องต่างๆ รวมทั้งเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีต ความกระหายใคร่รู้เช่นนั้นมิได้ผูกขาดอยู่ที่ใครหรือสถาบันใด จึงเป็นสิ่งที่มิอาจปิดกั้นได้ พัฒนาการของประวัติศาสตร์ในฐานะเป็นวิชาการสมัยใหม่นำมาซึ่งเจตนารมณ์นี้ด้วย ที่กล่าวเช่นนี้คงมิอาจปฏิเสธ “อำนาจ” ที่อยู่ในกระบวนการผลิตและใช้ความรู้ รวมทั้งความรู้วิชาการสมัยใหม่ที่พัฒนาขึ้นตั้งแต่ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘-๑๙[๗๔] พัฒนาการของประวัติศาสตร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพัฒนาการที่นำไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ด้านอื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาสมัยใหม่และเทคโนโลยีด้านการพิมพ์ ซึ่งมีผลสำคัญอย่างยิ่งที่นำไปสู่การเผยแพร่ความรู้ทางประวัติศาสตร์และสิ้นสุดการผูกขาดการเขียนประวัติศาสตร์ในสังคมไทย

ประวัติศาสตร์: จากราชสำนักสู่สังคมโดยรวม

การแพร่ขยายของการศึกษาสมัยใหม่และเทคโนโลยีการพิมพ์มีบทบาทสำคัญต่อการหล่อหลอมโลกทัศน์ของประชาชน รวมไปถึงสำนึกทางประวัติศาสตร์ด้วย และราชสำนักไทยอาศัยพัฒนาการด้านนี้เผยแพร่ความคิดเรื่องชาติ ซึ่งมักจะเชื่อมโยงไปถึงเรื่องของ “พระมหากษัตริย์ในฐานะศูนย์รวมพลังความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ทั้งมวล” ลงไปสู่กลุ่มชนที่รู้หนังสือซึ่งกำลังขยายวงกว้างขึ้นเรื่อยๆ[๗๕] พัฒนาการด้านนี้มิได้เกี่ยวข้องกับอยุธยาตอนปลายโดยตรง แต่เป็นส่วนหนึ่งของ “บรรยากาศ” ที่จะมีผลต่อการศึกษาค้นคว้าและความเข้าใจเกี่ยวกับอดีต (รวมไปถึงเรื่องราวของอยุธยาตอนปลาย) จึงควรจะกล่าวถึงเรื่องนี้บ้าง

การเผยแพร่เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไปสู่มวลชนเกี่ยวข้องกับความต้องการที่จะปลูกฝังเรื่อง “ความเป็นชาติ” ด้วยอย่างแน่นอน และเมื่อสยามปฏิรูปการศึกษาด้วยการรับการศึกษาแผนใหม่แบบตะวันตก วิชา “พงศาวดาร” (ยังไม่มีคำว่า “ประวัติศาสตร์” ในสมัยนั้น) เป็นวิชาหนึ่งที่ถูกกำหนดให้มีการเรียนการสอน ดังพระราชปรารภพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้ ความว่า

---

[๗๔] ธีระ นุชเปี่ยม “ความรู้ อำนาจ อุดมการณ์ ในวาทกรรมทางประวัติศาสตร์” *วารสารร่มพฤกษ์* ปีที่ ๑๕ เล่มที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๓๙-มกราคม ๒๕๔๐ หน้า ๖-๒๖

[๗๕] วารุณี โอสถารมย์ (บรรณาธิการแปล) *เจ้าสัว ขุนศึก ศักดินา ปัญญาชน และคนสามัญ: รวมบทความประวัติศาสตร์ของ เครก เจ. เรย์โนลด์ส* หน้า ๙๖

> ประเทศทั้งหลายซึ่งได้ควบคุมกันเปนชาติแลเปนประเทศขึ้น ย่อมถือว่าเรื่องราวของชาติตนแลประเทศตน เปนสิ่งสำคัญซึ่งจะพึงศึกษาแลพึงสั่งสอนกันให้รู้ชัดเจนแม่นยำ เปนวิชาอันหนึ่งซึ่งจะได้แนะนำความคิดแลความประพฤติ ซึ่งจะเหนได้เลือกได้ในการที่ผิดแลชอบชั่วดี เปนเครื่องชักนำให้เกิดความรักชาติแลรักแผ่นดินของตัว ถึงว่าเรื่องนั้นจะเปนเรื่องชั่วช้าไม่ดีอย่างใด ก็เปนเครื่องที่จะจำไว้ในใจ เพื่อจะละเว้นเกียจกัน...การเรียนรู้เรื่องประเทศของตน เมื่อผู้ใดได้เรียนด้วยความประสงค์อันดี จะได้รับแต่ผลที่มีคุณไม่มีโทษดังได้กล่าวมาโดยสังเขปฉะนี้[๘๐]

ดังนั้น เมื่อมีการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาภาคบังคับ พ.ศ. ๒๔๕๖ (ฉบับที่จะมีการบังคับใช้จริงจัง คือ ฉบับ พ.ศ. ๒๔๖๔) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีการบรรจุการศึกษาวิชาพงศาวดารไว้เป็นวิชาหนึ่งที่นักเรียนจะต้องเรียน แบบเรียนวิชานี้เป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เรื่อง *แบบเรียนพงศาวดารเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* (ขณะนั้นการชำระพระราชพงศาวดารยังไม่แล้วเสร็จ) ซึ่งประกอบด้วยเทศนาพระราชประวัติรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ และพระรัฐประศาสนนัยปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษ[๘๑]

ในรัชกาลนี้อีกเช่นกัน ที่เริ่มมีการใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์” ในความหมายของ “history” ในภาษาอังกฤษ (แต่วิชา “พระราชพงศาวดาร” ยังใช้ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ ๗) ซึ่งใช้กันต่อมาจนปัจจุบัน คำนี้เกิดจากพระราชนิพนธ์ที่ทรงใช้นามปากกาว่า “รามจิตติ” และต่อมามีการใช้คำนี้ในงานพระราชนิพนธ์/พระนิพนธ์ ทำให้มีการใช้ “ประวัติศาสตร์” ในเวลาต่อมาในงานเขียนโดยเฉพาะที่ขึ้นต้นด้วยคำนี้ เช่น “หัวข้อประวัติศาสตร์ ภาค ๑ โบราณประวัติ” (พ.ศ. ๒๔๖๐) หรือหนังสือชุด*ประวัติศาสตร์สากล* (พ.ศ. ๒๔๗๒) ของหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งเป็นงานที่ได้รับความนิยมแพร่หลายที่สุดเรื่องหนึ่ง[๘๒]

พัฒนาการที่ถือได้ว่าเป็นการวางรากฐานสำหรับ “ประวัติศาสตร์เชิงวิชาการ” ในเวลาต่อมาคือการกำหนดให้มีการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ในระดับมหาวิทยาลัย พัฒนาการนี้เป็นผลมาจากการก่อตั้งคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ขึ้นในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ โดยประวัติศาสตร์เป็นวิชาหนึ่งที่มีการสอนในคณะนี้ในฐานะวิชาพิเศษสำหรับนิสิตชั้นเตรียมแพทย์ในช่วงปลาย พ.ศ. ๒๔๖๖ การเรียนการสอนวิชานี้ ทูลเชิญและเชิญผู้บรรยายที่ทรงคุณความรู้ในด้านประวัติศาสตร์และสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงบรรยาย “ประวัติศาสตร์ไทย” และพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงบรรยาย “อิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียต่อวัฒนธรรมไทย” เป็นต้น[๘๓]

เมื่อ “พงศาวดาร” ขยายขอบเขตเป็น “ประวัติศาสตร์” ซึ่งมีนัยครอบคลุม “ชาติ” และ “ประชาชน” นั้น การผูกขาด “การเขียนประวัติศาสตร์” โดยราชสำนักจึงสิ้นสุดลง นั่นคือ พัฒนาการในการ

---

[๘๐] อ้างใน ปฐม ตาคะนานันท์ *คณะสงฆ์สร้างชาติสมัยรัชกาลที่ ๕* หน้า ๑๒๔

[๘๑] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๒๔-๑๒๕

[๘๒] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๑๐

[๘๓] *เรื่องเดียวกัน* เชิงอรรถ ๘๖ หน้า ๑๔๕

เขียนประวัติศาสตร์ผ่านช่วงที่มี “ศูนย์กลางอยู่ที่ราชสำนัก” ไปแล้ว อันเป็นช่วงสมัยที่ “พระมหากษัตริย์ เจ้าฟ้า ขุนนางและพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์สูงเท่านั้นได้ทำหน้าที่นักประวัติศาสตร์...”[๙๔] เครก เจ. เรย์โนลด์ส ได้ชี้ให้เห็นว่า พัฒนาการเทคโนโลยีด้านการพิมพ์มีส่วนอย่างสำคัญทำให้ “...บรรดาพระราชวงศ์และขุนนาง... ไม่สามารถมีอำนาจผูกขาดเหนือการศึกษาค้นคว้าอดีตได้ตลอดกาล เพราะระบบการพิมพ์ทำให้สามัญชนสามารถนำเสนอประวัติศาสตร์ต่อสาธารณชนได้”[๙๕]

ดังนั้น จึงมีประวัติศาสตร์ที่อาจเรียกว่าเป็น “ฉบับสามัญชน” เกิดขึ้น เช่น “ฉบับ” ของ ก.ศ.ร. กุหลาบ และที่สำคัญคือ ไม่ว่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่บุคคล เช่น ก.ศ.ร. กุหลาบ[๙๖] เขียนขึ้นจะมีความมุ่งหมายใด หรือจะถูกผิดอย่างไรในแง่การใช้ข้อมูลหลักฐาน สิ่งสำคัญคือนี่เป็นเรื่องราวอีก “ฉบับ” ที่สามัญชนสามารถนำเสนอแก่ “สาธารณชน” ได้ และสาธารณชนสามารถเลือก “เสพ” หรือ “บริโภค” ได้ตามความชอบของตน เฉกเช่นทุกวันนี้ ที่สาธารณชนมี “ตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” ฉบับภาพยนตร์ (หรืออาจจะมี “ฉบับ” อื่นๆ) ให้เลือกเสพหรือบริโภคได้

เราคงปฏิเสธไม่ได้ว่า “ทางเลือก” ในการรับรู้ประวัติศาสตร์ ยังมีข้อจำกัดอยู่ เช่น ใน พ.ศ. ๒๔๒๑ ราชสำนักสั่งเก็บริบและเผาประวัติศาสตร์ในรูปแบบนิราศเกี่ยวกับการรบ[๙๗]ซึ่งไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย เพราะแม่ทัพที่รับผิดชอบทำให้ทหารเสียชีวิตจำนวนมาก และฟ้องร้องการพิมพ์เผยแพร่เรื่องนี้[๙๘] นอกจากนั้น “...แม้ว่าสามัญชนจะท้าทาย (อย่างไม่รุนแรง) ต่ออภิสิทธิ์ในการเขียนประวัติศาสตร์ของราชสำนักหลายครั้ง...แต่ราชสำนักยังคงเป็นผู้เขียน (และให้อำนาจในการเขียน) งานเกี่ยวกับอดีตของไทยตราบจนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สิ้นสุดลงใน พ.ศ. ๒๔๗๕”[๙๙]

อย่างไรก็ดี การท้าทายด้านความคิดหลายต่อหลายครั้งที่เกิดขึ้น เป็นเครื่องบ่งชี้อย่างชัดเจนว่า ประวัติศาสตร์มิได้มี (และมิอาจมี) เพียงฉบับหรือกระแสเดียว ประวัติศาสตร์ราชสำนัก หรือที่เกิดขึ้นต่อมาและเรียกกันว่า “ประวัติศาสตร์ชาตินิยม” อาจจะเป็น “กระแสหลัก” อยู่ในช่วงเวลานั้นๆ แต่มีฉบับหรือ

---

[๙๔] วารุณี โอสถารมย์ (บรรณาธิการแปล) *เจ้าสัว ขุนศึก ศักดินา ปัญญาชน และคนสามัญ: รวมบทความประวัติศาสตร์ของ เครก เจ. เรย์โนลด์ส* หน้า ๒

[๙๕] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๙

[๙๖] โปรดดูบทความของ เครก เจ. เรย์โนลด์ส เรื่อง “คดีไต่สวน ก.ศ.ร. กุหลาบ: การท้าทายงานเขียนประวัติศาสตร์ราชวงศ์ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙” ใน *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑-๕๒

[๙๗] คือ นิราศหนองคาย แต่งโดย หลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) เนื้อเรื่องบรรยายการเดินทัพไปปราบฮ่อในสมัยรัชกาลที่ ๕ เริ่มตั้งแต่การเกณฑ์ทัพ การพักพล การเดินทัพ และเส้นทางระหว่างเดินทัพที่บรรยายให้เห็นสภาพบ้านเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี รวมเวลาเดินทัพไป-กลับ ๘ เดือน นอกจากนี้ ในเนื้อหายังสอดแทรกการต่อว่ากระแทกเสียดสี สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งไม่ลงรอยกับเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) เมื่อพิมพ์ครั้งแรกที่โรงพิมพ์หมอสมิธ บางคอแหลม จึงถูกสั่งเก็บต้นฉบับและให้นำไปเผา นายทิมได้รับโทษโบย ๕๐ ที แล้วจำคุก

[๙๘] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๙๗

[๙๙] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๙๘

กระแสอื่นๆ แทรกอยู่ด้วยเช่นกัน ปรากฏการณ์นี้บ่งชี้ชัดเจนว่า ไม่ว่าจะในช่วงสมัยที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังดำรงอยู่ หรือสมัยต่อมาก็ตาม บุคคลนอกวงเขตอำนาจรัฐ รวมไปถึงสามัญชนคนธรรมดา ต้องการมีส่วนเป็นเจ้าของอดีตของตน โดยต้องการรับรู้หรือมีสำนึกเกี่ยวกับเรื่องราวของตนตามแบบอย่างหรือแนวทางที่ตนต้องการ กระแสความต้องการเช่นนี้ มิอาจปิดกั้นได้ตลอด แต่จะขยายกว้างขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อันเป็นช่วงที่สำนึกเรื่อง “ชาติ” เริ่มเปลี่ยนไป

กล่าวโดยสรุปคือ เมื่อขอบเขตของประวัติศาสตร์ขยายจากพงศาวดารไปสู่เรื่องของชาติ (ที่มีนัยของ “ประชาชน” อยู่ด้วย) นั้น สาระที่ประกอบเป็นเนื้อหาประวัติศาสตร์ถูกขยายเพิ่มเติม ที่น่าสังเกตคือในช่วงรอยต่อนี้ การศึกษาค้นคว้าของหมอสอนศาสนาเรื่อง “ชนชาติไท” (Tai race) และผลงานเรื่อง *หลักไทย* ของขุนวิจิตรมาตรา (จะกล่าวถึงในตอนต่อไป) พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น “เที่ยวเมืองพระร่วง” จะเข้ามามีส่วนในการขยายการรับรู้ (perception) ของอดีตที่กว้างไกลกว่าเดิม ส่งผลให้ประวัติศาสตร์ ซึ่งเดิมเริ่มต้นจากการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยาโดยสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง ขยายรวมเอาเรื่องสุโขทัยและอื่นๆ เข้าไว้ในกระบวนการสร้าง “ชุดความทรงจำใหม่” ที่จะเป็นประวัติศาสตร์ชาติต่อไป นอกจากนั้น หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ความสนใจเรื่อง “ชนชาติไทย” และ “ถิ่นเดิมของไทย” เริ่มปรากฏในช่วงรอยต่อนี้ ได้ขยายเป็นเรื่อง “ชาติ” ที่มีจุดเน้น ๒ ประการ คือ *ชาติที่มีความยิ่งใหญ่* และ*ชาติที่เป็นเรื่องราวของประชาชนหรือสามัญชนมากขึ้น* อันเป็นลักษณะสำคัญของประวัติศาสตร์ซึ่งในที่นี้เรียกว่า “ประวัติศาสตร์ชาตินิยม”

ประวัติศาสตร์ชาตินิยม

พัฒนาการความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์ชาตินิยม” มิอาจกำหนดในแง่ของช่วงสมัยทางประวัติศาสตร์ได้ชัดเจน เพราะเป็นขั้นตอนที่คาบเกี่ยวกับช่วงก่อนหน้าและสมัยต่อมา ความพยายามจะสร้างสำนึกเรื่องความเป็นชาติปรากฏในช่วงเวลาเดียวกับการรับแนวคิดและวิธีการของตะวันตก เพื่อสืบค้นเรื่องราวของอดีต ดังนั้น “ชาตินิยม” ในความหมายการก่อตัวของสำนึกดังกล่าว มิได้เกิดขึ้นในพัฒนาการความรู้ทางประวัติศาสตร์ขั้นตอนที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์ชาตินิยม” นอกจากนั้น ดังจะเห็นต่อไปว่า ในทางปฏิบัติเป็นเรื่องยากที่จะระบุชัดเจนว่า ใครคือนักประวัติศาสตร์ชาตินิยม เนื่องจากความเป็นชาตินิยม เป็นสำนึกที่อาจมีอยู่ในตัวบุคคลที่มักมิได้แสดงออกมาอย่างเปิดเผย

“ประวัติศาสตร์ชาตินิยม” ดังจะกล่าวในที่นี้ อาจเป็นปรากฏการณ์เฉพาะในขั้นตอนหนึ่งของพัฒนาการด้านความรู้ทางประวัติศาสตร์เท่านั้น (แต่ความเป็นชาตินิยมของนักประวัติศาสตร์ที่อาจมีอยู่แม้กระทั่งทุกวันนี้เป็นเรื่องเฉพาะตัวบุคคลอาจจะแสดงออกโดยเปิดเผยหรือไม่ก็ได้) ลักษณะสำคัญของพัฒนาการในขั้นตอนนี้คือ สำนึกความเป็นชาติ อันรวมไปถึงความรู้สึกภาคภูมิใจในชาติ ที่เริ่มมีการปลูกฝังมาตั้งแต่เมื่อได้รับความคิดสมัยใหม่ของตะวันตก สอดรับกับกระแสการเมืองที่ให้ความสำคัญต่อการปลุกกระแสความรักชาติในแง่ของการเชิดชูความยิ่งใหญ่ของชาติและความเป็นตัวของตัวเอง (autonomy) ทั้ง

ในทางการเมืองและเศรษฐกิจในช่วงต่อมา นอกจากนั้น สำนึกความเป็น “ชาติ” ในช่วงนี้เป็นสำนึกที่มีมิติของ “ประชาชน” (หรือสามัญชน) รวมอยู่ด้วย

ชาติและประวัติศาสตร์ชาติ

ชาติและสำนึกความเป็นชาติสมัยใหม่ก่อตัวขึ้นพร้อมๆ กับการปรากฏ “รัฐชาติ” (nation-state) ที่ต้องการจะเป็นอิสระทางการเมือง ในยุโรปปรากฏการณ์นี้เริ่มขึ้นตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ เมื่อรัฐที่ต้องการความเป็นอิสระ อาศัย “ความเป็นชาติ” สร้างความชอบธรรมให้แก่การจะมีสถานะเช่นนั้นของตน ข้อน่าสังเกตคือ รัฐที่เรียกร้องอิสระเหล่านี้มีศูนย์กลางอยู่ที่อำนาจของกษัตริย์หรือเจ้าผู้ครองรัฐนั้นๆ ฉะนั้น ในทางปฏิบัติ “ชาติ” “รัฐ” “กษัตริย์” รวมทั้งแนวคิดสำคัญที่เกี่ยวข้องอีกประการหนึ่งคือ “อธิปไตย” (sovereignty) จึงยากที่จะแยกออกจากกันได้ “อธิปไตย” ในระยะแรกคือ อธิปไตยของกษัตริย์หรือเจ้าผู้ครองอาณาจักรและแว่นแคว้นต่างๆ พระราชดำรัสอันเป็นที่รู้จักกันดีของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส “L’état, c’est moi” สะท้อนความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับชาติและรัฐในช่วงนี้อย่างชัดเจนที่สุด

ในกรณีของไทยคงยากที่จะระบุว่าสำนึกความเป็น “ชาติ” ก่อตัวหรือปรากฏขึ้นเมื่อใด เราพอจะกล่าวได้แต่เพียงว่า การรวมตัวเป็นปึกแผ่นของชนชาติ “ไทย/ไท” ในอาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่จะกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนประเทศไทยทุกวันนี้ ปรากฏขึ้นในช่วงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ David K Wyatt เรียกช่วงระยะเวลานี้ว่า “ศตวรรษของชนชาติไท” (Tai Century)[๖๐] แต่การรวมตัวเป็นปึกแผ่นของชนชาติไทย/ไทมิได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งหมด กระจายเป็นหลายรัฐในดินแดนส่วนนี้ สำนึกร่วมกันใดๆ หากจะมี คงกระจายไปตามรัฐต่างๆ ที่มีกษัตริย์ปกครอง และเมื่อบางรัฐพัฒนามาเป็นอาณาจักรที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะสุโขทัยและอยุธยา ยังคงลักษณะที่ต่อมาเรียกกันว่าเป็น “รัฐเครือข่าย”[๖๑] ซึ่งประกอบด้วยแว่นแคว้นต่างๆ ที่ผูกพันกับศูนย์อำนาจอย่างหลวมๆ พร้อมจะแยกออกไปสวามิภักดิ์กับศูนย์อำนาจอื่นหากสถานการณ์ทางอำนาจเปลี่ยนไป[๖๒]

อย่างไรก็ตาม แม้เราจะไม่อาจยืนยันได้ว่า สำนึกความเป็น “ชาติ” หรือโดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็น “ไทย” มีอยู่ในช่วงเวลานั้นหรือไม่ หากพิจารณาความสืบเนื่องเกี่ยวข้องหลายด้านของอาณาจักร

---

[๖๐] David K Wyatt, *Thailand: A Short History*, Second edition (Chiang Mai: Silkworm Books, 2003) หน้า ๓๐-๔๘

[๖๑] O W Wolters ใช้คำว่า *mandala* เรียกเขตอำนาจที่กระจายออกไปในลักษณะนี้ ซึ่งอาจจะเปลี่ยนไปได้ตลอดเวลา “*mandala*” ภาษาสันสกฤตแปลว่า “วงกลม” (circle) Wolters ใช้คำนี้ครั้งแรกใน O W Wolters, *History, Culture and Region in Southeast Asian Perspectives* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1982) คำไทยที่มาจากคำนี้คือ “มณฑล” ซึ่งนำมาใช้เรียกการจัดระเบียบการปกครองส่วนภูมิภาคในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ “มณฑลเทศาภิบาล”

[๖๒] โปรดดู Sunait Chutintaranond, “Mandala, Segmentary State, and Politics of Centralization in Medieval Ayudhya”, *The Journal of the Siam Society*, 78 (1), 1990

ไทยที่ขึ้นมาโดดเด่นเข้มแข็งตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา คือ สุโขทัย อยุธยา และธนบุรี/รัตนโกสินทร์ ทำให้นักประวัติศาสตร์ในปัจจุบันมีความโน้มเอียงที่จะมองพัฒนาการของอาณาจักรต่างๆ เหล่านี้ในลักษณะสืบเนื่องบ่งบอกถึงความเป็นชาติที่มีความเป็นมายาวนานกว่า ๗๐๐ ปี (หรือมากกว่านั้น)[๖๓]

ความเข้มแข็งทางการเมืองของอาณาจักรไทยในดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีการสืบทอดอำนาจกันในลักษณะดังกล่าว มีส่วนสำคัญทำให้ “ไทยกลาง” มีความโดดเด่นครอบงำภูมิภาคอื่นๆ ของราชอาณาจักรไทยทั้งทางการเมืองและวัฒนธรรมในเวลาต่อมา เห็นได้ชัดเจนในกรณีอิทธิพลของภาษาไทยกลางที่กลายมาเป็น “ภาษามาตรฐาน” นั่นเอง

ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของไทยมิใช่จะสืบย้อนกลับไปได้เพียงแค่สมัยสุโขทัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักในข้อเท็จจริงประการนี้เป็นอย่างดี ทรงมีพระราชดำริให้มีการศึกษาค้นคว้าเพื่อสืบสวนเรื่องราวของสยามตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัยขึ้นไป นอกจากนั้น การให้ความสำคัญกับความต่อเนื่องของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มิได้หมายถึงการปฏิเสธการดำรงอยู่ของรัฐ “ไทย” อื่นๆ เรื่องราวของสยามตั้งแต่ก่อนสุโขทัยส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับอาณาจักร “ไทย” อื่นๆ ตั้งแต่ “เชียงแสน” ลงมาจนถึง “นครศรีธรรมราช” ยังไม่รวม “ชนชาติไท” ที่อยู่นอกราชอาณาจักรไทยปัจจุบัน

อย่างไรก็ดี เมื่อมีการเขียนประวัติศาสตร์เพื่อบ่งชี้ความเป็นชาติที่มีความเป็นมายาวนาน เป็นเรื่องธรรมดาซึ่งจุดเน้นจะอยู่ที่การแสดงให้เห็น*พัฒนาการที่สืบเนื่องชัดเจน*ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนเป็นชาติและรัฐสมัยใหม่ที่เรียกว่า “ไทย” เราคงปฏิเสธไม่ได้ว่าสำนึกใน “ความเป็นไทย” ทุกวันนี้ส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับ*การมีความเป็นมาร่วมกันดังกล่าว ซึ่งครอบคลุมไปถึงการมีภาษา ศาสนา และลักษณะในด้านอื่นๆ ทางวัฒนธรรมร่วมกัน* นอกจากนั้น อำนาจทางการเมืองที่มีศูนย์รวมอยู่ที่กษัตริย์และราชวงศ์มีส่วนสำคัญในการสร้างสำนึกการมีความเป็นปึกแผ่นและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

สำนึกดังกล่าวนี้เป็นรากฐานสำคัญของการก่อตัวในช่วงสมัยอาณานิคมเป็นชาติและรัฐ “สมัยใหม่” ที่อาศัยหลักดินแดนและอธิปไตย กล่าวคือ การคุกคามของจักรวรรดิยมตะวันตกทำให้มีความจำเป็นต้องยืนยัน*ความเป็นชาติ*ที่มีความเป็นมายาวนานและการจัดระเบียบทางการเมืองให้เป็นไปในรูปแบบ*รัฐสมัยใหม่*ที่ประกอบด้วยการมีอธิปไตยเหนือดินแดนที่มีอาณาเขตแน่นอนชัดเจน ในช่วงนี้เอง

---

[๖๓] หากมองย้อนกลับไป มีแนวโน้มที่จะเห็นว่าสุโขทัย อยุธยา และธนบุรี/รัตนโกสินทร์เกี่ยวเนื่องกันในหลายมิติ ทั้งทางการเมือง ศาสนา และวัฒนธรรม ในทางการเมืองสุโขทัยถูกผนวกโดยอาณาจักรอยุธยาอย่างสมบูรณ์ในครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๐ และเมื่ออยุธยาล่มสลาย มีความพยายามจะรื้อฟื้นแบบแผนทางการเมืองและวัฒนธรรม พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ พัฒนาการของ “พุทธศิลป์” และภาษาไทยอันเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่ง อย่างไรก็ดี ความเกี่ยวข้องในด้านต่างๆ เหล่านี้ มิได้บ่งบอกการมีสำนึกในความเป็น “ชาติ” ร่วมกัน พระมหากษัตริย์อยุธยาไม่เคยแสดงสำนึกว่ามีความ “ต่อเนื่อง” กับสุโขทัย และเจ้าผู้ครองล้านนาไม่เคยแสดงความต่อเนื่องกับสุโขทัยและอยุธยา จึงมักจะกล่าวกันว่า แนวการเขียนประวัติศาสตร์ไทยที่อยู่ใน “กระแสหลัก” ให้ความสำคัญกับความต่อเนื่องของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่นำไปสู่การก่อตัวของรัฐไทยสมัยใหม่มากเกินไป (นั่นคือ พัฒนาการที่เป็นความต่อเนื่องของสุโขทัย อยุธยา และธนบุรี/รัตนโกสินทร์)

ประวัติศาสตร์เข้ามามีบทบาทสำคัญในการ “สร้างชาติ” ทั้งในแง่การยืนยันความเป็นชาติที่มีพัฒนาการสืบเนื่องยาวนานและสร้างสำนึกของคนในชาติ เพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นทางการเมือง[๖๔] ดังนั้น นอกจากจะต้องอาศัยการ “เขียน” ประวัติศาสตร์เพื่อชี้ให้เห็นพัฒนาการดังกล่าวแล้ว การปลูกฝังความรู้ความเข้าใจเรื่องนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่เยาวชนของชาติ เพื่อตอกย้ำสำนึกในเรื่องชาติจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

คงจะเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่ชาติต่างๆ ต้องปลูกฝังทัศนคติและแบบแผนทางพฤติกรรม ซึ่งรวมไปถึงความรักอิสรภาพ ความรู้สึกรักและภาคภูมิใจในชาติ และการประพฤติตนโดยสุจริตธรรม เพราะการปลูกฝังทัศนคติและแนวทางการประพฤติปฏิบัติที่รัฐเห็นว่าถูกต้องเหมาะสมเหล่านี้ ถือกันว่าเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการสร้างความเป็นปึกแผ่นและความก้าวหน้ารุ่งเรืองของชาติ ดังนั้น เมื่อการศึกษาแผนใหม่เริ่มแพร่หลาย แนวทางสำคัญอย่างหนึ่งในการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว คือการจัดทำแบบเรียนเพื่อเป็นอุปกรณ์ประกอบการสอน หรือเป็นช่องทางสำคัญที่มีประสิทธิภาพที่สุดในการถ่ายทอดอุดมการณ์ชาติ สู่อนุชนซึ่งจะเป็นรากฐานสำคัญของชาติต่อไป ดังพระดำรัสของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ ที่ว่า “รัฐบาลมีอำนาจที่จะตบแต่งนิสัยใจคอไพร่บ้านพลเมืองได้ด้วยการแต่งหนังสือสำหรับสอนเด็กนักเรียน...”

แบบเรียนวิชาประวัติศาสตร์ดูจะเป็นวิชาที่เหมาะสมที่สุดในการทำหน้าที่ถ่ายทอดอุดมการณ์ดังกล่าว ดังนั้น เมื่อมีการจัดหลักสูตรโรงเรียนมูลสามัญใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ประวัติศาสตร์ถูกกำหนดให้เป็นส่วนหนึ่งของวิชาการอ่าน เรียกว่าวิชา “พระราชพงศาวดาร” ซึ่งนักเรียนต้องเรียนพร้อมกับวิชาอื่นๆ ได้แก่ ภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ การเขียนรูปภาพ และการขับร้อง เมื่อมีการวางรากฐานการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการด้านประวัติศาสตร์ตามแนวทางของตะวันตก วิชาการสาขานี้ถูกกำหนดให้มีบทบาทในการปลูกฝังความคิดเรื่องชาติอย่างจริงจัง ดังพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้อ้างถึงแล้ว

เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรก พ.ศ. ๒๔๖๔ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การเรียนประวัติศาสตร์ ซึ่งยังเรียกว่า “วิชาพระราชพงศาวดาร” กลายเป็นส่วนหนึ่งของ “ความรู้เรื่องเมืองไทย” เพื่อให้รู้ว่า ตนเองเป็นใคร มีที่มาอย่างไร นอกจากนั้นยังจะต้องเรียน “พงศาวดารโลก” เพื่อให้ทราบว่า ไทยมีความเกี่ยวข้องกับประเทศอื่นอย่างไร กระทั่งในรัชกาลต่อมาคือ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว “วิชาพระราชพงศาวดาร” จึงถูกเปลี่ยนมาเป็น “วิชาประวัติศาสตร์”

---

[๖๔] สำนึกที่ก่อตัวหรือถูกสร้างขึ้นในสมัยแห่งการสร้างชาติภายหลังอาณานิคม รวมไปถึงการสร้างอัตลักษณ์และความเป็นปึกแผ่นของชาติสมัยใหม่ จำเป็นต้องมี “การรับรู้ใหม่เกี่ยวกับอดีตของตน” โดยแสวงหารากฐานดั้งเดิมทั้งในทางวัฒนธรรมและการปกครอง แต่การรับรู้ใหม่เช่นนี้เป็นผลมาจาก “การสร้างอดีตขึ้นมาเพื่อตอบสนองความจำเป็นของปัจจุบัน” เป็นสำคัญ J D Legge, “The Writing of Southeast Asian History”, in Nicholas Tarling (ed), *The Cambridge History of Southeast Asia Volume One: From Early Times to c 1500* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992) หน้า ๒-๓ และ ๑๕

แม้กระทั่งในช่วงนี้เอกราชและความเป็น “ชาติไทย” ยังเป็นปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่เกี่ยวข้องกับเอกราชทางการศาลซึ่งได้สูญเสียไปและยังไม่ได้รับคืนมาโดยสมบูรณ์ ดังนั้น การดำเนินนโยบายและกิจกรรมหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการสร้างสัญลักษณ์ความเป็นชาติ เช่น การมีธงชาติ การพัฒนากองทัพ การส่งเสริมอุดมการณ์ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” (ที่ปรากฏอยู่ในสี “แดง ขาว น้ำเงิน” ของธงชาติ) หรือการตัดสินใจเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่ ๑ โดยอยู่ข้างฝ่ายสัมพันธมิตร ล้วนแต่มีเป้าหมายเพื่อให้ได้รับการยอมรับในความเป็นชาติที่มีเอกราชและอธิปไตยทั้งสิ้น

ผลงานประวัติศาสตร์ชาตินิยม

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านสำคัญอีกช่วงหนึ่งทั้งในทางการเมืองและพัฒนาการความรู้ทางประวัติศาสตร์ โดยที่ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ มีผลต่อพัฒนาการเรื่องนี้ไม่น้อย อย่างไรก็ดี ตั้งแต่ช่วงก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมีความเคลื่อนไหวสำคัญในวงวิชาการประวัติศาสตร์ คือการตีพิมพ์หนังสือ *หลักไทย* ของขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธ์)[๖๕] ลักษณะที่อาจถือได้ว่าสำคัญที่สุดของหนังสือเล่มนี้คือ เป็นการค้นคว้าและเรียบเรียงเรื่องราวเกี่ยวกับ “ประวัติศาสตร์ชาติไทย” เล่มแรกที่ครอบคลุมตั้งแต่ยุคแรกเริ่มมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์[๖๖] ส่วนที่ทำให้หนังสือเล่มนี้เป็นที่รู้จักและยังกล่าวถึงกันต่อมาคือส่วนที่เกี่ยวกับ “ถิ่นเดิมของไทย”[๖๗]

เรื่องราวที่จะกลายมาเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ในเวลาต่อมา คือประเด็นเรื่อง “คนไทยมาจากไหน” แม้จะเริ่มมีปรากฏในผลงานทางวิชาการที่เป็นภาษาต่างประเทศโดยเฉพาะ ผลงานของ W. A. R. Wood และ William Clifton Dodd แต่ยังไม่แพร่หลายในภาษาไทยดังนั้นเมื่อ*หลักไทย* ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นหนังสือภาษาไทยเล่มแรกที่กล่าวถึงเรื่องนี้ ได้รับการตีพิมพ์ออกมาใน พ.ศ. ๒๔๗๑ จึงได้รับความสนใจมาก (มีการพิมพ์ซ้ำหลายต่อหลายครั้ง) แม้ผู้เขียนจะย้ำว่า “...ไม่มีทางทราบได้ชัด [ว่าคนไทยมาจากไหน] แต่อาจกล่าวได้อย่างกว้างๆ ว่ามีแหล่งเดิมอยู่ในบริเวณภูเขาอัลไตอันเป็นบ่อเกิดของพวกมงโกลด้วยกันเท่านั้น”[๖๘] อย่างไรก็ตาม ข้อสันนิษฐานนี้ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง และ

---

[๖๕] ขุนวิจิตรมาตรา *หลักไทย* พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ: รวมสาส์น ๒๕๑๘) ผู้แต่งได้รับพระราชทานรางวัลและประกาศนียบัตรด้านวรรณคดีของราชบัณฑิตยสภา จากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ทรงตั้งรางวัลแก่ผู้แต่งหนังสือดี โดยราชบัณฑิตยสภาจะเป็นผู้คัดเลือก ในช่วง พ.ศ. ๒๔๗๐-๒๔๗๔ มีขุนวิจิตรมาตราเพียงผู้เดียวที่ได้รับพระราชทานรางวัลจากหนังสือเรื่องนี้ ซึ่งเดิมใช้ชื่อว่า *ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์*

[๖๖] หนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติไทยในลักษณะเดียวกันที่ตีพิมพ์ก่อนหน้า เป็นหนังสือที่แต่งโดยชาวต่างชาติ คือ W.A. R. Wood, *A History of Siam: From the Earliest Times to the Year A.D. 1781 with a Supplement Dealing with More Recent Events* (London: T. Fisher Unwin, Ltd., 1924) หนังสือเรื่องนี้เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยยุคนั้นใช้อ้างอิงกันอย่างกว้างขวาง

[๖๗] ผลงานการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องนี้ ที่ตีพิมพ์เป็นผลงานของหมอสอนศาสนาชาวอเมริกัน คือ William Clifton Dodd, *The Tai Race: Elder Brother of the Chinese* (Bangkok: White Lotus, 1997 พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๙๒๓)

[๖๘] ขุนวิจิตรมาตรา *หลักไทย* หน้า ๙-๑๐

เป็นเนื้อหาสำคัญในตำราเรียนเป็นเวลายาวนาน แม้ปัจจุบันจะมีหลักฐานและความคิดทางวิชาการที่ก้าวไปไกลกว่ายุคนั้นมาก แต่ *หลักไทย* ได้ตอกย้ำสำนึกและความเข้าใจตลอดมาว่า ชนชาติไทยมีความเป็นมายาวนาน

เราอาจถือว่า*หลักไทย*เป็นต้นแบบเรื่องหนึ่งของประวัติศาสตร์แนวชาตินิยม เหตุผลส่วนหนึ่งคือผู้เขียนกล่าวไว้ชัดเจนใน “คำแถลง” ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑ ว่า “หนังสือนี้เรียบเรียงขึ้นด้วยความมุ่งหมายที่จะส่งเสริมให้ไทยมีใจจงรักต่อชาติ เพิ่มพูนความเลื่อมใสในพระศาสนา และภักดีต่อพระมหากษัตริย์ การกล่าวตำนานแห่งชาติ กล่าวประวัติย่อแห่งพระพุทธศาสนา และสรรเสริญพระเกียรติแห่งพระราชาธิบดี เป็นวิธีซึ่งผู้แต่งหวังว่า จะยังให้เกิดผลเช่นที่กล่าวมานั้น”[๙๙]

ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้เห็นได้ชัดว่าเกี่ยวข้องกับความคิดเรื่องชาติในแง่ของการสร้างสำนึกความเป็นชาติและความภาคภูมิใจในชาติ ที่สำคัญคือ*หลักไทย*ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๗๑ อาจจะถือได้ว่าปรากฏออกมาในช่วงคาบเกี่ยวหรือหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญ เพราะ*กระแสชาตินิยมอีกรูปแบบหนึ่ง*กำลังเริ่มปรากฏขึ้น

เมื่อถึงสมัยประชาธิปไตยความจำเป็นที่จะให้ประชาคมโลกยอมรับความเป็นชาติค่อยๆ หมดไป การสร้างความชอบธรรมทางการเมืองแก่อำนาจใหม่เข้ามาแทนที่ ความคิดเรื่องชาติและรัฐ (รวมทั้งอธิปไตย) เคยรวมศูนย์ที่ระบอบกษัตริย์เปลี่ยน (อย่างน้อยโดยหลักการ) มาอยู่ที่ “ประชาชน” ตามระบอบประชาธิปไตย อย่างไรก็ดี การที่ระบอบกษัตริย์เป็นพลังยึดเหนี่ยวความเป็นปึกแผ่นทางการเมืองเป็นเวลายาวนาน อำนาจใหม่ซึ่งเข้ามาแทนที่ระบอบนี้จึงพยายามสร้างรากฐานอำนาจของตนโดยอิงกับราชสำนัก ดังนั้น การเขียนประวัติศาสตร์เพื่อจรรโลงฐานะทางอำนาจของอำนาจใหม่จึงใช้ “การผสมผสานโครงเรื่องแบบราชวงศ์เข้ากับโครงเรื่องของรัฐประชาชาติ”[๑๐๐]

ประเด็นเรื่อง “คนไทยมาจากไหน” ที่ได้รับความสนใจอย่างมากในช่วงนั้น อาจจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับสำนึกเรื่อง “อธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย” ที่เริ่มเกิดขึ้นก็เป็นได้ หมายความว่า เมื่อ “ประวัติศาสตร์ชาติ” เริ่มจะมีเรื่อง “ประชาชน" เข้ามาเป็นมิติสำคัญ ความสนใจเรื่อง “คนไทยมาจากไหน” ได้เข้ามาแทนที่เรื่องราวของ “ราชวงศ์” ที่เป็นศูนย์รวมมาแต่เดิม ดังนั้น *หลักไทย* ซึ่งแม้จะเป็นเรื่องราวของ “ประวัติศาสตร์ชาติไทย” ครอบคลุมตั้งแต่ “ยุคโบราณประวัติ” ผ่าน “ยุคมัธยมประวัติ” จนถึง “ยุคปัจจุบันประวัติ” (กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงเทพมหานคร) รวมทั้งภาคที่ว่าด้วยศาสนา พระมหากษัตริย์และรัชกาลพระเจ้าแผ่นดิน กลับเป็นที่รู้จักจบจนปัจจุบันเฉพาะในแง่เป็นผลงานแรกๆ ที่เผยแพร่ความคิดเรื่อง “ถิ่นเดิมของไทย” เท่านั้น

*หลักไทย*เป็นเพียง “สังเขป” (outline) ประวัติศาสตร์ จึงมีรายละเอียดเกี่ยวกับช่วงสมัยต่างๆ ไม่มากนัก โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับอยุธยาตอนปลาย เรื่องราวตั้งแต่ปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ

---

[๙๙] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ก. (คำแถลง)

[๑๐๐] วารุณี โอสถารมย์ (บรรณาธิการแปล) *เจ้าสัว ขุนศึก ศักดินา ปัญญาชน และคนสามัญ: รวมบทความทางประวัติศาสตร์ของ เครก เจ. เรย์โนลด์ส* หน้า ๙๙

จนถึงเสียกรุงครั้งที่ ๒ มีเนื้อหาน้อยมาก[๑๐๑] อย่างไรก็ดี ผลงานของขุนวิจิตรมาตราอีกเรื่องหนึ่ง คือ *ประวัติการค้าไทย*[๑๐๒] ตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๘๖ มีเนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับ*การค้าของอยุธยา*เป็นสำคัญ และที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือ ผลงานเรื่องนี้ปรากฏในสมัย “ชาตินิยม” ของอำนาจใหม่

“ประวัติศาสตร์ชาติ” ที่เขียนขึ้นในช่วงสมัยนี้ดูจะมุ่งกระตุ้นความรู้สึก “ชาตินิยม” ที่เน้นความยิ่งใหญ่ของชนชาติไทย โดยเฉพาะ “ไทยสยาม” ตามแนวคิดของผู้มีอำนาจทางการเมืองในขณะนั้น คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ต้องการสร้างความเป็น “ไทย” ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งหมด ตามนโยบาย “รัฐนิยม” ที่รัฐบาลกำหนดขึ้น รวมทั้งเพื่อให้สอดคล้องกับชื่อประเทศที่มีการเปลี่ยนจาก “สยาม” เป็น “ประเทศไทย” ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๒ ผลงานเรื่อง *ประวัติการค้าไทย*จึงอาจกล่าวได้ว่าสอดคล้องกับแนวคิดนี้ เพราะการชี้ให้เห็นว่าชาติไทยมีประวัติการค้ามายาวนาน เป็นการบ่งบอกความรุ่งเรืองมั่งคั่งของประเทศนั่นเอง

รากฐานสำคัญส่วนหนึ่งในความรุ่งเรืองของอยุธยาคือการค้า โดยเฉพาะการค้ากับต่างประเทศ ด้วยเหตุที่อาณาจักรนี้ดำรงอยู่ยาวนานถึง ๔๑๗ ปี จึงไม่แปลกที่การค้าของอยุธยาจะเป็นเนื้อหาหลักใน*ประวัติการค้าไทย* (หน้า ๗๘-๓๐๙ จาก ๔๐๔ หน้า ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๑๖) ประเด็นสำคัญที่แม้ผู้เขียนมิได้ระบุโดยตรง แต่เราสามารถเห็นได้ชัดเจนในหนังสือเล่มนี้คือ เป็นเรื่อง*การค้าที่แสดงความรุ่งเรืองมั่งคั่งของไทย* ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญที่แสดงความยิ่งใหญ่ของชาติไทย

ผู้เขียน*ประวัติการค้าไทย*กล่าวไว้ตั้งแต่ช่วงต้นว่า การที่ไทยเป็นใหญ่ใน “แหลมทอง” ส่วนหนึ่งคือการมีสถานะที่ตั้งในดินแดนนี้ (รัฐบาลไทยให้ความสำคัญกับเรื่องนี้ตลอดมา) “อันการค้าของชาตินั้นย่อมอาศัยภูมิประเทศที่ตั้งเป็นสำคัญ เพราะภูมิประเทศเป็นที่ให้กำเนิดสิ่งของ และบอกว่าจะต้องการสิ่งของอะไรบ้างที่จำเป็นแก่ชาติ สิ่งของใดมีหรือไม่มีนี้แหละทำให้เกิดเป็นสินค้าค้าขายกันขึ้น”[๑๐๓] การมีสถานะที่ตั้งดังกล่าวทำให้ “...ต่อมา [ไทย] ก็ได้ครองแหลมทองมีอำนาจยิ่งใหญ่จนเกือบจะเป็นที่นิยมกันว่า ขึ้นชื่อว่าแหลมทองแล้ว ไทยต้องมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอไป”[๑๐๔]

อยุธยาให้ความสำคัญต่อการค้าภายในและการค้ากับต่างประเทศ ทำให้กิจการด้านนี้กลายเป็นรากฐานสำคัญส่วนหนึ่งในความรุ่งเรืองมั่งคั่งของอาณาจักรแห่งนี้ ด้านการค้าภายในนั้น “สมเด็จพระรามาธิบดีอู่ทองได้ทรงสนพระทัยสอดส่องในการค้าขายมากที่สุด กฎหมายเกี่ยวกับการค้าขายประกาศออกมาเรื่อยตลอดรัชกาล” นอกจากนั้น “[การ] ปรับปรุงตำแหน่งหน้าที่ราชการครั้งใหญ่ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ...เห็นได้ประจักษ์ชัดว่า ย่อมมีมูลมาจากการค้าขายเป็นสำคัญ อันการค้าขายนั้นเจริญขึ้น ผู้คนก็มากเข้า...จึงจำเป็นต้องจัดระเบียบราชการทั่วๆ ไปให้รัดกุมเหมาะสมกับความเจริญของบ้านเมือง”[๑๐๕]

---

[๑๐๑] เรื่องราวส่วนนี้มีอยู่ไม่ถึง ๒ หน้าในฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๗ พ.ศ. ๒๕๑๘ คือในหน้า ๑๘๐-๑๘๑

[๑๐๒] ขุนวิจิตรมาตรา *ประวัติการค้าไทย* ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: บำรุงสาส์น ๒๕๑๖)

[๑๐๓] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๕

[๑๐๔] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๕-๖

[๑๐๕] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๘๓ และ ๘๖

ส่วนการค้าขายกับต่างประเทศ “การค้าสำเภาอาจกล่าวได้ว่าเจริญไพศาล น่านน้ำกรุงศรีอยุธยาพระนครหลวงย่อมจะเกลื่อนกล่นไปด้วยสำเภาจีนไทยใหญ่น้อย...ความขยายตัวของการค้ากว้างออกไปไม่มีขอบเขตจะปริมาณได้ กรุงศรีอยุธยาเริ่มดำเนินเข้าสู่ความมั่งคั่งสมบูรณ์ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป”[๑๐๖]

แม้เมื่อการค้าของไทยเริ่มตกต่ำหลังสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ “...ซึ่งอาจเป็นไปได้เสมอตามความผันแปรเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์บ้านเมือง แต่ทำเลประเทศไทยยังคงเป็นทำเลที่ดีที่สุด และเหมาะสำหรับการค้าขายของโลกเสมอไป โดยประเทศไทยมีเมืองเรียงรายอยู่ตามชายฝั่งทะเลทั้งด้านตะวันตกตะวันออก หน้านอกหน้าใน เป็นเมืองท่าเหมาะที่ทำการค้าขายทั้งสองฝั่งสมุทร”[๑๐๗] ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชามาจนเสียกรุง การค้าของอยุธยาจะตกต่ำมาก[๑๐๘] แต่ผู้เขียนเห็นว่านี่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากตัวบุคคล ไม่ได้เป็นเครื่องบ่งบอกว่า*ชาติ*ตกต่ำเสื่อมโทรม นั่นคือ “เลือดของสมเด็จพระเพทราชากับราชวงศ์เป็นบ้านพลูหลวงแท้ ไม่ใช่นักการค้าการเมือง เราจึงไม่ได้เห็นแววของการค้าหรือการเมืองอยู่ในราชวงศ์นี้เลย”[๑๐๙] ผู้เขียนสรุปเรื่องนี้ไว้ ดังนี้

> วัฒนธรรมการค้าของไทยต้องเสื่อมไปในการค้าสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย คือตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเพทราชาเป็นต้นมา ก็หาใช่เป็นเรื่องของประเทศและชาติไม่ แต่เป็นเรื่องของบุคคล คือพระองค์พระเพทราชากับราชวงศ์บ้านพลูหลวงโดยเฉพาะ ไทยมาได้ผู้นำซึ่งไม่ใช่หัวการค้า ก็ย่อมพาประเทศชาติไปในทางเสื่อมวัฒนธรรมการค้า เช่นนี้ประเทศไทยจะอยู่ได้อย่างไร[๑๑๐]

เห็นได้ชัดว่า “ประวัติศาสตร์ชาติ” (ประวัติการค้าของชาติ) เรื่องนี้เขียนขึ้นด้วย “น้ำเสียง” หรือท่าทีที่ดูจะมุ่งกระตุ้นความรู้สึก “ชาตินิยม” สอดคล้องกับบรรยากาศการเมืองขณะนั้นอย่างมาก[๑๑๑] โดยรวมแล้ว *ประวัติการค้าไทย*เป็นผลงานการศึกษาค้นคว้าที่ทรงคุณค่าทางวิชาการเล่มหนึ่ง มีเนื้อหาครอบคลุมการค้าไทยตั้งแต่ยุคโบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ และที่สำคัญมีข้อมูลรายละเอียดที่อาจจะหาได้ไม่ง่ายนัก เช่น เงินตราและสินค้าที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันในยุคสมัยต่างๆ

---

[๑๐๖] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๙๘

[๑๐๗] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๒๓๘-๒๓๙

[๑๐๘] เพื่อให้เห็นสภาพบ้านเมืองสมัยนั้นชัดเจนขึ้น ผู้เขียนอ้างมองสิเออร์เดอร์บูร์ ที่เข้ามากรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๖ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระและบันทึกไว้ว่า “ข้าพเจ้ามีความประหลาดใจมากที่ได้เห็นบ้านเมืองร่วงโรยลงไปมากทั่วพระราชอาณาเขต เมืองไทยเวลานี้ไม่เหมือนกับเมืองไทยเมื่อ ๕๐ ปีล่วงแล้วมา ซึ่งเป็นเวลาที่พวกเราได้มาเห็นเป็นครั้งแรก ในเวลานี้ไม่ได้เห็นเรือต่างประเทศจำนวนมากมาย หรือเห็นเรือไทยไปมาค้าขายดังแต่ก่อนแล้ว” *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๒๘๙

[๑๐๙] *เรื่องเดียวกัน*

[๑๑๐] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๓๐๕

[๑๑๑] ท้ายเรื่อง “การค้าสมัยกรุงศรีอยุธยา” ผู้เขียนสรุปความซึ่งเห็นได้ชัดเจนว่า เป็นไปตามแนวคิด “รัฐนิยมสนับสนุนการพาณิชย์” (ประกาศรัฐนิยมฉบับที่ ๕ ลงวันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ซึ่งได้นำมาผนวกไว้ในหนังสือนี้พร้อมสุนทรพจน์ของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๒ หน้า ๓๓๙-๓๔๑) คือ “ไทยต้องทำเอง” และ “ไทยต้องมีทุนเอง” *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๓๐๙

ผลงานที่ถือว่าเป็นตัวอย่างของผลิตผลในแนวทางประวัติศาสตร์ชาตินิยมอีกเรื่องหนึ่ง คือ *งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย* ของพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรก เมื่อเดือนสิงหาคม ๒๔๘๙[๑๑๒] งานเรื่องนี้แม้จะมิได้เกี่ยวกับอยุธยาตอนปลายโดยตรง แต่ควรจะกล่าวถึง เพราะเป็นเรื่องที่ได้รับความสนใจขณะนั้น (และแม้กระทั่งในปัจจุบัน) คือ "คนไทยมาจากไหน" และที่สำคัญคือ หนังสือเล่มนี้ถือกันว่าเป็นต้นแบบโดดเด่นที่สุดของ "ประวัติศาสตร์ชาตินิยม"

*งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย*ถือเป็นงานทางวิชาการในลักษณะการรวบรวมและเรียบเรียงจากผลงานของชาวตะวันตกที่ได้ทำไว้แล้ว (เพราะสภาพเงื่อนไขหลายอย่างคงไม่เปิดโอกาสให้มีการศึกษาค้นคว้าเฉพาะด้าน โดยนักวิชาการไทยอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา) แม้ว่าความเข้าใจหลายประการจะเปลี่ยนไปอย่างมากในปัจจุบัน หากแต่การรวบรวมผลงานการศึกษาค้นคว้าสำคัญๆ ไว้ในที่เดียวกันนี้ ถือเป็นคุณูปการสำคัญยิ่งต่อวงวิชาการไทยและคนไทยขณะนั้นที่รู้เรื่องราวของตนเองน้อยมาก โดยเฉพาะทำให้ "เราไม่ต้องหยุดเพดานประวัติศาสตร์ไทยไว้แค่ ๗๐๐ ปี"[๑๑๓]

อย่างไรก็ดี ประเด็นที่มีการวิพากษ์วิจารณ์ในเวลาต่อมา โดยเฉพาะที่ทำให้ผลงานเรื่องนี้ถือเป็นตัวอย่างหรือแม้กระทั่งต้นแบบของประวัติศาสตร์ชาตินิยม คือการเน้นเรื่องราวที่แสดง "ความยิ่งใหญ่" ของชนชาติไทย (หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การพยายาม "สร้างภาพ" ความยิ่งใหญ่ของชนชาติไทยขึ้นมา) ข้อที่น่าสังเกตคือ การสร้างภาพความยิ่งใหญ่ของชนชาติโดยอาศัยการอ้างอิงข้อมูลหลักฐานจากการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการ[๑๑๔] ย่อมมีส่วนทำให้หนังสือเล่มนี้ยังถือได้ว่าเป็น "ผลงานทางวิชาการ" มิใช่เพียง "เอกสารโฆษณาชวนเชื่อ" และในแง่นี้เองที่เราสามารถเรียกผลงานประเภทนี้ว่า "ประวัติศาสตร์ชาตินิยม" พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ได้สรุปความไว้ตอนหนึ่ง ดังนี้

---

[๑๑๒] พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ *งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย* (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์ ๒๕๔๕) พิมพ์ครั้งแรกในชื่อเรื่อง "งานค้นคว้าเรื่องเชื้อชาติไทย" โดยกรมประมวลราชการแผ่นดิน เมื่อสิงหาคม ๒๔๘๙

[๑๑๓] ฉัตรทิพย์ นาถสุภา "คำนิยม" ใน พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ *งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย* หน้า (๑๐)

[๑๑๔] ในการอ้างถึง Maurice Abadie, *Les Races du Haut-Tonkin* พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ได้แปลข้อความจากหนังสือเรื่องนี้ไว้ดังนี้ "กลุ่มเชื้อชาติของมนุษย์ที่เรียกนามว่า 'ไทย' เป็นกลุ่มสำคัญที่สุดในบรรดาหมู่ชนทั้งหลายที่ได้พบในประเทศจีนตอนใต้ และในอินโดจีนทั้งหมด" [หน้า ๑๗] อย่างไรก็ดี ข้อความภาษาฝรั่งเศสที่เป็นต้นฉบับเดิมมีว่า "Le groupe ethnique désigné sous le nom de 'Thai' est un des plus importants parmi ceux qui l'on rencontre dans la Chine méridionale let dans l'Indo-Chine". จะเห็นได้ว่า ข้อความภาษาไทยของ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ขาดไปคำหนึ่ง คือ คำว่า "un" (หนึ่ง) ดังนั้น หากจะแปลให้ครบถ้วนต้องระบุว่า "กลุ่มเชื้อชาติของมนุษย์ [ปัจจุบันควรจะแปลว่า 'กลุ่มชาติพันธุ์'] ที่เรียกนามว่า 'ไทย' เป็นกลุ่มสำคัญที่สุด**กลุ่มหนึ่ง**ในบรรดาหมู่ชนทั้งหลายที่ได้พบในประเทศจีนตอนใต้และในอินโดจีนทั้งหมด" คงจะเป็นไปไม่ได้ที่ท่านจะแปลผิด เพราะมีแต่ถ้อยคำธรรมดาในรูปประโยคที่ไม่ได้มีความซับซ้อนอะไร หรือหากจะบอกว่าท่านจงใจแปลให้เป็นภาษาไทยเช่นนั้น ท่านก็คงไม่นำเอาต้นฉบับเดิมมาเทียบเคียงไว้ด้วยเช่นนี้ ที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดคือ ท่านมีความคิดเรื่องความยิ่งใหญ่ของไทยอยู่ในใจ ฉะนั้น เมื่อเห็นข้อความเช่นนี้ จึงรวบรัดความในภาษาไทยตามความคิดที่มีอยู่ในใจ นั่นคือ จะบอกว่า "สำคัญที่สุด" หรือ "สำคัญที่สุดกลุ่มหนึ่ง" ไม่น่าจะแตกต่างกันเท่าใดนัก

> เมื่อได้ประมวลความเห็นเหล่านี้เข้าด้วยกัน จะเห็นได้ว่า ธาตุสำคัญอันหนึ่ง ที่ทำให้เกิดเป็นชาติจีนในปัจจุบันนี้ คือชนชาติใหญ่ ซึ่งชื่อว่า “อ้ายลาว” ต่อมาภายหลังเรียกว่า “ไทย” พม่าเรียกว่า "ฉาน" ซึ่งอยู่ในประเทศมาก่อนเก่ากว่าชาวจีนนั่นเอง[๑๑๕]

นอกจากจะชี้ให้เห็นความยิ่งใหญ่ของชนชาติไทย ที่มีจำนวนมากมายหลายกลุ่มตั้งแต่จีนตอนใต้ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไปจนถึงแคว้นอัสสัมในอินเดีย[๑๑๖] แล้ว งานค้นคว้าเรื่องนี้ยังเน้นความเป็นพิเศษของชนชาติ “ไทย” ในประเทศไทย โดยเห็นว่าเจริญก้าวหน้ากว่า “ไทย” [หรือ “ไท”] ในดินแดนนอกราชอาณาจักรไทยปัจจุบัน พลตรี หลวงวิจิตรวาทการได้อ้างหนังสือ *Les Peuples Thais* ของนาย Etienne Aymonier ที่กล่าวถึง “สาขาไทยสยาม” ไว้ว่า

> ...เป็นสาขาที่เคลื่อนลงมาสู่ลุ่มแม่น้ำโขงและ ‘แม่น้ำ’ [หมายถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่รวมถึงแม่น้ำปิง วัง ยม และน่านด้วย] ก่อนพวกอื่น...และได้ก่อสร้างความเจริญทีละน้อย จนในที่สุดก็มีอำนาจและอารยธรรมสูงกว่าไทยสาขาอื่นๆ ทั้งสิ้น ได้เคยปกครองลาวทั้งประเทศ ชนะส่วนใหญ่ของเขมร และแผ่อาณาเขตลงไปจนถึงมะละกา และเข้าไปอยู่ในท่ามกลางหมู่ชาติมลายู[๑๑๗]

ความพยายามที่จะ “ปลุกใจให้รักชาติ” นอกจากจะปรากฏงานเขียนและตำราเรียนแล้ว ยังมีการนำเสนอในรูปแบบของละคร (นำมาสร้างเป็นภาพยนตร์และละครโทรทัศน์ในเวลาต่อมา) ด้วย หลวงวิจิตรวาทการประพันธ์บทละครอิงประวัติศาสตร์และเพลงที่กระตุ้นความรู้สึกรักชาติไว้หลายเรื่องและหลายเพลง เช่น “น่านเจ้า” “เลือดสุพรรณ” “ราชมนู” “พระเจ้ากรุงธน” “อานุภาพแห่งความรัก” “ศึกถลาง” และ “เจ้าหญิงแสนหวี” เรื่องที่รู้จักกันมากที่สุด คือ “เลือดสุพรรณ” ซึ่งแต่งและเปิดการแสดงครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๙ ต่อมาถูกนำมาสร้างเป็นภาพยนตร์ ๒ ครั้ง ใน พ.ศ. ๒๔๙๔ และ พ.ศ. ๒๕๒๒[๑๑๘]

เนื้อเรื่องของละครนี้เป็นเหตุการณ์สมัยอยุธยา ฉากของเรื่องคือหมู่บ้านแห่งหนึ่งในเมืองสุพรรณบุรียามฤดูน้ำหลาก ชาวบ้านจึงจัดงานรื่นเริงสนุกสนานเพราะไม่คิดว่าพม่าจะเข้ามารุกรานในช่วงนี้ แต่คืนหนึ่ง “ดวงจันทร์” ลูกสาวของนายดวงและนางจันทร์ถูกชายแปลกหน้าบุกมาฉุดคร่าไป แต่เธอโชคดีที่มีบุรุษลึกลับเข้ามาช่วยไว้ได้ทันท่วงที บุรุษผู้นี้คือ “ทับ” ทหารไทยที่เข้ามาสอดแนมข้าศึก อย่างไรก็ตาม ไม่นานจากนั้นพม่ายึดเมืองได้ ชาวบ้านถูกฆ่าตายหลายคน รวมทั้งย่าของ “ดวงจันทร์” และหญิงสาวจำนวนมากถูกฉุดไปข่มขืน หญิงคนหนึ่งที่ถูกฉุดไปให้ “มังระโธ” นายกองปีกขวาของพม่า เป็นเพื่อนของ “ดวงจันทร์” แต่ถูกขัดขวางโดย “มังราย” บุตรชายของ “มังมหาสุรนาท” แม่ทัพใหญ่ของกองทัพพม่าที่ยกมาครั้งนี้ “ดวงจันทร์” ที่ต่อมาถูกพม่าจับตัวไปในสภาพของผู้ชายปลอมตัวต้องตกตลึงคือ “มังราย” เป็นคนเดียวกับชายหนุ่มชื่อ “ทับ” และเคยช่วยเหลือเธอไว้

---

[๑๑๕] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๒๔

[๑๑๖] โปรดดูสรุปภาพรวมภูมิลำเนาชนชาติไทยสมัยปัจจุบันใน *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๘๘-๑๐๕

[๑๑๗] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๑๐-๑๑๑

[๑๑๘] โปรดดู “เลือดสุพรรณ” *OKNation.net* www.oknation.net/blogprint.php?id=244552

แม้ละครเรื่องนี้จะเป็นโศกนาฏกรรมในเรื่องความรักระหว่างหนุ่มสาวในสถานะที่เป็นศัตรูกัน (“มังราย” ต้องโทษประหารโดยคำสั่งจากบิดา เพราะความผิดที่ปล่อยเชลยทั้งหมด) และ “ดวงจันทร์” พ่อ เชลยคนอื่นๆ และชาวบ้านทั้งหมด “สู้ตาย” กับพม่า ได้สร้างเกียรติประวัติเรื่องความรักชาติให้แก่คนไทย จนแม้แต่ “มังมหาสุรนาท” ถึงกับยกย่องว่า “คนไทยเหล่านี้ต่างรู้อยู่แล้วว่าสู้ไม่ได้ แต่พร้อมใจกันสู้จนตาย สมแล้วที่เกิดมาในสายเลือดของเลือดสุพรรณ” เพลง “เลือดสุพรรณ” (และเพลงเอกอีกเพลงหนึ่งในเรื่องนี้ คือ “ดวงจันทร์”) ซึ่งมีสร้อยเพลงที่คนไทยแทบทุกคนจำติดปาก มีเนื้อร้องเต็ม ดังนี้

(สร้อย) มาด้วยกัน มาด้วยกัน เลือดสุพรรณเอ๋ย เลือดสุพรรณเข้าประจัญ อย่าได้พรั่นเลย
เลือดสุพรรณเหยหาญในการศึก เหี้ยมฮึก กล้าสู้ไม่รู้หนี
ไม่ครั่นคร้ามขามใจต่อไพรี ผู้ใดมีมืดพร้า คว้ารบ

(สร้อย) มาด้วยกัน มาด้วยกัน เลือดสุพรรณเอ๋ย เลือดสุพรรณเข้าประจัญ อย่าได้พรั่นเลย
อยู่ไม่สุข เขามารุกแดนกระหน่ำ ให้ชอกช้ำ แสนอนาถชาติไทยเอย
เขาเฆี่ยนฆ่า เพราะว่าเห็นเป็นเชลย จะนิ่งเฉยอยู่ทำไม พวกไทยเรา

(สร้อย) มาด้วยกัน มาด้วยกัน เลือดสุพรรณเอ๋ย เลือดสุพรรณเข้าประจัญ อย่าได้พรั่นเลย
อันเมืองไทยเป็นของไทย ใช่ของอื่น มาต่อสู้ กู้คืนเถอะเราเอย
ถึงตัวตายอย่าเสียดายชีวิตเลย มาเถอะเหวยพวกเรามากล้าประจัน

(สร้อย) มาด้วยกัน มาด้วยกัน เลือดสุพรรณเอ๋ย เลือดสุพรรณเข้าประจัญ อย่าได้พรั่นเลย

การสร้างสำนึกความเป็นชาติโดยอาศัยเรื่องราวความเป็นมาของชาติมักจะกลายไปเป็นความภาคภูมิใจและ “ความหลงชาติ” ในที่สุด โดยเฉพาะเมื่อสำนึกความเป็นชาติได้กลายเป็นสำนึกเรื่องความเป็น “เรา” ที่นำไปเปรียบเทียบกับ "คนอื่น"[๑๑๙] ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ ๒๕๔๐ ไทยมีปัญหากับเพื่อนบ้านไม่ว่าจะเป็นกัมพูชา เมียนมาร์ และลาว อันเป็นผลมาจากการสร้างภาพยนตร์ที่หากไม่เป็นการล้อเลียน (เช่น “หมากเตะโลกตะลึง”[๑๒๐]) เป็นการนำเสนอภาพป่าเถื่อนโหดร้าย (เช่น “บางระจัน”[๑๒๑]) ของชาติเพื่อนบ้าน บางคนเห็นว่านี่เป็นผลจากการศึกษาประวัติศาสตร์แบบ “ตัดตอน” กล่าวคือเป็นการ “ตัดตอน” เรื่องราวทางประวัติศาสตร์มาสร้างความยิ่งใหญ่ของไทย

> ความรู้ที่แปรรูปเปลี่ยนร่างมาจากจุดเน้นทางประวัติศาสตร์ในแบบของเขาและของเรา เป็นความรู้สึกที่ปลูกฝังผลิตซ้ำกันมาผ่านระบบการศึกษา ผ่านตำราเรียน สื่อความบันเทิงหลายรูปแบบนับเป็นร้อยๆ ปี เรียกได้ว่า เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการ “ตัดตอน” ประวัติศาสตร์ท่อนใดท่อนหนึ่งมาเพื่อสร้างความ

---

[๑๑๙] โปรดดู สุเนตร ชุตินธรานนท์ และคณะ *ชาตินิยมในแบบเรียนไทย: ทัศนคติเหยียดหยามเพื่อนบ้านผ่านแบบเรียน* (กรุงเทพฯ: มติชน ๒๕๕๒)

[๑๒๐] เป็นเรื่องเกี่ยวกับแม่ค้าบ้าฟุตบอล ถูกหวยได้เงินเกือบ ๒๐๐ ล้าน นำเงินรางวัลไปสร้างทีมฟุตบอลทีมชาติลาว เพื่อให้ลาวได้ไปแข่งขันฟุตบอลโลก มีกำหนดฉายในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ ตรงกับการแข่งขันฟุตบอลโลก ๒๐๐๖ โดยนำเสนอฉากต่างๆ ที่เป็นการล้อเลียน เช่น การย้อมขนรักแร้เป็นสีทอง

[๑๒๑] “บางระจัน” สร้างขึ้นในช่วงปลาย พ.ศ. ๒๕๔๓ จากวีรกรรมต่อต้านพม่าของชาวบ้านบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี ที่คนไทยรู้จักเป็นอย่างดี เรื่องราวที่ถือเป็นวีรกรรมครั้งนี้ถูกนำมาสร้างเป็นภาพยนตร์และละครโทรทัศน์หลายต่อหลายครั้ง และมีบทประพันธ์เพลงปลุกใจที่รู้จักกันดี คือ “ศึกบางระจัน” ของขุนวิจิตรมาตรา

> ยิ่งใหญ่ของชาติตน เหตุเพราะความจำเป็นต้องมองย้อนอดีตเพื่อจะอธิบายตัวเราเองในปัจจุบัน ได้ทำให้ 'ประวัติศาสตร์' กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญของการคัดสรรเพื่อการเรียนรู้และอธิบายการดำรงอยู่ของตัวเรา [๑๒๒]

ชาตินิยมไทยนอกจากจะมีมิติเกี่ยวกับเพื่อนบ้านดังกล่าวแล้ว ที่สำคัญยังเป็นความพยายามในช่วงสมัยหนึ่งที่จะสร้างรัฐซึ่งมีความเป็นหนึ่งเดียวกันทางวัฒนธรรม นโยบาย "รัฐนิยม" ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม นอกจากจะเปลี่ยนชื่อประเทศจาก "สยาม" เป็น "ไทย" เมื่อวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ แล้ว ยังกำหนดให้เรียกพลเมืองไทยทั้งมวลว่า "ไทย" โดยไม่แบ่งแยก พร้อมทั้งให้ทุกคนศึกษาให้รู้หนังสือไทยอันเป็น "ภาษาของชาติ" อย่างน้อยต้องอ่านออกเขียนได้ นโยบายนี้ก่อให้เกิดปัญหาในพื้นที่บางส่วนของประเทศ และปัญหานี้ยังเป็นมรดกตกทอดที่ขยายเป็นความรุนแรงมาจนถึงปัจจุบัน[๑๒๓]

สิ่งสำคัญที่ต้องย้ำในที่นี้คือ แม้ว่าในแง่ของช่วงเวลาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่มุ่งเชิดชูความยิ่งใหญ่ของชาติ ทั้งที่เป็นผลงานการศึกษาค้นคว้าและในรูปแบบอื่น เช่น บทละคร จะปรากฏออกมาในช่วงหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ และมีผลงานการศึกษาค้นคว้าที่มิได้อยู่ในแนวนี้จำนวนมาก ช่วงเวลาดังกล่าวนี้มีลักษณะร่วมที่พอจะเห็นได้ คือ ๑) การปรากฏเรื่องราวของสามัญชนในประวัติศาสตร์ชาติ และ ๒) ความเป็นไทยที่ขยายขอบเขตทางประวัติศาสตร์ไปไกลกว่าสุโขทัยและอยุธยา ในประการหลังนี้ ช่วงเวลาหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นความต่อเนื่องในแง่สำนึกและความสนใจเรื่องชาติไทยที่ขยายออกไป

การศึกษาหลายเรื่องที่สะท้อนลักษณะร่วม ๒ ประการดังกล่าว เช่น ผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์ เรื่อง *โฉมหน้าศักดินาไทย*[๑๒๔]และ*ความเป็นมาของคำสยาม ไทย, ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ*[๑๒๕] ผลงานของขจร สุขพานิช เรื่อง *ฐานันดรไพร่*[๑๒๖] ผลงานของชิน อยู่ดี เรื่อง*สมัยก่อนประวัติศาสตร์*

---

[๑๒๒] กองบรรณาธิการ "ประวัติศาสตร์ตัดตอน: บทสำรวจทัศนะ/องค์ความรู้ของไทยต่อเพื่อนบ้าน" *ฟ้าเดียวกัน* ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ เดือนเมษายน-มิถุนายน ๒๕๔๖ หน้า ๗๘ ความจริงแล้วเราเข้าใจประวัติศาสตร์ในลักษณะของการ "ตัดตอน" เช่นนี้มาโดยตลอด เราคงไม่สามารถเข้าใจกระแสธารทางประวัติศาสตร์ที่ประกอบด้วยเหตุการณ์หลากหลายที่เกิดขึ้นทุกเมื่อเชื่อวันได้ทั้งหมด จึงเป็นธรรมดาที่ชาติต่างๆ จะต้อง "ตัดตอน" เฉพาะส่วนที่จะมีผลในแง่ของการสร้างสำนึกเรื่องความยิ่งใหญ่และความภาคภูมิใจให้เกิดขึ้นในชาติ "ประวัติศาสตร์ชาติ" จึงเป็นเรื่องราวของชัยชนะและความสำเร็จต่างๆ และหากจะมีเรื่องราวของความพ่ายแพ้หรือความล้มเหลว มักจะเป็นเรื่องของ "บทเรียน" ที่ควรค่าแก่การจดจำ ("เพราะไทยไม่สามัคคี")

[๑๒๓] Patrick Jory, "Problems in Contemporary Thai Nationalist Historiography", *Kyoto Review of Southeast Asia*, March 2003 หน้า ๕-๗ http://kyotoreview.cseas.kyoto-u.ac.jp/issue/issue2/article_251.html

[๑๒๔] ตีพิมพ์ครั้งแรกในชื่อ "โฉมหน้าศักดินาไทยในปัจจุบัน" *วารสารนิติศาสตร์ฉบับศตวรรษใหม่* พ.ศ. ๒๕๐๐

[๑๒๕] จิตร ภูมิศักดิ์ *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย, ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ* (กรุงเทพฯ: สยาม ๒๕๔๐ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๑๙)

[๑๒๖] ขจร สุขพานิช *ฐานันดรไพร่* (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม ๒๕๐๕) พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นางหลำ กระจ่างศาสตร์

ในประเทศไทย[๑๒๗] และผลงานของมานิต วัลลิโภดม เรื่อง *ตำนานสิงหนวัติกุมารฉบับสอบค้น*[๑๒๘] และ *สุวรรณ-ภูมิอยู่ที่ไหน*[๑๒๙]

ผลงานที่มีลักษณะ “ชาตินิยม” ในแง่การปลุกความรักชาติหรือสร้างภาพความยิ่งใหญ่ของชาติอย่างกรณีขุนวิจิตรมาตราและหลวงวิจิตรวาทการ ดูจะมีอยู่ไม่มากนัก หากเราจะถือว่า “ประวัติศาสตร์ชาตินิยม” มิได้มีความหมายเพียงแค่การนำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่มุ่งเชิดชูความยิ่งใหญ่ของชาติ หากแต่นับรวมไปถึง “ประชาชน” โดยเฉพาะสามัญชน และเรื่องราวของ “ชาติ” ที่มิได้จำกัดอยู่ที่สุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ เราจะมีชุดความรู้ประวัติศาสตร์ในแง่นี้กว้างออกไป

หลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ มีผลงานการศึกษาค้นคว้าทั้งที่เกี่ยวกับอยุธยาโดยตรงและเรื่องราวในประวัติศาสตร์ไทยจำนวนมาก นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีในช่วงสมัยนี้หลายคน สร้างผลงานที่ถือได้ว่าเป็นคุณูปการทางวิชาการ นอกจากผลงานที่ได้กล่าวถึงข้างต้นแล้ว ยังมีที่สมควรกล่าวถึงในที่นี้อีกด้วย เช่น ขจร สุขพานิช มีผลงานหลายเรื่องเกี่ยวกับอยุธยา เช่น “การต่างประเทศในแผ่นดินพระเอกาทศรถ”[๑๓๐] *ออกยาวิไชเยนทร์และการต่างประเทศในสมัยสมเด็จพระนารายณ์*[๑๓๑] และ*ข้อมูลประวัติศาสตร์อยุธยา*[๑๓๒] นอกจากนั้น งานเชิงประวัติศาสตร์วรรณกรรมเรื่อง *สมเด็จพระนารายณ์มหาราชและนักปราชญ์ราชกวีในรัชสมัย*[๑๓๓] ของธนิต อยู่โพธิ์ นับเป็นงานบุกเบิกสำคัญในด้านนี้

ขั้นตอนของการพัฒนาความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์วิชาการ” คงจะเป็นไปไม่ได้ที่จะแยกผลงานของบุคคลเหล่านี้ออกจากผลงาน “ประวัติศาสตร์วิชาการ” เพราะต่างเป็นงานศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่มีคุณค่าสูงทั้งสิ้น คุณลักษณะประการเดียวที่พอจะอนุโลมเป็นเกณฑ์แบ่งได้คือ ผลงานของนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ปรากฏในช่วงสมัยนี้เป็นผลมาจากความสนใจ*ส่วนบุคคล*ที่ใช้ความวิริยะอุตสาหะในการศึกษาค้นคว้า ซึ่งมักจะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับสถาบันหรือหน่วยงานที่บุคคลเหล่านี้สังกัด รวมถึงภูมิหลังหรือคุณวุฒิทางวิชาการที่แตกต่างจาก “นักประวัติศาสตร์วิชาการ” ซึ่งผ่านการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา และมีไม่น้อยที่ได้รับการศึกษา (หรือได้รับการศึกษาเพิ่มเติม) ในต่างประเทศ

---

[๑๒๗] ชิน อยู่ดี *สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย* (พระนคร: กรมศิลปากร ๒๕๑๐) จัดพิมพ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

[๑๒๘] มานิต วัลลิโภดม *ตำนานสิงหนวัติกุมารฉบับสอบค้น* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี ๒๕๑๖)

[๑๒๙] มานิต วัลลิโภดม *สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน* (กรุงเทพฯ: การเวก ๒๕๒๑)

[๑๓๐] ขจร สุขพานิช “การต่างประเทศในแผ่นดินพระเอกาทศรถ” *ศิลปากร* ปีที่ ๔ เล่มที่ ๕ มกราคม ๒๕๐๔

[๑๓๑] ขจร สุขพานิช *ออกยาวิไชเยนทร์และการต่างประเทศในสมัยสมเด็จพระนารายณ์* (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา ๒๕๒๒)

[๑๓๒] ขจร สุขพานิช *ข้อมูลประวัติศาสตร์อยุธยา* (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๒๓)

[๑๓๓] ธนิต อยู่โพธิ์ *สมเด็จพระนารายณ์มหาราชและนักปราชญ์ราชกวีในรัชสมัย* พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์ ๒๕๔๗ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๘๙)

ความเป็นนามธรรมเรื่องชาติทำให้การสร้างสำนึกประวัติศาสตร์ เพื่อการสร้างชาติ ยากจะแยกออกจากกระบวนการสร้างความชอบธรรมให้แก่ชนชั้นนำทางการเมือง หรือเป็นเครื่องมือทางนโยบายของชนชั้นนี้ การสร้างสำนึกความเป็นชาติจึงมักจะก่อให้เกิดความสับสนระหว่างชาติ สถาบันหลักทางการเมือง และสังคมในชาติ นั่นคือ “ชาติ” มักจะถูกแทนด้วยสถาบันที่เป็นรูปธรรม ซึ่งทำหน้าที่ในนามของชาติ ในกรณีของไทย การสร้างสำนึกความเป็นชาติในช่วงสมัยอาณานิคมเป็นดำริจากสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เห็นว่าเรื่องนี้จะมีผลต่อการปกป้องชาติให้พ้นภัยจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ในเวลาต่อมาเมื่อชาติผ่านพ้นวิกฤตการคุกคามดังกล่าว และหลังมีอำนาจใหม่เข้ามาแทนที่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม การสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ด้วยการปลุกใจให้รักชาติ มีเป้าหมายสำคัญชัดเจนในการส่งเสริมนโยบาย “รัฐนิยม”

ดังนั้น ไม่ว่าจะในช่วงสมัยใด “ความทรงจำถูกสร้างเพื่อเป็นฐานรองรับโครงสร้างอำนาจวัฒนธรรม สังคมและการเมืองของชาติ” แม้กระทั่งในยุคปัจจุบัน การสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์อาจจะเป็นเครื่องมือดำเนินนโยบายหรือแม้กระทั่งรักษาฐานะทางอำนาจของสถาบันและชนชั้นนำทางการเมืองเพื่อให้ปลอดภัยจากกระแสเรียกร้อง “ประชาธิปไตย”

กระบวนการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ในลักษณะดังกล่าวนี้ มิได้ยุติลงเมื่อพัฒนาการของความรู้ทางประวัติศาสตร์ก้าวเข้าสู่อีกขั้นตอนหนึ่ง ซึ่งในที่นี้เรียกว่า “ประวัติศาสตร์วิชาการ” สิ่งสำคัญคือ การสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ ทั้งในช่วงสมัยที่กล่าวแล้วและในปัจจุบัน ดูจะมิได้อาศัยการประกอบสร้างความรู้ทางวิชาการเป็นหลัก เป็นการยากที่จะระบุชัดเจนว่าผลงานการศึกษาค้นคว้าเรื่องใดเป็น “ประวัติศาสตร์ชาตินิยม”[๑๓๔] และความรู้สึกชาตินิยมที่มีอยู่ในคนทั่วไปไม่ใช่เฉพาะนักประวัติศาสตร์ มักจะอยู่ในจิตสำนึกโดยไม่ได้แสดงออกมาอย่างเปิดเผยชัดเจน และแม้เมื่อมีแสดงออกมา อาจจะเป็นการแสดงออกโดยที่บุคคลนั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นนักประวัติศาสตร์หรือไม่ก็ตาม ยังไม่รู้ตัวด้วยซ้ำ[๑๓๕] และเป็นการยากที่จะระบุว่า ผลงานการศึกษาค้นคว้าเรื่องใด มีอิทธิพลต่อสาธารณชนมากเพียงใด หากมิได้มีการถ่ายทอดเนื้อหาของเรื่องนั้นไปสู่แบบเรียนหรือถ่ายทอดไปถึงประชาชนในรูปแบบของละคร ภาพยนตร์ หรือสื่ออื่นๆ

การถ่ายทอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในแบบเรียนก็ดี หรือสื่ออื่นๆ ในรูปแบบต่างๆ ก็ดี กล่าวได้ว่าเป็น “ตัวการ” สำคัญในการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์แบบ “ชาตินิยม” มากเสียยิ่งกว่าตัวผลงานค้นคว้าทางประวัติศาสตร์โดยตรง ดังนั้น สิ่งที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์ชาตินิยม” ในที่นี้จึงมิได้จำกัดอยู่ที่ผลงานการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์เท่านั้น จริงๆ แล้วในยุคสมัยของเราผลงานในลักษณะนี้ ทั้ง “ประวัติศาสตร์ชาตินิยม” หรือ “ประวัติศาสตร์วิชาการ” ที่ Patrick Jory เรียกว่า “ประวัติศาสตร์อาชีพ”

---

[๑๓๔] ในยุคสมัยนี้ “ประวัติศาสตร์ชาตินิยม” มีความหมายในทางลบ ดังนั้น การที่จะระบุลงไปว่าผลงานเรื่องใดเป็นผลงานประเภทนี้ จะไม่ยุติธรรมอย่างยิ่งต่อผู้เป็นเจ้าของผลงาน ยกเว้นเจ้าของผลงานจะระบุหรือแสดงออกอย่างชัดเจน เช่น กรณีตัวอย่างที่กล่าวถึงแล้ว

[๑๓๕] เช่น เราจะถือว่า การที่นักประวัติศาสตร์หรือนักโบราณคดีบางคน พยายามจะอ้างว่าอาณาจักรยิ่งใหญ่สมัยโบราณบางแห่งเป็นอาณาจักร “ไทย” หรืออยู่ในดินแดนประเทศไทย เป็นการแสดง “ชาตินิยม” หรือไม่

(professional history) ดูจะมีความหมายหรือความสำคัญลดน้อยไปมาก (เห็นได้จากความสนใจที่จะเรียนประวัติศาสตร์มีน้อยลง) กระบวนการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ปรากฏในรูปแบบใหม่ของ “การเผยแพร่และบริโภคภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ และการถกเถียงทางอินเทอร์เน็ตโดยตลาดมวลชนใหม่”[๑๓๖] มากกว่า

ประวัติศาสตร์วิชาการ

ความรู้ทางประวัติศาสตร์ไทยพัฒนามาอย่างยาวไกลเมื่อถึงปัจจุบัน แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าพัฒนาการด้านความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาที่เป็นการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ในช่วงสมัยต่อมา เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวสมัยรัตนโกสินทร์และเรื่องอื่นๆ มีไม่มากนัก แม้กระทั่งเมื่อมีการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์อย่างเป็นระบบในสถาบันอุดมศึกษา การค้นคว้าวิจัยเรื่องของอยุธยายังมีน้อยกว่าเรื่องอื่นๆ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันหลักในการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ มีการเรียนการสอนในระดับบัณฑิตศึกษาตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีผลงานที่เป็นเรื่องราวของอยุธยาไม่มากนัก

“ประวัติศาสตร์วิชาการ” (academic history) ในที่นี้เป็นการมองในแง่*กระบวนการผลิตหรือพัฒนาความรู้ทางประวัติศาสตร์*มากกว่ามีเนื้อหาที่เป็น “วิชาการ” กว่าประวัติศาสตร์ในแนวอื่น เราได้เห็นแล้วว่า *งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย*ของหลวงวิจิตรวาทการมีเนื้อหาเป็นวิชาการ อย่างน้อยในแง่ที่เป็นการรวบรวมผลงานการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นระบบของชาวตะวันตกหลายคน แต่การนำเสนอในหนังสือเล่มนี้เห็นได้ชัดว่าเน้นเรื่องการเชิดชูความยิ่งใหญ่ของ “ชนชาติไทย” ในทางกลับกัน “ประวัติศาสตร์วิชาการ” ที่จะได้กล่าวถึงต่อไปนี้ อาจจะมีเนื้อหาที่มองได้ว่ามีลักษณะ “ชาตินิยม” อยู่ด้วย เช่น การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเพื่อนบ้านที่มองจากแง่มุมของไทย (จากการใช้หลักฐานเอกสารอ้างอิง ฯลฯ) เป็นหลัก

แหล่งผลิตหรือพัฒนาความรู้ประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์วิชาการ” ในที่นี้ คือ *สถาบันอุดมศึกษา*ที่ผลิตวิทยานิพนธ์ของนิสิตนักศึกษาและงานวิจัยโดยคณาจารย์หรือนักวิจัยในสถาบัน และ*องค์กรหรือหน่วยงาน* ภาครัฐและเอกชนที่ผลิตและเผยแพร่งานทางวิชาการในรูปแบบหนังสือ บทความและงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ สถาบันและองค์กร/หน่วยงาน รวมทั้งนักวิชาการที่ผลิตผลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยมีอยู่ในประเทศไทยและต่างประเทศ อย่างไรก็ดี คงเป็นไปไม่ได้ที่จะสืบค้นผลงานจากแหล่งผลิตหลากหลายทั้งในประเทศและต่างประเทศได้ทั้งหมดในที่นี้ ผลงานที่กล่าวถึงจึงจำกัดเฉพาะที่เป็น*ผลงานของนักวิชาการไทย*และจำกัดเฉพาะผลงานใน ๒ ลักษณะ ได้แก่

๑) วิทยานิพนธ์ที่ผลิตขึ้นในแหล่งผลิตทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ทั้งที่ตีพิมพ์เผยแพร่และที่ไม่ได้มีการตีพิมพ์ และ

---

[๑๓๖] Jory, “Problems in Contemporary Thai Nationalist Historiography” หน้า ๑๐

๒) บทความและงานวิจัยที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารหรือหนังสือรวมบทความทางวิชาการ

ปัจจุบันนอกจากสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์และผลิตผลงานทางวิชาการทั้งที่เป็นวิทยานิพนธ์ งานวิจัย และบทความทางวิชาการแล้ว องค์กรและหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนจำนวนมากมีส่วนสำคัญในการผลิตและเผยแพร่ผลงานทางวิชาการประวัติศาสตร์ เช่น คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย กรมศิลปากร (หนังสือและวารสาร) สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) ผู้จัดพิมพ์วารสาร *ศิลปวัฒนธรรม* และบริษัทเมืองโบราณ จำกัด ผู้จัดพิมพ์วารสาร *เมืองโบราณ* เป็นต้น นับเป็นการสร้างคุณูปการทางวิชาการแก่วงการประวัติศาสตร์ไทยอย่างมาก

การกำหนดกรอบของ “ประวัติศาสตร์วิชาการ” ในลักษณะนี้สามารถตัดผลงานตีพิมพ์เผยแพร่จำนวนมากในปัจจุบันออกไปได้ ที่จำเป็นต้องตัดผลงานเหล่านี้ออกไปจากการพิจารณาในที่นี้ เป็น*เหตุในทางปฏิบัติ*มากกว่าจะเห็นว่าไม่มีคุณค่าทางวิชาการ (ผลงานส่วนใหญ่ไม่มีการอ้างอิงตามมาตรฐานทางวิชาการในปัจจุบัน) หนังสือเล่มหนึ่งที่นำมาใช้อ้างอิงในที่นี้แล้ว คือ *ฝรั่งบันทึกสยาม* โดย เริงวุฒิ มิตรสุริยะ[๑๓๗] กล่าวได้ว่าเป็นผลงานที่มีคุณค่าในทางวิชาการเรื่องหนึ่ง มีการอ้างอิงตามมาตรฐานทางวิชาการ แต่การสำรวจและเลือกสรรงานเหล่านี้คงต้องเป็นงานวิจัยอีกเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ อย่างไรก็ตาม แม้จะกำหนดกรอบของ “ประวัติศาสตร์วิชาการ” ในลักษณะแคบอย่างที่กล่าวแล้ว ข้อจำกัดของเวลาทำให้งานวิจัยเรื่องนี้จำเป็นต้องเลือกพิจารณาผลงานที่อยู่ในกรอบนี้จำนวนหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากผลงานเกี่ยวกับอยุธยาตอนปลายโดยตรงมีไม่มากนัก จึงกล่าวถึงผลงานเรื่องของอยุธยาโดยรวมด้วย

ผลงานประวัติศาสตร์วิชาการ

ผลงานด้านวิชาการที่นับเป็นรากฐานสำคัญในการสั่งสมความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยา คือ วิทยานิพนธ์ที่เป็นการค้นคว้าวิจัยทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ (รวมทั้งที่เป็นผลจากการศึกษาค้นคว้าโดยนักศึกษาไทยที่ไปศึกษาในต่างประเทศ) การวิจัยเพื่อทำวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษาสาขาวิชาประวัติศาสตร์เริ่มมาตั้งแต่ประมาณช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันอุดมศึกษาแห่งแรกที่ผลิตผลงานการศึกษาทางประวัติศาสตร์ในระดับนี้ วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทเรื่องแรกเป็นผลงานของ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และเป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา คือ “สัมพันธภาพกับชาวต่างประเทศยังผลประการใดแก่สถานการณ์แห่งประเทศไทยสมัยอยุธยา” วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับอนุมัติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘[๑๓๘] ในที่นี้เราจึงจะถือว่า “ประวัติศาสตร์วิชาการ” ของไทยเริ่มต้นในช่วงนี้เอง

---

[๑๓๗] เริงวุฒิ มิตรสุริยะ *ฝรั่งบันทึกสยาม: ประวัติศาสตร์นิพนธ์ฉบับนักล่าอาณานิคมในสมัยกรุงศรีอยุธยา*

[๑๓๘] เป็นวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิตเล่มแรกๆ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ที่ได้รับปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิตในช่วงเวลาเดียวกันอีกคนหนึ่ง คือ นายพร้อม พาณิชภักดิ์ สาขาวิชาคณิตศาสตร์ (สมัยนั้นนิสิตคณะอักษร

ในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันมีคนไทยเดินทางไปศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ในต่างประเทศกันบ้างแล้ว ท่านผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา นับเป็นคนไทยรุ่นแรกๆ ที่ได้ไปศึกษาวิชานี้ในต่างประเทศ[๑๓๙] (ไม่นับบุคคลรุ่นก่อนหน้านั้น เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เสด็จไปทรงศึกษาวิชา Oriental Studies ที่มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) แต่นักศึกษาไทยที่ไปศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาและมีการค้นคว้าวิจัยเพื่อทำวิทยานิพนธ์เริ่มปรากฏในช่วงทศวรรษ ๑๙๖๐ ผลงานของบุคคลเหล่านี้เพิ่งปรากฏตั้งแต่ต้นทศวรรษต่อมา

ส่วนการค้นคว้าวิจัยเพื่อทำวิทยานิพนธ์ในประเทศไทยนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันที่จัดการเรียนการสอนระดับบัณฑิตศึกษาสาขาวิชาประวัติศาสตร์มานานที่สุด อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวิทยานิพนธ์สาขาประวัติศาสตร์เรื่องแรกของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจะเป็นเรื่องประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา แต่หลังจากนั้นต้องรออีก ๓๑ ปีจึงมีวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิตที่เกี่ยวกับอยุธยาเรื่องที่ ๒ แม้ว่าตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๘ จนถึง พ.ศ. ๒๕๕๓ จะมีวิทยานิพนธ์ถึง ๒๙๗ เรื่อง แต่มีที่เกี่ยวกับอยุธยาเพียง ๑๗ เรื่อง (ดังจะเห็นต่อไปในกรณีของสถาบันอุดมศึกษาอื่นที่จัดการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ในระดับบัณฑิตศึกษา จำนวนวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยามีน้อยมากหรือบางแห่งแทบจะไม่มีเลย)[๑๔๐] ได้แก่

- ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี “สัมพันธภาพกับชาวต่างประเทศยังผลประการใดแก่สถานการณ์แห่งประเทศไทยสมัยอยุธยา” (พ.ศ. ๒๔๘๘)
- สุภรณ์ โอเจริญ “ชาวมอญในประเทศไทย: วิเคราะห์ฐานะและบทบาทในสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (พ.ศ. ๒๕๑๙)
- อนันต์ วิริยะพินิจ “การศึกษาวิเคราะห์การทำสงครามระหว่างไทยกับพม่า พ.ศ. ๒๐๘๑-๒๓๑๐” (พ.ศ. ๒๕๒๑)
- พิมพ์รำไพ เปรมสมิทธิ์ “ความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาระหว่างไทยกับลังกาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (พ.ศ. ๒๕๒๔)
- ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล “ระบบเศรษฐกิจอยุธยา” (พ.ศ. ๒๕๒๔)
- อุษณีย์ ธงไชย “ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและลานนา พ.ศ. ๑๘๓๙-๒๓๑๐” (พ.ศ. ๒๕๒๕)

ศาสตร์สามารถเรียนคณิตศาสตร์เป็นสาขาวิชาหลักได้) ซึ่งได้ศึกษาต่อจนเป็นคนไทยคนแรก หรือคนแรกๆ ที่จบปริญญาเอกสาขานี้

[๑๓๙] ท่านผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เดินทางไปศึกษาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในระดับปริญญาตรีที่ School of Oriental and African Studies (SOAS), University of London ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒

[๑๔๐] “บทคัดย่อวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” ภาควิชาประวัติศาสตร์ http://www.arts.chula.ac.th/~history/thesis.php

- ปาริชาติ วิลาวรรณ “การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐” (พ.ศ. ๒๕๒๗)
- ชาญชัย วรรณวงศ์ “การศึกษาวิเคราะห์สงครามไทยรบพม่าเฉพาะเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางทหาร พ.ศ. ๒๓๑๐-พ.ศ. ๒๓๙๗” (พ.ศ. ๒๕๒๗)
- มานพ ถาวรวัฒน์สกุล “ขุนนางกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการปกครองในสมัยอยุธยา” (พ.ศ. ๒๕๒๗)
- จุมพฏ ชวลิตานนท์ “การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่าง พ.ศ. ๒๑๕๐-๒๓๑๐” (พ.ศ. ๒๕๓๐)
- คมขำ ดีวงษา “บทบาทของตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยาต่อการค้าภายในและภายนอก พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๓๑๐” (พ.ศ. ๒๕๓๐)
- ปิยรัตน์ อินทร์อ่อน “รูปแบบการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในสมัยอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐” (พ.ศ. ๒๕๓๘)
- โสพิศ หนูทอง “การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ” (พ.ศ. ๒๕๓๙)
- ศุภวรรณ ชวรัตนวงศ์ “บทบาทของชาวจีนในไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๑๗๒-๒๓๙๔” (พ.ศ. ๒๕๔๐)
- พิทยะ ศรีวัฒนสาร “ชุมชนโปรตุเกสในสมัยอยุธยา พ.ศ. ๒๐๕๙-๒๓๑๐” (พ.ศ. ๒๕๔๑)
- นภดล ปาละประเสริฐ “การเมืองไทยในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างจากสมัยเมืองคู่สู่สมัยราชอาณาจักร: กรณีศึกษาพัฒนาการของวังอยุธยาและต้นกรุงเทพฯ” (พ.ศ. ๒๕๔๕)
- กรกิต ชุ่มกรานต์ “ความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๑๓๓-๒๒๓๑” (พ.ศ. ๒๕๔๗)

ปัจจุบันจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีการศึกษาด้านประวัติศาสตร์จนถึงระดับปริญญาเอก และตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๓ มีวิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิตสาขานี้ประมาณ ๒๐ เรื่อง มีที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์อยุธยาเพียง ๔ เรื่องเท่านั้น ได้แก่

- จุพิศพงศ์ จุฬารัตน์ “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๑๕๓-๒๔๓๕)” (พ.ศ. ๒๕๔๔)
- วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ “กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในอยุธยา พ.ศ. ๒๑๗๒-๒๓๑๐” (พ.ศ. ๒๕๔๘)
- ภมรี สุรเกียรติ “พลวัตของสงครามไทย-พม่าตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙” (พ.ศ. ๒๕๔๘)
- วรพร ภู่พงศ์พันธุ์ “กฎมณเฑียรบาลในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์ไทยในสมัยอยุธยาถึง พ.ศ. ๒๓๔๘” (พ.ศ. ๒๕๔๙)

จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่ประมาณช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ เริ่มมีผลงานการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับอยุธยามากขึ้นทั้งในระดับปริญญาโทและเอก กระนั้นก็ตาม ตลอดระยะเวลาเกือบ ๗๐ ปีที่ผ่านมา

ผลงานการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับอยุธยาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถือว่ายังมีน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับผลงานเกี่ยวกับรัตนโกสินทร์และอื่นๆ (โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ร่วมสมัย) ในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๕๕๓ จากการสำรวจพบว่า ผลงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทสาขาวิชาประวัติศาสตร์เกือบ ๓๐๐ เรื่องเป็นเรื่องเกี่ยวกับรัตนโกสินทร์ถึง ๑๓๘ เรื่อง ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย ๙๖ เรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ๒๓ เรื่อง ประวัติศาสตร์อยุธยา ๑๗ เรื่อง ประวัติศาสตร์ต่างประเทศ ๑๒ เรื่อง ประวัติศาสตร์สุโขทัย ๒ เรื่อง ประวัติศาสตร์ธนบุรี ๑ เรื่อง และอื่นๆ อีก ๘ เรื่อง[๑๔๑] ส่วนผลงานในระดับปริญญาเอก ๒๐ เรื่องเป็นประวัติศาสตร์ร่วมสมัย ๑๐ เรื่อง ประวัติศาสตร์อยุธยา ๔ เรื่อง (กล่าวถึงแล้ว) ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ๓ เรื่อง และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ๓ เรื่อง

ระยะแรกของจัดการเรียนการสอนระดับบัณฑิตศึกษาสาขาวิชาประวัติศาสตร์ กล่าวได้ว่าเป็นนโยบายอย่างไม่เป็นทางการของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่จะไม่สนับสนุนให้นิสิตทำวิจัยเพื่อเขียนวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยา สาเหตุสำคัญหนึ่งมาจากการขาดแคลนหลักฐานข้อมูลที่จะศึกษาค้นคว้าเรื่องราวประวัติศาสตร์ไทยในช่วงสมัยนี้ หลักฐานข้อมูลที่เป็นภาษาไทยมีน้อยมาก และส่วนใหญ่เป็นพระราชพงศาวดารที่เรียบเรียงขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ มีเพียงพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์เท่านั้น ที่เป็นเอกสารสมัยอยุธยาและมีการยอมรับในความถูกต้องน่าเชื่อถือมากที่สุด ข้อมูลหลักฐานที่เป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาค้นคว้าส่วนใหญ่จะเป็นบันทึกประเภทจดหมายเหตุและรายงานของชาวตะวันตกและชาวจีน แต่เอกสารหลักฐานเหล่านี้ยังมิได้แปลหรือถ่ายทอดเป็นภาษาไทย ยกเว้นบางชิ้นที่แปลเป็นภาษาไทยแล้ว เช่น “จดหมายเหตุลาลูแบร์” และ “บันทึกของวันวลิต” (เยเรเมียส ฟาน ฟลีต)

สถาบันอีกแห่งหนึ่งที่มีหลักสูตรการศึกษาประวัติศาสตร์ถึงระดับปริญญาโท คือ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ การจัดการเรียนการสอนระดับนี้มีมาตั้งแต่เมื่อครั้งยังเป็นวิทยาลัยการศึกษาประสานมิตร วิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์เรื่องแรกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๒-๒๕๔๘[๑๔๒] มีผลงานประเภทนี้ (และ

---

[๑๔๑] ตัวเลขเหล่านี้เปลี่ยนไปได้หากการแบ่งประเภทเปลี่ยนไป ในที่นี้ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์คือเรื่องราวตั้งแต่ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ประวัติศาสตร์ร่วมสมัยคือ เรื่องราวของไทยหลัง (หรือคาบเกี่ยวกับกับช่วงหลัง) การเปลี่ยนแปลงการปกครอง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้แก่ เรื่องราวของท้องถิ่นต่างๆ ในประเทศไทย (ไม่ว่าในช่วงเวลาใด) ที่มิได้มีความสัมพันธ์กับกรุงเทพฯ หรืออยุธยา ประวัติศาสตร์ต่างประเทศคือเรื่องราวของดินแดนต่างประเทศที่มิได้มีความสัมพันธ์กับไทย ส่วนเรื่องอื่นๆ ได้แก่ ประเด็นเฉพาะทางประวัติศาสตร์ (เช่น เรื่องการใช้ศักราชและการเขียนประวัติศาสตร์)

[๑๔๒] ข้อจำกัดของเวลา การรวบรวมรายชื่อวิทยานิพนธ์จึงอาศัยข้อมูลที่มีการรวบรวมไว้แล้วเท่านั้น ซึ่งยังไม่ครบถ้วนถึงปัจจุบัน กรณีของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้ข้อมูลจาก ๑) *รวมบทคัดย่อวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๕๓๔* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๕) ๒) *รวมบทคัดย่อวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๔๔* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๔๕) ๓) “รวมบทคัดย่อวิทยานิพนธ์สาขาประวัติศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๖” *รวมบทความประวัติศาสตร์* ๒๕๔๖/๒๐๐๓ หน้า ๑๘๗-๒๒๙ และ ๔) ปิยะนาถ อังควาณิชกุล “รวมบทคัดย่อปริญญานิพนธ์ศิลป-

สารนิพนธ์จำนวนหนึ่ง) รวมทั้งสิ้น ๑๖๘ เรื่อง ในจำนวนนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ๘๘ เรื่อง ประวัติศาสตร์ต่างประเทศ ๑๖ เรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ๑๔ เรื่อง ประวัติศาสตร์ธนบุรี ๑ เรื่อง อื่นๆ ๑ เรื่อง ส่วนประวัติศาสตร์อยุธยามีเพียง ๕ เรื่อง ได้แก่

- พลับพลึง มูลศิลป์ "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสสมัยอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ถึงรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. ๒๑๘๘-๒๒๔๖)" (พ.ศ. ๒๕๑๘)
- บังอร พันปี "ความสำคัญของแม่น้ำลำคลองในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างต่ออาณาจักรอยุธยา" (พ.ศ. ๒๕๓๖)
- ปกรณ์ ทรงม่วง "การวิเคราะห์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ" (พ.ศ. ๒๕๓๙)
- จิตใส อยู่สุขี "ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ของคนไทยจากเอกสารอยุธยา" (พ.ศ. ๒๕๓๙)
- พรพรรณ โปร่งจิต "การอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนในอยุธยาในอยุธยาที่ปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์" (พ.ศ. ๒๕๔๖)

มหาวิทยาลัยศิลปากรจัดการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ระดับบัณฑิตศึกษา (ปัจจุบันจัดการเรียนการสอนถึงระดับปริญญาโทเท่านั้น) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๗ มีผลงานวิทยานิพนธ์ (ไม่รวมสารนิพนธ์) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๕๓ รวม ๑๐๕ เรื่อง[๑๔๓] ในจำนวนนี้เป็นเรื่องสมัยรัตนโกสินทร์ ๓๗ เรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ๓๒ เรื่อง ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย ๒๕ เรื่อง (เรื่องที่นับเป็นประวัติศาสตร์ร่วมสมัยหลายเรื่องคาบเกี่ยวกับรัตนโกสินทร์ด้วย คือ ช่วงเวลาตั้งแต่ก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงหลังปี ๒๔๗๕) ประวัติศาสตร์ต่างประเทศ ๒ เรื่อง อื่นๆ ๒ เรื่อง (อาณาจักรตามพรลิงค์และตำราพิชัยสงคราม) และประวัติศาสตร์อยุธยา ๙ เรื่อง ได้แก่

- พูลศรี นนทรีย์ "สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม: บทบาทและอำนาจด้านการเมืองการปกครองนับตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จนสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์" (พ.ศ. ๒๕๒๔)
- ทองดี ปิงใจ "พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมในอยุธยา รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๑๗๑)" (พ.ศ. ๒๕๓๑)
- บุศราคัม ช่วงชัย "การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในกรุงศรีอยุธยาระหว่าง ค.ศ. ๑๖๑๒-๑๖๘๘" (พ.ศ. ๒๕๓๓)

ศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๘" *วารสารประวัติศาสตร์* ๒๕๕๓-๒๕๕๔ หน้า ๑๔๓-๑๕๒

[๑๔๓] *รวมบทคัดย่อวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๕๓๔*, *รวมบทคัดย่อวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๔๔* และ*รวมบทคัดย่อวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์ประวัติศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๕๒* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๕๒)

- วรพร ภู่พงศ์พันธุ์ “ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ถึง ค.ศ. ๑๗๖๗” (พ.ศ. ๒๕๔๒)
- กมลทิพย์ ธรรมะกีระติ “ความสัมพันธ์ระหว่างนครศรีธรรมราชกับอยุธยาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔” (พ.ศ. ๒๕๕๐)
- ศุภกาณฑ์ นานรัมย์ “สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในพระราชนิพนธ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ: การรับรู้ประวัติศาสตร์ในสังคมไทย” (พ.ศ. ๒๕๕๑)
- เพชรรุ่ง เทียนปิ่วโรจน์ “ตลาดกับวิถีชีวิตชุมชนเมืองพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๑๘๘-๒๓๑๐” (พ.ศ. ๒๕๕๒)
- ธิษณา วีรเกียรติสุนทร “สนธิสัญญาระหว่างสยามกับชาติตะวันตกในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์” (พ.ศ. ๒๕๕๓)
- พัชรพรรณ เสือคง “วิถีชีวิตของคนในสังคมเมืองพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๒ ถึง พ.ศ. ๒๓๑๐” (๒๕๕๓)

สถาบันอีกแห่งหนึ่งที่จะกล่าวถึงในที่นี้ คือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์[๑๔๔] เป็นที่น่าสังเกตว่าในฐานข้อมูลรวมบทคัดย่อวิทยานิพนธ์ของสถาบันแห่งนี้มีการรวบรวมไว้ในช่วง พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๔๔ จำนวนรวมทั้งสิ้น ๕๗ เรื่อง เป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น คือ เทพมนตรี ลิมปพยอม “การเมืองไทยสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พ.ศ. ๒๒๗๖-๒๓๐๑” (พ.ศ. ๒๕๓๘) ที่เหลือเป็นประวัติศาสตร์ร่วมสมัย ๒๔ เรื่อง (หลายเรื่องมีเนื้อหาอยู่ในช่วงคาบเกี่ยวกับรัตนโกสินทร์) ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ๑๐ เรื่อง ประวัติศาสตร์ต่างประเทศ ๔ เรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ๘ เรื่อง และอื่นๆ (ประวัติศาสตร์นิพนธ์และประวัติศาสตร์ศิลปะ) ๕ เรื่อง[๑๔๕]

การบุกเบิกด้านการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาอย่างแท้จริง อาจจะกล่าวได้ว่า เริ่มโดยนักศึกษาไทยที่ศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาในต่างประเทศ วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเกี่ยวกับราชวงศ์บ้านพลูหลวงของ บุษกร ลายเลิศ (กาญจนจารี) เรื่อง “The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767: A Study of the Thai Monarchy during the Closing Years of the Ayuthya Period” ที่เสนอต่อ School of Oriental and African Studies (SOAS) มหาวิทยาลัยลอนดอน ใน ค.ศ. ๑๙๗๒ และวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่เสนอต่อมหาวิทยาลัยคอร์แนลของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ซึ่งต่อมาได้รับการตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดในชื่อ *The Rise of Ayudhya: A History of Siam in the Fourteenth and Fifteenth Centuries* (1976) ถือเป็นความก้าวหน้าสำคัญในช่วงระยะบุกเบิก

---

[๑๔๔] มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เป็นอีกแห่งหนึ่งที่จัดการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ในระดับบัณฑิตศึกษาในช่วง พ.ศ. ๒๕๓๗-๒๕๔๓ มีรายชื่อวิทยานิพนธ์ของสถาบันแห่งนี้กว่า ๑๐ เรื่อง ไม่มีที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์อยุธยาแม้แต่เรื่องเดียว

[๑๔๕] *รวมบทคัดย่อวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๕๓๔* และ*รวมบทคัดย่อวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๔๔*

พัฒนาการที่มีความสำคัญมากในช่วงสมัยต่อมาคือ การที่นักวิชาการไทยได้ศึกษาภาษาของชาติตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาดัตช์และโปรตุเกส และ/หรือภาษาชาติเพื่อนบ้าน เพื่ออ่านเอกสารหลักฐานเกี่ยวกับอยุธยาที่มีอยู่ในภาษาเหล่านี้เป็นจำนวนมาก เช่น ธีรวัต ณ ป้อมเพชร, สุเนตร ชุตินธรานนท์ และ ภาวรรณ เรืองศิลป์ (ที่เพิ่งสำเร็จการศึกษาเมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมา) สนใจศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของอยุธยาโดยตรง และได้สร้างคุณูปการแก่การศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาอย่างมาก โดยเฉพาะเป็นกำลังสำคัญในการค้นคว้าวิจัยอย่างต่อเนื่อง และให้คำปรึกษาแก่นิสิตนักศึกษาที่สนใจศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์อยุธยา วิทยานิพนธ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาที่มีมากขึ้นประมาณ ๒ ทศวรรษที่ผ่านมา เป็นผลส่วนหนึ่งจากคุณูปการของบุคคลเหล่านี้

ในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาความรู้เรื่องอยุธยาตอนปลายโดยเฉพาะนั้น ธีรวัต ณ ป้อมเพชร ซึ่งเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง “A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688” เพื่อเสนอต่อ SOAS มหาวิทยาลัยลอนดอน และได้รับอนุมัติใน ค.ศ. ๑๙๘๔ ถือว่ามีคุณูปการมากที่สุด ในฐานะอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ธีรวัต ณ ป้อมเพชร มีส่วนสำคัญในการผลิตบุคลากรเช่น มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ, วรพร ภู่พงศ์พันธุ์ และอื่นๆ อีกหลายคนที่สนใจศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์อยุธยา บุคคลเหล่านี้ที่ต่อมาได้เป็นอาจารย์สอนในมหาวิทยาลัย มีส่วนในการผลิตวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์อยุธยาโดยนิสิตนักศึกษา ดังปรากฏหลายเรื่องในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๕๐

นอกจากผลงานวิจัยที่เป็นวิทยานิพนธ์แล้ว ผลงานของบุคลากรในสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ นับเป็นผลงานประวัติศาสตร์วิชาการอีกประเภทหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ในที่นี้เราจะกล่าวถึงบุคคลเหล่านี้เพียงบางคน โดยผลงานที่นำมากล่าวถึงเป็นงานเพียง*บางส่วน*ของแต่ละคนเท่านั้น โดยเฉพาะผลงานที่มีการตีพิมพ์เป็นหนังสือและบทความในวารสารหรือหนังสือรวมบทความ[๑๔๖] ด้วยเหตุที่ในปัจจุบันนักวิชาการที่สนใจศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์อยุธยามีอยู่ในสถาบันเพียงไม่กี่แห่ง (ข้อเท็จจริงนี้พิจารณาจากจำนวนวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์อยุธยาของแต่ละสถาบันที่กล่าวแล้วข้างต้น) โดยเฉพาะจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ผลงานที่จะกล่าวถึงจึงเป็นผลงานของบุคลากรของสถาบัน ๓ แห่งนี้ ผลงานส่วนหนึ่งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยา มีดังนี้ (ชื่อเจ้าของผลงานปรากฏตามลำดับตัวอักษร)

---

[๑๔๖] ปัญหาในการรวบรวมผลงานด้านประวัติศาสตร์อยุธยาของบุคลากรเช่นเดียวกับกรณีของวิทยานิพนธ์ คือ ด้วยข้อจำกัดเรื่องเวลา และไม่มีการรวบรวมอย่างเป็นระบบ ต้องอาศัยข้อมูลที่มีอยู่ในเว็บไซต์ของสถาบันเป็นหลัก นอกจากนั้นในการรวบรวมข้อมูลยังมีปัญหาเรื่องการจำแนกประเภทผลงานทางวิชาการ (โดยเฉพาะระหว่างงานวิจัย บทความวิจัย และบทความทางวิชาการโดยทั่วไป) ผลงานที่ตีพิมพ์ในวารสารทางวิชาการมีจำนวนไม่น้อยที่เป็น “บทความวิจัย” นั่นคือ เป็นผลงานวิจัยที่นำมาตีพิมพ์ในรูปของบทความทางวิชาการ ดังนั้น เพื่อตัดปัญหานี้ ผลงานที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้จึงมิได้มีการแยกประเภท

- จารึก บุญไชย บุปผา ทิพย์สภาพกุล และวัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์ *สังคมไทยในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช* (ลพบุรี: คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูเทพสตรี ๒๕๓๓)
- จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ "การค้าช้างสมัยอยุธยา" *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๕ (มีนาคม ๒๕๔๗)
- ชาคริต ชุ่มวัฒนะ *สถานภาพงานวิจัยประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๓๕* (กรุงเทพฯ: สภาวิจัยแห่งชาติ ๒๕๓๖)
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ *อยุธยา: ประวัติศาสตร์และการเมือง* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๔๒)
- ธันยพร เบ็ญจวรรณ์ *ภารกิจของเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์และทูตฝรั่งเศสคณะแรกที่มายังสยาม (พ.ศ. ๒๒๒๘)* (นครปฐม: สาขาวิชาฝรั่งเศสศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๕๐)
- ธีรวัต ณ ป้อมเพชร "พระราชกำหนดปีมหาศักราช: ๑๕๖๖ (ค.ศ. ๑๖๓๔): ว่าด้วยค่าธรรมเนียมที่ VOC ต้องเสียในการเข้ามาค้าขายในราชอาณาจักรอยุธยา" *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร* ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (๒๕๓๙)
- ธีรวัต ณ ป้อมเพชร "'กบฏเจ้าท่าทราย': กบฏนอกพระราชพงศาวดาร" *โลกประวัติศาสตร์* ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มีนาคม ๒๕๓๘
- ธีรวัต ณ ป้อมเพชร "หลักฐานตะวันตกเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช" ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ (บรรณาธิการ) *สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปีของการครองราชย์* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย ๒๕๓๒)
- ธีรวัต ณ ป้อมเพชร "เอกสารฮอลันดากับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-ฮอลันดา-ญี่ปุ่นกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗" ใน ชาคริต ชุ่มวัฒนะ และอุกฤษฏ์ ปัทมนันท์ (บรรณาธิการ) *สายธารแห่งความคิด* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดกิจกรรมทางวิชาการฉลอง ๖๐ ปี อาจารย์วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ๒๕๓๒)
- นันทา วรเนติวงศ์ "เจ้าแม่วัดดุสิต" *ศิลปากร* ปีที่ ๓๖ ฉบับที่ ๑ (๒๕๓๖)
- นันทนา ตันติเวสส *๔๗๐ ปีแห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร ๒๕๒๘)
- นันทวรรณ (เหมินทร์) ภู่สว่าง "สถานภาพของชุมชนมุสลิมในอยุธยาสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗" *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๔ (๒๕๓๐)
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์* พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ: มติชน ๒๕๔๓)
- ประทีป เพ็งตะโก "พระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา" ใน *สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ๒๕๓๙)

- ประอร ศิลาพันธุ์ “บทบาทวังหลังในสมัยอยุธยา” ใน *พัฒนาการทางโบราณคดี* (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๔๔)
- ปรีดี พิศภูมิวิถี *ย้อนรอยโกษาปานใน “ต้นทางฝรั่งเศส” นิราศสยามต่างแดนเล่มแรก* (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ๒๕๔๔)
- ปิยนาถ บุนนาค “บทบาทความสัมพันธ์ระหว่างพิษณุโลกกับอยุธยา” ใน *หนังสือรวมบทความสุโขทัยศึกษา* (กรุงเทพฯ: สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ๒๕๔๕)
- ปิยะนาถ อังควาณิชกุล และสุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ “ภาพลักษณ์สตรีไทยจากเอกสารชาวตะวันตกในสมัยอยุธยา” *วารสารประวัติศาสตร์* ๒๕๕๒
- พลับพลึง คงชนะ “อยุธยาในฐานะเมืองศาสนา: หลักฐานคือพระอุบาลีมหาเถระไปสืบศาสนาที่ศรีลังกา” *วารสารประวัติศาสตร์* ๒๕๔๘
- พิริยะ ไกรฤกษ์ *ศิลปกรรมแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช* (ลพบุรี: คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ๒๕๓๕)
- ภาวรรณ เรืองศิลป์ “พระราชวังและวัดหลวงสมัยอยุธยาในเอกสารฮอลันดา” *วารสารไทยศึกษา* ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๕ กุมภาพันธ์-กรกฎาคม ๒๕๕๒)
- มานพ ถาวรวัฒน์สกุล *ขุนนางอยุธยา* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๓๖)
- มานิตย์ นวลละออ “วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช: การประยุกต์ใช้ทฤษฎีการเมืองระหว่างประเทศ” *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* ๒๖ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๔๓)
- วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ “การศึกษาระบบไพร่จากหลักฐานสมัยอยุธยาตอนปลาย” *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร* ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๒ (๒๕๕๒)
- วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ “ขุนนางท้องถิ่น: ผู้ประกอบกิจกรรมการค้าภายนอกสมัยอยุธยาตอนปลาย” สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ (บรรณาธิการ) *สารธารแห่งอดีต* (กรุงเทพฯ: พี เพรส ๒๕๕๐)
- วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ *หนังกวาง ไม้ฝาง ช้างของป่า: การค้าอยุธยาสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓* (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ ๒๕๕๐)
- วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ “ข้อเสนอเรื่องการแบ่งยุคประวัติศาสตร์อยุธยา” ใน *โคลนติดล้อ คนไม่ติดกรอบ* (กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๔๕)
- วรพร ภู่พงศ์พันธุ์ “กฎหมายตราสามดวง: เครื่องมือควบคุมสังคมสมัยอยุธยา” ใน วีรวัลย์ งาม-สันติกุล (บรรณาธิการ) *ชั่วชีวิตหนึ่ง* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามลดา ๒๕๕๐)
- วรพร ภู่พงศ์พันธุ์ “แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอยุธยา” *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร* ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๑ มิถุนายน-พฤศจิกายน ๒๕๔๕
- วรพร ภู่พงศ์พันธุ์ “สังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยา” *โลกประวัติศาสตร์* ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน ๒๕๔๔

- ศรีศักร วัลลิโภดม *กรุงศรีอยุธยาของเรา* พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: มติชน ๒๕๔๑)
- ศรีศักร วัลลิโภดม และมานิต วัลลิโภดม *พระที่นั่งสรรเพชญปราสาท* (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ ๒๕๓๘)
- ศิริพร ดาบเพชร *หนังสืออ่านประกอบวิชาประวัติศาสตร์ไทยสำหรับเด็กเรื่องเจาะเวลาหาอดีต ตอนย้อนยุคกรุงศรีอยุธยา* (กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น ๒๕๔๖ และ ๒๕๕๐)
- สาวิตรี พิสณุพงศ์ "โบราณสถานสมัยอยุธยา" *วารสารประวัติศาสตร์* ๒๕๔๒
- สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ "เศรษฐกิจสมัยอยุธยา พ.ศ. ๒๑๑๒-๒๓๑๐ เศรษฐกิจแบบไม่ทำเองใช้เอง" *วารสารเมืองโบราณ* ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๘)
- สุเนตร ชุตินธรานนท์ *พระสุพรรณกัลยา จากตำนานสู่หน้าประวัติศาสตร์* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประชาชน ๒๕๔๒)
- สุเนตร ชุตินธรานนท์ "ศึกเชียงกราน" *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑๑ (๒๕๓๔)
- สุเนตร ชุตินธรานนท์ "จักรพรรดิราช: ความคิดทางการเมืองเบื้องหลังสงครามไทยรบพม่า (พ.ศ. ๒๐๘๙-๒๓๙๗)" *วารสารเมืองโบราณ* ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ (๒๕๓๑)
- สุเนตร ชุตินธรานนท์ *สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐ ศึกษาจากพงศาวดารพม่าราชวงศ์คองบอง* (กรุงเทพฯ: ส่องสยาม ๒๕๓๑)
- สุเนตร ชุตินธรานนท์ "กบฏไพร่สมัยอยุธยา" *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑๒ (๒๕๒๖)
- Dhiravat na Pombejra, "Dutch and French Evidence Concerning Court Conflicts at the End of King Phetracha's Reign, c. 1699-1703", *Silpakorn International Journal*, Vol. 2 (1), January-June 2002
- Dhiravat na Pombejra, *Siamese Court Life in the Seventeenth Century as Depicted in European Sources* (Bangkok: Chulalongkorn University, 2001)
- Dhiravat na Pombejra, "VOC Employees and Their Relationships with Mon and Siamese Women: A Case Study of Osoet Pegua", in Barbara Watson Andaya (ed.), *Other Pasts: Women, Gender and History in the Early Modern Southeast Asia* (Honolulu: Center for Southeast Asian Studies, University of Hawaii, 2000)
- Dhiravat na Pombejra, "Ayutthaya at the End of the Seventeenth Century: Was There a Shift to Isolation?", in Anthony Reid (ed.), *Southeast Asia in the Early Modern Era* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1992)
- Dhiravat na Pombejra, *Court, Company, and Campong* (Ayutthaya Historical Study Centre, 1992)
- Julispong Chularatana, "Muslim Communities during the Ayutthaya Period" *MANUSYA: Journal of Humanities*, Vol. 10 Z1), 2007

- Suthachai Yimprasert, "The Portuguese in Siam and Pegu", *Asian Review*, Vol. 14, 1999-2000
- Warankana Nibhatsukit, "The Emergence of Proto-entrepreneurial Groups in the City of Ayutthaya during the 17th-18th Centuries", *Silpakorn International Journal*, Vol. 6 (102), January-December 2006

ผู้ที่สร้างคุณูปการให้การพัฒนาความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยามิได้มีเพียงนิสิตนักศึกษาที่ทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องนี้และบรรดาคณาจารย์ในสถาบันอุดมศึกษาดังได้กล่าวถึงแล้วเท่านั้น หน่วยงานของรัฐ โดยเฉพาะกรมศิลปากร มีส่วนสำคัญในการแปลและตีพิมพ์เผยแพร่เอกสารต่างชาติจำนวนมาก ทำให้นิสิตนักศึกษา นักวิจัย และผู้สนใจทั่วไปเข้าถึงเอกสารได้มากขึ้น ผลงานตีพิมพ์โดยกรมศิลปากร (นอกจากที่กล่าวถึงแล้ว) เช่น *กรุงสยามสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในสายตาของชาวตะวันตก* (๒๕๑๘) หรือ *ชาวโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา* (๒๕๓๐) มีส่วนอย่างมากในการวางรากฐานการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของอยุธยา

หน่วยงานอื่นๆ เช่น คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย มีผลงานเกี่ยวกับอยุธยา เช่น *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา* (๒๕๑๕) ค้นคว้าและเรียบเรียงโดย ศาสตราจารย์รอง ศยามานนท์, พลโทดำเนิน เลขะกุล และศาสตราจารย์วิลาสวงศ์ (นพรัตน์) พงศะบุตร นอกจากนั้น กิจกรรมทางวิชาการที่จัดโดยมูลนิธิและชมรมทางวิชาการมีส่วนสำคัญทั้งในการศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่ความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยา ตัวอย่างผลงานตีพิมพ์ที่เป็นผลสืบเนื่องจากกิจกรรมประเภทนี้ คือ

- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ) *อยุธยา: Discovering Ayutthaya* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย ๒๕๔๗)
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ) *อยุธยากับเอเชีย* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์ ๒๕๔๒)
- Kennon Beazeale (ed.), *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia* (Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Science and Humanities Textbook Project, 1999)

สาระและแนวทางของประวัติศาสตร์วิชาการ

ผลงานการศึกษาค้นคว้าที่เรียกว่า "ประวัติศาสตร์วิชาการ" มีไม่มากนักหากเปรียบเทียบกับการศึกษาประวัติศาสตร์เกี่ยวกับยุคสมัยหรือด้านอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ผลงานที่ปรากฏนี้ มีเนื้อหาสาระครอบคลุมทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ศิลปะ วัฒนธรรม และการต่างประเทศของสมัยอยุธยา ประมาณ

๔ ทศวรรษที่ผ่านมานี้ ความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอยุธยาตอนปลาย (สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นต้นมา) ขยายขอบเขตไปอย่างมาก

การขยายความรู้และความสนใจด้าน*ความสัมพันธ์กับชาติตะวันตก*เป็นผลมาจากการเข้าถึงเอกสารและหลักฐานของชาติเหล่านี้เป็นสำคัญ ซึ่งทำให้เราได้รับรู้เรื่องราวที่เกิดขึ้นในด้านอื่นๆ ด้วย ประเด็นที่มีการศึกษาค้นคว้าต่อเนื่องมาตลอดเรื่องหนึ่งคือ *ระบบเศรษฐกิจและการค้า* ซึ่งรวมไปถึงเรื่องบทบาทของตลาดและกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนสินค้าที่มีการซื้อขาย ประเด็นด้าน*สังคม*ที่ได้รับความสนใจอย่างมากคือชุมชนต่างๆ โดยเฉพาะชุมชนชาวต่างชาติ ทั้งยุโรปและเอเชีย (มอญ จีน มุสลิม) ที่ทำให้สังคมอยุธยามีลักษณะเป็นสังคมนานาชาติอย่างแท้จริง การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมอยุธยายังรวมไปถึงเรื่องไพร่และขุนนาง ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์และได้รับความสนใจมาโดยตลอดเช่นกัน ประเด็นอื่นๆ ที่มีการศึกษาค้นคว้า เช่น วิถีชีวิตคนในสังคมเมืองและการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชน ในด้าน*วัฒนธรรม*ประเด็นหลักอยู่ที่ศาสนาและศิลปะ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับวัดและวัง

การศึกษาค้นคว้าทางวิชาการเป็นกิจกรรมที่จะต้องดำเนินไปอย่างไม่จบสิ้น ในส่วนของอยุธยานั้น ยังมีประเด็นสำหรับการศึกษาค้นคว้าทั้งในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีกมาก มาถึงปัจจุบันเราพอจะกล่าวได้ว่า มีความรู้ในด้านต่างๆ ที่สามารถประกอบสร้างขึ้นเป็น “ภาพรวม” ของยุคสมัยที่มีความครบถ้วนและชัดเจนในระดับหนึ่ง ส่วนท้ายของงานวิจัยเรื่องนี้จะเสนอเนื้อหาและแนวทางของผลงานการศึกษาค้นคว้าบางเรื่อง เพื่อทำให้สถานะความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลายมีความชัดเจนขึ้นกว่าที่ได้กล่าวแล้ว

ผลงานเรื่องแรกที่จะนำเสนอในที่นี้กล่าวได้ว่าเป็นงานบุกเบิกสำคัญด้านประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลาย คือ วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของบุษกร (ลายเลิศ) กาญจนจารี เรื่อง “The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767: A Study of the Thai Monarchy during the Closing Years of the Ayutthaya Period” (๑๙๗๒) วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นการวิเคราะห์สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงจากแง่มุมต่างๆ ตั้งแต่ลักษณะสถาบันพระมหากษัตริย์และภูมิหลังของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์นี้แต่ละพระองค์ ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายต่างๆ ได้แก่เจ้านาย (รวมทั้งพระมหาอุปราช) ขุนนาง และสถาบันสงฆ์ ไปจนถึงการจัดระเบียบทางสังคมที่เกี่ยวกับไพร่และทาส

ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ให้ภาพรวมของสถาบันพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์นี้ในแง่มุมต่างๆ โดยได้ศึกษาจากหลักฐานเอกสารทั้งของไทยและต่างประเทศอย่างกว้างขวาง วิเคราะห์ประเด็นเฉพาะที่น่าสนใจหลายประการ ประเด็นเฉพาะเหล่านี้ช่วยให้เราเห็นราชวงศ์บ้านพลูหลวงในภาพที่ต่างไปจากความเข้าใจที่มีอยู่ก่อนหน้านั้น ประเด็นสำคัญที่สุดเกี่ยวกับราชวงศ์นี้คือ ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยนี้บ่งบอกถึง “ความเสื่อมของระบบ” (degeneration of the system) ที่ไทยรับมาจากวัฒนธรรมพราหมณ์-ฮินดู ผู้เขียนเห็นว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นน่าจะถือว่าเป็น “ขั้นตอนสุดท้ายของพัฒนาการของ

เราเองในเรื่องการจัดระเบียบทางสังคมและการเมือง เมื่อเห็นว่าควรจะขจัดสิ่งที่เป็น 'ต่างชาติ' ออกไปเพราะไม่อาจปรับเข้ากับกรอบที่มีลักษณะเป็นท้องถิ่นมากกว่าได้"[๑๔๗]

สิ่งที่น่าจะยืนยันได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงไม่น่าจะเป็นความเสื่อมคือ ระบบที่พัฒนาขึ้นในสมัยนี้กลายเป็น "ตัวแบบ" ให้แก่พระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีในเวลาต่อมา กฎหมายอยุธยาที่เป็นรากฐานสำคัญของ "กฎหมายตราสามดวง" ในสมัยรัตนโกสินทร์คือกฎหมายที่ใช้ในสมัยบ้านพลูหลวงนั่นเอง[๑๔๘] เหตุการณ์หรือพฤติกรรมของตัวบุคคลในสมัยนี้สามารถจะมองจากแง่มุมที่ต่างไปจากความเข้าใจแต่เดิมได้ เช่น พระเพทราชาและหลวงสรศักดิ์ ที่เป็นผู้นำในการยึดอำนาจช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ (ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่นับว่าสมเด็จพระเพทราชาเป็นพระมหากษัตริย์องค์หนึ่ง ทรงเห็นว่าเป็นผู้แย่งชิงบัลลังก์) นั้น จริงๆ แล้วเป็นผู้ที่ต่อต้านเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ (Constantine Phaulkon) เพราะไม่ชอบบุคคลผู้นี้ มากกว่าจะต่อต้านตะวันตก เพราะเมื่อบาทหลวงตาชาร์ด (Guy Tachard) เดินทางกลับมาอยุธยาอีกใน พ.ศ. ๒๒๔๐ เขาได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเพทราชาด้วย[๑๔๙]

แม้กระทั่งสมเด็จพระเจ้าเสือพระมหากษัตริย์ที่มีภาพลบมากที่สุดของราชวงศ์ในพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ก็เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์เดียวที่ระหว่างทรงครองราชย์ ได้เห็นสภาพชีวิตนอกพระราชฐานและทรงได้ปะปนกับสามัญชนในระดับหนึ่ง ผลที่เกิดขึ้นคือการปรับปรุงระบบการคมนาคมทางน้ำ อันเป็นงานที่ดำเนินต่อมาจนเสร็จสิ้นในรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งท้ายสระ (การขุดคลองมหาชัยเสร็จสิ้นใน พ.ศ. ๒๒๖๔ พร้อมกับคลองเกร็ดน้อยในบางบัวทอง) ในรัชกาลนี้ ซึ่งมีการกล่าวถึงไว้ในพระราชพงศาวดารในเชิงตำหนิติเตียนเช่นเดียวกัน มีการออกพระราชกำหนดสำคัญใน พ.ศ. ๒๒๖๕ ซึ่งถือได้ว่าเป็นความพยายามครั้งแรกที่จะตรวจสอบควบคุม "นาย" ซึ่งทำหน้าที่ควบคุม "ไพร่" นอกจากนั้น ในรัชกาลนี้ยังมีความพยายามที่จะส่งเสริมการค้ากับต่างประเทศด้วย[๑๕๐]

ช่วงอยุธยาตอนปลายที่ดูจะได้รับความสนใจมากที่สุด คือ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ความสำคัญของรัชกาลนี้ตามเรื่องราวที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารและการศึกษาค้นคว้าในเวลาต่อมามักจะไปอยู่ที่ด้านศาสนา รวมทั้งการส่งสมณทูตไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกา อย่างไรก็ดี งานด้านสังคมที่

---

[๑๔๗] Busakron Lailert, "The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767: A Study of the Thai Monarchy during the Closing Years of the Ayutthaya Period" หน้า ๕

[๑๔๘] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๓-๑๔

[๑๔๙] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๒๓ และ ๓๔-๓๖

[๑๕๐] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๕๕-๕๖, ๗๓-๗๖ และ ๗๘ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยากล่าวถึงการขุดคลองทั้ง ๒ แห่ง แต่ไม่ได้กล่าวถึงพระราชกำหนดดังกล่าว ส่วนเรื่องการค้ากล่าวไว้ว่า "...สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินให้ช่างไม้ต่อกำปั่นไตรมุข ยาว ๑๘ วา ๒ ศอก ปากกว้าง ๖ วา ๒ ศอก ให้ตีสมอใหญ่ที่วัดมเหยงคณ์ ๕ เดือนกำปั่นใหญ่นั้นแล้ว ให้เอาออกไปยังเมืองมะริด บรรทุกช้างได้ ๓๐ ตัวเศษ ให้ไปขายช้าง ณ เมืองเทศโน้น คนทั้งหลายลงกำปั่นใช้ใบไปถึงเมืองเทศแล้วขายช้างนั้นได้เงินและผ้าเป็นอันมาก แล้วกลับคืนมายังเมืองมะริด สิ้น (เวลา) ปีเศษ" *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๒ เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน* หน้า ๓๑๑

สำคัญประการหนึ่งของช่วงสมัยนี้คือการทำสำมะโนประชากรไพร่ในหัวเมืองเหนือ ซึ่งพบว่าไพร่จำนวนมากในหัวเมืองเหล่านี้ยังมิได้มีการขึ้นบัญชีไว้เลย[๑๕๑]

ประเด็นนี้น่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหาการขาดแคลนกำลังคนในสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งมักจะถือเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งของความอ่อนแอของอาณาจักร จนทำให้ต้องเสียกรุงแก่พม่าเป็นครั้งที่ ๒ ในเวลาต่อมา สาเหตุของปัญหานี้ประการหนึ่งคือ คนเสียชีวิตเป็นจำนวนมากจากการต่อสู้แย่งชิงอำนาจและการกบฏที่เกิดขึ้นหลายครั้ง อย่างไรก็ตาม สาเหตุอีกประการหนึ่งอยู่ที่การจัดการด้านกำลังพลในสมัยนั้น อันได้แก่ความไม่สอดคล้องระหว่างจำนวนตัวเลขในบัญชีของกรมพระสัสดีและจำนวนคนที่มีอยู่จริง และการจัดสรรกำลังคนเหล่านี้ไปตามกรมกองและฝ่ายต่างๆ[๑๕๒] ผู้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ยังเห็นว่าความขัดแย้งและการแบ่งแยกออกเป็นพวกและฝ่ายของบรรดาเจ้านายในราชสำนักเป็นสาเหตุหลักอีกประการหนึ่งของความอ่อนแอของอยุธยาก่อนที่จะเสียแก่พม่า[๑๕๓]

ความเสื่อมสมัยอยุธยาตอนปลายมักจะถูกเชื่อมโยงไปที่พระมหากษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าประสบปัญหามีกระแสการไม่ยอมรับสิทธิและความชอบธรรมที่จะปกครองตลอดช่วงสมัย ดังนั้น สภาวะการค้ากับชาติตะวันตกที่ลดลงอย่างมากในช่วงสมัยนี้ จึงมักถูกนำไปเชื่อมโยงกับพระราโชบายของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์นี้ อย่างไรก็ดี ดังจะได้เห็นต่อไปว่า ในกรณีนี้สาเหตุจริงๆ น่าจะอยู่ที่สภาพเงื่อนไขที่ไม่เอื้อต่อการค้ามากกว่า โดยเฉพาะฝ่ายไทยไม่มีความจำเป็นทางเศรษฐกิจใดๆ ที่จะต้องอาศัยการค้ากับชาติยุโรป ขณะเดียวกันชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสเห็นว่าการค้ากับสยามไม่สร้างผลกำไรใดๆ จึงไม่พยายามที่จะพัฒนาความสัมพันธ์ด้านนี้กับสยาม[๑๕๔]

การที่อยุธยาล่มสลายในช่วงราชวงศ์บ้านพลูหลวง ทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับราชวงศ์นี้ในยุคสมัยต่อมาเป็นความเข้าใจในแง่ของ “ความเสื่อม” แม้ว่าพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ ที่ได้กล่าวถึงแล้วจะมิได้มองช่วงสมัยนี้ว่าเป็น “ยุคสมัยแห่งความเสื่อม” (เพราะยังไม่มีความคิดทั้งในเรื่องยุคสมัยและเรื่อง “ราชวงศ์" จึงมุ่งการตำหนิติเตียนไปที่ตัวบุคคล คือ พระมหากษัตริย์บางองค์ มากกว่าจะมองว่าเป็นความเสื่อมของยุคสมัยโดยรวม) กระนั้นเอกสารในต้นรัตนโกสินทร์ที่เป็นความพยายามจะรื้อฟื้นเรื่องราวของอยุธยา ดูจะมิได้ให้ความสำคัญกับความเปลี่ยนแปลงที่เมื่อมองย้อนกลับไปน่าจะถือได้ว่าเป็น “ความก้าวหน้า” ในหลายด้าน แม้กระทั่งเรื่องความสัมพันธ์กับตะวันตกภายหลังรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การศึกษาค้นคว้าในเวลาต่อมายืนยันว่าอยุธยามิได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว นอกจากการค้ากับต่างประเทศ

---

[๑๕๑] Busakron Lailert, “The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767: A Study of the Thai Monarchy during the Closing Years of the Ayutthaya Period” หน้า ๕๑

[๑๕๒] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๓๑๒-๓๑๘

[๑๕๓] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๓๓๔-๓๓๕

[๑๕๔] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๓๔-๓๗

ที่มิใช่ตะวันตกจะยังคงมีอยู่แล้ว ยังมีชาติตะวันตกที่ติดต่อค้าขายกับอยุธยาต่อมา คือ ฮอลันดา สยามในช่วงสมัยนั้นจึงยากที่จะถือว่าอยู่ในยุคเสื่อม อยุธยายังคงรุ่งเรืองทั้งในด้านการค้าและวัฒนธรรม[๑๕๕]

การค้าของอยุธยาเป็นประเด็นที่มีผู้สนใจศึกษากันมากที่สุดเรื่องหนึ่งคือ *หนังกวาง ไม้ฝาง ช้าง ของป่า การค้าอยุธยาสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓*[๑๕๖] งานวิจัยซึ่งใช้ข้อมูลส่วนหนึ่งจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ นอกจากจะให้ข้อมูลและบทวิเคราะห์ที่น่าสนใจทั้งในเรื่องของสินค้าที่มีการซื้อขายสมัยนั้น ชาติคู่ค้า และวิธีการค้าของอยุธยาแล้ว ยังให้ชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญที่มักเข้าใจกันผิดๆ คือ สถานะการค้าของอยุธยาและผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการค้า

สถานะทางเศรษฐกิจของอยุธยาตอนปลายนั้น งานวิจัยเรื่องนี้ยืนยันชัดเจนว่า "...ในช่วงอยุธยาตอนปลาย การค้าภายในรุ่งเรือง มีกลุ่มพ่อค้าแม่ขายและกลุ่มช่างฝีมือจำนวนมากที่ประกอบกิจการและอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา"[๑๕๗] คณะทูตจากลังกาที่เข้ามายังอยุธยาในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศบรรยายสภาพการค้าในอยุธยาขณะนั้นว่า มีสินค้าหลากหลาย และมีการจัดร้านค้าตลอด ๒ ฟากถนน

> ตั้งแต่ท่าตลอดมาทั้ง ๒ ข้างถนน ขึงผ้า ๕ สีปักทอง มีร้านขายเครื่องเงิน เครื่องทอง เครื่องทองเหลือง ทองแดง ทองสัมฤทธิ์ แลสังกะสี ขายไม้จันทน์แดง จันทน์ขาว ขายฟูกเบาะแลม่านปัก ขายเครื่องยาต่างๆ มีทั้งร้านขายข้าวสาร ขายมะพร้าว ขายกล้วย ส้ม ขนมหวาน ดอกไม้และเครื่องกินเครื่องดื่มต่างๆ[๑๕๘]

ด้านการค้ากับต่างประเทศนั้นหลังรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทั้งสมเด็จพระเพทราชาและสมเด็จพระเจ้าเสือทรงพยายามโน้มน้าวให้พ่อค้าชาวตะวันตก รวมทั้งฝรั่งเศสให้กลับมาค้าขาย โดยทรงสัญญาจะให้ทั้งโอกาสและสัมปทานอย่างที่เคยได้รับในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ แต่ทั้งจากสถานการณ์ระหว่างประเทศขณะนั้น (สงครามในยุโรปและปัญหาของอังกฤษในอินเดีย) ที่ไม่เอื้ออำนวย และความนิยมของยุโรปที่มีต่อสินค้าเครื่องเทศจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เปลี่ยนมาเป็นผ้าฝ้ายพิมพ์หรือเขียนลายจากอินเดีย และใบชาจากจีน ทำให้พ่อค้าจากบริษัทการค้าของยุโรปไม่กระตือรือร้นที่จะกลับมาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นแหล่งสินค้าของป่าอีก[๑๕๙]

ภายในอยุธยาเองใน พ.ศ. ๒๒๓๙ เกิดโรคระบาดครั้งใหญ่ผู้คนล้มตายกว่า ๘๐,๐๐๐ คน และการเพาะปลูกไม่ได้ผลดี มีปัญหาทั้งน้ำน้อยและน้ำมาก ภาวะข้าวยากหมากแพงตามมา ทำให้ราคาข้าว

---

[๑๕๕] Dhiravat na Pombejra, "Ayutthaya at the End of the Seventeenth Century: Was There a Shift to Isolation?", in Anthony Reid (ed.), *Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power, and Belief* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1992) หน้า ๒๕๐-๒๗๒

[๑๕๖] วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ *หนังกวาง ไม้ฝาง ช้าง ของป่า การค้าอยุธยาสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓* (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ ๒๕๕๐)

[๑๕๗] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๙

[๑๕๘] อ้างใน *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๔๒

[๑๕๙] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๘๖-๘๗

เพิ่มสูงขึ้นถึง ๑๐ เท่าและหาซื้อได้ยาก สภาวะเช่นนี้เป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อการค้า[๑๖๐] อยุธยาไม่ประสบปัญหาสำคัญใดๆ จากการค้า โดยเฉพาะการค้ากับยุโรปที่ลดลงไป ดังวิทยานิพนธ์ของบุษกร ที่กล่าวถึงการค้ากับยุโรปในช่วงนี้ว่า “ในช่วงสมัยบ้านพลูหลวงไทยไม่มีความจำเป็นทางเศรษฐกิจที่ต้องอาศัยชาวยุโรป ไม่ว่าจะเป็นความต้องการในสิ่งสามารถจะหามาได้โดยพวก ‘มัวร์’ (อินเดีย อาหรับ และเปอร์เซีย) และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง โดยชาวจีน”[๑๖๑] หรือเช่นที่ วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ สรุปไว้ในลักษณะเดียวกัน ดังนี้

> แม้จะประสบปัญหารุมเร้าหลายด้าน แต่กรุงศรีอยุธยายังมีตลาดด้านอ่าวเบงกอล ตลาดในคาบสมุทรและหมู่เกาะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และตลาดด้านทะเลจีนรองรองรับ พ่อค้าอิสระชาวตะวันตกบางคน เช่น สเปน สกอตแลนด์ เดนมาร์ก ยังเข้ามาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาบ้าง ส่วนพ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ยังคงอยู่ในกรุงศรีอยุธยาต่อไปจนถึงช่วงเวลาก่อนเสียกรุง พ.ศ. ๒๓๑๐ และมีความสัมพันธ์อันดีกับราชสำนัก การค้าทางทะเลคึกคักเพิ่มขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ...เมื่อเกิดการส่งออกข้าวปริมาณมากไปยังจีน[๑๖๒]

จริงๆ แล้วก่อนหน้านั้นการส่งออกข้าวของกรุงศรีอยุธยายังมิได้ดำเนินการเป็นล่ำเป็นสันจนกระทั่งถึงสมัยนี้เอง สาเหตุสำคัญคือปัญหาทุพภิกขภัยในจีน ใน พ.ศ. ๒๒๖๔ ในรัชกาลจักรพรรดิคังซี มณฑลฝูเจี้ยนและกวางตุ้งเกิดทุพภิกขภัย ขาดแคลนอาหารอย่างหนัก และนำไปสู่วิกฤตทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง ต้องหาทางแก้ไขโดยนำเข้าข้าวจำนวนมาก เป็นโอกาสที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาสามารถส่งข้าวและสินค้าอื่นๆ ไปยังจีนเป็นจำนวนมาก และที่สำคัญคือเป็นโอกาสที่ทำให้ไทยได้จีนเป็นตลาดรับซื้อข้าวที่สำคัญต่อไป นอกจากนั้น โอกาสที่ตามมาอีกประการหนึ่งคือ กรุงศรีอยุธยารับจ้างต่อเรือบรรทุกข้าวและสินค้าอื่นๆ ไปขายยังจีน เพราะมีไม้มากและแรงงานราคาถูก ทางการจีนจึงสนับสนุนให้พ่อค้าจีนมาจ้างต่อเรือและซื้อข้าวบรรทุกไปจีนในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ[๑๖๓]

อีกประเด็นหนึ่ง ซึ่งเป็นสาระสำคัญของงานวิจัยเรื่องนี้ คือ กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในอยุธยา เรื่องนี้มักเข้าใจกันว่า ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์จากการค้าในสมัยอยุธยาจนมั่งคั่งร่ำรวย จำกัดอยู่เพียงกลุ่มชนชั้นปกครองระดับสูงเท่านั้น กล่าวคือ เป็นความเข้าใจที่ว่า พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางระดับสูงเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์ทางการค้าอย่างมหาศาล ในขณะที่ไพร่แทบจะไม่ได้รับผลประโยชน์ใดๆ เลย นอกจากนั้น หลายคนยังเข้าใจว่า สังคมอยุธยาเป็นสังคมที่ไม่มีความเคลื่อนไหว โดยเฉพาะไพร่ไม่มีโอกาสเปลี่ยนวิถีชีวิตหรือเลื่อนฐานะชนชั้นทางสังคมได้ เว้นแต่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระมหากษัตริย์เท่านั้น ผู้เขียนงานวิจัยเรื่องนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่า ความเข้าใจเหล่านี้ไม่ถูกต้อง ผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการค้าอยุธยามีหลายฝ่าย นอกจากพระมหากษัตริย์แล้ว กลุ่มเจ้านาย อัครมหาเสนาบดีและ

---

[๑๖๐] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๘๗

[๑๖๑] Busakron Lailert, “The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767: A Study of the Thai Monarchy during the Closing Years of the Ayutthaya Period” หน้า ๓๕

[๑๖๒] วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ *หนังกวาง ไม้ฝาง ช้าง ของป่า การค้าอยุธยาสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓* หน้า ๘๗

[๑๖๓] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๔๓-๔๕

เสนาบดีคลัง ขุนนางชำนาญการและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์[๑๖๔] ขุนนางและมูลนายท้องถิ่น ผู้ประกอบการเชื้อสายต่างชาติและผู้ประมูลภาษี ตลอดจนไพร่ ในกรณีหลังนี้ ผู้วิจัยระบุว่า ไพร่ที่มีโอกาสเดินทางค้าขายคือ ไพร่ส่วยและไพร่สม[๑๖๕]

ไพร่ส่วยคือ ไพร่ที่อยู่ห่างไกลเกินกว่าที่ราชสำนักจะเกณฑ์แรงงาน แต่อยู่ในถิ่นที่มีสิ่งของที่ราชการต้องการ จึงให้ส่งเป็นส่วยแทนการถูกเกณฑ์แรงงานได้ ส่วยที่ไพร่เหล่านี้หามามีหลายชนิด เช่น เกลือ ข้าว เงิน ดีบุก พริกไทย ฯลฯ และส่วยหลายชนิดเป็นสินค้าออกสำคัญของกรุงศรีอยุธยา ไพร่ส่วยจึงมีโอกาสทำการค้าของตนเองได้ กล่าวคือ เมื่อไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน และเมื่อส่งส่วยได้ครบตามจำนวนตามที่ทางราชการกำหนดแล้ว อาจมีเวลาเหลือสำหรับทำกิจกรรมการค้าของตนเอง เช่น ด้วยการขายสินค้าที่หามาได้ให้แก่พ่อค้าที่เข้าไปรับซื้อหรือฝากผู้ที่เดินทางค้าขายนำไปขายยังต่างถิ่น

ไพร่สม ซึ่งเป็นไพร่ของมูลนาย และมีหน้าที่ทำกิจกรรมตามที่มูลนายสั่ง อาจจะได้รับคำสั่งให้เดินทางค้าขายแทนมูลนายของตน และในกรณีเช่นนี้อาจมีเวลาและโอกาสประกอบกิจกรรมการค้าเหมือนกับไพร่ส่วยได้เช่นกัน นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังสันนิษฐานต่อไปว่า แม้กระทั่งทาสในสมัยอยุธยาอาจเป็นคนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีโอกาสเดินทางไปค้าขายได้ในลักษณะเดียวกันด้วย ผู้วิจัยสรุปประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจ ทำให้เห็นได้ว่า “ไพร่-ทาส” มิใช่ผู้ที่ด้อยโอกาสโดยสิ้นเชิงในสังคมสมัยนั้น

> ไพร่-ทาสที่เข้าไปหาสินค้า...รู้แหล่งสินค้า อาจจะหาสินค้าออกมาขายเองหรือนำมาลักลอบขายให้แก่พ่อค้าที่เข้ามารอรับซื้อ ไพร่-ทาสบางกลุ่มยังรับจ้างเดินทางค้าขาย บางกลุ่มนิยมฝากสินค้าไปขายยังต่างถิ่นต่างแดน และอาจเข้าหุ้นกันทำการค้าก็ได้ เห็นได้จากกลุ่มพ่อค้ากองคาราวานและพ่อค้าจากต่างถิ่นที่นำสินค้าเข้ามาขายในกรุงศรีอยุธยาตามฤดูกาล สินค้าที่นำมาจะเป็นสินค้าพื้นเมืองที่ตลาดเมืองหลวงต้องการ ระหว่างทางอาจซื้อขายหรือรับฝากสินค้าลงมาก็ได้ และเมื่อขายสินค้าหมดแล้วก็ซื้อสินค้าจากเมืองหลวงกลับขึ้นไปค้ายังหัวเมืองรายทางที่ตนเดินทางกลับ คนกลุ่มนี้น่าจะมีทั้งชาวจีนและไพร่ท้องถิ่นที่มีโอกาสทำการค้าสะสมทรัพย์สินของตนเองได้[๑๖๖]

เรื่องราวของอยุธยายังมีส่วนที่เราไม่รู้อีกมาก ดังนั้น แนวทางการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของสมัยนี้จึงจำเป็นต้องใช้วิธีการ “รื้อฟื้น” (reconstruct) เรื่องราวโดยอาศัยข้อมูลหลักฐานจากเอกสารต่างๆ ทั้งของไทยและต่างชาติ เพื่อให้เห็น ”ภาพอดีต” ที่เปรียบได้กับรูปลักษณ์ของโบราณสถานที่ผ่านการบูรณปฏิสังขรณ์แล้ว วิธีการเช่นนี้ย่อมไม่ทำให้เราได้รู้ว่า “อะไรเกิดขึ้นจริงๆ” เพราะเป็นเรื่องราวที่ผ่านไป

---

[๑๖๔] พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาทรงมีขุนนางเชื้อสายต่างชาติจำนวนหนึ่งรับใช้ในราชสำนัก แรกทีเดียวพระมหากษัตริย์ทรงอาศัยคนเหล่านี้ เพราะมีความชำนาญพิเศษที่คนพื้นเมืองไม่มี จึงเรียกว่าขุนนางชำนาญการ เมื่อเข้ามาอยู่ในราชสำนักแล้ว ได้พัฒนาอำนาจหน้าที่จนได้เป็นขุนนาง เช่น เฉกอะหมัด (ต้นสกุลบุนนาค) ส่วนพ่อค้าของพระมหากษัตริย์หมายถึง กลุ่มคนที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งให้ทำการค้าถวายพระองค์ หรือเป็นพ่อค้าของพระองค์ คนเหล่านี้ได้รับพระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์เป็นเครื่องตอบแทน รวมทั้งได้สิทธิ์ซื้อสินค้าผูกขาดบางชนิด *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๑๒-๑๑๔

[๑๖๕] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๓๑-๑๓๔

[๑๖๖] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๑๗๒-๑๗๓

แล้ว แต่จากข้อมูลหลักฐานที่มีอยู่ มีเหตุผลพอที่จะเชื่อได้ว่าเรื่องราวที่รื้อฟื้นขึ้นนั้น น่าจะเป็น “ภาพจำลอง” (reconstruction) เรื่องราวของอดีตที่ผ่านมาแล้วได้ระดับหนึ่ง

คงต้องย้ำไว้ตรงนี้ด้วยว่า การรื้อฟื้น “ภาพอดีต” ในลักษณะดังกล่าว มิใช่จะเป็นเรื่องของการปะติดปะต่อหลักฐานข้อมูลต่างๆ เข้าด้วยกันเท่านั้น หากแต่จะต้องผ่านการวิเคราะห์ตีความที่เริ่มตั้งแต่การประเมินหลักฐานข้อมูลที่มีอยู่ในเชิงวิพากษ์เพื่อชั่งน้ำหนักความน่าเชื่อถือ การประเมินชั่งน้ำหนักความน่าเชื่อถืออาจต้องอาศัยการเปรียบเทียบหลักฐานข้อมูลจากแหล่งต่างๆ ทั้งของไทยและต่างชาติ ก่อนที่จะเลือกใช้ข้อมูลหลักฐานที่มีอยู่ หรือแสวงหามาได้เรียบเรียงขึ้นเป็นเรื่องราว (narrative) ที่สอดคล้องมีเหตุผลรับฟังได้ในทางวิชาการ บางครั้งเราอาจต้องยอมรับด้วยว่าการเรียบเรียงเรื่องราวขึ้นนี้ อาจจะมีลักษณะของการ “ประกอบสร้าง” (construct) มากกว่าจะเป็นแค่เพียงการ “รื้อฟื้น” อดีตขึ้นมาใหม่ เพราะในการเรียบเรียงเรื่องราวของอดีตขึ้น แม้นักประวัติศาสตร์จะยึดถือหลักฐานข้อมูลมากเพียงใด ไม่อาจหลีกเลี่ยงการใช้ทั้งเหตุผลและวิจารณญาณ (judgment) ของตนเอง และในการใช้วิจารณญาณนั้น สิ่งที่เป็นความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ แม้กระทั่งจินตนาการ มักมีอยู่ด้วยเสมอ

นี่เป็นวิธีการทางประวัติศาสตร์ที่ยังจำเป็นมากสำหรับการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์อยุธยา วิทยานิพนธ์ ๒ เรื่องที่ได้กล่าวถึงแล้ว เป็นตัวอย่างความพยายามที่จะรื้อฟื้นเรื่องราวเกี่ยวกับอยุธยาตอนปลายโดยอาศัยหลักฐานข้อมูลที่มีอยู่ ดังนั้น ส่วนที่ขาดไม่ได้ในการศึกษาค้นคว้าด้วยวิธีการเช่นนี้ คือ การวิเคราะห์ข้อมูลหลักฐานที่มีอยู่ วิทยานิพนธ์ของบุษกร กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในบทที่ ๑ และภาคผนวก[๑๖๗]

เรื่องราวของอยุธยาที่รื้อฟื้นขึ้นมาในวิทยานิพนธ์ทั้ง ๒ เรื่อง เป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในช่วงสมัยดังกล่าวนี้ คือ สถาบันพระมหากษัตริย์และการค้า วิทยานิพนธ์เรื่องแรกแม้จะมีจุดเน้นอยู่ที่สถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวง แต่เราก็ได้เห็นภาพรวมของอยุธยาตอนปลายได้ชัดเจนระดับหนึ่ง ส่วนวิทยานิพนธ์อีกเรื่องหนึ่งนั้น แม้จะมีจุดเน้นอยู่ที่เรื่องการค้าอยุธยา แต่ทำให้เห็นภาพสังคมและเศรษฐกิจของยุคสมัยนี้ได้ชัดเจนระดับหนึ่งเช่นกัน ที่สำคัญก็คือวิทยานิพนธ์ทั้ง ๒ เรื่องทำให้ภาพความเข้าใจที่มีอยู่เกี่ยวกับอยุธยาตอนปลายแม้กระทั่งทุกวันนี้เปลี่ยนไป นั่นคือภาพของการเป็น “ยุคสมัยแห่งความเสื่อม”

แน่นอน ความ “เสื่อม” ในบางด้านมีอยู่อย่างไม่ต้องสงสัย เช่น เรื่องการขาดแคลนกำลังคนอันเป็นผลมาจากทั้งความสูญเสียที่เกิดจากความขัดแย้งและการแย่งชิงอำนาจ และปัญหาการจัดการกำลังคน แต่โดย “ภาพรวม” แล้ว อยุธยาตอนปลาย โดยเฉพาะในสมัยของราชวงศ์บ้านพลูหลวง น่าจะมิใช่ “ยุคสมัยแห่งความเสื่อม” ความขัดแย้งและแย่งชิงอำนาจเกิดขึ้นแทบจะตลอดช่วงสมัยอยุธยา สิ่งที่เป็นการรับรู้ของชาวต่างชาติ โดยเฉพาะฮอลันดาที่เข้ามาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์และคนไทยสมัยอยุธยาโดยทั่วไป โดยเฉพาะที่เป็นภาพลบ ก็เป็น “ภาพรวม”ที่มิได้เจาะจงว่าเป็นอยุธยาสมัย

---

[๑๖๗] งานวิจัยของ วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ ที่นำมาพิจารณาในที่นี้เป็นฉบับที่ปรับปรุงเพื่อการตีพิมพ์ จึงอาจตัดส่วนที่เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลหลักฐานออกไป

ราชวงศ์บ้านพลูหลวงโดยเฉพาะ[๑๖๘] ข้อสังเกตในบทสรุปวิทยานิพนธ์ของบุษกรที่ได้กล่าวถึงแล้ว จึงน่าสนใจมากว่า เหตุใดราชวงศ์นี้จึงเผชิญกระแสความสงสัยในสิทธิและความชอบธรรมอยู่ตลอดช่วงสมัย[๑๖๙] แต่เหตุใดราชวงศ์ปราสาททองซึ่งมีที่มาในลักษณะเดียวกันจึงไม่เผชิญกระแสการไม่ยอมรับเช่นนั้น?

การศึกษาเรื่องราวของอยุธยายังคงต้องอาศัยการรื้อฟื้นเช่นนี้อีกมาก และที่ผ่านมามีผลงานการศึกษาค้นคว้าในลักษณะนี้ไม่น้อย ผลงานสำคัญ ๒ เรื่องที่ควรกล่าวถึงในที่นี้ แต่ไม่สามารถจะพิจารณาในรายละเอียดได้ คือ วิทยานิพนธ์ของ ธีรวัต ณ ป้อมเพชร เรื่อง “A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688” และของ ภาวรรณ เรืองศิลป์ เรื่อง “Dutch East India Company Merchants at the Court of Ayutthaya: Dutch Perceptions of the Thai Kingdom, c.1604-1765” ที่เสนอต่อ University of Leiden และตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐ วิทยานิพนธ์ทั้ง ๒ เรื่องเป็นผลงานการศึกษาค้นคว้าเอกสารดัตช์ในการทำวิจัยระดับปริญญาเอก

อย่างไรก็ดี นอกจากผลงานที่มีลักษณะการรื้อฟื้นเรื่องราวตามแนวทางที่กล่าวแล้ว ยังมีงานในลักษณะที่อาจเรียกว่าเป็น “เชิงวิพากษ์” อยู่อีกส่วนหนึ่งด้วย ผลงานเรื่องหนึ่งที่จะขอนำมาพิจารณาในที่นี้ คือ บทความขนาดยาวของ สมบัติ จันทรวงศ์ เรื่อง “คำสอนทางการเมืองของวันวลิต (เยเรเมียส ฟอน ฟลีต) หรือวิเทโศบายของพระเจ้าปราสาททอง”[๑๗๐] ที่เรียกผลงานนี้ว่าเป็นเชิงวิพากษ์เพราะผู้เขียนมุ่งวิเคราะห์พฤติกรรมและเหตุการณ์มากกว่าจะรื้อฟื้น “ภาพอดีต” ขึ้นมา

แน่นอน ผู้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ในแนวทางนี้ย่อมตระหนักและใส่ใจเรื่องความน่าเชื่อถือของข้อมูลหลักฐานไม่น้อยไปกว่าผู้ที่มุ่งไปในทางรื้อฟื้นหรือประกอบสร้างเรื่องราวของอดีตดังกล่าวข้างต้น สมบัติ จันทรวงศ์ ปรารภถึงประเด็นนี้ไว้ตั้งแต่ต้นบทความ ดังนี้

> ...ในการนำเอาข้อมูลจากบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่เขียนโดยชาวต่างประเทศมาใช้นั้น ผู้ศึกษาส่วนมากมักจะได้รับคำเตือนให้ระมัดระวัง พิจารณาอคติของผู้เขียน และข้อผิดพลาดอื่นๆ อันเกิดจากความไม่เข้าใจสถานการณ์ที่ถ่องแท้หรือที่เกิดจากการสร้างประวัติศาสตร์ขึ้นเองของผู้เขียนอยู่เป็นนิตย์
>
> ข้อยุ่งยากเช่นนี้ทำให้ผู้ที่ศึกษาซึ่งแม้จะเป็นนักประวัติศาสตร์เองก็อาจจะรู้สึกลำบากใจอยู่ไม่น้อย [ผู้เขียนเรื่องนี้เป็นนักรัฐศาสตร์แนวทฤษฎีการเมือง] ในการใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เขียนโดยชาวต่างประเทศ เพราะก่อนจะทำเช่นนั้นได้ต้องอาศัยบริการของนักประวัติศาสตร์ที่เชื่อถือได้ทดสอบ

---

[๑๖๘] Bhawan Ruangsilp, *Dutch East India Company Merchants at the Court of Ayutthaya: Dutch Perceptions of the Thai Kingdom, c.1604-1765* (Leiden-Boston: Brill, 2007)

[๑๖๙] Busakron Lailert, “The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767: A Study of the Thai Monarchy during the Closing Years of the Ayutthaya Period” หน้า ๓๓๑

[๑๗๐] สมบัติ จันทรวงศ์ เรื่อง “คำสอนทางการเมืองของวันวลิต (เยเรเมียส ฟอน ฟลีต) หรือวิเทโศบายของพระเจ้าปราสาททอง” ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ) *การเมือง “อุบายมารยา” แบบมาคิอาเวลลี (Machiavelli) ของพระเจ้าปราสาททอง* หน้า ๒๘-๑๒๓

ความถูกต้องหรือคลาดเคลื่อนเสียก่อน กระบวนการดังกล่าวนี้เป็นสิ่งจำเป็นไม่น้อย ถ้าการอ้างข้อมูลดังกล่าวนั้น ผู้ใช้นำไปอ้างเพื่อความถูกต้องแม่นยำตามแบบของประวัติศาสตร์[๑๗๑]

อย่างไรก็ดี แม้จะตระหนักถึงความสำคัญของ “ความถูกต้องแม่นยำ” ของข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แต่ความมุ่งหมายหลักของ สมบัติ จันทรวงศ์ ในการเขียนบทความเรื่อง “คำสอนทางการเมืองของวันวลิต (เยเรเมียส ฟอน ฟลีต) หรือวิเทโศบายของพระเจ้าปราสาททอง” อยู่ที่การประเมิน *เหตุการณ์*และ*ตัวบุคคล*ตามที่ปรากฏในเรื่องราวที่ได้มีการเรียบเรียงขึ้นแล้ว[๑๗๒] ในแง่นี้ทั้งพฤติกรรมของตัวบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และเหตุการณ์ที่ดำเนินไปในลักษณะที่เรียกได้ว่าเป็นไปตามที่พระองค์ตั้งพระทัยและทรงวางแผนไว้ สะท้อนลักษณะหรือตัวแบบที่ผู้เขียนเรียกว่า “การเมืองแบบมาคิอาเวลลี” โดยการเสนอ “ภาพ” การเมืองแบบนี้ตั้งแต่ช่วงที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองยังมิได้เสด็จขึ้นครองราชย์ ผู้เขียนได้นำเอาความคิดทางการเมืองของมาคิอาเวลลีมาเทียบเคียงให้เห็นทุกลักษณะและขั้นตอน (ผู้เขียนอ้างถึงมาคิอาเวลลีในเชิงอรรถของบทความเป็นระยะๆ)

ในการนำเสนอเรื่องราวประวัติศาสตร์อยุธยาในช่วงสมัยที่กล่าวตามแนวทางซึ่งในที่นี้เรียกว่า “เชิงวิพากษ์” นั้น เราจะเห็นพฤติกรรมทางการเมืองแบบมาคิอาเวลลีในหลายด้านด้วยกัน ในที่นี้จะกล่าวถึงเพื่อเป็นตัวอย่างในบางด้านเท่านั้น รูปแบบพฤติกรรมที่สะท้อนการเมืองแบบนี้ชัดเจนที่สุดคือ การเสแสร้ง ดังเช่นที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิจารณ์ไว้แล้วว่า เป็นผู้ที่ “ฉลาดในอุบายมารยา” คือ ตั้งพระทัยและทรงเตรียมการไว้ตลอดที่จะเอาแผ่นดิน แต่ไม่ทรงแสดงออกมาตรงๆ แต่ทรงกลับแสดงท่าทีบ่ายเบี่ยงหลายต่อหลายครั้ง มาคิอาเวลลีกล่าวถึงผู้ปกครองที่มีลักษณะเช่นนี้ว่า “ผู้ปกครองต้องเป็นนักโกหกที่ดีและนักหลอกลวงที่เก่ง”[๑๗๓]

รูปแบบพฤติกรรมที่ใกล้เคียงกันนี้ คือ ผู้ปกครองยอมใช้วิธีการหลอกลวงและไม่รักษาคำพูด เพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายของการขึ้นสู่การเป็นใหญ่ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงให้คำมั่นแก่ออกญากำแหง ขุนนางผู้ใหญ่ที่ยังมีอำนาจว่าจะให้ขึ้นครองราชย์ หากออกญากำแหงร่วมมือกับพระองค์ในการต่อต้านสมเด็จพระเชษฐาธิราช แต่เมื่อสมเด็จพระเชษฐาธิราชสิ้นอำนาจไปแล้ว พระองค์กลับคบคิดกับออกญาพระคลังทูลเท็จกล่าวร้ายออกญากำแหงแก่พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ คือ สมเด็จพระอาทิตยวงศ์ ที่ยังทรงพระเยาว์ แม้กระทั่งเมื่อถูกจับตัวไปขังคุก ออกญากำแหงก็ยังเชื่อคำหลอกลวงว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจะทรงช่วยเหลือ แต่ในที่สุดออกญากำแหงก็ถูกประหาร ศพถูกนำเสียบประจานเพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้

---

[๑๗๑] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๓๐

[๑๗๒] งานของ วัน วลิต ที่สมบัติ จันทรวงศ์อ้างถึงทั้ง ๓ เรื่องเป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่ได้มีการเรียบเรียงหรือประกอบสร้างขึ้น *หรือ*จะถือว่าเป็นข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชนิดหนึ่ง (บันทึกชาวต่างชาติ) ก็ได้ แต่ด้วยเหตุที่ วันวลิต บันทึก/เรียบเรียงผลงานดังกล่าวนี้ขึ้นมาในขณะที่อยู่ “ใกล้” หรือ “ใน” เหตุการณ์ เราจึงมักใช้ผลงานของเขาในลักษณะที่เป็นข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์มากกว่าจะเป็นงานเรียบเรียง

[๑๗๓] อ้างใน สมบัติ จันทรวงศ์ เรื่อง “คำสอนทางการเมืองของวันวลิต (เยเรเมียส ฟอน ฟลีต) หรือวิเทโศบายของพระเจ้าปราสาททอง” เชิงอรรถที่ ๔๔ หน้า ๑๑๘

ที่คิดร้ายต่อพระเจ้าแผ่นดิน และทรัพย์สินเงินทองต่างๆ ถูกริบเพื่อนำไปแจกจ่ายแก่บรรดาสมัครพรรคพวกของพระองค์[๑๗๔] ผู้เขียนบทความอ้างถึงความคิดของมาคิอาเวลลีในเรื่องนี้ ดังนี้

> ...ผู้ปกครองซึ่งประสบความสำเร็จอย่างใหญ่หลวงมักเป็นผู้ที่ไม่รักษาคำพูด แต่เป็นผู้ที่รู้จักใช้เล่ห์กลหลอกลวงอย่างฉลาดต่างหาก และในที่สุดเขาก็จะชนะคนอื่นๆ ซึ่งปฏิบัติแต่ภายในกรอบที่ซื่อสัตย์เท่านั้น...ผู้ปกครองที่ฉลาดสุขุมจึงไม่สามารถและไม่ควรจะรักษาคำพูดเสมอไป ถ้าทำเช่นนั้นแล้ว มันจะทำให้เขาเสียประโยชน์หรือเมื่อเขาไม่มีความจำเป็นที่จะต้องรักษาสัญญาต่อไป เขาก็ควรจะละทิ้งข้อตกลงนั้นได้[๑๗๕]

รูปแบบพฤติกรรมอีกประการหนึ่ง คือ การจัดการเรื่องอำนาจอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด แม้จะต้องใช้ความรุนแรงและโหดร้าย เช่น หลังจากที่ทรงมีคำสั่งให้สำเร็จโทษสมเด็จพระเชษฐาธิราชและองค์พระอัมฤทธิ์ พระราชมารดา สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสั่งให้ประหารชีวิตทุกคนที่เป็นพวกพ้องของสมเด็จพระเชษฐาธิราช รวมทั้งผู้ที่มิได้เข้าร่วมในการกบฏกับพระองค์ คนอื่นๆ นอกนั้นถูกเนรเทศบ้าง ถูกย้ายสังกัดหรือกรมกองบ้าง หรือถูกถอดออกจากตำแหน่งบ้าง ทรัพย์สินเงินทองของผู้ที่ถูกลงโทษทั้งหลายถูกนำไปจ่ายแจกในบรรดาพวกพ้องของพระองค์ทั้งสิ้น[๑๗๖] สมบัติ จันทรวงศ์ อ้างคำสอนของมาคิอาเวลลีที่สอดคล้องกับรูปแบบพฤติกรรมเช่นนี้ ดังนี้

> ...เมื่อยึดครองรัฐได้แล้ว ผู้ปกครองใหม่ต้องใคร่ครวญว่า ภัยพิบัติอะไรบ้างที่เขาต้องจัดการให้หมดในครั้งเดียวเพื่อที่ว่าเขาจะได้ไม่ต้องทำซ้ำๆ ทุกวัน...ความรุนแรงนั้นควรจะทำในครั้งเดียวให้หมด เพราะยิ่งมีน้อยก็ควรจะทำความโกรธแค้นแก่ประชาชนน้อยลง ส่วนการสร้างความดีที่มีประโยชน์ ควรค่อยๆ ทำเพื่อประชาชนที่ไปจะได้รู้สึกดีขึ้นตามลำดับ[๑๗๗]

เราคงไม่สามารถยืนยันได้ว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองในภาพของ “ผู้ปกครองที่มีพฤติกรรมทางการเมืองแบบมาคิอาเวลลี” ที่นำเสนอนี้ สอดคล้องกับความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์เพียงใด นอกจากจะมีปัญหาเรื่องหลักฐานข้อมูลที่จะต้องมีการประเมินตรวจสอบว่ามีความน่าเชื่อถือเพียงใดแล้ว การประเมินพฤติกรรมของบุคคลกลับเป็นเรื่องยากยิ่ง เพราะสามารถจะมองได้ในหลายแง่หลายมุม ทั้งนี้ยังไม่ต้องพูดถึงอคติต่อตัวบุคคลที่ผู้ประเมินมักจะมี อย่างไรก็ตาม “ภาพอดีต” ที่นำเสนอนี้ เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของแนวทางการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของอยุธยาตอนปลาย ซึ่งนอกจากจะต้องมีการรื้อฟื้นหรือประกอบสร้างขึ้นอีกหลายด้านหลายประเด็นแล้ว ยังจะต้องมีการวิเคราะห์จากแง่มุมและแนวทางต่างๆ ด้วย

---

[๑๗๔] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๖๘-๗๖

[๑๗๕] อ้างใน *เรื่องเดียวกัน* เชิงอรรถที่ ๕๔ หน้า ๑๑๘

[๑๗๖] *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๗๔

[๑๗๗] อ้างใน *เรื่องเดียวกัน* เชิงอรรถ ๕๒ หน้า ๑๑๘

สรุป

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมด คงจะพอมองเห็นแล้วว่า สิ่งที่เรียกว่า “ความรู้” ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลายยากจะถือเป็นองค์ความรู้ (a body of knowledge) ที่ผนวกขึ้นเป็นเนื้อเดียวกัน เพราะความรู้เรื่องนี้ได้รับการ “ประกอบสร้าง” (constructed) ขึ้นในหลายยุคหลายสมัย แต่ละยุคสมัยมีความคิด ค่านิยม ตลอดจนปัญหาและความจำเป็นที่จะต้อง “สร้าง” และ “ใช้” ประวัติศาสตร์ต่างกันไป อย่างไรก็ดี ความรู้เรื่องอยุธยา รวมทั้งประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลาย ที่ได้ประกอบสร้างขึ้นในยุคสมัยต่างๆ มี*ลักษณะร่วมและ/หรือความเชื่อมโยงกัน*ที่พอมองเห็นได้ระดับหนึ่ง

เรามีความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาที่อาจจะเรียกได้ว่าเป็น “ความรู้ทางประวัติศาสตร์ตามจารีต” (traditional historical knowledge) ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับการประกอบสร้างขึ้นในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จารีตหรือแบบแผนสำคัญในการประกอบสร้างความรู้นี้คือ พระราชพงศาวดาร แม้จะมีความรู้ตามจารีตอื่นๆ อยู่ด้วย เช่น บันทึกความทรงจำและปูมโหร แต่ความรู้ตามแบบพระราชพงศาวดารนับเป็นความรู้สำคัญที่สุด นอกจากความรู้ในลักษณะนี้จะมีความสำคัญในแง่ที่ ศาสตราจารย์โยเนะโอะ อิชิอิ เรียกว่าเป็น “เครื่องราชูปโภค” ชนิดหนึ่งแล้ว การประกอบสร้างความรู้เรื่องอยุธยาขึ้นในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังมีความจำเป็นในช่วงสมัยในแง่การรื้อฟื้น “แบบแผน” และ “จารีต” ด้านต่างๆ “เมื่อครั้งบ้านเมืองยังดี” เพื่อนำมาเป็น “แบบอย่าง” ในการก่อร่างสร้างตัวขึ้นใหม่ของอาณาจักรไทย ที่ได้ล่มสลายไปเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าเป็นครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๓๑๐

เราเรียกว่าความรู้ของช่วงสมัยนี้ว่า “ความรู้ตามจารีต” เพราะประกอบสร้างขึ้นในรูปแบบพระราชพงศาวดารเป็นแบบแผนหลักในการประกอบสร้างเรื่องราวของอดีตมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เมื่อถึงช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความรู้นี้เป็นความรู้ที่ “ลงตัว” ตามจารีตในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จะเห็นได้ว่า พระราชพงศาวดารสำคัญทั้ง ๔ ฉบับที่มีการชำระเรียบเรียงขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีเนื้อความหลัก (คือเนื้อความในส่วนของประวัติศาสตร์อยุธยา) แตกต่างกันน้อยมาก และในส่วนที่เกี่ยวกับอยุธยาตอนปลายนั้น เห็นได้ชัดว่ามีความพยายามที่จะทำให้เรื่องราว “ลงตัว” หรือสมบูรณ์ยิ่งขึ้น กล่าวคือจากความสับสนที่ยังปรากฏใน*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* กลายเป็นเรื่องราวที่มีเนื้อความเกือบจะเหมือนกันในอีก ๓ ฉบับต่อมา คือ ฉบับบริติชมิวเซียม ฉบับสองเล่ม และฉบับพระราชหัตถเลขา หากเปรียบเทียบความรู้เรื่องอยุธยาที่ประกอบสร้างขึ้นในช่วงสมัยนี้ กับความรู้เกี่ยวกับยุคสมัยก่อนหน้านั้นที่ปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารบางฉบับที่กล่าวข้างต้น จะเห็นได้ชัดว่าความรู้ประวัติศาสตร์ก่อนสมัยอยุธยายังพร่าเลือนหรือแม้กระทั่งเลอะเลือนอย่างมาก

โครงสร้างหลักของความรู้ตามแบบแผนที่ถือว่า “ลงตัว” แล้วคือ ลำดับรัชกาลต่างๆ ของสมัยอยุธยา แม้จะมีความแตกต่างคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับจำนวนพระมหากษัตริย์ ศักราช และรายละเอียดเหตุการณ์อื่นๆ อยู่บ้าง แต่เป็นความแตกต่างคลาดเคลื่อนที่มิได้มีผลกระทบสำคัญต่อโครงสร้าง ที่สำคัญคือ หลักฐานข้อมูลที่มีการค้นพบหรือเผยแพร่ในเวลาต่อมา โดยเฉพาะบันทึกของชาวตะวันตก ยืนยันความลงตัวของความรู้ตาม

จารีต และโครงสร้างความรู้นี้เองที่ได้รับ*การสืบทอดให้เป็นรากฐานของความรู้สมัยอยุธยาที่ประกอบสร้างขึ้นในช่วงสมัยต่อๆ มา*

การประกอบสร้างความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาในสมัยที่สยามปรับตัวไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ประกอบด้วยลักษณะสำคัญ ๒ ประการ คือ ๑) การสืบค้นหลักฐานข้อมูลที่จะใช้ในการตรวจสอบยืนยัน และ/หรือขยายเนื้อหารายละเอียดของเรื่องราว ๒) การจัดระเบียบความรู้ที่มีอยู่และข้อมูลรายละเอียดที่สืบค้นได้ใหม่ ลักษณะหนึ่งของการจัดระเบียบดังกล่าวคือ การอาศัย “วิธีการทางประวัติศาสตร์” (historical method) ที่มีการพัฒนาขึ้นในโลกตะวันตก ทั้งในแง่การตรวจสอบ ประเมิน ชั่งน้ำหนัก และวิพากษ์ความน่าเชื่อถือของเรื่องราวและข้อมูลหลักฐานต่างๆ ในการเรียบเรียงหรือประกอบสร้างเรื่องราวในลักษณะเป็น “เรื่องเล่า” (narrative) ซึ่งพ้นไปจากแบบแผนดั้งเดิม คือพระราชพงศาวดาร นอกจากนั้น ในการจัดระเบียบหลักฐานและเรื่องราวประวัติศาสตร์อยุธยา ยังมีการรับ “ขนบ” ทางวิชาการด้านประวัติศาสตร์บางอย่างของตะวันตกด้วย โดยเฉพาะความคิดเรื่อง “ราชวงศ์” และ “ยุคสมัย”

ความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาที่ประกอบสร้างขึ้น เริ่มปรากฏตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะในงานพระราชนิพนธ์มีการแบ่งช่วงสมัยเป็น “ราชวงศ์” และมีการใช้คำว่า “history” แม้จะยังมิได้มีการบัญญัติคำว่า “ประวัติศาสตร์” ขึ้นในขณะนั้น การศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์เริ่มมีแบบแผนการศึกษาค้นคว้าอย่างชัดเจนในรัชกาลต่อมา คือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เราอาจเรียกความรู้ที่ประกอบสร้างขึ้นในช่วงสมัยนี้ได้ว่าเป็น “ความรู้สมัยใหม่ทางประวัติศาสตร์” (modern historical knowledge)

ความจำเป็นที่สำคัญยิ่งของสยามในช่วงสมัยนี้ คือ การยอมรับความเป็นชาติจากโลกตะวันตก ดังนั้น การประกอบสร้างเรื่องราวความเป็นมาของชาติ อันจะเป็นหลักฐานสำคัญสำหรับการยอมรับความเป็นชาติ จะต้องมีความน่าเชื่อถือ การใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์อันเป็นวิทยาการสมัยใหม่ของตะวันตกจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น ในช่วงสมัยนี้การนำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ยังมิได้ปรากฏการใช้ขนบทางวิชาการสมัยใหม่ (เช่น การอ้างอิง) อย่างเต็มรูปแบบเช่นปัจจุบัน แต่ในแง่ “เจตนารมณ์” แห่งการศึกษาค้นคว้าเพื่อแสวงหาความรู้ เห็นได้ชัดว่า “สมัยใหม่” มาก

พัฒนาการสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การประกอบสร้างเรื่องราวอยุธยามีลักษณะที่อาจเรียกว่าเป็นไปในเชิง “วิพากษ์” มากขึ้น กล่าวคือ มิได้เป็นเพียงการ “เล่าเรื่อง” ไปตามเหตุการณ์เท่านั้น แต่ยังมีความพยายามที่จะ “ประเมินสถานการณ์” ตามเรื่องราวพร้อมไปกับค้นหา “รูปแบบ” (patterns) ทั้งของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และพฤติกรรมของบุคคลที่ปรากฏในเรื่องราวนั้นๆ

การประกอบสร้างเรื่องราวในเชิงวิพากษ์ความจริง ปรากฏบ้างแล้วในพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ที่นำมาใช้ในการศึกษา แต่หากจะเปรียบเทียบ “การวิพากษ์” ในพระราชพงศาวดารและการวิพากษ์ของ “สมัยใหม่” จะเห็นความแตกต่างชัดเจนทั้งในแง่ค่านิยมและเจตนารมณ์แห่งยุคสมัย ค่านิยมหลักในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะ “บาป-บุญ คุณ-โทษ” การวิพากษ์เชิงตำหนิพฤติกรรมของพระมหากษัตริย์บางองค์ในช่วงอยุธยาตอนปลาย

น่าจะมีส่วนสะท้อนความต้องการของราชสำนักในการฟื้นฟูการพระศาสนาที่เสื่อมโทรมลงไปภายหลังการเสียกรุง และปลูกฝังศรัทธาในพระพุทธศาสนาแก่อาณาประชาราษฎร์ เมื่อถึงสมัยที่มีการรับค่านิยมและแนวความคิดทางวิชาการสมัยใหม่ของตะวันตก การวิพากษ์เปลี่ยนมาเป็นเรื่อง “ความรุ่งเรืองและความเสื่อม” ของยุคสมัย

การมองภาพอยุธยาตอนปลายโดยเฉพาะราชวงศ์บ้านพลูหลวงอยู่ในช่วงสมัยของ “ความเสื่อม” เห็นได้ชัดในพระราชนิพนธ์และพระราชวินิจฉัยประเด็นต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระนิพนธ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ได้นำมาพิจารณาในที่นี้ น่าจะสะท้อนความต้องการที่จะให้ราชวงศ์นี้เป็นผู้ “รับภาระทางประวัติศาสตร์” ของความล้มเหลวและการสูญเสียครั้งสำคัญนี้ในประวัติศาสตร์ชาติไทย

แม้ว่า “ความรู้สมัยใหม่ทางประวัติศาสตร์” ตั้งแต่ประมาณรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๗ จะสะท้อนค่านิยมและความจำเป็นเฉพาะของยุคสมัยดังได้กล่าวแล้ว การพัฒนาความรู้ทางประวัติศาสตร์ให้เป็นวิชาการ โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ของตะวันตก (รวมทั้งการนำคำว่า “ประวัติศาสตร์” มาใช้ในความหมายเดียวกับ “history”) เป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าและประกอบสร้างความรู้ยังดำเนินต่อมาและกลายเป็นส่วนสำคัญเชื่อมโยงความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาที่ปรากฏอีก ๒ ลักษณะ ซึ่งในที่นี้เรียกว่า “ประวัติศาสตร์ชาตินิยม” และ “ประวัติศาสตร์วิชาการ” ล้วนแต่อยู่ใน*แนวทางเดียวกัน*กับประวัติศาสตร์ที่พัฒนาขึ้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความรู้ในแนวที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์ชาตินิยม” มีความสืบเนื่องและเกี่ยวข้องกับ “ความรู้สมัยใหม่ทางประวัติศาสตร์” ที่ได้กล่าวแล้ว ทั้งในแง่การมี “ชาติ” และการเป็นวิชาการสมัยใหม่ ที่น่าสังเกตอย่างยิ่งคือ “ประวัติศาสตร์ชาตินิยม” มิได้ปรากฏในรูปแบบ “ความรู้ทางประวัติศาสตร์” เท่านั้น แต่มีการเผยแพร่ในแง่เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ (หรือ “อิงประวัติศาสตร์”) ผ่านสื่อหลากหลาย ตั้งแต่ละครในระยะแรกๆ มาเป็นภาพยนตร์ และละครโทรทัศน์ในเวลาต่อมา ดังนั้น “ประวัติศาสตร์ชาตินิยม” จึงมิใช่ปรากฏการณ์เฉพาะของยุคสมัยใดสมัยหนึ่งเท่านั้น แต่น่าจะถือว่าเป็น “ประเภท” (genre) หนึ่ง หรือแนวทางหนึ่งของการนำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ในสังคมที่ได้รับการปลูกฝังความคิดเรื่องชาติเป็นเวลายาวนานอย่างไทย “ประวัติศาสตร์” ในแนวนี้สามารถเรียกร้องความสนใจจากสังคมได้ง่าย โดยเฉพาะในยุคสมัยที่สามารถจะนำเรื่องราวมาเผยแพร่ผ่านสื่อสมัยใหม่หลากหลายรูปแบบ

สิ่งที่จะต้องย้ำในที่นี้คือ พัฒนาการของประวัติศาสตร์ในแง่การเป็นวิชาการสมัยใหม่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ในระยะแรกลักษณะอันเป็นขนบทางวิชาการของ “วิธีการทางประวัติศาสตร์” ยังไม่ปรากฏชัดเจน แต่มี “เจตนารมณ์” ในการแสวงหาความรู้ตามแนวทางที่ได้รับการยอมรับเป็นมาตรฐานร่วมกัน อย่างไรก็ดี *ผลงานที่เป็นความรู้ในแนวนี้เอง ที่ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลาย* เพราะผลงานสำคัญหลายเรื่องอาศัยหลักฐานข้อมูลของตะวันตก ที่บันทึกเรื่องราวไว้เป็นจำนวนมาก มีประเด็นที่ต้องศึกษาค้นคว้าและถกเถียงเป็นจำนวนมาก

ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของลักษณะและสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ (เช่น ปัญหาการช่วงชิงอำนาจทางการเมือง) การต่างประเทศ การค้า ศาสนา และอื่นๆ

"กำลังผลิต" ของสถาบันอุดมศึกษาในไทยและต่างประเทศ ทั้งเนื้อหาสาระ ประเด็นในการศึกษา แนวคิดและแนวทางการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์พัฒนาไปมากในหลายทศวรรษที่ผ่านมา พิจารณาได้จาก*ความรู้ในเชิงเนื้อหาสาระ*ที่ขยายออกไปจากการศึกษาค้นคว้าเอกสารหลักฐานข้อมูลใหม่ๆ โดยเฉพาะที่เป็นภาษาต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นตะวันตก จีน และภาษาชาติเพื่อนบ้าน และความรู้ที่เป็น*แนวคิดและแนวทางการศึกษาค้นคว้า*ทำให้มีมุมมอง หรือการเปิดประเด็นความคิดใหม่ๆ ทำให้เราเห็น "ภาพอดีต" ชัดเจนขึ้นมาก

แม้ความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาจะประกอบด้วย "ความรู้" ในรูปแบบหลากหลายทั้งที่อยู่ในแนว*จารีต*และที่เป็นความรู้*สมัยใหม่* แต่ความรู้ในรูปแบบและแนวทางต่างๆ มิได้เป็นเอกเทศ ความรู้แนวจารีตยังคงเป็นรากฐานสำคัญของความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยา (ยังคงยึดลำดับรัชกาลตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารจนทุกวันนี้) ที่มีการพัฒนาต่อมา แม้ว่า "แหล่งผลิตความรู้" ได้เปลี่ยนจาก "ราชสำนัก" เป็น "สถาบันทางวิชาการ" (ยังไม่นับบุคคลและองค์กรอื่นๆ) นอกจากนั้น แม้ว่าความรู้ในรูปแบบและแนวทางที่กล่าวถึงในที่นี้จะเริ่มปรากฏในช่วงสมัยที่แตกต่างกัน แต่มีพัฒนาการที่ต่อเนื่องคาบเกี่ยวจนไม่อาจกล่าวว่าเป็นความรู้เฉพาะของสมัยใด ความรู้รูปแบบต่างๆ ที่พัฒนาขึ้นตั้งแต่ช่วงรัชกาลที่ ๕ กล่าวได้ว่าเป็นความรู้ที่มีลักษณะร่วมสำคัญคือเป็นความรู้ที่เป็น "วิชาการสมัยใหม่"

การศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยามีความก้าวหน้าอย่างมาก แต่ยังมีเรื่องราวที่จะต้องมีการศึกษาค้นคว้าอีกมาก พัฒนาการความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่เป็นผลการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการ อาจจะมิได้ดำเนินควบคู่ไปกับ "ความรู้" ในลักษณะที่อาจเรียกว่าเป็น "ความทรงจำทางสังคม" (social memory) ของคนส่วนใหญ่ในสังคมก็ได้[๑๗๘] จึงเป็นสิ่งน่าสนใจว่า สังคมส่วนใหญ่ "รับรู้" หรือ "ยอมรับ" พัฒนาการความรู้ทางประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาหรือไม่ เพียงใด สิ่งที่ควรจะมีการศึกษาค้นคว้าต่อไปอีกประการหนึ่งจึงได้แก่ กระบวนการที่ "ความรู้ทางวิชาการ" ได้รับการถ่ายทอดหรือแปรสภาพไปเป็นความรู้ในลักษณะ "ความทรงจำทางสังคม" โดยผ่านกระบวนการต่างๆ เช่น แบบเรียน และการเผยแพร่ผ่านสื่อรูปแบบต่างๆ ที่เป็นไปได้ในปัจจุบัน ตั้งแต่การ์ตูนไปจนถึงภาพยนตร์

[๑๗๘] โปรดดูประเด็นนี้ในบทที่ ๑ ของ John Tosh with Sean Lang, *The Pursuit of History*, Fourth edition (Harlow: Pearson/Longman, 2007) หน้า ๑-๒๗

หัวข้อที่ ๒

ราชอาณาจักรอยุธยาในโลกาภิวัตน์ระยะแรก: พลวัตของการทูตไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย กรณีการติดต่อกับชาติตะวันตก

ภาวรรณ เรืองศิลป์[๑๗๕]

๑. ที่มาและความสำคัญของการศึกษา

อยุธยากับโลกาภิวัตน์ระยะแรก

ราชอาณาจักรอยุธยาเป็นศูนย์กลางทางอำนาจที่สำคัญที่สุดของชนชาติไทยในช่วงเวลาอย่างเป็นทางการระหว่าง พ.ศ. ๑๘๙๓–๒๓๑๐ (ค.ศ. ๑๓๕๐-๑๗๖๗) อำนาจของอยุธยาอยู่บนพื้นฐานของความสามารถในการควบคุมกำลังคนเพื่อประโยชน์ทางการทหารและเศรษฐกิจ เป็นที่รวมศูนย์อำนาจทั้งทางการเมืองในฐานะนครหลวงแห่งราชอาณาจักรและศูนย์กลางทางเศรษฐกิจในฐานะเมืองท่านานาชาติ นับตั้งแต่การถือกำเนิดจนถึงการล่มสลายของอาณาจักร พัฒนาการของอยุธยาเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับการมีปฏิสัมพันธ์กับโลกอื่นทั้งที่อยู่ภายในภูมิภาครอบข้างและภายนอกภูมิภาคที่ไกลออกไป

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ว่าด้วยกำเนิดและการเติบโตระยะแรกของอาณาจักรอยุธยาให้ภาพของหน่วยการเมืองที่พัฒนาขึ้นบนพื้นฐานของความเป็นสังคมเลี้ยงตนเองด้วยการเกษตร ที่สำคัญคืองานของชาญวิทย์ เกษตรศิริ[๑๘๐] และความเป็นรัฐทหารที่ให้ความสำคัญกับการขยายดินแดนและการเกณฑ์กำลังคน ดังที่นำเสนอโดยเดวิด เค วัยอาจ (David K. Wyatt)[๑๘๑] อย่างไรก็ตาม คริส เบเกอร์ (Chris Baker) ได้แย้งว่าอยุธยาผงาดขึ้นสู่ความเป็นมหาอำนาจบนภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ด้วยความเชื่อมโยงกับปฏิสัมพันธ์ทางสมุทร (maritime intercourse) มาแต่ต้น โดยใช้เอกสารจีนในการสนับสนุนแนวคิดนี้[๑๘๒] เจ. คาธิริธัมบี-เวลส์ (J. Kathirithamby-Wells) ใช้แนวคิดเรื่อง “รัฐเมืองท่า” (port-polity) เป็นเครื่องมือในการอธิบายการเติบโตและดำรงอยู่ของรัฐจำนวนหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพัฒนาการทาง

---

[๑๗๕] อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และอนุกรรมการพิจารณาและเรียบเรียงประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา

[๑๘๐] Charnvit Kasetsiri, *The Rise of Ayudhya: A History of Siam in the Fourteenth and Fifteenth Centuries* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1976).

[๑๘๑] David K. Wyatt, *Thailand: A Short History* (repr., Chiang Mai: Silkworm Books, 2001).

[๑๘๒] Chris Baker, ‘Ayutthaya Rising: From Land or Sea?’, *JSEAS* 34/1 (February 2003), 41-62.

การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่ผูกพันอยู่กับการติดต่อทางทะเล อยุธยาเป็นรัฐเมืองท่าที่รุ่งเรืองที่สุดแห่งหนึ่งของภูมิภาค กล่าวคือ ในฐานะเมืองหลวงและเมืองท่าการค้า อยุธยาเป็นทั้งศูนย์กลางทางอำนาจการเมืองและทางเศรษฐกิจ[๑๘๓] พัฒนาการของอยุธยาเป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ที่แอนโธนี รีด (Anthony Reid) นิยามว่า "ยุคแห่งการค้า" ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ทำให้ภูมิภาคเกิดความเชื่อมโยงกันในปริมาณมากอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน อันส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัตถุและภูมิปัญญาผ่านการค้าและกิจกรรมทางสมุทรอื่นๆ[๑๘๔] งานศึกษาเหล่านี้อธิบายอยุธยาในบริบทของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียตะวันออกที่มีจีนเป็นศูนย์กลางเป็นหลัก

นอกจากนี้ มีความพยายามที่จะอธิบายประวัติศาสตร์ของอยุธยาในบริบทที่กว้างกว่าระดับภูมิภาคเอเชีย ด้วยการเชื่อมโยงเข้ากับพัฒนาการประวัติศาสตร์โลก งานของวิคเตอร์ ลีเบอร์แมน (Victor Lieberman) เรื่อง Strange Parallels นำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปเชื่อมโยงและเทียบเคียงกับประวัติศาสตร์ภูมิภาคอื่น ที่สำคัญคือ รัสเซีย ฝรั่งเศส แสดงให้เห็นว่าการขยายตัวทางดินแดนและระบบบริหารราชการของอยุธยาเกิดขึ้นพร้อมกับปรากฏการณ์ลักษณะเดียวกันในที่อื่นของโลกร่วมสมัย[๑๘๕]

งานอีกจำนวนหนึ่งอธิบายพัฒนาการของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอยุธยาผ่านตัวขับเคลื่อนทางประวัติศาสตร์จากภายนอก การศึกษาของแอนโธนี รีด ที่กล่าวถึงข้างต้นให้น้ำหนักกับชาวยุโรปในฐานะที่เป็นปัจจัยขับเคลื่อนจากภายนอกที่สำคัญประการหนึ่ง โดยเสนอว่า การเข้ามาแทรกแซงของชาวยุโรปส่งผลให้ "ยุคแห่งการค้า" ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องสิ้นสุดลงในราวทศวรรษ ๑๖๘๐ หลังจากที่ชาวยุโรปประสบความสำเร็จในการครอบครองเมืองท่าการค้าและจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญรวมถึงควบคุมเส้นทางการค้าทางทะเลในภูมิภาค ซึ่งเป็นการลิดรอนภาวะความเป็นเสรีของ "การค้าภายในเอเชีย" (Intra-Asian trade) ซึ่งเป็นการตอบสนองความต้องการภายในระหว่างภูมิภาครอบมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนใต้

"โลกาภิวัตน์" (globalization) เป็นแนวคิดที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่สังคมโลกถูกถักทอเข้าด้วยกันผ่านความเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่ข้ามพรมแดนของชาติและวัฒนธรรม ในหนังสือ First Globalization: the Eurasian Exchange, 1500-1800 ผู้เขียน คือ เจฟฟรีย์ ซี. กันน์ (Geoffrey C. Gunn) ได้นำแนวคิดเรื่องโลกาภิวัตน์มาอธิบายประวัติศาสตร์โลกในช่วงเวลาตั้งแต่ประมาณปี ค.ศ. ๑๕๐๐ ถึง ๑๘๐๐ ว่าโลกได้มีประสบการณ์กับ "โลกาภิวัตน์ระยะแรก" (first globalization)

---

[๑๘๓] J. Kathirithamby-Wells, 'Introduction: An Overview', in J. Kathirithamby-Wells and John Villiers (eds.), *The Southeast Asian Port and Polity: Rise and Demise* (Singapore: Singapore University Press, 1990), 1-16.

[๑๘๔] Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680*, I: *The Land below the Winds* (New Haven: Yale University Press, 1988) and II: *Expansion and Crisis* (New Haven: Yale University Press, 1993).

[๑๘๕] Victor Lieberman, *Strange Parallels: Southeast Asia in Global Context, c. 800-1830* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

ซึ่งมีความหมายเฉพาะที่ครอบคลุม “การแลกเปลี่ยนระหว่างยุโรป-เอเชีย” (Eurasian exchange) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแลกเปลี่ยนทางด้านความคิดและวัฒนธรรม คำถามสำคัญของกันน์คือ ความแตกต่างของยุโรปและเอเชียในการพัฒนาสู่ความเป็นสมัยใหม่เป็นผลมาจากการแลกเปลี่ยนทางภูมิปัญญาที่ไม่เสมอภาคในช่วงศตวรรษแห่งโลกาภิวัตน์ระยะแรกหรือไม่[๑๙๖]

ราชอาณาจักรอยุธยาถือได้ว่าดำรงอยู่และมีพัฒนาการในช่วง “โลกาภิวัตน์ระยะแรก” อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์อยุธยาถูกกล่าวถึงในงานของกันน์อย่างผิวเผินเท่านั้น ผู้เขียนใช้ตัวอย่างของการติดต่อระหว่างกษัตริย์อยุธยา คือ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชกับชาวฝรั่งเศส ซึ่งเป็นกรณีที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการและผู้สนใจประวัติศาสตร์อยุธยาอย่างมาก ด้วยเป็นทั้งความน่าสนใจของยุคสมัยและเป็นที่เข้าถึงได้สำหรับผู้ศึกษารุ่นหลังผ่านเอกสารร่วมสมัย (ที่ผลิตโดยผู้บันทึกชาวฝรั่งเศสเสียเป็นส่วนใหญ่) ทำให้ดูเหมือนว่า พระองค์เป็นผู้ริเริ่มความสนใจที่จะเชื่อมโยงอยุธยากับโลกภายนอก หรืออยุธยาเพิ่งเริ่มเปิดประตูสู่โลกในรัชสมัยนี้

อย่างไรก็ตาม ยังมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์จำนวนมากนอกเหนือจากเอกสารฝรั่งเศสร่วมสมัย เช่น เอกสารจีนที่คริส เบเกอร์ใช้ในการศึกษา เอกสารของชาติการค้าตะวันตกอื่นๆ ที่ชี้ให้เห็นว่าอยุธยามีความสนใจและความจำเป็นที่จะติดต่อกับโลกภายนอกมานับตั้งแต่การก่อตั้งอาณาจักร ซึ่งการมีส่วนร่วมในกระบวนการ “โลกาภิวัตน์ระยะแรก” จะดำเนินอยู่ตลอดไปจวบจนการล่มสลายของราชอาณาจักร

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ “ยุคทองของการทูตอยุธยา” และ “การโดดเดี่ยวตนเอง”

ในฐานะที่เป็นราชธานีอายุกว่าสี่ร้อยปีของคนไทยและในฐานะที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจการค้าของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างการค้าในมหาสมุทรอินเดียและเอเชียตะวันออก การล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๓๑๐ (ค.ศ. ๑๗๖๗) ย่อมก่อให้เกิดแรงสะเทือนต่อผู้ที่อยู่ร่วมสมัย เหตุแห่งการล่มสลายครั้งนั้นได้กลายเป็นประเด็นที่ถูกตั้งคำถาม และเป็นปัญหาที่สำคัญในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย

นอกเหนือจากการประณามหรือตั้งคำถามกับศีลธรรมจรรยาและความสามารถของผู้ปกครองสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง ราชวงศ์ถูกมองว่าเป็นผู้ทำลายสิ่งที่ดีหลายประการที่มีมาก่อนหน้า ซึ่งรวมถึงการดำเนินการแลกเปลี่ยนทางการทูตกับตะวันตก ส่วนหนึ่งของวาทกรรมว่าด้วยความเสื่อมในประวัติศาสตร์นิพนธ์ของกรุงศรีอยุธยาตอนปลายยังได้ใช้ข้อสนับสนุนจากภาวะของการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของอยุธยา ซึ่งมักเป็นประเด็นสนใจในประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ผลิตโดยนัก

---

[๑๙๖] Geoffrey C. Gunn, *First Globalization: The Eurasian Exchange, 1500-1800* (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003).

ประวัติศาสตร์ตะวันตก และมีแนวโน้มที่จะสรุปว่า อยุธยาโดยเฉพาะอย่างยิ่งสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง กล่าวคือนับจากหลังสมัยพระนารายณ์ลงมา มีพฤติกรรม “โดดเดี่ยวตนเอง” จากโลกภายนอก

วาทกรรมลักษณะนี้มีพื้นฐานมาจากข้อสนับสนุนว่า รัชสมัยของพระนารายณ์นับเป็น “ยุคทอง” ของการทูตไทย ซึ่งมีการแลกเปลี่ยนคณะทูตกับชาติที่ทรงอิทธิพลของยุค คือ ฝรั่งเศส โปรตุเกส วาติกัน ฮอลันดา (ที่ปัตตาเวีย) และเปอร์เซีย พระองค์ทรงดำเนินการทูตในเชิงรุก ด้วยการส่งคณะทูตสยามไปเยือนหลายประเทศนั้น รวมทั้งการสืบต่อราชประเพณีเดิมของการถวายบรรณาการไปยังราชสำนักจีน แต่ราชวงศ์บ้านพลูหลวงถูกกล่าวหาว่าได้ทำให้อยุธยาโดดเดี่ยวด้วยการตัดสัมพันธ์กับ “ชาติตะวันตก” โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้วยการขับไล่ฝรั่งเศสออกจากราชอาณาจักรเมื่อคราวผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใน พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘)

การสรุปเช่นนี้มีปัญหาสำคัญหลายประการ ประการแรกคือ เป็นการวิเคราะห์จากการเลือกให้ความสำคัญกับเหตุการณ์เฉพาะ คือ การขับไล่ฝรั่งเศสออกจากสยามของพระเพทราชา โดยที่ไม่ได้นำข้อเท็จจริงอื่นมาประกอบด้วย อาทิ การตัดสัมพันธ์กับชาติตะวันตกได้เริ่มมาตั้งแต่ปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์แล้ว เมื่อพระองค์ทรงประกาศสงครามกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ หรืออีไอซี (English East India Company, EIC) ใน พ.ศ. ๒๒๓๐ (ค.ศ. ๑๖๘๗)[๑๙๗] ประการที่สองคือ ข้อสรุปลักษณะนี้ของนักประวัติศาสตร์ ที่สำคัญคือ อี. ดับบลิว. ฮัทชินสัน (E.W. Hutchinson)[๑๙๘] เป็นการอนุมานบนพื้นฐานการใช้เอกสารที่จำกัด ฮัทชินสันใช้ข้อมูลจากเอกสารฝรั่งเศสและอังกฤษ ปัญหาทั้งสองประการมีจุดร่วมกันคือการยึดถือยุโรปเป็นศูนย์กลาง (Euro-centrism) ในการอธิบาย

อย่างไรก็ตาม ในงานศึกษาแนวทวนกระแสของนักวิชาการในสมัยหลังได้มีการพยายามทบทวนและท้าทายการตีความเช่นนี้ โดยเฉพาะเมื่อมีการเข้าถึงหลักฐานใหม่ที่แตกต่างจากเดิมมากขึ้น งานศึกษาโดยธีรวัต ณ ป้อมเพชร แสดงให้เห็นว่าอยุธยาไม่ได้โดดเดี่ยวตนเองจากประชาคมนานาชาติ เขาได้ชี้ให้เห็นจุดบกพร่องของงานศึกษาเก่า โดยเฉพาะข้อจำกัดของการใช้หลักฐานในงานเหล่านั้นที่เน้นเอกสารของพวกอังกฤษและฝรั่งเศส งานของธีรวัตใช้เอกสารฮอลันดาในการพิสูจน์ว่า ราชสำนักอยุธยามิได้โดดเดี่ยวตนเองจากโลกภายนอกและจากการติดต่อกับชาติตะวันตก ในทางตรงกันข้าม เมื่อได้ตัดสัมพันธ์กับอังกฤษและฝรั่งเศสแล้ว สมเด็จพระเพทราชาทรงหวังพึ่งพาฮอลันดาเสียด้วยซ้ำในปีแรกหลังจากการ

---

[๑๙๗] บริษัทอีไอซีได้ถอนตัวออกจากอยุธยาไปก่อนหน้าการประกาศสงครามแล้วสามปี ความขัดแย้งระหว่างอยุธยากับพวกอังกฤษเป็นผลมาจากการกระทำมิชอบของข้าราชการชาวอังกฤษที่คอนสแตนติน ฟอลคอนจัดหามารับใช้เบื้องพระยุคลบาทหลังจากที่คนเหล่านี้ใช้มะริดและตะนาวศรีเป็นฐานออกไปโจมตีเรือของบริษัทฯ ในอ่าวเบงกอล ทำให้อีไอซีไม่พอใจและตอบโต้อยุธยา

[๑๙๘] E.W. Hutchinson, *Adventurers in Siam in the Seventeenth Century* (London: The Royal Asiatic Society, 1940), 192.

ปราบดาภิเษกของพระองค์[๑๙๕] แม้จะเป็นเอกสารของชาติตะวันตกอย่างฮอลันดา แต่ได้แสดงให้เห็นว่าการค้าและการติดต่อกับชาวต่างชาติทั้งจากทะเลจีน มหาสมุทรอินเดีย และยุโรปยังคงมีความสำคัญยิ่งสำหรับอยุธยา

ประเด็นหลักของการศึกษา

ดังที่ได้อธิบายแล้วว่า ส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ว่าด้วยความเสื่อมของอยุธยาตอนปลายตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้อสรุปที่ว่าราชสำนักอยุธยาได้ลดระดับความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ภาพของราชวงศ์บ้านพลูหลวงถูกนำเสนออย่างแตกต่างกับรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งเป็นที่รู้จักว่ามีกิจกรรมทางการทูตอย่างมาก นี่เป็นข้อสรุปหรือการตีความที่อยู่บนพื้นฐานของการอ้างอิงหลักฐานตะวันตกและการใช้ตัวชี้วัดที่เป็นคู่ติดต่อที่เป็นชาติตะวันตก

จากการสำรวจหลักฐานที่เกี่ยวกับสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงปรากฏว่า การแลกเปลี่ยนคณะทูตกับชาติตะวันตกอย่างมีพิธีการเต็มรูปแบบนั้นลดลงจริง อย่างไรก็ตาม งานวิจัยฉบับนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่า อยุธยาหลังสมัยสมเด็จพระนารายณ์ไม่ได้โดดเดี่ยวตนเองในเชิงการทูต หากแต่ยังคงมีการรักษาความสัมพันธ์ในรูปแบบที่ไม่เน้นพิธีการเต็มรูปแบบ ที่มุ่งให้เกิดความสะดวกและการบรรลุประสิทธิผลเป็นหลักอยู่ตลอดเวลาจวบจนการล่มสลายของอาณาจักร โดยจะพิสูจน์ข้อเสนอนี้ด้วยกรณีศึกษาของการติดต่อทางการทูตระหว่างอยุธยากับชาติตะวันตก

ในงานวิจัยชิ้นนี้จะทำการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์อยุธยาภายในกรอบความคิดหลักเรื่อง “โลกาภิวัตน์ระยะแรก” ซึ่งมีอยุธยาและชาติตะวันตกเป็นตัวขับเคลื่อนประวัติศาสตร์ส่วนนี้ ราชอาณาจักรอยุธยานั้นผูกพันกับกระบวนการ “โลกาภิวัตน์ระยะแรก” ในช่วงเวลาระหว่าง ค.ศ. ๑๕๐๐-๑๘๐๐ เกินกว่าจะ “โดดเดี่ยวตนเอง” หรือลดระดับความสัมพันธ์กับโลกภายนอกและรวมถึงกับชาติตะวันตกได้ อีกทั้งชาวต่างชาติที่ต้องการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจย่อมไม่ต้องการให้อยุธยาตัดขาดตัวเองจากระบบการค้าโลก ด้วยการที่ราชสำนักอยุธยาเป็นผู้ผูกขาดการค้าและครอบงำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญจึงทำให้ชาวต่างชาติที่ต้องการได้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการติดต่อกับอยุธยาต้องพยายามติดต่อกับราชสำนักและให้ได้มาซึ่งพระมหากรุณาธิคุณจากกษัตริย์แห่งอยุธยา ภายใต้เงื่อนไขเช่นนี้ทำให้การติดต่อสัมพันธ์กับราชสำนักยังคงดำเนินต่อไปแม้จะไม่ดำเนินไปหรือจำเป็นต้องเป็นไปในรูปแบบที่มีพิธีการเต็ม

---

[๑๙๕] Dhiravat na Pombejra, ‘Ayutthaya at the End of the Seventeenth Century: Was There a Shift to Isolation?’, in Anthony Reid (ed.), *Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power, and Belief* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1993), 250-72. และ ‘Princes, Pretenders, and the Chinese *Phrakhlang*: An Analysis of the Dutch Evidence Concerning Siamese Court Politics, 1699-1734’, in Blussé and Gaastra (eds.), *On the Eighteenth Century*, 107-30.

ในบริบทของการทูตควบการค้า และในการดำเนินการทางการทูตที่ไม่เน้นความสำคัญของพิธีการ ตัวแสดงอย่างพ่อค้าเอกชนเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในการเป็นตัวกลางเชื่อมต่อความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับโลกภายนอก และเป็นเครื่องมือในการพยายามรักษาเครือข่ายทางการทูตและการค้าของอยุธยา

งานวิจัยนี้ต้องการศึกษาการดำเนินการทางการทูตของอยุธยา โดยเน้นความสำคัญที่การศึกษาการทูตที่ไม่มีพิธีการเต็มรูปแบบ ตัวแสดง และเครือข่ายในการดำเนินการทางการทูตในลักษณะดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวข้องกับชาติยุโรปในเอเชีย พร้อมทั้งพยายามจะแสดงให้เห็นการรับรู้และแนวคิดของชาวสยามโดยเฉพาะชนชั้นนำว่าด้วยโลกภายนอก แนวทางและนโยบายในการติดต่อกับชาวต่างชาติ และกฎเกณฑ์ในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เพื่อให้เกิดภาพที่ขยายกว้างขึ้นและข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการดำเนินการทางการทูตของราชอาณาจักรอยุธยาตอนปลาย อันจะนำมาสู่ความเข้าใจในความเคลื่อนไหวและพลวัตของประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลายได้อย่างใกล้เคียงความจริงมากขึ้น

ขอบเขตของการศึกษา

๑. เน้นศึกษาการทูตอย่างไม่มีพิธีการ ตัวแสดง และเครือข่ายในการดำเนินการทางการทูตในลักษณะดังกล่าวของราชสำนักอยุธยา โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างอยุธยากับชาติตะวันตกเป็นหลัก

๒. กรอบเวลาของการศึกษา คือ สมัยนับแต่หลังสมเด็จพระนารายณ์ลงมา หรือตลอดสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงเป็นหลัก

๓. ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลโดยการวิจัยเอกสาร โดยศึกษาจากหลักฐานชั้นต้นทั้งที่ตีพิมพ์แล้วและยังไม่ได้ตีพิมพ์ ที่สำคัญ คือ เอกสารฮอลันดาที่เกี่ยวข้องกับกรุงศรีอยุธยาที่ผลิตโดยลูกจ้างบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา หรือในชื่อย่อว่าวีโอซี (Verenigde Oostindische Compagnie – VOC) ตัวแทนบริษัทมีภาระที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง คือ การรายงานสถานการณ์ในพื้นที่ที่ตนประจำอยู่ ให้ครอบคลุมเหตุการณ์และกิจกรรมทั้งหมดที่เกิดขึ้นที่มีหรืออาจมีผลกระทบต่อธุรกิจของบริษัทวีโอซีและชีวิตของลูกจ้างบริษัทในพื้นที่นั้นๆ ดังนั้นรายงานเหล่านี้จึงไม่ได้จำกัดเนื้อหาอยู่เพียงแค่สถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการค้าของสยามเท่านั้น แต่ยังรวมถึงสภาพการเมือง สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ภัยธรรมชาติ โรคระบาด ไฟไหม้ ฯลฯ ผู้ผลิตเอกสารเหล่านี้ดำรงหลายสถานะในเวลาเดียวกัน พวกเขามิได้เป็นเพียงแค่พ่อค้าของบริษัทวีโอซีเท่านั้น หากแต่ในหลายโอกาสยังทำหน้าที่เป็นนักการทูตหรือตัวแทนทางการทูตของบริษัทฯ และสาธารณรัฐดัตช์ในสยาม และบางครั้งก็เป็นเสมือนข้าราชสำนักของพระมหากษัตริย์แห่งอยุธยาอีกด้วย[๑๕๐]

[๑๕๐] แนวคิดเรื่องความหลากหลายทางสถานะของลูกจ้างบริษัทวีโอซีได้รับการเสนอเป็นประเด็นหลักไว้ใน Han

๒. การค้าและการทูตไทยสมัยอยุธยา

เช่นเดียวกับที่การค้าขายซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนทางวัตถุระหว่างกันมีมาตลอดการคงอยู่ของอารยธรรมมนุษย์ การทูตในฐานะระบบที่ให้แบบแผนแก่การดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองก็ถูกพัฒนามาตลอดประวัติศาสตร์โลก ในการพยายามตอบสนองความต้องการของอยุธยาเองและเพื่อรับมือกับการขยายตัวของกระแสโลกาภิวัตน์ที่เชื่อมโยงส่วนต่างๆ ของโลกให้พึ่งพากันและกันมากขึ้นทุกที โดยเฉพาะผ่านการติดต่อทางทะเล อยุธยาโต้ตอบด้วยการรังสรรค์แบบแผนทางการค้าและทางการทูตที่เป็นระบบอันมีกลไกราชการที่สำคัญ คือ กรมพระคลัง เป็นผู้ดำเนินการ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าสำหรับอยุธยา การค้าและการทูตเป็นเรื่องที่เกี่ยวพันอย่างแยกจากกันไม่ได้ ชาติยุโรปต่างๆ อาจจะไม่ใช่คู่ค้าที่สำคัญมาก แต่นับได้ว่าเป็นคู่แลกเปลี่ยนทางการทูตที่สำคัญ

อยุธยาใน “ยุคแห่งการค้า” และการเข้ามาของชาวยุโรป

แอนโธนี รีด นิยามช่วงเวลาระหว่าง ค.ศ. ๑๔๕๐-๑๖๘๐ ว่าเป็น “ยุคแห่งการค้า” ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งปฏิสัมพันธ์ทางทะเลอันมีแรงขับมาจากความต้องการทางการค้านี้ได้เป็นตัวเชื่อมให้มีการตระหนักรู้ถึงการมีอยู่ของกันและกันและมีการแลกเปลี่ยนทั้งทางวัตถุ แบบแผนการปฏิบัติ และความคิดความเชื่อระหว่างกันมากยิ่งขึ้น กิจกรรมทางการทูตเป็นดัชนีแสดงพลวัตของการค้าและการเมืองของเอเชีย ขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องมือสำหรับคลี่คลายความขัดแย้ง

หากว่าหนึ่งศตวรรษก่อนหน้านั้นอยุธยาและอีกหลายดินแดนได้เข้าสู่ยุคแห่งการค้ามาแล้ว นับตั้งแต่การก่อตั้งราชอาณาจักรเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ (ค.ศ. ๑๓๕๑ ปีก่อตั้งอย่างเป็นทางการตามพระราชพงศาวดาร) โดยอยุธยาถือว่าเป็นหนึ่งใน “รัฐเมืองท่า” ที่เฟื่องฟูที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อยุธยารับอิทธิพลทางวัฒนธรรม ศาสนา และรูปแบบของสถาบันกษัตริย์มาจากเอเชียใต้อย่างสำคัญ ขณะที่รับรูปแบบการจัดระเบียบความสัมพันธ์กับต่างประเทศมาจากจีน ได้เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการค้านานาชาติที่มีจีนเป็นศูนย์กลางและมีพ่อค้าชาวจีนเป็นตัวเชื่อมปฏิสัมพันธ์ทั้งทางบกและทางทะเลที่สำคัญในการติดต่อกับจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อเข้าถึงตลาดและสินค้าในจีน การทูตเป็นสิ่งที่ผูกพันกับการค้าอย่างแยกจากกันไม่ได้ โดยหลักแล้วราชสำนักจีนและรัฐบาลท้องถิ่นตามเมืองท่าชายฝั่งทะเลและริมฝั่งแม่น้ำเป็นผู้ควบคุมการค้ากับต่างประเทศ

เช่นเดียวกับอีกหลายรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ราชสำนักอยุธยาส่งคณะทูตนำบรรณาการไปถวายต่อพระจักรพรรดิจีน เพื่อเป็นการแสดงการยอมรับถึงพระราชอำนาจของพระจักรพรรดิ

---

ten Brummelhuis, *Merchant, Courtier and Diplomat: A History of the Contacts between The Netherlands and Thailand* (Lochem-Gent: De Tijdstroom, 1987).

และเพื่อให้ได้รับการยอมรับในฐานะรัฐผู้ถวายบรรณาการที่จะได้รับการปฏิบัติด้วยความกรุณาของพระองค์ ความกรุณาที่อยุธยาปรารถนา คือ การที่พระจักรพรรดิต้องพระราชทานของขวัญตอบกลับเป็นจำนวนที่สูงกว่ามากเพื่อแสดงถึงพระมหากรุณาธิคุณอันล้นพ้นต่อผู้ถวายบรรณาการ และที่สำคัญยิ่งกว่าคือ การอนุญาตให้ผู้ถวายบรรณาการทำการค้าขายในจีน (โดยเฉพาะตามเมืองท่าชายฝั่งตะวันออก)

ราชสำนักอยุธยาเองได้ลอกแบบความสัมพันธ์แบบบรรณาการเช่นนี้มาปรับใช้กับความสัมพันธ์ระหว่างตนกับรัฐขนาดเล็กในเขตอิทธิพล (ซึ่งยืดหดได้ในแต่ละขณะ) เช่น ปาตานี เป็นต้น และเช่นเดียวกัน บรรดาคณะทูตจากรัฐที่มาถวายบรรณาการเหล่านี้จะได้รับสิทธิในการทำการค้าขายในกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นการทูตระหว่างราชสำนักอยุธยากับเหล่ารัฐบรรณาการจึงไม่ได้มีเพียงมิติทางการเมืองที่มุ่งเน้นการนิยามลำดับชั้นระหว่างกัน หากแต่ยังมีมิติทางเศรษฐกิจเข้ามาเกี่ยวข้องที่แสดงการพึ่งพากัน (Inter-dependence) ในทางเศรษฐกิจ

ตัวแปรสำคัญสำหรับ “ยุคแห่งการค้า” ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่รีดกล่าวถึง คือ ชาวยุโรปที่เข้ามาปรากฏกายในภูมิภาคนี้อย่างชัดเจนตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ แรงขับแรกสุดสำหรับชาวยุโรปในการเดินทางมายังโลกตะวันออกคือความต้องการสินค้า

ภาพของโลกตะวันออกในระยะแรกเต็มไปด้วยความคลุมเครือและหล่อเลี้ยงด้วยจินตนาการเสียมาก ยุโรปเริ่มรู้จักโลกตะวันออกดีขึ้นผ่านการเดินทางติดต่อทางบกเช่นเส้นทางสายไหม งานเขียนจากประสบการณ์ของมาร์โก โปโล แม้ยังต้องได้รับการพิสูจน์ความน่าเชื่อถือในปัจจุบัน แต่เป็นหนึ่งในจุดเริ่มต้นสำหรับการรู้จักโลกตะวันออกสำหรับชาวยุโรป เมื่อเกิดการปฏิวัติการเดินเรือในคริสต์ศตวรรษที่ 15 การเดินทางมายังตะวันออกของชาวยุโรปจำนวนมากขึ้นและมากขึ้นทำให้ภาพของโลกภายนอกมีความสมจริงมากขึ้น พร้อมๆ กับที่โลกตะวันออกเองก็เริ่มรู้จักชาวยุโรปมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ลำพังการค้าโดยตรงระหว่างเอเชียกับยุโรปไม่สามารถทำให้ชาวตะวันตกอยู่รอดทางการเงินได้ ถึงแม้สินค้าเอเชียจะเป็นที่ต้องการในยุโรปอย่างสูง แต่สินค้ายุโรปไม่เป็นที่ต้องการในเอเชียมากนัก ดังนั้นชาวยุโรปจึงต้องเข้าร่วมและแย่งชิงพื้นที่ในเครือข่ายการค้าภายในของเอเชีย (Intra-Asian trade) ด้วย นั่นหมายถึงการเข้าไปสวมบทบาทคนกลางในการจัดหาและจัดจำหน่ายสินค้าที่เป็นที่ต้องการระหว่างส่วนต่างๆ ของโลกตะวันออกด้วยกัน

ชาวยุโรปอาศัยโครงสร้างที่มีอยู่แล้วของเครือข่ายการค้าภายในของเอเชีย พวกเขาใช้เส้นทางเดินเรือที่ชาวเอเชียใช้อยู่แล้ว หากว่าความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการเดินเรือที่เหนือกว่าชาวเอเชียทำให้พวกเขาเดินเรือได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า กลุ่มที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐของตน อย่างเช่น จักรวรรดิโพ้นทะเลและบริษัทอินเดียตะวันออก เข้าไปสร้างฐานที่มั่นในเอเชียโดยการแย่งชิงจุดยุทธศาสตร์ทางการค้าทางทะเลหลายแห่งมาจากผู้ปกครองพื้นเมืองและผู้ยึดครองชาวยุโรปอื่นๆ ความเปลี่ยนแปลง

สำคัญในเอเชียที่เป็นผลจากการเข้ามาของชาวยุโรปประการหนึ่งคือการสร้างเขตควบคุมเหนือน่านน้ำในโลกตะวันออก ซึ่งเคยเปิดให้ชาวพื้นเมืองเดินทางอย่างเสรี[๑๕๑]

อย่างไรก็ตามเป็นที่พึงตระหนักว่า แม้จะดูเหมือนว่ามีความเหนือกว่าในการเคลื่อนไหวทางทะเล แต่สถานะและอำนาจการต่อรองของชาวยุโรปในแต่ละที่ที่เข้าไปทำการค้านั้นมีความแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของผู้ปกครองพื้นเมือง อย่างเช่นในกรณีของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาอาจจะมีอิทธิพลสูงบนเกาะชวาและเกาะซีลอน แต่ในจีนและญี่ปุ่นพวกฮอลันดาเป็นฝ่ายที่ต้องทำตามนโยบายของราชสำนักของพระจักรพรรดิจีนและโชกุน ชาวยุโรปใช้ทั้งไม้แข็งและไม้นวมในการบริหารความสัมพันธ์กับผู้ปกครองชาวเอเชีย ไม้แข็งคือการยึดครองดินแดนหรือการบังคับให้โอนอ่อนเรื่องการค้าโดยใช้กำลังบังคับ ไม้อ่อนคือการใช้พิธีการทูตและการให้บรรณาการและความช่วยเหลือลักษณะต่างๆ เพื่อจูงใจให้โอนอ่อนเรื่องการค้า สถานะของชาวยุโรปจึงเป็นได้ทั้งพันธมิตรและคู่แข่งสำหรับชนชั้นนำพื้นเมืองในเอเชีย

โปรตุเกสนับว่าเป็นชาติตะวันตกชาติแรกที่ส่งตัวแทนอย่างเป็นทางการเข้ามาเจริญสัมพันธ์กับราชสำนักอยุธยา ในทันทีที่สามารถสถาปนาฐานอำนาจในภูมิภาคด้วยการยึดครองมะละกามาจากผู้ปกครองพื้นเมือง เป็นทั้งการยอมรับสถานะความเป็นอำนาจหนึ่งในภูมิภาคของอยุธยาและในขณะเดียวกันก็เป็นการทำให้อยุธยารู้จักศักยภาพของโปรตุเกสเอง ในโอกาสเดียวกันนี้โปรตุเกสได้นำเอาวิธีการแบบยุโรปเข้ามาใช้นิยามความสัมพันธ์กับอยุธยาในรูปแบบของการทำสนธิสัญญาโปรตุเกส-สยาม ค.ศ. ๑๕๑๘ [๑๕๒] ชาวยุโรปที่ตามเข้ามาหลังจากนั้นมีทั้งที่หวังจะได้ใช้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ที่อยุธยามีกับจักรวรรดิจีนและดินแดนตะวันออกอื่นๆ เป็นใบเบิกทางเข้าไปสู่ตลาดเหล่านั้น และที่เห็นประโยชน์จากการค้ากับอยุธยาเอง ขณะที่ชาวยุโรปมองว่าสนธิสัญญาว่าเป็นเครื่องประกันผลประโยชน์หรือเป็นข้ออ้างในการปกป้องผลประโยชน์ อย่างไรก็ตามราชสำนักไทยไม่ได้ยอมทำตามสนธิสัญญาเสมอไปโดยเฉพาะในกรณีที่เป็นฝ่ายเสียเปรียบ ราชสำนักได้ยอมรับเครื่องมือเหล่านี้มาใช้ในการนิยามความสัมพันธ์กับชาวยุโรป

ความเปลี่ยนแปลงสำคัญอีกประการหนึ่งที่ชาวยุโรปนำมาสู่การค้าในเอเชียคือการสร้างการผูกขาดหรือสิทธิพิเศษทางการค้ากับชนชั้นนำทางเศรษฐกิจพื้นเมือง พวกฮอลันดาพยายามขอสิทธิพิเศษในการส่งออกสินค้าไทยบางชนิดจากราชสำนักไทย ที่สำคัญ คือ หนังสัตว์ และดีบุก ความพยายามของพวก

---

[๑๕๑] เมื่อบริษัทวีโอซีสถาปนาฐานอำนาจอย่างมั่นคงบนเกาะชวาและคาบสมุทรมาเลย์ ก็กลายเป็นมหาอำนาจหนึ่งในภูมิภาคที่อยุธยาต้องคำนึงถึง ในทศวรรษที่ ๑๖๗๐ บริษัทฯ แจ้งให้ราชสำนักไทยทราบถึงข้อจำกัดสำหรับเรือไทยในการเดินทางในภูมิภาคดังกล่าว

[๑๕๒] สนธิสัญญาโปรตุเกส-สยาม ค.ศ. ๑๕๑๘ มีสาระสำคัญ คือ การอนุญาตให้พวกโปรตุเกสเข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำการค้าขายในสยาม ด้วยสิทธิพิเศษทางการค้าและเสรีภาพในการประกอบกิจทางศาสนา ขณะเดียวกันโปรตุเกสสัญญาว่าจะนำเข้าอาวุธให้ราชสำนักสยามและอนุญาตให้สยามทำการค้าขายในมะละกา

ฮอลันดาที่จะรักษาสิทธิพิเศษทางการค้าเหล่านี้ซึ่งถูกละเมิดโดยการรู้เห็นของสมาชิกของราชสำนักเองอยู่ตลอดเวลา

บ่อยครั้งที่บรรดาชาวยุโรปเข้ามาเกี่ยวข้องกับสยามมิได้เป็นเพียงแค่พ่อค้าเท่านั้น หากแต่ในหลายโอกาสยังทำหน้าที่เป็นนักการทูตหรือตัวแทนทางการทูตของผู้ปกครองของตน ระบบการค้าต่างประเทศของอยุธยาที่ผูกขาดโดยราชสำนักบังคับให้ชาวต่างชาติที่ต้องการค้าขายต้องติดต่อกับชนชั้นนำเหล่านี้ด้วย ผู้แทนของชุมชนต่างชาติที่สำคัญมีหน้าที่ต้องเข้าร่วมพระราชพิธีและงานสำคัญต่างๆ ที่จัดโดยราชสำนัก

ตลอด “ยุคแห่งการค้า” ของแอนโธนี รีด ที่มีชาวตะวันตกเป็นตัวแปรสำคัญ ปรากฏหลักฐานที่แสดงถึงการรับรู้ต่อโลกที่ขยายตัวของชนชั้นนำสยาม อยุธยาสถาปนาความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการกับโปรตุเกส สเปน อังกฤษ ฮอลันดา และฝรั่งเศส ทั้งกับประเทศต้นทางและผ่านสถานีการค้าหรือเขตยึดครองในเอเชีย และได้ต้อนรับนักเดินทาง หมอสอนศาสนาและพ่อค้าจากอิตาลี เยอรมนี เดนมาร์ก สวีเดน ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่าราชสำนักอยุธยามีความรู้เกี่ยวกับยุโรปพอควร และรับรู้ถึงสถานะของชาวยุโรปในเอเชีย รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาติยุโรปเหล่านี้ สำหรับรีด “ยุคแห่งการค้า” ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สิ้นสุดลงประมาณทศวรรษ ๑๖๘๐ อันเป็นผลจากการที่ชาวยุโรปเข้ามาช่วงชิงพื้นที่เชิงอำนาจการเมืองและเศรษฐกิจในหลายจุดของภูมิภาคไปจากชนชั้นนำพื้นเมือง ในกรณีของอยุธยาเองทศวรรษ ๑๖๘๐ เป็นจุดสูงสุดของความขัดแย้งระหว่างสยามกับชาติตะวันตก

อยุธยาใน “ยุคแห่งการทูต” และการติดต่อกับชาวยุโรป

โดยการนิยามอย่างกว้างๆ ระบบการทูตอย่างเป็นทางการนั้นประกอบด้วยพิธีการและแนวคิดที่วางรากฐานการดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูต การทูตคือการแสวงหาภาษาร่วมกันระหว่างฝ่ายที่เกี่ยวข้อง คณะทูตเป็นสื่อกลางในการสื่อสารระหว่างผู้ส่งและผู้รับ มีศักดิ์และสิทธิ์ในการเป็นปากแทนผู้ส่งและเป็นหูแทนผู้รับ องค์ประกอบหลักของคณะทูตมีตัวทูต สาสน์ บรรณาการ มีประเพณีอันเป็นแบบแผนต้นแบบในการปฏิบัติ หลายกรณีอาจนำไปสู่การทำข้อตกลงร่วมกัน

ลักษณะสำคัญที่ภูมิภาคต่างๆ มีร่วมกันในการดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตในโลกยุคก่อนสมัยใหม่ ได้แก่

- การแลกเปลี่ยนคณะทูต (exchange of embassies) และการไม่มีผู้แทนถาวร (no permanent representation)
- รัฐยังไม่ใช่ผู้ผูกขาดการดำเนินการทางการทูต (no state monopoly of diplomacy)
- ตัวแทนทางการทูตไม่ใช่ผู้ที่ได้รับการอบรมอย่างเป็นระบบ/วิชาชีพ (no professional diplomats)

เมื่อโลกได้ก้าวเข้าสู่ภาวะความเป็นสมัยใหม่ การทูตเป็นภาคส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่ค่อนข้างชัดเจน โดยนับเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ได้รับอิทธิพลจากพัฒนาการในโลกตะวันตก

นับจากยุคสมัยใหม่ตอนต้น (early modern period) การทูตในยุโรปจะเริ่มพัฒนาไปในทิศทางของการสร้างคณะผู้แทนถาวร (permanent representation) การผูกขาดการดำเนินการทางการทูตโดยผู้ปกครองหรือรัฐ (state monopoly of diplomacy) และการพัฒนานักการทูตมืออาชีพที่มีคุณสมบัติเฉพาะ (professional diplomats)[๑๕๓]

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย นับแต่สมัยราชวงศ์ปราสาททองถึงราชวงศ์บ้านพลูหลวง ราชอาณาจักรอยุธยาได้ขยายการติดต่อกับโลกภายนอก จากเดิมที่มีเครือข่ายความสัมพันธ์อยู่อย่างกว้างขวางอยู่แล้วในโลกตะวันออก เพราะหลังจากความสำเร็จของพวกโปรตุเกส ชาติยุโรปอื่นๆ ได้ขยายตัวออกนอกทวีปโดยการเดินเรือที่ได้รับการพัฒนาอย่างก้าวกระโดดและมาถึงทวีปเอเชียพร้อมจำนวนคน วัตถุ และผลผลิตทางวัฒนธรรมในปริมาณสูงอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน อยุธยาจึงถูกผนวกเข้าไปอยู่ในเครือข่ายโลกนั้นด้วย หลังจากที่สถาปนาความสัมพันธ์กับชาตินักเดินเรือตะวันตกเหล่านี้

เมื่อพิจารณาบริบทเฉพาะตัวของอยุธยา จะเห็นว่าอยุธยามีฐานะเป็นเมืองท่านานาชาติที่มีการจัด “ระบบ” หรือ “แบบแผนการปฏิบัติ” ทางการทูตอันเป็นส่วนสำคัญในการติดต่อกับนานาประเทศ อันมีองค์ประกอบหลัก ดังนี้

- โลกทัศน์: ความสำคัญของการทูตในฐานะที่เป็นเครื่องมือสั่งสมมิตรและแก้ปัญหากรณีพิพาทมีสถานะเป็นองค์ประกอบหลักของความเป็นกษัตริย์ในอุดมคติ
- รูปแบบ/ลักษณะ: การทูตแบบบรรณาการ (มีลำดับชั้นระหว่างรัฐผู้ส่งและผู้รับคณะทูต) และการทูตแบบเท่าเทียม (ระหว่างรัฐผู้ส่งและผู้รับคณะทูต)
- การส่ง/รับ/แลกเปลี่ยนคณะทูต (embassies) และพิธีการที่เกี่ยวข้อง: คณะทูตมีองค์ประกอบสำคัญสามอย่าง ได้แก่ พระราชสาสน์ ทูต ของถวายบรรณาการ วิธีการรับรองคณะทูตต่างแดนโดยราชสำนักอยุธยา (ขนาดและการให้ความสำคัญของพิธีการ) เป็นตัวบ่งชี้ระดับของความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับชาตินั้นๆ ขณะเดียวกันความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ไทยถูกแสดงออกให้เห็นและรับรู้ได้ผ่านพิธีการรับรองคณะทูตต่างชาติ ซึ่งยังถูกใช้เป็นส่วนหนึ่งของกลวิธีในการประกาศสิทธิธรรมในการปกครองเหนือหมู่ประชาชนให้กับกษัตริย์เองอีกด้วย จึงนับได้ว่าการรับรองทูตต่างชาติเป็นการรับใช้ความต้องการภายใน (domestic consumption) ของการเมืองการปกครองของอยุธยาเอง
- สถานะของทูตและสาสน์: สาสน์มีความสำคัญสูงสุดด้วยเป็นพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ ทูตเป็นเพียงผู้นำสาสน์
- องค์กรที่ดำเนินการทางการทูต: กรมพระคลังสินค้า (เสนาบดีพระคลัง กรมท่าซ้าย กรมท่าขวา ฯลฯ) เป็นหน่วยงานหลักที่เป็นกลไกในการดำเนินการทางการทูต ในหลายกรณีออกญาพระคลังเป็นผู้รับ-ส่งสาส์นในการติดต่อกับต่างแดนเองด้วย

---

[๑๕๓] M.S. Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy, 1450-1919* (London/New York: Longman, 1993).

- ตัวแทนทางการทูต: อยุธยายังไม่ได้ผลิตนักการทูตอาชีพ แต่ต้องเป็นข้าราชสำนักผู้เป็นที่ไว้วางพระทัยในการนี้อย่างแน่นอน และในหลายกรณีมีการใช้ผู้ชำนัญการต่างชาติเพื่อเสริมความเชี่ยวชาญในส่วนที่อยุธยาขาด เช่น ความรู้ทางภาษา ความเข้าใจทางวัฒนธรรม ความชำนาญในการเจรจา ความสามารถในการเดินทางไกล โดยเฉพาะทางทะเล ฯลฯ
- เครือข่ายทางการทูตของอยุธยาที่กระจายอยู่ตั้งแต่เกาะฟิลิปปินส์ในทางตะวันออกไปถึงทวีปยุโรปในทิศตะวันตก

ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ชาวยุโรปและเอเชียมีองค์ประกอบที่สำคัญทางการทูตร่วมกันสองประการ แนวคิดเรื่องลำดับชั้น และการรับส่งคณะทูต เช่นเดียวกับสังคมส่วนใหญ่ในเอเชีย สำหรับอยุธยาแล้วลำดับชั้นเป็นเรื่องที่ถูกเน้นย้ำมากยิ่งกว่าในยุโรปซึ่งการแลกเปลี่ยนคณะทูตและตัวแทนถาวรระหว่างกันและกันได้กลายเป็นมาตรฐานในการปฏิบัติ รัฐมหาอำนาจในเอเชียอย่างจีน เปอร์เซีย และโมกุลถือว่าตนเองเป็นศูนย์กลางในระเบียบโลกของตัวเอง และมีแนวโน้มที่จะมองว่าการส่งคณะทูตออกไปเป็นการแสดงความด้อยกว่า (แต่ไม่ได้หมายความว่าจะไม่ใช้กลไกนี้ในการติดต่อกับโลกเสียเลย) ผู้ปกครองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พร้อมที่จะใช้ประโยชน์จากการส่งคณะทูตมากกว่ามหาอำนาจเอเชียที่กล่าวถึง

ราชสำนักอยุธยาเองก็มีลำดับชั้นทางการทูตของรัฐคู่ติดต่อต่างๆ และจะปฏิบัติต่อคณะทูตตามสถานะของผู้ส่ง อยุธยาเองก็เป็นส่วนหนึ่งของระเบียบโลกและธรรมเนียมการทูตที่มีจีนเป็นศูนย์กลาง เช่นเดียวกับพม่า เวียดนาม ริวกิว และเกาหลี อยุธยาส่งบรรณาการถวายแด่พระจักรพรรดิแห่งจีน อยุธยาเองมีคู่ติดต่อที่เท่าเทียมกัน เช่น พม่า ญี่ปุ่น เปอร์เซีย มะตะรัม และรัฐในอินเดียหลายแห่ง รวมถึงชาติยุโรปต่างๆ ขณะเดียวกันสยามก็รับบรรณาการจากประเทศราช เช่น กัมพูชา และรัฐมาเลย์บางแห่ง

เนื่องจากกษัตริย์แห่งสยามแสดงพระองค์ว่าทรงเป็นผู้ปกครองที่ศักดิ์สิทธิ์ของราชอาณาจักร ดังนั้นแม้ว่าจะเป็นการติดต่อที่มีจุดประสงค์ทางด้านการค้าซึ่งเป็นกิจกรรมที่อยู่ในความสนใจของราชสำนัก ก็ยังต้องการความเป็นพิธีการอันจะทำให้ความสัมพันธ์นั้นปรากฏในทางที่ตอกย้ำความศักดิ์สิทธิ์ของสถานะของพระมหากษัตริย์ สำหรับอยุธยาพิธีการจึงเป็นลักษณะสำคัญ

ชาวยุโรปที่เข้ามาในราชอาณาจักรอยุธยาตระหนักถึงความสำคัญของพิธีการทางการทูตของราชสำนักและให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในพิธีการ ขณะเดียวกันชาวตะวันตกก็ได้นำเอาเครื่องมือทางการทูตแบบของตน คือ การทำสนธิสัญญา และการส่งคณะทูต มาใช้นิยามความสัมพันธ์ที่เป็นทางการระหว่างชาวยุโรปกับชาวเอเชีย

นอกจากนี้ยังมีการดำเนินการทางการทูตที่ไม่อยู่ในกรอบของพิธีการ หากแต่แสดงออกซึ่งการรักษาความสัมพันธ์ในรูปแบบและด้วยวิธีการอื่นๆ เช่น การให้ของขวัญ การให้ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ เป็นต้น

๓. การติดต่อกับชาติตะวันตกสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง: กรณีฮอลันดา สเปน ฝรั่งเศส และอังกฤษ

"การปฏิวัติสยาม ค.ศ. ๑๖๘๘" และการสถาปนาราชวงศ์บ้านพลูหลวง

เหตุการณ์ความวุ่นวายทางการเมืองที่เกิดขึ้นในปลายรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ หรือที่บันทึกของชาวยุโรปร่วมสมัยเรียกว่า "การปฏิวัติสยาม ค.ศ.๑๖๘๘" ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในของสยาม การผลัดเปลี่ยนแผ่นดินในปลายรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ที่จะต้องเกิดขึ้นประสบกับความไม่แน่นอนจากการที่ขาดรัชทายาทที่ชัดเจนและแข็งแกร่งพอสำหรับการท้าทาย[๑๖๔] และยังส่งผลกระทบต่อการดำเนินความสัมพันธ์กับชาติตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองภายในของสยามมากเกินควรด้วยการเข้าสนับสนุนกลุ่มอำนาจในราชสำนักที่นำโดยคอนแสตนติน ฟอลคอน กลุ่มอำนาจภายใต้การนำของพระเพทราชาและขุนหลวงสรศักดิ์ซึ่งอยู่ฝ่ายตรงข้ามกับขุนนางชาวเซฟาโลเนียที่เป็นฝ่ายได้รับชัยชนะในการแย่งชิงบัลลังก์ได้ทำการกำจัดพันธมิตรที่สำคัญที่สุดของฟอลคอน ทำการไล่กองทหารฝรั่งเศสออกจากราชอาณาจักร กวาดต้อนคุมขังชาวฝรั่งเศสและรวมไปถึงชาวโปรตุเกสในอยุธยา จนอยุธยาและฝรั่งเศสมีสภาพเหมือนประกาศสงครามระหว่างกัน

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นถูกกล่าวถึงในงานเขียนร่วมสมัยของยุโรปทั้งโดยบุคคลที่อ้างว่าอยู่ในเหตุการณ์จริงซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวฝรั่งเศสและถูกกล่าวถึงในบันทึกของชาวฮอลันดาและชาวอังกฤษ ผู้บันทึกชาวฝรั่งเศสให้ความเห็นในทางลบต่อพระเพทราชา ขณะที่รายงานของหัวหน้าสถานีการค้าของฮอลันดาในอยุธยาไม่แสดงความเห็นใจต่อชาวฝรั่งเศส

เมื่อพิจารณาแล้วดูเหมือนว่า การขับไล่ฝรั่งเศสของพระเพทราชาเป็นสิ่งต่อเนื่องกับการประกาศสงครามของพระนารายณ์ต่อบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษกลายเป็นภัยคุกคามต่อสยาม และทั้งสองกรณียังเป็นผลจากการมีบทบาทของฟอลคอนและพรรคพวกของเขา

เช่นเดียวกับการยึดอำนาจครั้งอื่นๆ ในประวัติศาสตร์อยุธยา การปฏิวัติสยาม ค.ศ. ๑๖๘๘ เป็นการเปลี่ยนกลุ่มผู้ถืออำนาจ ไม่ใช่การเปลี่ยนโครงสร้างของการเมืองการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างพระเพทราชาและชนชั้นนำทางการเมืองในสมัยของพระองค์ยังคงประกอบด้วยกลุ่มคนเดิมเสียมาก ตัวอย่างที่สำคัญคือ โกษาธิบดี (ปาน) อดีตอัครราชทูตสยามผู้นำคณะทูตไปถึงฝรั่งเศส ได้ดำรงตำแหน่งออกญาพระคลังในช่วงทศวรรษแรกของรัชสมัย

---

[๑๖๔] เรื่อง "การปฏิวัติสยาม ค.ศ. 1688" ดู Dhiravat, 'The Prasatthong Dynasty', "Chapter 8: 1686-1688, The End of the Prasatthong Dynasty", 405-53; Van der Cruysse, *Siam and the West*, 'Chapter 20: The Revolution in Siam (1688)', 427-67.

นอกจากกลุ่มชนชั้นปกครองจะไม่เปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยยะสำคัญแล้ว อยุธยายังคงอยู่ใน “ยุคแห่งการค้า” ราชวงศ์บ้านพลูหลวงยังคงให้ความสำคัญกับการค้ากับจีนและในมหาสมุทรอินเดีย และไม่ได้ละทิ้งการติดต่อกับชาติตะวันตกแต่อย่างใด หากมีการปรับและนิยามความสัมพันธ์เหล่านี้ในระดับหนึ่ง ยุทธศาสตร์ต่อโลกของอยุธยาหลังสมัยสมเด็จพระนารายณ์ยังคงไม่เปลี่ยนแปลง

ความต่อเนื่องในการแลกเปลี่ยนทางการทูตกับบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา

ในช่วงสี่ทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ และของการคงอยู่ของบริษัทฯ มีบ่อยครั้งที่พ่อค้าดัตช์ใช้สถาบันผู้รั้งเมือง (stadholder) เป็นเครื่องมือในการดำเนินการทางการทูตของบริษัทฯ ในเอเชีย พวกเขาแนะนำตัวต่อชนชั้นนำในโลกตะวันออกว่าเป็นผู้แทนของ “กษัตริย์แห่งฮอลแลนด์” ผู้มีสถานะเท่าเทียมกับผู้ปกครองพื้นเมือง วิธีการเช่นนี้ทำให้พวกเขาได้รับการยอมรับและสามารถเข้าถึงชนชั้นนำของดินแดนตะวันออกซึ่งแสวงหาการติดต่อกับผู้ปกครองยุโรปที่มีสถานะอย่างน้อยเสมอกัน เมื่อวีโอซีสถาปนาอำนาจในเอเชียได้เป็นหลักเป็นฐานก็ไม่มีความจำเป็นที่ต้องอาศัย “กษัตริย์แห่งฮอลแลนด์” ในการดำเนินความสัมพันธ์กับชาติเอเชียอีกต่อไป แต่จะทำการแลกเปลี่ยนทางการทูตในนามของข้าหลวงใหญ่ของบริษัทฯโดยตรง

บริษัทวีโอซี นับว่าเป็นสถาบันต่างชาติที่ดำเนินการแลกเปลี่ยนทางการทูตกับราชสำนักอยุธยาที่สม่ำเสมอและยืนยาวที่สุดในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ สาธารณรัฐดัตช์เป็นชาติแรกในยุโรปที่ได้ต้อนรับการเยือนของคณะทูตไทยใน ค.ศ. ๑๖๐๘ สมเด็จพระเอกาทศรถต้องการพิสูจน์ข้อกล่าวหาของพวกโปรตุเกสที่ว่าพวกฮอลันดาไม่มีชาติ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอยุธยาสร้างความรู้เกี่ยวกับโลกด้วยวิธีการเชิงประจักษ์ ในระยะแรกการแลกเปลี่ยนทางการทูตและการได้รับเชิญให้เข้าร่วมในพระราชพิธีต่างๆ ถูกใช้เป็นตัวบ่งชี้ที่สำคัญยิ่งสำหรับสถานะของพวกฮอลันดาในสายตาของกษัตริย์สยาม

สาส์นและบรรณาการถูกส่งแลกเปลี่ยนแทบจะทุกปีระหว่างอยุธยากับปัตตาเวีย โดยออกญาพระคลัง (ในนามของพระมหากษัตริย์แห่งสยาม) กับข้าหลวงใหญ่ของบริษัทฯ และระหว่าง ค.ศ. ๑๖๒๘-๑๖๔๐ ราชสำนักอยุธยารับรองคณะทูตผู้นำสาส์นและบรรณาการจากผู้รั้งเมืองแห่งสาธารณรัฐดัตช์ถึงสามครั้ง ซึ่งแต่ละครั้งได้รับการต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่จากกษัตริย์สยาม[๑๖๕]

การตัด “กษัตริย์แห่งฮอลแลนด์” ออกไปจากการติดต่อทางการทูตและความสัมพันธ์ที่คลายความแน่นแฟ้นเพราะต่างฝ่ายต่างไม่ได้รับประโยชน์จากกันและกันเท่าที่คาดหวัง ทำให้สถานะของพวกฮอลันดาลดความสำคัญลงในครึ่งหลังของรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และเมื่อถึงสมัยของพระ

---

[๑๖๕] เรื่องความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างฮอลันดาและอยุธยาในครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ดู Bhawan Ruangsilp, *Dutch East India Company Merchants at the Court of Ayutthaya: Dutch Perceptions of the Thai Kingdom, c. 1604-1765* (Leiden: Brill, 2007).

นารายณ์ ความสัมพันธ์นี้ก็กลายเป็นเรื่องปกติ ฮอลันดาถอยฉากออกไปยืนดูการกลับเข้ามาของอังกฤษและการมาถึงอย่างเป็นทางการของฝรั่งเศส พิธีการทางการทูตก็ไม่ใช่เครื่องมือสำคัญที่สุดในการเข้าถึงองค์พระมหากษัตริย์

ในเหตุการณ์การชิงอำนาจปลายรัชสมัยพระนารายณ์ แม้วีโอซีจะออกตัวว่าเป็นกลางและไม่ยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในของสยาม แต่ก็แสดงความเป็นมิตรต่อพระเพทราชาและเป็นปรปักษ์กับพวกฝรั่งเศสอย่างเปิดเผย การคงอยู่ของฮอลันดาในสยามหลัง “การปฏิวัติสยาม ค.ศ.๑๖๘๘” และความสัมพันธ์ที่ดีกับกษัตริย์พระองค์ใหม่เป็นเครื่องยืนยันว่าสยามหลังพระนารายณ์ไม่ได้ตัดขาดจากโลกตะวันตก

กระนั้นก็ตาม พระเพทราชาและพระเจ้าเสือก็ยังถูกมองว่าทรงหวาดระแวงชาวยุโรป เช่นในรายงานของพวกฮอลันดา ในทั้งสองรัชกาลนี้ชาวยุโรปสูญเสียความน่าเชื่อถือในสายตาของราชสำนักสยามก็ด้วยมีเหตุมาจากตั้งแต่ความขัดแย้งกับอังกฤษถึงขั้นประกาศสงครามระหว่างกัน การต่อสู้ทางการเมืองที่พวกฝรั่งเศสเป็นส่วนสำคัญในฝ่ายตรงข้าม อย่างไรก็ตามไม่ใช่ว่าราชสำนักสยามจะไร้ซึ่งผู้ชำนัญการยุโรป เพียงแต่จะไม่มีชาวยุโรปคนใดได้รับอำนาจหน้าที่สูงเท่าออกญาวิชาเยนทร์อีกแล้ว อย่างไรก็ตามกษัตริย์ทั้งสองไม่ได้มีทัศนคติในทางลบต่อชาวยุโรปเสียทั้งหมด ยังคงมีความพยายามที่จะสร้างและรักษาความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกในเอเชีย

ความหวังของพวกฮอลันดาที่จะได้ประโยชน์จากการขึ้นสู่อำนาจของพระเพทราชาและหลวงสรศักดิ์เลือนลางไปในเวลาอันรวดเร็ว ความขัดแย้งทางธุรกิจกับพวกฮอลันดาที่นำมาสู่ความขุ่นข้องหมองใจระหว่างกัน ในกรณีของบริษัทวีโอซี การแลกเปลี่ยนของขวัญระหว่างราชสำนักสยามกับบริษัทฯ ซึ่งแรกเริ่มเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินและเจริญความสัมพันธ์ได้เกิดกลายหน้าที่ใหม่ขึ้นมา คือ เป็นเครื่องมือในการสร้างความสมดุลทางผลประโยชน์การค้าระหว่างทั้งสองฝ่าย ซึ่งหลายครั้งได้กลายเป็นปัญหาระหว่างทั้งสองฝ่าย โดยเฉพาะฝ่ายฮอลันดาที่รู้สึกว่าการลงทุนในรูปแบบของการให้ของขวัญไม่คุ้มทุน

นอกเหนือจากการแลกเปลี่ยนสาส์นและของขวัญประจำปีอย่างค่อนข้างสม่ำเสมอ พวกฮอลันดายังใช้อีกกลไกที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในการรักษาความสัมพันธ์กับราชสำนักสยาม นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๐๗ (ค.ศ. ๑๖๖๔) ที่มีการทำสนธิสัญญาฮอลันดา-สยามฉบับแรก บริษัทวีโอซีพยายามให้มีการต่อสนธิสัญญาในทุกรัชกาลเพื่อยืนยันสิทธิพิเศษทางการค้าและกฎหมายของบริษัทฯ และคนในบังคับ เพราะได้เรียนรู้ว่ากฎเกณฑ์ในสยามขึ้นอยู่กับกษัตริย์แต่ละพระองค์จะพึงพระทัย มีทำการสนธิสัญญาฉบับใหม่ เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๕๒ (ค.ศ.๑๗๐๙)ในตอนต้นรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

การมาเยือนของคณะทูตสเปนจากกรุงมะนิลา พ.ศ. ๒๒๖๑ (ค.ศ. ๑๗๑๘)

ความสัมพันธ์ระหว่างสเปนกับอยุธยาเริ่มนับตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ แต่สเปนปรากฏบทบาทในประวัติศาสตร์อยุธยาอย่างจำกัด (ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป สเปนมีบทบาท

ในกัมพูชามากที่สุด) ความขัดแย้งที่เด่นชัดที่สุดระหว่างอยุธยากับสเปนคงเป็นกรณีที่เรือสเปนเข้ามายึดเรือฮอลันดาน่านน้ำสยาม เมื่อ พ.ศ. ๒๑๖๗ (ค.ศ. ๑๖๒๔) และในเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องกันใน พ.ศ. ๒๑๘๑ (ค.ศ. ๑๖๒๘) ซึ่งโดยสาระแล้วเป็นส่วนขยายของความขัดแย้งระหว่างชาติยุโรปทั้งสองมาสู่อยุธยา ไม่ใช่การแสดงความก้าวร้าวต่อสยามโดยตรง ในครั้งนั้นราชสำนักสยามเลือกข้างฝ่ายฮอลันดาและทำการขับไล่เรือสเปนออกไป

แต่ต่อมาพระเจ้าปราสาททองทรงต้องการทำการค้ากับมะนิลาจึงทรงปล่อยนักโทษชาวสเปนและโปรตุเกสกลับไปยังมะนิลาและมะละกาเพื่อแสดงความมีไมตรี เอกสารฮอลันดาตั้งข้อสันนิษฐานว่า พระองค์ต้องการเป็นมิตรกับพวกสเปนที่มะนิลาและพวกโปรตุเกสที่มาเก๊าเพื่อความสะดวกในการส่งเรือผ่านไปยังจีน ญี่ปุ่น และโคโรมันเดล[๑๕๖]

ใน พ.ศ. ๒๒๖๑ (ค.ศ. ๑๗๑๘) ผู้สำเร็จราชการสเปนที่มะนิลาได้ส่งคณะทูตมาเยือนราชสำนักอยุธยา ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นการส่งคณะทูตขนาดใหญ่ของชาติยุโรปครั้งสุดท้ายมายังอยุธยา ประกอบด้วยสมาชิกถึง ๑๒๒ คน หัวหน้าคณะทูต คือ Don Gregorio Alexander Bustamando de Bustillo มียศและตำแหน่งระดับนายพลแห่งกององครักษ์และเป็นหลานชายของผู้สำเร็จราชการแห่งฟิลิปปินส์ ทูตลำดับที่สองและสามก็มีตำแหน่งระดับนายพลเช่นกัน ซึ่งแสดงให้เห็นการให้เกียรติอย่างสูงต่อราชสำนักอยุธยา คณะทูตยังประกอบด้วยองครักษ์ บาทหลวงประจำคณะ และผู้รับใช้

จดหมายของผู้สำเร็จราชการแห่งมะนิลาระบุว่าเป็นผู้ส่งทูตซึ่งเป็นหลานชายมาด้วยตัวเองและว่าตนเองเป็นผู้แทนของพระเจ้าฟิลิปที่ ๕ แห่งราชอาณาจักรสเปน ผู้สำเร็จราชการยืนยันว่าทูตมีอำนาจเต็มในการเจรจาตกลงเสมือนผู้สำเร็จราชการเอง ซึ่งผิดกับขนบของสยามที่ให้ความสำคัญกับสาส์นมากกว่าผู้นำสาส์น อย่างไรก็ตามขนบการทูตยุโรปเช่นนี้น่าจะเป็นที่เข้าใจได้ของฝ่ายสยาม

จุดประสงค์ของการส่งคณะทูตมาเยือนในครั้งนี้ ที่สำคัญคือ สเปนขอเปิดสถานีการค้าเช่นเดียวกับที่ชาติยุโรปอื่นมีในสยาม โดยขอที่ตั้งที่ติดแม่น้ำ ซึ่งพวกเขาได้รับความช่วยเหลือจากขุนนางไทยในการเลือกสถานที่ไว้แล้ว คือ พื้นที่ในหมู่บ้านญี่ปุ่นมีความยาว ๖๐๐ ฟุต และความกว้างขนานกับริมฝั่งแม่น้ำ ๓๖๐ ฟุต และสเปนยังมีจุดประสงค์จะเข้ามาใช้อยุธยาเป็นแหล่งต่อเรือ (galleons) โดยขอสิทธิในการซื้อไม้และงานไม้ต่างๆ ในราคาที่ตกลงกัน สิทธิในการซื้อเหล็กเพื่อสร้างเรือ สิทธิในการจ่ายค่าแรงของช่างไม้ คนเลื่อยไม้ และคนงานที่สร้างเรือ ด้วยค่าจ้างที่เท่ากับพ่อค้าอื่นในสยามจ่าย สเปนยินดีจะนำเข้าเงินสเปนในจำนวนที่สัญญาทุกปีพร้อมกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนตายตัวกับเงินไทย นอกจากนี้ มะนิลายังขอสิทธิในการค้าขายสินค้าทุกประเภทอย่างเสรี ยกเว้นสินค้าต้องห้าม และสินค้าที่ราชสำนักมีข้อตกลงขายให้บริษัทวีโอซี คือ หนังสัตว์และดีบุก ซึ่งแสดงว่าสเปนไม่ต้องการเผชิญหน้ากับพวกฮอลันดาในสยาม และท้ายสุด

[๑๕๖] VOC 1119, Dagregister Schouten, 19 Sept. 1636, fo. 1302.

สเปนเสนอให้การค้าขายระหว่างทั้งอยุธยาและมะนิลาปลอดภาษี (พ่อค้านำสินค้าจากสยามไปขายที่มะนิลา ซึ่งได้แก่ ดินประสิว เหล็ก ตะกั่ว และข้าว)[๑๙๗]

คณะทูตจากมะนิลาได้รับการต้อนรับอย่างดีจากราชสำนัก ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าท้ายสระถึงสองครั้ง และได้รับจดหมายตอบอย่างเป็นมิตรจากออกญาพระคลัง สิ่งที่สเปนทำในครั้งนี้สวนกระแสของชาติยุโรปอื่นที่เลิกส่งคณะทูตขนาดใหญ่มายังอยุธยา คงเป็นเพราะรัฐบาลที่มะนิลาหวังจะใช้ความมีเกียรตินี้โน้มน้าวราชสำนักสยามให้ทำข้อตกลง อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าการมาเยือนของคณะทูตสเปนในครั้งนี้จะไม่ได้ส่งเสริมการค้าระหว่างสยามกับมะนิลา

การทบทวนความสัมพันธ์อยุธยา-ฝรั่งเศส

สมเด็จพระนารายณ์ทรงเปิดสยามต้อนรับฝรั่งเศสด้วยความมีไมตรี โดยหวังทั้งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและด้วยความสงสัยใคร่รู้ของพระองค์ แสวงหาความเรืองนามและการยอมรับที่อยู่นอกเหนือของเขตสยาม ทั้งสองฝ่ายทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ขุนนางหนุ่มถูกส่งไปใช้ชีวิตและเรียนรู้กับครอบครัวขุนนางที่ฝรั่งเศส นักบวชเยซูอิตเรียนราชาศัพท์จากพระในอารามหลวง[๑๙๘] กระบวนการที่ได้เริ่มต้นต้องจบลงพร้อมกับรัชสมัย

หลังจากที่มีการขับไล่กองกำลังฝรั่งเศสและจับกุมคุมขังชาวฝรั่งเศสในอยุธยาในเหตุการณ์ “การปฏิวัติสยาม ค.ศ. ๑๖๘๘” ไม่นานนัก ราชสำนักสยามก็เปลี่ยนท่าทีต่อฝรั่งเศส โดยใน ค.ศ. ๑๖๙๑ สมเด็จพระเพทราชาทรงโปรดให้มีการปล่อยตัวนักโทษชาวฝรั่งเศส ส่วนออกญาพระคลังขณะนั้น คือ พระยาโกษาธิบดี (ปาน) ได้ทำการส่งทูตไปยังที่มั่นของฝรั่งเศสในอินเดียที่เมืองปอนดิแชรี (Pondicherry) ซึ่งได้นำสาสน์ของออกญาพระคลังไปมอบแก่ผู้บริหารและบาทหลวงชาวฝรั่งเศสหลายคนที่นั่น มีใจความสำคัญว่าสยามขอเจริญไมตรีและขอให้มีการฟื้นฟูสนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส (ไม่มีรายละเอียดว่า ควรจะมีข้อตกลงอย่างไร)

นอกจากนี้พวกฝรั่งเศสในปอนดิแชรียังได้รับแจ้งตามเอกสารที่ถูกเรียกว่า “จดหมายส่วนตัว” ซึ่งน่าจะมาจากเพื่อนร่วมชาติในอยุธยาว่า ราชสำนักสยามไม่โปรดพวกฮอลันดานักอีกต่อไป เพราะไม่รักษาสัญญาต่อกษัตริย์สยาม[๑๙๙] ซึ่งหากเป็นเช่นดังที่เอกสารให้ข้อมูลจริงก็อาจอธิบายได้ว่า การที่ราชสำนักอยุธยาพยายามสมานไมตรีกับฝรั่งเศสนั้นเป็นส่วนหนึ่งของธรรมเนียมปฏิบัติในการดำเนิน

---

[๑๙๗] VOC 1926, Missive W. Blom to Batavia, 31 Jan. 1719, fos. 28-62. เอกสารนี้ให้รายละเอียดบางแง่มุมของคณะทูตสเปนจากมะนิลา เช่น รายชื่อและจำนวนของคณะทูตและผู้ติดตาม สาสน์โต้ตอบระหว่างอยุธยากับมะนิลา ข้อเสนอข้อเรียกร้องของสเปนต่อราชสำนักสยาม แต่น่าเสียดายว่าไม่มีการบันทึกพิธีการรับรองคณะทูตโดยราชสำนัก

[๑๙๘] Van der Cruysse, *Siam and the West*, 469.

[๑๙๙] Smithies, *A Resounding Failure*, 134-6, 136.

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของสยามที่ไม่ต้องการพึ่งพาพันธมิตรชาติตะวันตกเพียงชาติเดียว นอกเหนือไปจากว่าสยามประสงค์ที่จะค้าขายกับฝรั่งเศสในอินเดีย

อย่างไรก็ตาม ความพยายามในครั้งนี้ไม่ได้นำไปสู่การฟื้นฟูความสัมพันธ์เต็มรูปแบบระหว่างฝรั่งเศสกับสยาม สิ่งที่เหลืออยู่คือการดำเนินการของบุคคลเดียว คือ บาทหลวงชาวฝรั่งเศส กีย์ ตาชาร์ด (Guy Tachard) ซึ่งยังหวังว่าจะสามารถกลับมามีบทบาทในอยุธยาได้ ตาชาร์ดได้ทราบข่าวการยึดอำนาจของพระเพทราชาระหว่างที่เขาเป็นผู้นำทางของคณะทูตไทยที่กำลังเดินทางในฝรั่งเศส คณะทูตที่ถูกส่งไปยังฝรั่งเศสในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ประกอบด้วยออกขุนพิพิธ ออกขุนชำนาญ และออกขุนวิเศษ ตาชาร์ดพบว่านักการทูตทั้งสามไม่กังวลกับการผลัดเปลี่ยนอำนาจในแผ่นดินสยาม หนึ่งในพวกเขามีน้องสาวที่แต่งงานกับหลานชายของพระเพทราชา และอีกคนหนึ่งเป็นผู้ที่นิยมชมชอบหลวงสรศักดิ์ ใน ค.ศ. ๑๖๙๐ ตาชาร์ดเดินทางกลับมาเอเชียพร้อมกับคณะทูตสยาม เมื่อเขาและขุนนางเหล่านี้แยกทางกันที่บัลลาซอร์ (Ballasor) ซึ่งคณะทูตขึ้นเรือเพื่อจะเดินทางไปขึ้นฝั่งที่มะริด ตาชาร์ดฝากจดหมายไปถึงออกญาพระคลังคนใหม่ ออกตัวว่าเขายินดีจะเดินทางไปสยามตามคำเชิญของกษัตริย์สยาม แต่โกษาปานไม่เคยตอบ และดังที่กล่าวข้างต้นแล้วออกญาพระคลังได้ส่งทูตไปติดต่อกับพวกฝรั่งเศสที่ปอนดิแชรีโดยไม่สนใจตาชาร์ด ใน ค.ศ. ๑๖๙๓ ตาชาร์ดส่งจดหมายอีกฉบับไปยังออกญาพิพิธ ผู้ช่วยของโกษาธิบดี นำไปโดยล่ามเชื้อสายโปรตุเกสชื่อวิซึนตี ปินเยย์รุ (Vicente Pinheiro) ซึ่งมีบรรดาศักดิ์เป็น “ออกหลวงวรวาที” (Worowathi ตามเอกสารฝรั่งเศส) อย่างไรก็ตาม พวกฮอลันดาประสบความสำเร็จในการยึดปอนดิแชรีจากฝรั่งเศสในเดือนกันยายน ๑๖๙๓ ตาชาร์ดและชาวฝรั่งเศสที่นั่นถูกส่งกลับยุโรป

อย่างไรก็ตาม ตาชาร์ดยังไม่ยอมแพ้ เขาพยายามหาทางกลับมาเอเชียอีกครั้งในเวลาไม่นาน ใน ค.ศ. ๑๖๙๖ จากที่พำนักในเบงกอลเขาส่งจดหมายถึงออกญาพระคลังอีกฉบับซึ่งมีเนื้อหาแต่เรื่องความเป็นไปได้ของการเปิดสถานีการค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสอีกครั้งในสยามและไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการเผยแผ่ศาสนาแต่อย่างใด คราวนี้ตาชาร์ดสมประสงค์ เขาได้รับเชิญให้ไปเยือนสยามจากสมเด็จพระเพทราชาในฐานะผู้แทนของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ใน ค.ศ. ๑๖๙๙ เขาได้รับอนุญาตให้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเพทราชา ตาชาร์ดนำสาส์นจากกษัตริย์ฝรั่งเศสซึ่งเขียนใน ค.ศ. ๑๖๘๗ ถึงสมเด็จพระนารายณ์มาถวายแด่กษัตริย์องค์ใหม่ แต่ไม่มีของขวัญมาถวายแต่อย่างใด ขณะที่ตาชาร์ด บรรยายเสมือนว่าตนเองได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากราชสำนัก มีการส่งช้างมาอัญเชิญพระราชสาส์นจากพระเจ้าหลุยส์ แต่ดูเหมือนว่าออกญาพระคลังเองไม่ได้แสดงความกระตือรือร้นกับพิธีการรับทูตในครั้งนี้มากนัก ในการเข้าเฝ้าสมเด็จพระเพทราชาก็ทรงมีปฏิสัณฐานตอบที่เป็นทางการเท่านั้น พระองค์ทรงมีพระราชสาส์นตอบกลับไปยังกษัตริย์ฝรั่งเศส ซึ่งไม่ได้มีเนื้อหาเฉพาะเจาะจง เป็นเพียงแค่คำพูดยอพระเกียรติที่ไร้ความหมาย[๒๐๐] ไม่ได้ทรงเห็นความสำคัญของการแลกเปลี่ยนทางการทูตกับกษัตริย์แห่งฝรั่งเศสมากไปกว่านี้ เอกสารฮอลันดาตั้งข้อสังเกตว่า ราชสำนักสยาม

[๒๐๐] Van der Cruysse, *Siam and the West*, 470-74.

ทั้งกษัตริย์และขุนนางยังคงรู้สึกเป็นปรปักษ์กับฝรั่งเศสอยู่ แม้กระทั่งออกญาพระคลัง คือ โกษาปาน ซึ่งมีความชื่นชมต่อฝรั่งเศสนับตั้งแต่การเดินทางไปเยือนฝรั่งเศส ยังไม่กล้าหนุนหลังตาชาร์ดในคราวนี้[๒๐๑]

สยามและฝรั่งเศสจะไม่ประสบความสำเร็จในการฟื้นฟูความสัมพันธ์ถึงระดับที่เคยเป็นในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์อีกเลย เพราะทั้งสองฝ่ายต่างเสื่อมความสนใจซึ่งกันและกัน ตาชาร์ดเองพรรณนาสภาพบ้านเมืองของสยามที่เขาได้กลับเห็นใน ค.ศ. ๑๖๘๙ ว่า “ข้าพเจ้าพบว่านครแห่งสยามเปลี่ยนไปมาก มันกลายเป็นทะเลทราย ไม่มีพ่อค้า ไม่มีการค้า พวกคริสเตียน พวกมัวร์ และชาวต่างชาติอื่นๆ หายไปเกือบหมด”[๒๐๒]

การรับรู้ถึงการทวีอำนาจของอังกฤษในอินเดีย

ความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการระหว่างอังกฤษกับอยุธยาเริ่มขึ้นเมื่อพ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษหรืออีไอซี (The English East India Company, EIC) ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเพื่อถวายพระราชสาส์นแสดงความเป็นไมตรีจากพระเจ้าเจมส์ที่ ๑ ในฐานะ “กษัตริย์แห่ง เกรทบริเตน ไอร์แลนด์ สก็อตแลนด์ และฝรั่งเศส” พระเจ้าทรงธรรมโปรดเกล้าให้ชาวอังกฤษเปิดสถานีการค้าในอยุธยาและยังทรงซื้อสินค้าจำนวนหนึ่งที่พวกเขานำเข้ามา

ผลกำไรจากการค้ากับสยามเองไม่มากเท่ากับที่พวกอังกฤษหวัง แต่พวกเขาได้พบว่าอยุธยามีข้อดีที่ไม่เคยคิดถึงมาก่อน นั่นคือการมีการติดต่อทางการค้าที่ยอดเยี่ยมกับญี่ปุ่น ดังนั้นญี่ปุ่นหันเหความสนใจของพวกอังกฤษไปจากอยุธยาอย่างรวดเร็ว อีกทั้งความพยายามของบริษัทอีไอซีที่จะส่งเรือพร้อมสินค้าจากฝั่งโคโรมันเดล มากระตุ้นการค้าของตนในสยามยังถูกขัดขวางโดยกองเรือของบริษัทวีโอซี ใน ค.ศ. ๑๖๒๓ พวกเขาตัดสินใจปิดสถานีการค้าในอยุธยา หลังจากที่พวกฮอลันดาได้ปิดสถานีการค้าของตนไปก่อนหน้าแล้ว ก่อนจะออกจากสยาม พวกอังกฤษยังพยายามแสดงความเป็นมิตรต่อพระเจ้าทรงธรรมด้วยการถวายของขวัญในนามของกษัตริย์แห่งอังกฤษ[๒๐๓] นี่เป็นครั้งสุดท้ายที่พวกอังกฤษใช้สถาบันกษัตริย์เป็นเครื่องมือในการเข้าสู่ระบบการทูตของสยาม

---

[๒๐๑] เรื่องการมาเยือนครั้งสุดท้ายของตาชาร์ด ดู Hutchinson, *Adventurers in Siam*, 182-4; Van der Cruysse, *Siam and the West*, 472-4; Michael Smithies, ‘Tachard’s Last Appearance in Ayutthaya, 1699’, *JRAS* Series 3, 12/1 (2002), 67-78. พวกฮอลันดาได้ยินว่าตาชาร์ดร้องขอในนามของกษัตริย์แห่งฝรั่งเศสให้ฝรั่งเศสได้สร้างป้อมปราการในตะนาวศรีและสถานีการค้าที่เพชรบุรีดังที่พระนารายณ์เคยให้สัญญา แต่ราชสำนักสยามกลับเรียกร้องให้ฝรั่งเศสชำระหนี้เสียก่อน VOC 1623, Missive Tant to Batavia, 24 Dec. 1699, fo. 3.

[๒๐๑] VOC 1623, Missive Tant to Batavia, 6 Jan. 1699, fos. 8-9; 25 Jan. 1699, fo. 27; 25 Dec. 1699, fos. 38-9.

[๒๐๒] อ้างใน Van der Cruysse, *Siam and the West*, 473.

[๒๐๓] Van der Cruysse, *Siam and the West*, 55-57.

ในตอนปลายทศวรรษ ๑๖๕๐ การรุกรานของอันนัมต่อละแวกทำให้บริษัทอีไอซีต้องปิดสถานีล่าถอยมายังอยุธยาซึ่งพวกเขาได้รับการต้อนรับอย่างดีจากพระนารายณ์ พระองค์พระราชทานสาส์นเชิญบริษัทอังกฤษ (ขณะนั้นมีฐานอยู่ที่เมืองสุรัฐ) ให้กลับเข้ามาค้าขายในสยาม ฝ่ายอังกฤษจึงตัดสินใจจัดการการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยตรงกับอยุธยาจากฐานของตนที่มาดราสบนชายฝั่งโคโรมันเดล Dirk van der Cruysse ตีความการฟื้นฟูความสัมพันธ์กับอังกฤษครั้งนี้ของพระนารายณ์ว่าเป็นความพยายามที่จะดึงอังกฤษเข้ามาคานอำนาจกับฮอลันดาที่กำลังทวีอิทธิพลขึ้น[๒๐๔] แต่อิทธิพลของฮอลันดา ณ จุดนี้ยังไม่น่าจะทำให้สยามต้องกังวลนัก พระนารายณ์เองทรงมีความสนใจอย่างมากในการค้ากับอินเดียและดังนั้นกับพวกอังกฤษในอินเดียด้วย

การกลับมาครั้งนี้ยังคงไม่ได้สร้างผลกำไรที่น่าพอใจให้แก่บริษัทอีไอซี อีกทั้งยังเกิดความร้าวฉานในความสัมพันธ์อันเป็นผลจากการกระทำของข้าหลวงชาวอังกฤษในมะริดซึ่งเป็นพรรคพวกของออกญาวิชาเยนทร์ จนใน ค.ศ. ๑๖๘๗ พระนารายณ์ทรงประกาศสงครามกับบริษัทอังกฤษและขับไล่ชาวอังกฤษออกจากอาณาจักรสยาม

อย่างไรก็ตาม ราชสำนักสยามหลังรัชสมัยพระนารายณ์ยังคงสนใจอินเดียและยังคงต้องการสินค้าจากอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งทอ และพยายามจัดหาสินค้าประเภทนี้ผ่านหลายช่องทาง ที่สำคัญ คือ วีโอซี พ่อค้ามุสลิมอินเดีย และอังกฤษที่มีฐานอยู่ในอินเดีย

หลังการประกาศสงครามสยาม-อังกฤษในช่วง ค.ศ. ๑๖๘๗-๑๖๘๘ ความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองฝ่ายยังคงไม่ดีไปอีกร่วมทศวรรษ ดูเหมือนว่าผู้บริหารของอีไอซีในเอเชียจะพยายามหลีกเลี่ยงการกลับเข้าสู่ตลาดสยาม ขณะที่เรือสยามก็พยายามหลีกเลี่ยงการเข้ามาใกล้มาดราส ซึ่งข้อนี้อาจจะอธิบายว่าทำไมพระเพทราชาถึงต้องพยายามติดต่อพวกฝรั่งเศสที่ปอนดิแชรีในตอนต้นทศวรรษ ๑๖๙๐ จนมาถึงสมัยของข้าหลวงใหญ่ โธมัส พิทท์ (Thomas Pitt อยู่ในตำแหน่ง ค.ศ. ๑๖๙๘-๑๗๐๙) จึงมีความพยายามที่จะกลับมาอีกครั้ง ใน ค.ศ. ๑๖๙๙ พิทท์แสดงความเป็นกังวลเรื่องการปล้นเรือสยามต่อทูตสยามที่พำนักอยู่ที่ซานโตเม (St Thome) หลังจากนั้นใน ค.ศ. ๑๗๐๕ เขาได้ส่งสาส์นมายังพระเจ้าเสือเพื่อแสดงความเคารพของเขาและขอให้เรือสยามกลับไปเทียบท่าที่มาดราส แต่คำขอของข้าหลวงอังกฤษไม่ได้รับการตอบกลับ ซึ่งอาจเป็นเพราะจดหมายของเขารวมเรื่องการขอคืนเงินที่อังกฤษให้ยืมแก่ทูตไทยที่เดินทางไปเปอร์เซียในสมัยพระนารายณ์[๒๐๕]

จากเอกสารฮอลันดาเราทราบว่า พระเจ้าเสือทรงพยายามติดต่อกับอังกฤษใน ค.ศ. ๑๗๐๖ ซึ่งน่าจะเป็นหลังจากที่วีโอซีถอนตัวไปจากอยุธยา (เป็นการชั่วคราว) เล็กน้อย และเอกสารยังให้ข้อมูลต่อไป

---

[๒๐๔] Van der Cruysse, *Siam and the West*, 72.

[๒๐๕] D. K. Bassett, 'British 'Country' Trade and Local Trade Networks in the Thai and Malay States, c. 1680-1770, 271.

ว่า ฝ่ายอังกฤษเรียกร้องให้สยามชดใช้ค่าเสียหายที่เกิดขึ้นจากการพิพาทสมัยสมเด็จพระนารายณ์ด้วย แต่ราชสำนักสยามไม่ยอมตาม[๒๐๖]

แม้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจะไม่กลับเข้ามาเปิดสถานีในสยามอีกเลย แต่พวกพ่อค้าเอกชนชาวอังกฤษกลับเข้ามา รวมทั้งที่เข้ามาในรูปแบบของการค้าส่วนตัว (private trade) โดยลูกจ้างบริษัทอีไอซีเอง พ่อค้าเหล่านี้หลายคนพยายามทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างผู้สำเร็จราชการอังกฤษในอินเดียกับราชสำนักสยาม ในที่สุด เมื่อ ค.ศ. ๑๗๖๒ ข้าหลวงอังกฤษที่มาดราสได้ส่งสาสน์มายังราชสำนักอยุธยาเพื่อขออนุญาตเปิดสถานีการค้าที่มะริด โดยสัญญาว่าจะส่งผ้าลินินมาขายให้ราชสำนักในราคาเท่ากับที่วีโอซีขาย[๒๐๗]

ในรัชกาลสุดท้ายของอยุธยาดูเหมือนว่า พวกอังกฤษกำลังพยายามกลับมาสร้างอิทธิพลในราชสำนักสยามเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า สายของพวกฮอลันดารายงานว่า ในขณะที่วีโอซีกำลังมีข้อพิพาทกับข้าราชสำนักในเรื่องที่ฝ่ายฮอลันดาไม่ยอมปฏิบัติตามธรรมเนียมระหว่างกรมพระคลังกับบริษัทฯ คือ การจ่ายเงินค่าตอบแทนการทำงานประจำปีให้แก่เจ้าหน้าที่กรมพระคลัง (*recognitiegelden)* ซึ่งหลายครั้งได้กลายเป็นปัญหาระหว่างทั้งสองฝ่าย เมื่อทางบริษัทฯ ไม่เต็มใจจะจ่าย เอกสารฮอลันดากล่าวว่า พวกขุนนางแขกมัวร์ในราชสำนักพยายามรบเร้าให้ออกญาพระคลังเรียกร้องเงินดังกล่าว พวกฮอลันดาเชื่อว่าการกระทำของพวกมัวร์ในราชสำนักมีจุดประสงค์เพื่อบ่อนทำลายสถานะของฮอลันดาในสายตาของกษัตริย์และขุนนางสยาม เพื่อเปิดทางเข้าสู่ตลาดสยามให้กับพันธมิตรของพวกเขาคืออังกฤษ ผ่านบุคคลที่เรียกว่ามิสเตอร์เอลเลียส (Mr. Ellias) จากสุรัฐ[๒๐๘] เราเริ่มเห็นการวางหมากของฝ่ายอังกฤษในราชสำนักสยาม อย่างไรก็ตาม พัฒนาการเหล่านี้ต้องหยุดชะงักเมื่อกองทัพเริ่มรุกรานอยุธยาตั้งแต่ปลาย ค.ศ. ๑๗๖๕ ซึ่งส่งผลให้ชาวยุโรปต่างๆ ถอนตัวออกไปจากอยุธยา

---

[๒๐๖] VOC 1719, Missive Cleur to Batavia, 22 Oct. 1706, fo. 1837.

[๒๐๗] VOC 3089, Missive Werndlij to Batavia, 28 Jan. 1763, fo. 8; VOC 3152, Missive Werndlij to Batavia, 28 Dec. 1764, fos. 19-21.

[๒๐๘] VOC 2934, Missive Bang to Batavia, 25 Jan. 1758, fo. 15; Missive *Phrakhlang* to Batavia, 1757/8, fo. 34. VOC 2934, Missive Bang to Batavia, 25 Jan. 1758, fos. 5-8; 9 Feb. 1759, fo. 10. VOC 2965, Missive Bang to Batavia, 9 Feb. 1759, fos. 1-3, 10-11, 16; VOC 3024, Missive *Phrakhlang* to Batavia, received 1 Dec. 1761, fo. 31.

๔. สรุป

หลังการสิ้นสุดของ “ยุคทองของการทูตอยุธยา” การติดต่อระหว่างอยุธยากับโลกตะวันตกยังคงดำเนินต่อไปจนถึงช่วงเวลาสุดท้ายของราชอาณาจักร ในบริบทของโลกาภิวัตน์ระยะแรกเอเชียและยุโรปถูกเชื่อมโยงเข้าด้วยกันโดยปฏิสัมพันธ์ทางทะเล และถูกผูกพันเข้าด้วยกันในทางเศรษฐกิจอย่างเหนียวแน่นขึ้นทุกที

เป็นที่ชัดเจนว่าโลกทัศน์ของอยุธยาไม่เคยโดดเดี่ยวตัวเองจากโลก ความต้องการพึ่งพากับโลกภายนอกเป็นหลักประกันว่าอยุธยาจะไม่สามารถอยู่ในระบบเลี้ยงตัวเองได้ การขยายตัวโพ้นทะเลของชาติยุโรปเข้ามาในเอเชียได้ทำให้ยุโรปเองกลายเป็นส่วนหนึ่งของ “ระบบ” ในเอเชีย ที่แม้แต่ชาติเอเชียอย่างสยามยังต้องพึ่งพา

ตลอดยุคราชวงศ์บ้านพลูหลวงการค้าต่างประเทศยังคงเป็นเรื่องสำคัญยิ่งสำหรับราชสำนัก เพียงแต่การรับส่งคณะทูตได้ถูกลดความสำคัญในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการนิยามความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับโลกภายนอกอย่างที่เคยมีมาก่อนหน้า การลดความสัมพันธ์ทางการทูตแบบมีพิธีการเต็มระหว่างอยุธยากับชาติตะวันตก การลดความบ่อยครั้งของการรับส่งคณะทูตและการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเกิดจากความต้องการทั้งสองฝ่ายและการลดปริมาณของการค้าระหว่างกันอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงในการค้าโลก

หัวข้อที่ ๓

การค้าเครื่องกระเบื้องระหว่างจีนสมัยต้นราชวงศ์ชิง กับ กรุงศรีอยุธยาสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง : พ.ศ. ๒๑๘๗-๒๓๑๐

ผู้เขียน : พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร ซุน
ที่ปรึกษา : รศ.ดร.ธีรวัต ณ ป้อมเพชร
เศรษฐพงษ์ จงสงวน
ช่างภาพ : ไพรินทร์ แก่นแก้ว

เครื่องกระเบื้องสมัยอยุธยาเป็นพยานวัตถุที่มีคุณค่า บางชิ้นสภาพงามดุจครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี บ้างก็แตกร้าวชำรุดทิ้งเป็นเศษซากจมน้ำจมดินมาแต่ครั้งเสียกรุง แต่กระนั้นกระเบื้องจีนทุกชิ้นล้วนเป็นพยานวัตถุทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ บทความนี้ใช้ฐานข้อมูลจากตำราเครื่องกระเบื้องจีน บทความวิจัยเรื่องการค้าระหว่างจีนกับสยาม และเครื่องกระเบื้องจีนสมัยปลายราชวงศ์หมิงและสมัยต้นราชวงศ์ชิงที่พบในสยาม ทั้งส่วนที่เป็นเศษแตกกระจายอยู่ในบริเวณกรุงเก่า รวมทั้งส่วนที่สมบูรณ์ซึ่งเก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑ์ของรัฐและของเอกชน มาร้อยเรียงให้เห็นเรื่องของการค้าสำเภาระหว่างกรุงศรีอยุธยากับประเทศจีนสมัยต้นราชวงศ์ชิง



ภาพที่ ๑

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของสยามตรงกับสมัยราชวงศ์หมิงและสมัยต้นราชวงศ์ชิง ในกรุงเก่าจึงพบชามกระเบื้องสมัยราชวงศ์หมิงและสมัยต้นราชวงศ์ชิงจำนวนมาก

เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๗ (ค.ศ. ๑๖๔๔) ราชวงศ์หมิงล่มสลาย จักรพรรดิราชวงศ์ชิง ชาวเผ่าแมนจู เข้ามามีอำนาจปกครองจีน ในสามรัชสมัยช่วงต้นราชวงศ์ชิง คือ คังซี พ.ศ. ๒๒๐๕-๒๒๖๕ (Kangxi 1662-1722) หย่งเจิ้ง พ.ศ. ๒๒๖๖-๒๒๗๘ (Yongzheng 1723-35) และ เฉียนหลง พ.ศ. ๒๒๗๙-๒๓๓๘ (Qianlong 1736-95) เป็นสมัยที่จักรพรรดิ์ทรงพระปรีชาสามารถ บ้านเมืองสงบสุข ศิลปะวัฒนธรรมรุ่งเรือง รวมถึงอุตสาหกรรมผลิตเครื่องกระเบื้อง ระยะเวลาดังกล่าวตรงกับสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เรื่อยมาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

บทที่ ๑ แหล่งผลิตเครื่องกระเบื้องจีนสำหรับส่งออก สมัยปลายราชวงศ์หมิงและต้นราชวงศ์ชิง

เครื่องกระเบื้อง (Porcelain) เป็นเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดี สีขาวสะอาด ผ่านการเผาเคลือบให้แกร่งด้วยอุณหภูมิสูง ๑๒๘๐-๑๔๐๐ องศาเซลเซียส เป็นภาชนะน้ำหนักเบาเนื้อบาง น้ำเคลือบมันวาวทำความสะอาดง่ายและคงทนกว่าเครื่องปั้นดินเผาอื่นในยุคเดียวกัน เป็นที่ต้องการของตลาด กลายเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ แหล่งผลิตเครื่องกระเบื้องที่สำคัญอยู่ที่เมืองจิ่งเต๋อเจิ้น (Jingdezhen 景德鎮) มณฑลเจียงซี 江西 (เอกสารเก่าเรียกว่ามณฑลกังไส) ผลิตเครื่องกระเบื้องให้กับแทบทุกประเทศทั่วโลก มิใช่เพียงส่วนที่ใช้ในราชสำนักและที่ใช้สอยในเมืองจีนเท่านั้น



ภาพที่ ๒ ชามกระเบื้องสมัยราชวงศ์หมิง พบในสยาม ชามใบซ้ายเป็นชามจากเมืองจิ่งเต๋อเจิ้น มณฑลเจียงซี (ไทยเรียกกังไส) ชามใบขวาผลิตจากเตามณฑลฮกเกี้ยน ซึ่งเนื้อกระเบื้องสีหม่น ฝีมือปั้นหนาและหยาบกว่า

เครื่องกระเบื้องกังไสจากมณฑลเจียงซี

คนไทยเรียกเครื่องกระเบื้องที่ผลิตจากเมืองจิ่งเต๋อเจิ้น มณฑลเจียงซี ว่า “กระเบื้องกังไส” จิ่งเต๋อเจิ้นเป็นที่ตั้งของเตาหลวงที่ผลิตเครื่องกระเบื้องให้ราชสำนักราชวงศ์หมิง ซึ่งปกครองจีน พ.ศ. ๑๙๑๑-

๒๑๘๗ (ค.ศ. ๑๓๖๘ – ๑๖๔๔) เมืองนี้ตั้งอยู่ในทำเลซึ่งมีวัตถุดิบที่จำเป็นในการผลิตเครื่องกระเบื้อง อีกทั้งมีช่างผู้ชำนาญการสืบทอดมาจากสมัยราชวงศ์หยวน[๒๐๙] ในระยะแรกเตาหลวงเกณฑ์แรงงานจากสกุลช่างต่างๆ มีขุนนางและขันทีจากเมืองหลวงดูแลควบคุมการผลิตอย่างใกล้ชิด การตรวจตราที่รัดกุมเข้มงวดของราชสำนักส่งผลให้งานฝีมือช่างประณีตบรรจง และยกระดับกรรมวิธีการปั้น การเผาเคลือบและการวาดลวดลายตกแต่งขึ้นไปในระดับงามวิจิตร นักโบราณคดีจีนพบเศษเครื่องถ้วยจำนวนมากถูกทุบทิ้งไว้ที่โรงงานในจิ่งเต๋อเจิ้น เพราะรูปทรง หรือสีเคลือบ หรือการวาดลวดลายผิดเพี้ยนไม่ผ่านการตรวจรับของเจ้าหน้าที่ ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้ช่างผู้ผลิตนำของหลวงที่มีตำหนิไม่ผ่านการตรวจคุณภาพไปขาย[๒๑๐]

เครื่องกระเบื้องที่ใช้ตั้งเป็นเครื่องบูชาในพระราชพิธี รวมทั้งเครื่องถ้วยที่พระราชทานตอบแทนพระราชไมตรีกับราชสำนักที่ส่งบรรณาการมาคำนับพระเจ้ากรุงจีน ประเภทเครื่องลายคราม (Blue-and-white) และเครื่องกระเบื้องเคลือบสีลงยา (Polychrome ware) ล้วนผลิตจากเตาหลวงที่เมืองจิ่งเต๋อเจิ้นแทบทั้งสิ้น ในแผ่นดินว่านลี่ พ.ศ. ๒๑๑๖-๒๑๖๓ (Wanli 1573-1620) จำนวนเครื่องกระเบื้องที่ราชสำนักสั่งทำมีมากจนพ้นขีดความสามารถของเตาหลวง งานบางส่วนจึงกระจายไปว่าจ้างเตาเอกชนเป็นผู้ผลิต

ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ การค้าในทะเลจีนเติบโตอย่างรวดเร็ว เงินหลั่งไหลเข้าประเทศจีน โดยเฉพาะในอุตสาหกรรมผ้าไหมและอุตสาหกรรมกระเบื้อง ซึ่งเป็นสินค้าขายดีของจีนสมัยนั้น การสั่งซื้อเครื่องกระเบื้องของเรือโปรตุเกสสำหรับตลาดในยุโรป กอปรกับการสั่งซื้อของขุนนางบัณฑิตและพ่อค้าชาวจีนที่มั่งคั่ง เป็นเหตุให้การผลิตในภาคเอกชนของจิ่งเต๋อเจิ้นเติบโตอย่างรวดเร็วเพื่อรองรับความต้องการดังกล่าว

เครื่องกระเบื้องจิ่งเต๋อเจิ้นที่ส่งเข้ามากรุงศรีอยุธยา พบประเภทเคลือบสีขาว ประเภทเคลือบสีเขียว ประเภทเขียนลายสีบนเคลือบ แต่ที่พบจำนวนมากคือประเภทเครื่องลายคราม [๒๑๑]

---

[๒๐๙] เตาหลวงของราชวงศ์ซ่งเหนืออยู่ที่เมืองไคเฟิง (Kaifeng) เตาหลวงราชวงศ์ซ่งใต้อยู่ที่เมืองหางโจว (Hangzhou) ส่วนสมัยราชวงศ์หยวน หมิงและชิง เตาหลวงผลิตเครื่องกระเบื้องของราชสำนักพระเจ้ากรุงจีนอยู่ที่เมืองจิ่งเต๋อเจิ้น (Jingdezhen)

[๒๑๐] Kerr (2011)

[๒๑๑] ดู ปริวรรต ธรรมาปรีชากร *เครื่องถ้วยจีน : รอยสัมพันธภาพระหว่างไทยกับจีน* และ เผ่าทอง ทองเจือ (๒๕๒๕)







ภาพที่ ๓ **ภาพที่ ๔**

ภาพที่ ๕

ภาพที่ ๓ ชามลายครามสมัยหมิง ผลิตที่จิ่งเต๋อเจิ้น งมจากแม่น้ำเจ้าพระยา
ของ คุณชาญชัย สุพานิชวรภาชน์

ภาพที่ ๔ ชามกระเบื้องลายคราม ผลิตที่จิ่งเต๋อเจิ้น งมจากอ่าวไทย

ภาพที่ ๕ ชามประเภทเขียนลายสีบนเคลือบ สมัยราชวงศ์หมิง รัชกาล Chenghua (1465-1478) ผลิตจากจิ่งเต๋อเจิ้น พบใกล้น้ำตกทีลอซู จังหวัดตาก หลักฐานแสดงเส้นทางการค้าทางบกระหว่างจีนกับสยาม

ครั้นปลายราชวงศ์หมิง การปกครองล้มเหลว รัฐมีภาระด้านศึกสงคราม ทั้งกับชนต่างถิ่นและการปราบปรามกบฏภายในประเทศ งบประมาณมีจำกัด หลังจักรพรรดิ์ว่านลี่เสด็จสวรรคต พ.ศ. ๒๑๖๓ (ค.ศ. ๑๖๒๐) อุตสาหกรรมเครื่องกระเบื้องเมืองจิ่งเต๋อเจิ้นขาดการสนับสนุนจากราชสำนัก ต้องพึ่งการสั่งซื้อจากพ่อค้าเอกชน แทนการสั่งทำเครื่องกระเบื้องที่ลดลงของวังหลวง





ภาพที่ ๖ เศษชามหมิงเจียนขอบสำหรับทำเครื่องประดับขายนักท่องเที่ยว จากร้านค้าในอยุธยา

ภาพที่ ๗ ชามลายครามลายเดียวกับเศษกระเบื้อง ชิ้นบนขวาจากอยุธยา และพบชิ้นส่วนชามลายนี้ที่ลพบุรี [๒๑๒] ชามใบนี้เป็นชามสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เขียนเลียนแบบลายสมัยราชวงศ์หมิง

[๒๑๒] กองโบราณคดีกรมศิลปากร (๒๕๓๒)

หลังการเปลี่ยนราชวงศ์ไม่นาน ได้เกิดกบฏสามเจ้าศักดินาในดินแดนทางใต้ [๒๑๓] เมื่อราชวงศ์ชิงเปลี่ยนนโยบายหันมาลดอิทธิพลและปราบปรามอ๋องชาวฮั่น ซึ่งในระยะแรกเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อจักรพรรดิ์แมนจู เพื่อแลกกับอำนาจปกครองมณฑลทางใต้ ผลจากภัยสงครามทำให้โรงงานกระเบื้องที่จิ่งเต๋อเจิ้นถูกทำลาย ในปี พ.ศ. ๒๒๑๘ (ค.ศ. ๑๖๗๕)[๒๑๔]

จากการตรวจสอบเศษกระเบื้องกรุงเก่า พบว่าถ้วยชามใช้งานสมัยกรุงศรีอยุธยาจำนวนมากไม่ใช่เครื่องกระเบื้องกังไสผลิตจากจิ่งเต๋อเจิ้นมณฑลเจียงซี หากเป็นถ้วยชามที่ผลิตจากเตาท้องถิ่นในมณฑลฮกเกี้ยน (ฝูเจี้ยน 福建) และมีบางส่วนมาจากเตาท้องถิ่นของมณฑลกวางตุ้ง (Guangdong 廣東) ทั้งนี้แม้คุณภาพของกระเบื้องเตาท้องถิ่นในมณฑลชายฝั่งทะเลจะไม่ดีเท่าเครื่องกระเบื้องจิ่งเต๋อเจิ้น แต่ก็เป็นสินค้าสำเภาที่นิยมเพราะราคาถูก การขนส่งสะดวก เนื่องจากแหล่งผลิตตั้งอยู่ใกล้เมืองท่าทางทะเลที่สำคัญในสมัยนั้น คือ ฉวนโจว (Quanzhou 泉州) เย่กัง (Yuegang 月港) จางโจว (Zhangzhou 漳州) และเอ้หมึง (Xiamen 廈門) ในมณฑลฮกเกี้ยน และกว่างเจา (Guangzhou 廣州) ในมณฑลกวางตุ้ง

เครื่องปั้นดินเผามณฑลฮกเกี้ยน

มณฑลฮกเกี้ยนเป็นแหล่งผลิตถ้วยชามของจีนมาแต่โบราณกาล มีเตาเผาทำเครื่องปั้นกระจายอยู่ตามหมู่บ้านหลายสิบหมู่บ้าน ผลิตถ้วยชามเคลือบสีเขียว (Greenware: Qingyou 青釉) ตั้งแต่ปลายราชวงศ์ซ่งเหนือถึงราชวงศ์หยวน และผลิตเครื่องปั้นเคลือบขาว (Qingbai 清白) ซึ่งส่งออกในยุคราชวงศ์ซ่ง/หยวนเช่นกัน ผลิตภัณฑ์จากหมู่บ้านเต๋อฮั่ว (Dehua 德化) ได้ชื่อว่าคุณภาพดี นอกจากนั้นเตาในมณฑลฮกเกี้ยนยังผลิตถ้วยชาเคลือบสีดำ (Temmoku 天目)[๒๑๕] ส่งออกในสมัยราชวงศ์ซ่งใต้ ซึ่งส่งเสริมการค้าโพ้นทะเลกับต่างแดน

ในสมัยราชวงศ์หมิง อุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาของมณฑลฮกเกี้ยนส่วนใหญ่เปลี่ยนมาผลิตเครื่องกระเบื้องแทนการผลิตเครื่องปั้นดินเผาอื่นที่หนาและหนักไม่สะดวกสำหรับการใช้งาน ในช่วงที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเครื่องกระเบื้องของชาวฮกเกี้ยนซึ่งเป็นที่รู้จักในต่างแดนแบ่งได้เป็น ๓ กลุ่มหลัก คือ

๑. เครื่องกระเบื้องลายครามของจางโจว (Zhangzhou ware) ผลิตตามหมู่บ้านในจังหวัดจางโจว (Zhangzhou 漳州) รวมทั้งจากหมู่บ้านแต้จิ๋วบางส่วนที่อยู่ติดกัน ส่วนหนึ่งขายผ่านเย่กัง (Yugang 月港) ท่าเรือซึ่งเลื่องชื่อในสมัยหมิง ว่าเป็นแหล่งชุมนุมของสำเภาที่ลักลอบทำการค้า

---

[๒๑๓] กบฏสามเจ้าศักดินา 三藩之乱 เกิดขึ้นในแผ่นดินคังซี เจ้าพิชิตภาคตะวันตกอู๋ซานกุ้ย (平西王) ปกครองยูนนาน เจ้าพิชิตภาคใต้ซ่างจือซิ่น (平南王) ปกครองกวางตุ้ง และเจ้าสถาปนาสันติสุขแห่งภาคใต้เกิ่งจิงจง (靖南王) ปกครองฮกเกี้ยน ต่างถูกราชสำนักลดอิทธิพล จึงก่อการจลาจลปลุกระดมพลเมืองต่อต้านราชวงศ์ชิง ระหว่าง ๒๒๑๖-๒๒๒๔ (1673-1681)

[๒๑๔] Medley (1993)

[๒๑๕] Koh, Nai King (2008)

กับต่างแดน และเมืองจางโจว (Zhangzhou 漳州) ศูนย์รวมสินค้าส่งออกของมณฑลฮกเกี้ยน สมัยราชวงศ์หมิง คนไทยสมัยก่อนเรียก จางโจว ว่า “เจียงจิ๋ว” และเรียก ฉวนโจว ว่า “จะจิ๋ว”[๒๑๖]

ลักษณะภาชนะกลุ่มนี้เป็นชามกระเบื้องใช้งานคุณภาพต่ำ ปั้นแล้วเขียนสีครามประดับก่อนเคลือบแบบหยาบๆ ผลิตปลายราชวงศ์หมิง-ต้นราชวงศ์ชิง ช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๑๐๘-๒๒๐๓ (ค.ศ. ๑๕๖๕-๑๖๖๐)[๒๑๗] เดิมนักวิชาการชาวตะวันตกเรียกถ้วยชามกลุ่มนี้ว่าเครื่องกระเบื้องซัวเถา (Swatow ware) แต่จากการขุดค้นของนักโบราณคดีจีนพบชิ้นส่วนของถ้วยชามประเภทนี้ตามเตาในจังหวัดจางโจว มณฑลฮกเกี้ยนเป็นหลัก ผลิตเป็นจำนวนมากที่อำเภอผิงเหอ (Pinghe 平和) จึงเปลี่ยนชื่อเครื่องกระเบื้อง “ซัวเถา” เป็นเครื่องประเบื้อง “จางโจว”



ภาพที่ ๘

เศษกระเบื้องจิ่งเต๋อเจิ้น สมัยราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง พบที่พระนครศรีอยุธยา ชามลายนก เป็นที่นิยมในพระนครศรีอยุธยา เพราะนอกจากชิ้นนี้ที่เก็บได้ริมคลองท่อใกล้กำแพงวังหลวง ยังพบอีกหลายชิ้นในระวางสินค้าเรือสีชังจมในอ่าวไทย[๒๑๘]

[๒๑๖] สัมภาษณ์ ถาวร ศิขโกศล โดยมีที่มาจาก *กลอนสวดสุบินกุมาร* สมัยอยุธยาว่า “พวกจีนจะจิ๋ว เชิดหุ่นฮกกั้วเป็นท่าเป็นทาง”

[๒๑๗] Kerr (2011): 123

[๒๑๘] เอิบเปรม (๒๕๕๔) หน้า ๘๔



ภาพที่ ๕

เศษกระเบื้องฮกเกี้ยน
สมัยราชวงศ์หมิง
และต้นราชวงศ์ชิง
พบที่กรุงเก่า

ในช่วงล่มสลายของราชวงศ์หมิง ชะตากรรมของช่างผลิตถ้วยชามในมณฑลฮกเกี้ยนดูจะเลวร้ายกว่าของช่างที่จิ่งเต๋อเจิ้น มณฑลเจียงซี เตาผลิตกระเบื้องในกลุ่มจางโจวได้รับความเสียหายอย่างหนักเมื่อสงครามแย่งชิงพื้นที่ริมทะเลทางใต้ ปะทุอยู่นานกว่าสามสิบปี ผู้คนในมณฑลฮกเกี้ยนได้รับความเดือดร้อนจากประกาศห้ามคนจีนเดินทางออกทะเลของราชวงศ์ชิงในปี พ.ศ. ๒๑๙๙ (ค.ศ. ๑๖๕๖) ซึ่งทำให้การเดินเรือระหว่างกวางตุ้ง ฮกเกี้ยน เจ้อเจียงกับเจียงหนาน เป็นเรื่องผิดกฎหมาย การใช้กำลังโยกย้ายชาวบ้านซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ตามชายฝั่งเข้าสู่พื้นที่ตอนใน ห่างจากทะเลระยะ ๑๕ ถึง ๒๕ กิโลเมตรในปี พ.ศ. ๒๒๐๕ (ค.ศ. ๑๖๖๒) เป็นส่วนหนึ่งของยุทธการปราบปรามกลุ่มสำเภาที่เป็นปรปักษ์กับราชวงศ์ชิง ภัยจากสงครามที่ยืดเยื้อ ทำให้การผลิตกระเบื้องในกลุ่มจางโจวเสียหาย ส่วนใหญ่เลิกผลิต มิได้มีการฟื้นฟูให้กลับมาเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่เช่นที่จิ่งเต๋อเจิ้น เนื่องจากเป็นกระเบื้องคุณภาพต่ำ ไม่เป็นที่ต้องการของตลาดสากล



ภาพที่ ๑๐

ชามกระเบื้องฮกเกี้ยนสมัยราชวงศ์หมิง พบในสยาม *ของคุณชาญชัย สุพานิชวรภาชน์*



ภาพที่ ๑๑

เศษกระเบื้องจากเตาท้องถิ่นในมณฑลริมทะเลทางใต้ของจีน งมจากแม่น้ำที่พระนครศรีอยุธยาและที่ราชบุรี *ของคุณชาญชัย สุพานิชวรภาชน์*



ภาพที่ ๑๒

เอกลักษณ์ของชามฮกเกี้ยน คือ เนื้อดินหยาบและก้นชามมีเศษกรวดทรายติดอยู่ เศษกระเบื้องลายดอกไม้ชิ้นเล็กเก็บจากบ้านถนนอู่ทอง ตรงข้ามวัดพุทไธสวรรค์ ก้นชามเขียนลายดอกไม้ชนิดเดียวกับด้านในของชามปลา

๒. เครื่องกระเบื้องเคลือบขาวและเครื่องกระเบื้องลายครามจากเต๋อฮว่า (Dehua ware) อำเภอเต๋อฮว่าอยู่ลึกจากทะเลขึ้นไปบนไหล่เขาประมาณ ๘๐ กิโลเมตร อำเภอนี้เป็นเขตผลิตเครื่องกระเบื้องที่สำคัญของฮกเกี้ยนเพราะมีแหล่งดินเนื้อดีเป็นที่รู้จักของพ่อค้าโปรตุเกสและดัตช์ในสมัยราชวงศ์หมิง เต๋อฮว่ามีชื่อเสียงด้านปั้นตุ๊กตากระเบื้องขาวเรียกว่า Blanc de Chine ส่งออกให้พ่อค้าชาวยุโรป

เนื่องจากอยู่ห่างไกลจากชายฝั่งทะเล เต๋อฮว่าจึงไม่ได้รับผลกระทบจากภัยสงครามมากนัก อีกทั้งเป็นผลิตภัณฑ์คุณภาพดี เนื้อเนียนสวย การกผลิตเครื่องกระเบื้องที่นี่สืบเนื่องมาถึงปัจจุบันเช่นเดียวกับจิ่งเต๋อเจิ้น

นอกจากกระเบื้องเคลือบขาวที่ขึ้นชื่อแล้ว อำเภอเต๋อฮว่าผลิตชามลายครามจำนวนมาก เอกลักษณ์คือครามสีเข้มอมเทา ลายครามของเต๋อฮว่าไม่เป็นที่นิยมในยุโรป ขายอยู่ตามเมืองท่าท้องถิ่นระหว่างปัตตาเวียถึงเมืองเคปทาวน์[๒๑๙] เฉพาะเครื่องกระเบื้องเคลือบขาวคัดคุณภาพดีเท่านั้นที่ตลาดสากลสั่งซื้อจากเต๋อฮว่า

[๒๑๙] Kerr (2011): 130



ภาพที่ ๑๓ ตุ๊กตากระเบื้องเคลือบขาวพบในสยาม สองตัวขวาฝ่ายชายใส่เสื้อสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ช่วงพระเจ้าปราสาททองถึงพระเจ้าเสือ (1670-1730) ฝ่ายหญิงแต่งกายแบบญี่ปุ่น งมได้หน้าวัดบางกะจะ

๓. เครื่องกระเบื้องขาวสีไข่ไก่ น้ำเคลือบแตกลายงาง่าย จากตำบลตงซี (Dongxi 東溪) ฝรั่งเรียก Dongke ware จัดอยู่ในหมวดเครื่องกระเบื้องเคลือบขาวจางโจว (Zhangzhou white ware) ด้วยเป็นสินค้าที่ออกจากเมืองท่าจางโจวเช่นกัน ผลิตทั้งภาชนะและตุ๊กตากระเบื้องแต่คุณภาพต่ำกว่าเครื่องกระเบื้องเต๋อฮว่า จึงไม่เป็นที่นิยม[๒๒๐]

นอกจากนี้ ในรายการปลีกย่อย ยังพบเครื่องกระเบื้องเคลือบเขียว เคลือบสีน้ำเงิน และประเภทเขียนสีบนเคลือบจากมณฑลฮกเกี้ยน[๒๒๑] ถ้วยชามของฮกเกี้ยนไม่เป็นที่นิยมของผู้ดีชาวตะวันตก เพราะคุณภาพต่ำ เนื้อหนาและหนักกว่าเครื่องกระเบื้องจิ่งเต๋อเจิ้น เป็นสินค้าที่ผลิตสำหรับชาวบ้านใช้สอยทั้งในเมืองจีนและตามเมืองท่าต่างๆ ไม่ไกลเกินกว่าเมืองเคปทาวน์ (Cape Town) การขุดสำรวจบริเวณที่เคยเป็นบ้านพักของพ่อค้าดัตช์ที่แหลมกู๊ดโฮป โดย ศาสตราจารย์ เจน โคลส (Jane Klose) แห่ง South Africa Cape Town University พบเศษกระเบื้องจิ่งเต๋อเจิ้นบริเวณบ้านพักผู้บริหารอาณานิคม และเศษกระเบื้องฮกเกี้ยนบริเวณที่พักชาวบ้าน[๒๒๒]

ถ้วยชามลายครามของฮกเกี้ยนเป็นสินค้าที่สำเภาจีนบรรทุกออกขายเป็นจำนวนมาก ผ่านเมืองท่าสำคัญของฮกเกี้ยน คือ จางโจว เย่กัง และฉวนโจว ในสยามพบเศษกระเบื้องฮกเกี้ยนกระจายไปทั่ว[๒๒๓] ซึ่ง

---

[๒๒๐] Kerr (2011): 125-130

[๒๒๑] ปริวรรต ธรรมาปรีชากร *เครื่องถ้วยจีน : รอยสัมพันธภาพระหว่างไทยกับจีน*

[๒๒๒] Koh, Nai King (2010): 3

[๒๒๓] ดู ปริวรรต ธรรมาปรีชากร *เครื่องถ้วยจีน : รอยสัมพันธภาพระหว่างไทยกับจีน*

เป็นพยานวัตถุที่ยืนยันการคบค้าอันยาวนานระหว่างสยามกับเมืองท่าในมณฑลฮกเกี้ยน โดยเฉพาะในสมัยราชวงศ์หมิงและช่วงต้นราชวงศ์ชิง

เครื่องปั้นดินเผามณฑลกวางตุ้งและจากแหล่งอื่นในประเทศจีน

นอกจากแหล่งผลิตสำคัญในสองมณฑลที่กล่าวแล้ว ยังพบเครื่องปั้นดินเผาจากมณฑลกวางตุ้งและมณฑลอื่นในประเทศจีน เช่น ไหเคลือบสีขาวขนาดเล็กคอแคบไหล่กว้างไม่ตกแต่งลวดลาย จากมณฑลกวางตุ้ง พบทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สันนิษฐานว่าเป็นไหใส่ดินปืน พบในแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณป้อมเพชร และที่วัดนครโกษาและบ้านวิชาเยนทร์ ลพบุรี และพบชาม กระปุก โถ ลายครามจากมณฑลกวางตุ้ง ป้านชาจากอี๋ซิง มณฑลเจียงซู และประเภทชามเคลือบเขียวจากเตาหลงฉวน มณฑลเจ้อเจียง

สำหรับลายละเอียดเกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผาจีนที่พบในประเทศไทย ศึกษาได้จากงานของณัฏฐภัทร จันทวิช-*เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย* ปริวรรต ธรรมาปรีชากร-*เครื่องถ้วยจีน : รอยสัมพันธภาพระหว่างไทยกับจีน* และ เผ่าทอง ทองเจือ *การศึกษาความสัมพันธ์ทางการค้าในสมัยอยุธยาระหว่างจีนกับอยุธยาโดยอาศัยข้อมูลจากเครื่องถ้วยจีนที่งมได้รอบเกาะอยุธยา*

บทที่ ๒ การพัฒนาเทคนิคการผลิต และเอกลักษณ์เครื่องกระเบื้องสมัยคังซี สมัยหย่งเจิ้ง และสมัยเฉียนหลง ยุคราชวงศ์ชิง

ย่างเข้าคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ นักประวัติศาสตร์ศิลป์ต่างเห็นพ้องกันว่า แผ่นดินคังซี แผ่นดินหย่งเจิ้งและแผ่นดินเฉียนหลง ถือเป็นยุคทองของเครื่องกระเบื้องราชวงศ์ชิง เนื่องจากจักรพรรดิ์ทั้งสามพระองค์ต่างชื่นชอบเครื่องกระเบื้อง และเครื่องกระเบื้องของแต่ละรัชกาลล้วนมีเอกลักษณ์โดดเด่นตามแนวบุคลิกภาพและพระราชนิยมของแต่ละพระองค์ ต่างจากแผ่นดินอื่นที่องค์พระประมุขไม่สนพระทัยเครื่องกระเบื้อง ปล่อยให้รูปแบบการสั่งทำเป็นไปตามจารีต หรือเลียนแบบของเดิม

แผ่นดินคังซี พ.ศ. ๒๒๐๕ – ๒๒๖๕ (ค.ศ. ๑๖๖๒-๑๗๒๒)

แผ่นดินคังซียาวนานถึงหกสิบเอ็ดปี เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๕ จักรพรรดิผู้ทรงพระชนม์เพียง ๗ พรรษา ขึ้นเสวยราชสมบัติบนบัลลังก์มังกรปกครองประเทศจีนอันกว้างใหญ่ไพศาล เริ่มบริหารงานแผ่นดินด้วยพระองค์เองเมื่อพระชนมายุประมาณ ๑๕ พรรษา จักรพรรดิพระองค์นี้ครองราชย์ตรงกับรัชกาลพระมหากษัตริย์สยามถึงสี่พระองค์ คือ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเพทราชา สมเด็จพระเจ้าเสือ และเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๒๖๕ แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ



ภาพที่ ๑๔

ภาพจักรพรรดิคังซี
และบาทหลวงชาวตะวันตก

จักรพรรดิคังซี โปรดการเรียนรู้ที่แจ่มแจ้งเห็นจริงในแต่ละสาขาวิชา และวิชาใดที่ซับซ้อนก็โปรดให้แสวงหาครูผู้ชำนาญการมาสอน ทรงเป็นผู้ที่มุ่งมั่น ทรงคุณธรรม อดทน ประหยัด และรู้วิธีสมานฉันท์ในการปกครองผู้คนหลายเชื้อชาติและศาสนาในพระราชอาณาจักร โปรดการเดินทาง ยิงธนู ล่าสัตว์ อันเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมของเผ่าแมนจู ซึ่งเชื่อว่าทำให้มีสุขภาพพลานามัยดี มากกว่าการจับเจ่าอยู่แต่ในรั้วในวังเช่นจักรพรรดิราชวงศ์หมิง จักรพรรดิคังซีทรงยึดมั่นกับประเพณีแมนจู เช่น โปรดฉลองพระองค์ที่เรียบง่ายของชาวแมนจูมากกว่าฉลองพระองค์หรูหราฟู่ฟ่าแบบจักรพรรดิราชวงศ์หมิง เสด็จพระราชดำเนินประพาสทางใต้ของจีน ๖ ครั้ง เพื่อศึกษาสภาพสังคมและภูมิศาสตร์ในท้องถิ่นต่างๆ ประชาชนเคารพในน้ำพระทัยที่ทรงพลัง มุ่งมั่นในการแก้ปัญหาและพัฒนาประเทศ โปรดความท้าทายทางปัญญา การบริหารจัดการที่เป็นเลิศ โปรดให้ตั้งแผนกงานช่างหลวงสาขาต่างๆ ในพระราชวัง และให้ผู้เชี่ยวชาญฝรั่งและบาทหลวงเยซูอิตหลายคนเข้าไปถวายงานในวังหลวง

เมื่อพระชนมายุ ๒๔ พรรษา มีพระบัญชาให้กอบกู้อุตสาหกรรมเครื่องกระเบื้องของจิ่งเต๋อ-เจิ้น ซ่อมสร้างเตาหลวงขึ้นใหม่ ทำนุบำรุงและพัฒนางานช่างฝีมือ เปิดเส้นทางขนส่งเครื่องกระเบื้องไปยังเมืองท่าต่างๆ ผ่านนานกิง และเส้นทางบกผ่านเมืองหนานชางไปกวางเจา โดยขนข้ามทะเลสาบผอหยาง

(Poyang Lake) และหาบผ่านช่องเขาเหมยหลิ่ง (Meiling Pass)[๒๒๔] ตลอดรัชกาลนี้นับจากปี พ.ศ. ๒๒๒๒ (ค.ศ. ๑๖๗๙) จิ่งเต๋อเจิ้นเริ่มฟื้นตัวกลับมาผลิตเครื่องลายครามคุณภาพดีที่งดงามประทับใจชาวโลกอีกครั้ง สมกับที่ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากวังหลวง

พัฒนาการที่เกิดขึ้นในยุคนี้ เช่น ในช่วงปลายราชวงศ์หมิง แร่โคบอลท์สำหรับผลิตสีครามวาดกระเบื้องก่อนเผาเคลือบ ซึ่งแต่เดิมนำเข้าจากซามาร์รา (Samarra- ประเทศอิรักในปัจจุบัน) ได้หมดลง ต้องหาแหล่งแร่ใหม่ ซึ่งพบในมณฑลเจ้อเจียง (Zhejiang) สีครามจากแร่โคบอลท์ท้องถิ่นผ่านกรรมวิธีสกัดสีแบบใหม่ให้สีน้ำเงินสดดุจสีไพลิน (เดิมเรียกนิลกาฬ) ช่างจีนสามารถแยกโทนสีคราม จากเข้มมาอ่อน ได้ถึงห้าโทนสี ต่างจากสมัยหมิงซึ่งสีครามมีเพียงสองโทนเท่านั้นคือเข้มและอ่อน[๒๒๕] การคัดแยกคุณภาพดินสมัยคังซีทำได้ดี เนื้อกระเบื้องจึงขาวบริสุทธิ์ น้ำเคลือบบางเรียบ กระเบื้องที่สัมผัสได้ที่บริเวณขอบก้นภาชนะเนื้อเนียนดุจแก้ว สีขาวสะอาดดุจสำลี นักสะสมทั่วโลกต่างยกย่องเครื่องลายครามสมัยคังซีว่างามเป็นหนึ่งในสุดยอดงานฝีมือของทั้งสมัยราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง

จักรพรรดิคังซีทรงสนพระทัยการเรียนรู้ ดังปรากฏใน บันทึกพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัส *T'ing-sh□n ko-yen* ความว่า

> *"...คนหลายคนชอบอ้างว่ามีความรู้ในเรื่องต่างๆ ทั้งที่จริงเขาไม่รู้อะไรมาก ตั้งแต่เด็กข้าพเจ้าพยายามเรียนรู้เรื่องทั้งหลายด้วยตนเอง ไม่เสแสร้งว่ารู้ดีทั้งที่ไม่รู้เรื่อง เมื่อพบผู้อาวุโสข้าพเจ้าชอบฟังประสบการณ์ จดจำคำตอบของผู้ที่ผ่านโลกมามาก เมื่อเปิดใจให้กว้างแล้วเราจะได้รับความรู้..."*
>
> *"...คนย่อมไม่เห็นคุณค่าของคนอื่น หากหมกมุ่นอยู่กับความสามารถของตน..."*[๒๒๖]

ราชสำนักพระเจ้ากรุงจีนจ้างที่ปรึกษาฝรั่งเข้ามาถวายงานหลายคน ทั้งหมอสอนศาสนาและบาทหลวงสังกัดคณะเยซูอิต เข้าวังไปสอนวิทยาการแขนงต่างๆ ทั้งดาราศาสตร์ เรขาคณิต กฎหมาย ดนตรี รวมทั้งสร้างห้องทดลองเคมีในพระราชวังหลวง

ในบรรดาสิ่งของที่ทูตานุทูตนำมาถวายจากยุโรป ทรงชื่นชมงานโลหะเคลือบสีลงยา (cloisonné enamel) แบบฝรั่งที่สีนุ่มนวลอ่อนช้อยและการวาดภาพแบบมีมิติ ต่างไปจากวิธีวาดภาพพู่กันจีน จึงโปรดให้บาทหลวงเยซูอิตหาช่างผู้ชำนาญการและนำสีเคลือบจากยุโรปเข้ามาทดลองวาดภาพสีแบบฝรั่งประดับเครื่องกระเบื้อง[๒๒๗] จีนเรียกเครื่องกระเบื้องเคลือบตกแต่งด้วยสีที่นำเข้าจากตะวันตกว่า "ฝ้าหลางฉ่าย" (**琺瑯彩** falangcai) แปลว่าเครื่องเคลือบสีเทศ [๒๒๘]

---

[๒๒๔] Harrisson, Barbara (1995): 47

[๒๒๕] Fang, Lili (2005): 84

[๒๒๖] Spence, Jonathan D (1988): 65

[๒๒๗] Fang, Lili (2005): 105

[๒๒๘] การเขียนสีประดับเครื่องกระเบื้องจีนมีมานานแล้ว สมัยหมิงใช้เทคนิคเรียกว่า "วู่ฉ่าย" (wucai) สีที่ใช้มี ๕ สี ได้แก่ แดง เหลือง เขียวอ่อน เขียวแก่ และสีม่วงอมดำ และในสมัยคังซีได้พัฒนาสีเคลือบเพิ่มขึ้นอีกสองสี คือ ดำและน้ำเงิน

บาทหลวง ฌอง แบบติสท์ (Jean-Baptiste Gravereau) ผู้เชี่ยวชาญงานเคลือบสีลงยา ชาวฝรั่งเศส เดินทางมาถึงเมืองจีน พ.ศ.๒๒๖๒ (ค.ศ. ๑๗๑๙) เพื่อร่วมงานกับศิลปินเยซูอิตที่ถวายงานในวังหลวงกรุงปักกิ่งอยู่ก่อนแล้ว เช่น Giuseppe Castiglione และ Matteo Ripa[๒๒๙] การทดลองใช้สีนำเข้าจากยุโรปเคลือบบนหุ่นกระเบื้องจากเมืองจิ่งเต๋อเจิ้น ซึ่งเคลือบเฉพาะด้านในส่งมาทดลองเคลือบสีด้านนอกของภาชนะในวังหลวง ในยุคแรกสีหม่นไม่สดสวย จวบจนเกือบปลายรัชกาล (ประมาณ พ.ศ. ๒๒๖๔ หรือ ค.ศ. ๑๗๒๑) จึงสามารถผลิตงานคุณภาพดีสีนุ่มนวลดุจเครื่องโลหะเคลือบสีลงยาของชาวตะวันตก ทั้งนี้ช่างในวังใช้สีที่ต้องนำเข้าจากยุโรป ราคาต้นทุนสูงใช้เฉพาะงานของหลวงเท่านั้น

ด้วยอิทธิพลของฝรั่งที่เข้าไปวาดภาพถวายองค์จักรพรรดิ เครื่องกระเบื้องที่เคลือบสีในวังหลวงยุคนี้มักเป็นลายพรรณพฤกษาแบบตะวันตก ตามศิลปะบาร็อก (Baroque) ที่หรูหราฟู่ฟ่า สีที่ใช้เป็นสีนุ่ม ผสมสีขาวขุ่นเป็นพื้น ทำให้ช่างสามารถเกลี่ยโทนสีหนักเบา ดูเป็นภาพมีมิติแบบตะวันตก เครื่องกระเบื้องสีนุ่มนวลแบบใหม่นี้ ฝรั่งเรียก *famille rose* ด้วยมีสีชมพูอ่อนอมขาวเป็นสีเด่น



ภาพที่ ๑๕

ภาพประดับแจกันสมัยคังซี เขียนสีแบบ “วู่ฉ่าย” ซึ่งเป็นสีโปร่งใสปรับสีให้เข้มได้ยาก ต่างจากภาพเขียนสีนุ่มนวลของยุโรป ซึ่งควบคุมโทนสีให้เกิดมิติได้ดีกว่า
ภาพจาก The Art Gallery of New South Wales นครซิดนีย์

สีที่จีนใช้อยู่มีลักษณะเป็นแม่สีจัดจ้าน และเป็นสีใสมองผ่านไปเห็นเนื้อกระเบื้องเคลือบ เหมาะกับภาพเขียนแบบหมึกจีนหรือภาพสองมิติ นักสะสมฝรั่งเรียกเครื่องกระเบื้องสี “วู่ฉ่าย” ที่ใช้สีเขียวเป็นหลักว่า *famille verte* สี “วู่ฉ่าย” ที่ใช้สีเหลืองเป็นพื้นว่า *famille jaune* และสี “วู่ฉ่าย” ที่ใช้สีดำเป็นพื้นว่า *famille noire*

[๒๒๙] Scott, Rosemary E. (1993): 237-239

ในช่วงนี้ ช่างเตาเอกชนต้องหาทางปรับสีตกแต่งภาชนะให้เหมาะกับรสนิยมของลูกค้าที่เปลี่ยนแปลงเป็นประจำ ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ชาวโลกหันมานิยมภาพดอกไม้สีอ่อนหวานภาพเขียนประดับเครื่องกระเบื้องก็นิยมภาพสีนุ่ม หรือ *famille rose* แต่ช่างเอกชนมีข้อจำกัดเรื่องทุนน้อย ไม่สามารถซื้อสีเคลือบจากยุโรปราคาแพง จึงต้องหาทางเลือกอื่นที่จะผลิตผลงานสีนุ่มนวลตามที่ตลาดต้องการ นักวิชาการที่ศึกษาเครื่องกระเบื้องส่งออกของจีน เชื่อว่าช่างเอกชนเริ่มผลิตเครื่องเคลือบสีนุ่มจำหน่ายประมาณปี พ.ศ. ๒๒๖๓-๖๘ (ค.ศ. ๑๗๒๐-๒๕) โดยยกตัวอย่างจานลายกลีบบัวสีชมพู ซึ่งส่งออกไปปัตตาเวีย ดูภาพ๔๘ [๒๓๐] ลักษณะของสีเคลือบชมพูของเตาเอกชนในระยะแรก (1720-1730) มีลักษณะเป็นสีหนาทึบและนูนออกมาจากพื้นภาชนะ คล้ายผิวภาพสีน้ำมัน[๒๓๑] ไม่เรียบบางแนบเนียนเนื้อกระเบื้องแบบของหลวง

สมัยหย่งเจิ้ง พ.ศ. ๒๒๖๖ –๗๘ (ค.ศ. ๑๗๒๓-๓๕)

จักรพรรดิหย่งเจิ้งทรงมีชั้นเชิงทางการเมืองที่ลึกลับ เข้มงวดและมุ่งมั่นในการบริหารงานแผ่นดินด้วยงบประมาณที่น้อยที่สุด แต่ทรงเป็นกษัตริย์ที่รักงานศิลปะ ทรงร่วมให้ความคิดเห็นในการออกแบบเครื่องกระเบื้องวังหลวงด้วยพระองค์เอง ทรงรู้จักชื่อของช่างศิลป์ที่ถวายงานแทบทุกคน ปกติงานประณีตศิลป์วังหลวงไม่มีการบันทึกชื่อช่าง รัชสมัยหย่งเจิ้งเป็นสมัยแรกที่วังหลวงขึ้นทะเบียนช่างศิลป์เป็นช่างหลวงประมาณร้อยกว่าคน ผู้ใดประดิษฐ์งานต้องพระราชหฤทัยก็มักได้รับพระราชทานรางวัล และโปรดให้ศิลปินเยซูอิต จิเซปเป คาสติลิโอเน (Giuseppe Castiglione) ชาวอิตาเลี่ยน วาดภาพเครื่องกระเบื้องชิ้นโปรดทั้งประเภทโบราณวัตถุ และงานร่วมสมัย [๒๓๒]

ในรัชสมัยนี้ นอกจากสีลงยา ๙ สีที่นำเข้าจากต่างประเทศแล้ว ช่างวังหลวงกรุงปักกิ่งได้ประสบความสำเร็จในการผลิตสีสำหรับเคลือบกระเบื้องเพิ่มอีก ๙ สี [๒๓๓] เนื่องจากองค์จักรพรรดิ์โปรดภาพเขียนแบบจีนที่เพิ่มสีสันให้ดูลุ่มลึกสมจริงตามยุคสมัย นักวิชาการจีนเรียกเครื่องกระเบื้องสีนุ่มนวลรวมๆ ว่า “เฟิ่นฉ่าย” (粉彩 fencai) ซึ่งครอบคลุมถึงเครื่องกระเบื้องสีเทศ หรือ “ฝ้าหลางฉ่าย” (**琺瑯**彩 falangcai) ยุคก่อนหน้านี้ด้วย

งานศิลปะเครื่องกระเบื้องและภาพเขียนในรัชกาลนี้เป็นงานที่ละเอียด อ่อนช้อย งามที่สุดยุคหนึ่งของราชวงศ์ชิง และด้วยพระราชนิยมชื่นชอบเครื่องถ้วยของจักรพรรดิพระองค์นี้ เมื่อสยามส่งเครื่องบรรณาการไปถวายในปี พ.ศ. ๒๒๖๗ (ค.ศ. ๑๗๒๔) อันเป็นปีที่ ๒ แห่งรัชกาล ก็ได้มีพระราชโองการให้พระราชทานของตอบแทนแก่กรุงศรีอยุธยาเพิ่ม คือ นอกจากผ้าต่วนลายมังกรและผ้าต่วนต่างๆ ตามจารีตเดิมแล้ว ได้พระราชทานหยกและเครื่องกระเบื้องหลวงเป็นพระราชไมตรีเพิ่มเติมกลับมาอีกด้วย จากนั้นเป็นต้น

---

[๒๓๐] Harrison, Barbara (1995): Color Plate 35 a,b

[๒๓๑] Harrisson, Barbara (1995): 46-47

[๒๓๒] Krahl, Reginal (2005)

[๒๓๓] Fang, Lili (2005): 108

มา เครื่องกระเบื้องหลวงก็รวมอยู่ในรายการสิ่งของที่พระราชทานตอบแทนกลับมาถวายพระเจ้ากรุงสยามแทบทุกครา



ภาพที่ ๑๖

จักรพรรดิหย่งเจิ้ง พ.ศ. ๒๒๖๖ –๗๘
(ค.ศ. ๑๗๒๓-๓๕)
ภาพจาก Palace Museum Beijing



ภาพที่ ๑๗

เครื่องกระเบื้องหลวงสมัยหย่งเจิ้ง
เคลือบสีชมพูแบบ *famille rose*
จีนเรียก “เฟิ่นฉ่าย”
ภาพจากหนังสือ Treasures of the Royalty: The Official Kiln Porcelain of the Chinese Qing Dynasty

ในรัชสมัยหย่งเจิ้ง พ่อค้าชาวฝรั่งเศส ดัตช์ เดนมาร์ก และสวีเดน ได้รับอนุญาตให้เข้าไปตั้งสำนักงานที่ท่าน้ำเมืองกว่างเจา ต่อจากชาวอังกฤษที่เข้ามาเป็นชาติแรกในแผ่นดินก่อน บริเวณท่าน้ำเมืองกว่างเจา ที่ห้างฝรั่งตั้งเรียงกันอยู่ เรียกรวมกันว่าเขตสิบสามห้าง เรือสามารถเทียบท่าได้โดยตรง

สมัยเฉียนหลง พ.ศ. ๒๒๗๕ – ๒๓๓๘ (ค.ศ. ๑๗๓๖-๑๗๙๕)

จักรพรรดิ์เฉียนหลงเป็นประมุขที่เข้มแข็งทางด้านการทหาร ทรงขยายอาณาเขตออกนอกกำแพงเมืองจีนไปทางตะวันตกเฉียงเหนือทางดินแดนซินเจียง (Xinjiang) จรดคาซัคสถาน ปราบทิเบต เนปาล และดินแดนกุรข่า

นอกจากการขยายดินแดนให้กว้างใหญ่ไพศาลแล้ว ประวัติศาสตร์จีนจารึกพระนามจักรพรรดิเฉียนหลงไว้ในฐานะนักสะสมโบราณวัตถุ ทรงรวบรวมซื้อหาโบราณวัตถุที่สำคัญของจีนซึ่งกระจัดกระจายอยู่ตามสถานที่ต่างๆ มาเก็บรักษาไว้ในวังหลวง เพื่ออนุรักษ์ศิลปะจีน โดยเฉพาะภาพเขียน พู่กันจีนที่โปรด ความอลังการของศิลปวัตถุที่ทรงสะสม ทั้งเครื่องทองแดง ภาพเขียน เครื่องถ้วย หยก เครื่องถม นาฬิกา ปัจจุบันชมได้ที่พิพิธภัณฑ์ชั้นนำของโลก ทั้งในประเทศจีน ไต้หวัน กรุงปารีส และมหานครลอนดอน

เมื่อจักรพรรดิเฉียนหลงครองราชย์ครบ ๖๐ ปี ก็ทรงสละราชสมบัติ เพื่อให้รัชสมัยของพระองค์สั้นกว่ารัชสมัยคังซีของพระอัยกา (ครองราชย์ ๖๑ ปี) เครื่องกระเบื้องหลวงต้นราชวงศ์ชิงส่วนใหญ่เป็นของที่ผลิตในสองรัชกาลนี้ เนื่องจากระยะเวลาครองราชย์ที่เนิ่นนานของจักรพรรดิทั้งสองพระองค์

เครื่องกระเบื้องหลวงสมัยเฉียนหลง ผิดกับสมัยหย่งเจิ้ง ซึ่งโปรดศิลปะแบบโปร่งบางดูแล้วเบาใจ แต่จักรพรรดิเฉียงหลงโปรดศิลปะแบบโอฬารตระการตาดูแล้วเกิดความพิศวง มีความอลังการคล้ายศิลปะบาร็อกและโร๊คโคโค ที่นิยมกันในยุโรปสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘

สำหรับอุตสาหกรรมเครื่องกระเบื้องที่ผลิตขายให้เอกชน เมื่อการค้าขายกับต่างประเทศขยายตัว บรรดาพ่อค้าที่กว่างเจา ต่างก็ปรับตัวให้รองรับความต้องการสินค้าที่มากขึ้น เพิ่มประสิทธิภาพในการส่งมอบสินค้าให้เร็ว โดยเฉพาะในยุคที่ผู้ดีชาวยุโรปนิยมสั่งทำชุดจานชามประจำตระกูลจากเมืองจีน ฝรั่งเรียกเครื่องกระเบื้องที่มีตราประจำตระกูลว่า Armorial ware จานชามสำหรับงานเลี้ยงรับรองประกอบด้วยเครื่องกระเบื้องนับร้อยชิ้น ประมาณปี พ.ศ. ๒๒๘๘ ถึง พ.ศ. ๒๒๙๓ (ค.ศ. ๑๗๔๕-๕๐) ตรงกับสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โรงเขียนลายสีตกแต่งภาชนะตามแบบของชาวต่างประเทศ ผุดขึ้นมารับงานในเมืองกว่างเจา เพื่อให้การคุมลายตามแบบรัดกุมขึ้น ส่งมอบสินค้าได้เร็วขึ้น ทั้งนี้หากวาดลายหรือให้สีผิด ตัวแทนของผู้ซื้อสามารถแก้ไขได้ทันที ทำให้สามารถส่งสินค้าขึ้นเรือทันกำหนดกลับ โรงเคลือบสีเหล่านี้ตั้งอยู่ทางฝั่งใต้ของแม่น้ำไข่มุก (Zhujiang River)

ชาวตะวันตกที่ไปตรวจงานในโรงเคลือบสีเครื่องกระเบื้องเมืองกว่างเจาเมื่อปีที่ ๓๔ ของรัชสมัยเฉียนหลง (ค.ศ. ๑๗๖๙) บันทึกว่า “โรงงานกว้างใหญ่ มีช่างฝีมือนั่งเขียนภาพประมาณ ๓๐๐ คน แต่ละคนเขียนภาพเฉพาะอย่าง บ้างก็เป็นคนแก่ บ้างก็เป็นเด็ก เริ่มหัดเขียนกันตั้งแต่อายุประมาณ ๖-๗ ขวบ

น่าประหลาดใจว่าแถวนี้มีโรงงานเคลือบสีกระเบื้องอยู่อย่างน้อย ๑๐๐ กว่าโรง" จีนเรียกโรงเคลือบสีภาชนะกระเบื้องเหล่านี้ว่า "กว่างฉ่าย" Guangcai[๒๓๔]



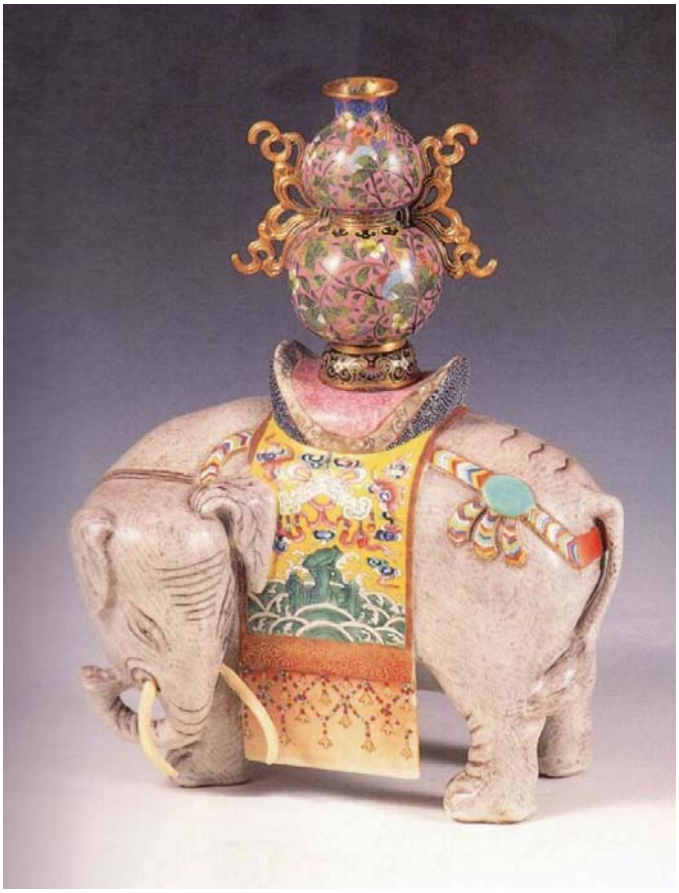
ภาพที่ ๑๘

ภาพจักรพรรดิเฉียนหลง
ทรงพระนิพนธ์บทกวี
วาดโดย
Giuseppe Castiglione ศิลปิน
เยซูอิตในราชสำนัก
กรุงปักกิ่ง
จักรพรรดิพระองค์นี้
ทรงพระนิพนธ์บทกวีไว้กว่า
๔๐,๐๐๐ บท

เมื่อกาลเวลาล่วงไปงานเคลือบสีแบบ "เฟิ่นฉ่าย" ของเอกชนฝีมืองามขึ้นตามลำดับ เนื้อสีเนียนเรียบไปกับเนื้อกระเบื้อง ลักษณะเป็นปื้นนูนออกมาแบบสีน้ำมันค่อยๆ จางไป แต่ทั้งนี้คุณภาพของเครื่องกระเบื้องส่งออกก็ยังต่ำกว่าเครื่องกระเบื้องหลวงมาก

กว่างเจาสมัยต้นราชวงศ์ชิงเนืองแน่นไปด้วยพ่อค้าต่างชาติ และกลายเป็นประตูแคบๆ ที่จีนค้าขายกับโลกภายนอกเมื่อจักรพรรดิเฉียนหลงจำกัดเมืองท่าที่ค้าขายกับชาติตะวันตก ลงเหลือเพียงแห่งเดียวในปี พ.ศ. ๒๓๐๐ (ค.ศ. ๑๗๕๗)

[๒๓๔] Fang, Lili (2005): 120



ภาพที่ ๑๕

ตุ๊กตาช้างสีนุ่มแบบ “เฟิ่นฉ่าย” สมัยเฉียนหลง ด้านบนเป็นแจกันโลหะเคลือบสีลงยาแบบ cloisonné ware ภาพจาก Treasures of the Royalty: The Official Kiln Porcelain of the Chinese Qing Dynasty



ภาพที่ ๒๐ ภาพคณะทูตสยามนำช้างไปถวายที่กรุงปักกิ่ง
ภาพ โดยความเอื้อเฟื้อจาก คุณธวัชชัย ตั้งศิริวานิช

บทที่ ๓ การค้าระหว่างจีน กับ สยามสมัยราชวงศ์ปราสาททองและราชวงศ์บ้านพลูหลวง

กรุงศรีอยุธยาติดต่อกับจีนในสมัยราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิงผ่านระบบบรรณาการ เช่นเดียวกับที่รัฐอื่นในเอเชียปฏิบัติ ทั้งนี้ประเทศจีนมีนโยบายปิดประตูการค้า ประเทศที่เข้าไปถวายบรรณาการพระเจ้ากรุงจีนในฐานะโอรสแห่งสวรรค์เท่านั้นที่จีนยอมให้ค้าขายได้เป็นครั้งคราว คณะทูตกรุงศรีอยุธยาเดินทางไปจิ้มก้อง[๒๓๕] โดยนำพระราชสาสน์คำหับ (勘合)[๒๓๖] พระราชสาสน์สุพรรณบัฏ และเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงจีนที่กรุงปักกิ่ง ผ่านเมืองกว่างเจาในมณฑลกวางตุ้ง จักรพรรดิจีนจะมีพระราชโองการให้พระราชทานของกำนัลตอบแทนพระราชไมตรีเสมอ ส่วนใหญ่เป็นแพรไหมผ้าต่วนจีนและของมีค่าอื่นๆ

ในการเดินทางไปถวายบรรณาการแต่ละครั้ง กองเรือของประเทศต่างๆ จะนำสินค้าของตนไปขายทำกำไร แลกเปลี่ยนเป็นสินค้าจีนที่เลื่องชื่อ คือ แพรไหม เครื่องกระเบื้อง ชา รวมทั้งสินค้าอื่นอีกมากลำเลียงกลับประเทศโดยเรือถวายบรรณาการ สินค้าที่บรรทุกในเรือบรรณาการ ทั้งขาไปและขากลับ ได้รับการยกเว้น หรือลด อัตราค่าธรรมเนียมและภาษี การติดต่อในรูปแบบนี้ทำให้กรุงศรีอยุธยากลายเป็นส่วนหนึ่งในระบบการค้าขายทางเรือของจีน

สำหรับคำถามว่าการค้าเครื่องกระเบื้องจีนสมัยอยุธยาเป็นอย่างไร ใครคือพ่อค้ากระเบื้อง สินค้าผลิตจากไหน ขนส่งมาสยามโดยวิธีใด คำถามทั้งหมด คนในยุคนี้แทบไม่มีคำตอบ ยกเว้นคำอธิบายแบบกำกวมว่า “ซื้อจากเมืองจีน” และเรือที่บรรทุกถ้วยชามจีนมากรุงศรีอยุธยาน่าจะเป็นเรือประเภทใดประเภทหนึ่งดังนี้คือ *หนึ่ง* สำเภาสยาม (เรือของพระมหากษัตริย์และพ่อค้าที่ตั้งรกรากอยู่ในสยาม) *สอง* สำเภาจีน (ทั้งของพ่อค้าจีนแผ่นดินใหญ่และพ่อค้าจีนซึ่งอาจมีฐานอยู่นอกประเทศ เช่น ไต้หวันและปัตตาเวีย) และ *สาม* ขนส่งมากับเรือฝรั่ง

---

[๒๓๕] จิ้มก้องเป็นคำจากภาษาจีน “จิ้ม” แปลว่า ให้ “ก้อง” แปลว่า ของกำนัล

[๒๓๖] “คำหับ” ป้ายสั่งเคลื่อนทัพของจีนในสมัยโบราณ คือ เอาไม้ไผ่มาประทับตราหรือเครื่องหมายแล้วผ่าออกเป็นสองซีก ซีกหนึ่งผู้ออกคำสั่งถือไว้ อีกซีกหนึ่งส่งไปให้ผู้ที่จะรับคำสั่ง เมื่อเวลาออกคำสั่ง ผู้ออกคำสั่งก็จะส่งซีกไม้ไผ่ที่ตนถือไว้ไปให้ผู้รับคำสั่ง ผู้รับคำสั่งเมื่อได้รับซีกไม้ไผ่มา ก็จะนำซีกที่ตนถืออยู่มาต่อกันดู ถ้าเข้ากันพอดี ก็เชื่อได้ว่าเป็นคำสั่งที่แท้จริง “จดหมายเหตุเมืองกวางตุ้ง อธิบายเรื่องสมุดคำหับ ว่า ในแผ่นดินพระเจ้าไท้โจ๊ว แห่งราชวงศ์เหม็ง ปีรัชกาลฮ่งบู๊ที่ ๑๖ (พ.ศ. ๑๙๒๖) ได้ให้แก่กรุงศรีอยุธยาเป็นประเทศแรก ต่อมาจึงได้ขยายให้แก่ประเทศอื่น แต่ละประเทศมีคำหับ ๒๐๐ ชุด เช่น กรุงศรีอยุธยาคำหับอักษรเชี้ยม ๑๐๐ ชุด แผ่นที่มีอักษรเชี้ยมและล้อส่งไปเก็บไว้ที่คลังพัสดุ คำหับอักษรล้อ ๑๐๐ ชุด แผ่นที่มีอักษรเชี้ยมมอบให้กรุงศรีอยุธยาไปกรอกรายการ แผ่นที่มีอักษรล้อส่งไปยังเจ้าพนักงานครองเมืองกวางตุ้ง เมื่อเข้าไปจิ้มก้อง กรุงศรีอยุธยาจะกรอกพระนามพระเจ้าแผ่นดิน นามทูต เครื่องบรรณาการ และวันเดือนปีในคำหับ แผ่นที่มีอักษรเชี้ยมให้ทูตนำไป เจ้าพนักงานปกครองจะตรวจสอบพระราชสาสน์คำหับ ตลอดจนเลขหมายก่อนว่า ถูกต้องตรงกันกับหลักฐานที่ตนมีอยู่ จึงจะอนุญาตให้ส่งไปยังเมืองหลวงได้ ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันพ่อค้าชาวต่างประเทศแอบอ้างเป็นการจิ้มก้องเข้าไปค้าขาย” เฉลิม ยงบุญเกิด

เนื่องจากถ้วยชามเป็นสินค้าที่ไม่ชำรุดเมื่อโดนน้ำ เรือเดินสมุทรแทบทุกลำ ทั้งสำเภาจีนและเรือกำปั่นฝรั่ง จะใช้ลังบรรจุเครื่องกระเบื้องปูท้องเรือเป็นพื้นชั้นหนึ่ง ก่อนลำเลียงสินค้าอื่นที่อาจเสียหายเมื่อโดนน้ำ เช่น ชาและแพรไหม ขึ้นบรรจุเหนือลังถ้วยชามอีกชั้น

และเครื่องกระเบื้องจีนเป็นสินค้าขายดีของสำเภา มีติดเรือมาแทบทุกเที่ยว ดังนั้นการนำเข้าถ้วยชามกระเบื้องของกรุงศรีอยุธยาจึงเป็นเรื่องที่โยงใยอยู่กับวิถีการค้าระหว่างจีนกับสยาม บุคลากรในวงการค้าสำเภาและพระคลังของหลวงมีส่วนในการสั่งซื้อและกำหนดลักษณะสินค้าขึ้นเรือมุ่งสู่สยาม และอาจมีส่วนในการกำหนดประเภทเครื่องกระเบื้องที่นำเข้า ประวัติของคนเหล่านี้ย่อมทิ้งร่องรอยไว้ให้สืบค้น

การค้าและพ่อค้าสำเภาจีน สมัยราชวงศ์ปราสาททอง พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๒๙-๑๖๘๘)

ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ การค้าสำเภาระหว่างจีนกับกรุงศรีอยุธยามีข้อจำกัดหลายประการ เนื่องจากราชวงศ์ของพระมหากษัตริย์ที่ปกครองสยาม และราชวงศ์ของจักรพรรดิ์ที่ปกครองจีน ล้วนปราบดาภิเษกขึ้นใหม่ อำนาจปกครองยังไม่ครอบคลุมทั่วทุกพื้นที่ กษัตริย์เผ่าแมนจูยกทัพเข้ากรุงปักกิ่งตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๑๘๗ หรือ ค.ศ. ๑๖๔๔ (ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) แต่ยังไม่มีอำนาจเหนือมณฑลทางใต้ ช่วงแรกจึงเป็นสงครามไล่ล่าเจ้านายราชวงศ์หมิง และการปกครองผ่านขุนพลจีนที่เข้าสวามิภักดิ์ต่อจักรพรรดิราชวงศ์ชิงเพื่อแลกกับอำนาจปกครองท้องถิ่น รัฐบาลแมนจูยังไม่สามารถควบคุมกองเรือสำเภากว่า ๘๐๐ ลำ ที่ค้าขายกับญี่ปุ่น ดัตช์ และเมืองท่าในทะเลจีนใต้ ภายใต้การควบคุมของตระกูลเจิ้ง นำโดย*เจิ้งจือหลง* (Zheng Zhilong)[๒๓๗] *เจิ้งเฉิงกง* (Zheng Chenggong หรือที่ชาวตะวันตกเรียกว่า Koxinga) บุตรชาย และ*เจิ้งจิง* (Zheng Jing) หลานชาย ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๖๘ (ค.ศ. ๑๖๒๕) ถึงปี พ.ศ. ๒๒๒๔ (ค.ศ. ๑๖๘๑) ได้

เมื่อเสถียรภาพของรัฐบาลราชวงศ์ชิงมั่นคงระดับหนึ่ง พระเจ้าปราสาททองจึงส่งเครื่องบรรณาการไปถวายจักรพรรดิ์แมนจูพระองค์แรก แผ่นดินซุ่นจื้อ ที่กรุงปักกิ่งในปี พ.ศ. ๒๑๙๕ (ค.ศ. ๑๖๕๒) เพื่อขอพระราชทานคำหับใหม่และได้รับพระราชทาน เรือบรรณาการของสยามได้รับอนุญาตให้ซื้อขายสินค้าที่กวางตุ้ง[๒๓๘] นับเป็นการสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากรุงสยามและพระเจ้ากรุงจีนราชวงศ์ชิงเป็นครั้งแรก

แค่เพียง ๔ ปีต่อมา พระเจ้ากรุงจีนก็ประกาศห้ามคนจีนเดินทางไปโพ้นทะเล เพื่อปราบปรามกองกำลังที่ไม่ยอมสยบต่อราชวงศ์ชิง ซึ่งมีผลบังคับใช้นานถึง ๒๘ ปี เป็นช่วงสมัยสมเด็จพระนารายณ์เกือบตลอดรัชกาล

---

[๒๓๗] เจิ้งจือหลง เป็นหัวหน้าโจรสลัดที่ร่ำรวยมาก ได้รับแต่งตั้งให้แม่ทัพเรือของราชวงศ์หมิง รบชนะกองเรือของดัชท์ปี ค.ศ. ๑๖๓๓ และเป็นฝ่ายต่อต้านราชวงศ์ชิงอยู่ถึงปี ค.ศ. ๑๖๔๖ ก่อนจะแปรพักตร์ไปเข้ากับฝ่ายแมนจู และเสียชีวิตที่กรุงปักกิ่งในปี ค.ศ. ๑๖๖๑ อันเนื่องจากบทบาทของ เจิ้งเฉิงกง บุตรชาย ที่เป็นปรปักษ์กับราชวงศ์ชิง

[๒๓๘] สารสิน วีระผล (๒๕๔๘) น. ๓๐

นโยบายห้ามชาวจีนเดินทางออกทะเลส่งผลให้สำเภาจีนกลายเป็นพวกนอกกฎหมาย พ.ศ. ๒๒๐๕ (ค.ศ. ๑๖๖๒) *เจิ้งเฉิงกง* นำกองเรือฮกเกี้ยนขับไล่บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ หรือ VOC ออกจากไต้หวัน และต่อมา *เจิ้งจิง* บุตรชายได้ขยายอิทธิพลเข้าครอบครองพื้นที่บนแผ่นดินใหญ่ระหว่าง พ.ศ. ๒๒๑๗-๒๓ (ค.ศ. ๑๖๗๔-๘๐) ในช่วงเดียวกัน เมื่อรัฐบาลชิงพยายามลดอิทธิพลของขุนศึกชาวฮั่นได้เกิดศึกขึ้นในวงกว้างทางภาคใต้ เรียกรวมว่าศึกสามอ๋องหรือกบฏสามเจ้าศักดินา (ยูนนาน ฮกเกี้ยนและกวางตุ้ง) พ.ศ. ๒๒๑๖-๒๐ (ค.ศ. ๑๖๗๓-๗๗) ในการปราบปรามกลุ่ม “ล้มชิงกู้หมิง” และกองกำลังที่ไม่ยอมศิโรราบให้กับอำนาจแมนจู รัฐบาลใช้กำลังอพยพย้ายราษฎรออกจากหมู่บ้านชายฝั่งทะเลเพื่อตัดเสบียงฝ่ายตรงข้าม มณฑลริมทะเลทางใต้กลายเป็นแผ่นดินเดือด เกิดความเสียหายและประชากรล้มตายเป็นจำนวนมาก

ช่วงเวลาดังกล่าว ตำราเครื่องถ้วยสากลเรียกว่า สมัยเปลี่ยนราชวงศ์ (Transitional Period 1620-1683) เริ่มนับจากปี พ.ศ. ๒๑๖๓ (ค.ศ. ๑๖๒๐) เมื่อจักรพรรดิว่านลี่เสด็จสวรรคต อำนาจปกครองของราชวงศ์หมิงเสื่อม บ้านเมืองเกิดการจลาจล ขาดแคลนงบประมาณ ช่างกระเบื้องเมืองจิ่งเต๋อเจิ้นขาดรายได้จากการสั่งทำเครื่องกระเบื้องของราชสำนัก จนถึงปีที่จักรพรรดิคังซียึดเมืองเอ้หมึงสำเร็จ สมัยเปลี่ยนราชวงศ์ เป็นยุคที่พ่อค้าตะวันตกมีปัญหาในการสั่งเครื่องกระเบื้องจากจีน ต้องพึ่งอิทธิพลของสำเภาตระกูลเจิ้ง ซึ่งมีเครือข่ายการค้าที่ดี สามารถนำสินค้าจากจิ่งเต๋อเจิ้นออกสู่ตลาดโลก อีกทั้งมีกองเรือส่งสินค้าจีนไปตามเมืองท่าในทะเลจีนใต้ เช่น พ.ศ. ๒๒๐๘ (ค.ศ. ๑๖๖๕) สมัยสมเด็จพระนารายณ์ *เจิ้งจิงบุตรชายเจิ้งเฉินกง* ส่งสำเภามาอยุธยา ๑๐ ลำ[๒๓๙]

นอกเหนือจากนี้ก็ไม่น่าจะมีสำเภาของคนจีนเดินทางมาทำการค้ากับกรุงศรีอยุธยา เพราะเป็นช่วงที่รัฐบาลชิงประกาศห้ามเอกชนเดินเรือนับแต่ปี พ.ศ. ๒๑๙๙ (ค.ศ. ๑๖๕๖)

ขณะเดียวกัน สำเภาสยาม ทั้งกองเรือส่งเครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงจีนราชวงศ์ชิงที่ปักกิ่ง และเรือที่สยามส่งไปมาเก๊า และนางาซากิ ปีละ ๒-๓ ลำ น่าจะทำกำไรได้ดี โดยเฉพาะในเวลาต่อมาเมื่อกองกำลังตระกูลเจิ้งเสื่อมลงจนพ่ายแพ้กับอำนาจราชวงศ์ชิงในที่สุด

สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สยามมีขุนนางที่สามารถรับราชการอยู่หลายคน บันทึกของจอร์จไวท์ (George White) พ่อค้าชาวอังกฤษ ระบุว่า “ในหมู่พ่อค้า (จีน) ของกษัตริย์ ตำแหน่งสูงสุด และมีความสามารถยิ่งคือ ออกพระศรีวิพจน์”[๒๔๐] เอกสารจีนสมัยเดียวกัน ยืนยันความสามารถของขุนนางกรมท่า เช่น การร่างพระราชสาสน์สมเด็จพระนารายณ์แจ้งต่อรัฐบาลแมนจูเรื่องการกักเรือบรรณาการที่ป้อมประตูเสือ (Boca Tigris) และวิธีปฏิบัติต่อสินค้า “อับเฉา” ของสยามที่ขุนนางกวางตุ้งใช้เวลากักกันนานทำให้สินค้าชำรุดเสียหาย ส่งผลให้จักรพรรดิ์คังซี มีพระราชโองการถึงเจ้าพนักงานที่กวางตุ้งว่า *แต่นี้ต่อไปเรือของสยามที่มารายงานที่ป้อมประตูเสือสามารถแล่นขึ้นไปถึงกวางตุ้งได้ทันที และให้ขนสิ่งของที่นำมากับเรือขึ้น*

---

[๒๓๙] สารสิน วีระผล (๒๕๔๘) น. ๔๔

[๒๔๐] สารสิน วีระผล (๒๕๔๘) น. ๔๐

ฝั่งเพื่อดำเนินธุรกิจที่ถูกต้องได้เลย[๒๔๑] และอีกกรณีหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มีศุภอักษรขออนุญาตให้เรือคุ้มกันบรรณาการสยาม (เรือ*ถ้านกง*) กลับกรุงศรีอยุธยาเพื่อ*ปรับสภาพและสร้างความพร้อม*ในระหว่างที่คณะทูตเดินทางขึ้นไปถวายเครื่องบรรณาการที่กรุงปักกิ่ง ส่งผลให้เรือเหล่านั้นส่งและนำกลับสินค้า “อับเฉา” ที่ปลอดภาษี ได้สองเที่ยวในการถวายบรรณาการเพียงครั้งเดียว[๒๔๒]

รัฐบาลแมนจูสามารถปราบปรามกลุ่มต่อต้านราชวงศ์ชิงสำเร็จ ยึดเมืองเอ้หมึงในมณฑลฮกเกี้ยนคืนได้เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๓ (ค.ศ. ๑๖๘๐) ครั้นดินแดนจีนทางใต้มีเสถียรภาพ จักรพรรดิ์คังซีจึงเปิดเมืองท่าในมณฑลกวางตุ้ง ฮกเกี้ยน และเจียงหนาน อนุญาตให้คนจีนออกทะเลไปค้าขายได้ในปี พ.ศ. ๒๒๒๗ (ค.ศ. ๑๖๘๔)[๒๔๓] สำเภาฮกเกี้ยนพากันหลั่งไหลออกสู่เมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากพื้นที่ของมณฑลฮกเกี้ยนเป็นเทือกเขา มีที่ราบเพาะปลูกได้ดีไม่ถึงหนึ่งในสามของพื้นที่ทั้งหมด ชาวฮกเกี้ยนส่วนใหญ่จึงต้องหาเลี้ยงชีพทางทะเล และเครือข่ายสำเภาฮกเกี้ยนก็ทำให้เมืองเอ้หมึงในจังหวัดจางโจว กลายเป็นเมืองท่าสำคัญที่มั่งคั่งในสมัยต้นราชวงศ์ชิง

การออกเรือไปค้าขายของบรรดาสำเภาฮกเกี้ยนครั้งนี้ มิได้รวมตัวเป็นกองทัพที่กระด้างกระเดื่องกับอำนาจรัฐเช่นในกรณีของสำเภาตระกูลเจิ้น แต่ปรับตัวสร้างเป็นเครือข่ายที่มีสายสัมพันธ์อันดีระหว่างนายสำเภากับพ่อค้าท้องถิ่นตามเมืองท่า ได้แก่ ปัตตาเวีย มาเก๊า กรุงศรีอยุธยา และนางาซากิ และกับห้างการค้าต่างประเทศ (Co-hong) ของจีนที่กวางตุ้งและเอ้หมึง ซึ่งมีเส้นสายกับขุนนางจีนที่ควบคุมการค้าสำเภา ดังนั้น ในยุคนี้การขนส่งสินค้าโดยใช้สำเภาจีนกลายเป็นเรื่องที่สะดวก ประหยัด และปราศจากความเสี่ยงในการเดินเรือฝ่าคลื่นลมทะเลและโจรสลัด

ตามรายงานของบาทหลวงนิโคลัส แชรแวส (Nicolas Gervaise) ชาวฝรั่งเศส พบว่า พ.ศ. ๒๒๒๘ (ค.ศ. ๑๖๘๕) ปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ กรุงศรีอยุธยามีสำเภาจีนมาเยือนถึง ๑๕-๒๐ ลำ[๒๔๔] จากเดิมที่เคยมีสำเภานอกกฎหมายมาแวะเฉลี่ยปีละ ๗-๘ ลำ[๒๔๕]

เครื่องกระเบื้องจีนที่นำเข้ามาสมัยราชวงศ์ปราสาททองมีมาก ดังปรากฏอยู่ในเอกสารของบาทหลวงตาชาร์ด (Guy Tachard) เมื่อบรรยายบ้านที่เตรียมไว้รับรองราชทูตฝรั่งเศสปี พ.ศ. ๒๒๒๘ (ค.ศ. ๑๖๘๕) ว่า “...เป็นบ้านที่กว้างขวางที่สุดในกรุง เป็นของขุนนางสายเปอร์เซีย ตกแต่งอย่างวิจิตร... ...ไม่ว่าจะมองไปทางไหนก็พบแต่เครื่องกระเบื้องจีนชั้นเยี่ยม ขนาดเล็กใหญ่หลากหลายวางประดับไว้เป็นกลุ่มๆ ดูงดงามสบายตายิ่งนัก...”[๒๔๖]

---

[๒๔๑] สารสิน วีระผล (๒๕๔๘) น. ๓๖-๓๗

[๒๔๒] สารสิน วีระผล (๒๕๔๘) น. ๓๕

[๒๔๓] Cushman (1993): 128

[๒๔๔] Gervaise (1998): 49

[๒๔๕] สืบแสง(๒๕๒๕) น. ๑๓๙

[๒๔๖] Tachard (1999): 148

เมื่อเอกอัครราชทูตฝรั่งเศส เชอวาลิเอร์ เดอ โชมองต์ (Chevalier de Chaumont) เดินทางกลับกรุงปารีส สมเด็จพระนารายณ์พระราชทานเครื่องกระเบื้องจีน ตอบแทนพระราชไมตรีพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ถึง ๑,๕๐๐-๑,๕๕๐ ชิ้น ซึ่งล้วนเป็นของมีค่าที่งดงามทั้งสิ้น[๒๔๗]

ปัจจุบัน กรุงศรีอยุธยายังมีเศษกระเบื้องสมัยคังซี (ค.ศ. ๑๖๖๒-๑๗๒๒) ประดับปูนปั้นปรากฏอยู่ คือ เศษกระเบื้องเจียนเป็นเกล็ดพญานาคเลื้อยลงจากฐานพระปรางค์วัดพุทไธสวรรค์ อายุของเศษกระเบื้องชี้แนะว่า พระปรางค์วัดพุทไธสวรรค์สร้างหรือบูรณะครั้งใหญ่ปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ต่อเนื่องถึงช่วงต้นราชวงศ์บ้านพลูหลวง ซึ่งเวลานั้นทั้งกรมหลวงโยธาเทพ และกรมหลวงโยธาทิพ ยังทรงพระชนม์อยู่ นอกจากนี้ ยังพบเศษกระเบื้องลายครามเจียนตกแต่งวัดมหาธาตุ ชิ้นส่วนที่ร่วงลงมาปัจจุบันตั้งอยู่หน้าวัด รวมทั้งมีเศษกระเบื้องเจียนเป็นเครื่องประดับปูนปั้นรูปหนุมานวัดมหาธาตุ เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์เจ้าสามพระยา ลักษณะของเศษกระเบื้องส่วนใหญ่เป็นลายคราม วาดลายที่จีนผลิตสำหรับส่งออกในสมัยนั้น มีเศษกระเบื้องเคลือบสีประดับเพียงเล็กน้อย ต่างจากพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม กรุงรัตนโกสินทร์ ที่กระเบื้องประดับส่วนใหญ่เป็นกระเบื้องสีแทบทั้งสิ้น



ภาพที่ ๒๑ และ ภาพที่ ๒๒

บันไดพญานาคที่งดงามของวัดพุทไธสวรรค์ เกล็ดประดับลายครามสมัยคังซี พ.ศ. ๒๒๐๕-๒๒๖๕ (ค.ศ. ๑๖๖๒ - ๑๗๗๒) อายุของเศษกระเบื้องดูจะชี้แนะว่าพระปรางค์วัดนี้สร้างหรือบูรณะครั้งใหญ่ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ต่อเนื่องถึงสมัยพระเพทราชา

[๒๔๗] The Chevalier de Chaumont, Michael Smithies translation (1997): 140



ภาพที่ ๒๓

จานและโถลายดอกไม้เขตหนาว ฝรั่งเรียกว่าดอก Aster ลายเดียวกับที่พบเจียนเป็นเกล็ดพญานาค เป็นลายที่จีนผลิตส่งมาขายตามเมืองท่าในทะเลจีนใต้ ช่วงปลายแผ่นดินคังซี ประมาณปี พ.ศ. ๒๒๓๓-๒๒๖๓ (ค.ศ. ๑๖๙๐-๑๗๒๐)[๒๔๘]
ซึ่งตรงกับต้นราชวงศ์บ้านพลูหลวง



ภาพที่ ๒๔

เศษกระเบื้องลายครามสมัยราชวงศ์หมิง และสมัยต้นราชวงศ์ชิง นำมาเจียนประดับปูนปั้นวัดมหาธาตุ
ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑ์เจ้าสามพระยา พระนครศรีอยุธยา

[๒๔๘] ช่วงเวลาที่จีนผลิตจานกระเบื้องลายนี้ส่งออก ระบุอยู่ในหนังสือ Later Ceramics in South-east Asia Sixteenth to Twentieth Centuries โดย Barbara Harrison

การค้าและพ่อค้าสำเภาจีน สมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๓๑๐ (ค.ศ. ๑๖๘๘-๑๗๖๗)

การแต่งสำเภาส่งบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงจีน ที่ทำอย่างต่อเนื่องในสมัยราชวงศ์ปราสาททอง ขาดช่วงไปตลอดรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา[๒๔๙] การที่สยามไม่ส่งบรรณาการจนล่วงเข้าปีที่ ๕ แห่งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือดูจะขัดกับเอกสารประวัติศาสตร์ที่ระบุว่าการค้าต่างประเทศของสยามในยุคนี้เป็นการค้ากับจีนเป็นหลัก อะไรเป็นเหตุให้สยามขาดส่งบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงจีนนานถึง ๒๔ ปี ในช่วงต้นราชวงศ์บ้านพลูหลวง

สมัยสมเด็จพระเพทราชา พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๒๔๖ (ค.ศ. ๑๖๘๘-๑๗๐๓)

สมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงการติดต่อกับต่างประเทศดูต่างไปจากสมัยราชวงศ์ปราสาททอง รวมทั้งการติดต่อกับจีน อนึ่งการเปลี่ยนราชวงศ์ นับเป็นเรื่องยุ่งยากเมื่อต้องชี้แจงกับราชสำนักที่เคร่งครัดเรื่องจารีตเช่นราชสำนักของพระเจ้ากรุงจีน (ดังในสมัยต่อมา พระเจ้ากรุงธนบุรีใช้เวลานานถึง ๑๔ ปี กว่าจะเป็นที่ยอมรับ) สมเด็จพระเพทราชาในฐานะเป็นพระชามาดาของสมเด็จพระนารายณ์อาจเป็นเรื่องที่ชี้แจงความสืบเนื่องได้ แต่เรื่องนี้จะเป็นประเด็นหรือไม่ ที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาขาดส่งบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงจีนตลอดรัชกาล จำต้องศึกษาหลักฐานเพิ่มเติม

อย่างไรก็ตามในสมัยสมเด็จพระเพทราชา กรุงศรีอยุธยาไม่ได้ขาดบัณฑิตที่มีความรู้ความสามารถในการแต่งพระราชสาสน์ถวายพระเจ้ากรุงจีน ขุนนางผู้ดูแลงานพระคลัง เช่น ออกญาโกษา (ปาน) เป็นผู้ที่คุ้นเคยอยู่กับงานติดต่อกับต่างชาติ หลังจากออกญาโกษา (ปาน) ถึงแก่อนิจกรรม งานกรมท่าอยู่ในการดูแลของออกญาสมบัติธิบาล ขุนนางจีนคนโปรด[๒๕๐] ซึ่งเดิมเป็นลูกน้องเก่าของเจ้าพระยาวิชาเยนทร์[๒๕๑] มีความชำนาญงานกรมท่าเป็นทุนอยู่ ผู้ดำรงตำแหน่งพระยายมราชในสมัยพระเพทราชาก็เป็นจีนที่มีการศึกษาดี[๒๕๒] และชุมชนจีนในพระนครศรีอยุธยามีมากกว่า ๓,๐๐๐ คน[๒๕๓]

สมเด็จพระเพทราชาได้เปลี่ยนวิธีค้าขายกับจีน จากการส่งเรือไปถวายบรรณาการ มาเป็นการค้าขายกับสำเภาพ่อค้าจีนที่ออกมาเปิดตลาดตามเมืองท่าโพ้นทะเล เป็นเหตุให้สินค้าพระคลังขายดี ใน

---

[๒๔๙] สืบแสง พรหมบุญ (๒๕๒๕) น. ๖๘

[๒๕๐] ออกญาสมบัติธิบาลในแผ่นดินพระเพทราชา เดิมเป็นจีนช่วยราชการเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ในงานกรมท่า หลังเปลี่ยนแผ่นดินถูกจำคุก ด้วยความช่วยเหลือของพระมารดาในวังหน้าจึงพ้นโทษออกมารับราชการอีกครั้งในตำแหน่งที่มิได้ใหญ่โตนัก เริ่มเข้ามามีบทบาทหลังจากนำหลักฐานเกี่ยวกับกบฏที่นครราชสีมาขึ้นกราบทูล จึงกลายเป็นขุนนางคนโปรดได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นออกญาสมบัติธิบาล เจ้ากรมพระคลังในขวา ออกญาสมบัติธิบาลเป็นผู้ที่พระเพทราชาไว้วางพระราชหฤทัย ทรงฝากให้ดูแลเจ้าพระขวัญ อันเป็นเหตุให้ถูกประหารในแผ่นดินพระเจ้าเสือ

[๒๕๑] na Pombejra (1994): 4

[๒๕๒] Kaempfer (1998): 38

[๒๕๓] สารสิน วีระผล (๒๕๔๘) น. ๔๖

ระบบใหม่ไทยสามารถสั่งซื้อสินค้าได้แทบทุกอย่าง และยังเรียกเก็บภาษีได้เป็นกอบเป็นกำ ดีกว่าการส่งสำเภาสยามไปเมืองจีน ซึ่งทั้งเสี่ยงภัยทางทะเลและจัดการยุ่งยาก

การที่สมเด็จพระเพทราชามิได้แต่งสำเภาส่งบรรณาการไปค้าขายเมืองจีน ดูจะเป็นแนวทางเดียวกับทิศทางการค้ายุคนั้น เมืองท่าอื่นต่างก็ได้ประโยชน์จากการบุกตลาดของสำเภาจีน ปีถัดมา พ.ศ. ๒๒๓๒(1689) กรรมการของห้างดัตช์ที่ปัตตาเวีย (Hoge Regering) ก็ได้งดส่งเรือของห้าง VOC จากเมืองปัตตาเวียไปเมืองจีน หันมาสั่งสินค้ากับสำเภาจีนที่มุ่งมาเยือนปัตตาเวียแทน ซึ่งสามารถขนส่งสินค้าได้ในราคาถูกกว่า[๒๕๔]

การเปิดเมืองท่าในมณฑลกวางตุ้ง ฮกเกี้ยน และเจียงหนาน นับจากปี พ.ศ. ๒๒๒๗ (ค.ศ. ๑๖๘๔) ในแผ่นดินคังซี ทำให้สินค้าต่างๆ ของจีน หลั่งไหลออกสู่ตลาดโลก ผ่านเครือข่ายสำเภาจีน โดยเฉพาะที่เมืองปัตตาเวีย ตัวเลขเครื่องกระเบื้องที่เรือสำเภาของพ่อค้าจีนส่งไปขายปัตตาเวียเมื่อ พ.ศ.๒๒๓๗ (ค.ศ. ๑๖๙๔) มีจำนวนมากถึง ๒,๐๐๐,๐๐๐ ชิ้น สินค้าส่วนหนึ่งประมาณ ๑,๒๐๐,๐๐๐ ชิ้น ได้กระจายขายต่อไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนหนึ่ง ๔๐๐,๐๐๐ ชิ้น ขายให้ห้าง VOC นำไปยุโรป และอีกประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ ชิ้น ขายให้เอกชนและลูกเรือ VOC ที่นำไปขายต่อหากำไรในยุโรป ปีนั้นปัตตาเวียมีร้านค้าเครื่องกระเบื้องจีนประมาณสามสิบร้าน[๒๕๕]

ในยุคนี้ชาวยุโรปสามารถสั่งทำเครื่องกระเบื้องวาดลายตามแบบที่ตนประสงค์ ประเภทตราประจำตระกูลและลายฝรั่งอื่นๆ ที่เมืองปัตตาเวีย ที่หอจดหมายเหตุเมืองจาการ์ต้า มีเอกสารสัญญาของลูกเรือห้าง VOC ชาวเยอรมัน ทำขึ้นในปี พ.ศ. ๒๒๔๙ (ค.ศ. ๑๗๐๖) เพื่อว่าจ้างนายเรือสำเภาจีนให้ไปสั่งทำขวดกระเบื้องเขียนลายพระราชลัญจกรของพระเจ้าเฟเดริกค์ ที่ ๑ แห่งปรัสเซีย (Frederick I of Prussia 1701-1713)[๒๕๖] โดยมีแบบแนบอยู่ท้ายสัญญา

ส่วนที่อยุธยาพบเครื่องลายครามสมัยคังซี เขียนลายไทย ซึ่งน่าจะสั่งทำสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง เพราะสมัยราชวงศ์ปราสาททองแผ่นดินจีนทางใต้ยังไม่สงบ สงครามลามไปถึงเมืองจิ่งเต๋อเจิ้นในปี พ.ศ. ๒๒๑๘ (ค.ศ. ๑๖๗๕) เขตที่เป็นโรงงานผลิตกระเบื้องถูกเพลิงเผาพังพินาศ ช่างฝีมือหนีตายหายตัวไปแทบจะหมดเมือง ซ้ำยังเกิดโรคระบาด และเส้นทางคมนาคมไปเมืองท่าถูกตัดขาด อุตสาหกรรมเครื่องกระเบื้องยุติการผลิตไปนานถึง ๔ ปี[๒๕๗] เครื่องลายครามสมัยคังซีที่เขียนลายไทยมีจำนวนไม่มากนัก น่าจะสั่งทำปลายรัชสมัยคังซี เมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองสงบแล้วและสามารถเดินทางไปสั่งของทำได้สะดวก

เครื่องกระเบื้องสมัยคังซีที่พบมากในสยาม คือชามที่ผลิตสำหรับส่งออก ลักษณะคล้ายกับที่สำเภาจีนนำไปขายเมืองปัตตาเวีย บางส่วนอาจส่งไปปัตตาเวียก่อนแบ่งมาขายสยาม ตัวอย่างเช่น จานชาม

---

[๒๕๔] Jörg (1982): 18-19

[๒๕๕] Jörg (1993): 197

[๒๕๖] Jörg (1993): 201

[๒๕๗] Harrisson, Barbara (1995): 46

ลายครามลายเด็กกับใบบัว พบทั้งในพระนครศรีอยุธยาและลพบุรี และพบเครื่องกระเบื้องลายนี้ในซากเรือ-วังเตา ซึ่งเป็นสำเภาจีนที่กำลังมุ่งสู่ปัตตาเวีย แต่ล่มเสียก่อนนอกชายฝั่งเวียดนามในสมัยพระเพทราชา [๒๕๘]

สมเด็จพระเจ้าเสือ พ.ศ. ๒๒๔๖-๒๒๕๑ (ค.ศ. ๑๗๐๓-๑๗๐๘)

เอกสารของอาร์นอรต์ เกลอร์ (Arnort Cleur) ระบุว่าได้รับทราบจากขุนนางไทยว่า หลังจากสมเด็จพระเจ้าเสือขึ้นครองราชย์ ออกญาสมบัติธิบาลผู้ดูแลงานพระคลังปลายแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาและเป็นขุนนางฝ่ายเจ้าพระขวัญถูกจับกุม ริบราชบาตร และประหารชีวิตด้วยปืน งานกรมท่าไปตกอยู่ในความรับผิดชอบของจีนอีกคนหนึ่ง [๒๕๙] ที่โปรดให้ดำรงตำแหน่งออกพระสมบัติธิบาล [๒๖๐] รวมทั้งพระราชทานทรัพย์สินซึ่งยึดจากออกญาสมบัติธิบาลที่ถูกประหารให้ครอบครอง [๒๖๑]



ภาพที่ ๒๕

จานชามลายเด็กกับใบบัว พบที่ลพบุรีและพระนครศรีอยุธยา เป็นลายสมัยคังซี

ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร

---

[๒๕๘] Vang Tau Shipwreck ล่มช่วง 1690s

[๒๕๙] na Pombejra (1994): 5

[๒๖๐] ตำแหน่งสมบัติธิบาลเป็นเจ้ากรมพระคลังในขวา

[๒๖๑] na Pombejra (2002)



ภาพที่ ๒๖

โถลายครามสมัยต้นราชวงศ์ชิง
สั่งทำประมาณปลายราชวงศ์ปราสาททอง
ถึงต้นราชวงศ์บ้านพลูหลวง

ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร

พระเจ้าเสือทรงคุ้นเคยกับเรื่องการค้า ทรงแต่งสำเภาไปค้าขายต่างประเทศเป็นประจำมาแต่สมัยพระเพทราชา ทั้งฝั่งโจฬมณฑล ญี่ปุ่นและปัตตาเวีย และยังได้ออกพระสมบัติธิบาลคนใหม่ที่เป็นคนเก่งจึงก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ และคงเป็นคนเดียวกับออกญาสมบัติธิบาลในเวลาหกปีต่อมา ที่เอกสาร VOC ระบุว่าออกญาสมบัติธิบาล รักษาการตำแหน่งพระคลัง ส่งเรือสลุปพร้อมสาสน์ไปปัตตาเวีย พ.ศ. ๒๒๕๒ (ค.ศ. ๑๗๐๙)[๒๖๒] และในฐานะพระคลัง เป็นผู้จัดแต่งบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงจีนเมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๑ (ค.ศ. ๑๗๐๘) หลังจากว่างเว้นไปประมาณ ๒๔ ปี (ดูเอกสารแนบท้าย ๒)

สมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พ.ศ. ๒๒๕๑-๗๕ (ค.ศ. ๑๗๐๙-๓๓)

ออกญาสมบัติธิบาลผู้ดูแลการค้าสำเภาหลวง มีบทบาทเพิ่มขึ้นในแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ เอกสารไทยเรียกว่าพระยาโกษาจีนในฐานะขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ในปี พ.ศ. ๒๒๕๔ โปรดให้พระยาโกษาจีนเป็นแม่ทัพเรือเกณฑ์ไพร่หลวง ๑๐,๐๐๐ คน ยกไปตีกรุงกัมพูชาทางทะเล ถึงแม้พระยาโกษาจีนจะเป็นขุนคลังที่สามารถแต่มิใช่ขุนพลที่เก่งกล้า กองทัพข้างอยุธยาจึงถูกทัพญวนตีแตกพ่ายที่ปากน้ำพุทไธมาศ การแตกทัพครั้งนี้พระเจ้าท้ายสระทรงพระกรุณาลงโทษเพียงสถานเบา คือ ปรับเป็นปืน ลูกกระสุนและดินประสิวเท่านั้น[๒๖๓]

เนื่องจากพระยาโกษาจีนเป็นผู้อาวุโสที่ทรงอิทธิพลทางเศรษฐกิจในแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ จึงมีเรื่องราวปรากฏอยู่ในเอกสารฝรั่งหลายฉบับ ดร. ธีรวัต ณ ป้อมเพชร นักประวัติศาสตร์ที่ค้นคว้าข้อมูล

[๒๖๒] naPombejra (1994): 5

[๒๖๓] พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ

จากหอจดหมายเหตุของ VOC รวบรวมเรื่องราวไว้ในบทความ *'Princes, Pretenders, and the Chinese PhraKhlang: An Analysis of the Dutch Evidence Concerning Siamese Court Politics, 1699-1734'* [๒๖๔]

เอกสารของอังกฤษที่ป้อมเซนต์ จอร์จ (St.George) ในเมืองมัดราส (Madras) โจฬมณฑลระบุว่า *พระยาโกษาจีนมีญาติเป็นขุนนางเมืองเอ้หมึง*[๒๖๕] จึงคุ้นเคยกับเครือข่ายสำเภาฮกเกี้ยน บาทหลวงฝรั่งเศส หลุยส์ เดอ ซิส (Louis de Cicé) ที่พำนักในพระนครศรีอยุธยา ตั้งข้อสังเกตไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๕๗ (ค.ศ. ๑๗๑๔) ว่า *พระยาโกษาจีนที่พระมหากษัตริย์ทรงพระเมตตาเป็นคนสุภาพ รู้ความบังควรไม่บังควร แต่ดูจะเชื่อใจจีนที่คบค้าด้วย และชอบแต่งตั้งจีนพวกพ้องเป็นขุนนาง โดยเฉพาะตำแหน่งที่เกี่ยวข้องกับการค้า ทำให้พ่อค้าจีนเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจในสยาม*[๒๖๖]

แต่ก็มีหลายเหตุการณ์ที่เป็นจุดอ่อนของพระยาโกษาจีน เช่น นายสำเภาที่สยามมอบหมายให้นำเรือไปนางาซากิขโมย *ทา-ป้าย*[๒๖๗] ของสยามไปถึงสองครั้ง คือ ในปี พ.ศ. ๒๒๖๐ (ค.ศ. ๑๗๑๗) และปี พ.ศ. ๒๒๖๔ (ค.ศ. ๑๗๒๑) อีกไม่กี่ปีถัดมา จีนนายสำเภาคนหนึ่งก็ได้เชิดเรือและสินค้าของวังหน้า (พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) ที่ส่งไปค้าขายที่ปัตตาเวียในปี พ.ศ. ๒๒๖๙-๗๐ (ค.ศ. ๑๗๒๖-๒๗)[๒๖๘]

การอนุญาตให้สำเภาจีนเดินทางออกนอกประเทศในช่วงต้นราชวงศ์ชิง ส่งผลให้มีชาวฮกเกี้ยนอพยพมาตั้งถิ่นฐานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตามเมืองท่าต่างๆ ทั้งที่ปัตตาเวีย ฮอยอัน กรุงศรีอยุธยา และนครศรีธรรมราช เนื่องจากฮกเกี้ยนขาดแคลนที่ดินทำกินและเกิดทุพภิกขภัยขึ้นในมณฑลเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๖๘ (ค.ศ. ๑๗๒๕)[๒๖๙] ในกรุงศรีอยุธยาจีนใหม่ได้รับการเกื้อหนุนจากชุมชนจีนที่ตั้งรกรากอยู่เดิม เปิดโอกาสให้ทำงานและเข้าประมูลเป็นเจ้าภาษี ทั้งในกรุงศรีอยุธยาและนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นแหล่งดีบุกที่สำคัญในสมัยนั้น

ในช่วงต้นราชวงศ์บ้านพลูหลวง การดื่มชาเริ่มติดตลาดในยุโรป และเมื่อชนชั้นกลางชาวยุโรปดื่มชาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน ใบชากลายเป็นสินค้าส่งออกอันดับหนึ่งของจีนช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘[๒๗๐] ดีบุกซึ่งใช้สำหรับกรุถ้ำบรรจุใบชาส่งไปยุโรปก็พลอยขายดีไปด้วย จีนต้องการดีบุกมากมาย ใช้ทำกระดาษเงินกระดาษทองสำหรับไหว้บรรพชนและเทพยดา เอกสารดัตช์ระบุว่า พระยาโกษาจีนแต่งตั้งจีนเมืองนครเป็นเจ้าภาษีคุมการผลิตดีบุกที่เขาแดง สามารถส่งส่วยดีบุกเข้าคลังเพิ่มขึ้นเกือบสาม

---

[๒๖๔] On the Eighteenth Century as a Category of Asian History Van Leur in Retrospect, Edited by Leonard Blussé and Femme Gaastra (1998)

[๒๖๕] na Pombejra (1994): 8

[๒๖๖] na Pombejra (1994): 8

[๒๖๗] อักขราภิธานศรับท์ สมัยรัชกาลที่ ๕ อธิบาย**ป้าย** ดังนี้ **ทา, ป้าย,** คือ หนังสือจีนตีตราหมายเมือง กำหนดว่าจะไปเข้าเมืองนั้นๆ มีสำรับสำเภาทุกลำ เรียกว่าป้ายตามภาษาจีนนั้น

[๒๖๘] na Pombejra (1994): 10

[๒๖๙] na Pombejra (1998): 116-119

[๒๗๐] Howard & Ayers (1981): 18

เท่าตัว และตั้งจีนอีกคนเป็นเจ้าภาษีที่ “Dinlemo” ในตำแหน่งออกหลวงชัยภักดี เมื่อ VOC ซึ่งมีสิทธิซื้อดีบุกผูกขาดที่เมืองนครศรีธรรมราชมาแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ไม่สามารถซื้อหาสินค้าได้ตามที่ต้องการ อิแมล คริสติอ็อง ก็อกซ์ (Imel Christiaen Cox) จึงรายงานไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๕๙ (ค.ศ. ๑๗๑๖) ว่าเป็นการขยายอิทธิพลจีนในสยาม[๒๗๑] ในระยะนี้ชาวยุโรปยังนิยมใช้ปั้นชาอี๋ชิง (Yixing 宜興) ใบเล็ก และถ้วยกระเบื้องไม่มีหู หลังปี พ.ศ. ๒๓๐๓ (ค.ศ. ๑๗๖๐) จึงเปลี่ยนเป็นกาน้ำชาใบใหญ่ ชงได้ครั้งละหลายถ้วย[๒๗๒]

ต่อมา พ.ศ. ๒๒๖๐ (1717) จักรพรรดิคังซีมีพระราชโองการประกาศห้ามสำเภาจีนของมณฑลกวางตุ้ง ฮกเกี้ยนและเจ้อเจียง เดินทางออกไปค้าขายต่างประเทศอีกครั้ง ส่งผลให้สำเภาจีนที่ขนส่งสินค้ามาสยามกลายเป็นพวกนอกกฎหมาย (อีกครั้ง) จะถูกจับลงโทษเมื่อกลับไปขึ้นท่าที่เมืองจีน แต่ในครั้งนี้ทางการมิได้ห้ามปรามเด็ดขาดเช่นช่วงเปลี่ยนราชวงศ์ คือยังเดินเรือค้าขายภายในประเทศได้ และผ่อนผันให้เดินทางไปญี่ปุ่น ริวกิว และเวียดนามในปีถัดมา เรือต่างชาติยังเข้าไปค้าขายที่เมืองท่าของจีนได้ตามปกติ [๒๗๓]

เมื่อสำเภาจีนถูกห้ามเดินทางออกสู่ทะเลจีนใต้ การขนส่งสินค้าโดยสำเภาสยามได้กลับมาคึกคักอีกครั้งและในช่วงนี้เรือของพระเจ้ากรุงสยามก็เดินทางไปถวายบรรณาการถี่ขึ้น

หากวิเคราะห์การย้ายถิ่นเข้ามาตั้งรกรากของจีนในสยาม อาจพบความสัมพันธ์กับการเมืองและความไม่สงบในประเทศจีน เช่น ในช่วงเปลี่ยนราชวงศ์ มีกลุ่มชาวฮั่นที่ภักดีต่อราชวงศ์หมิงจำนวนหนึ่งย้ายมาพำนักในสยาม[๒๗๔] และในครั้งนี้ก็เช่นกัน เมื่อมีคำสั่งห้ามชาวจีนออกนอกประเทศ จีนฮกเกี้ยนที่ประกอบอาชีพทางทะเลหลายคนก็ย้ายเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารทำงานเดินเรือให้พระเจ้ากรุงสยาม เพราะฝ่ายไทยจะปกป้องพวกเขาโดยมีพระราชสาสน์ขอละเว้นโทษให้กับลูกเรือจีนที่ทำงานในเรือของพระเจ้ากรุงสยามที่ไปถวายบรรณาการ เพื่อไม่ให้เจ้าพนักงานฝ่ายจีนจับลูกเรือลงโทษ และด้วยเหตุนี้พระยาโกษาจีนซึ่งดูแลงานกรมท่า จึงกลายเป็นผู้มีพระคุณต่อชาวสำเภา ทำให้พวกเขาสามารถประกอบอาชีพเดิมได้ ในช่วงสิบปีระหว่างปี พ.ศ. ๒๒๖๐-๗๐ (ค.ศ. ๑๗๑๗-๒๗) ที่ประกาศห้ามมิให้คนจีนเดินทางไปโพ้นทะเลมีผลบังคับใช้ และบุญคุณที่ว่านี้ก็น่าจะมีผลไปถึงการก่อกบฏนายก่าย สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งจะได้กล่าวถึงในรัชกาลถัดไป

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ฝ่ายไทยรับทราบความเป็นไปของตลาดและราคาสินค้าในเมืองจีนโดยละเอียด เช่น ในปี พ.ศ. ๒๒๖๕ (ค.ศ. ๑๗๒๒) ปีสุดท้ายของแผ่นดินคังซี ประเทศจีนเดือดร้อนจากการขาดแคลนข้าวทำให้ข้าวราคาแพงมาก สยามส่งคณะทูตบรรณาการไป*กราบทูลให้ทรงทราบ* เรื่อง

---

[๒๗๑] na Pombejra (1998): 118

[๒๗๒] Howard & Ayers (1981): 18

[๒๗๓] NG (1983): 57

[๒๗๔] ค.ศ. ๑๖๖๐ ทายาทราชวงศ์หมิงองค์สุดท้ายลี้ภัยการเมืองไปพม่า *หลีตีนกัว* ขุนนางเก่าราชวงศ์หมิงหลบมาอยู่เชียงแสน และเอกสารจีนระบุว่าขุนนางเก่าชื่อ *กังกัวไท้* ลี้ภัยเข้ามาอยู่อยุธยา ภายหลังได้แต่งงานกับเจ้านายไทยในราชวงศ์อยุธยา นอกจากนี้เอกสารไทยระบุว่า บรรพบุรุษของเจ้าขรัวเงิน แซ่*ตัน* ก็หลบภัยเข้ามาอาศัยอยู่บริเวณคลองถนนตาล ในช่วงเดียวกันนี้

ข้าวราคาถูกของสยาม จึงทรงอนุญาตให้ชาวสยามขนข้าวจำนวน ๓๐๐,๐๐๐ หาบ ไปยังกวางตุ้ง เอ้หมึงและหนิง-โป โดยไม่ต้องเสียภาษีใดๆ ทั้งสิ้น[๒๗๕]

นอกจากพระยาโกษาจีน ยังมีจีนพ่อค้าที่ร่ำรวยมีชื่อระบุอยู่ในเอกสารอื่นอีกหลายคน ได้แก่ *เฉินเจาควา* Chen Zhaokua 陳昭誇 (จีนแซ่ตั้ง เกิดที่เอ้หมึงและย้ายมาตั้งรกรากในสยามได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงจีนจุลีสมุทรภักดี)[๒๗๖] พระยาเล่ายา Phya Lauja (ซึ่งหลักฐานดัตช์ระบุว่าเป็นพ่อค้าเอกชนคนสำคัญที่ร่ำรวยมากในสยาม)[๒๗๗] และหลวงศรีสมบัติ-*อ๋องเฮงฉ่วน* Wang Xingquan 王興全[๒๗๘] (จีนเอ้หมึง ซึ่งต่อมาว่าที่พระคลัง) ดูแล้วกรุงศรีอยุธยาน่าจะเป็นเมืองท่าที่มั่งคั่งในรัชกาลนี้ เพราะมีสินค้าตรงกับความต้องการของตลาดจีนในเวลานั้น

พ.ศ. ๒๒๖๕ (ค.ศ. ๑๗๒๒) จักรพรรดิคังซีเสด็จสวรรคต ในรัชสมัยต่อมา เมื่อสยามส่งเครื่องบรรณาการไปถวายในปีที่ ๒ แห่งรัชสมัยหย่งเจิ้ง พ.ศ. ๒๒๖๗ (ค.ศ. ๑๗๒๔) ได้มีพระราชโองการให้พระราชทานของตอบแทนแก่กรุงศรีอยุธยาเพิ่มขึ้น คือนอกจากผ้าต่วนลายมังกรและผ้าต่วนต่างๆ แล้ว ยังพระราชทานหยกและเครื่องกระเบื้องหลวง เป็นพระราชไมตรีเพิ่มเติมกลับมาอีกด้วย[๒๗๙] เครื่องกระเบื้องหลวงของราชวงศ์ชิงถือเป็นศิลปะวัตถุชั้นสูงอันงามวิจิตร สงวนไว้พระราชทานในโอกาสอันทรงเกียรติ เช่น ตอบแทนพระราชไมตรีของพระประมุขที่สำคัญ หรือ พระราชทานเป็นรางวัลเกียรติยศกับขุนนางเมื่อชนะศึกสงคราม เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาส่งข้าวที่มีเหลือเฟือไปขายในมณฑลฮกเกี้ยนที่ขาดแคลนข้าวอย่างหนักเป็นประจำแทบทุกปี เพราะพื้นที่เพาะปลูกไม่เพียงพอกับจำนวนประชากรที่หนาแน่น ในปี พ.ศ. ๒๒๗๒ (ค.ศ. ๑๗๒๙) เมื่อคณะทูตสยามเดินทางไปถวายบรรณาการที่กรุงปักกิ่ง ก็ได้รับพระราชทานเครื่องกระเบื้องหลวงกลับมาถวายพระเจ้ากรุงสยามด้วยเช่นกัน

---

[๒๗๕] Cushman (1993): 129

[๒๗๖] สารสิน วีระผล (๒๕๔๘) น. ๖๑

[๒๗๗] na Pombejra (1994): 9

[๒๗๘] ก.ศ.ร. กุหลาบ น.๒๘๐

[๒๗๙] ถ่องแท้ น.๒๔๗



ภาพที่ ๒๗
โถลายเทพนมนรสิงห์ เป็นลายที่สยามสั่งทำซ้ำกันเป็นเวลานาน รุ่นแรกๆ น่าจะสั่งทำในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ เพราะพบชามลายนี้ในซากเรือที่ล่มในอ่าวไทยประมาณปี พ.ศ. ๒๒๗๑ (ค.ศ.๑๗๒๘) และสั่งทำเรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร

ยุคนี้สยามนำเข้าเครื่องเบญจรงค์และเครื่องลายครามลายไทยจำนวนมาก ซึ่งอาจใช้เป็นหลักฐานประกอบว่าในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ กรุงศรีอยุธยามีความมั่งคั่งและชุมชนจีนในอยุธยาร่ำรวย พระยาโกษาจีน (และผู้สืบทอดตำแหน่ง) เอางานเอาการ มีเรือไปค้าขายและถวายบรรณาการสม่ำเสมอตลอดรัชกาล (ดูเอกสารแนบท้าย ๒)

น่าเสียดายที่ชื่อแซ่ของพระยาโกษาจีนที่คุมการค้าแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระได้สูญไป จึงไม่อาจค้นข้อมูลต่อไปได้เหตุหนึ่งน่าจะเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแผ่นดิน และจากเหตุการณ์ พ.ศ. ๒๒๗๗ (ค.ศ. ๑๗๓๔) ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งดูเหมือนเป็นเรื่องประวัติศาสตร์ซ้ำรอยเรื่องของออกญาสมบัติ- ธิบาล ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระทรงพระประชวรหนักใกล้สวรรคต พระราชทานราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าอภัย พระยาโกษาจีนและขุนนางจีนส่วนใหญ่อยู่ฝ่ายเดียวกับพระราชโอรสที่พระมหากษัตริย์ทรงเลือกให้ครองแผ่นดิน ชะตากรรมของออกญาสมบัติธิบาลคนเก่าสมัยสมเด็จพระเพทราชายังไม่ไกลเกินความทรงจำ ดังนั้นเมื่อฝ่ายเจ้าฟ้าอภัยเพลี่ยงพล้ำ พระยาโกษาจีนจึงหนีภัยการเมืองออกบวช [๒๘๐] และถูกทหารมุสลิมสามสิบคนตามไปจับ[๒๘๑] และต่อมาถูกสังหารในผ้าเหลือง[๒๘๒] สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแต่งตั้งให้เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู่) ลูกหลานตระกูลพราหมณ์ ขึ้นเป็นโกษาธิบดีว่าการกรมท่า แต่เรื่องนี้ดูเหมือนยังไม่จบลงเพียงนั้น

---

[๒๘๐] พงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ ระบุว่า เสม พิชัยราชา พูน ยมราช หนีไปบวช จับมาได้...สังข์ ราชาบริบาล หนีไปบวชเป็นเถร จับได้... เสม พิชัยราชา พูน ยมราช นั้น แขกจามแทงเสียนอกประตูวัดฝาง สังข์ ราชาบริบาล สึกออกเอาไปล้างเสีย ณ ตะแลงแกง นั้น

[๒๘๑] na Pombejra (1998): 121

[๒๘๒] na Pombejra (1998): 121

ปีถัดมา พ.ศ. ๒๒๗๗ (ค.ศ. ๑๗๓๔) ชุมชนจีนในพระนครศรีอยุธยาก็ลุกฮือขึ้นมายกพวกบุกวังหลวง โดยคาดหวังว่าจะเปลี่ยนเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินที่ปกครองประเทศ การกบฏต้องมีเหตุ อะไรเป็นสาเหตุให้คนจีนในกรุงศรีอยุธยาไม่พอใจถึงขั้นรวมตัวกันยกพวกบุกวังหลวงมิได้ระบุไว้ในพงศาวดาร แต่มีความเป็นไปได้ว่าพวกกบฏเป็นกลุ่มลูกน้องเก่าของพระยาโกษาจีนที่เสียประโยชน์จากการเปลี่ยนแผ่นดินและอยากแก้แค้นให้เจ้านายและเพื่อนพ้องที่ถูกสังหารอย่างเหี้ยมโหด เหตุการณ์ครั้งนี้เรียกว่ากบฏนายก่าย[๒๘๓] ตามชื่อย่านชุมชนจีนกลางเมืองที่ใหญ่ที่สุดสมัยนั้น

สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศปี พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๐๑ ถึงสมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์ปี พ.ศ. ๒๓๐๑-๒๓๑๐

ผู้ดูแลงานพระคลังในระหว่าง ๒๖ ปีที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศครองราชย์ตามหลักฐานมีอย่างน้อย ๓ คนได้แก่ เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู่) เจ้าพระยาพระคลัง (ฉิม)[๒๘๔] ซึ่งเกี่ยวดองกับเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์[๒๘๕] และออกพระโชฎึกราชเศรษฐี (*อ๋องเฮงฉ่วน* 王興全 Wang Xingquan) ว่าที่พระคลัง

เรื่องราวของ*อ๋องเฮงฉ่วน*ค่อนข้างจะสับสน จึงขอนำเสนอบริบทประกอบเรื่องที่ ก.ศ.ร. กุหลาบเล่าไว้ใน *มหามุขมาตยานุกูลวงศ์* ดังนี้ *อ๋องเฮงฉ่วน*เป็นพ่อค้าฮกเกี้ยนที่เดินทางมาอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ นำอับเฉาเข้ามาขายแลกของป่าเป็นสินค้าไปขายเมืองจีน สินค้าประเภท ฝาง ไม้แดง ไม้แก่น เขา หนัง งาช้าง นรมาด[๒๘๖] กำมะยาน ครั่ง รง เร่ว กระวาน ดีบุก เนื้อแห้ง ปลาแห้ง ข้าว เกลือ ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นขุนท่องสื่อ ล่ามของคณะทูตสยามไปเมืองจีน และก่อนสิ้นแผ่นดินเป็นหลวงศรีสมบัติ เมื่อเกิดเหตุจลาจล จีนกำเริบยกพวกบุกวังหลวงปี พ.ศ. ๒๒๗๗ (ค.ศ. ๑๗๓๔) หลวงศรีสมบัติ (*อ๋องเฮงฉ่วน*) มีลูกน้องมาก จึง*ยกเข้าไปปราบปรามจีนตั้วเฮีย ฆ่าตายบ้างแลจับเป็นได้ก็มากมายหลายร้อยคน ที่จับเป็นได้โปรดเกล้าฯให้...ประหารชีวิตเสีย ๕๓ คน...ลงโทษจำคุก ๑๖๔ คน...ที่เหลือ ๗๐๐ คนนั้นโปรดเกล้าฯให้ตัดผมเปียเป็นไทย ยกโทษให้เป็นไพร่หลวงทั้งสิ้น แต่ให้สักหน้าว่าไพร่หลวงจาม รักษาโรงเรือรบทะเลปากคลองตะเคียน...*ด้วยความดีความชอบครั้งนี้ *อ๋องเฮงฉ่วน* ได้รับโปรดเกล้าฯเป็นออกพระโชฎึกราชเศรษฐีและอีกหลายปีต่อมาเมื่อตำแหน่งพระคลังว่างลง*ให้ออกพระโชฎึกราชเศรษฐี (อ๋องเฮงฉ่วน)*

---

[๒๘๓] พงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ ระบุว่า จับได้ ๒๘๑ คน...ที่เป็นต้นเหตุ ๑๐ คน ให้ประหารชีวิตเสีย ที่ปลายเหตุนั้น ให้จำไว้ ณ คุก

[๒๘๔] บางตำนานระบุว่า เจ้าพระยาพระคลัง (ฉิม) เป็นพระคลังแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ดูประวัติเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรง (เพ็ง) ต้นสกุล เพ็ญกุล

[๒๘๕] มหามุขมาตยานุกูลวงศ์ระบุข้อมูลที่ขัดแย้งกันเอง หน้า ๑๗๖ ระบุว่าพระยาเทพวรชุน บุตรพระยาพระคลัง(ฉิม) สมรสกับบุตรสาวเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ส่วนหน้า ๒๑๕ ระบุว่าเจ้าพระยาพระคลัง (ฉิม) เป็นบุตรเขยเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ กรณีแรกจะสอดคล้องกับประวัติ เจ้าพระยามหินทรศักดิธำรง ที่ระบุว่า เจ้าพระยาพระคลัง (ฉิม) อยู่งานพระคลังในสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

[๒๘๖] นรมาด คือ นอแรด

ว่าที่เจ้าพะญาพระคลังเสนาบดีที่จัตุรสดมภ์ กรมพระคลัง ด้วยในเวลานั้นไม่มีตัวเจ้าพะญาพระคลัง จึ่งเรียกว่าดั่งนี้ "เจ้าคุณพระคลังจีน" ด้วยท่านผู้นี้หาได้ตัดผมเปียไม่

อ๋องเฮงฉ่วน ก่อนเข้ามาเมืองไทยมีครอบครัวอยู่ที่*กวางหนำ* 廣南 อนึ่งมีผู้เสนอความเห็นในกระทู้ของ ม.ล.ชัยนิมิตร นวรัตน[๒๘๗] ในเวปไซต์เรือนไทยว่า *เมืองกวางหนำนี้น่าจะเป็น กว๋างนาม– กวางหนำ ในเวียดนาม ซึ่งมีเมืองท่าสำคัญในยุคคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ คือเมืองโห่ยอาน (ฮอยอัน) เมืองโห่ยอ่านนี้เป็นเมืองท่าที่สำคัญมากที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้*

สมัยนั้น*ฮอยอัน*ใน*กวางหนำ*เป็นเมืองท่าที่มีพ่อค้าจีนไปตั้งถิ่นฐานทำการค้าอย่างคึกคัก และเมื่อจักรพรรดิคังซีมีพระราชโองการประกาศห้ามสำเภาจีนของมณฑลกวางตุ้ง ฮกเกี้ยนและเจ้อเจียง เดินทางออกไปค้าขายต่างประเทศอีกครั้งราว พ.ศ. ๒๒๖๐ (ค.ศ. ๑๗๑๗) แต่ผ่อนผันให้สำเภาจีนเดินทางไปเวียดนามได้ในปีถัดมา[๒๘๘] สำเภาฮกเกี้ยนที่ลอบทำการค้ากับสยามหรือปัตตาเวีย ต้องเดินเรือไปแวะเวียดนามหรือมาเก๊าก่อน[๒๘๙] เป็นเหตุให้เมืองท่าในเวียดนามมีสำเภาจีนไปลงหลักปักฐานมากขึ้นในช่วงที่ประกาศห้ามคนจีนออกมาค้าขายในทะเลจีนใต้มีผลบังคับใช้ คือ พ.ศ. ๒๒๖๑– ๒๒๗๐ (ค.ศ. ๑๗๑๘-๒๗) ตรงกับสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระพอดี

ภายหลังจากที่ *อ๋องเฮงฉ่วน* เข้ารับราชการในกรมท่าแล้ว เชื่อว่าการค้าของเขาได้กำไรมากขึ้นเมื่อเปลี่ยนไปส่งสินค้าให้ตลาดจีนในนามสำเภาสยาม และเมื่อเป็นส่วนของกองเรือถวายบรรณาการด้วยแล้วจะได้รับการยกเว้นภาษีจากทางการจีนอีกทอดหนึ่งด้วย

อิทธิพลของคนแซ่*อ๋อง* ปรากฏในเอกสารจีน ซึ่งระบุชื่อนายเรือสำเภาสยาม แซ่*อ๋อง*สองคน คือ *อ๋อง ง่วนเจี่ย* 王元正 (Wang Yuanzheng) พยายามขอยกเว้นภาษีที่เอ้หมึงแต่ไม่ได้รับการอนุมัติเพราะขนข้าวเข้าไปจำนวนน้อยกว่ากำหนด บรรทุกสินค้าอื่นเสียมาก จึงไม่ผ่านเกณฑ์[๒๙๐] และ *อ๋อง หงวน* **王元** (Wang Yuan) เป็นนายเรือสำเภาสยามในปี พ.ศ. ๒๒๙๔ (ค.ศ. ๑๖๕๑)[๒๙๑]

ดังนั้นในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แม้จีนพ่อค้าในกลุ่มพระยาโกษาจีนสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ จะมีอันเป็นไปในช่วงเปลี่ยนแผ่นดิน แต่ก็มีพ่อค้าจีนกลุ่มใหม่ของออกพระโชฎึกราชเศรษฐี(*อ๋องเฮงฉ่วน*)[๒๙๒] เข้ามาแทนที่แทบจะทันทีมิได้ขาดช่วงไป ส่งผลให้เครื่องกระเบื้องที่สยามสั่งซื้อจากจีน มีลักษณะต้องตามกับสมัยนิยมในเมืองจีนยุคนั้นๆ ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

---

[๒๘๗] สืบเชื้อสายมาจากเจ้าคุณพระคลังจีน (*อ๋องเฮงฉ่วน*)

[๒๘๘] Cushman (1993): 129

[๒๘๙] NG (1983): 57

[๒๙๐] สารสิน วีระผล (๒๕๔๘) น.๙๒

[๒๙๑] สารสิน วีระผล (๒๕๔๘) น.๑๖๐

[๒๙๒] อ๋องเฮงฉ่วนน่าจะถึงแก่อนิจกรรมก่อนกรุงแตก ก.ศ.ร.กุหลาบ เพียงระบุชะตากรรมของบุตรชายทั้ง ๔ คน ว่าคนหนึ่งสูญหายไป คนหนึ่งถูกพม่าจับเป็นเชลย บุตรคนที่สาม ชื่อ เจ๊สัวอ๋องซี พาครอบครัวหนีไปนครราชสีมา และบุตรคน

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศขึ้นครองราชย์ก่อนจักรพรรดิ์เฉียนหลงสามปีกว่า ในแผ่นดินเฉียนหลง สยามได้รับพระราชทานเครื่องกระเบื้องหลวงหลายครั้ง เนื่องด้วยจักรพรรดิ์พระองค์นี้ทรงโปรดปรานศิลปะวัตถุ เอกสารจีนระบุเครื่องกระเบื้องหลวงที่ได้รับพระราชทานดังนี้

พ.ศ. ๒๒๘๒ (ค.ศ. ๑๗๔๘) เครื่องกระเบื้องหลวง ๑๔๖ ชิ้น เครื่องเคลือบเหล็ก ๒ ชิ้น[๒๙๓] เครื่องแก้ว ๑๐ ชิ้น

พ.ศ. ๒๒๘๖ (ค.ศ. ๑๗๕๓) เครื่องกระเบื้องหลวง ๑๔๐ ชิ้น เครื่องเคลือบฝ้าหลางฉ่าย ๖ ชิ้น เครื่องแก้ว ๑๐ ชิ้น

พ.ศ. ๒๓๐๐ (ค.ศ. ๑๗๕๗) เครื่องกระเบื้องหลวง ๑๔๐ ชิ้น เครื่องเคลือบฝ้าหลางฉ่าย ๑๓ ชิ้น

ต่อมาในสมัยพระเจ้าเอกทัศน์ รายการเครื่องกระเบื้องที่ได้รับพระราชทาน คือ

พ.ศ. ๒๓๐๕ (ค.ศ. ๑๗๖๒) เครื่องกระเบื้องหลวง ๑๔๐ ชิ้น เครื่องเคลือบฝ้าหลางฉ่าย ๑๓ ชิ้น

พ.ศ. ๒๓๐๙ (ค.ศ. ๑๗๖๖) เครื่องกระเบื้องหลวง ๑๔๐ ชิ้น เครื่องเคลือบฝ้าหลางฉ่าย ๑๓ ชิ้น

น่าเสียดาย ที่ของมีค่ามากมายถูกปล้นครั้งเสียกรุงในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ เครื่องกระเบื้องจากราชสำนักจีนอันงามวิจิตรหลายร้อชิ้นได้สูญไปจนหมดสิ้น ปัจจุบันไม่มีเลยสักชิ้นที่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นของที่คณะทูตสยามได้รับพระราชทานจากพระเจ้ากรุงจีน

อย่างไรก็ตาม เครื่องกระเบื้องจีนที่สยามสั่งซื้อเข้ามาในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงมีเป็นจำนวนมาก ของที่เหลือมาถึงเวลานี้ แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ หนึ่ง เครื่องกระเบื้องแบบไทยที่กรุงศรีอยุธยาสั่งผลิตจากเมืองจีน และสอง ภาชนะสำหรับใช้สอยที่พ่อค้านำเข้ามาในเชิงพาณิชย์ มีขายทั่วไปในท้องตลาดและละแวกที่จีนเข้าไปตั้งร้านค้าในสมัยกรุงศรีอยุธยา



ภาพที่ ๒๘

เครื่องเคลือบฝ้าหลางฉ่าย falangcai วาดตามสีและลวดลาย ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปินตะวันตกในราชสำนักพระเจ้ากรุงจีน โดยนำสีจากยุโรปเข้ามาทดลองเคลือบเครื่องกระเบื้องในวังหลวง

National Palace Museum, Taipei

ที่สี่ อ๋องไช่ ก่อนกรุงศรีอยุธยาแตกไม่นาน คุมเรือลำเลียงพริกไทย ๓๒ ลำ ออกไปค้าขายทางตะวันออก เมื่อได้ข่าวกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึกแล้วจึงถวายเรือและสินค้ากับพระเจ้ากรุงธนบุรีที่เมืองจันทบุรี

[๒๙๓] อาจจะหมายถึงศิลปะวัตถุประเภทเครื่องถมปัด ภาชนะโลหะเคลือบสีลงยา (Painted enamel on metal) ซึ่งนิยมกันมากในวังหลวงสมัยเฉียนหลง

บทที่ ๔ เครื่องกระเบื้องที่สยามสั่งทำตามแบบไทยในสมัยราชวงศ์ปราสาททองและราชวงศ์บ้านพลูหลวง

เมื่อครั้งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จไปตรวจเครื่องถ้วยที่ขุดได้ในกรุงเก่า ทรงอธิบายรูปทรงเครื่องกระเบื้อง “ให้อย่าง” ซึ่งหมายถึงเครื่องกระเบื้องจีนผลิตตามแบบไทยส่งไปสั่งทำจากเมืองจีนในสมัยกรุงเก่า ที่พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) รวบรวมไว้ ณ อยุธยา พิพิธภัณฑ์วัง-จันทรเกษม ว่า

...สิ่งของที่ไทยให้อย่างสั่งออกไปทำเมืองจีนในครั้งกรุงเก่าพบมากแต่ ๓ อย่าง คือ ชาม จานเชิง โถ บางทีจะมีถ้วยและกระโถนอีก ๒ อย่าง ด้วยเป็นของที่ไทยเราใช้ใส่น้ำพริก น้ำปลา และใส่ยามาแต่โบราณ กระโถนนั้นก็สำหรับบ้วนน้ำหมาก...

ชามไทย*สั่งครั้งกรุงเก่าว่าโดยรูปทรงเห็นมีแต่ทรงบัว...และทรงมะนาวตัด ทรงเหล่านี้เป็นชามจีนทั้งนั้น รู้ว่าของสั่งแต่ด้วยเขียนลายไทย และถ้ามีฝาไม่ว่ารูปใดๆ เป็นชามไทยสั่งให้ทำทั้งนั้น ด้วยชามจีนเขาไม่ใช้ฝา...*

จานเชิง*ว่าโดยรูปเป็นของไทยแท้ สั่งเข้ามาใช้จัดสำรับเลี้ยงอาหารอย่างไทย จานเชิงขนาดใหญ่สำหรับใช้ใส่ยำและผักปลา และใส่ข้าวสุกซึ่งแบ่งมาจากชามใหญ่เมื่อเวลาจะกิน จานเชิงอย่างเล็กสำหรับใส่กับข้าว ของหวาน จัดตั้งบนโต๊ะเท้าเชิง...*



ภาพที่ ๒๕ เครื่องลายครามกรุงศรีอยุธยา เป็นเครื่องกระเบื้องจิ๋นเต๋อเจิ้นสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ผลิตตามที่ไทย “ให้อย่าง” ไปสั่งทำ
ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร



ภาพที่ ๓๐

โถแบบจีนขนาดต่างๆ
สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘

ของ คุณสุรัตน์
โอสถานุเคราะห์

โถ*นั้นมีหลายขนาด ขนาดใหญ่ที่สุดที่ได้พบประมาณ ๕ กำ รองลงมาขนาดกลางอีกขนาดหนึ่งสำหรับใส่ของกินและอบเครื่องหอม รองลงมาเป็นโถแกง โถน้ำเชื่อมตั้งบนสำรับ เล็กที่สุดเป็นโถปริกสำหรับตั้งเครื่องแป้ง กระบวนโถทำหลายรูป โถขนาดใหญ่และขนาดรองมักทำเป็นรูปแตงจุกป้าน โถแกง โถน้ำเชื่อมทำเป็นทรงรูปแตงบ้าง เป็นทรงโกศบ้าง แต่ฝามักทำเป็นยอดทรงมัน โถปริกเครื่องแป้งมักทำเป็นรูปลูกแก้วกลมบ้าง เป็นเฟืองบ้าง เวลาเอามาจัดขึ้นเครื่องแป้งทำปริกทองติดฝาเป็นยอดทรงมันจึงเรียกกันว่าโถปริก...*

รูปทรงของเครื่องกระเบื้องที่กรุงศรีอยุธยา“ให้อย่าง”ไปสั่งทำในสมัยราชวงศ์ปราสาททองและราชวงศ์บ้านพลูหลวง เป็นของที่ผลิตในสมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เท่าที่สำรวจพบมีรูปทรงที่เหมาะกับอาหารและวิถีชีวิตไทยแทบทั้งสิ้น คือ ชาม จานเชิง และโถ ขนาดต่างๆ ไม่พบจานหรือถ้วยชากาแฟแบบฝรั่งเขียนลายไทย เช่นที่เริ่มนิยมกันในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

การสั่งซื้อเครื่องลายคราม “ให้อย่าง” สมัยราชวงศ์ปราสาททองและราชวงศ์บ้านพลูหลวง

การสั่งทำเครื่องลายคราม (blue-and-white) ตามแบบต่างชาติใช้เวลานาน ตามกรรมวิธีการผลิตต้องเขียนสีวาดลายบนภาชนะก่อนการเผาเคลือบ เนื่องจากเครื่องปั้นดินเผาที่ยังไม่ได้เคลือบให้แกร่ง จะเปราะบาง ไม่อาจขนส่งระยะทางไกล จึงต้องส่งแบบที่ลูกค้านำมากับเรือไปวาดลายที่จิ่งเต๋อเจิ้นในมณฑลเจียงซี ซึ่งอยู่ห่างจากทะเล (ดูแผนที่ในเอกสารแนบท้าย ๓) สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ การเดินทางไม่สะดวกกว่าจะส่งแบบไปให้ผลิตและนำสินค้ากลับมาขึ้นเรือใช้เวลาแรมเดือน ไม่ทันฤดูเรือออก ลูกค้าต้องมีตัวแทน

รับสินค้าเพื่อรอเรือเที่ยวหน้าปีถัดไป พ่อค้าต่างชาติส่วนใหญ่จึงสั่งเครื่องกระเบื้องลายครามประเภท “ให้อย่าง” (made to order) ผ่านนายห้าง (Hong Merchants) ที่ติดต่อค้าขายอยู่ พ่อค้าคนใดต้องการทำธุระให้เสร็จในฤดูการเดียวก็ต้องซื้อสินค้าสำเร็จรูปที่มีขายอยู่ที่ท่าน้ำเมืองกว่างเจา[๒๕๔] ทั้งนี้ เนื่องจากลังเครื่องกระเบื้องเป็นสินค้าอันดับแรกที่ต้องลำเลียงบรรจุไว้ใต้ท้องเรือ ก่อนนำสินค้าอื่นขึ้นเรือ

เครื่องกระเบื้องลายครามจีนผลิตในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ที่เขียนลายไทย เป็นพยานวัตถุยืนยันว่าเครือข่ายการค้าทางทะเลระหว่างจีนกับสยาม มีลักษณะเป็นเครือข่ายเดินเรือที่ต่อเนื่องเป็นประจำ เพราะเครื่องลายครามลายไทยเป็นสินค้าที่ต้องสั่งซื้อสั่งทำข้ามฤดูการเดินเรือ ส่วนเรือที่นำเข้าเครื่องลายครามลายไทยเหล่านี้เป็นสำเภาสยามหรือสำเภาจีนไม่มีหลักฐานที่แน่ชัด แต่ไม่พบบันทึกสั่งซื้อสั่งทำสินค้าประเภทนี้อยู่ในรายการสินค้าของเรือกำปั่นฝรั่ง



ภาพที่ ๓๑ จานเชิงลายคราม สมัยอยุธยา *ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร*

[๒๕๔] Jörg (1982): 97



ภาพที่ ๓๒

โถลายครามสมัยอยุธยาตอนปลาย โถใบใหญ่ (ฝาหาย) เรียกว่าโถทรงแตง และใบย่อมด้านหน้าใบที่ ๒ จากซ้ายเรียกโถลูกแก้วกลม

ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร



ภาพที่ ๓๓ และ ภาพที่ ๓๔ ชามทรงมะนาวตัด ลายครามเขียนลายไทยตามแบบอยุธยา “ให้อย่าง”
ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร



ภาพที่ ๓๕

เครื่องลายครามสมัยอยุธยารูปทรงต่างๆ รวมทั้งตลับ

ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร

ลวดลายและรูปทรงแบบไทยที่ “ให้อย่าง” ไปสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง ยังมีต้นแบบให้เห็นอยู่ในกรุงเก่า เช่น หัวเม็ดบนยอดฝาครอบโถลายครามสมัยอยุธยา เป็นรูปทรงเดียวกับหัวเม็ดที่กำแพงวัดท่าที่พระนครศรีอยุธยา ซึ่งปัจจุบันเรียกวัดท่าการ้อง และลายบัวบานเขียนประดับด้านในของชามเบญจรงค์ ก็เป็นลายเดียวกับลายบัวบานประดับนมอกเลาของประตูวัดธรรมาราม พระนครศรีอยุธยา





ภาพที่ ๓๖ เสาหัวเม็ดที่วัดท่าการ้อง พระนครศรีอยุธยารูปทรงเดียวกับหัวเม็ดของโถลายครามสมัยอยุธยา

ภาพที่ ๓๗ ต่างจากหัวเม็ดยอดปลีที่เห็นทั่วไป




ภาพที่ ๓๘ เศษชามเบญจรงค์ที่สยามสั่งทำจากจีนสมัยอยุธยา งมจากแม่น้ำ วาดลายบัวบานคล้ายคลึงกับลายนมอกเลาประตูวัดธรรมาราม

ภาพที่ ๓๙ ที่ซึ่งพระอุบาลีมหาเถระจำพรรษาในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

การสั่งซื้อเครื่องเบญจรงค์ “ให้อย่าง” สมัยราชวงศ์ปราสาททองและราชวงศ์บ้านพลูหลวง

คนไทยเรียกเครื่องกระเบื้องเขียนสีลงยาเหนือเคลือบลายไทย ว่า เครื่องเบญจรงค์ เบญจรงค์สมัยอยุธยาสั่งทำมาจากเมืองจีน พบเป็นจำนวนมากและมีรูปแบบที่หลากหลายกว่าเครื่องลายครามลายไทยสมัยเดียวกัน

“เบญจรงค์” แปลมาจากคำจีนว่า “วู่ฉ่าย” (wucai) หมายถึงเครื่องกระเบื้องเคลือบ ๕ สี ได้แก่ สีแดง เหลือง เขียวอ่อน เขียวแก่ และสีม่วงอมดำโดยบางทีมีสีครามเขียนเป็นลายกำกับอยู่ใต้เคลือบ เป็นกรรมวิธีเขียนสีประดับเครื่องกระเบื้องจีนที่มีมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์หมิง และได้พัฒนาเป็นเลิศในแผ่นดินคังซีสมัยต้นราชวงศ์ชิง ลักษณะสีเคลือบเป็นสีใส ฝรั่งเรียกการเคลือบแบบนี้ที่มีสีเขียวเป็นสีโด่งเด่นว่า *famille verte*

แม้ชื่อเรียกเบญจรงค์จะมีที่มาจากเครื่องกระเบื้อง “วู่ฉ่าย” แต่กลับพบเบญจรงค์ที่เคลือบด้วยเทคนิค “วู่ฉ่าย” จำนวนน้อย และเครื่องเบญจรงค์ยุคต้น ที่ผลิตโดยกรรมวิธีนี้ เป็นของที่หาดูได้ยากในปัจจุบัน

เครื่องเบญจรงค์รุ่นเก่าแบบ “วู่ฉ่าย” มีตัวอย่างให้ชมที่ฐานพระปรางค์วัดพุทไธสวรรค์ แม้เป็นเพียงชิ้นส่วนเล็กๆ แต่ลวดลายงดงาม ดูภาพที่ ๔๐-๔๓ และตามรายงานของกรมศิลปากรพบชิ้นส่วนที่

ลพบุรี เชื่อว่าผลิตในสมัยคังซี ในการค้นคว้าบทความนี้ ผู้เขียนพบโถเบญจรงค์เขียนสีแบบ “วู่ฉ่าย” อีกใบหนึ่งที่งามมาก เป็นสมบัติของเอกชน ดูภาพที่ ๔๔

อนึ่งการเสื่อมลงของราชวงศ์หมิงนำจีนเข้าสู่ยุคที่รัฐอ่อนแอ เกิดกองกำลังปกครองตนเอง เช่นกลุ่มตระกูลเจิ้งเข้ามาควบคุมการค้าทางทะเล ซึ่งรวมทั้งการส่งออกเครื่องกระเบื้องให้กับพ่อค้าชาวยุโรปและเมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่พิพิธภัณฑ์ตระกูลเจิ้น ประเทศไต้หวัน เคยมีการจัดแสดงชามเทพนมประเภทที่เรียกกันว่า “เทพนมพุงพุ้ย” เขียนสีแบบ “วู่ฉ่าย” พร้อมคำอธิบายว่าเป็นสินค้าของกองเรือตระกูลเจิ้นดูภาพ ๔๖[๒๖๕]

ต่อมา ในสงครามชิงพื้นที่ทางใต้ระหว่างรัฐบาลราชวงศ์ชิงและกองกำลังท้องถิ่นที่ใช้คำขวัญ “ล้มชิง-กู้หมิง” อุตสาหกรรมผลิตกระเบื้องได้รับความเสียหายอย่างหนัก ยุติการผลิตไประหว่าง พ.ศ. ๒๒๑๘-๒๒ (ค.ศ. ๑๖๗๕-๗๙) ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ สถานการณ์เช่นนี้ไม่เอื้ออำนวยต่อการสั่งทำเครื่องกระเบื้องตามแบบต่างชาติ และแม้ฝ่ายดัตช์เองก็พบอุปสรรคเช่นกัน (ดู Jörg, Christiaan J.A., “Chinese Porcelain for the Dutch in the Seventeenth Century: Trading Networks and Private Enterprise”)



ภาพที่ ๔๐ และ ภาพที่ ๔๑

ฐานพระปรางค์วัดพุทไธสวรรค์ ตกแต่งด้วยเศษกระเบื้องสมัยคังซี (ค.ศ. ๑๖๖๒-๑๗๒๒) แต่หลุดร่อนไปแทบทั้งหมดแล้ว เครื่องกระเบื้องสีที่ใช้ประดับเป็นการเคลือบสีลงยาแบบ “คังซีวู่ฉ่าย” 康熙五彩 หรือที่ฝรั่งเรียกว่า *famille verte*

[๒๖๕] สัมภาษณ์ อาจารย์ภุชชงค์ จันทวิช ผู้เชี่ยวชาญเครื่องกระเบื้องที่ได้ไปชมนิทรรศการ



ภาพที่ ๔๒

เครื่องกระเบื้องสี
ที่ใช้ประดับ
เป็นการเคลือบสีลงยาแบบ
“คังซีวู่ฉ่าย” *康熙五彩*
หรือที่ฝรั่งเรียกว่า *famille verte*

(ภาพขยาย จากภาพที่ ๔๐
และภาพที่ ๔๑)



ภาพที่ ๔๓

จานกระเบื้องเคลือบสี
แบบ “วู่ฉ่าย” ประดับ
ฐานพระปรางค์
วัดพุทไธสวรรค์
เครื่องกระเบื้องประดับ
เป็นสมัยคังซี
หรือยุคเก่ากว่า
แทบทั้งสิ้น



ภาพที่ ๔๔

โถเบญจรงค์เคลือบสีแบบ “วู่ฉ่าย” ลายไทย ซึ่งพบน้อยมาก โปรดสังเกตโทนสีเดียวกันกับจานกระเบื้องวัดพุทไธสวรรค์
ของ คุณชาญชัย สุพานิชวรภาชน์

เบญจรงค์สมัยอยุธยาส่วนใหญ่เคลือบสีแบบสีนุ่ม- จีนเรียกว่า “เฟิ่นฉ่าย” ซึ่งเป็นของที่จีนผลิต หลังราชวงศ์ปราสาททองหมดอำนาจลงแล้ว



ภาพที่ ๔๕

เครื่องกระเบื้องลายจีนเคลือบสีแบบ “วู่ฉ่าย” พบในสยาม

ของ คุณสุรัตน์ โอสถานุเคราะห์



ภาพที่ ๔๖

ชามเทพนมพุงพุ้ย
เคลือบสีแบบ “วู่ฉ่าย”

ของ คุณสุรัตน์
โอสถานุเคราะห์

หลังจากราชวงศ์ชิงสถาปนาการปกครองมณฑลริมทะเลทางใต้ได้มั่นคงแล้ว จักรพรรดิคังซีเปิดเมืองท่าในมณฑลกวางตุ้ง ฮกเกี้ยน และเจียงหนาน อนุญาตให้คนจีนออกทะเลไปค้าขายได้ในปี พ.ศ. ๒๒๒๗ (ค.ศ. ๑๖๘๔)[๒๕๖] เมื่อบ้านเมืองสงบ เศรษฐกิจฟื้นตัว ช่างศิลปะได้รับการทำนุบำรุง จิ่งเต๋อเจิ้นเริ่มผลิตผลงานที่เป็นเลิศออกสู่ตลาดอีกครั้ง

รัชสมัยคังซี หย่งเจิ้งและเฉียนหลงถือเป็นยุคทองของเครื่องกระเบื้องราชวงศ์ชิง ราชสำนักนำเข้าสีเคลือบจากยุโรปมาทดลองเคลือบกระเบื้องในวังหลวง เครื่องกระเบื้องเคลือบด้วยสีที่นำเข้าจากยุโรปจีนเรียกว่า “ฝ้าหลางฉ่าย” (falangcai) แปลว่า เครื่องเคลือบสีเทศ ซึ่งเป็นแม่แบบของเครื่องกระเบื้องเคลือบสีนุ่มที่เรียกว่า “เฟิ่นฉ่าย” (fencai หรือ *famille rose*) นิยมผลิตกันเป็นจำนวนมาก ทั้งเตาหลวงเตาราษฎร์ ทั้งที่ราคาแพงกว่าเครื่องลายครามเนื่องจากกรรมวิธีการผลิตซับซ้อนกว่า ต้องเข้าเตาเผาเคลือบหลายครั้ง

เครื่องกระเบื้องหลวงของราชวงศ์ชิง ที่จักรพรรดิจีนพระราชทานให้คณะทูตสยามนำกลับพระนครศรีอยุธยา นับจากแผ่นดินหย่งเจิ้ง ส่งผลต่อรูปแบบของเครื่องถ้วยที่สยามสั่งซื้อจากจีน ดูเหมือนว่าราชสำนักสยามนับจากปลายอยุธยาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะโปรดปรานเครื่องกระเบื้องเขียนลายสี จึงสั่งทำเบญจรงค์มากกว่าเครื่องกระเบื้องลายครามลายไทย

[๒๕๖] Cushman (1993): 128



ภาพที่ ๔๗

พานเชิงและเครื่องทองสมัยอยุธยา

ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร

เครื่องกระเบื้องเคลือบสีนุ่มนวลแบบตะวันตก หรือ “เฟิ่นฉ่าย” กลายเป็นนวัตกรรมใหม่ของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อโลกหันมานิยมภาพดอกไม้สีอ่อนหวานไม่ต่างจากราชสำนักพระเจ้ากรุงจีน ช่างเอกชนที่ผลิตเครื่องกระเบื้องขายจึงหาทางปรับสีแต่งภาชนะให้เหมาะกับรสนิยมของลูกค้าที่เปลี่ยนไป เป็นภาพสีนุ่มๆ มีมิติ แต่ช่างเอกชนมีข้อจำกัดเรื่องทุนน้อย ไม่สามารถซื้อสีเคลือบจากยุโรปราคาแพง จึงต้องหาทางเลือกอื่นเพื่อผลิตงานสีนุ่มนวลตามที่ตลาดต้องการ

นักวิชาการที่ศึกษาเครื่องกระเบื้องส่งออกของจีน เชื่อว่าช่างกระเบื้องเริ่มผลิตเครื่องเคลือบสีนุ่มออกจำหน่ายประมาณปี พ.ศ. ๒๒๖๓-๖๘ (ค.ศ. ๑๗๒๐-๒๕) โดยยกตัวอย่างจานลายกลีบบัวสีชมพู ซึ่งจิ่งเต๋อเจิ้นส่งออกไปปัตตาเวีย ลักษณะของสีเคลือบชมพูของเตาเอกชนในยุคแรก (ค.ศ. ๑๗๒๐-๑๗๓๐) มีลักษณะเป็นสีหนาทึบและนูนออกมาจากพื้นภาชนะ คล้ายผิวภาพสีน้ำมัน[๒๙๗] ไม่เรียบบางเนียนแนบเนื้อกระเบื้องแบบของหลวง

คุณชาญชัย สุพานิชวรภาชน์ ผู้เชี่ยวชาญเครื่องกระเบื้องของไทย ตั้งข้อสังเกตว่าเครื่องเบญจรงค์ที่สยามสั่งซื้อสมัยอยุธยา จำนวนมากวาดลายด้วยสีที่นูนออกมาไม่เรียบเป็นเนื้อเดียวกับพื้นภาชนะ เสมือนหนึ่งผสมสีลงในน้ำเคลือบขาวแล้ววาดเป็นลายเหนือเคลือบแรกอีกชั้นหนึ่ง อาจเป็นกรรมวิธีเดียวกับการเคลือบสีอ่อนอมขาวเลียนแบบ “เฟิ่นฉ่าย” ยุคแรกๆ ของเตาเอกชนก็เป็นได้

ดังนั้นเครื่องกระเบื้องที่มีสีชมพูอมขาว และสีอ่อนอื่นๆ ที่ผสมสีขาว ลักษณะสีทึบไม่โปร่งแสง เป็นเครื่องกระเบื้องที่ผลิตหลังจาก พ.ศ. ๒๒๖๓ (ค.ศ. ๑๗๒๐) เป็นต้นมา และหากเครื่องเบญจรงค์ที่ไทยสั่งซื้อ วาดลายประดับด้วยสีชมพูอมขาว (แบบ *famille rose*) แล้ว ก็นับเป็นของปลายแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระลงมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ และไม่เก่ากว่านั้น

---

[๒๙๗] Harrisson, Barbara (1995): 46-47

อย่างไรก็ตาม กรรมวิธีการเขียนสีของเครื่องเบญจรงค์ที่ส่งเข้ามาให้กรุงศรีอยุธยาแตกต่างจากเครื่องกระเบื้องหลวงของจีนโดยสิ้นเชิง นักวิชาการจีนเปรยว่าลักษณะของสีแบบนี้ไม่พบเศษชิ้นส่วนในเมืองจิ่งเต๋อเจิ้น แหล่งผลิตงานเคลือบสีลงยาของราชสำนักหลังจากได้รับการถ่ายทอดวิชาจากวังหลวง และวิธีการเคลือบสีของเบญจรงค์สมัยอยุธยาก็ต่างจากเครื่องกระเบื้องที่จีนผลิตสำหรับส่งออกไปยุโรปในสมัยเดียวกัน

ทั้งนี้ เครื่องเบญจรงค์สมัยอยุธยาบางใบมีลักษณะการเขียนสีคล้ายคลึงกับของที่สำเภาจีนส่งไปขายปัตตาเวียกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ อาจชี้ให้เห็นความเกี่ยวโยงระหว่างสำเภาที่ค้าขายกับสยามและสำเภาที่มุ่งไปปัตตาเวีย สินค้าเช่นกระเบื้องเคลือบอาจนำมาจากแหล่งผลิตหรือร้านค้าเดียวกันจึงคล้ายกัน



ภาพที่ ๔๘

กระเบื้องเบญจรงค์ที่สำเภาจีนนำเข้ามาขายประมาณปลายแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ มีหลากหลายรูปทรงและขนาดให้เลือก เช่น ชุดลายกลีบบัวในภาพที่ ๔๙

ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร



ภาพที่ ๔๙

การกำหนดช่วงเวลาการผลิตของชาม ลายกลีบบัว เทียบจากจานลายบัวที่จีนส่งไปขายที่เกาะสุมาตรา อินโดนีเซีย ที่วาดกลีบบัวสีชมพู ด้วยกรรมวิธีและสีประเภทเดียวกับภาพที่ ๔๘ ตามรายงานระบุว่าจานใบซ้าย ผลิตระหว่าง พ.ศ. ๒๒๖๓-๖๘ (ค.ศ. ๑๗๒๐-๒๕)[๒๖๘]

ภาพจาก หนังสือของ *Barbara Harrison*



ภาพที่ ๕๐

จาน ชาม และ เต้าปูน เคลือบสีตกแต่งแบบลายฝรั่ง

ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร

กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ผู้ค้าเครื่องกระเบื้องได้พัฒนาขั้นตอนการผลิตเพื่อรองรับความต้องการของตลาดโลก ตั้งโรงเคลือบสีลงยาตกแต่งเครื่องกระเบื้องตามเมือท่าสำคัญ เช่น กว่างเจา[๒๖๙] ส่ง

[๒๖๘] Harrisson, Barbara (1995): Colour Plate 35a

[๒๖๙] Jörg (1982): 126

เครื่องกระเบื้องจิ่งเต๋อเจิ้นที่เคลือบขาวให้แกร่งแล้วชั้นหนึ่งแล้ว มารอลูกค้าอยู่ตามเมืองท่า เมื่อเรือนำลายของลูกค้าต่างประเทศเข้ามาสั่งทำ ช่างในกว่างเจา ก็สามารถลงมือเขียนลายตามแบบลงเหนือเคลือบ นำไปอบสีให้ลายติดคงทน หากวาดลายหรือให้สีผิดลูกค้าสามารถแก้ไขได้เลย ทันเวลาส่งสินค้าให้เรือก่อนออกเดินทางกลับตามฤดู โรงงานเผาเคลือบสีเหล่านี้ตั้งอยู่ทางฝั่งใต้ของแม่น้ำไข่มุก (Zhujiang River) [๓๐๐]

ระยะเวลาสั่งทำเครื่องกระเบื้องเคลือบสีที่เมืองท่าใช้เวลาเพียง ๒-๓ สัปดาห์ ขณะที่การทำเครื่องลายครามตามแบบต่างชาติต้องใช้เวลาอย่างน้อยสามเดือน[๓๐๑] เนื่องจากต้องส่งลายไปวาดครามใต้เคลือบถึงเมืองจิ่งเต๋อเจิ้น วิธีการผลิตเครื่องกระเบื้องเคลือบสีที่สะดวกกว่าเครื่องกระเบื้องลายคราม อาจเป็นเหตุผลที่พบเครื่องเบญจรงค์ลายไทยจำนวนมากกว่าเครื่องลายครามลายไทยสมัยปลายอยุธยา

ส่วนคำถามที่ว่าเครื่องกระเบื้องเบญจรงค์สมัยอยุธยาเขียนสีลายไทยที่ไหน คำตอบที่เป็นไปได้มีหลายแห่ง คือ *หนึ่ง* ที่จิ่งเต๋อเจิ้น แต่ก็ไม่เคยพบเศษเบญจรงค์ที่นี่ *สอง* ที่กว่างเจา ซึ่งเป็นแหล่งเคลือบสีตามแบบที่ชาวตะวันตก “ให้อย่าง” *สาม* ที่เอ้หมึง เมืองท่าที่พ่อค้าสยามเดินเรือไปส่งข้าวเป็นประจำ เนื่องจากขาดแคลนข้าวอยู่เสมอเพราะมีประชากรหนาแน่นกว่ามณฑลกวางตุ้งกว่าสองเท่าตัว และ*สี่* เครื่องเบญจรงค์อาจจะเคลือบสีในสยาม ซึ่งคุณชาญชัย สุพานิชวรภาชน์ ผู้เชี่ยวชาญงานผลิตเครื่องกระเบื้องของไทยในปัจจุบันกล่าวว่า ถ้ารู้กรรมวิธีก็ไม่ใช่เรื่องยาก แต่หากไม่รู้ก็เป็นเรื่องยากที่จะคุมให้สีออกมาดีได้



ภาพที่ ๕๑ สีหวานนวลของเครื่องกระเบื้อง แบบ “เฟิ่นฉ่าย” หรือ Famille Rose นิยมกันในสมัยต้นราชวงศ์ชิง ตรงกับสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง *ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร*

[๓๐๐] Fang Lili (2005): 120

[๓๐๑] Jörg (1982): 126





ภาพที่ ๕๒
โถเบญจรงค์ทรงแตงเคลือบสีนุ่มนวล หรือ “เฟิ่นฉ่าย” ให้สีตามสมัยนิยมของตลาดในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ *ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร*

ภาพที่ ๕๓
จานกระเบื้องสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ขอบเคลือบสีน้ำตาลแบบปัตตาเวีย ภายในเคลือบสีทำนองเดียวกับเบญจรงค์สมัยอยุธยา พบที่อินโดนีเซีย ปัจจุบันอยู่ที่ประเทศเนเธอร์แลนด์ ภาพจากหนังสือของ Barbara Harrisson



ภาพที่ ๕๔ ชามทรงบัวลายเทพนมยักษ์ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นชามสมัยอยุธยา
ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร



ภาพที่ ๕๕

ชามเบญจรงค์ สมัยอยุธยาเขียนสีนุ่มนวลแบบ “เฟื่นฉ่าย” หรือ *famille rose*

ของคุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร





ภาพที่ ๕๖ และภาพที่ ๕๗ โถและชามเบญจรงค์ ที่นิยมกันสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ และ ๑๙
ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร





ภาพที่ ๕๘ และภาพที่ ๕๙ โถและชามเบญจรงค์สมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงถึงต้นรัตนโกสินทร์
ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร





ภาพที่ ๖๐ และภาพที่ ๖๑ โถและชามเบญจรงค์สมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงถึงต้นรัตนโกสินทร์
ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร



ภาพที่ ๖๒

โถเบญจรงค์ลายไทยสมัย
อยุธยา ลักษณะสี
เสื่อมสภาพจากการจมน้ำ
เป็นระยะเวลานาน
คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘



ภาพที่ ๖๓

โถเขียนสีเหนือเคลือบ
ลายจีนที่สำเภาส่งออก
มายังเอเชียตะวันออก
เฉียงใต้
คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘

เครื่องกระเบื้องสีสดสวยด้วยเทคนิคการเคลือบสีนุ่มนวลแบบ “เฟิงฉ่าย” หรือ Famille Rose ที่ทันสมัยยุคนั้น คงเป็นที่ต้องตาของราชสำนักสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระและสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จึงได้สั่งซื้อสั่งทำเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะลายเทพนมนรสิงห์ พบชามลายนี้อยู่ในทรากเรือที่จมในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระในอ่าวไทย ประมาณปี พ.ศ. ๒๒๗๑ (ค.ศ. ๑๗๒๘) ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑ์ประเทศเนเธอร์แลนด์ (Princessehof Museum)[๓๐๒] เมือง Leeuwarden



ภาพที่ ๖๔

ลายเทพนมนรสิงห์เป็นลายที่สยามสั่งทำซ้ำกันหลายรุ่น

นับจากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ถึงรัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ของคุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร



ภาพที่ ๖๕

ชามลายเทพนมนรสิงห์ สองใบซ้ายทรงมะนาวตัด สองใบขวาเป็นชามทรงบัว

ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่า ...*ชามเทพนมนรสิงห์ยังพบได้ที่ไหนๆ*

แม้ตามหัวเมืองไกล ถ้าเป็นบ้านที่ตั้งมาเก่าแก่ เช่นที่เมืองกำแพงเพชรและบ้านหัวเวียงเมืองไชยา ห่างไกลกันถึงเพียงเท่านั้นยังพบชามเทพนมนรสิงห์มีอยู่ เวลาเจ้านายผู้มีบรรดาศักดิ์ไปถึงที่นั้น สำรับที่ชาวบ้านหามาเลี้ยง เขายังมีชามเบญจรงค์เทพนมนรสิงห์ครั้งกรุงเก่าแห่งละมากๆ เห็นจะเป็นของสั่งเข้ามาขายกันแพร่หลายมาก จึงมีออกไปถึงที่ห่างไกลเห็นปานนั้น

ลายเทพนมนรสิงห์ เป็นลายที่สยามสั่งทำซ้ำกันหลายรุ่น นับจากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ถึงรัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

เครื่องกระเบื้องเบญจรงค์จำนวนมากที่สยามสั่งทำจากจีนในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ดูจะยืนยันว่าเศรษฐกิจการค้าสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระและสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมั่งคั่ง คงเป็นเพราะมีกำไรเป็นกอบเป็นกำจากการค้าข้าวให้จีน กอปรกับองค์ประกอบสำคัญอื่น เช่น การมีเครือข่ายการเดินเรือทะเลที่สามารถสั่งทำกระเบื้องแบบไทยได้สะดวก และอุตสาหกรรมเครื่องกระเบื้องในสมัยต้นราชวงศ์ชิงได้พัฒนาจนสามารถตอบโจทย์ตรงตามความต้องการของลูกค้านานาชาติได้ดีกว่าสมัยราชวงศ์ หมิง เป็นเหตุให้กรุงศรีอยุธยาสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง มีเครื่องกระเบื้องลายไทยที่ตกแต่งด้วยสีสันแปลกใหม่ ผลิตตามกรรมวิธีที่ทันสมัยในยุคนั้น และกระเบื้องเหล่านี้ก็เป็นพยานวัตถุที่ยังอยู่สืบมาถึงทุกวันนี้

ศิลปะตกแต่งเครื่องกระเบื้องในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง ส่วนใหญ่เป็นลายพรรณพฤกษา ลายดอกไม้แบบจีน และลายเทพหิมพานต์ วิธีให้สีดูสดใส รูปทรงของเครื่องกระเบื้องออกแบบให้เหมาะกับชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมจารีตแบบไทย ไม่มีอิทธิพลของวิถีชีวิตแบบตะวันตกผสม ต่างไปจากศิลปะรัตนโกสินทร์ในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ที่ผู้ปกครองไทยเน้นความเป็นสากล

เครื่องกระเบื้องลายแบบไทยหลากหลายสีสันที่สยามสั่งทำในช่วงห้าสิบปีสุดท้ายของกรุงศรีอยุธยาที่เหลือมาถึงปัจจุบัน มีจำนวนมากว่าเครื่องกระเบื้องลายไทยก่อนหน้าราชวงศ์บ้านพลูหลวงขึ้นครองราชย์รวมกันทั้งหมด (แต่น้อยกว่าของกรุงรัตนโกสินทร์ในยุคต่อมา) และถือเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของเครื่องกระเบื้องราชวงศ์บ้านพลูหลวง

อนึ่งเครื่องกระเบื้องอยุธยา ยังคงคัดลอกทำต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังตำนาน*เครื่องโต๊ะแลถ้วยปั้น* ระบุว่า *มาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงทำนุบำรุงช่างไทย ที่ทรุดโทรมมาแต่ครั้งเสียกรุงเก่า... ...ถ้วยชามที่สั่งไปทำเมืองจีน จึงได้ให้ช่างหลวงเขียนลายตัวอย่างขึ้นใหม่แต่ดำเนินตามตัวอย่างที่ดีครั้งกรุงเก่าเป็นพื้น...*



ภาพที่ ๖๖ เครื่องเบญจรงค์สมัยปลายอยุธยา นิยมลายพรรณพฤกษาที่ปูลายแน่นภาชนะ คล้ายห่อหุ้มด้วยผ้าลายสีอ่อนหวาน ชามคู่นี้น่าจะไม่เก่ากว่าแผ่นดินเฉียนหลง

ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร

วิธีสั่งซื้อสั่งทำและเรือที่นำเข้าเครื่องกระเบื้อง “ให้อย่าง” สมัยปลายอยุธยา

ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อเรือเดินทางไปถึงกว่างเจา พ่อค้าต่างชาติสามารถสั่งซื้อเครื่องกระเบื้องได้สองช่องทาง คือ ผ่านห้างที่เป็นสมาชิกองค์กรการค้าของจีน ซึ่งได้รับมอบหมายให้ทำการค้ากับฝรั่ง เรียกว่า กงหัง (Co Hong) หรือซื้อผ่านร้านขายเครื่องกระเบื้องที่ตั้งเรียงรายรวมกันอยู่หน้ากำแพงเมืองกวางตุ้ง[๓๐๓] เครื่องกระเบื้องเป็นสินค้าอันดับแรกที่พ่อค้ารีบสั่งซื้อเมื่อเรือมาถึง เพราะต้องใช้เวลาในการผลิตตามแบบที่นำมา และเป็นสินค้าที่ต้องลำเลียงลงเรือก่อนสินค้าอื่นเนื่องจากเป็น “อับเฉา” [๓๐๔]

เรือฝรั่งที่เดินทางเข้ามาขายสินค้าให้กรุงศรีอยุธยา อาจมีเครื่องกระเบื้องจีนประเภทซื้อง่ายขายคล่อง เช่น ชามและภาชนะสำเร็จรูป ที่เรือนำไปขายตามเมืองท่าสำคัญ เช่น ปัตตาเวีย มะละกา สุรัต (เมืองท่ารวมสินค้าสำหรับส่งต่อไปยังตลาดในตะวันออกกลาง) นำเข้ามาขายในสยามเช่นกัน แต่ไม่พบเอกสารการสั่งซื้อเบญจรงค์หรือเครื่องลายคราม “ให้อย่าง” แบบไทยผ่านเรือของชาวตะวันตก

การสั่งซื้อเครื่องกระเบื้อง “ให้อย่าง” ผ่านสำเภาสยาม

ไม่มีเอกสารชั้นต้นให้ตรวจสอบว่าจีนปฏิบัติกับเรือสยามเช่นเดียวกับเรือของชาติตะวันตกหรือไม่ หากใช้กฎเดียวกัน การสั่งเครื่องกระเบื้องของสยามก็คงทำนองเดียวกับเรือฝรั่ง คือ ซื้อผ่านกงหัง (หรือนายห้าง) ที่ค้าขายกับสยามและซื้อจากร้านค้ากระเบื้องเมืองกวางเจา แต่สำเภาสยามเข้าไปทำการค้าทั้ง

ที่กวางตุ้งและเอ้หมึงระหว่าง พ.ศ. ๒๑๕๔-๒๓๑๐ (ดูเอกสารแนบท้าย ๒) ซึ่งการค้าในเมืองท่าแต่ละแห่งอาจมีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะสำเภาสยามมีลูกเรือที่เป็นจีนเป็นส่วนใหญ่ คงได้เปรียบที่ไม่ถูกกักบริเวณเคร่งครัดเช่นที่จีนปฏิบัติกับฝรั่ง

การสั่งซื้อเครื่องกระเบื้อง “ให้อย่าง” ผ่านสำเภาจีน

เครือข่ายสำเภาจีนมีศักยภาพในการสั่งเครื่องกระเบื้อง “ให้อย่าง” ดีที่สุด เพราะมีเครือข่ายพ่อค้าภายในประเทศที่สามารถเจรจากันได้คล่องตัว ปี พ.ศ. ๒๒๗๖ (ค.ศ. ๑๗๓๓) ปลายแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ นาย Wybrand Blom บันทึกว่ากรุงศรีอยุธยามีสำเภาจีนมาเยือนเฉลี่ยปีละ ๑๘ ลำ[๓๐๕] ประกอบกับมีหลักฐานว่าส่วนหนึ่งของเครื่องฝรั่งกังไสเขียนตราประจำตระกูลของยุโรป (Armorial ware) สามารถสั่งซื้อผ่านพ่อค้าสำเภาจีนที่ปัตตาเวีย[๓๐๖] อย่างไรก็ตาม ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘ สำเภาจีนมีข้อจำกัดเนื่องจากนโยบายห้ามคนจีนออกค้าโพ้นทะเล ซึ่งประกาศใช้เป็นระยะ และมีผลกระทบต่อการค้า ดังนั้นสำเภาสยามน่าจะมีบทบาทในการสั่งซื้อสินค้าที่เด่นขึ้นเป็นช่วงๆ เช่นกัน

บทที่ ๕ ถ้วยชามนำเข้าในเชิงพาณิชย์ ที่ขายในตลาดและละแวกร้านค้า สมัยปลายอยุธยา

การนำเข้าถ้วยชามกระเบื้องจีน นอกจากเครื่องกระเบื้อง “ให้อย่าง” ลายไทย ที่สยามสั่งทำเป็นพิเศษแล้ว ยังพบถ้วยชามทำในเมืองจีนหลากหลายคุณภาพ ทั้งเนื้อหนาคุณภาพต่ำสำหรับชาวบ้านใช้งานเรื่อยไปถึงของดีสีขาวเนื้อเนียนแบบที่จีนส่งไปยุโรป

ภาชนะใช้งานที่พบส่วนใหญ่ลักษณะหนาบึกบึนมุ่งเอาความคงทน ต้นทุนต่ำ ราคาถูก ส่วนใหญ่เป็นชามลายครามเขียนลายจีน สิ่งของเหล่านี้พบแตกหักอยู่ตามพื้นดินและจมน้ำอยู่ในกรุงเก่าเป็นจำนวนมากที่สุด



ภาพที่ ๖๗

เศษกระเบื้องสมัยราชวงศ์ชิง
พบในสยาม ลักษณะการเคลือบนอก
ด้วยสีน้ำตาลนี้ นิยมกันมากในเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะที่ปัตตาเวีย
ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘

ของ คุณชาญชัย สุพานิชวรภาชน์



ภาพที่ ๖๘

ชามปากไปล่และชามลายเห็ดหลินจือ
ทั้งสองใบนี้เป็นของที่ส่งมาในช่วง
รัตนโกสินทร์ แต่ลายเห็ดหลินจือ จีน
เขียนประดับเครื่องกระเบื้อง
ต่อเนื่องกันเป็นเวลานาน

ถ้วยชามจีนผลิตในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ที่พบในสยาม มีลักษณะและรูปทรงคล้ายคลึงกับที่พบในปัตตาเวีย และเมืองอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ลวดลายของเครื่องกระเบื้องใช้งานมักเขียนลายเหมือนๆ กัน ซ้ำไปซ้ำมา ต่อเนื่องนานนับร้อยปี เช่น ลายดอกโบตั๋น ดอกบัว ลายพรรณพฤกษา ลายเห็ดหลินจือ ลายนิมิตมงคล และลายอักษรจีน

ถ้วยชามจีนพบมากในบริเวณที่ชุมชนจีนตั้งถิ่นฐานอยู่ ซึ่งมักเป็นตลาด ละแวกร้านค้า ท่าเรือพาณิชย์ และงมได้จากบริเวณบางกะจะ-ป้อมเพชร ซึ่งเป็นบริเวณที่สายน้ำไหลมาบรรจบกัน

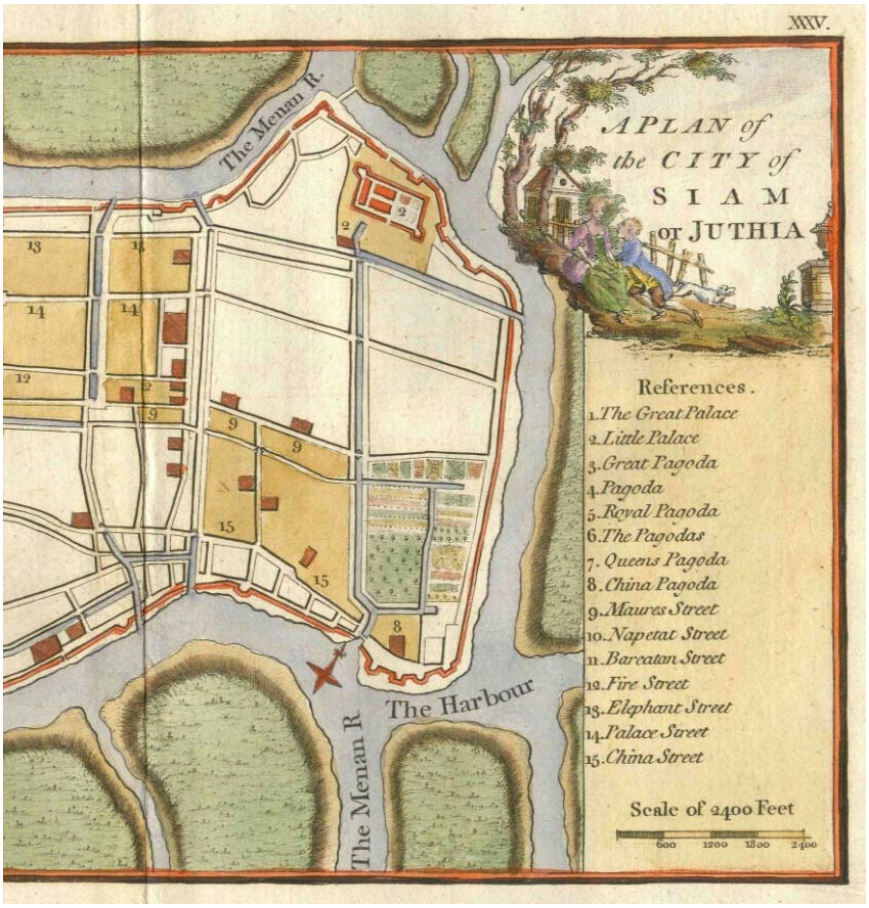
สมัยอยุธยาตลาดร้านค้าจะคึกคักขึ้นในฤดูสำเภา เมื่อลมนำเรือชาติต่างๆ เข้ามาเยือน สำเภาจากเมืองจีนจะมาถึงทุกต้นปี ก่อนตรุษจีน ตามคำพรรณนา ว่า “*ครั้นถึงระดูลมสำเภาพัดเข้ามาในกรุง เป็นมรสุมเทศกาลพวกลูกค้าพานิช สำเภาจีนแลลูกค้าแขกสลุป ลูกค้าฝรั่งกำปั่น ลูกค้าแขกกุศราช และพวกลูกค้าแขกสุรัด แขกชวา มาลายู แขกเทศ ฝรั่งเศส ฝรั่งโลสง โปรตุเกศ วิลันดา อิศปันยอน อังกฤษ แลฝรั่งดำ ฝรั่งเมืองลังกุนี แขกเกาะ เป็นพ่อค้าพานิชคุมสำเภา สลุป กำปั่น แล่นเข้ามาทอดสมออยู่ท้ายคู ขนสินค้าขึ้นมาไว้*

บนตึกห้างในกำแพงพระนครกรุงศรีอยุทธยา ตามที่ของตนซื้อแลเช่าต่างๆ กัน เปิดร้าน ห้าง ตึก ขายของตามเพศ ตามภาษา[๓๐๗]

ถ้วยชามเครื่องกระเบื้องจากเมืองจีนจะส่งกระจายไปตามตลาดที่คนจีนตั้งบ้านเรือนค้าขาย ซึ่งมีอยู่หลายแห่งในพระนครศรีอยุธยา ตัวตลาดใหญ่ที่พ่อค้าจีนตั้งร้าน ปักหลักค้าขายเป็นปึกแผ่น อยู่ในกำแพงเมืองทางทิศใต้ของพระนคร มุมที่แม่น้ำเจ้าพระยาไหลลงมาบรรจบกับแม่น้ำป่าสัก ตลาดนี้มีถนนอิฐพาดผ่าน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของถนนหลวงรอบแนวกำแพงพระนคร จากท้ายพระราชวังจันทรเกษม วนไปจรดคลองท่อท้ายพระราชวังหลวง[๓๐๘] ถนนอิฐช่วงนี้ในแผนที่พระนครศรีอยุธยา เขียนสมัยต้นรัตนโกสินทร์เรียก ‘ถนนตลาดจีน’ ส่วนในแผนที่ของนายจอนด์ แอนดรู พ.ศ. ๒๓๑๔ (ค.ศ. ๑๗๗๑) เรียก ‘ถนนจีน’ (China Street) เอกสารทั่วไปเรียกบริเวณนี้ว่า ตลาดจีนย่านนายก่าย

ส่วนที่เป็น ‘ตลาดใหญ่’ (น่าจะมีลักษณะคล้ายกับบริเวณสำเพ็งของกรุงเทพฯ) เริ่มจากคลองประตูจีนไปถึงคลองในไก่ (นายไก่, นายก่าย) *มีตึกกว้านร้านจีนตั้งตึกทั้งสองฟากถนนหลวง จีนไทยนั่งร้านขายของ สรรพสิ่งของเครื่องสำเภา เครื่องทองเหลืองทองขาว กระเบื้อง ถ้วย โถ ชาม แพรสีต่างอย่างจีน แลไหมสีต่างๆ เครื่องมือเหล็กแลสรรพเครื่องมาแต่เมืองจีน มีครบ มีของรับประทานเปนอาหาร แลผลไม้มาแต่เมืองจีนวางรายในร้านขายที่ท้องตลาดมีของสดขายเช้าเย็น สุกร เปด ไก่ ปลาทเล แลปลาน้ำจืดปูหอยต่างๆ หลายอย่างพรรณ เปนตลาดใหญ่ยวดยิ่งในกรุง ชื่อตลาดใหญ่ท้ายพระนคร อยู่ย่านในไก่*[๓๐๙]

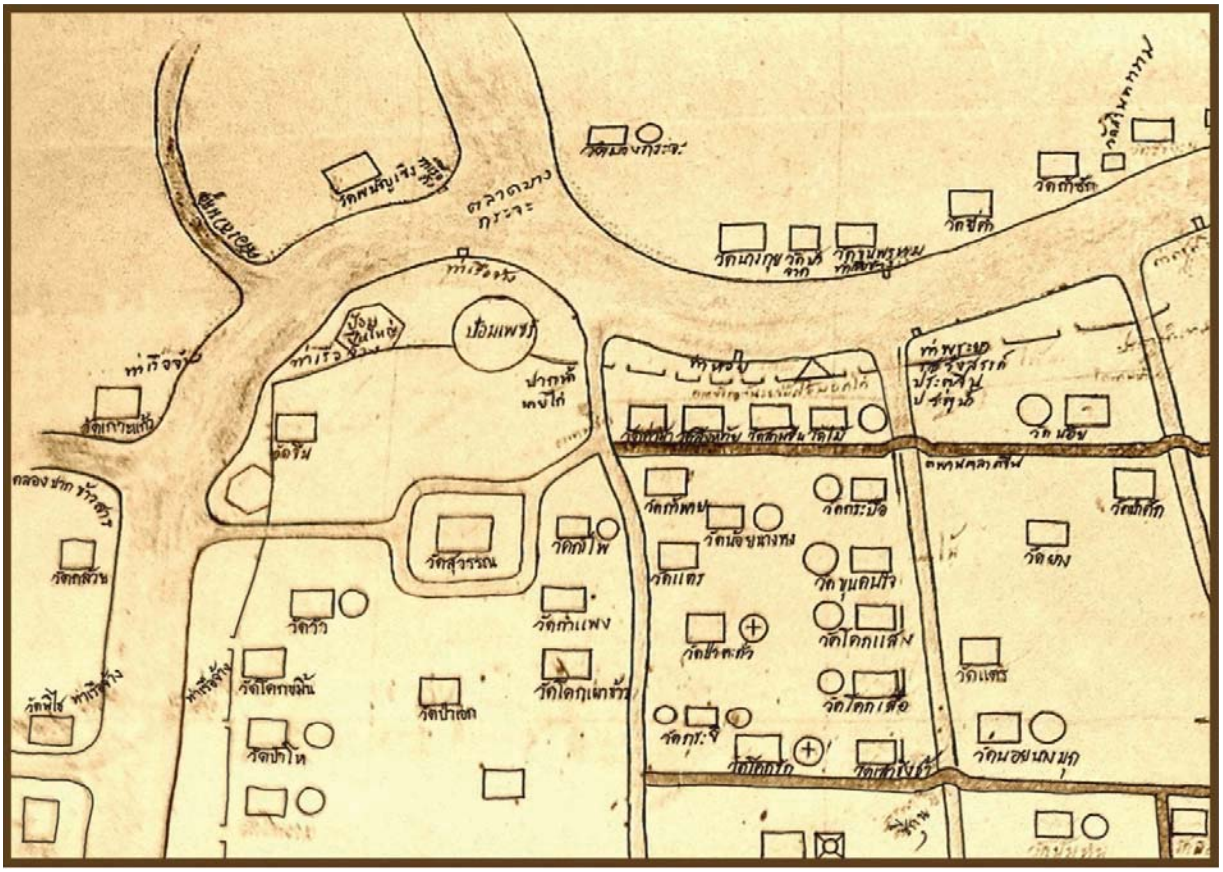
เมื่อ ดร.สุเนตร ชุตินธรานนท์ บรรณาธิการหนังสือเล่มนี้ นำทีมสำรวจเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา กลางปี พ.ศ. ๒๕๕๔ นายประทีป เพ็งตะโก ผู้อำนวยการสำนักศิลปากร ๒ ผู้เชี่ยวชาญโบราณสถานในพระนครศรีอยุธยา นำคณะไปสำรวจวัดสามจีน ซึ่งตามแผนที่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ตั้งอยู่บนถนนจีน ใจกลางตลาดใหญ่ท้ายพระนคร บริเวณนี้พบชิ้นส่วนของพระพุทธรูปหินทราย แกะสลักแบบจีน ชำรุดเสียหายวางเกลื่อนในบริเวณวัด ปัจจุบันกรมศิลปากรได้เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์เจ้าสามพระยา น่าเสียดาย หลังน้ำท่วมเกาะเมืองปลายปี พ.ศ. ๒๕๕๔ ซากวัดสามจีนได้พังทลายกลายเป็นกองอิฐไปแล้ว



ภาพที่ ๖๙

แผนที่พระนครศรีอยุธยาของจอนด์ แอนดรู แสดงตลาดจีน (หมายเลข ๑๕) ซึ่งเป็นชุมชนใหญ่ มีตลาดต่อเนื่องกันหลายตลาดจากคลองประตูจีนถึงท่าเรือข้ามไปวัดพนัญเชิง

ต่อเนื่องกับตลาดใหญ่ คือตลาดน้อยย่านสามม้า มีบริเวณจากวัดท่าม้าเรื่อยไปตามคลองในไก่ไปทางแม่น้ำป่าสัก *จีนตั้งโรงทำเครื่องจังอับแลขนมแห้งจีนต่างๆ หลายชนิดหลายอย่าง แลช่างจีนทำโต๊ะเตียงตู้เก้าอี้น้อยใหญ่ต่างๆ ขาย ต่อไปช่างจีนทำถังไม้ใส่ปลอกไม้แลปลอกเหล็ก ถังใหญ่น้อยหลายชนิดขายชาวพระนคร...และแลทำสรรพเครื่องเหล็กต่างๆขาย แลรับจ้างตีเหล็กรูปพรรณ์ตามใจชาวเมืองมาจ้าง แลมีตลาดขายของสดเช้าเย็นในท้ายตลาด ตั้งแต่หัวโรงเหล็กต่อไปจนถึงประตูช่องกุดท่าเรือจ้างข้ามไปวัดพระนางเชิง*[๓๑๐]



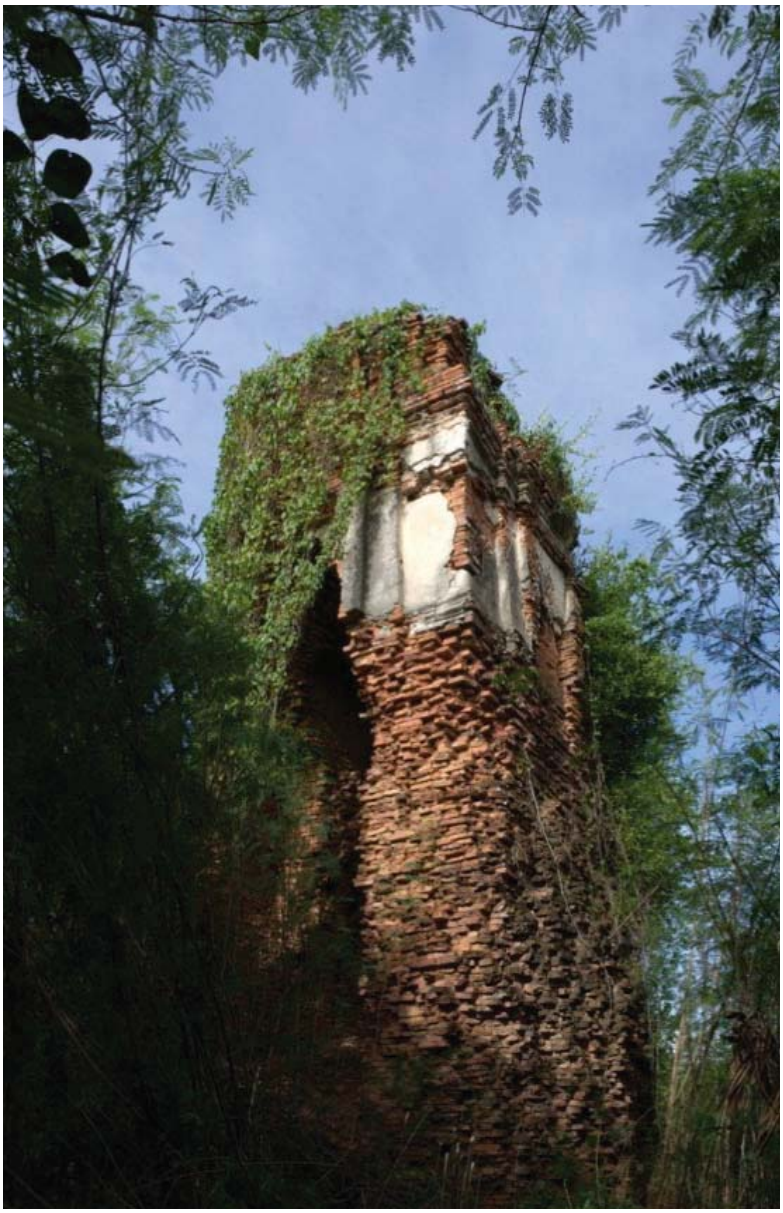
ภาพที่ ๗๐ แผนที่อยุธยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ย่านนายไก่ มีวัดท่าม้า วัดสิงหทัย วัดสามจีน วัดไม้ วัดท่าพาย วัดน้อยนางหง และวัดกระบือ สองฝั่งถนนตลาดจีนไปถึงตะพานตลาดจีน ย่านการค้านี้กว้างใหญ่ครอบคลุมไปถึงอีกฝั่งน้ำ ทั้งฝั่งบางกระจะ และฝั่งคลองสวนพลู คลองปากข้าวสาร

ย่านสามม้า และย่านนายก่ายนี้เป็นบริเวณที่คึกคัก กำแพงปากคลองนายก่ายมีประตูช่องกุดถึง ๕ ช่อง เทียบกับกำแพงพระนครบริเวณอื่นที่มีประตูช่องกุดเพียง ๑ - ๒ ช่อง เท่านั้น อนึ่งแผนที่พระนครเขียนสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ที่ปากคลองประตูจีนมีท่าพระยาราชวังสันตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งอาจจะเป็นส่วนหนึ่งของหน่วยงานรัฐที่ควบคุมการเดินเรือทะเลในพระนครและการเดินเรือสำเภาหลวง[๓๑๑]



ภาพที่ ๗๑

เศษกระเบื้องชิ้นเล็กเก็บจากวัดสามจีน ใจกลางตลาดใหญ่ท้ายพระนคร ลายเดียวกับชามกระเบื้องจากร้านค้าของเก่าในอยุธยา ชามลายนี้พบเป็นจำนวนมากในกรุงเก่า มีแหล่งผลิตอยู่ที่ *เต๋อฮว่า* มณฑลฮกเกี้ยน และจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์ประจำเมือง



ภาพที่ ๗๒

ทรากวัดสามจีน ที่ตั้งอยู่กลางตลาดใหญ่ท้ายพระนคร ระหว่างปากน้ำนายก่ายและประตูจีน ที่เรียกกันว่า “ ย่านนายก่าย” บริเวณนี้พบ ชิ้นส่วนของพระพุทธรูปศิลาแบบจีน ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑ์เจ้าสามพระยา



ภาพที่ ๗๓

ก้นชามลายจีนแบบต่างๆ พบในอยุธยา ถูกนำมาเจียนสำหรับทำเครื่องประดับขาย นักท่องเที่ยว



ภาพที่ ๗๔

ก้นชามลายจีนต่างๆ พบในอยุธยา ถูกนำมาเจียน สำหรับทำ เครื่องประดับขาย นักท่องเที่ยว

บรรยากาศของตลาดใหญ่ท้ายพระนครที่เป็นถนนตลาดจีนนั้น อยู่ในช่วงสมัยปลายราชวงศ์บ้านพลูหลวงก่อนกรุงศรีอยุธยาแตกไม่นาน แต่หากย้อนเวลากลับไป ๖๗ ปี ในสมัยพระเพทราชา บริเวณนี้เป็นถิ่นที่อยู่ของผู้มีทรัพย์และพ่อค้าพานิชนานาชาติที่ประกอบกิจการค้าขาย ดังบรรยายไว้ในหนังสือของแกมป์เฟอร์ (Kaempfer) ว่า *"เมื่อเข้าประตูเมือง ถนนแรกที่ทอดไปทางทิศตะวันตก ขนานไปกับกำแพงเมือง มีบ้านที่ดีที่สุด (ของพระนคร) เรียงรายอยู่ หลายบ้านเคยเป็นที่พำนักของพ่อค้าอังกฤษ ดัชท์ และฝรั่งเศส รวมทั้งบ้านฟอลคอนก็อยู่บนถนนเส้นนี้... ...มีตึกเล็กๆ สองชั้น นับร้อยหลัง ของลูกค้าจีนและแขก"*[๓๑๒]



FIG. 7. The plan of Juthia, the capital of Siam, and residence of the King, wherein A is the royal palace. B, The palace of the Prince royal. C, The palace of the quarry of the King's elephants. D, The church and palace of Mr. Louis the Metropolitan Bishop. E E, The Courts of Berklam's temple. F, The house which formerly belonged to Constantin Faulcon. G, The camp of the Dutch. H, The camp of the Portuguese. I, The Arrack-brewers camp. K, The camps of the Japanese, Pegnans and Malayians. L, Arm of the river running towards the Pyramid Pakathon. M, Arm of the river called Klang Nanja. N N, Arm of the river called Pakanan. O O, Arm of the river called Klang Patnam Bija. P P P, The large river Meinam, as it encompasses the city. Q, The camp of the Chinese. R R, The camps of the Cochin Chinese. S, Enclosure for the elephants.

ภาพที่ ๗๕ บ้านฟอลคอน (F) และ บริเวณชุมชนจีน (Q)
ในหนังสือของ*แกมป์เฟอร์* ซึ่งมาเยือนอยุธยาปี พ.ศ. ๒๒๓๓ (ค.ศ. ๑๖๘๐) หลังฟอลคอนเสียชีวิตประมาณปีสองปี

ในสมัยสมเด็จพระเพทราชา บริเวณที่*แกมป์เฟอร์*ระบุว่า จีนอยู่กันเป็นชุมชนอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำป่าสัก เหนือคลองบ้านบาตร ที่ตั้งของสถานีรถไฟพระนครศรีอยุธยา ปัจจุบันมีศาลเจ้าจีนตั้งอยู่ในบริเวณนี้ถึง ๒ ศาลเจ้า ครั้นเวลาล่วงเลยไปชุมชนจีนได้ขยายตัวลงท้ายน้ำ คือบริเวณคลองปากข้าวสารและคลองสวนพลู ใกล้ตลาดน้ำวนบางกระจะ

ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำป่าสัก ชุมชนจีนกระจายกันอยู่เป็นบริเวณกว้าง จากโรงเหล้าปากคลองปากข้าวสาร เหนือวัดเกาะแก้ว ลงใต้ไปทางคลองสวนพลูที่ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่ปากน้ำแม่เบี้ย คลองปากข้าวสารเป็นคลองสำคัญของพระนครศรีอยุธยาด้วยเป็นเส้นทางที่ชาวกรุงเก่าเดินทางไปทำบุญที่วัดใหญ่ชัยมงคล มีคลองแยกขึ้นเหนือลงใต้เป็นระยะ คลองวิ่งขึ้นเหนือไปทะลุคลองบ้านบาตร สองฝั่งคลองเส้นนี้ใกล้วัดสมอ วัดขนุน วัดขนาน มีโรงสีข้าว โรงกระเดื่องซ้อมข้าวและโรงเหล้า ลึกเข้าไปในคลองปากข้าวสารมีคลองขุดแยกลงใต้จากหน้าวัดใหญ่ชัยมงคล มาเชื่อมกับคลองถนนตาล ซึ่งวกกลับมาออกแม่น้ำป่าสักเหนือวัดพนัญเชิง เจ้าขรัวเงินเศรษฐีจีนชาวกรุงเก่า พระบิดาในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ เดิมมีถิ่นพำนักอยู่คลองถนนตาลนี้ (บางเอกสารเรียกคลองขนมตาล) บ้านถนนตาลเป็นตลาดน้ำ รับซื้อสินค้าจากสำเภาและเรือพ่วง มาขายแลกเปลี่ยนกันอีกทอดหนึ่ง ในสมัยกรุงเก่าคลองถนนตาลมีคลองขุดไปเชื่อมคลองสวนพลูใต้วัดพนัญเชิงอีกหลายคลอง ลึกเข้าไปในคลองสวนพลู จีนต้มเหล้าเลี้ยงหมูขาย อนึ่ง ข้าวซึ่งเป็นสินค้าหลัก[๓๑๓] ที่จีนนำเครื่องกระเบื้องมาขายแลกกลับไป ก็น่าจะมาจากพ่อค้าข้าวในบริเวณนี้ ใกล้กับเวิ้งจอดสำเภาท้ายคูเมือง[๓๑๔]

โดยปกติเมื่อกำปั่นหรือสำเภามาถึง ก็มักเข้าจอดทอดสมอในบริเวณไม่ไกลจากห้างของตนนัก บริเวณที่เป็นห้างการค้าบรรยากาศคึกคัก มีตลาดขายของอำนวยความสะดวกกับลูกเรือเดินทะเลในบริเวณใกล้เคียง ตลาดที่เข้าเกณฑ์นี้บรรยายไว้ใน*พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา* ๕ แห่ง คือ *ตลาดท่าเรือจ้างวัดนางชี น่าบ้านโปรตุเกต ๑ ตลาดหลังตึกห้างวิลันดา แถววัดหมู ๑ ตลาดวัดสิงห น่าตึกยี่ปุ่น ๑ ตลาดบ้านจีน ปากคลองขุนละครชัย...๑ ตลาดวัดท่าราบ น่าบ้านเจ้าสัวซี มีตึกแถวยาว ๑๖ ห้องสองชั้น ชั้นล่างตั้งร้านขายของ ชั้นบนคนอยู่ หัวตลาดนี้มีโรงตีเหลก แลโรงเยบรองท้าว ทำยาแดงสูบกล้องขาย ตลาด ๑*[๓๑๕] (วัดท่าราบอยู่ถัดวัดพุทไธสวรรค์ไปทางคลองคูจาม) เจ้าสัวซีผู้นี้ อาจเป็นเจ้าสัวซี แซ่*อ๋อง* บุตรชายคนที่ ๓ ของ*อ๋องเฮงฉ่วน* ซึ่ง ก.ศ.ร.กุหลาบระบุว่า เมื่อกรุงแตกเจ้าสัวซีพาครอบครัวหนีไปทางนครราชสีมา



ภาพที่ ๗๖

ภาพจีนอยู่ตึก ขายสินค้าเครื่องสำเภา กระเบื้องถ้วย โถ ชาม แพรสีต่างอย่างจีน
จิตรกรรมฝาผนังวัดประดู่ทรงธรรม
พระนครศรีอยุธยา



ภาพที่ ๗๗

ชามกระเบื้องเขียนลายสีเหนือเคลือบ พบที่อยุธยา ชามเคลือบสีประเภทนี้นักสะสมเรียกว่า “หมิงสามสี”

วิธีนำเครื่องกระเบื้องเข้าไปขายให้ชาววังคือ หลังจากสำเภานำถ้วย โถ ชาม ชา ขนม แพรไหมหลากสี และสินค้าอื่นจากเมืองจีนมาถึง แม่ค้าจากตลาดใหญ่ท้ายพระนครจะขนเข้าไปขายให้ชาววังหลวง ดังบรรยายไว้ในเอกสารว่าด้วยบริเวณใกล้เคียงพระตำหนัก *โคหาสวรรค์* ที่ประทับในพระวังหลวงของ*พระพันวษา* พระอัครมเหสีสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งพระตำหนักนี้ในรัชกาลต่อๆ มาใช้เป็นพระคลังในว่า *พระคลังข้างในท้าวทรงกันดานได้รักษา มีกำแพงล้อม มีปตูสวรรค์ภิรมย์ออกไปท้องสนามจันทน์ หัวเลี้ยวท้องสนามจันทน์มาถนนริมกำแพงล้อมตึกห้าห้อง สำหรับนางวิเศศต้นแต่งเครื่องพระสุพัณภาชหุงพระกระยาเสวยเครื่องต้น แลถนนนี้ผู้หญิงชาวบ้านในไก่เข้ามานั่งร้านขายเครื่องสำเภาจีน*[๓๑๖]



ภาพที่ ๗๘ เบญจรงค์สั่งจากจีนสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง ชุดลายก้านต่อดอกในกลีบบัว บ้างเรียกลายไพ่ ลายนี้จีนส่งไปขายปัตตาเวียในช่วงเดียวกัน เทคนิคเขียนสีประเภทนี้ นับจาก พ.ศ. ๒๒๗๓ (ค.ศ.๑๗๓๐) ถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙
ของ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร

การนำสินค้าสำเภาเข้าวัง อีกช่องทางหนึ่ง คือ ผ่านหน่วยงานพระคลัง ซึ่งมีออกญาโกษาธิบดีดูแล นำสินค้าขึ้นถวายพระมหากษัตริย์และพระมเหสีฝ่ายใน แม้ไม่พบเอกสารใดระบุขั้นตอน แต่มีพาดพิงถึงในเรื่องอื่น เช่น ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พ.ศ. ๒๒๕๗ (ค.ศ. ๑๗๑๔) บาทหลวง Louis de Cicé ระบุว่า

พระมหากษัตริย์องค์ใหม่ยังทรงพระเยาว์และรักสนุก มักทิ้งภาระในการบริหารราชการแผ่นดินให้ออกญาพระคลังเป็นผู้ดูแล ขุนนางท่านนี้รู้เรื่องนอกในราชสำนักเป็นอย่างดี และทำทุกอย่างเพื่อขยายอิทธิพลของตน จึงอาจเป็นศัตรูที่น่าเกรงขาม ชอบส่งหญิงชาวจีนเข้าไปเป็นนางใน รับใช้พระสนมและเจ้านายฝ่ายหญิงอยู่เป็นนิจ [๓๑๗]

โดยปกติแล้ว ข้าราชบริพารฝ่ายในเป็นผู้ถวาย หรือนำสินค้าเข้ามาให้เลือก ทั้งแพรไหม เครื่องแก้ว กระปุก โถ ถ้วยชาม โถปริกสำหรับใส่เครื่องแป้ง ตลอดจนสินค้ามีค่าอื่นจากต่างแดน ออกญาสมบัติธิบาลซึ่งดูแลงานพระคลังจึงมีคนเข้านอกออกในรับใช้เจ้านายฝ่ายหญิงอยู่เป็นนิจ และเครื่องถ้วยที่นำเข้าในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ดูจะยืนยันว่า การค้าระหว่างไทยกับจีนคึกคักในรัชกาลนี้ มีสินค้าหลากหลายนำเข้าไปให้เลือก และผู้ใหญ่ฝ่ายในสามารถสั่งถ้วย โถ จาน ชาม ได้ตามแบบที่ต้องการทั้งรูปทรงและลวดลาย



ภาพที่ ๗๙

โถลายครามคุณภาพดี
เป็นสินค้าที่จิ่งเต๋อเจิ้นส่งออก
สมัยคังซี ต้นราชวงศ์ชิง
พบที่ร้านค้าในกรุงเทพฯ

ความหลากหลายของเครื่องกระเบื้องจีนที่นำเข้ามาสู่พระนครศรีอยุธยา เป็นพยานวัตถุที่ยืนยันถึงเครือข่ายการค้าสำเภาระหว่างสยามกับจีนที่มั่งคั่ง มีเรือเดินสมุทรเดินทางติดต่อกันอย่างต่อเนื่อง ทั้งสมัยราชวงศ์ปราสาททอง และสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง สามารถสั่งซื้อสั่งทำเครื่องลายครามลาย เครื่องเบญจรงค์งามๆ นอกจากนี้ ยังมีถ้วยชามนานับประเภทสำหรับใช้งานทุกระดับชั้น เป็นสินค้านำสู่สยามในเชิงพาณิชย์



ภาพที่ ๘๐

ชามกรรมกรเหมืองแร่
(คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙)
เป็นกระเบื้องเนื้อหยาบคุณภาพ
ต่ำ ที่พ่อค้าจีนนำมาขาย
ชาวบ้านสำหรับใช้งาน ผลิตใน
เตาท้องถิ่นทางใต้ของจีน
ไม่ใช่กระเบื้องจิ่งเต๋อเจิ้น

ชามสองใบนี้งมได้ในอยุธยา



ภาพ ๘๑

เศษเครื่องกระเบื้องเคลือบสี
แบบจีนสมัยคังซี
ต้นราชวงศ์ชิง

พบในแม่น้ำเจ้าพระยา

ของ คุณชาญชัย
สุพานิชวรภาชน์



ภาพที่ ๘๒

ขวดน้ำลายครามคุณภาพดี
เป็นสินค้าส่งออกของจิ่งเต๋อเจิ้น
สมัยคังซี ต้นราชวงศ์ชิง

พบที่ร้านค้าในกรุงเทพฯ



ภาพที่ ๘๓

ชามกระเบื้องนำเข้าในเชิงพาณิชย์

บทที่ ๖ บทสรุป

เครื่องกระเบื้องสมัยต้นราชวงศ์ชิงที่พบในสยามอาจสะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงของสังคมและการเมืองในประเทศจีนซึ่งเป็นทั้งแหล่งผลิตและส่งออกเครื่องกระเบื้อง กับกรุงศรีอยุธยาดินแดนปลายทางที่สั่งซื้อสั่งผลิตสิ่งของเหล่านี้ และดูจากโบราณวัตถุแล้ว การเปลี่ยนราชวงศ์ การประกาศเปิด/ปิดเมืองท่า หรือเทคนิคใหม่ๆ ในการผลิตสินค้า มีผลต่อนโยบายการค้าและสินค้าที่นำเข้าในอีกสังคมหนึ่งที่อยู่ห่างไกล ในโลกการค้าที่ไร้พรมแดนและไม่เคยหยุดนิ่ง

โดยสรุปที่สำคัญคือ

๖.๑ การเปลี่ยนราชวงศ์และนโยบายห้ามคนจีนออกค้าขายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยต่างๆ ส่งผลต่อการค้าของสยามประเทศโดยเฉพาะนโยบายการส่งสำเภาสยามไปส่งบรรณาการถวายพระเจ้ากรุงจีน

๖.๒ เทคนิคการผลิตถ้วยชามกระเบื้องของจีนที่พัฒนาขึ้นเรื่อยๆ ทำให้พอกำหนดได้ว่าเครื่องเบญจรงค์ส่วนใหญ่นำเข้ามาสมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระเป็นต้นมา ถึงสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ มีของรุ่นเก่าที่เคลือบด้วยเทคนิคเดิมก่อนราชวงศ์บ้านพลูหลวงขึ้นครองราชย์จำนวนน้อยมาก

๖.๓ จำนวนเครื่องเบญจรงค์ที่นำเข้าสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระและสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเป็นจำนวนมากแสดงให้เห็นว่ากรุงศรีอยุธยามั่งคั่ง มีชุมชนจีนที่คล่องตัวทางการค้าสามารถตอบโจทย์ความต้องการของหลวง ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการส่งข้าวไปขายมณฑลฮกเกี้ยนและมณฑลกวางตุ้งที่ขาดแคลนข้าวอย่างหนัก ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการเปิดเมืองท่าและการบุกตลาดของสำเภาจีน และที่สำคัญ อยู่ในยุคที่อุตสาหกรรมเครื่องกระเบื้องจีนได้รับการพัฒนา จนสามารถผลิตสินค้าสนองต่อรสนิยมของลูกค้าได้ดีขึ้นกว่าเดิม

๖.๔ ลักษณะการเคลือบสีเบญจรงค์สมัยปลายอยุธยามีความใกล้เคียงกับภาชนะกระเบื้องเคลือบสีที่จีนส่งไปขายปัตตาเวีย มีความเป็นไปได้ว่ามาจากแหล่งผลิต หรือเครือข่ายการค้าสำเภาจีนที่เกี่ยวข้องกัน

๖.๕ สินค้านำเข้า เช่น เครื่องกระเบื้องจางโจว และสินค้าส่งออก เช่น ข้าว ที่สยามนำไปขายเมืองเอ้หมึง ตลอดจนพ่อค้าที่รับราชการกรมท่า ดูแลการค้าระหว่างอยุธยากับจีนในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง เช่น ออกญาโกษาจีนสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ว่าที่พระคลังจีน(อ๋องเฮงฉ่วน)ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แสดงให้เห็นอิทธิพลทางการค้าของกลุ่มพ่อค้าฮกเกี้ยนในกรุงศรีอยุธยาสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงซึ่งต่อเนื่องมาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วย

ผู้เขียนขอขอบคุณ ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร. ธีรวัต ณ ป้อมเพชร นายเศรษฐพงษ์ จงสงวน และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัศววิรุฬหการ ที่กรุณาวิจารณ์งานวิจัย ศาสตราจารย์ ดร. แถมสุข นุ่มนนท์ สำหรับคำแนะนำในการปรับปรุงแก้ไขต้นฉบับ นายไพรินทร์ แก่นแก้ว ผู้ถ่ายภาพ

ท้ายสุดนี้ ขอขอบคุณ คุณประไพสิทธิ์ ตัณฑ์เกยูร และ คุณชาญชัย สุพานิชวรภาชน์ ที่อนุญาตให้ถ่ายภาพเครื่องเบญจรงค์และเศษชิ้นส่วนเครื่องกระเบื้องจีนพบในสยามเพื่อนำมาเขียนบทความชิ้นนี้ ความทุ่มเทในการสะสมโบราณวัตถุอย่างต่อเนื่องมานานนับสิบปีของทั้งสองท่าน ทำให้ผู้เขียนมีหลักฐานในการนำเสนอบทความชิ้นนี้พร้อมภาพ ประโยชน์อันใดที่พึงมีขอให้ถือเป็นผลงานของท่านทั้งสอง

เอกสารแนบท้าย ๑ : ตารางเทียบรัชสมัยไทยและจีน

ไทย	จีน
ราชวงศ์ปราสาททอง	**ราชวงศ์ชิง (ค.ศ. ๑๖๔๔-๑๙๑๒)**
พระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๑๙๘ (ค.ศ. ๑๖๒๙-๑๖๕๕)	แผ่นดินซุ่นจื้อ พ.ศ. ๒๑๘๗-๒๒๐๔ (ค.ศ. ๑๖๔๔-๑๖๖๑)
เจ้าฟ้าชัย พ.ศ. ๒๑๙๘-๒๑๙๙ (ค.ศ. ๑๖๕๖)	
พระศรีสุธรรมราชา พ.ศ. ๒๑๙๙ (ค.ศ. ๑๖๕๖)	
พระนารายณ์มหาราช พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๕๖-๑๖๘๘)	แผ่นดินคังซี พ.ศ. ๒๒๐๕-๒๒๖๕ (ค.ศ. ๑๖๖๒-๑๗๒๒)
ราชวงศ์บ้านพลูหลวง	
พระเพทราชา พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๒๔๖ (ค.ศ. ๑๖๘๘-๑๗๐๓)	
พระเจ้าเสือ พ.ศ. ๒๒๔๖-๒๒๕๑ (ค.ศ. ๑๗๐๓-๑๗๐๙)	
พระเจ้าท้ายสระ พ.ศ. ๒๒๕๑-๒๒๗๕ (ค.ศ. ๑๗๐๙-๑๗๓๓)	แผ่นดินหย่งเจิ้ง พ.ศ. ๒๒๖๖-๒๒๗๘ (ค.ศ. ๑๗๒๓-๑๗๓๕)
พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๐๑ (ค.ศ. ๑๗๓๓-๑๗๕๘)	แผ่นดินเฉียนหลง พ.ศ. ๒๒๗๙-๒๓๓๘ (ค.ศ. ๑๗๓๖-๑๗๙๕)
พระเจ้าอุทุมพร พ.ศ. ๒๓๐๑ (ค.ศ. ๑๗๕๘)	
พระเอกทัศน์ พ.ศ. ๒๓๐๑-๒๓๑๐ (ค.ศ. ๑๗๕๘-๑๗๖๗)	

เอกสารแนบท้าย ๒ : เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์การค้าระหว่างอยุธยาและจีน พ.ศ. ๒๑๕๔-๒๓๑๐

แผ่นดิน	ค.ศ.		แผ่นดินจีน	อ้างอิง
สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม	๑๖๑๑	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์หมิง	จักรพรรดิว่านลี่	สืบแสง น.๖๗
	๑๖๑๗	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์หมิง		สืบแสง น.๖๗
	๑๖๑๙	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์หมิง		สืบแสง น.๖๗
	๑๖๒๓	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์หมิง	จักรพรรดิเทียนซี่	สืบแสง น.๖๗
	๑๖๒๔	VOC ตั้งฐานในไต้หวัน		C.Jorg p.184
	๑๖๒๔	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์หมิง		สืบแสง น.๖๗
สมเด็จพระเชษฐาธิราช	๑๖๒๙	กองเรือของเจิ้งจือหลง (บิดาของเจิ้งเฉิงกง) ได้รับมอบหมายให้ควบคุมโจรสลัดและการค้ากับดัตช์	จักรพรรดิฉงเจิ้น	C.Jorg p.185
เปลี่ยนราชวงศ์ปกครองกรุงศรีอยุธยา				
สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	๑๖๓๓	ดัชท์เริ่มส่งเครื่องกระเบื้องจีนไปขายที่ยุโรป		C.Jorg p.186
	๑๖๓๕	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์หมิง		สืบแสง น.๖๗
	๑๖๓๖	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์หมิง		สืบแสง น.๖๗
	๑๖๔๓	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์หมิง		สืบแสง น.๖๘
	๑๖๔๔ เปลี่ยน ราชวงศ์ที่ปกครองจีน			
	๑๖๔๕	VOC ซื้อเครื่องกระเบื้องจากญี่ปุ่นแทนสินค้าจีนที่ขาดตลาด	จักรพรรดิชุ่นจื้อ	C.Jorg p.192
	๑๖๕๒	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิงที่กวางตุ้งขอพระราชทานคำหับใหม่ ซึ่งก็ได้รับพระราชทาน		สารสิน น.๓๐
พระเจ้าปราสาททอง	๑๖๕๓	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง	จักรพรรดิชุ่นจื้อ	สืบแสง น.๖๘

แผ่นดิน	ค.ศ.		แผ่นดินจีน	อ้างอิง
พระเจ้าปราสาททอง	๑๖๕๖	ประกาศห้ามคนจีนทางใต้เดินเรือออกทะเล	จักรพรรดิซุ่นจื้อ	JC p.127
	๑๖๕๙	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง		สืบแสง น.๖๘
	๑๖๖๐	กษัตริย์พลัดถิ่นราชวงศ์หมิงหลบหนีเข้าพม่า กังกัวไท้ ขุนนางเก่าราชวงศ์หมิงได้สมรสกับพระธิดาของราชวงศ์แห่งกรุงศรีอยุธยา		ถ่องแท้ น. ๒๓๘ ถ่องแท้ น. ๒๓๙
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๑๖๕๐	สำเภาจากสยามไปญี่ปุ่น เฉลี่ย ๒.๘ ลำ/ปี	จักรพรรดิคังซี	Reid
	๑๖๖๒	เจิ้นเฉินกงย้ายฐานจากเอ้หมึง ไปตั้งที่ไต้หวัน		C.Jorg p.192
	๑๖๖๒	คำสั่งอพยพราษฎรออกจากหมู่บ้านริมทะเลในมณฑลฮกเกี้ยนและกวางตุ้ง		วีระผล น.๒๙
	๑๖๖๓	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง ๒ คณะ		สืบแสง น.๖๘
	๑๖๖๔	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง		สืบแสง น.๖๘
	๑๖๖๕	อนุญาตให้สยามไปค้านอกกำหนดบรรณาการ (เฉพาะคราว เสนอโดยซ่างเคอสี่ ผู้พิชิตและปกครองกวางตุ้ง) มีออกขุนศิริราชไมตรี ราชทูต ออกขุนสมุทวาที อุปทูต ออกขุนศรีศุภวาที ตรีทูต		วีระผล น.๓๒
	๑๖๖๕	เจิ้งจิง บุตรเจิ้งเฉิงกง ส่งสำเภา ๑๐ ลำ มาค้าขายกับสยาม		วีระผล น.๔๔
	๑๖๖๗	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง ๒ คณะ		สืบแสง น.๖๘
	๑๖๖๘	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง		สืบแสง น.๖๘
	๑๖๖๙	อนุญาตให้คนในมณฑลฮกเกี้ยนและกวางตุ้งออกทะเลหาปลาได้		JC p.127
	๑๖๖๐	สำเภาจากสยามไปญี่ปุ่น เฉลี่ย ๒.๖ ลำ/ปี		Reid
	๑๖๗๑	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง		สืบแสง น.๖๘
	๑๖๗๒	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง		สืบแสง น.๖๘

แผ่นดิน	ค.ศ.		แผ่นดินจีน	อ้างอิง
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๑๖๗๓	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง มีออกขุนสุขไมตรีเป็นราชทูต ทูลขอพระราชทานตราตั้ง คณะทูตสยามขอให้เรือติดตามกลับไป “ปรับสภาพ” ที่กรุงศรีอยุธยา	จักรพรรดิคังซี	วีระผล น. ๓๕
	๑๖๗๓-๗๗	กองทัพแมนจูปราบ ๓ อ๋องภาคใต้		C.Jorg p.194
	๑๖๗๕	สำเภาจีน ๗-๘ ลำ มาค้าขายในกับสยาม		สืบแสง น.๑๓๕
	๑๖๗๐-๘๐	“ในหมู่พ่อค้า (จีน) ของกษัตริย์นั้น ตำแหน่งสูงสุดและมีความสามารถยิ่ง คือ ออกพระศรีวิพจน์” จอร์จ ไวท์		วีระผล น.๔๐
		เซี่ยเหวินปิง Xie Wenbin 謝文彬 พ่อค้าฮกเกี้ยนเป็นนายเรือให้กองเรือบรรณาการสยาม		วีระผล น.๓๕
	๑๖๗๐	หลีฉู่ Li Chu 李楚 หยังกุย Yang Kui 楊奎 ทำคำร้องขอยกเว้นภาษี “อับเฉา” เรือจากสยาม		วีระผล น.๓๘
	๑๖๗๐	สำเภาจากสยามไปญี่ปุ่น เฉลี่ย ๒.๖ ลำ/ปี		Reid
	๑๖๘๐	ทหารราชวงศ์ชิงยึดเอ้หมึงได้		C.Jorg p.194
	๑๖๘๔	สยามส่งบรรณาการถวาย ออกขุนพัฒนวาที (ขุนพจนวาที) ทูลขอความสะดวกในการเรือบรรณาการเข้าจอดในแม่น้ำหน้าเมืองกวางตุ้งและการขนถ่ายสินค้าขึ้นขายทันที		สืบแสง น.๖๘/ น.๑๔๐
	๑๖๘๔	อนุญาตให้ค้าขายกับต่างแดนเปิดเมืองท่าหน้าด่านในมณฑลกวางตุ้ง ฮกเกี้ยน และเจียงหนาน		JC, p.128
	๑๖๘๕-๘๖	สำเภาจีน ๑๕-๒๐ ลำ เข้ามาค้าขายที่อยุธยา		Gervaise p.49
เปลี่ยนราชวงศ์ปกครองกรุงศรีอยุธยา				
สมเด็จพระเพทราชา	๑๖๘๐	สำเภาจากสยามไปญี่ปุ่น เฉลี่ย ๓.๑ ลำ/ปี		Reid
	๑๖๘๐	พระยายมราชเป็นจีน		Kaempfer
	๑๖๘๕	พระเพทราชาและวังหน้าส่งเรือจากมะริดไปค้าขายชายฝั่งโจฬมณฑล (Coromandel)		na Pombejra

แผ่นดิน	ค.ศ.		แผ่นดินจีน	อ้างอิง
สมเด็จพระเพทราชา	๑๖๙๕	ปีนี้สำเภาจีนมาค้าอยุธยา ๒๐ ลำ	จักรพรรดิคังซี	na Pombejra
	๑๖๙๗	ปีนี้สำเภาจีนมาค้าอยุธยา ๑๐ ลำ		na Pombejra
	๑๖๙๗	พระเพทราชาส่งเรือไปญี่ปุ่นสองลำ		na Pombejra
	๑๖๙๘-๙๙	สำเภาพระเพทราชาและสำเภาวังหน้าไปค้าขายที่ญี่ปุ่น (โดยใช้ลูกเรือจีน)		na Pombejra
	๑๖๙๐	มีชาวจีนอยู่ที่อยุธยาราว ๓,๐๐๐ คน		วีระผล น.๔๖
	๑๖๙๐	สำเภาจากสยามไปญี่ปุ่น เฉลี่ย ๑.๙ ลำ/ปี		Reid
	๑๗๐๐-๐๓	ออกญาสมบัติธิบาล (Sombatthiban) ขุนนางจีนขึ้นเป็นคนโปรดของพระเพทราชา		na Pombejra
สมเด็จพระเจ้าเสือ	๑๗๐๓	ประหารออกญาสมบัติธิบาล แต่งตั้งจีนอีกคนเป็นพระสมบัติธิบาล		na Pombejra
	๑๗๐๕	VOC ปิดสำนักงาน (เป็นระยะสั้นๆ) แต่จีนกรมท่าอยากให้ VOC เปิดดำเนินการ		na Pombejra
	๑๗๐๘	พระเจ้าเสือส่งเรือบรรณาการไปเมืองจีน		na Pombejra
พระเจ้าเสือ/ท้ายสระ	๑๗๐๙	โจวเสี่ยง Zhou Xiang 周享 จีนฮกเกี้ยน บัญชาการเรือพระเจ้ากรุงสยามไปค้าที่หนิงโป		วีระผล น.๔๗
	๑๗๐๐	เฉินเจาควา Chen Zhaokua 陳昭誇 จีนเอ้หมึงที่ตั้งรกรากในสยามได้รับตำแหน่งหลวงจีนจุลีสมุทรภักดี		วีระผล น.๖๑
	๑๗๐๐	สำเภาจากสยามไปญี่ปุ่น เฉลี่ย ๑.๑ ลำ/ปี		Reid
สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ	๑๗๐๙-๑๐	ออกญาสมบัติธิบาล รักษาการตำแหน่งพระคลังส่งจดหมายไปปัตตาเวีย		na Pombejra
	๑๗๑๔-๓๓	พระคลังจีน (ออกญาสมบัติธิบาล) มีอิทธิพลในราชสำนักสยาม		na Pombejra
	๑๗๑๑	โกษาจีนยกไปตีพุทไธมาศไม่สำเร็จ		พันจันท
	๑๗๑๑	จีนลูกน้องออกหลวงศรีวิรจน์ ทะเลาะวิวาทกับลูกเรือ VOC		na Pombejra
	๑๗๑๖	ออกหลวงชัยภักดี จีนที่ได้รับมอบหมายเป็นผู้ดูแลส่วยดีบุกที่เมืองนครศรีธรรมราช		na Pombejra
	๑๗๑๗	ห้ามคนจีนเดินทางไปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้		JC p.128

แผ่นดิน	ค.ศ.		แผ่นดินจีน	อ้างอิง
สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ	๑๗๑๗	จีนนายเรือสำเภาหลวงที่ส่งไปญี่ปุ่น ขโมยเรือและตราป้ายอนุญาตให้ค้าที่นางาซากิ	จักรพรรดิคังซี	na Pombejra
	๑๗๑๘	อนุญาตให้คนจีนออกไปค้าขายกับเวียตนาม		JC p.129
	๑๗๑๐	สำเภาจากสยามไปญี่ปุ่น เฉลี่ย ๐.๔ ลำ/ปี		Reid
	๑๗๒๐	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง		สืบแสง น.๖๙
	๑๗๒๐	พระยาเล่ายา (Lauja) เป็นพ่อค้าจีนที่ร่ำรวยมากในสยาม		na Pombejra
	๑๗๒๑	จีนนายเรือสำเภาหลวงที่ส่งไปญี่ปุ่น ขโมยเรือและตราป้ายอนุญาตให้ค้าที่นางาซากิ		na Pombejra
	๑๗๒๒	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง		สืบแสง น.๖๙
	๑๗๒๒	อนุญาตให้ขายข้าวจากสยาม ๓๐๐,๐๐๐ หาบ โดยไม่ต้องเสียภาษี ที่กวางตุ้ง เอหมึง และหนิงโป		JC p.129
	๑๗๒๐-๒๔	สำเภาจากสยามไปญี่ปุ่น เฉลี่ย ๐.๒ ลำ/ปี	จักรพรรดิหย่งเจิ้ง	Reid
	๑๗๒๔	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง ให้ของขวัญตอบแทนเป็น ผ้าต่วนลายมังกร มรกต[๓๑๔] และเครื่องดินเผา[๓๑๕] อนุญาตให้ลูกเรือ ๕๖ คนเลือกสัญชาติเป็นไทยได้		สืบแสง น.๖๙ ถ่องแท้ น.๒๔๗
	๑๗๒๕	จักรพรรดิ์ให้อำนาจเรือเอ้หมึงไปค้าขายทางทะเลโดยต้องนำข้าวกลับมาในจำนวนที่กำหนด		วีระผล น.๗๑
	๑๗๒๖	อนุญาตให้เรือถ้านกงของสยาม ๒ ลำขายข้าวได้แม้ว่าจะมีประกาศระงับการขนข้าวจากสยามชั่วคราว		วีระผล น.๘๗
	๑๗๒๖-๒๗	จีนนายเรือขโมยสำเภาวังหน้าที่ส่งไปปัตตาเวีย		na Pombejra

แผ่นดิน	ค.ศ.		แผ่นดินจีน	อ้างอิง
	๑๗๒๗	ห้ามคนจีนออกไปตั้งหลักแหล่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่อนุญาตให้ไปค้าขายแล้ว		JC p.120

สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ		กลับภายใน ๓ ปี เปิดเอ้หมึงให้พ่อค้าจีนออกไปค้าขายต่างประเทศ	จักรพรรดิหย่งเจิ้ง	
	๑๗๒๘	พ่อค้ากรุงศรีอยุธยา ส่งข้าวไปขายกวางตุ้ง ยกเว้นภาษีนำเข้าข้าว		วีระผล น.๘๙
	๑๗๒๙	สยามส่งข้าวไปขายเอ้หมึง ยกเว้นภาษีสำหรับอับเฉาขากลับ เดือนถัดมาคณะทูตบรรณาการเดินทางมาถึง คณะทูตได้รับของขวัญจำนวนมากรวมทั้งเครื่องดินเผา[๓๒๐] ต่วนลายมังกร และมรกต[๓๒๑] ได้รับอนุญาตให้ซื้อสิ่งของตามที่ต้องการ รวมทั้งม้าหลายร้อยตัว ซึ่งปกติห้ามส่งออก		วีระผล น.๘๙,๑๔ ถ่องแท้ น. ๒๔๘
	๑๗๒๐	เยี่ยซุนเต๋อ Ye Shunde 葉舜德 นำเรือสยามเข้ามาค้าขายที่กวางตุ้ง		วีระผล น.๑๖๐
	๑๗๓๐	สำเภาจีนจากมะละกา และปัตตาเวียเข้ามาค้าขายที่อยุธยา		na Pombejra
	๑๗๓๓	รายงาน VOC ระบุว่าสำเภาจีนเดินทางมาสยามเฉลี่ยปีละ ๑๘ ลำ		na Pombejra
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	๑๗๓๓	พระคลังจีนซึ่งให้การสนับสนุนเจ้าฟ้าอภัย หลบหนีไปบวชเป็นพระ และถูกฆาตกรรม		na Pombejra
	๑๗๓๔	กบฏจีนนายไก่ ๓๐๐ คน จับได้ ๒๘๑ ประหาร ๑๐ ที่เหลือจำคุก		พันจันท
	๑๗๓๔	หลวงศรีสมบัติ (อ๋องเฮงฉ่วน Wang Xingquan 王興全) คุมพรรคพวกไทยจีนปราบจราจลจีนตั้วเฮียที่บุกวังหลวง ได้รับแต่งตั้งเป็นออกพระโชฎึกฯ		กุหลาบ น.๒๘๐/๑๗๖
	๑๗๓๔	บาดหลวงฝรั่งรายงานว่ามีคนจีนในสยาม ๒๐,๐๐๐ คน		na Pombejra
	๑๗๓๔	จางจวน Zhang Zhuan 張專 และ สวีควน Xu Kuan 徐寬 นายสำเภาสยาม ขออนุญาตให้ลูกเรือ ๘๗ คนกลับอยุธยา		วีระผล น.๑๖๑

แผ่นดิน	ค.ศ.		แผ่นดินจีน	อ้างอิง
	๑๗๓๔	แต่งสำเภาหลวง ๒ ลำ ไปอธิบายเหตุการณ์กบฏนายก่าย	จักรพรรดิหย่งเจิ้ง	na Pombejra
	๑๗๓๕	สำเภาจีน ๓ ลำ เข้ามาค้าขายพบว่าจีนสองร้อยกว่าคนเป็นนักโทษอันเนื่องมาจากกบฏจีน		na Pombejra
	๑๗๓๖	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง ราชทูตชื่อเจ้าปิยาตากู (หลวงสำฤทธิวาที)		วีระผล น.๑๖๑

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ		ขอพระราชทานเสื้อปักลายมังกร และซื้อทองแดงสำหรับวัด ประกาศลดภาษีอากรจากเรือค้าของสยามให้เหลือเพียง ๓ ส่วน ๑๐ ชิวโซ่วหยวน Qiu Shouyuan 邱壽元 และ หลินเหยียน Lin Ran 林然 นายสำเภาสยาม ขออนุญาตให้ลูกเรือ ๑๖๗ คนกลับอยุธยา	จักรพรรดิเฉียนหลง	ถ่องแท้ น. ๒๕๐ วีระผล
	๑๗๓๗	สำเภาหลวงที่ไปชี้แจงกลับมาเพียงลำเดียว สินค้าถูกยึด และคณะทูตได้รับการตอบรับที่ไม่ดีและถูกเหยียดหยาม (อันเนื่องมาจากรายงานคนจีนถูกลงทัณฑ์-กบฏนายก่าย)		na Pombejra
	๑๗๔๐	คนจีนก่อเหตุในปัตตาเวียและเสียชีวิตจากการปราบปรามเป็นจำนวนมาก		JC p.129
	๑๗๔๒	ฟังหย่งลี่ Fang Yongli 方永利 บรรทุกข้าวไทย ๔,๓๐๐ ไช่เหวินห่าว Cai Wenhao 蔡文浩 ๓,๘๐๐ หาบไปเอ้หมึงและได้รับอนุญาตยกเว้นภาษี		ถ่องแท้ น. ๒๕๐
	๑๗๔๓	พ่อค้าสยามนำข้าวมาขายที่ฮกเกี้ยน		ถ่องแท้ น. ๒๕๐
	๑๗๔๔	พ่อค้าฮกเกี้ยนได้กำไรมหาศาลจากการเดินทางไปต่อเรือที่สยามและขนข้าวกลับ		วีระผล น.๙๕
	๑๗๔๕	สือซื่อเหม่ย Xu Shimei 徐世美 พ่อค้าจีนค้าขายในนามสยาม		วีระผล น.๑๖๐
	๑๗๔๖	ซิซื่อหลง Xue Shilong และเรืออีก ๒ ลำ ได้รับการยกเว้นภาษี		วีระผล น.92
		หวังหยวนเจิ้ง Wang Yuanzheng ไม่ได้รับการยกเว้นภาษีที่เอ้หมึง		วีระผล น.92
	๑๗๔๘	หม่ากว๋อเป่า Ma Guobao 馬國寶 และฟังหย่งลี่ Fang Yongli 方永利 ซึ่งมียศเป็นขุนนางสยามนำบรรณาการสยามมาถวาย		วีระผล น.141

แผ่นดิน	ค.ศ.		แผ่นดินจีน	อ้างอิง
	๑๗๔๙	เฉินอ้ายเลียว ที่กลับจากเดินทางไปค้าขายต่างแดนถูกคำสั่งพิพากษาลงโทษ		JC p.129
	๑๗๔๙	กวออี้กง Guo Yigong 郭意公 พ่อค้าจีนค้าขายในนามสยาม/ สยามส่งบรรณาการไปเมืองจีน กษัตริย์สยามได้รับพระราชทานของขวัญตอบแทนซึ่งรวมเครื่องดินเผา ๑๔๖ ชิ้น[๗๒๒] เครื่องเคลือบเหล็ก ๒ ชิ้น[๗๒๓]		วีระผล น.๑๖๐ ถ่องแท้ น.๒๕๑
	๑๗๑๕	หวังหยวน Wang Yuan 王元 พ่อค้าจีนค้าขายในนามสยาม		วีระผล น.๑๖๐

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	๑๗๕๓	ทูตสยามเดินทางมาถวายบรรณาการที่กวางตุ้ง พระราชทานของขวัญตอบแทน ซึ่งรวมเครื่องดินเผา ๑๔๐ ชิ้น เครื่องเคลือบฝรั่ง ๖ ชิ้น	จักรพรรดิ์เฉียนหลง	วีระผล น.๕๗ ถ่องแท้ น.๒๕๒
	๑๗๕๔	อนุญาตให้คนจีนออกค้าขายต่างแดนเกิน ๓ ปี หากมีเหตุผลชี้แจงได้ มอบบรรดาศักดิ์ให้พ่อค้าฮกเกี้ยนที่นำข้าวกลับประเทศ		วีระผล น.๕๗
	๑๗๕๖	มอบบรรดาศักดิ์แก่พ่อค้ากวางตุ้งที่นำข้าวกลับประเทศ/ สยามส่งบรรณาการไปเมืองจีน (ค.ศ. ๑๗๕๗) พระราชทานของขวัญตอบแทน ซึ่งรวมเครื่องดินเผา ๑๔๐ ชิ้น เครื่องเคลือบฝรั่ง ๑๓ ชิ้น		วีระผล น.๕๗ ถ่องแท้ น.๒๕๓
	๑๗๕๗ - ๑๘๔๒	ระบบกวางตุ้งที่จำกัดการค้ากับชาติตะวันตกไว้ในเมืองท่าที่กำหนด คือ กวางตุ้ง		
		ต่อมาในแผ่นดินบรมโกศ ออกพระโชฎึก (อ๋องเฮงฉ่วน) ได้รับแต่งตั้งเป็น “เจ้าคุณพระคลังจีน” เมื่อตำแหน่งว่างลง		กุหลาบ น.๒๘๑
		เจ้าคุณพระคลังจีน (อ๋องเฮงฉ่วน) ถวายบุตรสาวเง็กซิว เข้าวังเจ้าฟ้าอุทุมพร		กุหลาบ น.๒๘๓
		อ๋องไล่ฮู่ Wang Laifu 王來府 บุตร ออกพระโชฎึก (อ๋องเฮงฉ่วน Wang Xingquan 王興全) แต่งสำเภาไปค้ากับจีน และเก็บภาษีปากเรือ		วีระผล น.๑๖๐

แผ่นดิน	ค.ศ.		แผ่นดินจีน	อ้างอิง
สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร	๑๗๕๗	Wu Shijin 吳仕錦 นำเรือตรวจบรรณาการ*ถ้านกง*ของสยามเข้ากวางตุ้ง ได้รับการยกเว้นภาษีและพระราชทานเครื่องยังชีพ/สยามส่งบรรณาการไปเมืองจีน		วีระผล น.๒๙๖
	๑๗๕๘	ปิดเอ้หมึงไม่ให้ชาวต่างชาติค้าขาย		วีระผล น.๑๐๘
	๑๗๖๐	พ่อค้าแต้จิ๋วจากเท่งไฮ้เริ่มเข้ามาค้าข้าวในสยาม		วีระผล น.๑๐๙
	๑๗๖๐	หลวงอภัยพิพัฒน์ จัดจีนนายก่าย ๒,๐๐๐ ยกไปสู้พม่าที่โพธิ์สามต้น แพ้แตกลงน้ำ		พันจันท
	๑๗๖๑	เรือ*ถ้านกง*สยามเข้าไปกวางตุ้งขอบพระทัยที่ไม่เรียกร้องบรรณาการที่สูญหายทางทะเล		วีระผล น.๑๔๒

สมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์	๑๗๖๒	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง พระราชทานของขวัญตอบแทน ซึ่งรวมเครื่องดินเผา ๑๔๐ ชิ้น เครื่องเคลือบฝรั่ง ๑๓ ชิ้น	จักรพรรดิ์เฉียนหลง	ถ่องแท้ น. ๒๕๓
	๑๗๖๐	ประกาศอนุญาตให้เรือสยามมาค้าขายแบบ*ซุ่ยกง*-บรรณาการประจำปี		วีระผล น.๑๔๒
		เชิงจื่อเซิง Zeng Zisheng 曾子聲 นายเรือ*ถ้านกง*สยามไปค้าเมืองจีน		วีระผล น.๑๖๐
	๑๗๖๒	ไช่วีวั่ง Cai Xiwang 蔡錫望 นำเรือตรวจบรรณาการ*ถ้านกง*สยามเข้ากวางตุ้ง ขอรับการยกเว้นภาษีและพระราชทานเครื่องยังชีพ		วีระผล น.๒๘๖
	๑๗๖๕	สำเภาจีนเป็นพาหนะขนส่งระหว่างอยุธยาและปัตตาเวียหลัง VOC ปิดสำนักงาน		Remco
	๑๗๖๕	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง ราชทูต Pu-ya-sung-tung-ho-pei (พระยาสุนทรอภัย)		สืบแสง น.๖๙
	๑๗๖๖	สยามส่งบรรณาการถวายราชวงศ์ชิง พระราชทานของขวัญตอบแทน ซึ่งรวมเครื่องดินเผา ๑๔๐ ชิ้น เครื่องเคลือบฝรั่ง ๑๓ ชิ้น		ถ่องแท้ น. ๒๕๓
	๑๗๖๗	ขุนนางจีนทั้ง ๔ หลวงโชฎึก หลวงท่องสื่อ หลวงเนาวโชติ หลวงเล่ายา กับจีนจำนวนมากอาสาไปตีค่ายสวนพลูของพม่า		

JC *Cushman, Jennifer Wayne, Fields From the Sea: Chinese Junk Trade with Siam during the Late Eighteenth and Early Nineteenth Century (Ithaca, New York, 1993).*

C.J□rg *J□rg, Christiaan J.A., "Chinese Porcelain for the Dutch in the Seventeenth Century: Trading Networks and Private Enterprise", The Porcelains of Jingdezhen, Colloquies on Art & Archaeology in Asia No.16 (London, 1993)*

Engelbert Kaempfer *A Description of the Kingdom of Siam 1960 (Bangkok, 1998)*

Dhiravat na Pombejra, '**Dutch and French Evidence Concerning Court Conflicts at the end of King Phetracha's Reign, c. 1699-1703**', Silpakorn University International Journal Volumn 2 Number 1 January-June 2002.

Dhiravat na Pombejra, '**Javanese Horses for the Court of Ayutthaya**', Breeds of Empire : The 'Invention' of the Horse in Southeast Asia and Southern Africa 1500-1950.

Reid, Anthony **'Documenting the Rise and Fall of Ayudhya as a Regional Trade Centre'**

Remco Raben and Dhiravat na Pombejra, **'Tipping Balances : King Borommakot and the Dutch East India Company'**, *In the King's Trail, an 18th Century Dutch Journey to the Buddha's footprint,Theodorus Jacobus van den Heuvel's account of his voyage to Phra Phutthabat in 1737,* 1997 The Royal Netherlands Embassy, Bangkok.

David K. Wyatt **'King Borommakot, his Court, and their World'**, *In the King's Trail, an 18th Century Dutch Journey to the Buddha's Footprint,Theodorus Jacobus van den Heuvel's account of his voyage to Phra Phutthabat in 1737,* 1997 The Royal Netherlands Embassy, Bangkok.

ก.ศ.ร. กุหลาบ *มหามุขมาตยานุกูลวงศ์* เล่ม ๑ ส่วนที่ ๒ (กรุงเทพฯ ร.ศ. ๑๒๔)

ถ่องแท้ รจนาสันต์ และ อุดม ประมวลวิทยา "ประวัติศาสตร์การทูตระหว่างไทย-จีน" *ประวัติการต่อสู้ของบรรพบุรุษไทย* (กรุงเทพฯ ๒๕๐๖)

สารสิน วีระผล *จิ้มก้องและกำไร : การค้าไทย-จีน ๒๑๕๕ – ๒๓๕๖ / 1652-1853 (กรุงเทพฯ ๒๕๔๘)*

สืบแสง พรหมบุญ *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853* (กรุงเทพฯ ๒๕๒๕)

เอกสารแนบท้าย ๓



บรรณานุกรม

....., *เครื่องถ้วยจากการขุดค้น ที่เมืองลพบุรี พ.ศ.๒๕๒๘-๓๐* กองโบราณคดี กรมศิลปากร ๒๕๓๒

ก.ศ.ร. กุหลาบ, *มหามุขมาตยานุกูลวงศ์* เล่ม ๑ ส่วนที่ ๒ (กรุงเทพฯ ร.ศ. ๑๒๔)

ฉัฏฐภัทร จันทวิช *เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย* กรมศิลปากร ๒๕๓๗

วินัย พงศ์ศรีเพียร *"พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง" (ฉบับความสมบูรณ์)* (กรุงเทพฯ : ๒๕๕๑)

วินัย พงศ์ศรีเพียร "มรดกความทรงจำพระนครศรีอยุธยา" (เล่ม ๒) (กรุงเทพฯ: ๒๕๕๑)

ดำรงราชานุภาพ สมเด็จฯ กรมพระยา *ตำนานเครื่องโต๊ะแลถ้วยปั้น* (กรุงเทพฯ: อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาปฏิภาณพิเศษ ๒๕๐๗)

ถ่องแท้ รจนาสันต์ และ อุดม ประมวลวิทยา "ประวัติศาสตร์การทูตระหว่างไทย-จีน" *ประวัติการต่อสู้ของบรรพบุรุษไทย* (กรุงเทพฯ ๒๕๐๖)

บุญเตือน ศรีวรพจน์, สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ *อภินิหารบรรพบุรุษและปฐมวงศ์* (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕)

โบราณราชธานินทร์ พระยา, *อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ ๒ และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ ๒๕๕๐)

ปริวรรต ธรรมาปรีชากรม เครื่องถ้วยจีน : รอยสัมพันธภาพระหว่างไทยกับจีน

เผ่าทอง ทองเจือ การศึกษาความสัมพันธ์ทางการค้าในสมัยอยุธยา ระหว่างจีนกับอยุธยา โดยอาศัยข้อมูลจากเครื่องถ้วยจีนที่งมได้รอบเกาะอยุธยา

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (นนทบุรี : ศรีปัญญา ๒๕๕๓)

พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร *กระเบื้องถ้วยกะลาแตก* กรุงเทพฯ : ๒๕๕๐

ภุชชงค์ จันทวิช *เครื่องถ้วยเบญจรงค์* กรุงเทพฯ : ๒๕๕๑

สารสิน วีระผล *จิ้มก้องและกำไร : การค้าไทยจีน ๒๑๘๕* –๒๓๘๖ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ๒๕๔๘)

สืบแสง พรหมบุญ *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853* (กรุงเทพฯ ๒๕๒๕)

สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ, *เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับการพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของสยาม* (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๐)

วรรณศิริ เดชะคุปต์, ปรีดี พิศภูมิวิถี *กรุงเก่า เล่าเรื่อง* (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๔)

เอิบเปรม วัชรางกูร, วรวิทย์ หัศภาค *มรดกใต้ท้องทะเลไทย* (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมม ๒๕๕๔)

Clunas, Craig – Editor, *Chinese Export Art and Design* (London, 1987)

Cushman, Jennifer Wayne, *Fields From the Sea: Chinese Junk Trade with Siam during the Late Eighteenth and Early Nineteenth Century* (Ithaca, New York, 1993)

Fang, Lili *Chinese Ceramics* Translated by William W. Wang (China Intercontinental Press, 2005)

Gervaise, Nicolas *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam,* Translated by John Villiers (Bangkok,1998)

Harrison, Barbara *Later Ceramics in South-East Asia Sixteenth to Twentieth Centuries* (Kuala Lumpur, 1995)

Howard, David & Ayers, John *Masterpieces of Chinese Export Porcelain from the Mottahedeh Collection in the Virginia Museum* (London, 1980)

Jörg, Christiaan J.A., "Chinese Porcelain for the Dutch in the Seventeenth Century: Trading Networks and Private Enterprise", *The Porcelains of Jingdezhen*, Colloquies on Art & Archaeology in Asia No.16 (London, 1993)

Jörg, Christiaan J.A., *Porcelain and the Dutch China trade* (Hague, 1982)

Kaempfer, Engelbert, *The History of Japan together with a description of the Kingdom of Siam* (Thailand, 1998)

Kerr, Rose and Mengoni, Luisa E., *Chinese Export Ceramics* (London, 2011)

Koh, Nai King, *A General Survey on Zhangzhou (Swatow) Ware* www.koh-antique.com (Singapore, 2010)

Koh, Nai King, *An Overview of Fujian Trade Ceramics* www.koh-antique.com (Singapore, 2008)

Krahl, Regina, "China the Three Emperors 1662-1795" (Royal Academy of Arts 12 November 2005-17 April 2006)

Little, Stephen, Chinese Ceramics of the Transitional Period: 1620-1683, China Institute in America (New York, 1983)

Liu Xinyuan, "Yuan Dynasty Official Wares from Jingdezhen", *The Porcelains of Jingdezhen*, Colloquies on Art & Archaeology in Asia No.16 (London, 1993)

Manguin, Pierre-Yves "Trading networks and ships in the South China Sea", *Lost for 500 Years…Sunken Treasures of Brunei Darussalam* (Sydney, 2003)

Medley, Margaret, "Organization and Production at Jingdezhen in the Sixteenth Century ", *The Porcelains of Jingdezhen*, Colloquies on Art & Archaeology in Asia No.16 (London, 1993)

Menzies, Jackie, editor, The Asian Collections: The Art Gallery of New South Wales (Sydney, 2003)

na Pombejra,Dhiravat, 'Ayutthaya at the End of the Seventeenth Century: Was there a shift to Isolation?', *Southeast Asia in the Early Modern Era; Trade, Power, and Belief*, edited by Anthony Reid, Southeast Asia Program, Cornell University Press. 1993

na Pombejra,Dhiravat, 'Dutch and French Evidence Concerning Court Conflicts at the end of King Phetracha's Reign, c. 1699-1703', Silpakorn University International Journal Volumn2 Number 1 January-June 2002.

na Pombejra,Dhiravat, 'Princes, Pretenders, and the Chinese Phrakhlang: An Analysis of the Dutch Evidence Concerning Siamese Court Politics, 1699-1734', *On the Eighteenth Century as a Category of Asian History Van Leur in Tetrospect* Edited by Leonard Blussé and Femme Gaastra (1998)

na Pombejra, Dhiravat, 'Western Evidence Concerning the Role of the Chinese at the Siamese Court, 1699-1734' , Paper presented to the 13th IAHA Conference, Sophia University, Tokyo 1994

Ng Chin-keong, *Trade and Society; The Amoy Network on the China Coast 1683-1735* (Singapore, 1983)

Scott, Rosemary E, 'Jesuit Missionaries and the Porcelains of Jingdezhen', *The Porcelains of Jingdezhen : Colloquies on Art and Archaeology in Asia No. 16,* Percival David Foundation, (London 1993)

Smithies, Michael, Editor, *The Chevalier de Chaumont and The Abb de Choisy – Aspects of the Embassy to Siam 1685* (Chiang Mai 1997)

Sng, Jeffery & Bisalputra, Pimpraphai, *Bencharong & Chinaware in the Court of Siam : The Surat Osathanugrah Collection* (Bangkok, 2011)

Spence, Jonathan D, *Emperor of China, Self-portrait of K'ang-his* (New York, 1988)

Tachard, Guy, A Relation of the VOYAGE TO SIAM (Bangkok,1999)

Tan, Rita C., Zhangzhou Ware Found in The Philippines "Swatow" Export Ceramics from Fujian 16th – 17th Century (Philippines, 2007)

Wang Qingzheng, *A Dictionary of Chinese Ceramics* (Singapore, 2002)



การประชุมและสำรวจพื้นที่ของคณะทำงาน ร่วมกับ นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น



หัวข้อที่ ๔

ราชประเพณีสมัยอยุธยาตอนปลาย: กรณีศึกษาพระราชพิธีราชาภิเษก

บุหลง ศรีกนก

คติความเชื่อและคติธรรมเนื่องด้วยฐานะของพระมหากษัตริย์กับสังคมไทย

หากพิจารณาจากร่องรอยที่พบปรากฏอยู่ใน นิทานพื้นบ้าน ตำนานท้องถิ่นชุมชน พงศาวดารการสร้างบ้านแปงเมืองทั้งที่เป็นมุขปาฐะและลายลักษณ์อักษร รวมทั้งที่จารจารึกประกาศไว้ด้วยอักษรโบราณ ภาษาโบราณ หลักฐานทางโบราณคดี อันได้แก่ ที่ตั้งของเมือง นครรัฐ และโบราณวัตถุศิลปวัตถุจำนวนมากมาย ล้วนเป็นข้อมูลทางวิชาการที่น่าเชื่อได้ว่า คติความเชื่อและคติธรรมเนื่องด้วยการยอมรับยกย่องผู้นำขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ตามแบบอย่างที่มีในชมพูทวีป (อินเดีย) และลังกาทวีปได้แพร่เข้ามาถึงสุวรรณภูมิ ซึ่งได้แก่ บรรดาบ้านเมืองแว่นแคว้นต่างๆ ที่พัฒนาขึ้นเป็นนครรัฐ อาณาจักร รวมถึงอาณาบริเวณที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันนับเนื่องต่อกันมานานนับพันปี โดยเฉพาะคติธรรมของผู้ปกครอง ผู้ทรงคุณธรรม มีวัตรปฏิบัติเช่นเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราชก็ได้เป็นแบบอย่างด้านอุดมคติสูงสุดของผู้ทรงดำรงฐานะพระมหากษัตริย์ของสังคมไทยโดยมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับการกำหนดแบบแผนการพระราชพิธีราชาภิเษกซึ่งมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ

พระเจ้าอโศกมหาราชแบบอย่างของพระเจ้าจักรพรรดิราช

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) แสดงธรรมกถาถึงพระเจ้าอโศกมหาราชในหนังสือจาริกบุญ-จาริกธรรม เมื่อครั้งเดินทางจาริกไปนมัสการสังเวชนียสถานในแดนพุทธภูมิใน พ.ศ.๒๕๓๘ ช่วยให้เราเข้าใจพระราชจริยวัตรของพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้ทรงแน่วแน่ในการปฏิบัติและเผยแผ่พระธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตอนหนึ่งว่า

...เรื่องหนึ่งที่น่าสนใจมากเกี่ยวกับศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกคือ นักปราชญ์เมืองฝรั่งและในอินเดียส่วนมากอ่านหรือศึกษาศิลาจารึกนั้นแล้วมักลงความเห็นว่า พระเจ้าอโศกมหาราช แม้จะทรงเป็นพุทธมามกะที่มีศรัทธาแรงกล้าและเอาพระทัยใส่ในการดูแลรักษาพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง แต่ในเวลาที่ทรงเผยแผ่สั่งสอนธรรมในศิลาจารึกได้ทรงพยายามวางพระองค์เป็นกลางๆ ไม่ตรัสถึงหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเลย แต่ทรงสอนธรรมที่เป็นหลักความประพฤติทั่วไปอันมีหรือเป็นที่ยอมรับในทุกๆ ศาสนา...

อย่างไรก็ตาม ผู้เห็นว่าธรรมในศิลาจารึกเป็นหลักพุทธศาสนาก็มีไม่น้อย เช่น ผู้เขียนหัวข้อ "Inscription as historical source material. Ancient India." ใน Encyclopaedia Britannica ซึ่งได้กล่าวว่า คำจารึกโองการของพระเจ้าอโศกเป็นประกาศและข้อกำหนดตามสารัตถะแห่งพุทธศาสนา...

ท่านอื่นที่มั่นใจว่า ธรรมในศิลาจารึกเป็นหลักในพระพุทธศาสนา ก็เช่น D.R. Bhandarkar และ H.C. Ray Chaudhuri โดยที่ทั้งสองท่านนี้ถือว่าเป็นไปตามอุดมคติแห่งจักรวัตติธรรมราชา รวมทั้ง B.M. Barua ที่เขียนไว้ในหนังสือ Asoka and His Inscription, Part I p.225 ว่าธรรมของพระอโศกสอดคล้องกับหลักพุทธคิหิปฏิบัติทั้งหมดทั้งสิ้น....

นี่คือได้บุคคลที่มีสถานะสูงสุดในโลกเทียบคู่กับองค์พระศาสดาโดยมาเป็นผู้สนองธรรมฝ่ายคฤหัสถ์หรือฝ่ายบ้านเมือง เรียกง่ายๆ ว่า คติจักกวัตติราชา จักรวรรดิราชา หรือ คติพระเจ้าจักรพรรดิราช..

คติจักกวัตติราชานี้ แม้จะมาหลายแห่งในพระไตรปิฎก แต่มีพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องนี้โดยตรง คือ จักกวัตติสูตร ซึ่งมีชื่อซ้ำกัน ๓ สูตร เฉพาะอย่างยิ่งที่ยาวที่สุด รู้จักกันมากที่สุดและใช้เป็นหลักที่มาในทีฆนิกาย (ที.ปา.๑๑/๓๓-๕๐) อันเป็นที่มาของหลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ[๓๒๔]

แบบอย่างของพระเจ้าอโศกมหาราชแพร่สู่สุวรรณภูมิ

หลังจากพระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ ณ อโศการาม เมืองปาฏลีบุตรแล้วได้ทรงจัดพระศาสนทูตออกไปประกาศพระศาสนา ๙ เส้นทาง โดยทางที่ ๘ และที่ ๙ มีพระโสณะพระอุตตระไปสุวรรณภูมิ และพระมหินทะไปลังกา แบบอย่างการทะนุบำรุงเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยพระราชศรัทธาของพระเจ้าอโศกมหาราช จึงน่าจะได้มาถึงบ้านเมืองครั้งโบราณในประเทศไทย ทั้งที่อาจจะมาจากชมพูทวีปโดยตรง และผ่านมาทางลังกาทวีป

ดังมีตัวอย่างธรรมเนียมนิยมเช่นเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช เช่น ความนิยมเฉลิมพระนามพระมหากษัตริย์ว่า อโศกมหาราช การตั้งนามพระอารามว่า อโศการาม ฯลฯ เป็นต้น

เช่น จารึกดงแม่นางเมือง (พ.ศ.๑๗๑๐) พบที่อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ มีข้อความในจารึกสันนิษฐานว่า ตรงกับพระนามพระเจ้าแผ่นดินและพระราชโอรสแห่งเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมีพระนามเดียวกันว่า ศรีธรรมาโศกราช

ความในจารึกด้าน ๒ มีคำแปลการอุทิศสิ่งต่างๆ บำรุงศาสนาว่า

> สิ่งสักการะที่มหาราชาธิราชผู้มีพระนามว่า กรุงศรีธรรมาโศก
> ถวายพระสรีรธาตุ ซึ่งมีพระนามว่า กมรเตงชคตศรีธรรมาโศก
> ณ ตำบลธานยปุระเช่นในบัญชีนี้ ข้าบาทมูลผู้มีวรรณทุกเหล่า
> ๒๐๑๒ พาน ๒๒ ถ้วยเงิน ๒๒ ช้าง ๑๐๐ ม้า ๑๐๐ นาค ๑๐
> สีวิกาสองเป็นพระบูชา วันหนึ่งข้าวสาร ๑๐ ลิ ฯ

[๓๒๔] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) จาริกบุญ-จาริกธรรม, ๒๕๔๗, หน้า ๓๑-๓๓, ๓๗

พระมหากษัตริย์สุโขทัยกับคติธรรมราชา-พระมหาจักรพรรดิราช

ในสมัยสุโขทัย คติธรรมราชา ซึ่งมีที่มาจากคติธรรมในพระพุทธศาสนาได้เป็นแนวคิดที่พระมหากษัตริย์ทรงนำมาเป็นหลักในการปกครองบ้านเมือง ทั้งนี้เห็นได้ชัดเจนตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยเป็นต้นมา โดยกำหนดธรรมะที่ต้องทรงตั้งมั่น ๑๐ ประการ ที่เรียกว่า ทศพิธราชธรรม ประกอบด้วย **ทานำ** การให้ **สีลำ** การตั้งสังวรรักษากายวาจาให้ปราศจากโทษ **ปริจฺจาคำ** การบริจาคสละ **อาชฺชวำ** ความซื่อตรง **มทฺทวำ** ความอ่อนโยน **ตปำ** การกำจัดความเกียจคร้านและความชั่ว **อกฺโกธำ** การไม่โกรธ **อวิหำสญฺจ** การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ตลอดถึงสัตว์ให้ได้ทุกข์ยาก **ขนฺติญฺจ** ความอดทนต่อสิ่งที่ควรอดทนเป็นเบื้องหน้า และ **อวิโรธนำ** การปฏิบัติไม่ให้ผิดจากการที่ถูกที่ตรงและดำรงอาการคงที่ไม่ให้วิการด้วยอำนาจยินดียินร้าย



พระมหากษัตริย์กรุงสุโขทัย ทรงทนุบำรุงพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ยังต้องมีพระราชจรรยานุวัตร ที่เรียกว่า จักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ มีอยู่ในพระสุตตันตปิฎกทีฆนิกาย ซึ่งแพร่หลายนำมาเป็นวัตรปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมโดยพระเจ้าอโศกมหาราชนั่นเอง

...ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย แนวความคิดเรื่องธรรมราชามีอิทธิพลอย่างมากต่อการปกครอง นับตั้งแต่การเริ่มให้คำจำกัดความและแยกประเภทผู้ปกครองตามที่มาของอำนาจตามลักษณะการใช้อำนาจ ตามเป้าหมายของการใช้อำนาจ



ศิลาจารึกวัดศรีชุม

ในศิลาจารึกหลักที่ ๓
(จารึกนครชุม)

มีข้อความตอนหนึ่งว่า ผู้ที่เป็นเจ้าเป็นขุนนั้นเป็นด้วยกำลัง แต่ผู้เป็นราชานั้นชอบด้วยทศพิธราชธรรม ฉะนั้นที่มาของอำนาจหรือการได้มาซึ่งอำนาจของเจ้าขุนจึงอยู่ที่การมีกำลัง แต่ที่มาของอำนาจแห่งราชานั้น อยู่ที่การมีทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นคุณค่าหรือคุณธรรมที่สูงไปกว่าการมีแต่กำลังบังคับ...

ในศิลาจารึกนครชุมเดียวกันนี้ ได้มีข้อความตอนหนึ่งว่า
"นิสัยคนโสดไพร่ฟ้าข้าไทยลูกเจ้าลูกขุนผู้ใด... ได้ข้ามเอาเหย้าน้าวเอาเรือนเขา พ่อตายไว้แก่ลูก พี่ตายไว้แก่น้อง ขุนผู้ใดกระทำชอบด้วยธรรมดังอันขุนผู้นั้น บ่ มิยืนเหิงนานเลย" ซึ่งก็มีความหมายชัดเจนอยู่แล้วว่า ผู้ปกครองคนใดที่ไม่ปกครองโดยธรรม ผู้นั้นย่อมปกครองไม่ได้นาน (บ่มิยืนเหิงนาน) แต่ผู้ที่ปกครองโดยธรรมย่อมปกครองเป็นใหญ่ในเมืองทั้งหมด ได้เป็นเวลานาน (กินเมืองเหิงนานแก่กม) อะไรคือธรรมในที่นี้ ธรรมในที่นี้ไม่ได้หมายถึงธรรมในความหมายแคบ แต่หมายถึงประเพณีการปกครองที่ยึดถือกันมาแต่ก่อนเก่า และเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป.....
แนวความคิดเรื่องธรรมราชาซึ่งมีปรากฏอยู่ในสมัยสุโขทัย และเห็นได้ชัดตามหลักฐานจากศิลาจารึกต่างๆ นี้ แสดงว่าความคิดทางการเมืองเรื่อง ทศพิธราชธรรม นั้นหาได้จำกัดอยู่เฉพาะธรรมหรือศีลธรรมตามคติทางพุทธศาสนาโดยไม่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองไม่ อาจข้ามทศพิธราชธรรมส่วนใหญ่เป็นแนวความคิดหลักของความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองที่สำคัญที่สุด....[๓๒๕]

การเป็นธรรมราชาของพระมหากษัตริย์สุโขทัย ตามที่มีหลักฐานอยู่ในศิลาจารึกหลักต่างๆ ล้วนกล่าวถึง การบำเพ็ญพระราชกุศลสร้างอาราม ก่อสถูปเจดีย์ ปลูกพระศรีมหาโพธิ์ อาราธนาพระมหาสามี

[๓๒๕] สมบัติ จันทรวงศ์, ชัยอนันต์ สมุทวานิช, แนวความคิดทางการเมืองและสังคมไทย หน้า ๗๐ – ๗๑

สังฆราช จากลังกาทวีป มาเผยแผ่พระศาสนาในสุโขทัย ดังที่มีโบราณสถาน โบราณศิลปวัตถุ ปูชนียวัตถุให้ศึกษาร่องรอยมาจนปัจจุบัน

คติธรรมราชาของพระมหากษัตริย์ไทยนี้ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงพระนิพนธ์ในเรื่อง “บรมราชาภิเษก” ตอนที่ว่าด้วย “ทรรศนะของไทยในเรื่องตำแหน่งพระมหากษัตริย์” มีความที่ชัดเจนว่า

.....ความนิยมที่จะให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมิกราชดุจดั่งพระเจ้ามหาสมมตราช แห่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์นั้นก็เป็นเรื่องมาจากส่วนเก่าแก่ของพระไตรปิฎก เช่น อคฺคญฺสตฺต และ จกฺกวตฺติสุตฺต แห่งทีฆนิกายปาฏิกวคฺ .....

.....คัมภีร์พระธรรมศาสตร์กล่าวว่าพระเจ้ามหาสมมตราช ตั้งอยู่ในราชธรรม ๑๐ ประการ ทรงเบญจางคิกศีลเป็นปรกติศีล แลอักษะฎางคิกศีล เป็นอุโบสถศีลเมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งปวง.....

.....ส่วนพระธรรมิกราชเป็นอย่างไรนั้น เราจะเห็นได้จาก จกฺกวตฺติสุตฺต ซึ่งอธิบายลักษณะแห่งจักรพรรดิดั่งได้เก็บความมาต่อไปนี้

วัตร คือ หน้าที่ของพระจักรพรรดิๆ จะต้องเป็นผู้นิยมนับถือธรรม เป็นผู้สนับสนุนธรรม จะต้องเอาพระทัยคุ้มครองรักษาบรรดาผู้อาศัยอยู่ในแว่นแคว้นของพระองค์ คือผู้เป็นอันโตชน ผู้เป็นพลกาย ผู้เป็นขัตติย ผู้เป็นอนุยนตติดสอยห้อยตาม ผู้เป็นพราหมณ์และคหบดี ผู้เป็นชาวบ้านชนบท ผู้เป็นสมณ-พราหมณ์ ตลอดจนสัตว์สี่เท้าสองเท้า ต้องทรงสอดส่องมิให้มีการอธรรมเกิดขึ้นได้ในแว่นแคว้นของพระองค์ และเกื้อกูลคนจนด้วย.....[๓๒๖]

พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา-พระจักรพรรดิราชศูนย์รวมแห่งอำนาจ

เมื่อกรุงศรีอยุธยาได้เป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองในฐานะราชธานี เป็นรัฐรวมศูนย์ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา ฐานะของพระมหากษัตริย์ยังทรงเป็นธรรมราชา และพระจักรพรรดิราช ผู้ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในการทนุบำรุงพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัย แต่ความเป็นพระจักรพรรดิราชของพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยานั้นมีพระราชอำนาจ พระบรมเดชานุภาพทั้งด้วยการปกป้องคุ้มครองไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุขในขอบขัณฑสีมา และยังมีการเสริมสร้างพระบารมีด้วยพิธีกรรม พระราชพิธีต่างๆ ให้ศักดิ์สิทธิ์อลังการตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ พระมหากษัตริย์อยุธยาจึงเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติด้วยราชประเพณี พระปรีชาสามารถในการปกครองและพระบุญญาธิการของแต่ละพระองค์

[๓๒๖] พิทยลาภพฤฒิยากร, พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่น. เรื่องบรมราชาภิเษก หน้า ๒๖๗-๒๖๘



วัดไชยวัฒนาราม

พระมหากษัตริย์อยุธยาจึงเป็นศูนย์รวมของบ้านเมืองในทุกด้าน เมื่อเกิดเหตุเภทภัยใดใดขึ้น ก็จะนำไปเชื่อมโยงกับความเป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรมหรือสูญสิ้นธรรม ดังเช่นเนื้อความในเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา ซึ่งสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงวิจารณ์ที่มาของเพลงยาวนี้ว่า

...กรุงศรีอยุธยาจะสมบูรณ์พูลสุขเปนอย่างเลิศล้นจนศักราชได้ ๒,๐๐๐ ปี พ้นนั้นไปจะ "เกิดเข็ญเป็นมหัศจรรย์ ๑๖ ประการ" "เหตุด้วยพระมหากษัตริย์ไม่ทรงทศพิธราชธรรม" บ้านเมืองก็จะมีเภทภัยต่างๆ ที่สุดถึงฆ่าฟันกันตายจนกรุงศรีอยุธยาสูญไปตลอดอายุพระพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ ปี ว่ามีคำพยากรณ์อยู่แล้วดังกล่าวมานี้ มาในสมัยหนึ่งเมื่อกรุงศรีอยุธยายังเปนราชธานีนั้น ผู้แต่งเพลงยาวบทนี้สังเกตเห็นเกิดวิปริตต่างๆ ตาม

"ในลักษณะทำนายไว้บ่ห่อนผิด เมื่อวินิศพิศดูก็เห็นสม"

เกรงว่าจะเข้ายุคเข็ญตามคำพยากรณ์ จึงแต่งเพลงยาวบทนี้ด้วยความอาลัยกรุงศรีอยุธยา ลงท้ายว่า

"กรุงศรีอยุธยาเกษมสุข แสนสนุกยิ่งล้ำเมืองสวรรค์
จะเปนเมืองแพศยาอาธรรม์ นับวันแต่จะเสื่อมสูญเอย"

ตามความในเพลงยาวพึงเห็นได้ว่าผู้แต่งเพลงยาวบทนี้ เปนแต่อ้างตามคำพยากรณ์ที่มีอยู่แล้ว หาได้เปนผู้พยากรณ์ใหม่ จึงเกิดปัญหาเปนข้อต้นว่า ใครเปนผู้พยากรณ์ วิสัชนาข้อนี้มีเค้าเงื่อนอยู่ในหนังสือเก่าเรียกว่า "มหาสุบินชาดก...

... เหตุร้ายต่างๆ ที่ในพุทธพยากรณ์ว่าจะเกิดในยุคเข็ญก็เปนเค้าเดียวกับที่กล่าวในเพลงยาว เห็นได้ชัดว่าผู้แต่งคำพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาเอาความในมหาสุบินชาดกมาแต่ง แต่มีผิดกันเปนข้อสำคัญอยู่ ๒

แห่ง แห่ง ๑ ในมหาสุบินชาดก พระพุทธเจ้ามิได้ทรงพยากรณ์ว่ายุคเข็ญนั้นจะเกิดในประเทศใด เป็นแต่ว่าจะเกิดเพราะพระราชาไม่อยู่ในราชธรรม แต่ในคำพยากรณ์เจาะจงว่าจะเกิด ณ กรุงศรีอยุธยา อีกแห่งหนึ่งในพุทธพยากรณ์มิได้กล่าวว่ายุคเข็ญจะเกิดขึ้นเมื่อใด เป็นแต่ว่ายังอีกช้านานในภายหน้า แต่ในคำพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา อ้างว่าจะเกิดยุคเข็ญเมื่อศักราชได้ ๒,๐๐๐ ปี .....

...ที่จริงน่าจะเป็นด้วยคนชอบเอาพุทธพยากรณ์ในมหาสุบินชาดกมาเปรียบเทียบในเวลาเมื่อเห็นอะไรวิปริตผิดนิยม เกิดภาษิตก่อนแล้วจึงเลยเลื่อนไปเข้าใจว่าเป็นคำพยากรณ์สำหรับพระนครศรีอยุธยา ผู้แต่งเพลงยาวนี้จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินก็ตาม หรือมิใช่พระเจ้าแผ่นดินก็ตามน่าจะปรารภความวิปริตอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นในสมัยนั้น จึงแต่งเพลงยาวบทนี้ด้วยกลุ้มใจ...

... เมื่อเวลาแต่งเพลงยาวนั้นเห็นว่ามิใคร่ถือว่าสลักสำคัญ มาจนเมื่อเสียพระนครศรีอยุธยา จึงเกิดเหตุสมดังพยากรณ์ เพลงยาวบทนี้ก็เลยศักดิ์สิทธิ์ขึ้น พวกไทยที่ตกไปเมืองพม่าก็เห็นเช่นนั้นจึงเอาไปอ้างอวดพะม่าว่า พระเจ้าเสือทรงสามารถเห็นการในอนาคตห่างไกล ฝ่ายพวกที่อยู่ในประเทศสยามเมื่อเห็นพระนครศรีอยุธยาเป็นเมืองร้างก็เห็นว่าสมคำพยากรณ์โดยมาก ที่เรียกเพลงยาวบทนี้ว่า "เพลงยาวพุทธทำนายก็มี จำกันได้แพร่หลายแต่คนละเล็กละน้อย ดูเหมือนว่าจำได้โดยมากแต่ตรงว่า "กระเบื้องจะเฟื่องฟูลอย น้ำเต้าอันลอยจะถอยจม" [๓๒๗]

เนื่องจากราชวงศ์บ้านพลูหลวงเป็นราชวงศ์สุดท้ายที่ปกครองกรุงศรีอยุธยา จึงมีความเชื่อกันว่า เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา คือการบอกเหตุอาเพศที่พระนครแห่งนี้ต้องล่มสลายลง แต่หลักฐานแห่งความรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมด้านต่างๆ ได้เป็นมรดกตกทอดมายังพระนครแห่งใหม่โดยมีความมุ่งมั่นที่จะสร้างพระนครใหม่ให้เหมือน<u>เมื่อครั้งบ้านเมืองยังดี</u> โดยเฉพาะการพระราชพิธีราชาภิเษกซึ่งกรุงเทพฯได้สืบค้นมาเป็นตำราสำหรับการราชาภิเษก สำหรับพระมหากษัตริยาธิราชกรุงรัตนโกสินทร์สืบมา

อนึ่ง เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาหรือเพลงยาวพุทธทำนาย มีความดังนี้

	๏ จักกล่าวถึงกรุงศรีอยุธยา
อันเป็นบรมนครา	รุ่งเรืองด้วยสาสนาเป็นเลิศล้น
ย่อมเป็นที่ปรากฏอยู่หนักหนา	เป็นใหญ่กว่าภาราทุกแห่งหน
ในชมพูทวีปมณฑล	ทั้งฝูงคนมาพึ่งก็เป็นสุข
ทั้งลูกค้าวาณิชก็หนักหนา	ด้วยกรุงภาราไม่มีทุกข์
เมื่อยังไม่เสื่อมพระสาสนา	กษัตริย์ครองภาราจึงมีสุข
ประกอบด้วยกฤษฎาทำนุก	อยู่เย็นเป็นสุขสวัสดี
เป็นใหญ่กว่ากรุงไกรใต้หล้า	เป็นที่สรรเสริญเทวาทุกราษี
ทั้งมุนีคนมนตรี	สมณชีพราหมณ์พฤฒา
กรุงศรีอยุธยาเป็นที่อาศัย	เหมือนร่มพระไทรใบหนา

[๓๒๗] ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯกรมพระยา. ให้พระยาอนุมาน หน้า ๔๑-๔๔

ดุจดั่งแม่น้ำพระคงคา
อันเปนที่เสนหาเมื่อกันดาร
ด้วยมีเดชานุภาพ
ย่อมปราบไพรีทุกถิ่นฐาน
ทุกประเทศเขตขัณฑ์ที่กันดาร
ย่อมถวายบรรณาการจึงนอบนบ
กรุงศรีอยุธยาอันสมบูรณ์
เพิ่มพูนพระเกียรติขจรจบ
บริบูรณ์พูนสุขกว่าทุกภพ
จนศักราชได้ครบสองพัน
ครั้งพ้นมาถึงฝูงโลกทั้งหลาย
ก็ถึงแก่อันตรายเป็นแม่นมั่น
ด้วยไพร่ฟ้ามหากษัตริย์ไม่เปนธรรม์
จักเกิดอัศจรรย์ด้วยพิสดาร
คือดาวเดือนดินฟ้าจักอาเพศ
อุบัติเหตุจักมีทุกถิ่นฐาน
มหาเมฆจักลุกเป็นเพลิงกาล
จะเกิดนิมิตพิสดารแก่บ้านเมือง
พระคงคาจะแดงเดือดเปนเลือดนก
อกแผ่นดินจักบ้าฟ้าจักเหลือง
ทั้งผีป่าจักวิ่งเข้ามาเมือง
ผีเมืองจักวิ่งออกไพร
พระเสื้อเมืองจักเอาตัวหนี
กุลีจักเข้ามาเปนใส้
พระธรณีจักเดือดไหม้
อกพระกาลจักหม้ายเกรียมกรม
อันพุทธทำนายนี้ไม่ผิดผัน
ด้วนนิมิตอัศจรรย์ก็เห็นสม
ใช่เทศกาลร้อนก็ร้อนระงม
ใช่เทศกาลลมก็ลมพัด
ใช่เทศกาลหนาวก็หนาวพ้น
ใช่เทศกาลฝนฝนก็อุบัติ
ฝูงคนจักตายพรายพลัด
ทั้งสิงสาราสัตว์จักร้อนรน
ทั้งเทวดาบำรุงพระสาสนา
ก็จักรักษาแต่ฝ่ายอกุศล
ทั้งสัปบุรุษก็จักแพ้แก่ทรชน
มิตรตนก็จะฆ่าซึ่งความรัก
ภรรยาจักฆ่าคุณผัว
คนชั่วจักล้างผู้มีศักดิ์
อันลูกศิษย์จักสู้ครูภักดิ์
จักหารหักใหญ่ให้เปนน้อย
คนพาลจักมีอำนาจ
นักปราชญ์ก็จักตกต่ำต้อย
กระเบื้องจักเฟื่องฟูลอย
น้ำเต้าอันลอยจักถอยจม
ท่านผู้มีสกุลจะสูญเผ่า
เหล่าจัณฑาลจักเข้ามาสู่สม
ผู้มีศิลป์ก็จะเสียอารมณ์
เพราะสมัคสมาคมด้วยพาลา
พระมหากษัตริย์จักเสื่อมสีหนาท
ประเทศราษฎร์จักเสื่อมยศถา
คนอาสัจจะเลื่องลือชา
พระธรรมาจักตกลึกลับ
คนกล้าจักเสื่อมใจทหาร
จักเสื่อมสิ้นวิชาการทั้งปวงสรรพ
ผู้มีศีลก็จักถอยจากทรัพย์
สัปรุษก็จักอับซึ่งน้ำใจ
จักถอยอายุทั้งเดือนปี
ประเพณีจักแปรปรวนตามวิสัย
ทั้งพื้นแผ่นดินก็จักผอมไข้
ผลหมากรากไม้อันมีรส
ทั้งว่านยาก็จักอาเพส
จักเสื่อมคุณวิเศษทั้งปวงหมด

ทั้งจวงจันท์ผลไม้อันหอมรส
จักถอยถดไปตามประเพณี
ทั้งเข้าจักยากหมากจักแพง
ทุกสิ่งจักแจ้งถ้วนถี่
จักเกิดทรพิษมิคสัญญี
ฝูงผีจักเข้ามาปลอมปน
ทุกประเทศธานี
จักเกิดกาลกลีทุกแห่งหน
บ้านเมืองจักไร้ไพร่พล
จักกล่าวทั่วโลกหญิงชาย
จักร้อนอกสมณาประชาราษฎร์
จักเกิดเข็ญเปนอุบาทว์ทั้งหลาย
จักรบราฆ่าฟันกันวุ่นวาย
ฝูงคนจักตายลงเป็นเบือ
ทางน้ำจักแห้งเปนทางบก
บ้านเมืองจักรกเปนพงเสือ
อังสิงสาราสัตว์และเนื้อเบื้อ
จักเหลืออยู่ที่ในแผ่นดิน
อันผู้คนและสัตว์ทั้งหลาย
จักล้มตายอรทานไปทั้งสิ้น
พระกาลจักแผ้วแผ่นดิน
ให้สุดสิ้นสกุลด้วยสงคราม
ทั้งชมพูทวีปจักถอยแล้ว
จักเสื่อมรัศมีแก้วทั้งสาม
จักนับทั้งเดือนปีคืนยาม
จนครบนามศักราชได้ห้าพัน
กรุงศรีอยุธยาเกษมสุข
แสนสนุกล้ำเลิศดังเมืองสวรรค์
จักสิ้นอายุกรุงไกรพลัน
พระทรงธรรม์จึงแต่งโดยหมาย
ตามคำพระเจ้าทำนาย
พระฤาสายเห็นเหตุจึงแต่งไว้[๓๒๘]



พระพุทธรูปทรงเครื่อง
สัญลักษณ์พระจักรพรรดิราช

[๓๒๘] โครงการหนังสือมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช , คำให้การขุนหลวงหาวัด หน้า ๗๑-๗๓

คติความเชื่อกับพระนามพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา

คติความเชื่อเนื่องด้วยฐานะหน้าที่ของผู้เป็นพระมหากษัตริย์ยังเป็นที่มาของพระนามซึ่งมีความหมายแสดงถึงพระบรมเดชานุภาพและการยกย่องให้ทรงรับพระราชภาระต่างๆ ต่ออาณาประชาราษฎร์ สมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มีพระวินิจฉัย ในลายพระหัตถ์ถึงสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพไว้ว่า

... พระนามพระมหากษัตริย์ทั้งหลายเท่าที่นึกได้โดยไม่ได้สอบหนังสือก็เห็นว่า จะมาสามทาง

๑. มาทางพราหมณ์เขาตั้งถวายทางหนึ่ง เอานามเทวดามาถวายบ้าง เช่น "อินทรราชา" เปนต้น

๒. มาทางพระสงฆ์หรือราชบัณฑิตในพระพุทธศาสนาตั้งถวายทางหนึ่งอาศัยหลักทางพระพุทธศาสนา ...

๓. มาทางอาศัยเหตุในพื้นเมืองเองอีกทางหนึ่ง เช่น พระนาม "ทรงธรรม" "ปราสาททอง" เปนต้น

พระนามทุกพระนามอาจคิดกันขึ้นในเมืองเองก็มี จะจำมาแต่เมืองใกล้เคียงก็มี[๓๒๙]

ในหลายพระหัตถ์ฉบับเดียวกันได้ทรงแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับพระนาม<u>ธรรมราชา</u> ตอบพระวินิจฉัยของสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่า

... ฝ่าพระบาทตรัสแปลพระนาม "ธรรมราชา" ว่าเปนพระนามพระพุทธเจ้าทำให้เกิดสดุ้งใจรู้สึกต่อไปว่าเอาพระนามพระพุทธเจ้ามาถวายเปนพระนามพระเจ้าแผ่นดินนั้นไม่ใช่มีแต่ธรรมราชาพระนามเดียว "สรรเพชญ" "โลกนาถ" ก็เปนพระนามพระพุทธเจ้าเหมือนกัน เมื่อคิดหาเหตุว่าทำไมจึงทำดังนั้นหรือจะหลงก็เห็นว่าไม่หลง เพราะมีคำออกพระนามว่า "พระพุทธิเจ้าอยู่หัว" และมีคำกราบบังคมทูลว่า "ข้าพระพุทธเจ้า" ซ้ำยังมีคำเรียกพระราชโอรสรัชทายาทว่า "สมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า" อีกด้วย ประกอบให้เห็นว่า ถือกันว่าพระเจ้าแผ่นดินเปนองค์พระพุทธเจ้าทีเดียว เมื่อคิดดูว่าถือว่าที่ถือนั้นมูลมาแต่ไหน ก็เห็นว่ามาได้ทางเดียวแต่ถือว่า พระเจ้าแผ่นดินนั้นเปนองค์บรมโพธิสัตว์ อันจะได้ตรัสเปนพระพุทธเจ้าในภายหน้า เสด็จจุติลงมาเสวยพระชาติเปนพระมหากษัตริย์...[๓๓๐]

คำอธิบายพระนามพระมหากษัตริย์ตามราชประเพณีแต่โบราณนี้ สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงพระวินิจฉัย พระนามพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงศรีอยุธยาไว้ว่า มีวิธีเรียก ๕ อย่างต่างกัน คือ

๑. <u>พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ</u> นั้นตามพระราชประเพณีอันมีมาแต่โบราณเมื่อจะทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ขึ้นผ่านพิภพ สมณพราหมณาจารย์ และเสนาพฤฒามาตย์ที่เป็นผู้ใหญ่ในบ้านเมืองประชุมปรึกษากันถวายพระนามพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น จารึกลงในแผ่นทองถวาย เมื่อทำพิธีราชาภิเษก มักเป็นพระนามที่สร้อยยาวมาก

---

[๓๒๙] สาส์นสมเด็จเล่ม ๗ หน้า ๑๗๔

[๓๓๐] อ้างถึงแล้วในหน้า ๑๗๘

๒. พระนามพิเศษที่ถวายพระเกียรติยศนั้น คือ ถ้าในแผ่นดินของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด มีเหตุการณ์เกิดขึ้นอันเปนพระเกียรติยศพิเศษ จึงถวายพระนามพิเศษเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น เช่นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดได้ช้างเผือกมาสู่พระบารมี จึงถวายพระนามพระเจ้าแผ่นดินนั้นว่า "พระเจ้าช้างเผือก" นี้เปนต้น... มาในชั้นกรุงศรีอยุธยาข้าพเจ้าเห็นว่าพระเจ้าแผ่นดินที่เรียกในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ดี สมเด็จพระจักรพรรดิก็ดี พระเจ้าทรงธรรมก็ดี พระเจ้าปราสาททองก็ดี พระนารายณ์ก็ดี เหล่านี้น่าจะเป็นพระนามถวายพิเศษ .....

๓. พระนามพระเจ้าแผ่นดินที่เรียกในเวลาเสด็จดำรงพระชนม์อยู่นั้น มักเรียกเหมือนกันทุกพระองค์ คือผู้ที่เป็นข้าขอบขัณฑสีมา ก็เรียกพระเจ้าแผ่นดินของตนว่าขุนหลวงหรือพระเป็นเจ้า หรืออย่างที่เราเรียกว่าพระเจ้าอยู่หัว มิได้ออกพระนามเฉพาะพระองค์ ถ้าชาวเมืองอื่นก็มักจะเรียกนามตามเมืองที่พระเจ้าแผ่นดินนั้นๆ ครองดังเช่น เรียกว่า พระเจ้าอู่ทอง พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ... บางทีก็เรียกตามพระนามเดิมของพระเจ้าแผ่นดินนั้นๆ เช่นเรียกว่า พระร่วง พระยาอู่ ... พระนามที่เรียกตามเมืองหรือตามพระนามเดิมอย่างนี้ล้วนเป็นคำของพวกเมืองอื่น

๔. พระนามที่ปากตลาดเรียกเมื่อเวลาล่วงรัชกาลแล้วนั้น ดังเช่นเรียกว่า ขุนหลวงเพทราชา ขุนหลวงเสือ ขุนหลวงท้ายสระ ขุนหลวงทรงปลา เป็นต้น ตลอดจนขุนหลวงบรมโกศ ขุนหลวงหาวัด และพระที่นั่งสุริยามรินทร เกิดแต่ไม่รู้ว่าพระนามพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นๆ ที่ล่วงรัชกาลแล้ว พระองค์ใดเรียกพระนามในรัชกาลว่าอย่างไร ราษฎรก็เรียกเอาตามที่สำเนียกกำหนดกัน ดังเช่นว่า ขุนหลวงเพทราชาก็เพราะได้เป็นที่พระเพทราชาอยู่เมื่อก่อนได้ราชสมบัติ เรียกว่าขุนหลวงเสือ ก็เพราะพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นร้ายกาจ เรียกว่าขุนหลวงท้ายสระก็เพราะเสด็จอยู่ข้างพระที่นั่งข้างท้ายสระ เรียกว่าขุนหลวงทรงปลาก็เพราะพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นชอบทรงตกปลา พระนามที่เรียกขุนหลวงบรมโกศนั้น เป็นพระนามที่มักเรียกพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่พึ่งสวรรคตล่วงไปแล้วทุกพระองค์ อย่างเราเรียกกันว่าในพระโกศนี้เอง สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หลังในกรุงศรีอยุธยาที่ได้ทรงพระโกศ) คนคงเรียกกันว่า พระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศหรือในพระโกศมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว ส่วนขุนหลวงหาวัดนั้นพระนามเดิมที่เรียกในราชการว่า เจ้าฟ้าอุทุมพร ได้เป็นกรมขุนพรพินิต เมื่อเสวยราชย์อยู่ในราชสมบัติไม่ช้าก็สละราชสมบัติออกทรงผนวช คนทั้งหลายจึงเรียก ขุนหลวงหาวัด หมายความว่าพระเจ้าแผ่นดินที่อยู่วัดมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา ส่วนพระที่นั่งสุริยามรินทรนั้น ครั้งกรุงเก่าคงเรียกกันเพียงว่า ขุนหลวงหรือพระเจ้าอยู่หัว เพราะเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่เสวยราชย์พระองค์หลังที่สุด มาเรียกพระนามอื่นตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี เรียกว่าขุนหลวงพระที่นั่งสุริยามรินทร์ เพราะเสด็จอยู่ที่พระที่นั่งนั้น ครั้งถึงพระเจ้ากรุงธนบุรีเอง ต่อมาชั้นหลังเรียกกันว่าขุนหลวงตากด้วย เหตุได้เป็นผู้ว่าราชการเมืองตากครั้งกรุงศรีอยุธยา .....

๕. พระนามที่เรียกในราชการเมื่อล่วงรัชกาลไปแล้ว เกิดแต่ความจำเป็นที่จะต้องเรียกพระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลก่อนๆ ให้ปรากฏพระนามผิดกัน เพราะพระนามตามพระสุพรรณบัฏมักจะเหมือนกันโดยมากจึงต้องสมมติพระนามขึ้นสำหรับเรียกเฉพาะพระองค์...

พระนามพระเจ้าแผ่นดินที่ล่วงรัชกาลไปแล้วซึ่งสมมติเรียกในราชการครั้งกรุงศรีอยุธยา เรียกตามต้นพระนามในพระสุพรรณบัฏบ้าง เรียกตามพระนามพิเศษบ้าง แต่โดยมากนั้นเรียกตามพระนามเดิมที่ปรากฏแก่คนทั้งหลายเมื่อก่อนพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นๆ ได้ผ่านพิภพยกตัวอย่างดังพระนามพระเจ้าแผ่นดินที่เรียกว่า <u>พระราเมศวร</u> <u>พระมหินทร</u> <u>พระนเรศวร</u> <u>พระเอกาทศรถ</u> <u>พระรัษฎา</u> <u>พระยอดฟ้า</u> <u>พระเชษฐา</u> <u>พระอาทิตยวงศ์</u> <u>เจ้าทองจันทน์</u> <u>เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์</u> <u>เจ้าฟ้าไชย</u> เหล่านี้เป็นพระนามแต่ครั้งยังเป็นลูกหลวงทั้งนั้น พระนามที่เรียกว่า พระบรมเดชา <u>พระอินทราชา</u> <u>พระไชยราชา</u> <u>พระมหาธรรมราชา</u> <u>พระศรีสุธรรมราชา</u> เหล่านี้บรรดาที่ใช้คำว่าราชาไว้ท้าย ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นพระนามสำหรับเจ้าครองเมือง[๓๓๑]

คติความเชื่อเนื่องด้วยพระมหากษัตริย์นับแต่สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา ในฐานะ <u>ธรรมราชา</u> ผู้ทรงทนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง และ<u>สมมติเทวราช</u> ผู้มีพระบรมราชโองการเป็นคำสั่งอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสะท้อนอยู่ในพระราชกรณียกิจและราชประเพณีในราชสำนักโดยเฉพาะพระราชพิธีราชาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ รวมทั้งวัฒนธรรมที่แวดล้อมพระมหากษัตริย์นี้ได้สืบเนื่องมาจนสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง ราชวงศ์สุดท้ายก่อนสุดสิ้นกรุงศรีอยุธยา

ที่สำคัญคือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนาพระบรมราชวงศ์จักรี ณ กรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีแต่ครั้งสมัยอยุธยาตอนปลายโดยเฉพาะแบบอย่างการพระราชพิธีราชาภิเษกไว้ นับว่าการพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงได้ปรากฏภาพที่ชัดเจนอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้เอง

[๓๓๑] ดำรงราชานุภาพ , สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชุมนุมพระนิพนธ์ฯ หน้า ๓๕๖-๓๖๑

พระมหากษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง การเสด็จขึ้นครองราชสมบัติและการราชาภิเษก (พ.ศ. ๒๒๓๑ – ๒๓๑๐)

ในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงมีพระมหากษัตริย์ ๖ พระองค์ทรงปกครองกรุงศรีอยุธยาในช่วงสุดท้ายนาน ๗๙ ปี ซึ่งมีสาเหตุหลายประการที่นำไปสู่การล่มสลายของบ้านเมือง แต่เมื่อมีการศึกษาพิจารณาหลักฐานต่างๆ ประมวลเข้าด้วยกันแล้วพบว่า กลับเป็นช่วงหนึ่งที่กรุงศรีอยุธยามีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและศิลปวัฒนธรรมเป็นมรดกตกทอดสู่ราชธานีใหม่ทั้งกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์

กล่าวเฉพาะการเสด็จขึ้นครองราชสมบัติและการราชาภิเษกของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง ซึ่งมักมีความไม่ปกติเมื่อเปลี่ยนแผ่นดิน มีผลต่อการประกอบการพระราชพิธีราชาภิเษกด้วย ดังนี้



รูปจำลองพระที่นั่งสำคัญของพระราชวังหลวงกรุงศรีอยุธยา

๑. <u>สมเด็จพระเพทราชาโปรดให้ประกอบพระราชพิธีตามที่จัดในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง</u>

สมเด็จพระเพทราชา ทรงเป็นต้นราชวงศ์บ้านพลูหลวง เดิมมีตำแหน่งจางวางกรมช้าง และมีนิเวศสถานเดิมอยู่ที่บ้านพลูหลวงแขวงเมืองสุพรรณบุรี เป็นผู้ชำนาญในศิลปศาสตร์ขี่ช้าง ได้ทำราชการศึกสงครามตามเสด็จในการทัพสมเด็จพระนารายณ์มหาราชหลายครั้ง เช่น สงครามเมืองเชียงใหม่ ตามเสด็จเมื่อ

แปรพระราชฐานไปประทับ ณ เมืองลพบุรี เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระประชวรสวรรคต ได้ยึดอำนาจปราบดาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติในพ.ศ. ๒๒๓๑

พระนามเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชวินิจฉัยในพระราชนิพนธ์ พระราชกรัณยานุสรว่า เพทราชาเป็นชื่อจางวางกรมช้าง ขุนหลวงหาวัดจึงทรงใช้พระนาม ธาดาธิเบศร์ หมายถึงพระพรหมเป็นใหญ่ในเวท พระนามจารึกในพระสุพรรณบัตรตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารคือ สมเด็จพระมหาบุรุษวิสุทธิเดชอุดม

การพระราชพิธีราชาภิเษกสมเด็จพระเพทราชานั้น โปรดให้ใช้แบบอย่างครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีความในพระราชพงศาวดารว่า

... ครั้งถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก เพลาเช้า ๔ นาฬิกา ๔ บาท ได้มหามงคลสวัสดีอุดมฤกษ์ พร้อมด้วยท้าวพระยาสามนตราชเสนาบดี มนตรีลูกขุนข้าทูลละลองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งหลายประชุมกัน ณ พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท กระทำพระราชพิธีปราบดาภิเษกอัญเชิญสมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นผ่านพิภพสวรรยาธิปัตถวัลยราชย์ ณ กรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา โดยโบราณราชประเพณี และการพระราชพิธีปราบดาภิเษกทั้งปวงนั้น <u>เหมือนครั้งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปราสาททอง</u> ...

มีพระราชดำรัสให้มีการมหรสพสมโภชพระนครสามวันแล้วๆ ทรงพระกรุณาให้ตกแต่งสถลมารควิถีรอบพระนคร ปักราชวัติฉัตรเบญจรงค์ ธงชัยธงปฎากเป็นระยะกันไป แล้วสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงเครื่องสิริราชวิภูษนาภรณ์แล้วเสร็จ เสด็จทรงพระราชยาน อลังการด้วยเครื่องสูงไสว ไพโรจน์ด้วยปี่กลองชนะแตรสังข์ คับคั่งด้วยพลแห่แหนแน่นอนันต์เป็นขนัด โดยกระบวนพยุหยาตราหน้าหลังฝรั่งพร้อมเสร็จ ก็เสด็จประทักษิณเลียบพระนครแล้วเสร็จ ก็เสด็จกลับคืนยังพระราชวัง...[๓๓๒]

การที่สมเด็จพระเพทราชาโปรดให้ทำการพระราชพิธีราชาภิเษกเหมือนครั้งสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สันนิษฐานว่า น่าจะได้เห็นการพระราชพิธีมาก่อน แล้วทรงเลื่อมใสว่ามีความเพียบพร้อมสมบูรณ์ และมีประเด็นที่น่าคิดคือ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเคยดำรงตำแหน่งข้าราชการชั้นสูงเป็นถึงเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ เช่นเดียวกับที่พระองค์ทรงรับราชการเป็นจางวางกรมช้างมาก่อน

[๓๓๒] ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๒ เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของ บริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน หน้า ๒๖๑




พระมหากษัตริย์ประทับพระราชอาสน์ มีเจ้าพนักงานเชิญเครื่องราชูปโภค

เนื่องจากไม่มีรายละเอียดการพระราชพิธีราชาภิเษก เมื่อสมเด็จพระเพทราชาทรงปราบดาภิเษก จึงนำลักษณะการพระราชพิธีราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าปราสาททองซึ่งเป็นแบบอย่างแก่ต้นราชวงศ์บ้านพลูหลวง ดังมีหลักฐานในพระราชพงศาวดารดังนี้

<u>การเตรียมพระราชพิธี</u>

- เสนาพฤฒามาตย์ราชปโรหิตทวิชาจารย์ พระโหราธิบดีหาฤกษ์

<u>มณฑลพระราชพิธี</u>

- ตั้งการพระราชพิธี ณ <u>พระที่นั่งมังคลาภิเษกมหาปราสาท</u>

- พระราชอาสน์ “สุวรรณบัลลังก์รัตนราชาอาสน์” ลาดด้วย<u>หนังราชสีห์</u>

- เครื่องสูงประกอบด้วยมหาเศวตฉัตร เครื่องอภิรุมชุมสาย จามร กลดกลิ้ง กรรชิง บังแทรก บังสูริย์ บวรมยุรฉัตร วาลวิชนี พร้อมด้วยพระยาคชสาร พระยาอัศวราช

<u>ลำดับการพิธี</u>

<u>วันแรก</u>

- สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปราสาททองเสด็จโดยพระราชยานขึ้นอัฒจันทร์พระที่นั่งมังคลาภิเษกมหาปราสาท

- พระราชครูทั้ง ๔ เป่ามหาสังข์ทักษิณาวรรต ประโคมแตรสังข์ ดุริยดนตรี ตีอินทเภรี ครั้งแรก เสด็จหน้าฆ้องชัยชำระพระบาท

- พระยาธรรมาธิบดีลั่นฆ้องชัยประโคมแตรสังข์ดุริยดนตรีตีอินทเภรี ครั้งที่สอง เสด็จขึ้นพระที่นั่งมังคลาภิเษกมหาปราสาทเหนือพระราชบัลลังก์

- ทวิชาจารย์เป่ามหาสังข์ครั้งที่สาม สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะสวดพระพุทธมนต์ถวายชัย พระมหาราชครูปโรหิตาสุภาวดีศรีพิชาจารย์ โอมอ่านอิศวรเวทวิษณุมนต์ถวายชัย ถวายพุทธาภิเษก

- เสด็จออกสีหบัญชรพระที่นั่งมังคลาภิเษก

- ท้าวพระยาสามนตราช ราชตระกูล พฤฒามาตย์มุขมนตรีถวายบังคม

- สมโภชเลี้ยงลูกขุน

วันที่สอง

- เสด็จออกขุนนางปูบำเหน็จข้าราชการ ขุนนางพร้อมเครื่องยศ

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองยังโปรดให้จัดพระราชพิธีอินทราภิเษก ซึ่งเป็นพระราชพิธีใหญ่ที่พระมหากษัตริย์ประกาศพระองค์เป็นพระราชาธิราช และโปรดให้มีพระราชพิธีลบศักราชเพื่อแก้กลียุคให้เป็นทวาบวรยุคตามความเชื่อเรื่องศาสนาอันตรธานด้วย

๒. สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ หรือสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี หรือ พระพุทธเจ้าเสือ

การออกพระนามพระมหากษัตริย์พระองค์นี้มีต่างกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวินิจฉัยในพระราชกรัณยานุสรว่า พระนามสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี เมื่อราชาภิเษกเป็นนิมิตรว่าแสงสว่างไปทั่วทั้งปราสาท แต่ที่จริงเป็นคำเรียกให้เพราะขึ้นสมควรกับที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระนามพระพุทธเจ้าเสือ เป็นพระนามที่คนทั้งปวงเรียกตามที่กลัวหรือที่ชัง เพราะในพงศาวดารว่า ทรงดุร้าย ส่วนพระนามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ ทรงเห็นว่าใช้นามอย่างเช่นพระเจ้าอยู่หัวปราสาททอง

เมื่อสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาเนื่องจากทรงมีเหตุให้ไม่ทรงวางพระทัยกรมพระราชวังบวร คือ พระเจ้าเสือ ทรงเปลี่ยนพระทัยจะมอบราชสมบัติให้แก่เจ้าพิไชยสุรินทร์ พระราชนัดดา ดังนั้นเมื่อพระเจ้าเสือทรงรับพระราชสมบัติแล้ว จึงโปรดให้มีการพระราชพิธีราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียร โดยสังเขป ตามที่พระราชพงศาวดารพรรณนาไว้ตามลำดับ คือ

- โปรดให้ท้าวพระยาข้าทูลละอองธุลีพระบาท ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาถวายสาบานตามโบราณราชประเพณี

- ท้าวพระยาเสนาบดี ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายทหารพลเรือน พระสงฆ์ราชาคณะคามวาสีอรัญวาสี ชีพราหมณาจารย์ประชุมพร้อมกัน ณ พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท อัญเชิญเสด็จขึ้นราชาภิเษก

- ถวายเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ สำหรับพระมหากษัตราธิราชเจ้า

- ประเวศพระราชมณเฑียรแล้วประทับ ณ พระที่นั่งสุริยามรินทร์

การราชาภิเษกพระเจ้าเสือข้างต้นนี้ มีสาระสำคัญตามโบราณราชประเพณี คือ การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเมื่อเปลี่ยนแผ่นดิน ประกอบพระราชพิธี ณ พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท และการทูลเกล้าฯถวายเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ การเฉลิมพระราชมณเฑียรซึ่งไม่มีรายละเอียดที่ชัดเจนในลำดับขั้นตอนของพระราชพิธี

๓. สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ สมเด็จพระภูมินทราชา หรือพระเจ้าท้ายสระ

พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่ ๓ ของราชวงศ์บ้านพลูหลวง มีพระนามตามพระอุปนิสัยของพระจริยวัตร และที่จารึกในพระสุพรรณบัฏตามพระราชวินิจฉัยในพระราชนิพนธ์ “พระราชกรัณยานุสร” ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระนามภูมินทราชา นั้นบ้างก็เรียก พระบรรยงก์รัตนาสน์

พระราชพงศาวดารเรียก พระพุทธเจ้าอยู่หัวท้ายสระ เพราะประทับพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ข้างท้ายสระ และยังมีพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏซึ่งทรงแน่พระทัยตามหลักฐานในจารึกวัดปากโมกข์ (ป่าโมกข์) ว่า สมเด็จพระสรรเพชญ์

พระเจ้าท้ายสระทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระพุทธเจ้าเสือ ทรงรับราชสมบัติตามราชประเพณี การพระราชพิธีราชาภิเษกในพระราชพงศาวดารพรรณนาความเช่นเดียวกับการราชาภิเษกพระพุทธเจ้าเสือ ต่างแต่เพียงทรงเฉลิมพระราชมณเฑียร ณ พระที่นั่งบรรยงค์รัตนาสน์ ส่วนพระพุทธเจ้าเสือทรงเฉลิมพระราชมณเฑียร ณ พระที่นั่งสุริยามรินทร์

๔. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ หรือพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

พระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ และพระเจ้าบรมโกศ มีพระราชวินิจฉัยในพระราชกรัณยานุสร ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ควรศึกษายิ่งว่า พระนามพระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ถูกต้องดีอยู่แล้ว เพราะสอดคล้องกับเหตุการณ์เมื่อทรงครองราชย์ว่าเกิดศึกกลางพระนครกับพระราชโอรสพระเจ้าท้ายสระพระเชษฐาธิราช จึงใช้พระนามให้ผิดกับพระเชษฐาธิราชว่าสมเด็จพระบรมราชาคล้ายกับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑

ส่วนพระนาม พระบรมโกศนั้น ทรงอธิบายว่า เป็นคำราษฎรเรียกพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ เพราะหลังจากเสด็จสวรรคต พระราชโอรสสองพระองค์ก็ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อมา นอกจากนี้ยังทรงพระวินิจฉัยว่า หลังจากเสียกรุง ข้าราชการเก่าๆ ประชุมกันตั้งบ้านเมืองล้วนเป็นข้าราชการในพระบรมโกศและพระราชโอรสในพระบรมโกศ คำที่เรียกว่าในพระบรมโกศจึงเรียกต่อมา แต่พระนามในพระสุพรรณบัฏ คือ พระบรมราชาธิราช เนื่องจากเหตุการณ์เมื่อพระเจ้าบรมโกศจะทรงขึ้นครองราชสมบัติมีการสู้รบกับเจ้าฟ้าอภัย การพระราชพิธีราชาภิเษกของพระองค์จึงมิได้จัดขึ้น ณ พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท ในพระราชวังหลวงตามราชประเพณีแต่โปรดให้จัดขึ้นที่พระราชวังบวรสถานมงคล หรือวังหน้าโดยไม่มีรายละเอียดแต่อย่างใดความในพระราชพงศาวดารมีดังนี้

... ลุศักราชได้ ๒๐๙๕ ปีฉลู เบญจศก ณ เดือน ๕ นั้น ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงมีเสนาบดีเป็นประธาน กับทั้งสมเด็จพระสังฆราชราชาคณะประชุมพร้อมกัน ถึงวันศุภวารดิถีพิชัยมงคลมหามุหุตฤกษ์จึงกระทำพิธีปราบดาภิเษก อัญเชิญสมเด็จพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรเสด็จขึ้นผ่านพิภพมไหสวรรยาธิปัตถวัลยราชสมบัติ ณ พระที่นั่งวิมานรัตยา ในพระราชวังบวรสถานฝ่ายหน้า...[๓๓๓]

มีข้อสังเกตเกี่ยวกับการราชาภิเษกอย่างรวบรัดในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศว่า มีแต่การเสด็จขึ้นตั่งกลาง แวดล้อมด้วยตั่งใหญ่น้อย ๘ ทิศ พราหมณ์ถวายน้ำพระมหาสังข์ ถวายราชสมบัติ ถวายเมือง ถวายเวทมนตร์ แล้วถวายชัย แต่ไม่มีการตั้งพระที่นั่งภัทรบิฐ และไม่ถวายเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ ซึ่งดู

[๓๓๓] พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตเลขา เล่ม ๒ , หน้า ๑๑๐

เหมือนว่าเป็นการพระราชพิธีที่ไม่ครบถ้วนตามโบราณราชประเพณี ทั้งนี้การไม่ถวายเครื่องเบญจราช-กกุธภัณฑ์ อาจเป็นเพราะมีเครื่องไม่ครบ เพราะเมื่อครั้งที่มีการสู้รบกับเจ้าฟ้าอภัย เจ้าฟ้าปรเมศร์ เจ้าฟ้าสอง พระองค์พ่ายแพ้ได้นำพระขรรค์ชัยศรี พระธำมรงค์ และเงินในท้องพระคลังหนีไป ระหว่างทางได้ทรงทิ้ง พระแสงขรรค์ชัยศรี ลงในแม่น้ำสูญไป โปรดให้งมก็หาไม่พบ

อย่างไรก็ดีในภายหลังมีข้อมูลการตั้งแต่งพระแท่นราชบัลลังก์ พร้อมด้วยเครื่องขัตติย-ราชูปโภค เพื่อสำแดงถึงพระราชอิสริยยศเมื่อครั้งทรงรับคณะราชทูตจากลังกาทวีปซึ่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีและขอสมณทูตไปทำพิธีอุปสมบทแก่พระสงฆ์ลังกา ซึ่งนับเป็นเหตุการณ์สำคัญในรัชสมัย

การรับแขกเมืองครั้งนั้นมีการตกแต่งบ้านเมืองให้งามสะอาดตา ป่าวร้องให้ทำทาง ให้พ่อค้ามาตั้งร้านขายของซื้อขายตามถนนหนทางที่แขกเมืองมาเข้าเฝ้า รวมทั้งให้นำช้างลงน้ำทุกประตูเมืองตามรายทางเพื่อ “อวดแขกเมือง” ด้วย

ในส่วนของการตั้งแต่งพระที่นั่งเพื่อรับแขกเมืองเข้าเฝ้าฯ ซึ่งน่าจะมีความสมบูรณ์ครบถ้วนตามอย่างที่ควรจะได้จัดในพระราชพิธีราชาภิเษกแต่มีเหตุขัดข้องนั้น มีหลักฐานพรรณนาอยู่ใน คำให้การขุนหลวงหาวัด หรือ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ดังนี้

... หน้าฉานซ้ายขวานั้นตั้งเศวตฉัตร อันคันนั้นหุ้มทองประดับ อันยอดและกำพูขอบระบายนั้นทอง จึงตั้งตรงหน้าฉานซ้าย ๔ คัน ขวา ๔ คัน

แล้วรองลงมาถึงมยุรฉัตรตั้งซ้าย ๔ แถว ขวา ๔ แถว

แต่บรรดาเครื่องสูงนั้นคือจามร บังสูริย์ อภิรุม พัชนี อันเครื่องสูงเหล่านี้ ล้วนทองประดับทั้งสิ้น จึงตั้งตรงหน้าฉาน ซ้าย ๔ แถว ขวา ๔ แถว

... ข้างบนพระที่นั้นมีเครื่องราชาอุปโภค มีพานพระขันหมาก ๒ ชั้น เชิงครุฑถมราชาวดีประดับ ซ้าย ๔ ขวา ๔

แล้วมีพานพระสุพรรณศรี ทั้งพระสุพรรณราช พระคันทีทองประดับ พระเต้าครอบทองประดับ จึงตั้งซ้าย ๔ แถว ขวา ๔ แถว

แล้วจึงตั้งเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕ คือ พระมหามงกุฎ พระแสงขรรค์ ธารพระกรฉลองพระบาท

ทั้งเครื่องพระมหาพิไชยสงครามทั้ง ๕ คือ พระมาลา ศร พระแสงง้าว พระแสงหอก พระแสงขอ เป็น ๕ สิ่งด้วยกัน จึงตั้งซ้ายขวา...[๓๓๔]

๕. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (เจ้าฟ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิต)

เจ้าฟ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิต ทรงดำรงพระราชอิสริยยศ กรมพระราชวังบวรต่อจากเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร พระมหาอุปราชซึ่งทิวงคตไปก่อน หลังจากพระเจ้าบรมโกศเสด็จสวรรคตจึงได้ทรงครองราชย์

[๓๓๔] มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช , คำให้การขุนหลวงหาวัด หน้า ๙๒,๙๕

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิเคราะห์เกี่ยวกับระยะเวลาที่ครองราชสมบัติซึ่งมีความแตกต่างกัน ระหว่างพระราชพงศาวดารพิสดารกับพงศาวดารย่อว่า...

... ใครจะถืออย่างไรจะเชื่ออย่างไรก็ตามใจ ถ้าอยู่ ๑๐ วันแล้วคงไม่ได้ปราบดาภิเษก พระนามคงไม่ได้จารึกในพระสุพรรณบัฏ ตกลงเป็นเจ้าฟ้าดอกมะเดื่ออุทุมพรกรมขุนพรพินิตอยู่ตามเดิม ถ้าจะเชื่อข้างพระราชพงศาวดารพิสดารว่าได้ทำการปราบดาภิเษก ก็คงจะมีพระนามถ้าท่านจะมีพระนามจะทายว่าพระนามใด ก็เห็นว่าจะต้องทายว่า เหมือนสมเด็จพระราชบิดาเพราะไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร เพราะแต่ก่อนมา ถ้าจะมีนามแปลกประหลาดออกไป คงจะต้องกล่าวนามนั้นในพระราชพงศาวดารทุกที ถ้าเห็นว่าเหมือนสมเด็จพระราชบิดา แล้วคงเป็นบรมราชาธิราชที่ ๔ ภายหลังออกทรงผนวช รายฎรจึงเรียกว่า ขุนหลวงหาวัด...[๓๓๕]

รัชสมัยที่เจ้าฟ้าอุทุมพรครองราชย์นั้นน่าเชื่อถือได้ว่าน่าจะมีช่วงเวลาพอประมาณ พระราชวินิจฉัยว่าน่าจะมากกว่า ๑๐ วัน เพราะมีหลักฐานสมัยรัชกาลที่ ๑ ในจุลศักราช ๑๑๔๕ เจ้าพระยาเพ็ชรพิไชย เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี พระยาราชสงคราม พระยาอุไทยมนตรี ได้ร่วมกันศึกษาลักษณะการพระราชพิธีราชาภิเษกครั้งในหลวงวัดประดู่ไว้สำหรับหอหลวง แบบแผนการราชาภิเษกครั้งกรุงศรีอยุธยาตามที่จำได้ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อจัดการพระราชพิธีราชาภิเษก หลังจากการสถาปนาพระนครแล้วเสร็จสมบูรณ์ มีรายละเอียดดังนี้

การราชาภิเษกครั้งในหลวงวัดประดู่สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิตจากการสอบค้นในสมัยรัชกาลที่ ๑

การเตรียมการ

มณฑลพระราชพิธี

- ตั้งเตียงแว่นฟ้ามีเสาสี่เสา มีเพดาน บนพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท มีพิธีสงฆ์ พิธีพราหมณ์ พระสังฆราชจุดเทียนชัย ในหลวงทรงจุดเทียนราว
- พระพุทธรูปสำคัญเชิญตั้งในมณฑลพิธี มีพระไชย พระชันษา และพระมนต์พิเศษ
- เครื่องพระมุรธาภิเษก ได้แก่ พระเต้าเงิน พระเต้าทอง พระเต้านาก พระเต้าสัมฤทธิ์ พระนพ พระมหาสังข์ทักขิณาวัฏ พระเต้าเบญจคัพย์มีพระยันต์รองห้า
- เครื่องสูงได้แก่ พระเสมาธิปัตร พระฉัตรชัย พระเกาวผ้าย (พระเกาวพ่าห์) พระมหาธงชัย กระบี่ธุช
- พระแสงสำคัญและเครื่องพระพิชัยสงคราม มีพระแสงง้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย พระแสงขอตีช้างล้ม พระมาลาเบี่ยง ฉลองพระองค์เกราะ ฉลองพระองค์นวม พระแสงปืนคาบชุดข้ามแม่น้ำสะโตง พระแสงหอกชัย พระแสงของ้าว พระแสงดาบเชลย พระแสงเขนมีดาบ พระแสงจักร พระแสงตรีศูล พระแสงเกาทัณฑ์

[๓๓๕] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระบาทสมเด็จพระ. พระราชกรัณยานุสร, หน้า ๗๒-๗๓

- พระเครื่องต้น มีหีบพระธำมรงค์ พระมหาสังวาลพราหมณ์สร้อยอ่อน

- ชีพ่อพราหมณ์ตั้งพระอิศวร พระอุมาภัควดี พระนารายณ์ พระลักษมี (ทำพิธีพราหมณ์ ๓ วัน)

<u>โรงพระกระยาสนาน</u>

- ปลูกที่ข้างพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท เป็นพระมณฑปหุ้มผ้าขาว เพดานผ้าขาว ม่านขาว มีนาคช่อห้อยช่อตั้ง มีใบโพธิ์ห้อย มีดอกจำปาทองห้อย

- ราชวัตรมีฉัตรธง ฉัตรเงิน ฉัตรทอง ฉัตรนาก ฉัตรเบญจรงค์ ต้นกล้วย ต้นอ้อย ดอกหมาก ดอกมะพร้าวประดับ

- เตียงลาดเสื่ออ่อน ผ้าขาวปูบนเสื่ออ่อน ถาดทองแดงปากกว้างสามศอกตั้งบนผ้าขาว

<u>ลำดับการพระราชพิธี</u> มีขั้นตอนดังนี้

- ตั้งการพระราชพิธีสามวันแรก ทรงฉลองพระองค์กรองทอง พระภูษาลายพื้นขาว พระมาลาพระเส้าสูงสีกุหร่า ทรงพระมหามงคลไปทรงฟังสวดเวลาบ่ายทั้งสามวัน

- วันราชาภิเษก เสด็จไปทรงศีลเวลาเช้า ทรงประเคนสำหรับพระสงฆ์

- เสด็จลงไปโรงพระกระยาสนาน พระมหาราชครูเชิญเสด็จ ทรงเสื้อถอด ทรงผ้าถอด พราหมณ์เชิญพระไชยนำเสด็จ พระสงฆ์คอยพระฤกษ์

- ได้พระฤกษ์โหรชักกล่อม ชาวพระภูษามาลาถวายเครื่องพระมุรธาภิเษก หลั่งน้ำสหัสธารา

- พระสงฆ์ราชาคณะ อธิการฝ่ายสมถะรดน้ำในพระเต้าเงิน พระเต้าทอง พระเต้านาก พระเต้าสัมฤทธิ์

- พราหมณ์ถวายน้ำพระกลศ น้ำพระสังข์

- ทรงสะเดาะพระเคราะห์แล้วทรงพระภูษาลายพื้นแดง ฉลองพระองค์กรองทอง เสด็จขึ้นบนพระที่นั่ง เสด็จขึ้นนั่งบนตั่งผันพระพักตร์ไปทิศอีสาน ตั่งไม้มะเดื่อกว้างจัตุรัสศอกคืบ ปูผ้าขาวโรยแป้ง วางหญ้าคาผ้าขาวปกบน มีตั่งน้อย ๘ ทิศตั้งพระอัฐทิศ ตั้งกลศ ตั้งสังข์

- พราหมณ์ถวายน้ำพระมหาสังข์ทักขิณาวัฏ ทรงรับด้วยพระหัตถ์ สรงพระพักตร์แล้วเสวยหน่อยหนึ่ง

- พราหมณ์ถวายราชสมบัติ ถวายเวท ถวายมนตร์ ถวายชัย

- ผันพระองค์ ไปรอบทั้ง ๘ ทิศ แล้วเสด็จขึ้นบนพระภัทรบิฐซึ่งมีผ้าขาวปูโรยแป้งวางหญ้าคาแล้วปูแผ่นทองที่เขียนรูปราชสีห์ด้วยชาดหรคุณปกบนผ้าขาว

- พราหมณ์ถวายพระสุพรรณบัฏ พระมหาสังวาลสร้อยอ่อน พระเศวตฉัตร ผ้ารัตตกัมพล พระมหามงกุฎ พระขรรค์ชัยศรี ฉลองพระบาท พระแสงอัษฎาวุธ คือ พระแสงปืน พระแสงหอกชัย พระแสงดาบเชลย พระแสงของ้าว พระแสงจักร พระแสงตรีศูล พระแสงเขน พระแสงเกาทัณฑ์

- พราหมณ์ถวายชัย ถวายพร แล้วมีรับสั่งแก่พระมหาราชครูผู้ใหญ่ว่า “พรรณพฤกษาและสิ่งของทั้งปวงซึ่งมีในแผ่นดิน ทั่วขอบเขตแดนพระนครซึ่งหาเจ้าของหวงแหนมิได้นั้น ตามแต่สมณชีพราหมณ์ และอาณาประชาราษฎรจะปรารถนาเถิด”

- พระมหาราชครูผู้ใหญ่รับพระราชโองการเป็นฤกษ์

- ทรงโปรยดอกพิกุลเงิน พิกุลทอง

- พราหมณ์เป่าพระมหาสังข์ ตีฆ้องชัย กลองอินทรเภรี ประโคมมโหระทึก แตรสังข์ มโหรีขับไม้ ประโคมแล้วเสด็จไปทรงเครื่อง ชาวพระภูษามาลาถวายพระสนับเพลาเชิงงอนสองชั้น พระภูษาริ้ววระยี่จีบโจงโยคี รัดพระองค์หนามขนุน ฉลองพระองค์พระกรน้อย ทรงฉลองพระองค์สีย่นนอก รัดพระองค์แครง เหน็บพระแสงกั้นหยั่นพู่นิล ทรงพระธำมรงค์พลอยต่างกัน ทรงพระชฎาพระเกี้ยวแหวนแดง

- มหาดเล็กถวายพระแสงใจเพชร ฉลองพระบาท เสด็จขึ้นพระราชยานแห่เครื่องสูงเป็นกระบวนไปที่ประทับ (น่าจะเป็นการเฉลิมพระราชมณเฑียร)

๖. <u>สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (พระที่นั่งสุริยามรินทร์)</u>

เมื่อเจ้าฟ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิตทรงตระหนักในพระราชหฤทัยว่า เจ้าฟ้าเอกทัศกรมขุนอนุรักษ์มนตรี ทรงปรารถนาพระราชสมบัติแสดงให้ประจักษ์โดยเสด็จไปประทับ ณ พระที่นั่งสุริยามรินทร์ จึงทรงยอมถวายราชสมบัติแก่พระเชษฐาธิราช แล้วทรงออกผนวชตามเดิม เสด็จประทับ ณ วัดประดู่ ซึ่งเป็นที่มาของพระนามขุนหลวงวัดประดู่ ขุนหลวงหาวัด

สมเด็จเจ้าฟ้าเอกทัศ เสด็จขึ้นครองราชย์ตั้งการพระราชพิธีราชาภิเษก ณ พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท มีพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชาฯ การราชาภิเษกสมเด็จพระเอกทัศนั้น ข้าราชการผู้สอบค้นครั้งรัชกาลที่ ๑ อธิบายว่า

... *หาเสด็จขึ้นบนพระภัทรบิฐไม่ เสด็จขึ้นแต่บนตั่งอัฐทิศ ทำอย่างในหลวงในพระบรมโกศ* ...[๓๓๖]

อย่างไรก็ดี การพระราชพิธีราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์นั้นมีหลักฐานในคำให้การขุนหลวงหาวัดหรือคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมเอกสารจากหอหลวงมีสาระที่ต่างกันเพราะมีรายละเอียดลำดับการพระราชพิธีครบถ้วนทุกขั้นตอน ดังนี้

<u>การเตรียมการพระราชพิธี</u>

อัครมหาเสนาและมหาเปาโรหิตตั้งการราชาภิเษกตามอย่างธรรมเนียม

<u>ลำดับการพระราชพิธี</u>

- ตั้งพิธีสรง ๓ วัน (น่าจะเป็นพิธีสงฆ์ ?) สวดพระปริตรถวายพระพร ถวายไทยทาน

- ตั้งพิธีพราหมณ์ ๓ วัน

[๓๓๖] รวมเรื่องราชาภิเษก ฯ หน้า ๑๔

- เชิญเสด็จขึ้นบนเตียงทอง พระมหาปโรหิตราชครูทั้ง ๘ อ่านพระเวท ถวายพระพรทั้งแปดทิศ

- เสด็จขึ้นเบญจสนามอาสิภาค สรงสหัสธาราน้ำดั้นน้ำดายแล้วเปลื้องเครื่องทรงให้แก่พราหมณ์

- เสด็จขึ้นบนภัทรบิฐอันทำด้วยไม้มะเดื่อ ราชครูทั้ง ๘ ถวายพระพรทั้ง ๘ ทิศ แล้วตั้งอาหุระดีชักสายสิญจน์

- เสด็จขึ้นบนเตียงทอง ถวายเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕ เครื่องมหาพิไชยสงครามทั้ง ๕

- มหาปโรหิตทั้ง ๘ คน เป่ามหาสังข์ทักขิณาวัฏ ตีกลองอินทเภรี ลอยพระเคราะห์

- มหาเสนาบดีผู้ใหญ่และมหาราชครูปโรหิตทั้ง ๘ คน ถวายอาณาจักรให้เสด็จขึ้นครองราช-อาสน์ และราชบัลลังก์ ตามอย่างกษัตริย์แต่ก่อนมา

<u>การเถลิงพระราชอาสน์</u>

- เสด็จขึ้นราชาอาสน์ราชบัลลังก์ปูลาดพระยี่ภู่ บนพระยี่ภู่ปูหนังราชสีห์

- มหาปโรหิตราชครูทั้ง ๘ ทิศ ถวายพระพร

- หน้าราชบัลลังก์มีเตียงตั้งเครื่องราชอุปโภค (ซ้าย ๔ แถว ขวา ๔ แถว) เครื่องเบญจราช-กกุธภัณฑ์ พานทองสองชั้นรองพระสุพรรณบัฏ พานพระขันหมากทองประดับเชิงครุฑถมราชาวดี เครื่องในมีพระเต้ากรอบทอง พระคนทีทอง พระสุพรรณศรี พระสุพรรณราช

- พระเศวตฉัตรซ้ายขวา ข้างละสองคัน กำภูฉัตรข้างละสี่คันยอดและระบายคันหุ้มทอง อภิรุมธงทอง พัดโบก จามร ทานตะวัน บังสูริย์ บังแทรก พัดชนีคันหุ้มทอง

- หน้าบัลลังก์ มีเคียงซ้ายขวา ปูสุจหนี่ ตั้งพานทองสำหรับรองพระราชสาส์นตามอย่างธรรม-เนียม

<u>การทรงพระเครื่องต้น</u>

- ทรงภูษาพื้นแดง ฉลองพระองค์อย่างน้อยชั้นใน ทรงซับนอกอย่างเทศกรองทอง ประดับสังเวียนยก

- ทรงพระมหามงกุฎประดับเพชร ตาบทิศ ตาบหน้า สังวาล

- ทรงพระธำมรงค์เพชร

- ทรงพระแสงบาตราใจเพชร

<u>การเสด็จออกมหาสมาคม</u>

- ประโคมฆ้องกลองแตรสังข์ ชักม่านทองสองไข เสด็จออกบนราชบัลลังก์

- มหาเสนาบดี อำมาตย์ราชครูน้อยใหญ่ กราบถวายบังคมสามทีนั่งตามตำแหน่ง

- ข้างปราสาทซ้ายขวามีโรงช้าง ผูกช้างต้น ผูกช้างทรง เครื่องช้างทองประดับ เครื่องฝรั่งเศสมีข่ายทองปกหน้า ภู่ห้อยผ้าปกหลังกรองเชิงประดับสี่เท้าและทองรัดงา เครื่องกินช้างมีตะข้องน้ำทอง ถาดเงินมีฝาใส่หญ้ากล้วยอ้อย มีสัปทนกระตักเงินขอทอง รองหญ้าพานเงิน

- ม้าต้นซ้ายขวา ผูกมหาเนาวรัตน์ เครื่องกินตะค่องน้ำ ถาดเงินรองหญ้าถั่วข้าว มีสัปทน แส้ไม้คอนคันเงินรองซ้าย ๘ ขวา ๘ ผูกเครื่องหลั่นกันลงมา

การถวายพระสุพรรณบัตร

- ราชครูมหาปโรหิต เสนาผู้ใหญ่ ชูพานทองใส่พระนามพระสุพรรณบัฏ อ่านพระนามถวาย คือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชฯ สมมุตินามว่าพระบรมเอกทัศราชาอันประเสริฐ มหาปโรหิตทั้ง ๘ อ่านพระเวทถวายพระพร

- ประโคมฆ้องกลองและอินทเภรี แตรสังข์ มโหรีปี่พาทย์ทั้งปวง ตีกลองโยนเสด็จเข้าข้างใน

การเฉลิมพระราชมณเฑียร

- ฉลองพระโอฐ ๔ คน คือ ท้าวทรงกันดาร ท้าวอินสรแสง ท้าวสมศักดิ ท้าววรจันทร์ ทูลถวายพระอัครมเหสี พระสนมชาวแม่พระกำนัลสิบสองกรม

- ถวายผ้าทรง ถวายอาภรณ์

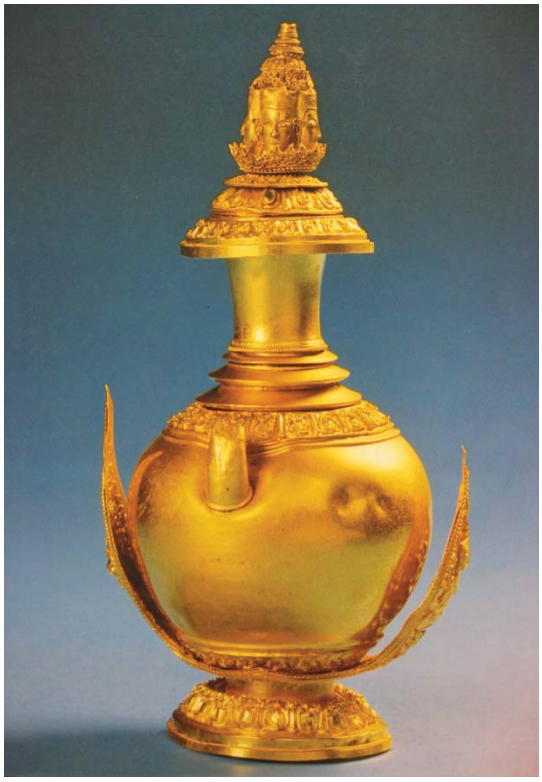
การเสด็จเลียบพระนคร

- เสด็จเลียบพระนครโดยกระบวนทัพใหญ่เป็นพยุหยาตราออกประตูพระราชวังฝ่ายทิศบูรพ์ประตูมงคลสุนทร ไปออกประตูกรุงฝ่ายหน้าบูรพ์ชื่อท่ากลาโหม แห่แหนไปทิศทักษิณ ระหว่างทางทรงโปรย เช่น ทอง ให้ทานแก่อาณาประชาราษฎร เลียบพระนครรอบกรุงแล้วเสด็จเข้าประตูทิศบูรพ์ดังเดิม แล้วมีพระราชโองการให้เลิกส่วยสาอากร ขนอนตลาดปล่อยคนโทษในคุกเรือนจำ และให้อาณาราษฎรถือศีล ๕ และอุโบสถศีลและโปรดให้เอาเครื่องประดับหล่อพระพุทธรูปเชิญไว้ในวัดพระศรีสรรเพชญ

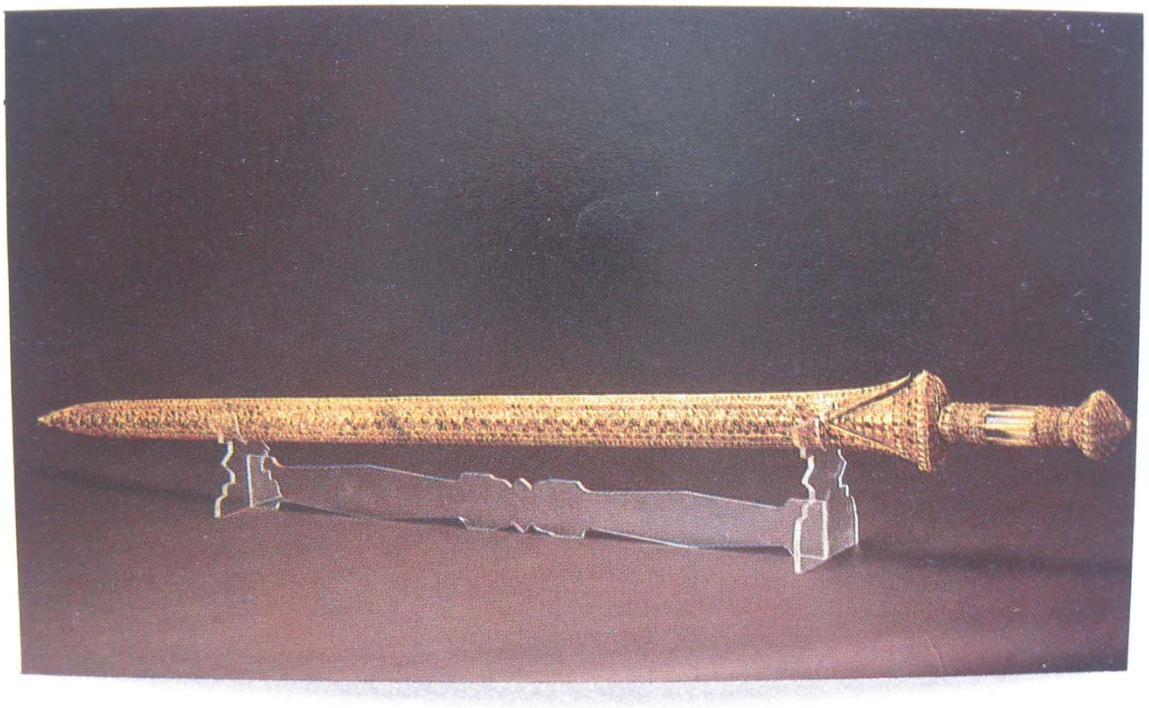




เครื่องสูงจำลอง



นำเต้าทักษิโณทก



พระแสงขรรค์ (ชัยศรี)

ข้อสังเกต การเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติและพระราชพิธีราชาภิเษกในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง

๑. สมเด็จพระเพทราชาทรงยึดพระราชอำนาจหลังจากสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่เมื่อทรงปราบดาภิเษกโปรดให้จัดการพระราชพิธีราชาภิเษกตามอย่างพระราชพิธีครั้งสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีข้อควรพิจารณาว่าอาจเป็นเพราะทรงยกย่องพระราชกรณียกิจ พระราชจริยวัตรของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งมีลักษณะของความเป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีพระเดชานุภาพ และยังทรงมีตำแหน่งเสนาบดีสำคัญมาก่อน คือ เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ เช่นเดียวกับที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งจางวางกรมช้างที่พระเพทราชา

หลังจากการพระราชพิธีราชาภิเษก ทรงตั้งขุนหลวงสรศักดิ์ พระราชโอรสขึ้นดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่พระมหาอุปราช แต่ในตอนปลายรัชกาลทรงมอบราชสมบัติแก่เจ้าพระไชยสุรินทร์ราชนัดดา เมื่อเสด็จสวรรคตเจ้าพิไชยสุรินทร์ทรงเกรงพระราชอำนาจได้ถวายราชสมบัติแก่กรมพระราชวังบวร(ขุนหลวงสรศักดิ์) ขึ้นครองราชย์เฉลิมพระนามว่า สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระพุทธเจ้าเสือ)

๒. รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระพุทธเจ้าเสือ) พระราชพงศาวดารกล่าวถึงพระราชพิธีราชาภิเษกโดยสังเขปมีการเฉลิมพระราชมณเฑียร ณ พระที่นั่งสุริยามรินทร์ แต่รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ) พระราชโอรส ได้ทรงรับราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระราชบิดา มีหลักฐานว่าโปรดให้ทำพระราชพิธีตามราชประเพณีเช่นเดียวกับรัชกาลพระพุทธเจ้าเสือ แต่เฉลิมพระราชมณเฑียร ณ พระที่นั่งบรรยงค์รัตนาสน์ ซึ่งสมเด็จพระเพทราชาทรงสถาปนา

๓. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเจ้าบรมโกศ) ทรงเป็นพระราชโอรสพระเจ้าท้ายสระทรงดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระมหาอุปราช แต่ตอนปลายแผ่นดินพระราชบิดาทรงแคลงพระทัยตรัสมอบราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าอภัย เมื่อสิ้นแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ จึงเกิดชิงราชสมบัติกัน กรมพระราชวังบวรฯทรงรบได้ชัยชนะขึ้นครองราชสมบัติทรงประกอบพระราชพิธีราชาภิเษก ณ พระที่นั่งวิมานรัตยา พระราชวังบวรสถานมงคล รวมทั้งทรงเฉลิมพระราชมณเฑียรประทับ ณ พระราชวังบวรสถานมงคล ต่อมาจึงเสด็จมาประทับ ณ พระราชวังหลวง

การพระราชพิธีราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าบรมโกศจึงมิได้ประกอบพระราชพิธีในพระมหาปราสาทของพระราชวังหลวงตามราชประเพณี เสด็จขึ้นตั่งกลางแวดล้อมด้วยตั่งทั้ง ๘ ทิศ ทรงรับน้ำพระมหาสังข์ รับราชสมบัติ ฯลฯ โดยมิได้เสด็จขึ้นพระภัทรบิฐ อีกทั้งไม่ได้รับเครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕ ด้วย แต่เมื่อโปรดให้ประกอบพระราชพิธีอุปราชาภิเษก เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตได้มีการพระราชพิธีครบถ้วนตามโบราณราชประเพณี ซึ่งน่าจะเป็นแบบแผนเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระราชบิดา

๔. การพระราชพิธีราชาภิเษกสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (เจ้าฟ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิต) มีแบบอย่างการพระราชพิธีที่ครบถ้วนตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้จัดพระราชพิธีอุปราชาภิเษกพระราชทาน และเป็นแบบแผนที่เจ้าพระยาเพชรพิชัยซึ่งเป็นข้าราชการกรุงเก่าได้สอบค้นเป็นตำราทูลเกล้าฯ

ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเมื่อทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ครั้งที่สองตามโบราณราชประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยา

ส่วนการพระราชพิธีราชาภิเษก สมเด็จเจ้าฟ้าเอกทัศ (พระที่นั่งสุริยามรินทร์) นั้นในพระราชพงศาวดารกล่าวไว้โดยสังเขปเช่นกันและว่า เสด็จขึ้นตั่งอัฐทิศไม่ได้เสด็จขึ้นพระภัทรบิฐ เช่นเดียวกับสมเด็จพระเจ้าบรมโกศพระราชบิดา แต่ในคำให้การขุนหลวงหาวัด กลับพรรณนาความไว้โดยละเอียดทุกขั้นตอน อาจจะเป็นเพราะมีพระราชประสงค์ให้ผู้บันทึกคำให้การได้รวบรวมไว้เป็นตำราพระราชพิธีสืบไปและเป็นการแสดงถึงพระเกียรติยศพระมหากษัตราธิราชเจ้าของกรุงศรีอยุธยา

๕. มีการอัญเชิญพระแสงและเครื่องพระพิชัยสงครามเนื่องด้วยพระวีรกรรมในสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมาประดิษฐานในมณฑลพิธีและทูลเกล้าฯ ถวายในพระราชพิธีราชาภิเษก รวมทั้งยังคงเคารพสักการะตามความเชื่อในพระบรมเดชานุภาพ ผ่านสิ่งพระบรมราชานุสรณ์ทั้งปวงนี้ ดังเช่นในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา เกิดกบฏธรรมเถียรข้าหลวงเดิมเจ้าฟ้าอภัยทศ ก็ได้โปรดให้เชิญพระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่ายของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจากโรงแสง เพื่อทรงใช้ปราบกบฏธรรมเถียรด้วย

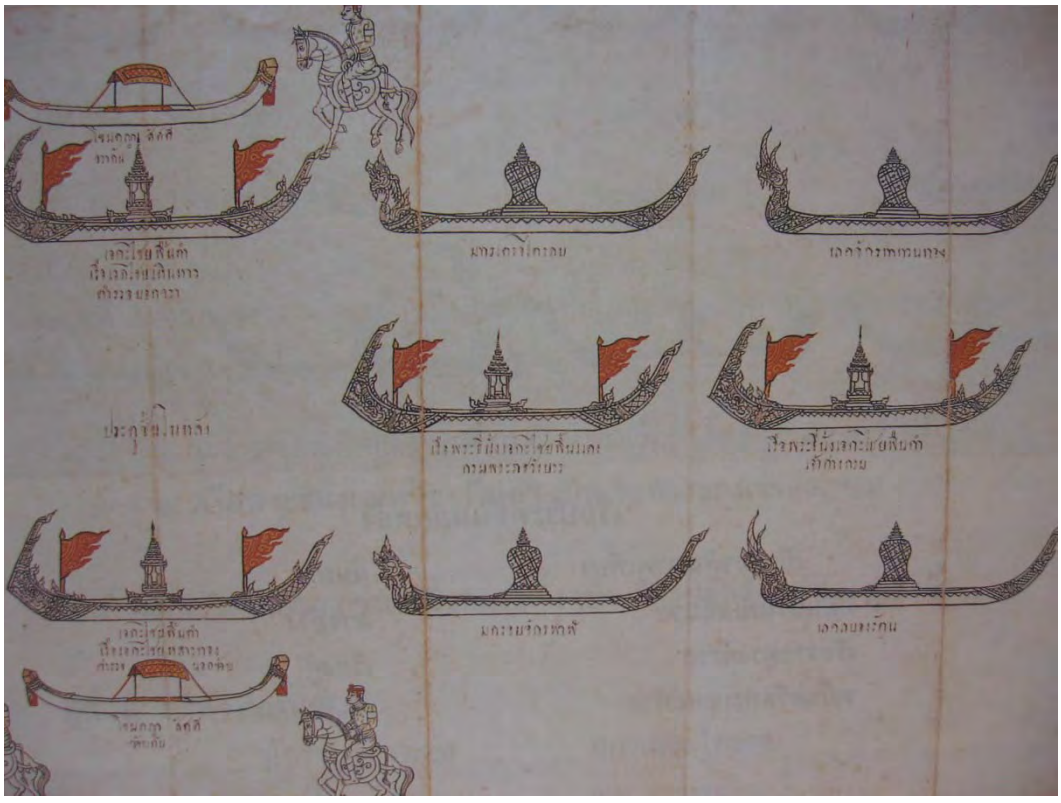
ในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ก็มีเนื้อความตอนสมเด็จพระพันวษา เสด็จประพาสป่าแขวงเมืองสุพรรณบุรี เมื่อทรงทราบข่าวกระบือเถื่อนได้ทรงพระแสงดาบคาบค่าย ด้วยเช่นกัน

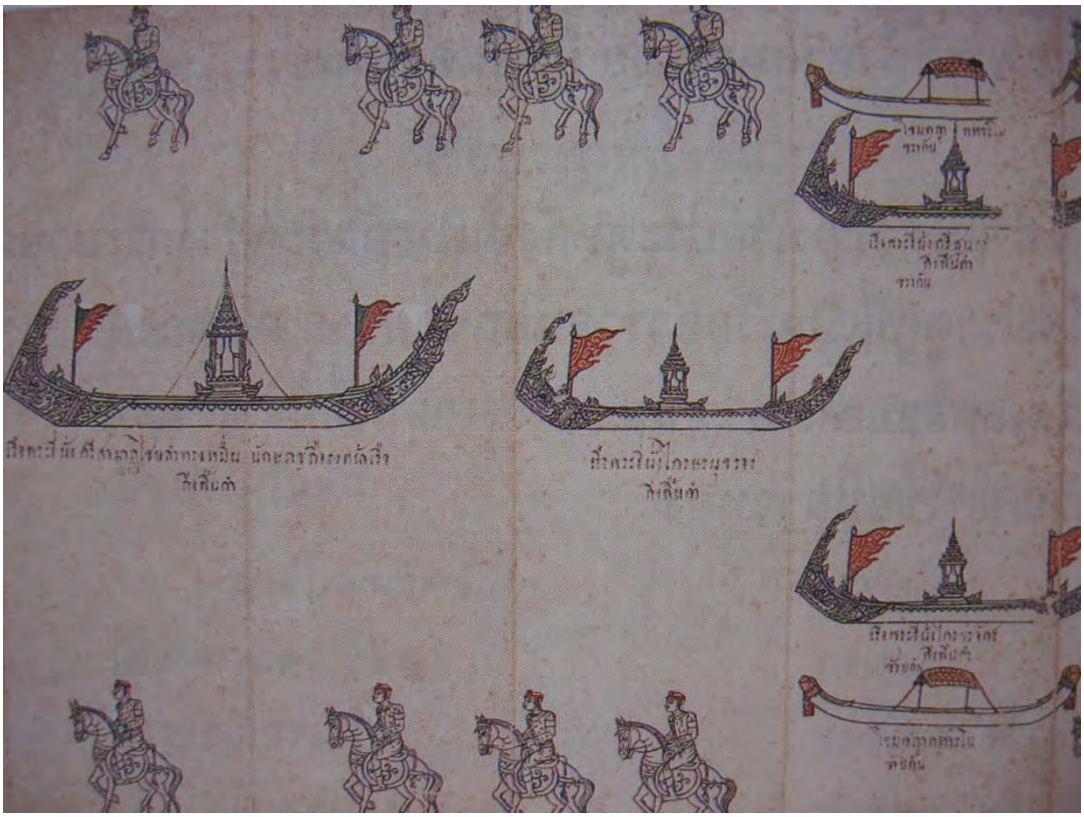


กระบวนเสด็จทางชลมารค



กระบวนเสด็จทางชลมารค





กระบวนเสด็จทางชลมารค

บทสรุป

การศึกษาเรื่อง ลักษณะการราชาภิเษกและพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยอยุธยาตอนปลาย
(ราชวงศ์บ้านพลูหลวง)

ความสืบเนื่องตามโบราณราชประเพณี ลักษณะที่เป็นของราชวงศ์บ้านพลูหลวงและการสืบทอดเป็นตำราแบบแผนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

เป็นที่น่าสังเกตว่าถึงแม้จะมีพระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อกันมาอย่างชัดเจนนับแต่สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ แต่หลักฐานความรู้ในเรื่องการราชาภิเษกและแบบแผนธรรมเนียม รวมทั้งตำราการพระราชพิธีราชาภิเษกกลับไม่ชัดเจน อย่างไรก็ตาม การราชาภิเษกในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงก็มีลักษณะของการสืบทอดตามโบราณราชประเพณีที่มีอยู่ก่อน โดยมีเค้ารอยของการเลือกที่จะให้จัดการพระราชพิธีตามอย่างในรัชกาลที่ทรงเลื่อมใส แต่โดยหลักการน่าจะมีลำดับขั้นตอนสำคัญตามตำรา ทั้งนี้รัชกาลใดทรงครองราชย์สืบราชสันตติวงศ์โดยปกติจะมีการจัดพระราชพิธีแสดงพระราชอิสริยยศอย่างเต็มที่ รัชกาลใดมีปัญหาต้องชิงราชบัลลังก์ก็จัดพระราชพิธีโดยรวบรัด เช่น ในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาทรงเลือกที่จะใช้ลักษณะการพระราชพิธีตามแบบสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรและพระเจ้าเอกทัศ ได้มีการปรับเปลี่ยนโดยคงตามราชประเพณีโบราณโดยปรับเปลี่ยนสรรค์สร้างให้เป็นแบบแผนของราชวงศ์บ้านพลูหลวงตอนปลายโดยเฉพาะ แต่เมื่อกรุงศรีอยุธยาล่มสลาย ดูเหมือนว่าตำรับตำราความรู้เรื่องการพระราชพิธีราชาภิเษกจะสูญหายไปด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรี ได้โปรดให้เจ้าพระยาเพ็ชรพิไชย เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี พระยาราชสงคราม และพระยาอุไทยมนตรี ร่วมกันสอบค้นตำราและสอบถามผู้รู้แบบแผนธรรมเนียมครั้งกรุงเก่าเพื่อศึกษาเป็นแบบอย่างการพระราชพิธีราชาภิเษก รวมทั้งโปรดให้สร้างเครื่องขัตติยราชูปโภคทุกหมวดหมู่ขึ้นไว้โดยครบถ้วน

ผลจากการศึกษาสอบค้นพบว่า ได้มีการเลือกแบบแผนการพระราชพิธีราชาภิเษกครั้งสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร (กรมขุนพรพินิต) มาเป็นแบบอย่างการราชาภิเษกสมโภช นอกจากนี้สมเด็จเจ้าพระพิมลธรรม ได้คัดสาระเรื่อง ปัญจราชาภิเษกหรือราชาภิเษก ๕ ประการ และทศกุศลธรรม ๑๐ ประการจากคัมภีร์พระโลกบัญญัติและฎีกาพระมงคลทีปนีถวายเมื่อเสด็จขึ้นปราบดาภิเษก และสมเด็จพระธรรมเจดีย์ลอกจากสมเด็จเจ้าเทพมุนีเป็นตำรับสำหรับราชาภิเษกด้วย

ปัญจราชาภิเษกลักษณะราชาภิเษก ๕ ประการ สำหรับสมเด็จพระมหากษัตริย์จะครองราชสมบัติตามที่ค้นเป็นตำราไว้ประกอบด้วย

มงคลอินทราภิเษก มี ๓ ประการ คือ สมเด็จอมรินทราธิราช เอาเครื่องปัญจกกุธภัณฑ์ทั้งห้ามาถวาย เสี่ยงบุษยพระพิชัยราชรถมาจรดฝ่าพระบาทด้วยฤทธิ์อำนาจวาสนาและเหาะเหินมาโดยนภดลอากาศมีฉัตรทิพย์โอภาสมากางกั้น

โภคาภิเษก คือ ชาติตระกูลพราหมณ์มีสมบัติบริบูรณ์ ชาติตระกูลมหาเศรษฐีผู้มีทรัพย์สมบัติรุ่งเรืองสมควรที่จะเป็นสมเด็จพระมหากษัตริย์ปกครองอาณาประชาราษฎร รู้จักลักษณะราชธรรมตราชู-ธรรม ทศกุศลอันเป็นประโยชน์โทษทัณฑ์ และรู้ลักษณะที่จะแบ่งปันตัดรอนทุกข์ของราษฎรอาวรณ์ในแผ่นดิน

ปราบดาภิเษก คือ ตระกูลกษัตริย์มีฤทธิ์อำนาจรบพุ่งได้บ้านเมือง และราชสมบัติ มีชัยชนะแก่ข้าศึก ศัตรู มิให้เข้ามาประทุษร้ายได้

ราชาภิเษก คือ การอภิเษกโดยการสืบพระราชสันตติวงศ์

อุภิเษก คือ เป็นพระมหากษัตริย์โดยอภิเษกสมรสกับธิดาผู้มีเชื้อสายกษัตริย์เสมอกัน

ลักษณะการราชาภิเษก ๕ ประการยังกำหนดเครื่องสำหรับราชาภิเษกไว้ ที่เรียกต่อมาว่าเครื่องปัญจกกุธภัณฑ์ หรือ เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ ประกอบด้วย พระมหามงกุฎ พระภูษารัตกัมพล พระ-ขรรค์ พระเศวตฉัตร เกือกทองประดับแก้วฉลองพระบาท

ในตำรานี้ยังอธิบายข้อปฏิบัติสำหรับพระมหากษัตริย์เมื่อราชาภิเษกแล้ว คือ อธิษฐานว่า พระองค์นั้นเปรียบประดุจเขาพระสุเมรุราช พระเนตรซ้ายขวา คือ พระอาทิตย์ พระจันทร์ ส่องโลกให้เห็นแจ้งในพระทัยในการตัดทุกข์ภัย แจ้งในพระอุเบกขา ที่ร้อนก็ให้ร้อน ที่เย็นก็ให้เย็น พระหัตถ์ซ้ายขวาและฝ่าพระบาท เทียบได้กับทวีปทั้งสี่ เศวตฉัตรหกชั้น คือ ฉกามาพจรทั้งหก พระมหามงกุฎ คือยอดวิมานพระอินทร์ พระขรรค์ คือพระปัญญาตัดสินความไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้เห็นแจ้ง ผ้ารัตตกัมพล คือเขาคันธมาทน์ประดับเขาพระสุเมรุราช เทียบได้กับพระวินัยธรรมอันตรัสสั่งสอนแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน เกือกแก้ว คือแผ่นดินรองรับเขาพระสุเมรุราชเทียบได้แก่ที่อาศัยของประชาราษฎร

ส่วนข้อปฏิบัติสำหรับพระมหากษัตริย์ในการรักษาพระองค์ให้เกิดสวัสดิมงคลตามที่มีในคัมภีร์โลกบัญญัติ ๑๐ ประการ ได้แก่

อย่าทอดพระเนตรดูแสงพระอาทิตย์

อย่าบรรทมตื่นจนแสงพระอาทิตย์ขึ้น

อย่าเสวยโภชนาระหว่างตะวันบ่ายถึงยามหนึ่ง

อย่าเสวยผลไม้ต้นดำและผลดำ

อย่าเสวยน้ำมีมันตมและห้วยหนอง

อย่าเสวยเนื้อปลาที่คาวและไม่มีมัน

อย่าเสวยพระโอสถยาที่หมอประกอบมิชอบ

อย่าเสวยของที่ต้องขบกัด

อย่าเสพกามคุณด้วยสตรีมีอายุ ๔๐-๕๐ ปี

อย่าทรงพระภูษาเนื้อหยาบ

เมื่อมีข้อห้ามแล้วได้มีข้อควรที่ทรงปฏิบัติไว้ด้วย ได้แก่

ให้บ่ายพระพักตร์ไปทิศบูรพาเมื่อเสวย

ให้เสวยเนื้อปลาที่มีรสโอชา

ให้เสวยผลไม้มีรสหวาน

ให้ดมกลิ่นดอกไม้อันหอม

ให้สรงพระองค์ระหว่างเที่ยง

ให้ลูบไล้ด้วยสุคนธรสเครื่องหอม

ให้บ่ายพระพักตร์ไปทิศบูรพาเมื่อบรรทม

และ ให้ทรงพระภูษาเนื้อละเอียด

ในตอนท้ายของตำราราชาภิเษกได้อธิบายลักษณะที่ลูกหลวงและขุนนางระดับต่างๆ เข้ามาเฝ้าในระยะที่กำหนด เช่น ให้อยู่ห่าง ๖ ศอก ถ้าล่วงเข้ามาจะมีโทษหนัก ในระยะ ๔๗ ศอกจากพระเนตร ให้หมอบคลานเข้ามาถวายบังคมสามครั้งจนถึงที่เฝ้าตามตำแหน่ง และเมื่อเสด็จออกประทับพระแท่นราชอาสน์แล้ว ถ้าไม่มีพระราชโองการจะกราบทูลไม่ได้ อีกทั้งยังมีข้อบัญญัติสำหรับผู้ที่จะเข้ามาเป็นมหาดเล็กฝ่ายข้างในต้องเป็นผู้มีชาติตระกูลเท่านั้น

ตำราปัญจราชาภิเษกหรือลักษณะราชาภิเษก ๕ ประการ ซึ่งโปรดให้สอบค้นขึ้นไว้เป็นตำราตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ นี้ ภายหลังได้มีการปรับลักษณะการพระราชพิธีให้ถูกต้องเป็นแบบแผนธรรมเนียม โดยเฉพาะสมัยรัชกาลที่ ๔ โปรดให้ปรับแก้มาก ด้วยทรงเป็นปราชญ์ผู้รอบรู้วิชาสาขาต่างๆ อย่างลึกซึ้ง เพราะทรงผนวชในพระบวรพุทธศาสนานานถึง ๒๗ ปี ก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ลักษณะที่โปรดให้แก้ไขคือ ให้ความสำคัญแก่พระสงฆ์และพิธีทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก เช่น โปรดให้มีพิธีสงฆ์ประกอบพิธีทุกพระที่นั่ง และยังทรงรับน้ำพระพุทธมนต์ในการสรงพระมุรธาภิเษกสนานจากสมเด็จพระสังฆราชเป็นลำดับแรก แล้วจึงทรงรับจากพระมหาราชครูพราหมณ์ และพระบรมวงศานุวงศ์ ฯลฯ เป็นต้น

อนึ่ง เรื่องลักษณะการราชาภิเษก ๕ ประการ หรือปัญจราชาภิเษกนี้ สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้มีลายพระหัตถ์ถึงสมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ไม่ทรงแน่พระทัยถึงการอ้างคัมภีร์ ซึ่งสอบค้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ ว่า

.....หนังสือที่เรียกว่า โลกบัญญัตินั้นชอบกลอยู่ ด้วยอ้างถึงชื่อคัมภีร์โลกบัญญัติในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ข้อนี้เป็นหลักฐานว่าเป็นหนังสือเก่ามีมาแล้วช้านาน แต่สมเด็จพระวันรัตวัดพระเชตุพนท่านจะได้ฉบับมาจากไหนสืบไม่ได้ความ ด้วยหนังสือคัมภีร์นั้นไม่มีเหลืออยู่ในประเทศนี้ เซเดส์สืบ

ได้ความว่าในเมืองพม่าหอพระสมุดส่งไปขอคัดได้สำเนามาให้อ่านดูก็กลายเป็นเรื่องโลกวินิจฉัยคล้ายๆ กับหนังสือไตรภูมิ เรื่องราชาภิเษกที่แปลหามีไม่ หรือจะอยู่ในคัมภีร์ฎีกาทีปนี....[๓๓๗]

สมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มีลายพระหัตถ์ถึงสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอ้างพระราชวินิจฉัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง พระราชพิธีราชาภิเษกว่า

.....ฝ่าพระบาทจะได้ทรงทราบพระกระแสแล้วฤายังไม่ทราบ คือทรงพระราชวินิจฉัยว่า การพิธีนั้นมีรดน้ำเปนเบื้องต้น ขึ้นราชาอาศนเปนเบื้องปลาย วิธีที่เราทำอยู่นี้ซ้ำกัน ทรงมุรธาภิเษกกับขึ้นอัฐทิศนั้น เปนรดน้ำอย่างเดียวกัน ขึ้นภัทรบิฐกับออกพระโรงนั้นเปนเฉลิงราชาอาศนอย่างเดียวกัน ชะรอยเราจะได้ตำรามาสองแบบ แบบหนึ่งขึ้นบุษบก พระกายสนานเปนการใหญ่แล้วออกพระโรงจริงๆ อีกแบบหนึ่งรับน้ำบนอัฐทิศแล้วขึ้นภัทรบิฐเปนการทำพอเปนสังเขป ตัดสินไม่ลงว่าจะเอาแบบไหน จึงเลยเอาเสียทั้งหมด.....[๓๓๘]

สืบเนื่องจากการพระราชราชาภิเษกสมโภชสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่อ้างหลักฐานว่า โปรดให้สอบค้นตำราแบบแผนธรรมเนียมพระราชพิธีราชาภิเษกครั้งกรุงเก่าในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรมาเป็นแบบอย่าง รวมทั้งได้มีการเรียบเรียง<u>ตำราราชาภิเษก ๕ ประการ</u> หรือ<u>ปัญจราชาภิเษก</u>ดังกล่าวแล้ว จึงขอนำการพระราชพิธีทั้งสองมาเปรียบเทียบกันตั้งแต่การเตรียมการพระราชพิธี การตั้งแต่งพิธีมณฑล และลำดับการพระราชพิธี ซึ่งมีขั้นตอนต่างๆ เพื่อประกอบการศึกษา (ดูตารางที่ ๒)

ผลจากการเปรียบเทียบพบว่า ได้มีการนำพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงมาเป็นแบบอย่างที่ชัดเจน โดยเพิ่มเติมในส่วนที่ขาดหายไปให้ครบสมบูรณ์ ที่สำคัญคือ บรรดาเครื่องมงคลราชูปโภคทั้งปวง ทั้งที่ใช้ตั้งในพิธีมณฑลและนำขึ้นทูลเกล้าฯถวายเป็นเครื่องประกอบบรมขัตติยราชอิสริยยศ ซึ่งสูญหายไปเมื่อครั้งกรุงเก่าได้โปรดให้สร้างขึ้นใหม่จนครบตามราชประเพณีโบราณทั้งสิ้น และมีบางส่วนที่โปรดให้สร้างเพิ่มเติมในสมัยรัตนโกสินทร์ มีข้อที่ควรสังเกตคือ การที่โปรดให้สร้างสิ่งพระบรมราชานุสรณ์แห่งพระวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระมหากษัตราธิราชครั้งกรุงเก่าได้รักษาไว้ และเชิญตั้งในการพระราชพิธีราชาภิเษกสืบเนื่องต่อกันมาจนเสียกรุง ได้แก่

<u>พระแสงปืนต้นข้ามแม่น้ำสะโตง</u> คราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงยิงต่อสู้สุรกรรมาแม่ทัพพม่าหลังจากทรงประกาศตัดทางพระราชไมตรีกับกรุงหงสาวดี และทรงกวาดต้อนครัวไทยกลับพระนครศรีอยุธยา

<u>พระแสงดาบคาบค่าย</u> พระแสงที่ทรงคาบคราวนำทหารเข้าปล้นตีค่ายพม่า ครั้งพระเจ้านันทบุเรงกรีธาทัพมาล้อมพระนครศรีอยุธยา

<u>พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย</u> <u>พระมาลาเบี่ยง</u> พระแสงและเครื่องพระพิชัยสงครามเมื่อครั้งทรงพระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาในปี ๒๑๓๕

---

[๓๓๗] สาสน์สมเด็จ เล่ม ๒, หน้า ๑๓๕

[๓๓๘] สาสน์สมเด็จ เล่ม ๑, หน้า ๕๘

อนึ่ง ยังมีของสำคัญอีกชิ้นหนึ่งเป็นปริศนาว่ามีความเกี่ยวเนื่องกับพระราชพิธีราชาภิเษกครั้งกรุงศรีอยุธยาหรือไม่และอย่างไร นั่นคือ หนังราชสีห์ ซึ่งมีหลักฐานเป็นคำให้การชื่อ เฒ่าษา อายุ ๘๕ ปี ได้นำมาทูลเกล้าฯถวายในสมัยรัชกาล ๒ อ้างว่าสามีเป็นขุนหมื่นในกรมรักษาพระองค์ เมื่อพม่าล้อมกรุงเอาไฟเผาได้เข้าไปอยู่ในพระราชวัง ได้ตามเสด็จสมเด็จพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ (ในคำให้การว่า ธินั่งสุรามริน) ถึงประตูได้ส่งหนังราชสีห์ห่อกระดาษหลายชั้น ตรัสว่าให้เก็บหนังราชสีห์ไว้ให้ดีอย่าให้พม่าเอาไปได้ เฒ่าษา ผู้เป็นภรรยาได้เก็บรักษาไว้ต่อมาจนถึงจุลศักราช ๑๑๗๕ (ในรัชกาลที่ ๒) ได้เอาหนังราชสีห์มาที่เรือนนายฤทธิรณรงค์ ได้พบบิดานายฤทธิรณรงค์เห็นว่าเป็นของประหลาดอาจจะเป็นของต้องพระราชประสงค์ จึงให้นายฤทธิรณรงค์ ดำเนินการนำขึ้นทูลเกล้าฯถวาย

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า เข้าใจว่าเมื่อถามคำให้การแล้ว จะไม่ทรงเชื่อว่าเป็นหนังราชสีห์ แต่ทรงเห็นว่ามีความประหลาดในพระราชพงศาวดารแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์ มีแขกหรือฝรั่งชื่อ อะลังกะปูนี ได้เอาสิงโตเข้ามาถวาย หนังราชสีห์ที่มีในแผ่นดินในสมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์เห็นจะเป็นหนังสิงโตตัวนั้น

เรื่องหนังราชสีห์นี้ยังมีความในสมัยรัชกาลที่ ๔ เจ้าพระยาวิวงษมหาโกษธิบดี ได้ติดต่อนักปราชญ์ฝรั่งเศสให้ส่งราชสีห์เข้ามา เพื่อนำขึ้นทูลเกล้าฯถวาย นักปราชญ์ฝรั่งเศสได้ราชสีห์มาแล้วถอดเนื้อกระดูกออกประกอบยารักษาไว้มิให้ผุพัง ใส่สำลีทำเป็นรูปให้งามดีเหมือนราชสีห์เป็นๆ และยังมีหนังนางราชสีห์ผืนหนึ่งส่งเข้ามาขึ้นทูลเกล้าฯถวายด้วย

รูปสตาฟราชสีห์นี้พบว่า โปรดให้ตั้งประดับในท้องพระโรงพระที่นั่งอนันตสมาคมในหมู่พระอภิเนาวนิเวศน์

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ เมื่อมีการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชใน พ.ศ.๒๔๕๔ มีหลักฐานการตั้งแต่งพระที่นั่งภัทรบิฐในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ได้ลาดหนังไกรสรราชสีห์ทั้งผืนหันหน้าไปทางตะวันออก ห้อยมือและเท้าซ้ายลงข้างเก็จรองพระบาท ทอดกระดานพิงพระนารายณ์ทรงครุฑบนหนังไกรสรราชสีห์ ปูผ้าขาวแล้วดาดแผ่นทองคำซึ่งเขียนรูปราชสีห์ด้วยชาดหรคุณ ลาดพระยี่ภู่ขาวและคลุมบนด้วยผ้าขาวครุยทอง ทอดพระเขนยขาวปกด้วยผ้าขาวชายครุยทองเป็นรัตนสิงหาสน์

พระที่นั่งภัทรบิฐปูลาดหนังไกรสรราชสีห์ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชนี้มีนามเฉพาะว่า พระที่นั่งภัทรบิฐมนังคศิลารามราชอาสน์เป็นรัตนสิงหาสน์

หนังไกรสรราชสีห์ปูลาดบนพระที่นั่งภัทรบิฐ ครั้งนั้นสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นราชสีห์ทั้งตัว (สตาฟ) ที่ได้มาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ปัจจุบันยังมีหนังราชสีห์อยู่ในความดูแลของเจ้าพนักงานภูษามาลา กองราชูปโภคของสำนักพระราชวังมาจนทุกวันนี้ ตามสาระนี้มีข้อควรพิจารณาเกี่ยวกับหนังราชสีห์ที่สมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์โปรดให้รักษาไว้ให้ดีอย่าให้ตกไปเป็นของพม่าเมื่อเสียกรุงได้นั้น หนังราชสีห์จึงน่าจะมีความสำคัญเนื่องในพระมหากษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาโดยเฉพาะที่เกี่ยวเนื่องในการพระราชพิธีราชาภิเษกก็เป็นได้

ดังเช่น ในการพระราชพิธีราชาภิเษกสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง) ณ พระที่นั่งมังคลาภิเษกมหาปราสาท พระราชพงศาวดารพรรณนาว่า .....แต่งตั้งสุวรรณบัลลังก์รัตนราชาอาสน์ลาดด้วยหนังราชสีห์ มีมหาเศวตฉัตร.....[๓๓๕]

หนังราชสีห์จึงน่าจะได้ใช้ปูลาดพระที่นั่งบนมหาปราสาทในพระราชพิธีราชาภิเษกมาแล้ว พระเจ้าอยู่หัวสุริยามรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศน์) จึงรับสั่งให้รักษาไว้ให้ดี

จึงอาจกล่าวได้ว่า ลักษณะการพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยอยุธยาตอนปลาย (ราชวงศ์บ้านพลูหลวง) ซึ่งมีทั้งแบบรวบรัด การสืบทอดแบบแผนโบราณราชประเพณีที่มีมาแต่เริ่มการสถาปนากรุงศรีอยุธยาตามลำดับรัชกาล การเลือกให้มีการพระราชพิธีตามที่มีพระราชวินิจฉัย และการปรับเปลี่ยนโดยผสมผสานลักษณะการพระราชพิธีให้เหมาะสมแก่กาลสมัยจนมีแบบแผนของตนเอง ทั้งนี้ได้มีภาพที่ชัดเจนปรากฏเป็นตำราการราชาภิเษกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชแห่งพระบรมราชวงศ์จักรีต่อมา



พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๔, รัชกาลที่ ๕, รัชกาลที่ ๖ และ รัชกาลที่ ๗)

[๓๓๕] พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๕



พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยรัตนโกสินทร์

(รัชกาลที่ ๔, รัชกาลที่ ๕, รัชกาลที่ ๖
และ รัชกาลที่ ๗)







พระราชครูพราหมณ์ทูลเกล้าฯ ถวายพระแสงขรรค์ชัยศรี ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก



พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จไปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยกระบวนพยุหยาตราน้อย

ตารางที่ ๑

การราชาภิเษกในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง (พ.ศ. ๒๒๓๑ – ๒๓๑๐)

รัชกาล	มณฑลพิธี	ลำดับการพระราชพิธี	หมายเหตุ
สมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. ๒๒๓๑ – ๒๒๔๖)	ตั้งการพระราชพิธี ณ พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท (สมเด็จพระเจ้าปราสาททองตั้งการพระราชพิธี ณ พระที่นั่งมังคลาภิเษกมหาปราสาท) -พระราชอาสน์ “สุวรรณบัลลังก์รัตนราชาอาสน์” ลาดหนังราชสีห์ -เครื่องสูงประกอบพระราชอิสริยยศ มีพระมหาเศวตฉัตร พระอภิรุมชุมสาย จามรกลดกลิ้ง กรรชิง บังแทรก บังสูริย์ บวรมยุรฉัตร วาลวิชนี -เทียบพระยาคชสาร พระยาอัศวราช	-เสด็จขึ้นพระมหาปราสาท -พระราชครูทั้ง ๔ เป่าสังข์ทักขิณาวัฏ ประโคมแตรสังข์ ดุริยดนตรี -ตีอินทเภรี ลั่นฆ้องชัย ๓ ครั้ง ตามลำดับคือ เมื่อชำระพระบาท ประทับพระราชบัลลังก์พระมหาปราสาท และเมื่อถวายมุรธาภิเษก -เสด็จออกสีหบัญชรให้เฝ้าถวายบังคม -สมโภชเลี้ยงลูกขุน และวันรุ่งขึ้นเสด็จออกขุนนางปูนบำเหน็จข้าราชการขุนนาง	โปรดให้ประกอบพระราชพิธีตามอย่างที่จัดในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ความในพระราชพงศาวดารจึงบรรยายอย่างรวบรัดมีความต่างกันเฉพาะพระมหาปราสาทที่ตั้งการพระราชพิธี
สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ หรือสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี (พระพุทธเจ้าเสือ) (พ.ศ.๒๒๔๖-๒๒๕๑)	-ตั้งการพระราชพิธี ณ พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท	-โปรดให้ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาถวายสาบานตามโบราณราชประเพณีเป็นลำดับแรก -ถวายเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ -เฉลิมพระราชมณเฑียร ณ พระที่นั่งสุริยา-มรินทร์	พระราชพงศาวดารพรรณนาความเพียงสังเขปเท่านั้น

รัชกาล	มณฑลพิธี	ลำดับการพระราชพิธี	หมายเหตุ
สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ หรือสมเด็จพระภูมินทราชา (พระเจ้าท้ายสระ) (พ.ศ. ๒๒๕๑-๒๒๗๕)		-เฉลิมพระราชมณเฑียร ณ พระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์	พระราชพงศาวดารว่ามีการพระราชพิธีเช่นเดียวกับราชาภิเษกสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระพุทธเจ้าเสือ) ต่างกันแต่เฉลิมพระราชมณเฑียร ณ พระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์แทนพระที่นั่งสุริยามรินทร์
สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ) (พ.ศ.๒๒๗๕-๒๓๐๑)	-ตั้งการพระราชพิธี ณ พระที่นั่งวิมานรัตยา พระราชวังบวรสถานฝ่ายหน้า (วังหน้าหรือวังใหม่) -มีตั่งกลาง แวดล้อมด้วยตั่งใหญ่น้อย ๘ ทิศ -ไม่ตั้งภัทรบิฐ	-มีการพระราชพิธีอย่างรวบรัด ตามพระราชพงศาวดารว่า เสด็จขึ้นตั่งกลางแวดล้อมด้วยตั่งทั้ง ๘ ทิศ -พราหมณ์ถวายน้ำพระมหาสังข์ ถวายราชสมบัติ ถวายเมือง ถวายเวทมนตร์ ถวายชัย -เฉลิมพระราชมณเฑียร ณ พระที่นั่งวิมาน-รัตยา พระราชวังบวรสถานมงคล	-ไม่มีการตั้งพระภัทรบิฐ และถวายเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ -ไม่ตั้งการพระราชพิธี ณ พระมหาปราสาท รวมทั้งการเฉลิมพระราชมณเฑียรก็มิได้เสด็จมาประทับ ณ พระราชวังหลวง ซึ่งน่าจะมาจากเหตุขัดแย้งเมื่อต้นรัชกาล ภายหลังเมื่อเสด็จประทับในพระราชวังหลวงแล้ว เมื่อมีการรับแขกเมืองโปรดให้ตั้งแต่งพระที่นั่งแวดล้อมด้วยเครื่องอิสริยราชูปโภค เครื่องสูงครบถ้วนบริบูรณ์

รัชกาล	มณฑลพิธี	ลำดับการพระราชพิธี	หมายเหตุ
สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ หรือ เจ้าฟ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิต (ขุนหลวงหาวัด) (พ.ศ.๒๓๐๑-๒๓๐๑)	-ตั้งเตียงแว่นฟ้า ณ พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท เครื่องตั้งพระแท่นมณฑล -หมวดพระพุทธรูปสำคัญ มีพระไชย พระชันษา -หมวดเครื่องพระมุรธาภิเษก มี พระเต้าเบญจคัพย์ พระเต้าเงิน พระเต้าทอง พระเต้านาก พระเต้าสัมฤทธิ์ พระมหาสังข์ทักขิณาวัฏ -หมวดพระเครื่องต้น มีพระนพ น่าจะเป็นสังวาลพระนพ หีบพระธำมรงค์ พระมหาสังวาล-พราหมณ์สร้อยอ่อน ผ้ารัตกัมพล -หมวดเครื่องพระพิชัยสงคราม มีพระมาลาเบี่ยงฉลองพระองค์เกราะ -หมวดพระแสง มีพระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย พระแสงขอตีช้างล้ม พระแสงปืนคาบชุดข้ามแม่น้ำสะโตง พระแสงหอกชัย พระแสงจักร พระแสงตรีศูล พระแสงเกาทัณฑ์ -หมวดเครื่องสูง มีพระเสมาธิปัตร พระฉัตรชัย พระเกวพ่าย พระมหาธงชัย กระบี่ธุช -หมวดเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ มี พระมหามงกุฎ พระขรรค์ชัยศรี พัชนีฝักมะขาม ธารพระกร ฉลองพระบาท	-พระราชพิธีวันที่ ๑-๓ เสด็จไปฟังสวด -วันที่ ๔ เวลาเช้ามีพิธีสงฆ์ -ทรงสรงพระมุรธาภิเษก ณ โรงพระกระยา-สนาน -เสด็จขึ้นพระที่นั่ง ประทับบนตั่งไม้มะเดื่อ พราหมณ์ถวายน้ำพระมหาสังข์ทักขิณาวัฏ -พราหมณ์ถวายราชสมบัติ ถวายเวท ถวายมนตร์ ถวายชัย ผันพระองค์ไปรอบทั้ง ๘ ทิศ -เสด็จขึ้นพระภัทรบิฐ พราหมณ์ถวายพระสุพรรณบัฏ และเครื่องอิสริยราชูปโภค เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ -พราหมณ์ถวายชัย ถวายพร แล้วยังรับสั่งแก่พระมหาราชครูผู้ใหญ่ พระราชทานปฐมราชโองการ -ทรงโปรยดอกพิกุลเงินพิกุลทองพระราชทาน -เฉลิมพระราชมณเฑียร ณ พระตำหนักสวนกระต่าย	มีรายละเอียดลำดับการพระราชพิธีที่สมบูรณ์ตามราชประเพณี พร้อมทั้งเครื่องอิสริยราชูปโภค ทูลเกล้าฯถวายครบทุกหมวดหมู่ และน่าจะได้เป็นแบบอย่างการพระราชพิธีราชาภิเษกในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ด้วย

รัชกาล	มณฑลพิธี	ลำดับการพระราชพิธี	หมายเหตุ
	-โรงพระกระยาสนาน ปลูกข้างพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท -โรงพิธีพราหมณ์ ตั้งรูปพระอิศวร พระอุมาภัควดี พระนารายณ์ พระลักษมี		
สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (พระที่นั่งสุริยามรินทร) (พ.ศ. ๒๓๐๑-๒๓๑๐)	น่าจะตั้งการพระราชพิธีการพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท -หน้าพระราชบัลลังก์มีเตียงตั้งเครื่องราชูปโภค เครื่องเบญจกกุธภัณฑ์ พระสุพรรณบัตร พานพระขันหมากพร้อมเครื่อง -เครื่องสูงสองข้าง พระเศวตฉัตร กำพูฉัตร อภิรุม ธงทอง พัดโบก จามร ทานตะวัน บังสูริย์ บังแทรก พัชนี -ข้างปราสาทซ้ายขวา ผูกช้างต้น ม้าต้น	-ตั้งพิธีสงฆ์ ๓ วัน ตั้งพิธีพราหมณ์ ๓ วัน -เสด็จขึ้นเตียงทอง พระมหาปุโรหิตราชครูอ่านพระเวท ถวายพระพร ๘ ทิศ -ทรงสรงสหัสธารา -เสด็จขึ้นพระภัทรบิฐ รับการถวายเครื่องเบญจกกุธภัณฑ์ เครื่องมหาพิไชยสงคราม -มหาปุโรหิตทั้ง ๘ เป่ามหาสังข์ทักขิณาวัฏ ตีกลองอินทเภรี ลอยพระเคราะห์ -เถลิงพระราชอาสน์ราชบัลลังก์ปูลาดพระยี่ภู่และหนังราชสีห์ -เสด็จออกมหาสมาคม -ถวายพระสุพรรณบัตร -เฉลิมพระราชมณเฑียร (พระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์) -เสด็จเลียบพระนคร -พระราชทานเครื่องประดับหล่อพระพุทธรูปเชิญไว้ในวัดพระศรีสรรเพชญ์	หลักฐานในพระราชพงศาวดารว่าตั้งการพระราชพิธี ณ พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท เสด็จขึ้นตั่งอัฐทิศ ไม่เสด็จขึ้นพระภัทรบิฐเช่นเดียวกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระราชบิดา แต่ในคำให้การขุนหลวงหาวัด ว่าทำพิธีราชาภิเษกตามอย่างธรรมเนียม ในที่นี้เป็นหลักฐานจากคำให้การขุนหลวงหาวัด ซึ่งน่าจะเป็นภาพรวมของการพระราชพิธีตามราชประเพณีว่ามีแบบแผนมาอย่างไร

ตารางที่ ๒

การพระราชพิธีราชาภิเษกในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง (พ.ศ. ๒๒๓๑ – ๒๓๑๐)

ครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร เปรียบเทียบกับ การพระราชพิธีราชาภิเษกสมโภชสมัยรัตนโกสินทร์ (ครั้งรัชกาลที่ ๑)

การพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง (ครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร)	**การพระราชพิธีราชาภิเษกสมโภชสมัยรัตนโกสินทร์ (ครั้งรัชกาลที่ ๑)**	**หมายเหตุ**
<u>การเตรียมการพระราชพิธี</u> <u>พระมณฑปที่สรงพระกระยาสนาน</u> -โรงพระกระยาสนานอยู่ที่ข้างพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท -ในมณฑปปูลาดเสื่ออ่อนปูผ้าขาวตั้งถาดทองแดง -ราชวัติมีฉัตรธง ฉัตรเงิน ฉัตรทอง ฉัตรนาก ฉัตรเบญจรงค์ ประดับต้นกล้วย ต้นอ้อย ดอกหมาก ดอกมะพร้าว	<u>การเตรียมการพระราชพิธี</u> <u>พระมณฑปที่สรงพระกระยาสนาน</u> -ปลูกพระมณฑปที่สรงฯ ที่ชั้นพระชาลาข้างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานด้านบูรพาทิศ มีท่อธารฯน้ำเบญจสุทธิคงคาบนเพดานผ้าขาว เรียกว่า สหัสธาราในมณฑปปูลาดผ้าโขมพัตร์ตั้งถาดทอง มีตั่งทำด้วยไม้มะเดื่อ ไม้ไชยพฤกษ์ ลาดใบไม้ข่มนาม ตั้งบนถาดเป็นที่สรง -มีเตียงเล็กตั้งพระปฏิมาไชยเมื่อเวลาสรง -ราชวัติล้อมรอบพระมณฑปมีฉัตรทอง ฉัตรนาก ฉัตรเงิน ๗ ชั้น เสาราชวัติประดับต้นกล้วย ต้นอ้อย ดอกหมาก ดอกมะพร้าว -ราชวัติรอบพระมณเฑียร พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานข้างหน้ารายด้วยฉัตรเบญจรงค์ ๗ ชั้น เสาราชวัติประดับอย่างเดียวกัน	

การพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง (ครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร)	การพระราชพิธีราชาภิเษกสมโภชสมัยรัตนโกสินทร์ (ครั้งรัชกาลที่ ๑)	หมายเหตุ
<u>มณฑลพิธี</u> -ตั้งเตียงแว่นฟ้าบนพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท -พระพุทธรูปสำคัญเชิญตั้งในมณฑลพิธีมีพระไชย พระชันษา (พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร) พระมนต์พิเศษ -เครื่องพระมุรธาภิเษก พระเต้าเงิน พระเต้าทอง พระเต้านาก พระเต้าสัมฤทธิ์ พระนพ พระมหาสังข์ทักขิณาวัฏ พระเต้าเบญจคัพย์มีพระยันต์รองห้า <u>พระเครื่องต้นและเครื่องราชกกุธภัณฑ์</u> -<u>พระสุพรรณบัฏ</u> พระมหามงกุฎ พระขรรค์ชัยศรี พระเศวตฉัตร ธารพระกร หีบพระธำมรงค์ พระมหาสังวาลสร้อยอ่อน	<u>มณฑลพิธี</u> -ในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ด้านบูรพาทิศ ตั้งเตียงแว่นฟ้า เป็นเตียงพระมณฑล -ตั้งเตียงเล็กตั้งพระบรมธาตุ ตั้งพระพุทธปฏิมาไชย พระพุทธปฏิมาห้ามสมุทร -ตั้งเตียงรองพระเครื่อง ตั้งพานทองรองดวงพระชนมพรรษา พานทอง ๒ ชั้น ตั้งพระสุพรรณบัฏมีคลุม พระมหาอุณาโลมทำแท่ง พระภูษารัตกัมพล สร้อยธุหร่ำคือสังวาลพราหมณ์ <u>เครื่องพระมุรธาภิเษก</u> -พระเต้าเบญจครรภ มีแผ่นยันต์ ๕ รอง พระเต้าประทุมนิมิตทอง นาก เงิน สัมฤทธิ์ พระมหามงคลพระนพ พระมหาสังข์ทักษิณาวัตร <u>พระเครื่องต้นและเครื่องราชกกุธภัณฑ์</u> -พระมหาพิไชยมงกุฎ พระแสงขรรค์ไชยศรี พัดวาลวิชนี ธารพระกรฉลองพระบาทเชิงงอนประดับเพชร พระมหาชฎา พระมหามาลาประดับเพชร พัดวิชนีฝักมะขาม หีบพระธำมรงค์ พระมหาสังวาลสร้อยอ่อน พระมหาสังวาลพราหมณ์	

การพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง (ครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร)	การพระราชพิธีราชาภิเษกสมโภชสมัยรัตนโกสินทร์ (ครั้งรัชกาลที่ ๑)	หมายเหตุ
-พระพิชัยสงคราม พระมาลาเบี่ยง ฉลองพระองค์เกราะ ฉลองพระองค์นวม -เครื่องสูง มีพระเสมาธิปัต พระฉัตรชัย พระเกาวผ้าย พระมหาธงชัย กระบี่ธุช -พระแสงสำคัญ พระแสงหอกชัย พระแสงดาบเชลย พระแสงเขนมีดาบ พระแสงปืนคาบชุดข้ามแม่น้ำสะโตง พระแสงจักร พระแสงตรีศูล พระแสงเกาทัณฑ์ พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย พระแสงขอตีช้างล้ม พระแสงเกาทัณฑ์	เครื่องราชูปโภค -พานพระขันหมาก พระเต้าลงยาราชาวดี พระสุพรรณราช พระสุพรรณศรีกลีบบัวแฉก เครื่องพระมหาพิไชยสงคราม -พระมาลาเบี่ยง ฉลองพระองค์เกราะนวม ๓๒ ชั้น เครื่องสูง -พระเสมาธิปัตย์พระฉัตรไชย พระเกาวพ่าย ธงราชกระบี่ธุช ครุฑพาหะ พระมหาเศวตฉัตร พระแสง -พระแสงหอก พระแสงดาบเชลย พระแสงดาบมีเขนด้วย พระแสงปืนคาบชุดข้ามแม่น้ำสะโตง พระแสงจักร พระแสงตรีศูล พระแสงเกาทัณฑ์ พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย พระแสงชนัก พระแสงวิเศษคือ พระแสงดาบคาบค่าย พระแสงดาบใจเพชร พระแสงกระบี่ พระแสงกั้นหยั่น พระแสงปืนคาบศิลาที่เคยทรง พระแสงทวน พระแสงง้าว พระแสงตรีคันยาว พระแสงขอคร่ำ	ตั้งนามตามพระมาลาเบี่ยงของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งนามตามพระแสงปืนคาบชุดข้ามแม่น้ำสะโตง พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย พระแสงดาบคาบค่ายของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

การพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง (ครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร)	การพระราชพิธีราชาภิเษกสมโภชสมัยรัตนโกสินทร์ (ครั้งรัชกาลที่ ๑)	หมายเหตุ
-ตั่งไม้มะเดื่อ <u>พระอัฐทิศ</u> ตั่งน้อยประจำทิศตั้งพระอัฐทิศ กลศ สังข์ -<u>พระภัทรบิฐ</u> มีผ้าขาวปูโรยแป้ง วางหญ้าคา แล้วปูแผ่นทองเขียนรูปราชสีห์ด้วยชาดหรคุณปกผ้าขาว -เสด็จขึ้นพระราชยานแห่เครื่องสูงแห่ไปตำหนักสวนกระต่าย -ชีพ่อพราหมณ์ ตั้งพระอิศวร พระอุมาภัควดี พระนารายณ์ พระลักษมี (ทำพิธีพราหมณ์ ๓ วัน)	<u>ตั่งไม้มะเดื่อ ๘ เหลี่ยม “อัฐทิศ”</u> -ตั่งใหญ่กั้นพระมหาเศวตฉัตร ๗ ชั้น -ตั่งน้อยประจำทิศ ทำด้วยไม้ฤาษีสุก ตั้งน้ำกลศ น้ำสังข์ รูปเขียนเทพยดา ๘ ทิศ -<u>พระที่นั่งภัทรบิฐ</u> ทำด้วยไม้มะเดื่อหุ้มเงิน ลาดหญ้าคาโรยด้วยแป้งข้าวสาลี มีแผ่นทองคำเขียนรูปราชสีห์ด้วยเส้นชาดหรคุณทับบนหญ้าคาท่ามกลางพระภัทรบิฐ แล้วคลุมผ้าขาว กั้นพระมหาเศวตฉัตร ๗ ชั้น <u>การเฉลิมพระราชมณเฑียร</u> -พระแท่นบรรทมที่พระมหามณเฑียรข้างใน -แต่งอาสนะเป็นที่พระสงฆ์ราชาคณะสมถะ ๕ รูป สวดพระปริตรพุทธมนต์ -กรมโหรตั้งเครื่องบัตรพลีบูชาเทวดานวเคราะห์ เพื่อเจริญพระชนมายุกาล โรงพิธีพราหมณ์ (หน้าพระที่นั่งดุสิดาภิรมย์) -ประดับราชวัติฉัตรกระดาษ ๕ ชั้น	

การพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง (ครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร)	การพระราชพิธีราชาภิเษกสมโภชสมัยรัตนโกสินทร์ (ครั้งรัชกาลที่ ๑)	หมายเหตุ
	-เชิญเทวรูป พระบรเมศวร พระพรหมธาดา พระนารายณ์ พระเทว-กรรม์ พระพิฆเนศวร พระอุมาภัควดี พระลักษมี -ตั้งเครื่องเบญจครรภ์นพวรรค หม้อกุณฑ์ เตากุณฑ์โหมเพลิง โตรทวาร	
<u>ลำดับการพระราชพิธี</u> <u>สามวันแรก</u> เวลาบ่าย -ทรงฉลองพระองค์กรองทอง พระภูษาลายพื้นขาว พระมาลาเส้าสูงสีกุหร่า ทรงพระมหามงคลเสด็จไปทรงฟังสวด	<u>ลำดับการพระราชพิธี</u> <u>วันแรก</u> -ถึงวันพระฤกษ์ เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ พระราชาคณะสงฆ์ ๔๓ รูป ประชุมพร้อมในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานแล้ว ประโคมสังคีตดุริยางคดนตรี มโหรีพิณพาทย์ -พระบาทสมเด็จฯพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระภูษาเขียนทอง รัดพระองค์ประดับเพชร ฉลองพระองค์ครุยกรองทอง ทรงพระแสงเวียด ทรงนมัสการพระศรีรัตนตรัย ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ สมเด็จพระอริยวงษาคตญาณ จุดเทียนไชย ทรงรับไตรสรณาคมน์และเบญจศีล -เสด็จขึ้นพระมหามณเฑียรห้องพระบรรทม ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้วทรงพระมหามงคล ทรงสดับพระราชาคณะสมณะ ๕ รูป สวดพระจัตุภาณวาร ประโคมแตรสังข์ม้องไชย กังสดาล ดุริ-ยางคดนตรี มโหรีพิณพาทย์	ลำดับการพระราชพิธีราชาภิเษกในสมัยรัชกาลที่ ๑ มีรายละเอียดขั้นตอนที่ครบถ้วนสมบูรณ์ เพราะนอกจากโปรดให้ข้าราชการสมัยกรุงเก่าสอบค้นตำราแล้วยังมีเจ้านายฝ่ายในครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เช่น เจ้าฟ้าพินทวดี พระราชธิดา ทรงรอบรู้ตำรา และได้ทรงมีส่วนประกอบการพระราชพิธีสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงที่กล่าวไว้โดยสังเขป

การพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง (ครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร)	การพระราชพิธีราชาภิเษกสมโภชสมัยรัตนโกสินทร์ (ครั้งรัชกาลที่ ๑)	หมายเหตุ
-เสด็จไปโรงพระกระยาสนาน พระมหาราชครูเชิญเสด็จ ทรงเสื้อถอด ทรงผ้าถอด พราหมณ์เชิญพระไชยนำเสด็จ

การพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง (ครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร)	การพระราชพิธีราชาภิเษกสมโภชสมัยรัตนโกสินทร์ (ครั้งรัชกาลที่ ๑)	หมายเหตุ
-ทรงสะเดาะพระเคราะห์ แล้วทรงพระภูษาลายพื้นแดง ฉลองพระองค์กรองทอง -เสด็จขึ้นนั่งบนตั่งไม้มะเดื่อ พราหมณ์ถวายพระมหาสังข์ทักขิณาวัฏ ทรงรับด้วยพระหัตถ์สรงพระพักตร์แล้วเสวยหน่อยหนึ่ง พราหมณ์ถวายราชสมบัติ ถวายเวท ถวายมนตร์ ถวายชัย -เสด็จขึ้นบนพระภัทรบิฐ มีผ้าขาวปูโรยแป้งวางหญ้าคา แล้วปูแผ่นทองเขียนรูปราชสีห์ด้วยชาดหรคุณ -พราหมณ์ถวายพระสุพรรณบัฏ พระมหาสังวาลสร้อยอ่อน พระเศวตฉัตร ผ้ารัตตกัมพล พระมหามงกุฎ พระขรรค์ชัยศรี ฉลองพระบาท -พระแสงอัษฎาวุธ มีพระแสงปืน พระแสงหอกชัย พระแสงดาบเชลย พระแสงของ้าว พระแสงจักร พระแสงตรีศูล พระแสงเขน พระแสงเกาทัณฑ์	-สรงเสร็จแล้ว พระยาราชโกษา ถวายพระภูษาทรงผลัดลายพื้นเหลืองเขียนทอง ทรงฉลองพระองค์ครุยกรองทอง -เสด็จมาประทับเหนืออุทุมพรราชอาสน์ ที่ตั้งอัฐทิศ มีพระมหาเศวตฉัตร ๗ ชั้น ผันพระพักตร์ไปทิศอุดรเป็นปฐม ทรงรับมาสรงพระพักตร์ รับมาเสวยหน่อยหนึ่ง แล้วผันพระองค์ไปตามทิศอาคเนย์ โดยทักษิณาวัฏ ทรงรับน้ำพระพุทธมนต์ น้ำสังข์ทั้งแปดทิศ -พระมหาราชครูประคองพระองค์เชิญเสด็จพระราชดำเนินมาขึ้นบนพระที่นั่งภัทรบิฐ มีพระมหาเศวตฉัตร ๗ ชั้น เสด็จนั่งเหนือแผ่นทองเขียนรูปราชสีห์ ผินพระพักตร์สู่ทิศอิสาน พระมหาราชครูโหรดาจารย์อ่านพระเวทสรรเสริญไกรลาส -ถวายพระสุพรรณบัฏ เบญจราชกกุธภัณฑ์ คือ พระมหามงกุฎ พระแสงขรรค์ ธารพระกร พัดวาลวิชนี ฉลองพระบาท -พระแสงอัษฎาวุธและเครื่องราชูปโภค ทรงรับแล้วส่งให้พระยาราชโกษา แล้วส่งให้เจ้าพนักงาน -พระมหาราชครูรับฉลองพระบาทมาสอดถวาย -พระมหาราชครูถวายสิริราชสมบัติ	

การพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง (ครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร)	การพระราชพิธีราชาภิเษกสมโภชสมัยรัตนโกสินทร์ (ครั้งรัชกาลที่ ๑)	หมายเหตุ
-พราหมณ์ถวายชัย ถวายพร แล้วมีรับสั่งแก่พระมหาราชครูผู้ใหญ่ว่า “พรรณพฤกษาและสิ่งของทั้งปวงซึ่งมีในแผ่นดินทั่วขอบเขตแดนพระนครซึ่งหาเจ้าของหวงแหนมิได้นั้น ตามแต่สมณชีพราหมณ์และอาณาประชาราษฎรจะปรารถนาเถิด”	-หลวงสิทธิไชย พระหมอเฒ่าทูลเกล้าฯถวายพระมหาเศวตฉัตร -มีพระราชโองการแก่พระมหาราชครูผู้ใหญ่ว่า “พรรณฤกษ์ ชลธีและสิ่งของในแผ่นดินทั่วทั้งพระราชอาณาเขต ซึ่งหาผู้หวงแหนมิได้นั้น ตามแต่สมณชีพราหมณาจารย์ ราษฎรจะปรารถนาเถิด”	
-พระมหาราชครูผู้ใหญ่รับพระราชโองการเป็นพระฤกษ์ ทรงโปรยดอกพิกุลเงิน ดอกพิกุลทอง	-พระมหาราชครูผู้ใหญ่รับพระราชโองการเป็นฤกษ์ ทรงโปรยดอกพิกุลทอง พิกุลเงิน ทรงหลั่งทักษิโณทก ทรงอธิษฐานตามพระอัธยาศัย ถวายไทยทานแด่พระสงฆ์ ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน -พระครูราชพิธี พระหมอเฒ่าประพรมน้ำกลศ น้ำสังข์ รอบพระมหามณเฑียรถวายพร	
-ชาวพระภูษาถวายพระสนับเพลาเชิงงอนสองชั้น พระภูษาริ้ววระยี่ จีบโจงโยคี รัดพระองค์หนามขนุน ฉลองพระองค์น้อยทรงฉลองพระองค์สีย่นนอก รัดพระองค์แครง เหน็บพระแสงกั้นหยั่นพู่นิล ทรงพระธำมรงค์พลอยต่างกัน ทรงพระชฎาพระเกี้ยวแหวนแดง	-ทรงผลัดพระภูษาร้อยพระองค์กรองทอง ฉลองพระองค์ครุยสีทอง ทรงพระแสงเวียด เสด็จออกข้างหน้าขึ้นสู่พระมหาเศวตฉัตร ๙ ชั้น พระบรมวงศานุวงศ์ เข้าทูลละอองธุลีพระบาท ฝ่ายทหารพลเรือนเข้าเฝ้าฯ -สมุหพระกลาโหม กราบทูลถวายพระมหาพิไชยราชรถ เรือพระที่นั่งศรีสมรรถไชย เรือพระที่นั่งไกรสรมุข เรือกระบวนใหญ่น้อย เครื่องสรรพยุทธ เมืองเอก โท ตรี จัตวา ไพร่พลฝ่ายทหาร	การเสด็จออกมหาสมาคม

การพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง (ครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร)	การพระราชพิธีราชาภิเษกสมโภชสมัยรัตนโกสินทร์ (ครั้งรัชกาลที่ ๑)	หมายเหตุ
-มหาดเล็กถวายพระแสงใจเพชร ฉลองพระบาท เสด็จขึ้นพระราชยาน แห่เครื่องสูงเป็นกระบวนไปที่ประทับ	-เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ กราบทูลถวายพระมหามณเฑียรปราสาทราชนิเวศน์มหาสถาน พระราเชนทรยาน เครื่องสูงเฉลิมพระเกียรติยศ -พระยายมราช กราบทูลถวายกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา -พระยาพลเทพ กราบทูลถวายธัญญาหารแดนสถานลานนาเขตประเทศทุกตำบล -พระยาโกษาธิบดี กราบทูลถวายเครื่องพระพัทธยากรราชสมบัติ ทั้ง ๑๒ พระคลัง -มีพระราชโองการว่า สิ่งของทั้งนี้จงจัดแจงทำนุบำรุงไว้ให้จงดีจะได้ป้องกันรักษาแผ่นดิน ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และพระราชอาณาเขต -อัครมหาเสนาบดี รับพระราชโองการกราบบังคมทูลรับพระราชโองการ -เสด็จขึ้นพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เสด็จเหนือพระภัทรบิฐ ท้าววรจันทร์กราบทูลถวายพระสนม ๑๒ พระกำนัล -ครั้นได้พระฤกษ์ เจ้าพนักงานประโคมฯเสด็จขึ้นสู่พระมหามณเฑียร ทรงโปรยดอกพิกุลทอง ดอกพิกุลเงิน	น่าจะเป็นจตุสดมภ์ คือ เสนาบดีวัง เสนาบดีเวียง เสนาบดีนา เสนาบดีคลัง

การพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง (ครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร)	การพระราชพิธีราชาภิเษกสมโภชสมัยรัตนโกสินทร์ (ครั้งรัชกาลที่ ๑)	หมายเหตุ
	-นางชำระพระบาท ๒ นาง เชิญเครื่องราชูปโภค -นางเชื้อพระวงศ์อุ้มวิฬาร์ อุ้มศิลาบด อุ้มฟักเขียว ถือขันข้าวเปลือก ถือถั่วทอง ถืองา -เสด็จถึงในที่ ทรงจุดเทียนนมัสการ เสด็จขึ้นพระแท่นที่พระบรรทม พระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ฝ่ายในถวายดอกหมากทองคำ ทรงรับแล้ววางไว้ข้างพระที่ -ท้าวทรงกันดาล ถวายลูกกุญแจ -เอนพระองค์ลงบรรทมเหนือพระแท่นที่โดยทักษิณปรัศว์เบื้องขวาเป็นพระฤกษ์ -พระราชวงศ์ฝ่ายในผู้ทรงพระชนมายุถวายพระพร -พระราชวงศานุวงศ์ ท้าวนางข้างในถวายพระพร แล้วให้ประโคม <u>เวลาบ่าย</u> -พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ผู้น้อย ฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ข้าราชการฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน เวียนเทียนเฉลิมพระมหามณเฑียรตามโบราณราชประเพณี	เฉลิมพระราชมณเฑียรส่วนนี้ไม่มีรายละเอียด ของสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง โดยเฉพาะสมัยพระเจ้าอุทุมพรเสด็จขึ้นครองราชย์ แต่อาจมีรายละเอียดในรัชกาลก่อนๆ เป็นธรรมเนียมมา ในสมัยรัชกาลที่ ๑ จึงประกอบพระราชพิธีได้ครบตามตำรา

ตารางที่ ๓

เปรียบเทียบลักษณะการพระราชพิธีราชาภิเษกของพม่า เขมร และกรุงศรีอยุธยา

พระราชพิธีราชาภิเษกครั้งกรุงเก่าเฉพาะส่วนที่คล้ายกัน	พระราชพิธีราชาภิเษกของพม่าตามที่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพค้นคว้าจากเซอร์ยอร์ช สก๊อต	พิธีราชาภิเษกเขมรสมัยสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณที่เมืองละแวก
ตอนเตรียมการ - ตั้งเตียงแว่นฟ้าบนพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท พร้อมด้วยเครื่องมงคลราชูปโภคหมวดต่างๆ คือ พระพุทธรูปสำคัญ เครื่องมุรธาภิเษก เครื่องพระพิชัยสงคราม เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ พระแสงสำคัญ และเทวรูปที่โรงพราหมณ์ -ปลูกโรงพระกระยาสนาน ข้างพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท ราชวัติ ฉัตรธง ฉัตรเงิน ฉัตรทอง ฉัตรนาก ฉัตรเบญจรงค์ ต้นกล้วย ต้นอ้อย ดอกหมาก ดอกมะพร้าว - ในพงศาวดารไม่ได้พรรณนาเรื่องน้ำเบญจสุทธคงคา แต่มีสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ ๔ สระอยู่ที่สุพรรณบุรีได้ใช้ตักเป็นน้ำสรงมุรธาภิเษกสืบมา	ตอนเตรียมการ ๑. มีท้องตราให้หาเจ้าประเทศราชไทยใหญ่ กับทั้งเจ้าเมืองทั้งปวง เข้าไปในงานทั้งหมด ๒. ให้เปลี่ยนหนังหุ้มกลอง(อินทเภรี)ทุกใบ เปลี่ยนผ้าขาวหุ้มเศวตฉัตร ทำมงกุฎกับทั้งเครื่องต้นเครื่องทรงใหม่ ๓. ให้ซ่อมแซมป้อมปราการที่ชำรุดรอบพระนคร ๔. ให้ตั้งราชวัติผูกต้นกล้วย ต้นอ้อย และปักธงรายตามถนนทั่วพระนครในวันราชาภิเษก ๕. ให้ปลูกโรงพิธีราชาภิเษกแห่งหนึ่งในบริเวณพระราชวังมี(มณฑป)ที่สรงเรียกว่า “สคนาน” Thaga-nan (ของไทยเรียกว่ามณฑปพระกระยาสนาน) ต่อที่สรงไปปลูกพลับพลาที่ประทับ และที่ประชุมเจ้านายและขุนนางทั้งปวง ๖. ให้ตักน้ำบริสุทธิ์จากที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ แห่มารวมไว้ที่สรง	ตอนเตรียมการ - มีพระราชโองการสั่งพระมหาเทพ พระมหามนตรี ชาวพนักงานพระราชโรงหลวงให้มีกฎหมายแจกไปทุกหมู่กรมทุกหมวดทุกกอง ชาวพนักงานข้างในจงทั่ว พระมหาเทพ พระมหามนตรีรับพระราชโองการและมีหมายแจกไปทุกเมือง ข้างในเมืองนอกเมือง และสังฆการีธรรมการ เจ้าพระยาพระเสด็จ เจ้าพระยาอาลักษณ์นักปราชญ์ ราชปุโรหิต พ่อพราหมณ์ทั้งสี่ทั้งแปด หมายรู้ทั่วทุกหมู่ ทุกกรม - จางวางกรมช้าง จางวางขุนหมื่น ครูหมอกรมช้างกองนอกกองใน จัดหาช้างสิง มีกำลังและมีศอก มีนิ้วกลางงา เป็นช้างศึกสำหรับทัพ ให้ฝึกสอนให้ชำนาญอยู่กับปืนยืนกะหอก ช้างคชาธารให้ผูกเป็นคชาธาร มีช้างดั้ง ช้างเขน มีเสโลโตมร คนตีพันให้ใส่เกราะเหล็ก หมวกเหล็ก

พระราชพิธีราชาภิเษกครั้งกรุงเก่าเฉพาะส่วนที่คล้ายกัน	พระราชพิธีราชาภิเษกของพม่าตามที่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพค้นคว้าจากเซอร์ยอร์ช สก๊อต	พิธีราชาภิเษกเขมรสมัยสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณที่เมืองละแวก
	๗. จัดปรอททอง (Golden Quick silver) กับพลอยนพรัตน์และเครื่องรางต่างๆ รวมลงหีบใบ ๑ ตั้งไว้ที่โรงพิธี ๘. เตรียมนกต่างๆ ไว้ที่พลับพลาสำหรับปล่อยเมื่อเวลาราชาภิเษก ๙. วางทหารแต่งเต็มยศ มีศาสตราวุธประจำตัวราย ๒ ข้างถนน ตลอดทางเสด็จจากพระราชมณเฑียรไปจนถึงโรงพิธี ๑๐. หมายสั่งเจ้านายชายหญิง เสนาบดี เจ้าประเทศราช เจ้าเมืองกับทั้งภรรยา แต่งให้เต็มยศเข้าไปคอยตามเสด็จในกระบวนแห่จากพระราชมณเฑียรไปยังโรงพิธี	หมอขี่คอถือขอและง้าว คนกลางถือปืน ควานท้ายถือหอกขอ กรมม้าฝึกม้าให้ทะนงองอาจสู้ศึก สำหรับฝึกให้เดินเพลงทวนและเพลงทั้งปวง มีเครื่องประดับให้ทุกทวนกระบวนใหญ่น้อย คนขี่ม้าใส่เสื้อเกราะเหล็กหมวกเหล็กมีแส้ธนูและทวนถือ - ผู้รักษาเมืองปากใต้ฝ่ายเหนือตระเตรียมรี้พลสกลโยธา หัดยิงปืนไฟธนูหน้าไม้ รำดาบรำดั้ง กระบี่มวยปล้ำเพลงตะบองและทั้งเรือทั้งบกให้ชำนาญการรู้ศึก ถ้ามีการศึกจะได้เกณฑ์ไปศึก ถ้าไม่มีศึกเป็นพระราชพิธี การแห่จะได้เกณฑ์ไปแห่และสมโภช - เจ้าพนักงานเครื่องสูงให้จัดแจงพระกลด อภิรุมกันภิรุม ราชยาน พัดโบก จามร ทอตะวัน - เจ้าพนักงานเครื่องเล่น เป็นต้นว่า โขนละคร มอญรำหกคะเมน ไต่ลวด ไม้สูง ไม้ต่ำ รำแพน สารพัด เครื่องเล่นสมโภช ให้มีสิ้นจนครบ ๑๒ ภาษา - เจ้าพนักงานปลูกกุฏิพระราชาคณะ ๕ กุฏิ อาราธนาพระพุทธรูปมาไว้ ณ กุฏิทุกกุฏิ

พระราชพิธีราชาภิเษกครั้งกรุงเก่าเฉพาะส่วนที่คล้ายกัน	พระราชพิธีราชาภิเษกของพม่าตามที่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพค้นคว้าจากเซอร์ยอร์ช สก๊อต	พิธีราชาภิเษกเขมรสมัยสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณที่เมืองละแวก
		- แห่พระเบญจาเกษตรมาจากกุฏิพราหมณ์มาไว้โรงราชพิธีพราหมณ์ โรงราชพิธีพราหมณ์ ๕ โรง ปลูกในพระราชวังริมพระราชมณเฑียร - พราหมณ์ปุโรหิตนำพระสุธารสสรง พระสุธารสเสวย จากหว่างเขาพระบานน สำหรับกษัตริย์ มาทูลเกล้าฯ ถวายไว้พระตำหนักอติเรกวิสุทธิ์ - พราหมณ์ทั้งสี่เชิญพระแสงขรรค์ พระแสงธนู พระแสงปืน พระแสงหอกง่าม ออกมาจากโรงแสง มาโรงพระราชพิธีชำระด้วยน้ำกษัตริย์ขัดสีสิ้นมลทินเชิญไปไว้ในพระราชมณฑล เตรียมแห่เป็นกระบวนศึกช้าง ศึกม้า ศึกรถ เดินเท้า ยกมาตั้งนอกพระนคร ริมกำแพงตั้งทัพแปดทิศแปดช่อง - เครื่องทรงช้างต้น ผูกกระโจมทอง ม้าต้นผูกเครื่องประดับ พร้อมพิชัยราชรถ ราชยาน เครื่องสูงสำหรับกษัตริย์ - เครื่องเล่นข้างใน ระบำเบญจ มงคลุ่ม มีในพระราชวังบ้าง นอกพระราชวังบ้าง

พระราชพิธีราชาภิเษกครั้งกรุงเก่าเฉพาะส่วนที่คล้ายกัน	พระราชพิธีราชาภิเษกของพม่าตามที่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพค้นคว้าจากเซอร์ยอร์ช สก๊อต	พิธีราชาภิเษกเขมรสมัยสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณที่เมืองละแวก
ลักษณะการราชาภิเษก - สามวันแรกเวลาบ่ายเสด็จไปทรงฟังสวด ทรงพระมหามงคล - ถึงวันฤกษ์ราชาภิเษก เสด็จไปทรงศีลเวลาเช้า ทรงประเคนสำรับพระสงฆ์ - พราหมณ์เชิญพระไชยนำเสด็จลงไปโรงพระกระยาสนาน พระมหาราชครูเชิญเสด็จทรงเสื้อถอด ทรงผ้าถอด - เสด็จขึ้นนั่งบนตั่งไม้มะเดื่อ พระสงฆ์ราชาคณะรดน้ำ พราหมณ์ถวายน้ำพระกลศ น้ำพระสังข์ - เสด็จขึ้นบนพระภัทรบิฐ - พราหมณ์ถวายพระสุพรรณบัฏ และเครื่องบรมขัตติยราชอิสริยยศทั้งปวง - พราหมณ์ถวายชัย ถวายพร - มีพระปฐมบรมราชโองการ พระมหาราชครูรับพระราชโองการเป็นฤกษ์	ลักษณะการราชาภิเษก ๑.ถึงวันกำหนดพอเวลาได้ฤกษ์พระเจ้าแผ่นดินขึ้นทรงยานมาศ มีหญิงพรหมจารีย์นั่งประนมมือ ๔ คน พอพระราชยานถึง “ต้นมะโย-บิน” (เห็นจะหมายว่าพอจะออกจากเขตต์พระราชมณเฑียร) เจ้าพนักงานลั่นกลองอินทเภรี ๒ ใบ มีชื่อเรียกว่า สิโดสอน (Sidosôn) เปนสัญญา เจ้านายและข้าราชการที่เตรียมการเสด็จ ก็ไปเข้ากระบวนตามตำแหน่งของตน ๒. เมื่อแห่ไปถึงโรงพิธีแล้ว เสด็จสู่ที่สรง สระพระเกศา ผลัดเครื่องทรงหลายครั้ง (เข้าใจว่าผลัดเครื่องทรงเต็มยศ (ทรง) เมื่อแห่ไปเปลี่ยนเปนเครื่องสรงครั้ง ๑ สรงแล้วทรงเครื่องต้นอีกครั้ง ๑) ๓. เมื่อเสร็จพระราชพิธีสรงแล้วเสด็จไปประทับที่ราชอาสน์พราหมณ์ (Ponna) ๘ คน ถวายน้ำมนตร์ กับดอกไม้อย่างหนึ่งซึ่งถือว่าเปนของวิเศษเรียกว่า “ปะเรียตบัน” (Payeitpan) (พิเคราะห์ดูน่าจะถวายเครื่องราชูปโภคสิ่งอื่นสำหรับพระยศด้วยตรงนี้ แต่ในหนังสือไม่กล่าวถึง)	ลักษณะการราชาภิเษก - สังฆการีอาราธนาศีล มีสมเด็จพระสังฆราช เปนต้นสวดพระพุทธมนต์ ณ โรงพระราชพิธี พราหมณ์ปุโรหิตนุ่งขาวห่มขาวใส่หมวกลอมพอกพลีกรรมบวงสรวง อ่านมนต์ตามไสยศาสตร์เป่าเรไรแล้วรำนารายณ์ครั้งหนึ่ง ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยนุ่งสมปักลายใส่เสื้อครุยใส่ลอมพอกตามบรรดาศักดิ์ - เหล่าพระวงศานุวงศ์แต่งพระองค์จงโอ่โถง พร้อมอยู่ ณ โรงราชพิธี แล้วเข้าในพระราชมนเทียรท้องพระโรงหลวง ขุนนางเข้าในพระโรงหลวง - ให้เป่าสังข์ ตีระฆัง กระทั่งแตร ประโคมดุริยดนตรีปี่พาทย์ ฆ้องชัย นักเลงระบำในพระราชวัง นอกพระราชวัง เล่นสมโภช ๗ วัน - เจ้าพนักงานเตียงทองรองพระราชสิริทั้งปวง นำไปวางข้างที่พระที่นั่งอติเรกวิสุทธ์ นอกพระสันนยา มีพระชุมวิธีสวม มีพระสุขไสยาสน์ปิดกำบัง

พระราชพิธีราชาภิเษกครั้งกรุงเก่าเฉพาะส่วนที่คล้ายกัน	พระราชพิธีราชาภิเษกของพม่าตามที่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพค้นคว้าจากเซอร์ยอร์ช สก๊อต	พิธีราชาภิเษกเขมรสมัยสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณที่เมืองละแวก
	๔. จบพระหัตถ์ทรงอุทิศเครื่องสักการะบูชาพระมหาเจดียสถานที่สำคัญ เจ้ากรมอาลักษณ์ (Nahkandaw) ขานชื่อมหาเจดียสถาน ให้เจ้าพนักงานเชิญไปยังที่นั้น (คงให้ปล่อยนกตรงนี้ แต่ในตำราไม่กล่าวถึง) ๕. เสด็จทรงยานมาศแห่กลับ เมื่อเสด็จถึงเขตต์พระราชมณเฑียร เจ้าพนักงานตีกลองอินทเภรี ๒ ใบ เรียกว่า “วุนติตนอสอน” (Wuntitonsôn) เปนสัญญา ๖. เมื่อกลับถึงพระราชมณเฑียรแล้ว ทรงบำเพ็ญทานแก่สมณพราหมณ์และราษฎร และให้ประกาศอภัยทาน คือ ก) ปล่อยนักโทษที่ต้องเวรจำ ข) ห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ ๗ วัน ค) ปิดศาลระงับถ้อยความ ๗ วัน ง) ห้ามมิให้วิวาทข่มเหงกักขังกัน ๗ วัน ประกาศนี้ให้เที่ยวตีฆ้องกลองร้องป่าวให้ชาวราษฎรทราบทั่วพระนคร	- พราหมณ์ปุโรหิตนำพระแสงขรรค์ พระแสงปืน พระแสงธนู พระแสงหอกง่ามและพระสุพรรณบัตร มีพานทอง ๓ ชั้น มาทอดที่พระเตียงทอง - เจ้าพนักงานนำเอาบุษบกมาทอดที่พระที่นั่งอติเรกวิสุทธิ์นอกพระสันนยา ฉลองพระบาทใส่พานทอง รองพานทอง ตั้งหน้าริมเชิงบุษบก มีพระสนมนางห้าม พนักงานกรองพวงมาลาตั้งทั้งสองข้างริมบุษบก มีรูปเต่า รูปปลา รูปงู มาวางริมเชิงบุษบก นายทหารใหญ่ทั้งสี่ นางกำนัลทั้งสี่ นายองครักษ์ทั้งสี่ นายกลางช้างทั้งสี่ แต่งตัวตามธรรมเนียมนั่งซ้ายขวาข้างละ ๘ คน ผู้จัดแจงแต่งเรียบพระราชโรงหลวงให้นั่งเป็นดุลกระบวนถ้วนถี่ รำนารายณ์แล้วคอยห้ามปรามดูแลเป่าเรไรขึ้นเป็น ๒ ครั้ง ให้ขุนนางใส่ลอมพอก ให้มีข้าวตอกดอกไม้ ธูปเทียน มีดอกบัวหลวง พร้อมกัน ณ โรงราชพิธีสำหรับถวายบังคม พระราชาคณะขึ้นสู่พระราชาโรงหลวง สำหรับสวดพระพุทธมนต์ถวายชัยถวายพรด้วย

พระราชพิธีราชาภิเษกครั้งกรุงเก่าเฉพาะส่วนที่คล้ายกัน	พระราชพิธีราชาภิเษกของพม่าตามที่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพค้นคว้าจากเซอร์ยอร์ช สก๊อต	พิธีราชาภิเษกเขมรสมัยสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณที่เมืองละแวก
	<u>พิธีเฉลิงพระราชบัลลังก์</u> _ทำพิธีวันหนึ่งต่างหากเมื่อเสร็จพิธีราชาภิเษกแล้ว ๑. ทำพิธีในสุเมรุมหาปราสาท ตั้งเศวตฉัตรสองข้าง <u>พระที่นั่งสีหาสนบัลลังก์</u> ข้างละ ๔ คัน มีข้าราชการประจำคอยไขพระทวารทอง ๒. เอากลองสำหรับเมือง (state drum) ๒ ใบ มาตั้งที่หน้าท้องพระโรงสำหรับตีเปนสัญญา เวลาเสด็จออกและเสด็จขึ้น ๓. สิ่งของต่างๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสีจะส่งไปถวายสักการบูชามหาเจดียสถานต่างๆ ก็เอามาจัดเรียบเรียงไว้ในท้องพระโรง ๔. จัดที่สำหรับเจ้านายและเสนาบดี เจ้าประเทศราช และข้าราชการทั้งปวงกับภรรยาเฝ้าตามตำแหน่งผู้เข้าแต่งเต็มยศและมีของถวาย (น่าจะเปนดอกไม้ธูปเทียน) เปนเครื่องเคารพ ๕. หน้าท้องพระโรง วางทหาร ๒ แถว ให้ปิดประตูทั้ง ๒ ประตู และจัดวางเครื่องราชบรรณาการของเจ้าประเทศราช ข้าราชการไว้ข้างนอกประตู	- เสด็จพระดำเนินมาครั้นเรียบพระราชโรงหลวงเสร็จแล้ว กษัตริย์ทั้งสองพระองค์เสด็จมาพระที่นั่ง เจ้าพนักงานข้างในกำนัลตามเสด็จมาพร้อม รำนารายณ์แล้วเป่าเรไรขึ้น ๓ ครั้ง เป่าสังข์ตีระฆังกระทั่งแตร - ครั้งได้พระฤกษ์ชั้นฉายดีแล้ว พราหมณ์ปุโรหิตเป่าสังข์ ตีระฆัง แตร ปี่ กลอง ฆ้องชัยดุริยดนตรีประโคมขึ้นทุกพนักงาน - สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะเจ้าเอาน้ำพระพุทธมนต์รดพระเกศา พระมหาราชครูปุโรหิตโย่งพระเกศาให้ทรงพระมหามงกุฎให้ตรงดี พราหมณ์ปุโรหิตนำเอาน้ำเข้าเบญจคัพย์ถวายให้ทรงเสวย พระองค์ทรงเครื่องกกุธภัณฑ์ทั้งห้าอย่างใหญ่ เจ้าพนักงานฉลองพระบาทนำเอาฉลองพระบาทมาถวาย พระองค์เสด็จลงจากพระที่นั่งบุษบกสอดทรงฉลองพระบาทเสด็จมาสู่พระที่นั่งดังเก่า

พระราชพิธีราชาภิเษกครั้งกรุงเก่าเฉพาะส่วนที่คล้ายกัน	พระราชพิธีราชาภิเษกของพม่าตามที่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพค้นคว้าจากเซอร์ยอร์ช สก๊อต	พิธีราชาภิเษกเขมรสมัยสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณที่เมืองละแวก
	<u>เสด็จออกมหาสมาคม</u> พระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสีเสด็จออกประทับเหนือพระที่นั่งสีหาสนบัลลังก์ ตีกลองสัญญา ๔ ใบ เจ้านายและข้าราชการทั้งปวงถวายบังคมพร้อมกัน เสด็จออกแล้วขนของเครื่องราชบรรณาการเข้าไปตั้งถวายในท้องพระโรง เจ้านายขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งเป็นพนักงานอ่านประกาศพระนามพระเจ้าแผ่นดินกับพระนามพระอัครมเหสี เจ้านายขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งเป็นพนักงานอ่านประกาศพระนามพระเจ้าแผ่นดินกับพระนามพระอัครมเหสี เมื่ออ่านแล้วม้วนคำจารึก (พระสุพรรณบัตร) ถวายต่อพระหัตถ์ ทรงรับใส่ไว้ในหีบทอง นะกันดอ (เห็นจะเป็นกรมอาลักษณ์) อ่านบัญชีของทรงพระราชอุทิศถวายมหาเจดียสถาน และสันดอขันอ่านบัญชีของบรรณการเจ้าประเทศราชและเจ้าเมืองถวาย ลั่นฆ้องเงิน ๕ ครั้ง และตีกลอง ๔ ใบ แล้วเสด็จขึ้น	ครั้นได้พระฤกษ์ พราหมณ์ปุโรหิตอัญเชิญมาซึ่งพระนารายณ์ ถวายพระองค์ทรงอุ้มไว้ ให้เป่าสังข์ ลั่นระฆัง กระทั่งแตร ประโคมดุริ-ยางคดนตรีทั้งปวงขึ้นให้พร้อมทุกพนักงาน พราหมณ์ปุโรหิตราชครูทั้งสี่นำมาซึ่งพระแสงขรรค์ถวายพระองค์ให้ทรงถือ ให้หยุดประโคมทั้งปวงไว้ก่อน - ออกญาเจ้าพระยาพระเสด็จถวายบังคม ๓ หน ถือพระสุพรรณบัตรขึ้นเหนือเศียรเกล้าแล้วอ่านประกาศถวาย - พระมหาอุปราชาและพระวงศานุวงศ์ ราชนิกุล ขุนหมื่น ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยให้แจ้งประจักษ์ในลักษณะนาม<u>พระศรีสุริโยพรรณ</u> ขึ้นเป็น<u>สมเด็จพระราชโองการพระบรมราชารามาธิบดีศรีสุริโยพรรณธรรมมิกราช</u> จบแล้วให้ลั่นฆ้องชัย เป่าสังข์ตีระฆังกระทั่งแตรประโคมดุริยดนตรีให้พร้อมขึ้นด้วยกัน พระมหาราชครูปุโรหิต นำมาถวายพระราชโองการ

พระราชพิธีราชาภิเษกครั้งกรุงเก่าเฉพาะส่วนที่คล้ายกัน	พระราชพิธีราชาภิเษกของพม่าตามที่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพค้นคว้าจากเซอร์ยอร์ช สก๊อต	พิธีราชาภิเษกเขมรสมัยสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณที่เมืองละแวก
		พระราชโองการยืนพระสุพรรณบัตรส่งให้สมเด็จพระอัครมเหสี สมเด็จพระอัครมเหสีรับแล้ว ทรงวางในพานพระศรี แล้วให้หยุดประโคมไว้ก่อน สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะสวดพระพุทธมนต์ถวายพระพรถวายชัย ข้างในนางพระกำนัล พระสนมถวายบังคม ๓ หน ออกญาเจ้าพระยาเสด็จเชิญซึ่งพระสุพรรณบัตรพระนามพระชาตกษัตรี ขึ้นเป็นสมเด็จพระอัครมเหสี ฯลฯ - รุ่งขึ้นพระมหาอุปราชสั่งเจ้าพนักงานให้เบิกบายศรี ๗ ชั้น พนักงานข้างหน้าในได้ฤกษ์ ชาวเวียนเทียนทำขวัญ และการเล่นสมโภช เล่นไปทั้งกลางวัน กลางคืน ๓ วัน เลี้ยงไพร่พลสกลนิกรทุกวันทั้งสามวัน สมเด็จพระมหากษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์ เสด็จมาสู่พระราชเรือนหลวง <u>พระตำหนักอติเรกวิสุทธิ์</u> เจ้าพนักงานชาวที่รูดพระสันนยา

พระราชพิธีราชาภิเษกครั้งกรุงเก่าเฉพาะส่วนที่คล้ายกัน	พระราชพิธีราชาภิเษกของพม่าตามที่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพค้นคว้าจากเซอร์ยอร์ช สก๊อต	พิธีราชาภิเษกเขมรสมัยสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณที่เมืองละแวก
		พระมหาราชครูปุโรหิตทั้งแปดทิศทั้งสี่รำนารายณ์เป่าเรไร ประโคมดุริยดนตรี ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ถวายบังคม พราหมณ์ปุโรหิตอ่านมนต์ไสยศาสตร์ถวายชัย ถวายพระพร - เสด็จเข้าในพระราชวังเบิกพระสันนยาเลิกการพระราชพิธี ๗ วัน ทำขวัญ ๓ วัน พราหมณ์ปุโรหิตเชิญพระแสงขรรค์ พระแสงปืน พระแสงธนู พระแสงหอกง่าม กับพระสุธารส มาไว้ ณ พระที่นั่งพระราชมณเฑียร ชื่อว่า <u>มังคลาภิเษก</u>

พระราชพิธีราชาภิเษกครั้งกรุงเก่าเฉพาะส่วนที่คล้ายกัน	พระราชพิธีราชาภิเษกของพม่าตามที่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพค้นคว้าจากเซอร์ยอร์ช สก๊อต	พิธีราชาภิเษกเขมรสมัยสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณที่เมืองละแวก
<u>เลียบพระนคร</u> - น่าจะมีการเสด็จเลียบพระนคร แต่ในตำราที่สอบค้นในรัชกาลที่ ๑ ไม่ระบุไว้ - เสด็จขึ้นพระราชยานแห่เครื่องสูงเป็นกระบวนไปทรงเฉลิมพระราชมนเทียร เสร็จการราชาภิเษก	<u>เลียบพระนคร</u> เสร็จงานราชาภิเษกมีพิธีเลียบพระนคร จะเลียบพระนครทั้งทางบกและทางน้ำเหมือนอย่างไทยหรืออย่างไรไม่ทราบแน่ พบในหนังสือเรื่องหนึ่งกล่าวแต่ถึงการเลียบพระนครทางน้ำว่าให้แต่งเรือพระที่นั่ง “การเวก” เป็นเรือ ๒ ลำขนานกัน หัวเรือลำเก่าหัวเป็นนก ลำใหม่ทำหัวเป็นนาคมีครุฑยืน ท้ายเรือเป็นอย่างหางแมงป่อง เหมือนเรือแม่ปะทั้ง ๒ ลำ กลางเรือขนานทำปราสาท ข้างหน้ามีท้องพระโรงโถง ข้างหลังมีพลับพลา เรือพระที่นั่งการเวกพายไปเองไม่ได้เห็นจะต้องให้เรือลากจูง เวลาแห่มีทหารรายริมทั้ง ๒ ข้าง คูรอบพระนคร ใครมีทุกข์ร้องถวายฎีกาได้ในเวลาเสด็จเลียบพระนคร	<u>เลียบพระนคร</u> - เวลาบ่ายเสด็จออกเลียบพระนครโปรยเงินทองรอบพระนครกลับเข้าพระราชวัง เลี้ยงแกล้วทหาร ข้าราชการ ตามบรรดาศักดิ์ เสร็จการราชาภิเษกแล้ว ตั้งพระมหาอุปราชฝ่ายหน้า

บรรณานุกรม

คำให้การขุนหลวงหาวัด. โครงการเลือกสรรหนังสือมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช นนทบุรี สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๗.

จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. มหาวิทยาลัยศิลปากรจัดพิมพ์ตามต้นฉบับหอสมุดสำหรับพระนคร พ.ศ.๒๕๔๖.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชกรัณยานุสร พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๗.

ชุมนุมพระนิพนธ์สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจเทรดดิ้ง, ๒๕๓๔.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯกรมพระยา. เที่ยวเมืองพม่า. กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕.

ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยากับพระวิจารณ์ของสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงศรีนราศัย (ผิว จันทิมาคม), พฤศจิกายน ๒๕๐๘.

ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาคที่ ๑ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ ๒๕๑๐.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๔. คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว , ๒๕๔๒.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๒ เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๓๙.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, ๒๕๔๗.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี
คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มูลนิธิ “ทุนพระพุทธยอดฟ้า” ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์ กรุงเทพฯ : ๒๕๕๒.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตเลขา กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๕.

รวมเรื่องราชาภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในสยาม พระราชานุกิจ และอธิบายว่าด้วยยศเจ้า
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลอากาศตรีจำนง ผุสสรรค์มาลัย กรุงเทพฯ, ๒๕๔๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) จาริกบุญ-จาริกธรรม . กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๐.

สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวานิช. ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย.
เอกสารวิจัยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๓.

สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑ พ.ศ.๒๔๕๗ – พ.ศ.๒๔๖๕ . พิมพ์ฉลองพระชนมายุสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ครบ ๓ รอบ ๒๕๓๔ กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๓๔.

สาส์นสมเด็จ เล่ม ๒ พ.ศ.๒๔๖๖ – ๒๔๗๘ . พิมพ์ฉลองพระชนมายุสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ครบ ๓ รอบ ๒๕๓๔ กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๓๔.

สาส์นสมเด็จ เล่ม ๗ พุทธศักราช ๒๔๗๘. พิมพ์ฉลองพระชนมายุสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ครบ ๓ รอบ ๒๕๓๔ กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๓๔.

สาส์นสมเด็จ เล่ม ๘ พุทธศักราช ๒๔๗๙. พิมพ์ฉลองพระชนมายุสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ครบ ๓ รอบ ๒๕๓๔ กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๓๔.

ให้พระยาอนุมาน ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงมีโต้ตอบกับ พระยาอนุมานราชธน มูลนิธิเสถียรโกเศศ-นาคะประทีป กรุงเทพฯ : บริษัท ศึกษิตสยาม จำกัด, ๒๕๒๑.

หัวข้อที่ ๕

ข้อสังเกต ว่าด้วยพัฒนาการทางภาษาและวัฒนธรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ในตำนานมุขปาฐะและวรรณคดีลายลักษณ์ (ฉบับชำระ)

สุมาลี วีระวงศ์

ถ้อยแถลง

เพื่อสร้างความเข้าใจให้ตรงกันเสียแต่เริ่มแรก จึงขออธิบายถึงความเป็นมาของบทความนี้โดยสรุปว่า อันที่จริงหัวข้อเรื่องที่ตั้งไว้นี้ สรุปมาจากส่วนหนึ่งของงานวิจัยส่วนตัวที่ตั้งใจจะสำรวจ ประมวลความรู้เกี่ยวกับลักษณะและพัฒนาการของภาษาไทยอย่างเป็นระบบ ทั้งในเชิงไวยากรณ์ (ซึ่งตำรารุ่นมูลบทแยกตามแนวนิยมแบบโบราณเป็นอักขรวิธี วจีวิพากษ์ วากยสัมพันธ์ และฉันทลักษณ์) และที่สำคัญคือในด้านความหมาย ซึ่งแปรผันกลืนกลายไปตามมิติเวลา สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของสังคมไทยมาโดยตลอด โดยอาศัยทั้งเพลงตำนานมุขปาฐะและวรรณคดีลายลักษณ์ฉบับชำระนับแต่สมัยสุโขทัยลงมาเป็นฐานข้อมูลสำหรับใช้ในการวิเคราะห์ เพื่อเสนอข้อสังเกตและสรุปความคิดเห็นเพิ่มเติมเท่าที่จะทำได้ สำหรับเสนอให้ช่วยกันขบคิดเสริมสร้างองค์ความรู้เกี่ยวแต่ภาษาและวรรณคดีไทยให้เป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจสืบไป

เมื่อได้รับการติดต่อให้เขียนบทความเชิงวิเคราะห์เกี่ยวกับวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย ผู้เขียนจึงได้รวมข้อมูลและประเด็นวิเคราะห์ที่รวบรวมไว้แล้วส่วนหนึ่งมาเป็นฐานข้อมูลสำหรับการเขียนบทความเรื่องนี้ขึ้นก่อน ในลักษณะเป็นการจับเฉพาะหัวเงื่อน คือทดลองนำเนื้อหาสาระและถ้อยคำภาษาในตัวบท/ตัวเรื่องเดิมที่สำรวจไว้มาลองพิเคราะห์ในเชิงลึก แล้วจับเฉพาะประเด็นที่เห็นว่าเป็นปัญหาที่มีนัยสำคัญเกี่ยวเนื่องกับความเข้าใจพัฒนาการทางวัฒนธรรมของสังคมไทยยุคนั้นมานำเสนอพอเป็นตัวอย่างให้ช่วยกันพิจารณา โดยเทียบเคียงกับเนื้อหาและภาษาในวรรณคดียุคก่อนหน้านั้นและ/หรือหลังจากนั้นเท่าที่เห็นสมควรและ/หรือจำเป็น

สิ่งที่นำเสนอในบทความ ยังมิใช่ข้อสรุปที่ลงตัวแล้ว ส่วนใหญ่เป็นข้อสังเกตและปัญหาที่ค้นพบระหว่างสำรวจงานที่สร้างสรรค์ด้วยภาษาไทยทั้งระบบ ทั้งที่เป็นเพลงที่สืบทอดด้วยการร้องและเรื่องเล่า ได้แก่ตำนานมุขปาฐะที่ระบุผู้แต่งและเวลาแต่งแน่ชัดไม่ได้ แม้วรรณคดีลายลักษณ์หลายเรื่องก็ยังมีปัญหาถกเถียงกันอยู่ในเรื่องผู้แต่งและเวลาแต่งที่แน่นอน อนึ่งปัญหาที่ค้นพบนั้น มีหลากหลายยิ่งนักทั้งปัญหาที่เกิดจากตัวงาน คือถ้อยคำภาษาโวหารและอักขรวิธีที่คัดลอก/ชำระ ทำให้เกิดความแตกต่างสับสนใน

การตีความ และปัญหาที่เกิดจากมุมมองของผู้รู้และนักวิชาการผู้ตีความจากจุดยืนทางทฤษฎีต่างกันเพื่อจุดประสงค์เฉพาะต่างกัน แม้จะร่วมใช้ข้อมูลชุดเดียวกันก็ตาม

ในที่นี้ ผู้เขียนจะขอนำเสนอข้อสังเกตและปัญหาเฉพาะบางข้อที่คิดว่าจะเป็นประโยชน์และอยู่ในความสนใจร่วมกันของนักวิชาการทั้งสาขาประวัติศาสตร์ โบราณคดีและวรรณคดี เท่าที่พอจะนำมากล่าวถึงได้ในเวลาจำกัดเพื่อให้ช่วยกันพิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

๑. ปัญหาเชิงนิยามและข้อจำกัดเบื้องต้นของฐานข้อมูลที่จะนำมาใช้

ผู้เห็นชื่อ/หัวข้อเรื่องหลายคนอาจเกิดปัญหาข้อข้องใจว่า เพราะเหตุใดผู้เขียนจึงแยกข้อมูลฐานซึ่งน่าจะใช้คำรวมว่า ‘วรรณคดี’ ออกเป็นตำนานมุขปาฐะและวรรณคดีลายลักษณ์ ซ้ำยังกำหนดวงเล็บซ้อนลงไปกำกับลายลักษณ์ว่าเฉพาะฉบับชำระเสียอีก ประเด็นนี้ผู้เขียนขอชี้แจงเหตุผล ดังต่อไปนี้

๑. คำว่าวรรณคดี เป็นคำศัพท์บัญญัติในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ตั้งขึ้นเทียบคำภาษาอังกฤษที่ว่า literature และถูกอธิบายตามแนวคิดเชิงทฤษฎีวรรณคดีของตะวันตก ซึ่งมีนัยสัมพันธ์กับลายลักษณ์และคุณภาพเชิงวรรณศิลป์อย่างกำกวมมาแต่แรก จนภายหลังเมื่อมีการรับทฤษฎีวรรณคดีตะวันตกเข้ามาใช้เป็นกรอบทัศนะมากขึ้น (หลังจากตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้นเรื่อยมา) ต้องระบุจำแนกเป็นการยืนยันกันอยู่เสมอว่าเมื่อใดจะหมายถึงงานสร้างสรรค์ทางภาษาที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์ทั้งหมดโดยภาพรวม เมื่อใดจะหมายจำเพาะถึงงานที่ทรงคุณภาพปรากฏเป็นที่ยอมรับยกย่องในบาง/หลายประเทศและ/หรือยุคสมัย หรือเมื่อใดจะใช้โดยต้องการระบุประเภทเฉพาะว่าเป็นงานที่เขียนขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในทางสำเริงอารมณ์ และ/หรือใช้จินตนาการสร้างสรรค์ที่ไม่ผูกพันกับความเป็นจริง หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ในทัศนะของผู้เขียน ฉบับลายลักษณ์ของวรรณคดีไทยสมัยเดิมตลอดยุคอยุธยาเป็นอย่างน้อยมีนัยที่ต่างจากวรรณคดีตามนิยามตะวันตกดังกล่าว ประการหนึ่งคือเราไม่มี ‘ต้นฉบับเดิมแท้’ ที่พิสูจน์ได้ว่าเป็น ‘ลายมือเขียนของผู้แต่ง’ จริงเลยแม้แต่ฉบับเดียว แม้แต่ฉบับที่มีรายละเอียดระบุชื่อผู้แต่งชัดเจนอย่างงานพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ก็เป็นลายมือเขียนของผู้อื่น ซึ่งน่าจะเป็นอาลักษณ์หรือเสมียนที่ทรงเลือกใช้ แม้ในงานเขียนอื่นๆ ของผู้อื่น เช่น โคลงกวีโบราณ ซึ่งพระยาตรังรวบรวมก็น่าจะเป็นลายมือของผู้คัดลอกมากกว่าตัวท่านเอง แต่ที่แน่ชัดก็คือลายลักษณ์ทุกฉบับผ่านการคัดสรรของผู้รับสารมาแล้ว ก่อนจะมีการส่งสืบทอดลงมาด้วยความทรงจำ และการชำระทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ เจตนาและฐานความรู้ของผู้สืบทอดแต่ละเรื่อง ทำให้เรื่องหนึ่งๆ มีลายลักษณ์หลายฉบับซึ่งต่างกันทั้งด้วยระบบอักขรวิธี ทั้งปริมาณและเรื่องราวในเนื้อความฉบับซึ่งผู้คัดลอก ต่างคนต่างตีความและต่อเติมแก้ไขตามอัตโนมัติ (คือความคิดเห็นส่วนตัว)

เรื่องใดมีคนชื่นชอบมากก็จะมีฉบับลายลักษณ์หลายฉบับ ซึ่งมักไม่มีฉบับใดครบถ้วนทั้งเรื่อง ทั้งนี้อาจเป็นได้ว่าผู้สืบฉบับอาจคัดไว้แต่เท่าที่พอใจหรือจำเป็นต้องใช้ หรือฉบับขาดสูญเพราะปัญหาในการเก็บรักษา ตั้งแต่ความไม่คงทนของวัสดุที่นำมาใช้ไปจนกระทั่งเหตุการณ์ร้ายแรงอย่างสงคราม ซึ่งทำให้ฉบับลายลักษณ์ทั้งของหลวงและของราษฎรต้องกระจัดกระจายหายสูญ หรือถูกเก็บซ่อนไว้จนเสียสภาพ ลบเลือน

ในการศึกษาวรรณคดีไทยยุคเก่า ซึ่งถือกำเนิดและพัฒนาสืบสานมาในวัฒนธรรมมุขปาฐะ อาศัยวาจาในการแต่ง และอาศัยความทรงจำทั้งของผู้แต่งและผู้ฟังในการสืบต่อสาร การใช้ลายลักษณ์สืบฉบับนั้นใช้ได้แต่ในวงจำกัดของผู้รู้หนังสือ ซึ่งส่วนมากก็ยังใช้วิธีบอกด้วยวาจาให้ศิษย์หาหรืออาลักษณ์ช่วยเขียนอยู่นั่นเอง ผลก็คือความเพี้ยนในอักขรวิธีเกิดขึ้นได้ตั้งแต่ฉบับต้นเดิมหรือสมัยแรกที่เกิดฉบับลายลักษณ์นั้นขึ้นด้วยซ้ำไป และในเมื่อวัสดุอุปกรณ์ที่จะใช้ในการบันทึกเป็นลายลักษณ์เป็นทัพสัมภาระที่หายากและแพง ผู้แต่งจึงต้องอนุญาต (หรือลางทีก็ถึงบังคับ) ให้ผู้อ่าน (ซึ่งทำหน้าที่สื่อสารด้วยเสียง) ให้แก่สาธารณชนส่วนใหญ่ (ทั้งที่รู้และไม่รู้หนังสือ ถึงแม้จะคล่องแคล่วในการใช้ภาษาและจำแม่นกว่าคนรุ่นเรา) เป็น (หรืออ่านอย่าง) ผู้รู้ ไม่ใช่อ่านตรงเทิ่งไปตามตัวสะกดในฉบับเขียนจนเสียความ

๒. เท่าที่ผ่านมา จากสมัยที่เริ่มพัฒนาระบบอักษรไทย ตั้งแต่รัชกาลพ่อขุนรามคำแหง จนตลอดสมัยอยุธยา งานสร้างสรรค์ด้วยภาษาไทยอาศัยเสียงเป็นสำหรับการสื่อ และทำความเข้าใจมากกว่าลายลักษณ์ซึ่งเพี้ยนพลาดได้ และมีลักษณะอักขรวิธี/การสะกดอักษรแทนเสียงหลากหลายตามแบบความนิยมของ ‘ครู’ ในแต่ละสำนัก โดยไม่มีองค์กรกลางสำหรับปรับมาตรฐานอักขรวิธี จนกระทั่งถึงมีตำราจินดามณีที่เชื่อกันว่าแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นเดิม แต่ก็มีการแต่งเติมต่อในสมัยต่อมา จนเกิดสำนวนหลากหลาย แม้มีการระบุชื่อและเวลาคัดลอก แต่ก็มิใช่การระบุบอกชื่อผู้แต่ง ทำให้เห็นได้ว่างานสร้างสรรค์ด้วยภาษาในยุคนั้นเป็นกิจกรรมร่วมเพื่อประโยชน์ของสังคมส่วนรวม ทั้งผู้แต่ง ผู้สื่อ (ผ่านการอ่าน การขับ การแสดงทั้งโขน ละคร ฯลฯ) ผู้คัดลอก และผู้รวบรวมชำระต้นฉบับมิได้ถูกจำกัดบทบาทในอันที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดรูปลักษณ์ของฉบับชำระในปัจจุบันด้วยความรู้ความเข้าใจของตน และก่อนที่นักวิชาการรุ่นหลังจะใช้แนวทฤษฎีที่รับเข้าจากตะวันตกบวกกับทัศนะส่วนตนกำกับการตีความและวิเคราะห์วิจารณ์ต่อไป

โดยนัยนี้ อาจกล่าวได้ว่า วรรณคดีไทยแต่ดั้งเดิมมา รวมทั้งช่วงอยุธยาตอนปลายที่ตัดตอนนำมาเป็นหัวข้อวิจัย เป็นเสมือนผลึกทางวัฒนธรรมที่ผ่านการสร้างสืบ สั่งสมและขัดเกลาในมิติแห่งกาลเวลาที่ยืดหยุ่นกว่าจะลงรูปรอยเป็นลายลักษณ์ ซึ่งยังต้องผ่านการชำระ ลอกคัด และตรวจแก้อีกหลายครั้งกว่าจะมาถึงสมัยของเรา การหวังที่จะ ‘เชื่อมั่น’ ในความถูกต้องหรือความแท้ของฉบับใดฉบับหนึ่งเป็นสิ่งที่ทำได้ยากและน่าจะไม่จำเป็น ถ้าเราสามารถ ‘ถอดรหัส’ คือแทงทะลุความหลากหลายและ/หรือความสับสนของอักขรวิธีที่ยังพัฒนาเรื่อยมา (จนถึงบัดนี้) เข้าไปหาความหมายและสาระของความคิดได้สำเร็จโดยอาศัยการ

สันนิษฐาน/อนุมานเสียงและความหมายที่เป็นไปได้จากบริบท หรือปัจจัยอื่น[๓๔๐] ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) เท่าที่จะทำได้

แต่แน่ละบางทีในเมื่อเราสนใจศึกษาทั้งตัวภาษาและงานสร้างสรรค์ทางภาษาในแง่ที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม และสามารถสะท้อนภาพลักษณ์ของสังคมที่เป็นบริบทได้ทั้งในแง่กายภาพและนามธรรมผ่านเรื่องที่บอกเล่า การกำหนดช่วงเวลาจำเพาะของภาพสะท้อนย่อมมีผลให้จำเป็นต้องกำหนดอายุโดยประมาณของงานทั้งหมดที่จะใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการวิเคราะห์เพื่อถอดรหัสหาภาพสะท้อนที่ใกล้ความเป็นจริงมากที่สุด แม้ว่าข้อจำกัดเชิงเวลาจะทำให้ต้องเจาะลึกแต่จำเพาะบางเรื่องที่เห็นว่ามีนัยสำคัญก็ตาม ถ้าหากสิ่งที่เห็นว่าจำเป็นต้องทำไปพร้อมกัน ก็คือโยงยึดบางเรื่องนั้นเข้ากับบริบทของการสร้างสรรค์และพัฒนาการของสังคมร่วมสมัยในช่วงที่ประสงค์จะศึกษา

สิ่งที่น่าสะกิดใจอย่างยิ่งในทัศนะของผู้เขียน ก็คือ

๑. การจัดแบ่งกลุ่มวรรณคดีตามการแบ่งยุคทางประวัติศาสตร์อย่างตายตัวตามวิธีคิดอย่างตะวันตก ให้ความสะดวกแก่ผู้ศึกษาในอันที่จะเลือกพิเคราะห์หรือเว้นจากวรรณคดีไทยบางเรื่อง เมื่อมีข้อจำกัดด้านเวลาและทุนในการทำวิจัย แต่ความตายตัวนั้นในบางกรณีอาจก่อเกิดมายาคติที่ไม่จำเป็นขึ้นได้

ตัวอย่างที่น่าสนใจในกรณีนี้ก็คือ เรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งเป็นวรรณคดีอยุธยาเรื่องหนึ่งที่กำหนดอายุการแต่งไม่ได้แน่นอน เพิ่งมาชำระเป็นฉบับหลวงหรือฉบับอ้างอิงในรัชกาลสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง

ทั้งนักวิชาการและสาธารณชนยอมรับร่วมกันว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นผลึกทางวัฒนธรรมที่มีนัยสัมพันธ์กับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา จนเกือบถึงเวลาที่รวบรวมต้นฉบับมาชำระต่อเติม และดูเหมือนจะไม่มีใครเลยที่จะยืนยันว่าเรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องที่เคยเกิดขึ้นแล้วจริงในครั้งโบราณกาล เท่าที่เป็นอยู่มีเฉพาะแต่นักวิชาการและผู้สนใจด้านประวัติวรรณคดีบางคนที่เสนอแนวคิดเกี่ยวกับมิติเวลาของเหตุการณ์ต้นเรื่องไว้ว่าน่าจะเป็นช่วงอยุธยาตอนต้น แต่กลายเป็นเรื่องเล่าขานสืบมา กว่าจะเป็นหลักฐานว่าปรากฏอยู่ในรูปเสภา ก็ล่วงเข้าถึงปลายอยุธยาเข้าแล้ว

แต่ที่น่าสังเกต คือ ตำราประวัติวรรณคดีของ เปลื้อง ณ นคร ซึ่งเป็นที่ยอมรับในวงการศึกษาทุกระดับอย่างกว้างขวางทั่วไป จัดเรื่องนี้ไว้ในกลุ่มวรรณคดียุคพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ด้วยเหตุที่มีหลักฐานการแต่งเล่าสืบมาแต่รัชกาลนั้น คือตำนานที่เล่ากันถึงกลุ่มกวีในรัชกาลที่ ๒ ร่วมกันชำระเรื่องต่างๆ จนกลายเป็นเหตุให้เกิดวิวาทะระหว่างสุนทรภู่กับกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์นั่นเอง และน่าจะมีฉบับลายลักษณ์เก่าที่สุดเท่าที่หาได้ในช่วงทำการชำระ สืบมาจากรัชกาลนั้นด้วย

๒. เท่าที่ปรากฏ กลุ่มงานวรรณคดีอยุธยาฉบับลายลักษณ์เท่าที่มีการชำระออกพิมพ์เผยแพร่ในวงวิชาการปัจจุบัน เป็นผลจากการรวบรวม สืบฉบับ และชำระแก้ไขต่อเติมมาแล้วหลายระลอก กล่าวคือ

---

[๓๔๐] ถ้าหากว่าเป็นกรณีที่เป็นการแปลจากต้นฉบับบาลี/สันสกฤต ยังพอจะใช้คำ/ความในต้นฉบับเป็นกรอบสันนิษฐานความหมายของคำที่รูปตัวสะกดแปลกตา เพราะอักขระตกหล่น ขาดเกิน ผิดพลาด หรือเพี้ยนได้ง่ายสักหน่อย

การชำระระลอกแรก เริ่มตั้งแต่หลังเสียกรุงไม่นาน ในสมัยกรุงธนบุรี (ซึ่งมีฉบับทรงพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์บางตอน) ต่อมาถึงระหว่างรัชกาลที่ 1-3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นการประมวลความทรงจำร่วมของชาวอยุธยาเดิม เพื่อสร้างสิ่งที่ปัจจุบันเรียกว่าองค์ความรู้ที่มีอรรถประโยชน์คือ ความครบถ้วนสมบูรณ์และเป็นที่ยอมรับร่วมกันว่าถูกต้องที่สุดเท่าที่จะเป็นได้ การปรับแก้เนื้อหาหรือเนื้อเรื่องโดยเจตนาน่าจะยังไม่มี เพียงแต่ส่วนใดขาดตกบกพร่องผู้รวบรวมชำระก็ช่วยกันแต่งเติมให้ต่อเนื่อง เพื่อให้ใช้ประโยชน์ได้ร่วมกัน เรื่องที่รวบรวมขึ้นไว้มีทั้งที่เป็น 'บทละคร' หรือเพลง (สำหรับใช้เป็นฐานสำหรับ 'ปรุง' เป็นมหรสพเพื่อความบันเทิงสำหรับราษฎรทั่วไปได้ร่วมชมในราชพิธีและเทศกาลต่างๆ) สุภาษิต คำสอน สรรพตำรา และเรื่องเล่าที่มีสาระและอย่างน้อยผู้เล่าอยากให้ผู้ฟังเชื่อว่าเป็นจริง สำหรับนำไปประยุกต์ใช้ในด้านต่างๆ ตามเจตนา โดยจำกัดด้วยกาลเทศะและบุคคล แต่ยังมิได้มีความคิดที่จะจำแนกประเภทของงานซึ่งมีพหุประโยชน์นั้นให้ตายตัว การเผยแพร่งานก็ยังใช้มุขปาฐะผ่านการสอน บอกเล่า ขับร้อง และ/หรือแสดงเป็นหลัก เพราะส่วนใหญ่เมื่อชำระแล้ว ทางราชการก็ยังใช้อาลักษณ์คัดลอกด้วยลายมือเก็บไว้เป็นฉบับหลวง ถึงจะมีมากกว่าสำเนาเดียว (คือมีฉบับรองทรง หรือฉบับร่างสำรองเผื่อแก้ไขตกเติมเก็บไว้ตามวัดและวังต่างๆ สำหรับอ่านเป็นส่วนตัวอยู่บ้าง) ก็นับว่าน้อย และสมัยนั้นก็ยังมีผู้รู้หนังสือน้อยกว่าผู้รู้ภาษา ซึ่งรับสารผ่านการบอกเล่า ขับร้อง และแสดงอยู่เป็นปรกติ

ข้อน่าสังเกต ในการชำระครั้งนี้ คือ

ก. ทัศนะของผู้ชำระและผู้สร้างงาน ยังไม่แยกห่างจากกัน ไม่ว่าจะเป็นวิธีคิดหรือความเชื่อทางศาสนา และภาษาทั้งอักขรวิธีและเสียงกับความหมายของศัพท์ ก็อยู่ในระดับพัฒนาการเดียวกันที่รู้ได้ว่ามีการต่อเติม แก้ไข ก็รู้จากตำนานมุขปาฐะที่เล่าสืบกันมาจากสมัยที่ชำระนั้น

ข. การรวบรวมเพื่อชำระ ใช้ขนบมุขปาฐะ คือรวมจากความทรงจำมาถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์ ทำให้เกิดฉบับตัวเขียนซึ่งมีนัยต่างจาก manuscript ของตะวันตก คือมีส่วนผูกพันกับเวลาแต่ง และผู้แต่งจริงน้อยกว่า แต่สะท้อนถึงการยอมรับของสังคม หรือผู้ใช้ประโยชน์จากงานในช่วงที่ทำการชำระได้มากกว่า

ค. ผู้ชำระพยายามดำเนินการรวบรวมเรื่องที่สังคมต้องการหรือสามารถใช้ประโยชน์มาเร่งชำระให้เสร็จโดยเร็วด้วยวิธีตั้งกลุ่ม หรือสภากวี แบบที่เคยมีมาแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ช่วยกันดำเนินงานแยกกันไปตามความถนัด เช่นกรณีชำระบทละคร ไม่ว่าจะเป็นรามเกียรติ์ อิเหนา อุณรุท ฯลฯ มีตำนานเล่ากันมาว่าอยู่ในความดูแลของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาแต่เดิม ส่วนโคลงโลกนิติ์นั้น ผู้ดูแลเป็นหลักคือ สมเด็จกรมพระยาเดชาดิศร เท่าที่เห็นแบบวิธีการชำระจะต่างกันตามลักษณะงานที่สืบค้นได้และเจตคติเฉพาะตนของผู้รับผิดชอบ บางท่านจะปรับปรุงแก้ไขขัดเกลาจนกลายเป็นฉบับชำระใหม่อย่างกลมกลืนแทบแยกของเก่าออกไม่ได้ เช่น กรณีบทพากย์กาพย์รามเกียรติ์ โดยเฉพาะตอนช้างเอราวัณกับนางลอย และบทละครเรื่องอิเหนา ซึ่งยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่บางท่านอย่างสมเด็จกรมพระยาเดชาดิศร ทรงใช้วิธีรวบรวมสำนวนเก่ามานำเสนอไว้ทั้งหมดเท่าที่หาได้ แล้วเสนอสำนวนที่ทรงปรับปรุงใหม่เทียบประชันไว้ด้วย แต่ถ้าหากได้แต่คาถา ไม่ได้สำนวน (แปล) เก่า ก็ทรงแต่งเพิ่มเติมโดยอิสระเช่นกัน เพราะจุดประสงค์หลักอยู่ที่การรวบรวมองค์ความรู้

ให้สมบูรณ์ และแนวคิดเรื่องเอกสิทธิ์หรือกรรมสิทธิ์ของผู้สร้างสรรค์แบบตะวันตก ไม่มีอยู่ในขนบไทยสมัยนั้น

ง. อักขรวิธีในฉบับชำระเท่าที่เหลือเค้ายังมีรูปแผลงหลากหลาย แสดงให้เห็นว่าแนวคิดในการถ่ายทอดเสียงเป็นรูปอักษรยังไม่ลงตัว ต่างคนต่างครูพยายามปรับดุลระหว่างเสียงกับความหมายและ/หรือที่มาของศัพท์ที่เป็นคำยืมจากต่างภาษา ทั้งร่วมและต่างสมัยกับการชำระด้วยวิธีต่างกัน ทำให้เกิดความหมายตามคำสันนิษฐานที่หลากหลาย และยัง ‘ไม่ลงตัว’ มาจนถึงปัจจุบันนี้

การชำระระลอกที่ ๒ ซึ่งเริ่มดำเนินการในระหว่างรัชกาลสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้า (จนถึงรัชกาลที่ ๘ โดยประมาณเป็นอย่างน้อย) โดยสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นแม่งานในระยะแรก เป็นการนำฉบับตัวเขียนฝีมืออาลักษณ์ของหลวงเท่าที่คงเหลือมาสอบเทียบกับฉบับเขียนอื่นๆ เท่าที่จะหาเพิ่มได้ ต่อเติมส่วนที่ฉบับชำรุดหรือสูญหาย เปลี่ยนแปลงปรับปรุงแก้ไขทั้งอักขรวิธี วรรคตอน และรูปแบบให้เหมาะแก่การจัดพิมพ์เผยแพร่ในฐานะวรรณคดีมาตรฐานฉบับหอพระสมุด นับเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะสะสางและเสริมสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับรากเหง้าของภูมิธรรม/วัฒนธรรมไทยในหมู่ผู้รู้หนังสือซึ่งเริ่มทวีจำนวนขึ้นนับแต่การตั้งโรงเรียนวัดมหรรณพาราม และอาจมองในอีกแง่หนึ่งได้ว่า กอปรด้วยเจตนาที่จะสร้างความเข้าใจ/ภูมิใจในเอกลักษณ์ไทยเพื่อต้านหรือคานแรง ‘ปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรม’ อันเป็นองค์ประกอบของกระบวนการแผ่อำนาจของมหาอำนาจตะวันตกในการล่าหรือผนวกดินแดนในทวีปเอเชียเข้าเป็นอาณานิคมด้วยกำลังอาวุธและเทคโนโลยี ซึ่งกำลังดำเนินอยู่อย่างเข้มข้นในระหว่างนั้น[๓๔๑] หลังจากดูคล้ายจะเว้นวรรคไปชั่วระยะหนึ่งหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา แล้วกลับมาเริ่มใหม่ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (ระหว่างการชำระระลอกแรกนั้นเอง)

ข้อน่าสังเกต ก็คือ

ก. ในการชำระคราวนี้ มีการรวบรวมฉบับตัวเขียนที่ตกค้างอยู่ตามแหล่งต่างๆ นอกหอพระสมุด (ส่วนใหญ่เป็นวัด) มาใช้ในการสอบเทียบด้วย (มิใช่การรวมความทรงจำจากตัวบุคคลโดยตรงเป็นหลักดังคราวก่อน) และมีการนำข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับอยุธยาเท่าที่ค้นพบและแสวงหาได้ใหม่จากนอกประเทศมาแปล เพื่อเลือกใช้ประกอบการทำคำอธิบายเกี่ยวกับบริบทหรือความเป็นมาของงานที่ชำระนั้นด้วย แต่การที่ผู้ชำระยังใช้อัตโนมัติในการเลือกใช้ฉบับที่เห็นควรสืบอายุมาร้อยเรียงเข้าเป็น “ฉบับหอพระสมุด” คือฉบับที่เลือกสรรแล้วว่าสมควรเผยแพร่ให้อ่านกันทั่วไป และยังใช้วิธีแต่งเติมในส่วนที่ขาดตามแนวเรื่องที่เห็นว่าน่าจะเป็น ก็นับว่าเป็นการผสมวิธีการชำระอย่างเก่ากับอย่างใหม่ที่เริ่มให้ความสำคัญแก่การรับสารผ่านเอกสารลายลักษณ์มากขึ้น ที่สำคัญก็คือ เอกสารที่รวบรวมได้จากต่างประเทศจำนวนมากนับ

---

[๓๔๑] ขอให้ดูเพิ่มเติมในบทความเรื่อง “พัฒนาการทางวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: หัวเลี้ยวหัวต่อของสังคมไทย” ซึ่งถอดจากแถบเสียงบันทึกปาฐกถาเนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ 150 ปี พระบรมราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ.2546 (ผนวก ก.)

แต่ยุคนี้เป็นต้นมา (ส่วนใหญ่ในช่วงแรกมาจากประเทศตะวันตกที่เป็นเจ้าอาณานิคมใน ร.๕ คือ อังกฤษและฝรั่งเศส) กระจุกตัวอยู่ในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางและปลาย โดยเฉพาะรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นยุคที่ราชอาณาจักรอยุธยาเริ่มรับแรงปะทะทางตรงจากประเทศมหาอำนาจในยุโรปที่แสวงหาอาณานิคมโดยใช้การแสวงประโยชน์ทางการค้าและการเผยแผ่ศาสนาคริสต์เป็นแนวนำ[๓๔๒]

ความอุดมสมบูรณ์ของเอกสารลายลักษณ์ในต่างแดนนี้เองช่วยให้เกิดข้อสรุปที่ว่า ช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์เป็นช่วงที่บ้านเมืองมั่งคั่งสุขสมบูรณ์ ถึงขั้นที่ผู้ชำระและเขียนประวัติวรรณคดีช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เห็นว่าเป็น ‘ยุคทอง’ และเกิดแนวโน้มที่จะรวบวรรณคดีลายลักษณ์แทบทุกเรื่องที่ไม่มีการระบุชื่อผู้แต่งและเวลาแต่งที่แน่ชัดไว้ในรัชกาลนี้ก่อน (จนกระทั่งภายหลังค้นพบหลักฐานอื่นที่น่าเชื่อถือยิ่งกว่าจึงเริ่มมีการแก้ไขแนวโน้มเดิมที่ประเมินไว้นั้น)

ข. การเขียนคำอธิบายหรือคำนำประกอบงานที่ชำระ โดยอาศัยการสันนิษฐานจากข้อมูลทั้งที่เป็นเอกสารและคำบอกเล่าที่เริ่มมีขึ้นในการชำระคราวนี้ ก่อเกิดแนวนิยมที่แพร่หลายขึ้นในหมู่ผู้มีการศึกษาในระบบใหม่ที่ยังสนใจวรรณคดีรุ่นเก่า ในอันที่จะนำข้อมูลเชิงประวัติที่เคยสั่งสมผ่านกระบวนการมุขปาฐะมาเรียบเรียงเป็นลายลักษณ์ เพื่อความสะดวกในการแลกเปลี่ยนและเลือกสรรเพื่อสร้างองค์ความรู้ที่ยอมรับร่วมกัน งานรุ่นแรกในแนวนิยมนี้มักใช้ชื่อที่ระบุประเภทเนื้อหาโดยนัยว่า ‘ตำนาน’ เพราะเป็นการเล่าเรื่องที่เกี่ยวกับเหตุการณ์และ/หรือตัวบุคคลในอดีต ที่ผู้เล่าเคยรับฟังและแสวงหาเลือกสรรมาปะติดปะต่อด้วยความเห็นที่เป็นอัตโนมัติว่าน่าเชื่อถือและควรเล่าต่อโดยใช้จินตนาการช่วยประสานและสันนิษฐานเชื่อมโยงเหตุผลในส่วนที่ข้อมูล (จากหลายแหล่ง) ยังบกพร่องมากบ้างน้อยบ้าง พงศาวดารฉบับผสมผสานของ ก.ศร.กุหลาบ ก็น่าจะถือได้ว่าเป็นตำนานโดยนัยนี้ด้วย

ตำนานมุขปาฐะรุ่นใหม่ที่ปรากฏรูปเป็นลายลักษณ์เหล่านี้ ส่วนมากเป็นเรื่องเท่าที่เกิดจากหรือเกี่ยวพันกับเหตุการณ์ยุคปลายอยุธยา ที่ส่งสืบทอดกันลงมาทางการบอกเล่าในสายสกุลที่สืบมาจากชาวอยุธยาเดิมในลักษณะเรื่อง ‘เขาเล่าว่า’ ซึ่งมีข้อแม้ทางวัฒนธรรมอยู่ในตัวให้เอา ‘ห้าหาร’ หรือ ‘ฟังหูไว้หู’ จนถึงปัจจุบัน บางเรื่องก็เป็นประวัติบุคคลสำคัญในระดับต่างๆ (ตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดิน เจ้านายผู้ใหญ่ อย่างพระนเรศวร พระสุริโยทัย ท้าวศรีสุดาจันทร์ ลงไปถึงคนสามัญที่มีกิตติคุณหรือความสามารถพิเศษเป็นที่ยอมรับในบางด้าน อาทิ สมเด็จเจ้าแตงโม พันท้ายนรสิงห์ ศรีปราชญ์ และนายขนมต้ม) ตำนานกลุ่มนี้กลายเป็นข้อมูลฐานสำหรับสร้างตำราประวัติศาสตร์และประวัติวรรณคดีในการเรียนการสอนในระบบตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาจนถึงอุดมศึกษาต่อเนื่องกันเป็นเวลานาน และทั้งเป็นข้อมูลฐานสำหรับงานเขียนสมัยใหม่ที่อยู่ในกรอบคำนิยามของวรรณคดี และ/หรือวรรณกรรม (ที่บัญญัติจากคำว่า literature ดังกล่าวข้างต้น) อีกมากด้วย

---

[๓๔๒] เท่าที่สำรวจจากงานแปลเอกสารสาระเหล่านั้น ที่กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ขึ้น พอเห็นได้ว่าผู้บันทึก/เรียบเรียงสนใจข้อมูลเฉพาะทางที่เกี่ยวกับวัตถุประสงค์เป็นสำคัญ และมองภาพสังคมไทยอย่างผิวเผินด้วยแนวคิดเชิงวิจารณ์จากฐานความคิดของตะวันตกยุคนั้นเพราะขาดทั้งเวลา โอกาส และความสนใจที่จะทำความเข้าใจวิธีคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้ง

ค. ร่วมระยะเวลาเดียวกันกับที่เกิดตำนานลายลักษณ์นี้เอง ผู้รู้รุ่นใหม่ที่ผ่านการศึกษาในระบบ ก็คุ้นชินต่อการรับและสื่อสารด้วยลายลักษณ์มากขึ้น และเริ่มรับการแบ่งประเภทเอกสารลายลักษณ์ตามแนวนิยมตะวันตกมาใช้เพื่อแยกกันศึกษาให้เร็วขึ้นก่อนจะนำมาประกอบสร้างเป็นองค์ความรู้ร่วมกันอย่างน้อยที่สุดในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อแยกวิชาประวัติศาสตร์และวรรณคดีออกจากกันก็เท่ากับส่งสัญญาณให้ผู้เรียนสนใจรับผิดชอบเอกสารต่างประเภทอยู่ในตัว แม้ทั้งสองฝ่ายจะมีจุดประสงค์ตรงกันอยู่ในข้อที่จะพยายามสร้างองค์ความรู้ (ที่เป็นลายลักษณ์ และ/หรือมีหลักฐานทางลายลักษณ์สนับสนุน) เกี่ยวกับความเป็นมาในอดีตสมัยของชาติประเทศ แต่ก็เริ่มพัฒนากรอบทัศนะและวิธีการศึกษาแตกต่างกันออกไปเรื่อยๆ ตามแนวนิยมทางการศึกษาและทฤษฎีที่รับเข้ามาจากตะวันตกมากขึ้นโดยลำดับ[๓๔๓] การแลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้ระหว่างกัน ชั้นแรกเกิดจากฝ่ายที่ศึกษาวรรณคดีในเชิงประวัติ ขอรับเฉพาะเรื่องที่ฝ่ายประวัติศาสตร์ค้นคว้าพิสูจน์และยืนยันความน่าเชื่อถือ (หรือความเป็นจริง) แล้ว มาใช้ในการสืบค้นสร้างความกระจ่างในประวัติของวรรณคดีที่ไม่มีหลักฐานลายลักษณ์ระบุความเป็นมาอย่างชัดเจน ภายหลังนักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีจึงหันมามองข้อมูลจากเอกสารประเภทวรรณคดีบ้าง เพื่อนำข้อมูลที่มีกล่าวถึงในตัวบทไปใช้สนับสนุนข้อสรุปทางทฤษฎีที่ได้จากการค้นคว้าศึกษาหลักฐานเอกสารและวัตถุประเภทอื่นๆ มาแล้ว

ข้อที่น่าสนใจก็คือ นักวิชาการที่สนใจสร้างงานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลาย มีหลายคนที่อาศัยข้อมูลจากตัวบทวรรณคดีฉบับชำระ และงานเขียนจากการค้นคว้าเรียบเรียงในช่วงดังกล่าวเป็นฐานเช่นเดียวกัน แต่มีการตีความถ้อยคำโวหารและสาวเหตุผลจากต่างมุมมอง และต่างฐานความคิด ซึ่งทำให้ได้ข้อสรุปว่าด้วยเหตุและผลแห่งความเป็นมาของอดีตยุคอยุธยาต่างกันได้มาก และการกำหนด/บัญญัติความหมายของคำต่างกันเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้การตีความต่างกัน

ง. อนึ่ง ร่วมระยะเวลาเดียวกันนี้เอง กวี นักคิด นักเขียน และศิลปิน ผู้มีข้อมูลสั่งสมทางวัฒนธรรมผ่านประสบการณ์ส่วนตัวหรือการฟังเรื่องเล่าในสายสกุล และการอ่านทั้งวรรณคดีและเอกสารประวัติศาสตร์นานาชนิด ทั้งพงศาวดาร จดหมายเหตุโหร และอื่นๆ ที่ชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่ในระยะเดียวกัน ก็ได้เลือกเรื่องเล่าจำพวกตำนานมุขปาฐะที่เกี่ยวกับหรือเกิดขึ้นในยุคกรุงศรีอยุธยาตอนปลายหลากหลายสำนวนมาตีความอย่างเสรีเพื่อใช้ในการสร้างสรรค์งานเขียนและงานศิลปะหลายประเภทเรื่อยมาโดยตลอด (จนถึงปัจจุบัน) ทั้งที่เป็นร้อยกรอง เช่น นิราศ นิทาน เสภา เพลงยาว และความเรียงอย่างตำนาน นิทาน นิยาย และนวนิยาย[๓๔๔] ตลอดจนมหรสพจำพวกละครชนิดใหม่ๆ เช่น ลิเกและภาพยนตร์ที่เกิดและพัฒนาขึ้นภายหลังตามลำดับเวลาและความก้าวหน้าทางวิชาการและเทคโนโลยีที่รับเข้าจากตะวันตก โดยใช้ข้อสันนิษฐานและจินตนาการส่วนตัวเข้าเสริมเรื่องให้มีโครงสร้างสมบูรณ์และสมเหตุสมผลมากที่สุดเท่าที่จะทำได้เช่นเดียวกัน ต่างกันแต่ในงานจำพวกสารคดี เช่น ตำนานประวัติสถานที่และบุคคลที่มาเรียกใน

[๓๔๓] จากทฤษฎีทางสุนทรียศาสตร์ สู่จิตวิทยา สังคมศาสตร์และการเมือง ฯลฯ

[๓๔๔] เป็นศัพท์บัญญัติ ที่อาศัยคำ novel เป็นฐาน ความหมายยังไม่ลงตัวทั้งสองภาษาตั้งแต่แรกบัญญัติจนปัจจุบัน

ภายหลังว่า ‘ประวัติศาสตร์บอกเล่า’ มักพิถีพิถันมากกว่าในการประสานข้อมูล หรือเน้นหนักในการอ้างอิงหลักฐาน และพยายามใช้หรืออ้างเหตุผลประกอบจินตนาการเพื่อเสริมความน่าเชื่อถือ ส่วนงานที่อยู่ในข่ายบันเทิงคดีตามนิยามแบบตะวันตก เช่น นวนิยาย บทละคร มิได้อยู่ในกรอบจำกัดนี้ด้วย สีสันของจินตนาการจึงโลดโผน เร้าอารมณ์ได้มากกว่าและเป็นที่ยอมรับกว้างขวางยิ่งกว่าข้อมูลในตัวบทฉบับชำระในหมู่ผู้รับสารทั่วไป (ตัวอย่างที่น่ายกมาวิเคราะห์เปรียบเทียบเพื่อถอดรหัสหรือสกัดสาระที่พอจะเชื่อว่าเป็นไปได้ในความเป็นจริง ได้แก่ ตำนานศรีปราชญ์[๓๔๕] ซึ่งก่อเกิดทั้งเพลง/งานเขียนหลายประเภทและหลายสำนวน ทั้งยังกลายเป็นละคร/ภาพยนตร์อีกหลายครั้ง)

ในระยะหลัง การทำความเข้าใจตัวบทของวรรณคดีฉบับหอพระสมุดที่ใช้เป็นฐานะสำหรับสกัดสาระนั้น เริ่มมีปัญหาแม้แต่ในกลุ่มนักวิชาการ เพราะความต่างในการใช้มุมมองและวิจารณญาณตีความเหตุผลของความคิดจากถ้อยคำสำนวนที่ห่างจากปัจจุบันทั้งรูป เสียง และความหมาย (ทั้งนัยตรงและนัยประหวัด) ตามกาลเวลา

การชำระระลอกที่ ๓ ซึ่งกรมศิลปากรและราชบัณฑิตยสถานแยกกันดำเนินการมานานพอสมควรในรัชกาลปัจจุบันเริ่มปรากฏผลตั้งแต่หลัง พ.ศ.๒๕๒๕ เป็นต้นมาและยังดำเนินการอยู่จนถึงปัจจุบัน เห็นได้ชัดว่ามีการชำระต่างกันเป็นสองแบบ กล่าวคือราชบัณฑิตยสถานเน้นการทำความเข้าใจตัวบทที่ชำระแล้วในระลอกที่ ๒ นั่นเอง ด้วยการอธิบายศัพท์ในลักษณะของพจนานุกรมเป็นหลักและเลือกเรื่องที่เก่ากว่ามาทำก่อนจึงยังมาไม่ถึงวรรณคดีอยุธยาตอนปลาย แต่กรมศิลปากรเลือกชำระฉบับตัวเขียนเก่าๆ ที่สืบค้นได้และยังเหลือค้างจากการชำระระลอกที่ ๒ กับที่ได้มาในภายหลัง จนกระทั่ง พ.ศ.๒๕๒๕ เป็นอย่างน้อยมาปริวรรตอักขรวิธีจัดพิมพ์เพื่อสืบอายุต้นฉบับ และเสริมปริมาณข้อมูลเอกสารลายลักษณ์อักษรจากอดีตกาลให้นักวิชาการนำไปวิเคราะห์ต่อเนื่องสืบไป โดยพยายามกำหนดอายุของงานที่ชำระใหม่นั้นด้วยการสันนิษฐานจากหลักฐานวัตถุเท่าที่จะหาได้ไว้ด้วย

ผลการชำระของกรมศิลปากรคราวนี้ ทำให้ได้ฉบับชำระของเอกสารที่ทางการเสนอว่านักวิชาการควรรวมเอาไว้ในกลุ่มที่เรียกว่าวรรณคดีอยุธยาตอนปลายเพิ่มขึ้นอีกจำนวนหนึ่ง เนื่องจากผู้ชำระเห็นว่า รูปแบบตัวอักษร วิธีลีลาในการแต่งหรือฉันทลักษณ์ที่ใช้ใกล้เคียงกับเอกสาร และ/หรือวรรณคดีที่ยอมรับอยู่แล้วว่าแต่งหรือเกิดในยุคนั้น ตลอดจนภาษาสำนวนที่เก่าจนต้องถอดความหรือตีความก่อนจะนำมาใช้ก็ถูกอนุมานว่าเป็นภาษาของยุคนั้นด้วย

เท่าที่ปรากฏ กลุ่มงานลายลักษณ์ยุคอยุธยาตอนปลายที่ผู้ชำระหลักยุคปัจจุบัน คือกรมศิลปากรโดยรวมเข้าไว้ในวรรณกรรมสมัยอยุธยาที่จัดพิมพ์รวมชุดใน พ.ศ.๒๕๒๘-๓๑ และเป็นเล่มปลีกหลังจากนั้นอีกบ้าง ส่วนมากเป็นงานร้อยกรองที่ไม่ยาวมากนัก อายุการแต่งเท่าที่ระบุไว้ชัดเจนในตัวบทบ้างสันนิษฐานจากโวหารภาษาและหลักฐานแวดล้อม เช่น เหตุการณ์ที่กล่าวถึงในตัวบท ซึ่งน่าจะเกิดก่อนการ

---

[๓๔๕] ดูผนวก ข.

แต่งไม่นานนักบ้าง ไม่มีเก่ากว่ารัชกาลพระเจ้าท้ายสระ และที่คิดว่าแต่งในรัชกาลนั้นก็มีเพียงเรื่องโคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์ เรื่องนอกจากนั้นจับกลุ่มอยู่ในช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเป็นส่วนใหญ่ มีแต่บทละครและกลอนสวดที่ฉบับไม่ครบทั้งเรื่องเท่านั้นที่ไม่แน่ว่าจะอยู่ก่อนหรือในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศลงมาหรือต่อจากนั้นลงมา อายุของวัสดุต้นฉบับลายลักษณ์นั้นมีน้อยที่จะพิสูจน์หรืออนุมานได้ด้วยความแน่ใจว่าเก่าถึงสมัยอยุธยาจริง อนึ่งศัพท์และรูปแบบการเขียนตัวอักษรที่นิยมสมัยอยุธยาตอนต้น อาจมีผู้นำมาใช้เขียนตามในยุคหลังก็ได้ แต่ข้อที่เราไม่อาจปฏิเสธได้ก็คือ คนชุดแรกที่รวบรวมกอบกู้และชำระงานสร้างสรรค์ทางภาษาทั้งชุดที่ผู้ชำระระลอกที่ ๒ และ ๓ มาแยกกลุ่มเรียกว่าวรรณคดีบ้างอย่างอื่นบ้างในภายหลังนั้นคือชาวอยุธยาเดิมที่รักษาทั้งชีวิตและความทรงจำผ่านการล่มสลายของอยุธยาราชธานี มาจนกระทั่งสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นสืบแทน ทั้งวิถีชีวิต อุดมคติและทัศนวิจารณ์ของคนรุ่นนั้นที่ปรากฏอยู่ในงานที่เลือกชำระและเขียนขึ้นทั้งหมดจึงมีส่วนร่วม สอดคล้องและสำแดงอัตลักษณ์แห่งอยุธยาโดยเฉพาะตอนปลาย อันเป็นสิ่งที่ผู้เขียนคาดว่าโครงการวิจัยครั้งนี้ต้องการพิสูจน์ทราบจากมุมมองอันหลากหลายที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

ถ้าจะกล่าวให้ชัด การศึกษาวรรณคดีจากมุมมองทั้งภาษาและวัฒนธรรมนี้ก็เท่ากับการศึกษาประวัติของความเชื่อและวิธีคิดของมนุษย์เท่าที่ก่อเกิดและเปลี่ยนแปลงพัฒนาไปตามลำดับแห่งกาลเวลาจากร่องรอยเท่าที่เหลืออยู่ มนุษย์เราได้พยายามหาทางกำหนดกรอบข้อมูลด้วยการแบ่งแบบต่างๆ เพื่อให้สะดวกต่อการแยกศึกษาเฉพาะส่วน แต่อย่างไรก็ตาม ข้อที่พึงระวังก็อยู่ที่ว่าอย่ายึดติดกับกรอบการแบ่งนั้นจนลืมไปว่ากระแสพัฒนาการของสังคมมนุษย์เท่าที่ผ่านมาไม่เคยสะดุดหยุดยั้งตามขีดขั้นการแบ่งที่เกิดขึ้นในวงวิชาการยุคหลัง และทั้งคนในอดีตผู้สร้างผลงานมีเหตุปัจจัยทางธรรมชาติ วัฒนธรรมต่างจากเราในปัจจุบันการจะนำเอามุมมองและกรอบมาตรฐานคุณค่าของคนรุ่นหลังทั้งในสังคมที่สืบต่อกันมาเอง แต่ต่างกาลเวลาหรือใช้กรอบทฤษฎีที่รับมาจากสังคมอื่นที่ต่างกันด้วยรากเหง้าและลักษณะพัฒนาการทางวัฒนธรรมมาใช้อย่างรวบรัดโดยไม่ศึกษาฐานความคิดของเดิมให้แจ่มแจ้งเสียก่อน[๓๔๖] จึงอาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิดพลาดขึ้นได้ง่ายและไม่น้อยเลย

ขั้นต่อไป ผู้เขียนจะขอเสนอผลการทดลองสำรวจรวบรวมงานสร้างสรรค์ทางภาษา เท่าที่เห็นควรนำมาใช้เป็นข้อมูลฐานสำหรับการทำความเข้าใจพัฒนาการทางวัฒนธรรมของคนไทยยุคอยุธยาตอนปลาย โดยขอปรับเกณฑ์ให้ยืดหยุ่นทั้งในเชิงนิยาม กำหนดเวลา และการจำแนกประเภท เพื่อให้สะดวกสำหรับผู้ที่ต้องการหยั่งวัดและสังเคราะห์สภาพความคิดจิตใจ ความเชื่อ และเหตุผลแห่งความเป็นไปของเหตุการณ์และพฤติกรรมของคนในยุคนั้นเท่าที่จะทำได้จากผลงานเหล่านั้น แม้การรวบรวมครั้งนี้ยังทำได้ไม่สมบูรณ์ เนื่องจากมีเวลาจำกัด แต่ก็คงพอเป็นเครื่องสะกิดใจให้หวนกลับมาพิจารณา เหตุปัจจัยและผลของวิธีคิดแบบเดิมของบรรพบุรุษด้วยความระมัดระวังและรอบคอบมากขึ้น

---

[๓๔๖] เช่นการนำทฤษฎีกลุ่มสตรีนิยมรุ่นใหม่ ไปนิยามลักษณะวัฒนธรรมของอดีตนิทานอย่างรามเกียรติ์หรือรามายณะ โดยไม่ศึกษาลักษณะพัฒนาการทางสังคมอันเป็นบริบทวัฒนธรรมที่รองรับการเกิดและสืบทอดเรื่องดังกล่าวผ่านมิติเวลามาเสียก่อน

๒. ภาพรวมของข้อมูลฐาน ที่เห็นควรนำมาใช้ในการวิเคราะห์พัฒนาการทางภาษาและวัฒนธรรมของยุคอยุธยาตอนปลาย และข้อสังเกต

ข้อมูลฐานที่ผู้เขียนเห็นควรนำมาใช้ในการทดลองวิเคราะห์พัฒนาการทางภาษาไทยและถอดรหัสเข้าไปถึงความคิดความเชื่อของคนในสมัยอยุธยาตอนปลายคือผลงานทั้งหมดที่เป็นฝีมือฝีปากของคนในยุคนั้นเอง เท่าที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์แล้ว จากการรวบรวมค้นคว้าและชำระทุกครั้งคราว รวมทั้งที่มีการยอมรับสถานภาพในทางทฤษฎีว่าเป็นวรรณคดี และทั้งที่เป็นตำนาน เรื่องเล่า แฝงอยู่ในเอกสารที่เคยนิยามว่าเป็นตำราหรือเอกสารประเภทอื่นที่เคยอยู่นอกกรอบการค้นคว้าทางภาษาและวรรณคดีมาตั้งแต่ก่อน เมื่อเสนอภาพรวมของข้อมูลฐาน ผู้เขียนจะพยายามใช้วิธีจำแนกโดยลงหมายเลขเฉพาะของงานที่มีการยอมรับสถานภาพอยู่แล้วในวงวิชาการทางภาษาและวรรณคดี ส่วนข้อมูลนอกนั้นจะกล่าวถึงโดยให้ชื่อและข้อมูลเฉพาะโดยไม่ลงหมายเลขกำกับ

อนึ่ง ผู้เขียนขอเรียนให้ทราบว่าในเมื่อถือเอา “ผู้สร้างและสืบสานงาน” เป็นหลักเกณฑ์กำหนดเชิงเวลาของผู้เขียนจึงยืดหยุ่นกว่าที่ปรากฏในตำราประวัติวรรณคดีทั่วไป เพราะยอมรับผลงานและความคิดของคนที่มีชีวิตอยู่ในยุคปลายของกรุงศรีอยุธยาทั้งหมด รวมทั้งที่สร้างผลงานก่อนและหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาเข้าด้วยกัน ด้วยเหตุที่วัฒนธรรมทางภาษาและความคิด ความเชื่อของบุคคลมิได้แปรผันไปในทันทีที่เกิดเหตุการณ์/ความรุนแรงขึ้นในสังคม โดยนัยนี้ ความคิดความเห็นในผลงานที่ชาวอยุธยาเดิมมาสร้างขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงอยู่ในข่ายข้อมูลที่ต้องเลือกสรรนำมาพิเคราะห์เทียบเคียงด้วยเพื่อประสานกับข้อมูลในงานที่สร้างในช่วงราชวงศ์บ้านพลูหลวงจนถึงเสียกรุงศรีอยุธยา (ตามกรอบเวลาที่โครงการวิจัยร่วมกำหนดไว้)

เพื่อความชัดเจนของประเด็นที่จะทำการวิเคราะห์และตั้งข้อสังเกตต่อไป ผู้เขียนจะขอเสนอภาพรวมของฐานข้อมูล โดยจำแนกกลุ่มงานตามมุมมองที่เล็งถึงเจตนาของผู้แต่ง ร่วมกับการใช้ประโยชน์งานเหล่านั้นในสังคม ดังนี้

ก. กลุ่มงานที่มีลักษณะเป็นตำรา หรือประมวลความรู้ความคิดเห็น สำหรับ ‘ผู้รู้’ ในสังคมยุคนั้นจะนำไปเผยแพร่โดยมุขปาฐะ ซึ่งขอแยกเป็น

ก.๑ ตำราทางการใช้ภาษา

ก.๒ ตำราสอนจริยธรรม

ก.๓ ตำราวิชาชีพเฉพาะ

ข. กลุ่มเรื่องเล่าจำพวกชาดกและนิทาน ที่เป็นฐานสำหรับการมหรสพสำหรับมหาชนและความบันเทิงเฉพาะกลุ่ม

ค. กลุ่มบันทึกข้อมูล เหตุการณ์ร่วมสมัยและทัศนวิจารณ์จากมุมมองของผู้แต่ง

ก. กลุ่มงานที่มีลักษณะเป็นตำรา หรือประมวลความรู้ความคิดเห็น
(ผลงานในกลุ่มนี้มีทั้งที่เป็นวรรณคดีตามนิยามและไม่ใช่)

ก.๑ ตำราว่าด้วยการใช้ภาษา ได้แก่

๑) จินดามณี ฉบับสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เป็นตำราว่าด้วยลักษณะเสียง การแบ่งหมวดพยัญชนะ อักขรวิธีกับการอ่านออกเสียง แม้จะมีข้อความตอนต้นระบุเวลาจารไว้ในปีแรกของรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แต่ก็อาจเป็นไปได้ว่าเป็นการคัดลอกสืบฉบับตำราที่แต่งขึ้นก่อนหน้านั้น เช่น ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เพราะชื่อจินดามณีมีลักษณะเป็นชื่อประเภทของตำรา มากกว่าเป็นชื่อเฉพาะของตำราเล่มใดเล่มหนึ่ง ดังเห็นได้ว่า ตำราที่ใช้ชื่อว่าจินดามณีนี้มีทั้งที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ เนื้อหาของแต่ละฉบับไม่มีส่วนเหลื่อมซ้อนกันเท่าใด โดยเฉพาะฉบับที่ว่าจดจารในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศนี้เนื้อความสั้นและมีลักษณะคล้ายขาดหายได้ต้นฉบับมาไม่ครบหรืออาจจะคัดลอกไว้เพียงเท่านั้นด้วยจุดประสงค์เฉพาะกรณี เช่น หากอยู่ในกลุ่มราชบรรณาการที่ให้แก่ต่างประเทศในลักษณะของสวยงามแปลกตาเป็นที่ระลึก ก็เลือกคัดลอกให้เพียงพอเป็นตัวอย่างก็เป็นได้ แต่อย่างไรก็ตาม เท่าที่ได้สังเกต ตำราฉบับนี้มีลักษณะเป็นอย่างบันทึกคำสอนด้วยวาจาของครู หรือครูบอกให้ลูกศิษย์ช่วยเขียนเป็นคู่มือเพื่อเตรียมการสอนด้วยวาจาอีกชั้นหนึ่ง มากกว่าจะใช้เป็นตำราเพื่อการอ้างอิงทั่วไปอย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน และการเผยแพร่น่าจะอยู่ในวงจำกัดเฉพาะผู้รู้หนังสือในราชสำนัก และในพระอารามหลวง (บางแห่ง) เท่านั้น เพราะเอกสารกลุ่มจินดามณีในเมืองไทยไม่มีส่วนที่เหยียบความกันเลย แต่เนื้อหาการสอนในตัวบทจินดามณีฉบับนี้หลายข้อมีส่วนตรงกับลักษณะพัฒนาการ เชิงอักขรวิธีในตำราและงานเขียนรุ่นหลัง เช่น การใช้เครื่องหมายวรรณยุกต์ตรีและจัตวากับอักษรกลาง และการใช้ไม้ไต่คู้กับทัณฑฆาต เป็นต้น

๒) ประมวลกลอนกลบทเรื่อง ศิริวิบุลกิตติ หลักฐานในตัวบทระบุว่า ฝีปากหลวงศรีปรีชา (เซ่ง) ผู้รับราชการเป็นโหร “ในพระบัณฑูร” ซึ่งน่าจะหมายความว่าเป็นข้าราชการในสังกัดกรมพระราชวังบวรฯ และสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานไว้แต่เดิมว่า กรมพระราชวังบวรพระองค์นั้นน่าจะได้แก่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร แต่นักวิชาการรุ่นหลัง เช่น ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร และนายล้อม เพ็งแก้ว เสนอว่าน่าจะเป็นผลงานในยุครัตนโกสินทร์ แต่สันนิษฐานช่วงเวลาที่น่าจะต่างกัน คือ **ดร.นิยะดา** เห็นว่าจะแต่งโดยรัชกาลที่ ๑ โดยอาศัยหลักฐานการคำนวณเวลาที่อ้างถึงในตัวบท ส่วน **ล้อม** เห็นว่าเป็นช่วงรัชกาลที่ ๓ โดยอาศัยเทียบเคียงเหตุการณ์ในตัวเรื่องกับเหตุการณ์ในรัชสมัยดังกล่าว ส่วน **เปลื้อง ณ นคร** อาศัยการพิเคราะห์พัฒนาการทางภาษาและฉันทลักษณ์เป็นหลักฐานประกอบการสันนิษฐานว่า เรื่องนี้เป็นผลงานสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งเพิ่งเริ่มนิยมแต่งกลอนมาได้ไม่นานนัก ยังไม่ลงรูปลงรอยดีพอ

อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของผู้เขียนข้อที่น่าสังเกตอยู่ที่เห็นชัดว่า ผู้แต่งจะสนใจหรือเจตนารวบรวมลักษณะกลบทต่างๆ ที่เล่นรูปอักษรและเสียงมาแสดงไว้สำหรับให้ลูกศิษย์ผู้สนใจฝึกแต่งตามไม่น้อยกว่าเจตนาที่จะบรรจงสร้างโวหารพรรณนาให้มีทำนองเสียงไพเราะ ราบรื่น เร้าอารมณ์ หรือสร้างความบันเทิง อนึ่ง ฉบับตัวเขียนที่นำมาใช้เป็นต้นฉบับในการชำระ ซึ่งมิใช่เป็นชุดเดียวกันตลอดนั้น แต่ละเล่มก็มี

แผนผังและข้อกำหนดประกอบกลบทแต่ละชนิด แสดงว่าผู้คัดลอกทุกชุดสนใจและยอมรับเจตนาของผู้แต่งเดิม ทั้งมีความสนใจในเรื่อง (การเล่น) เสียง สัมผัส และ (เล่น) รูปอักษรเช่นเดียวกัน

การที่ตำราไวยากรณ์และฉันทลักษณ์ที่ช่วงปลายอยุธยามีน้อยและไม่สมบูรณ์ดังนี้ ก็อาจจะเป็นด้วยในระยะนั้นจินดามณีฉบับพระโหราธิบดีที่เชื่อว่าแต่งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ยังครบถ้วนอยู่ไม่กระจัดกระจายหายสูญไป กวีราชสำนักในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศยังแต่งร้อยกรองตามเค้ารูปแบบในตำรานั้นโดยมาก เพียงแต่มีการปรับปรุงกฎเชิงเสียง โดยเน้นจังหวะให้สม่ำเสมอ เพิ่มตำแหน่งการคล้องสัมผัสและเคร่งต่อรูปอักขระยิ่งขึ้นในกรณีกำหนดเสียงครุลหุของฉันท์ มีแต่กลอนบทละคร บทดอกสร้อย และเพลงยาวเท่านั้น ที่ดูเหมือนจะเพิ่งพัฒนารูปแบบขึ้นใหม่อย่างรวดเร็วในระยะนี้จนค่อนข้างลงตัว (ดังจะเห็นความหลากหลายได้จากงานในหมวดอื่นๆ ทั้งหมด)

ประเด็นหลักในจินดามณีฉบับคัดลอกในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เน้นความสนใจอยู่ที่การใช้/ดัดแปลงระบบอักขรวิธี โดยเพิ่มเครื่องหมาย เช่น รูปวรรณยุกต์ ไม้หันอากาศ ทัณฑฆาต[๓๔๗] และ ‘ไม้คู้’ เพื่อถ่ายทอดลักษณะของเสียงหนัก/เบา ก้อง/ไม่ก้อง และสูง/ต่ำ ให้แม่นยำใกล้เคียงที่สุดที่จะทำได้ และ (ดูคล้ายกับ) ต้องการใช้อักขรวิธีนั้นช่วยจำแนกความหมายและระบุที่มาของศัพท์ (ใหม่) ด้วยในตัว จุดประสงค์ดังกล่าวนี้ย่อมมิได้เกิดขึ้นเองโดยไร้เหตุปัจจัยเสริมจากสภาพแวดล้อม ซึ่งได้แก่ความจำเป็นที่จะต้องสื่อสารกับคนหลายถิ่น หลายภาษาให้คล่องแคล่วชัดเจน ทั้งด้วยการพูดและการเขียนเพื่อทำความเข้าใจกันให้ได้โดยรวดเร็วที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ และขณะเดียวกันก็นำมาใช้ในการเสริมสร้างความไพเราะของกวีนิพนธ์ บทเพลงขับร้องต่างๆ ให้มีสุนทรียลักษณ์เพิ่มขึ้นตามความนิยมของสังคมด้วย เห็นได้จากพัฒนาการของรูปแบบฉันทลักษณ์ในยุคนี้ โดยเฉพาะโคลงสี่สุภาพ และกลอน (เพลงยาวกับบทละคร)

จากหลักฐานในวรรณคดีตั้งแต่โองการแช่งน้ำในช่วงต้นอยุธยามาแล้ว จะเห็นได้ว่าภาษาไทยขยายคลังศัพท์เพื่อให้คนที่มาจากหลายถิ่นหลายภาษาเข้าใจตรงกันได้ ด้วยวิธีนำคำมาควบหรือซ้อนเพื่อสื่อความทั้งในระดับระหว่างถิ่น และระหว่างภาษา ดังเห็นเค้ามูลได้มหาชาติคำหลวง ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นหนังสือแปลพหุประโยชน์[๓๔๘] เรื่องสำคัญในช่วงอยุธยาตอนต้น แต่เมื่อมาถึงช่วงกลางจนถึงปลายอยุธยา การทูตและการค้าที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วตั้งแต่ (ก่อน) รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ก็คงเป็นปัจจัยเร่งรัดให้ต้องจัดทำตำราเพื่อสอนให้เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานซึ่งต้องมีจำนวนมากขึ้น รู้ทั้งวิธีพูดและเขียนสื่อสารให้แม่นยำยิ่งขึ้นเพื่อลดการเสียเวลาที่จะต้องไต่ถามทบทวน และความพิถีพิถันในส่วนเสียงที่เพิ่มขึ้นก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ผลักดันให้มีการดัดแปลง/เพิ่มรูปวรรณยุกต์ สำหรับการใช้กับคำที่ใช้อักษรกลางเป็นพยัญชนะต้นก็แสดงว่าคำต่างภาษา เช่น จีน ญวน แขก ฝรั่ง ที่ใช้หน่วยเสียงพยัญชนะต้นกลุ่มนั้นมีระดับเสียงใหม่ซึ่งไม่เคยมีมาก่อน แทรกซึมเข้ามาสู่ความรับรู้มากขึ้นถึงระดับที่ต้องปรับเพิ่มกฎเกณฑ์เครื่องหมายวิธีการเขียน/สะกดตัวเพื่อรองรับ และเพื่อไว้สำหรับจำแนกคำพ้องรูป พ้องเสียงต่างความหมาย ที่มีเพิ่มขึ้น

---

[๓๔๗] ปัจจุบันหลงเรียกว่า การันต์ เสียโดยมาก

[๓๔๘] คือใช้สอนแปล สอนเทศน์ และเป็นฐานสอนธรรมะแก่สาธารณชนได้ด้วย

จนต้องมีการยกอุปมาอธิบายเหตุผลของการปรับวิธีเพื่อให้ผู้เรียนรู้ด้วยว่าอย่างไรเป็นผิด อย่างไรเป็นถูก หรือคำใดเป็นคำไทยเดิม หรือมีที่มาจากศัพท์ในภาษาใด

ข้อที่น่าสังเกตคือ ตำราจินดามณีนั้นทั้งๆ ที่พยายามอธิบายซ้ำแล้วซ้ำอีกอย่างเต็มที่ในเรื่องเสียง และเครื่องหมายกำกับเสียงที่เสนอให้ใช้เพิ่ม (ทั้งมีการใช้ผังรูปประกอบการอธิบายอย่างเดิมที่อีกด้วย) ก็ยังมีความสับสนในการสะกดและจำแนกรูป/เสียงอยู่มิใช่น้อยซึ่งน่าจะมิใช่ความผิดพลาดของผู้จารแต่ฝ่ายเดียว เพราะผู้สอนเองก็ยอมรับด้วยว่าคำบางคำอาจมีรูป/เสียงที่ผิดแผกกันได้ไม่ถือว่าอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นผิด รูปตัวสะกดคำยืมต่างภาษาคำเดียวอาจมีหลายรูปที่อ่านเป็นเสียงเดียวกันได้ หรือคำเดียวสะกดได้หลายแบบตามการเน้นเสียง ฯลฯ แสดงว่าในระยะนั้นยังมีความหลากหลายของมติในระหว่างผู้รู้หลายสำนักที่ได้ยินเสียงคำต่างภาษาต่างกัน และเสนอวิธีถ่ายทอดด้วยอักษรไทยต่างวิธีกัน ผู้ทำตำรานั้นไม่เห็นด้วยกับตำราเก่าก่อนแต่ก็พยายามประนีประนอมเท่าที่จะทำได้ โดยแสดงความคาดหมายไว้หลายแห่งว่า ถ้าผู้ใช้ตำราพิจารณาให้ละเอียดก็จะเห็นด้วยกับแบบอย่างที่ตนเสนอ[๓๔๕]

---

[๓๔๕] ขอให้ดูตัวอย่างวิธีคิดและวิธีอธิบาย ดังต่อไปนี้ประกอบด้วย

"อักษรทั้งปวงนั้น เมื่อขัดสนจะปรับเอาเปนแท้ในคำนั้นได้เพราะบาฬีบ้าง ได้เพราะเนื้อความบ้าง ได้เพราะฟัดกันเปนกลอนบ้าง ได้เพราะประจำอักษรทงงปวงบ้าง ได้ด้วยเจนบ้าง ได้ด้วยปัญาบ้างที่ว่าได้ด้วยปัญานั้น คือ กวน จะอ่านว่ากะกอน ก็ได้อยู่ เกษม เกษฒก็ดี เกดษมะ ก็ดี ก็ได้อยู่ อ่านได้ถึงสามหย่าง เทอก จะอ่านว่า เทอก ก็ดี ทะเอก ก็ดี ก็อ่านได้ถึงสามหย่าง เรื่องนี้มากอยู่เปนธรรมดาอักษร เปนสามแพรงอยู่ดงงนั้นเอง ไม้ตู้ไม้ทัณฑฆาฏจะใส่ไม่ได้อาไสแกฉลาดแลดูกลอนจึงฟัดกันนั้นก็ดี ดูเรื่องเนื้อความก็ดี จึงจะอ่านชอบด้วยอักษร แลเรือนนีจำเปนจำประสมแล แลอักษรในสวน เอาเนื้อความเปนสองหย่างหลายเล่า ครั้นรู้ในอักษร ๘ แล้วก็เขียนง่ายหนักคือ

เสมา เพลา เกราฏิปักข เขลา เกลาสบรรพต เขลามา แปรดา

เสมา เพลา เกรา เขลาน้ำลาย เกลา เขมา เปรดา

เพลา เสดา เหรา เสว เทว เสมา

ที่ว่าเขียนได้ง่ายนั้น คือ อ่าน

เสพา เสดา เหรา เสว เทว์ สมว์

เหมือนกัน เพลา พลว์ อ่านเหมือนกัน เกรา กรว์ อ่านเหมือนกัน เขลา ขลว์

อ่านเหมือนกัน เกหา กลว์ อ่านเหมือนกัน เขมา ขมว์ อ่านเหมือนกัน ปรเดา ปรดว์

อ่านเหมือนกัน เสหา สหว์ อ่านเหมือนกัน เรื่องนยงงมีมากอยู่พึ่งรู้ใน

เกอย พิษฎาร อันแก้ เกา กัว เขาขัว เคาคัว แล แก กวู ขวู ควู แล แก้ กวะ นันนด้วย จึงจะอ่านชอบ จึงจะเหนบุรานแนะไว้นั้นผิดแท้แล"

อนึ่ง เท่าที่สำรวจเรื่องที่อักขรวิธีใกล้เคียงกับที่จินดามณีใช้ ได้แก่ เรื่องที่ได้รับความนิยมจากสาธารณชนน้อย (จึงผ่านการชำระน้อยไปด้วยโดยปริยาย) อย่าง เช่น โคลงสรรเสริญพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งอยู่ก่อนช่วงราชวงศ์บ้านพลูหลวง โคลงชะลอพุทธไสยาสน์ และนันโทปนันทสูตรคำหลวง เป็นต้น ส่วนเรื่องที่มีผู้นิยมมากกว่าอย่างพระมาลัยคำหลวง จะมีลักษณะทางอักขรวิธีใกล้เคียงกับยุคต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นสมัยที่เริ่มชำระมากขึ้น หรืออย่างเรื่องที่เพิ่งได้ต้นฉบับมาไม่นานนัก อย่างปูมราชธรรม ผู้ชำระก็ยังต้อง

"ทุกเลาทุกตวัวที่บุรานขึ้น แปลงเอาเปล่าๆ นัน ก็มีคือกัวคือเกาะกวู กวะสองตวัวนี้ชอบ กวู กวว สองตวัวนี้อ่านเหมือนกันแกถึงอุเปนวะ อุ แทนวะด้วยที่ว่าเอากวูอ่านวะข้างหลังแต่เบา เมื่ออ่านนั้นฟงงเสียงทีอ่านนั้นให้เลอียด คือ กวู ตัวนีมาตงงเปนสองกูวัน กูวัม กูวัง กูวัด กูวับ กูวัย์ กูวัว์ คือ กวน กวม กอง กวง กอก กวก กวด กวบ กอย์ กวว์ ทงงแปดแม่นี้แต่ตลอดรวมกันถึงอักษรพากันนัน ด้วยชอบ ทงงบาทชักด้วยชอบ ทงง ๓ เหล่าเหมือนหนึ่งกล่าวแล้วนันแล ฯ อุวะ

	บรีบรรณ	ทงงหมู	วามฤจาทีจุรรณ	หิงคาทีจรรณ		
แทนกันคือ						
	บริบอรรณ	ทังมวล	อมฤจาทีจอรรณ	หิงคาทิจรรณ		
คูณเลข	ชูรโค	มูรรดี	หุนโกรธ	รุนไป	พนดิน	
			แล			
ควนณเลข	ชวรโรค	มวรรดี	หวนโกรธ	รอนไป	พ ว น	
ดิน						
ซุนไป	สุรภี	ประมุนสรัพย	อักอุน			
			คือว่าเออุเปนอูนัน			
ซอนไป	สอรภี	ประมวนทรัพย	อักวอน			

ขึ้นใส่แทนวะตัวกลาง เปนคำลาวบ้าง เปนคำสงษกฤฐบ้าง เปนคำในพระบาฬีบ้าง ด้วยว่าเอาอุเปนอะ จึงเขียน กวว กวู ดงงนีก็ชอบอยู่ แต่จคล้ายกันกับกวว์ ขวว ขวู ดงงนี้ กชอบแตจคลายกันกับ ขวว์ ควว์ ควู ดงงนี้ก็ชอบอยู่ แต่จคลายกันกับ ควว์ จผิดกนแต่ใส่ไม้ทันฑฆาฏลงทีวะ ตวัวหลังแล้ว อ่านเสียงเศศวะ ก็ไม้ออก กวู ขวู ควู กวว ขวว ควว สิ้นทงงปวงเรืองนี้เสียงวะ ออกตามตัวสูงตัวต่ำ แลตามอักษรพาจึงไม่ใส่ไม้ทัณฑฆาฏลงทีวะนั้นเลอย กัว์วตัวนี้แท้ เหตุอ่านว่า กัว์ เกา อ่านได้เหมือนกัน"

(น. ๘๗-๘๘)

[หันอากาษนั้น เหตุว่าเปนหนังสือไทย กัว อ่านว่าเกาครั้นหาหันอากาษไม่จเปนเรืองตววไปยกลัวจอ่านว่ากะวะหันอากาษจึงเปนสัญโญค กัว์ อ่านว่าเกานันเหตุพระกำภีร์อุจ์จารณวิธีไขบทว่า วะกาโรเอาการะสะ เคือยเปนเกือว นี้เหล่าอักษรกลางเบา ๘ ตัวนั้น ฯ ครั้นเปนอักษรภาขือใส่ไม้เอเข้าอ่านฟังบเสียงด้วยจึงเปนเขือ ครั้นได้ตววเขือแล้ว จึ่งแกมตัวหลงงต่างต่างเข้าทงง ๘ แม่จึงเปนเขียนเปนเขือนเปนเขือมเปนเขือก เปนเขือดเปนเขือยเปนเขือวนี้ เหล่าอักษรสูง ๑๑ ตัวนั้น ครั้นได้คือในแม่เคอยตัวนี้แล้ว คืออ่านแต่เบาให้เท่ากันกับ อ ใสไม้เอเข้าอ่านฟงงเสียงด้วยจึงเปนเคือ ครั้นได้ตัวยคือแล้วจึงแกมตววหลงงต่างต่างเข้าทงง ๘ แม่ จึงเปนเคือน เปน เคือม เปนเคือง เปนเคือก เปนเคือด เปนเคือบ เปนเคือย เปนเคือวนี้ เหล่าอักษรต่ำ ๒๔ ตววนั้นแล ฯ เลือกไว้แล้วทงงสองตวว ทีทงไว้นั้นดงงนี้ เคียมีฝนทองอันหนึ่งเกียตัวนี้ชอบ เกือมีฝนทองสองอัน เกือตัวนี้ชอบ ถ้าผูใดมีเชื่อให้เลือกดูไหม่เหล่า คำใดจะชอบก็ให้เลือกดูให้เลือกเอาเองดงงนี้ ฯ]

ยอมรับว่าได้ปริวรรตอักขรวิธีออกเป็นแบบสมัยปัจจุบัน (ตามอัตโนมติ) เพื่อให้อ่านง่าย คงเหลือรูปเดิมแต่ในคำที่ไม่ต้องเกรงว่าจะสื่อความไม่ชัดหรือไม่สอดคล้องกับบริบท โดยใส่คำอธิบาย/หรือข้อสันนิษฐานไว้ในเชิงอรรถ

อย่างไรก็ตาม ลักษณะการสะกดตัวของคำที่มีปัญหาในปูมราชธรรมบางคำก็ทำให้เกิดความไม่แน่ใจว่า การพยายามอธิบายแบบ 'ลากเข้าวัด' อาจเกินจำเป็นไปในบางคำ เช่น คำว่า อุบาย ในหน้า ๖๑[๓๕๐] ซึ่งผู้ชำระแยกศัพท์เป็น อุท+ปาย นั้น ผู้วิจัยขอเสนอเพื่อพิจารณาว่า น่าจะจารผิดมาจาก อุทย หรือ อุทัย ซึ่งมีความหมายเข้ากับบริบทมากกว่า และในหน้า ๖๒ ผลลางโพง อาจได้แก่ ลำโพง ที่ตก ◦ (นิคหิต) และเกิน 'ง' เท่านั้นก็เป็นได้[๓๕๑] เพราะความพลาดเพี้ยนของอักขรวิธีในสมัยนั้นเกิดขึ้นได้เป็นธรรมดา และการแก้ไขนั้นทำได้ยากยิ่ง จนเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ต้องทรงเตือนไว้ว่าถึงฉบับเขียนอย่างไร ผู้รู้ก็ต้องอ่านให้สารเสนาะคือทั้งได้ความและไพเราะด้วย

ข้อที่รู้สึกว่าน่าสะกิดใจ คือ ความยึดติดในรูปตัวสะกดพร้อมกับความคล้องจองของเสียงจนถึงขั้นที่เกิดบัญญัติเอกโทษ โทโทษ[๓๕๒] ขึ้นในการแต่งโคลง และเกิดการแผลงและเพี้ยนเสียงมาเรียกล้อกันในภายหลังว่า 'กลอนพาไป' นั้นปรากฏบ่อยมากในยุคนี้ มีหลายคำที่ปรากฏว่า ถูกปรับรูปให้แปรเสียงเพื่อคล้องสัมผัสกับคำที่ตามมาทั้งในนันโทปนันทสูตรคำหลวงและพระมาลัยคำหลวง เช่น คำว่า 'ยิ่ง' กลายเป็น 'ยึ่ง' ไปบางแห่งเพื่อสัมผัสกับ 'รำพึง' 'จริง' กลายเป็น 'จรึง' เพื่อสัมผัสกับ 'ซึ่ง' 'ปรกติ' เป็น 'ปรกดี' เพื่อสัมผัสกับคำว่า 'มี' และ/หรือ 'ไมตรี' เป็นต้น

อีกข้อหนึ่งที่น่าสังเกตคือ ความนิยมใช้คำภาษาเขมร โดยรักษารูปสะกดในภาษานั้นมากกว่าเสียง (ดังปรากฏในนันโทปนันทสูตรคำหลวงด้วย) และการนำรูปอักษรขอมมาใช้ในการสอนเรื่องเสียงในจินดามณีนั้น ดูจะมีนัยสัมพันธ์กับความนิยมในเรื่องยันต์ คาถาอาคมทางไสยศาสตร์อยู่บ้างไม่มากก็น้อย เพราะการผูกจารึกหรือสักยันต์ต่างๆ ย่อมใช้แต่อักษรขอมไม่ใช่อักษรไทยเลย [อนึ่ง ลักษณะคำบาลีแผลงในนันโทปนันทสูตรคำหลวง พระมาลัยคำหลวง และปูมราชธรรมนั้น ก็น่าสังเกตว่ามีคำสมาสสร้างใหม่จากศัพท์บาลี แต่นำมาแปลเรียงลำดับอย่างไทยอยู่ไม่น้อย และมักแผลงทั้งเสียงและรูปอักษรให้ดูคล้าย "ภาษาไสย" คือสันสกฤตโดยใช้ตัวอักษรที่ไม่ตรงกับคำที่ใช้จริงในภาษาบาลีหรือสันสกฤตเลย เช่น วิวาษ ประเทษ สังสกฤฐ บ้าง การที่คำยืมจากภาษาเขมร (?) ในโคลงชะลอพุทธไสยาสน์ แทรก ร ในบางกรณี[๓๕๓] และเปลี่ยนหรือยืดสระให้เสียงรัวสัมผัสลื่น และก้องกังวานก็อาจเป็นด้วยมีเจตนาให้เหมาะแก่การขับหรือสวด

---

[๓๕๐] "อันว่าพระจันทร์พระอาทิตย์นั้น เมื่ออุบายขึ้นมา"

[๓๕๑] สมัยนั้นการใช้นิคหิตกำกับสระ า ให้เป็นสระ ำ ยังไม่ลงตัวนัก บางทีผู้จารก็เลื่อนนิคหิตไปไว้เหนือสระด้านหลัง แทนที่จะอยู่ระหว่างพยัญชนะต้นกับสระ

[๓๕๒] ตัวอย่างอักขรวิธีของคำเอกโทษ โทโทษ ที่น่าสนใจอยู่ในโคลงชะลอพุทธไสยาสน์ หลายบทมีการซ้อนตัวพยัญชนะเพื่อแสดงคำที่เป็นที่มา อย่าง ทถุ้ง (คือ ทุ่ง โทโทษ) บ้างก็ถึงแก่เปลี่ยนระดับเสียงเพื่อรักษารูปเอกโทที่ต้องการ

[๓๕๓] น่าสงสัยว่า อาจจะมีเจตนาเพียงเพื่อเตือนผู้รู้หนังสือที่อ่านได้ตระหนักว่า มิใช่คำในภาษาไทยเท่านั้นก็เป็นได้

เป็นทำนองเสนาะยิ่งขึ้นโดยเสรีบ้าง เพราะโดยทั่วไปชาวบ้านผู้ฟังเพื่อความบันเทิงหรือเอาบุญก็คงไม่สนใจจะวิเคราะห์เอาความหมายเฉพาะของแต่ละคำเท่าใดนัก]

ก.๒ ตำราสอนศาสนาและจริยธรรม ได้แก่

๑) สุภาษิตพระร่วง ซึ่งเป็นคำสอนที่เชื่อว่า สืบมาแต่ครั้งสุโขทัย ผ่านการส่งทอดทางมุขปาฐะตลอดยุคอยุธยา มาชำระเผยแพร่ในจารึกวัดโพธิ์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์ก็เผยแพร่ครั้งแรกใน พ.ศ.๒๕๒๐นั้น พิจารณาจากอักขรวิธีและฉันทลักษณ์ (ที่มีการกวดขันในการรับส่งสัมผัสด้วยคำที่ใช้รูปวรรณยุกต์ตรงกัน) น่าสงสัยว่าอาจคัดลอกรวบรวมในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศหรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย ที่พอยอมรับได้ว่าเป็นแนวความเชื่อทางจริยธรรมกระแสหลักกระแสหนึ่งในช่วงนั้น ก็เพราะสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงนำแนวคิดจากสุภาษิตนี้มาแต่งขึ้นเป็นสำนวนใหม่ด้วย

๒) นันโทปนันทสูตรคำหลวง เรื่องนี้มีหลักฐานระบุชัดทั้งตอนต้นและตอนท้ายของฉบับเขียนชัดเจนว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร กรมพระราชวังบวร ผู้เป็นราชโอรสในพระเจ้าบรมโกศ ทรงนิพนธ์ใน พ.ศ.๒๒๗๙ โดยแปลจากนิทานชาดกที่พระพุทธสิริเถระแต่งไว้แต่เดิม โดยมิได้ระบุเวลาแต่ง เนื้อความอ้างถึงเหตุการณ์ครั้งพุทธกาล นับว่าเป็นเรื่องที่มีฉบับสมบูรณ์ที่สุด และระบุหลักฐานเกี่ยวกับการแต่งแจ่มแจ้งชัดเจนกว่าเรื่องอื่นๆ แต่ข้อที่น่าสังเกตก็คือเป็นชาดกที่ให้ความสำคัญแก่บทบาทของพระสาวกมากกว่าพระศาสดา และแก่นเรื่องนั้นมุ่งที่การเอาชนะ หรือข่มขี่มิจฉาทิฐิให้พ่ายแพ้ด้วยฤทธิ์ที่เหนือกว่า มิใช่ด้วยคุณธรรม หรือปัญญาบารมี

๓) พระมาลัยคำหลวง มีลักษณะเป็นเรื่องแปลจากต้นฉบับภาษาบาลี (ซึ่งน่าจะเป็นคัมภีร์ของลังกา) แต่มิได้ระบุชื่อผู้แต่ง ไม่ว่าจะเป็นผู้แต่งพากย์บาลีหรือพากย์ไทย ที่สันนิษฐานกันว่าเป็นพระนิพนธ์ในเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ก็โดยอาศัยคำว่า ‘กรมพระราชวังบวร’ ที่อ้างถึงในโคลงสี่สุภาพที่ปรากฏในสมุดไทย ‘เล่มหนึ่ง’ เป็นหลักฐาน (ฉบับชำระนำโคลงบทนั้น[๓๕๔] มาพิมพ์ไว้ในตอนจบเรื่อง แต่มิได้บอกว่า โคลงบทนี้ปรากฏอยู่ท้ายเรื่องเล่มที่อ้างถึงหรือไม่ ทั้งมิได้ระบุว่าใช้ต้นฉบับกี่สำนวนกี่เล่มในการชำระ)[๓๕๕]

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ ทั้งสองเรื่องนี้ ทั้งอักขรวิธีและสำนวนภาษาค่อนข้าง ‘ทรงเครื่อง’ เป็นพิเศษ มีทั้งคำเก่าและศัพท์ที่สร้างใหม่ด้วยการยืมและแผลงจากบาลี สันสกฤต และเขมรหลายสมัย สอดประสานซ้อนซ้ำกับคำไทยเพื่ออธิบายขยายความบ้าง และเสริมความไพเราะเชิงเสียงบ้าง เห็นได้ว่ามีเจตนา

---

[๓๕๔] สมุดมาลัยเลิศล้ำ ลิขิต
กรมพระราชวังคิด ว่าไว้
จนเสร็จเรื่องราวประดิษฐ์ (ประดับ) แต่ง
เพราะพร่ำทำยากได้ (แจ่มแจ้ง ?) ใจจริง

[๓๕๕] ผู้ชำระน่าจะมีหลายคน และวิธีชำระก็ต่างกันเป็นหลายแบบ

เพื่อให้พระภิกษุผู้รู้หนังสือดีใช้สวดอวดทำนองเสียงในพิธีการทางศาสนา เสริมศรัทธาในการบุญเป็นเบื้องแรก มากกว่าจะนำไปเทศน์สอนธรรมโดยตรงทีเดียว

๔) โคลงโลกนิติสำนวนเก่า ไม่รู้แน่ชัดทั้งเวลาแต่งและผู้แต่ง (ซึ่งน่าจะมิใช่คนคนเดียว) รู้แต่เวลาชำระว่าเป็นช่วงต้นรัตนโกสินทร์ และผู้ดำเนินการหลักได้แก่สมเด็จกรมพระยาเดชาดิศร ซึ่งทรงแต่งเทียบฝีปากไว้แทบทุกโคลง และผู้พิมพ์เผยแพร่นับแต่การชำระคราวที่ ๒ ก็นำมารวมกันไว้ในนามโคลงโลกนิติทั้งหมด เท่าที่ผ่านมานักวิชาการด้านประวัติวรรณคดีมักรวบไประบุว่าเป็นวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ แต่ยอมรับว่าโคลงสำนวนเก่านั้นน่าจะแต่งมาครั้งกรุงศรีอยุธยายังคงอยู่ในสถานะราชธานี และผู้ชำระในระยะหลังจากรัชกาลที่ ๕ นั้น มีความเข้าใจว่าเป็นสุภาษิตที่แปลมาจากคาถาภาษาบาลีและ/หรือสันสกฤต จึงพยายามที่จะตรวจตราหาที่มาเพิ่มเติมจากสุภาษิตต่างๆ ในสองภาษานั้นเรื่อยมา (แต่ยังไม่ครบอยู่ดี) ในทัศนะของผู้เขียนเท่าที่สังเกตจากเนื้อหา โคลงบางบทเช่นบทที่ ๑๕๐[๓๕๖] อาจเป็นการสังเกตประสบการณ์รอบตัวในสังคมไทยโดยมิได้มาจากคาถาใดเลยก็เป็นได้

นอกจากที่กล่าวนี้ ยังมีวรรณกรรมคำสอนอีก 4 เรื่อง ซึ่งเคยยอมรับกันมาแต่ก่อนว่าเป็นผลงานในรัชกาลพระนารายณ์มหาราช เพราะเชื่อตำนานที่ว่ายุคนั้นเป็นยุคทองของการสร้างสรรค์วรรณคดี แต่มีนักวิชาการรุ่นหลัง (อาทิ ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร) สันนิษฐานจากลักษณะภาษาและฉันทลักษณ์ว่า น่าจะแต่งขึ้นในรัชกาลหลังจากนั้น และน่าจะเป็นงานที่พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงพระนิพนธ์เอง ได้แก่

๕) โคลงราชานุวัตร

๖) โคลงประดิษฐ์พระร่วง[๓๕๗]

๗) โคลงพาลีสอนน้อง

๘) โคลงทศรถสอนพระราม

๙) โคลงราชสวัสดิ์

๑๐) ปูมราชธรรม ซึ่งกรมศิลปากรเพิ่งชำระจากฉบับเขียนออกพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกใน พ.ศ.๒๕๔๕ นี้เอง ลักษณะเป็นคำสอนสำหรับผู้ที่จะต้องทำหน้าที่ประมุขหรือผู้นำของสังคมต่อไป ในตัวบทไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง/แปลและเวลาแต่ง ผู้ชำระคาดว่าจะเป็นงานในพระราชูปถัมภ์ แม้จะอ้างถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ก็มิได้ยืนยันว่าแต่งหรือรวบรวมคัดลอกขึ้นในรัชกาลนั้นจริง นายปรีดี พิศ-ภูมิวิถี ผู้ถ่ายสำเนาจากฉบับตัวเขียนในหอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส ก็สันนิษฐานว่าเอกสารนี้น่าจะเป็นงานรวบรวมสืบต่อแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสืบมามากกว่าแต่งจบในรัชกาลเดียว

---

[๓๕๖] ถ่อลอยชลเชี่ยวน้ำ ฤาจะเอา
แม้มิบุบบางเบา มอดย้ำ
หญิงทรงรูปสำเพา ผัวหย่า
แม้มิเคียดก็คร้าน มักร้ายแรงหึง

[๓๕๗] คือทรงแต่งโดยหยิบข้อคำสอนในสุภาษิตพระร่วงมาขยายความแต่งเป็นโคลงเท่าท่าต้องการ

๑๑) ไตรยภูมพระมาลัย เป็นเอกสารที่กรมศิลปากรได้รับจากนายปรีดี พิศภูมิวิถี เช่นเดียวกัน แต่เท่าที่ได้ข่าว[๓๕๘] เพิ่งชำระออกพิมพ์เป็นรูปเล่มเผยแพร่ได้ใน พ.ศ. ๒๕๕๔ นี้เอง แต่คาดว่าคงยังเผยแพร่ในวงจำกัดเฉพาะสถาบันการศึกษาและหอสมุดรอเวลาที่จะจัดงานสัมมนาในปี พ.ศ. ๒๕๕๕ **นายบุญเตือน ศรีวรพจน์** ผู้ชำระระบุว่า มีเนื้อหาสำคัญเกี่ยวกับคติศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา “อธิบายเรื่องไตรภูมิ คติไตรภูมิ ไตรภพ ในคัมภีร์พุทธเพทพระเวทมนตร์ พระบรเมสวรสร้างจักรวาล เขาพระสุเมรุ และเขาสัตตบริภัณฑ์ กำเนิดมนุษย์ กำเนิดลังกาทวีป กำเนิดพระอาทิตย์ พระจันทร์ พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ศาสนาพระศรีอาริยไมตรี อานิสงส์ศีล ๕ มหาพราหมเทพราชสร้างเทวดาต่างๆ ไฟประลัยกัลป์ ทวีปทั้ง ๔ .....นรกภูมิ และ **รศ.สุกัญญา สุจฉายา** ผู้ตรวจสอบรูปแบบอักษรและสำนวนภาษา เสนอว่าไตรภูมิฉบับนี้มีเนื้อหาต่างจากฉบับสุโขทัยและฉบับรัตนโกสินทร์ (คือไตรภูมิโลกวินิจฉัย) เพราะมีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์และเรื่องไสยศาสตร์เข้ามาด้วย... สอดคล้องกับตำราประเภทโหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ และตำรายันต์ ...มีเทพเจ้าอย่างพระศิวะเป็นผู้สร้างโลกและจักรวาล”

ในเวลาที่เขียน (ร่าง) บทความนี้ ผู้เขียนยังมิได้มีโอกาสพิจารณาเอกสารดังกล่าวโดยละเอียด แต่ใคร่ตั้งข้อสังเกตไว้เผื่อสำหรับผู้ที่จะร่วมกันพิจารณาต่อไปว่าไตรยภูมฉบับนี้ น่าจะนำมาศึกษาทั้งในเชิงพัฒนาการของอักขรวิธีด้วยโดยเทียบเคียงกับจินดามณีซึ่งเป็นตำราหลัก[๓๕๙] กับพระมาลัยคำหลวงและนันโทปนันทสูตรคำหลวงซึ่งน่าจะได้ต้นฉบับมาจากลังกาในคราวเดียวกัน และน่าจะจัดแปลขึ้นในระยะเดียวกันด้วย อนึ่งในแง่เนื้อหาซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับไสยเวทยันต์และความเชื่อแบบพราหมณ์ไศวนิกาย นับถือพระอิศวรหรือ ‘บรเมสวร’ เป็นผู้สร้างนั้น แสดงให้เห็นแนวความเชื่อในกลุ่มผู้รู้/ผู้มีสถานะทางสังคมสูงเป็นผู้นำในทางความเชื่ออยู่ด้วยในตัว เงาสะท้อนของความเชื่อทำนองนี้ปรากฏเป็นกระแสรองอยู่ในรายละเอียดของวรรณคดีลายลักษณ์ฉบับชำระต้นรัตนโกสินทร์เรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งผู้เขียนถือว่าเป็นผลงานของชาวอยุธยาด้วยเรื่องหนึ่ง น่าจะนำมาพิจารณาประกอบกันได้ถ้าหากต้องการนิยาม/อธิบายลักษณะความเชื่อแบบผสมผสาน (ทั้งพุทธไสย ผีสางและอื่นๆ) ของชาวอยุธยาตอนปลาย ซึ่งอาจมีส่วนคล้ายกับคนปัจจุบันมากกว่าที่เคยประเมินไว้ด้วยซ้ำ[๓๖๐]

๑๒) แม่สอนลูก เป็นสุภาษิตสอนหญิงขนาดสั้น มีฉบับเขียนติดอยู่ข้างท้ายโสวัตกลอนสวด กรมศิลปากรจึงชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่ไว้ในเล่มเดียวกัน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘ นี้เอง เนื้อความที่สอนนั้นเท่าที่ปรากฏเน้นในด้านกิริยามารยาท คล้ายเคียงกับสุภาษิตพระร่วง แต่ที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งคือคำที่ใช้ ซึ่ง

---

[๓๕๘] ใน xite ไทยโพสต์ ฉบับประจำวันที่ ๑๒-๑๓ กันยายน ๒๕๕๔

[๓๕๙] น่าจะวิเคราะห์ต่อไปถึงอิทธิพลทางความคิดของจินดามณีที่ส่งทอดมาจนถึงมูลบทบรรพกิจ โดยเฉพาะในด้านการใช้รูปอักษร ศ ส ษ (ซึ่งต่างจากความนิยมที่จะกลับไปหาต้นศัพท์บาลีสันสกฤตที่ สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับมาเป็นแบบแผนของอักขรวิธีที่เราใช้อยู่ในปัจจุบัน)

[๓๖๐] ดังเห็นได้จากความนิยมในการสร้างพระพุทธรูป โพธิสัตวรูปปางแปลกๆ และเทวรูป อาทิ พระพรหมและพระพิฆเนศ ออกจำหน่ายจ่ายแจกกันอย่างครึกครื้นในช่วงสิบปีที่ผ่านมานี้เอง

บางคำ เช่น ‘ฉายา’ ซึ่งน่าจะตรงกับ ‘สายา’[๓๖๑] ที่ปรากฏในกำสรวลสมุทรครั้งอยุธยาตอนต้น และน่าจะเป็นคำเดียวกับ ไฉยา ในบทละครเรื่องมโนห์รานั่นเอง หลายคำมีเค้าสำเนียงภาษาถิ่นทางใต้แต่อาจเป็นได้ที่จะปรากฏอยู่ในคำถิ่นอีสานใต้ด้วย เพราะการเดินทางข้ามอ่าวไทยระหว่างสองภาคนั้นมีมานานแล้ว (นับแต่ก่อนสมัยอยุธยาก็ว่าได้)

เท่าที่ได้ลองสำรวจเทียบเคียงดู ทั้งอักขรวิธีและถ้อยคำสำนวนในงานกลุ่มตำราและคำสอนนี้มีลักษณะคล้ายข้อต่อที่เชื่อมโยงระหว่างภาษาในวรรณคดียุคอยุธยาตอนต้นกับอยุธยาตอนปลายตลอดจนรัตนโกสินทร์ตอนต้นอยู่ในที เพราะคำกับความคิดก็เปรียบได้กับสองหน้าของเหรียญเดียว ทั้งความรู้กับความคิดก็เป็นมรดกวัฒนธรรมที่สื่อสืบทอดต่อเนื่องข้ามถิ่นและข้ามยุคสมัยอยู่เสมอ และมีการแลกเปลี่ยนระหว่างกันได้ไม่ว่าในยามสงบหรือระหว่างศึกสงครามก็ตาม (เท่าที่สังเกตงานวิจัยเท่าที่มี จะพยายามแสวงหาลักษณะเฉพาะของช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง มากกว่าจะพิจารณาว่าลักษณะใดยังคงอยู่สืบเนื่อง และ/หรือแปรไปเช่นใด)

ก.๓ ตำราวิชาชีพเฉพาะ

เรื่องในกลุ่มนี้ ไม่เคยมีผู้จัดไว้ในกลุ่มงาน ‘วรรณคดี’ มาก่อนแต่ผู้เขียนมีความเห็นว่าควรนำมาพิจารณาประกอบด้วยหากต้องการศึกษาพัฒนาการทางภาษา (ทั้งอักขรวิธี สำนวนภาษา และแม้แต่ฉันทลักษณ์) ตลอดจนวิเคราะห์/สังเคราะห์ลักษณะของวัฒนธรรมความเชื่อและเหตุผลทางพฤติกรรมของคนในสังคม ทั้งกลุ่มผู้มีสถานะสูงและประชาชนได้ด้วยความมั่นใจยิ่งขึ้น

ในที่นี้จะขอเลือกมาเสนอไว้เป็นกลุ่มพอเป็นแนวพิจารณา คือ

๑) ตำราโหราศาสตร์ กลุ่มพรหมชาติ ซึ่งมีการชำระพิมพ์เผยแพร่มาอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง ทั้งฉบับหลวงและฉบับเชลยศักดิ์ เนื้อหาและแนวคิดนั้นน่าเชื่อว่าตกทอดมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจริง แต่ฉันทลักษณ์อักขรวิธีและสำนวนภาษามีหลายยุคหลายสมัยปะปนกัน ต้องตรวจสอบจำแนกโวหารภาษาเสียก่อนจึงจะนำมาพิเคราะห์/กำหนดอายุของแต่ละฉบับได้ เท่าที่สังเกตฉบับที่เกี่ยวเนื่องกับทางการมากมักจะมีอายุสูงกว่า และผ่านการตรวจสอบชำระของผู้รู้มากกว่า ความพลาดเพี้ยนทางอักขรวิธีจึงมีน้อยกว่า

๒) ตำรากฎหมาย โดยเฉพาะกฎหมายตราสามดวง ซึ่งสามารถใช้ในการศึกษาพัฒนาการทางภาษาสำนวนและอักขรวิธีครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลายได้ถนัด เพราะแม้ว่ากฎหมายหลายฉบับจะคัดลอกสืบทอดมาแต่ต้นกรุง แต่วิธีเขียนและการอธิบายก็น่าจะมีการต่อเติมแปลงปรับไปตามเวลาไม่น้อย

๓) ตำราทางการแพทย์แผนโบราณ ซึ่งนักวิชาการปัจจุบันอาจใช้ประโยชน์ได้ในแง่ที่เป็นแหล่งรวมศัพท์สมัยอยุธยาที่เป็นชื่อโรค และตัวยา (ทั้งที่เป็นสมุนไพรพื้นถิ่นและที่ซื้อจากต่างแดน)

---

[๓๖๑] หน่วยเสียง /ส/ ซึ่งใช้ตัวอักษร ส ซ ศ ร และ ทร กับ /จ/ และ /ช/ ซึ่งอักษร ฉ ช เป็นหน่วยเสียงที่เพี้ยนกันในระหว่างถิ่นต่างๆ ของไทยมานานแล้ว ขอให้ลองสังเกตการออกเสียงจริงของคำศัพท์เก่าๆ ที่ใช้อักษรดังกล่าวสะกด และความหมายของศัพท์เหล่านั้น เช่น (ผี) สาง (ลาวเจ้า) ซู สร้าง ทราบ เป็นต้น

ตลอดจนอาการโรคและกระบวนวิธีการรักษาแบบต่างๆ นับเป็นคลังคำสำหรับศึกษาอักขรวิธี และคำยืมจากต่างภาษาได้อย่างดี แต่ก็ต้องยอมรับว่าเป็นแหล่งที่เกิด/รวมปัญหาทางอักขรวิธีไว้มากด้วย[๓๖๒]

เท่าที่ผ่านมา การศึกษางานประพันธ์สมัยอยุธยาตอนปลายที่มีฉบับลายลักษณ์ฉบับชำระเผยแพร่แล้วชั้นแรก มักถือเอาประวัติและเนื้อหาเป็นส่วนสำคัญ แต่นานเข้าปัญหาเรื่องภาษาก็เริ่มปรากฏชัดขึ้นเรื่อยๆ เป็นอุปสรรคต่อการทำความเข้าใจ และ/หรือตีความตัวบท เพื่อสาวเข้าไปหาแก่นสารในเนื้อความอีกชั้นหนึ่ง จนผู้นำงานประพันธ์เก่าที่ได้กล่าวถึงเหล่านี้ไปใช้ประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการเฉพาะสาขาหรือนักคิดนักเขียนต้องโต้แย้งถกเถียงกัน เพราะตีความตัวบทไม่ตรงกันนั่นเอง (และคนที่ถูกคาดหมายจะต้องตอบหรือชี้แจงความหมายของถ้อยคำสำนวนภาษาที่เป็นปัญหาทางวิชาการเฉพาะสาขานั้น มักจะได้แก่นักอักษรศาสตร์ โดยเฉพาะผู้เรียนภาษาและวรรณคดีนี้แหละ)

ข้อสังเกตที่อยากจะ (รีบ) แทรกฝากไว้ ณ ที่นี้ก็คือ แม้ความพยายามที่จะสร้างหรือคัดลอกตำราทางภาษา เริ่มมีขึ้นในช่วงกลางและปลายอยุธยาแล้วก็จริง แต่กว่าที่จะมีการประมวลคำอธิบายว่าด้วยความเป็นมาของตำราไวยากรณ์ ตลอดจนข้อคิดเกี่ยวกับความหมายของถ้อยคำโวหารเข้าเป็นรูปเล่มลายลักษณ์ที่พิมพ์เผยแพร่ให้คนทั่วไปพอเข้าถึงได้โดยง่ายนั้นก็ตกเข้าช่วงรัชกาลสมเด็จพระปิยมหาราชแล้ว และแม้กระทั่งบัดนี้ พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งน่าจะมีก็คงอยู่ระหว่างดำเนินการยังไม่อาจสำเร็จได้โดยเร็วดังใจของผู้อยากใช้ ถ้าต้องการเร่งเวลาการสังเคราะห์องค์ความรู้ก็อาจต้องหาทางประมวลความรู้จากนักวิชาการและศิลปินหลายสาขา เพราะกวีไทยปลายอยุธยาอยู่ในวัฒนธรรมมุขปาฐะมาตลอด และทำงานสัมพันธ์กับนักดนตรีและนักแสดง ทั้งละคร โขน หนัง และหุ่น อย่างใกล้ชิดมาโดยตลอด

ข. กลุ่มเรื่องเล่าจำพวกชาดกและนิทานตลอดจนลำนำที่ใช้เป็นฐานสำหรับการมหรสพของมหาชนและเพื่อความบันเทิงเฉพาะกลุ่ม ตามตำนานเท่าที่ยอมรับกันในประวัติวรรณคดี มีอาทิ

๑. บทละครเรื่องดาหลัง หรืออิเหนาใหญ่ ฝีพระโอษฐ์เจ้าฟ้ากุณฑล

๒. บทละครเรื่องอิเหนา (เล็ก) ฝีพระโอษฐ์ในเจ้าฟ้ามงกุฎ

บทละครสองเรื่องนี้ ต้นฉบับไม่มีการชำระเพื่อจัดพิมพ์เผยแพร่แก่สาธารณชน คงมีแต่นักวิชาการนำฉบับตัวเขียนมาอ้างอิงในเอกสารเฉพาะ แต่ตามตำนานที่เล่ากันสืบมา เชื่อกันว่ามีการสืบทอดรักษาทั้งเนื้อเรื่องและโวหารไว้ในบทละครฉบับชำระในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ และในฉบับดัดแปลงฝีพระโอษฐ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ซึ่งเป็นที่นิยมยิ่งกว่า) อีกสำนวน

[๓๖๒] ที่มักอ้างถึงกันเป็นตำนาน ก็เช่น ตำราที่ระบุน้ำกระสายยาว่า น้ำตาลึง น้ำพิงกะได [น้ำตำลึง (หรือ) น้ำผึ้งก็ได้] ซึ่งทำให้เกิดการประเมินความน่าเชื่อถือของตำราลายลักษณ์ไปในทางลบว่า ตำรานั้น 'ลอกสามทีกินตาย'

หนึ่ง[๓๖๓] กับอิเหนาคำฉันท์ฝีปากเจ้าพระยาพระคลัง (หน)[๓๖๔] อีกด้วย เท่าที่เล่ากันสืบมานั้นว่าตัวบทลายลักษณ์ของสมัยอยุธยาเดิมซึ่งน่าจะมีครบทั้งเรื่อง สูญหายไปเสียมากหรือแทบทั้งหมดในช่วงเสียกรุงนั่นเอง ประเด็นที่น่าสนใจสำหรับบทละครเรื่องนี้มีหลายประการ กล่าวคือ

ประการแรก ทั้งสองเรื่องเป็นที่ยอมรับมาโดยตลอดว่าเป็นผลงานของกวีหญิงคือ พระราชธิดาในพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แม้ไม่มีหลักฐานรายละเอียดเกี่ยวกับพระประวัติมากไปกว่านั้น ก็แสดงว่าในสมัยนั้นหรือตั้งแต่ก่อนหน้านั้น หญิงไทยมีบทบาททางสังคมวัฒนธรรมมิใช่น้อย มิได้ถูกจำกัดขัดขวางโอกาสทางการศึกษาโดยสิ้นเชิง

ประการต่อมา คือตัวเรื่องมีที่มาจากพงศาวดารชวา ผ่านการเล่าของข้าหลวงซึ่งออกชื่อว่ายะโว หรือยะวอ (คือคำว่าชวา ในสำเนียงมลายูท้องถิ่น) นำเข้ามาเล่าในรัชกาลนั้นเอง นับว่าแปลกไปจากนิทานชาวบ้านเรื่องอื่นๆ ที่เผยแพร่อยู่แล้วในสมัยนั้น ซึ่งอ้างถึงที่มาว่าเป็นชาดกแปลจากภาษาบาลี แสดงโดยนัยว่ามีอายุเก่ากว่าเสียโดยมาก และแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างอยุธยากับถิ่นใต้ ตลอดจนประเทศเพื่อนบ้านปลายคาบสมุทรว่ามีมากขึ้นในช่วงนี้

อนึ่ง แม้ตามตำนานระบุว่า สองเรื่องนี้แต่งขึ้นใช้เป็นบทละครสำหรับนางในเล่นในพระราชฐาน แต่โอกาสที่ละครในจะได้ออกสู่สายตาของฝ่ายหน้า และแม้แต่สาธารณชนก็อาจเกิดขึ้นได้ เช่น ในพิธีฉลองบูชา ณ ปูชนียสถาน และ/หรืองานพิธีที่ราชสำนักจัดเพื่อให้ประชาชนร่วมด้วย เช่น ในการราชาภิเษกหรือถวายพระเพลิงพระบรมศพซึ่งเป็นโอกาสที่มหรสพของหลวงจะออกแสดงให้คนทั่วไปได้ชม

๓. นิทานอิหร่านราชธรรม หรือสิบสองเหลี่ยม ซึ่งชั้นแรกฉบับเก่าที่สุดเท่าที่ค้นพบอยู่ในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ที่เชื่อกันว่าอายุการรับเข้ามาในบริบทวัฒนธรรมไทยควรจะอยู่ในช่วงปลายอยุธยา ก็โดยเหตุที่ว่าในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีหลักฐานการติดต่อทางภาษาระหว่างราชอาณาจักรเปอร์เซียและกรุงศรีอยุธยาอยู่ในสำเภากษัตริย์สุไลมาน ซึ่ง ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์ เป็นผู้แปลจากเอกสารภาษาอาหรับ ระบุว่านิทานดังกล่าวเป็นตำนานสดุดีคุณธรรมของพระเจ้าแผ่นดินเปอร์เซียสมัยก่อน ซึ่งขุนนางชาวเปอร์เซียในราชสำนักไทยชื่อ สัยยิดตัรต์มันตี ได้รับพระราชโองการจากสมเด็จพระนารายณ์ให้แปลเรื่องดังกล่าวถวาย เพื่อทรงสดับในเวลาเช้าและเย็น ในยามที่ทรงว่างพระราชกิจน่าจะเป็นทำนองเดียวกับเสภาดนตรีกล่อมพระบรรทมนั่นเอง ฉบับที่ได้มาภายหลัง (พ.ศ.๒๔๗๐) ซึ่งเป็นต้นฉบับเขียนลายมือระบุชื่อผู้แต่ง ‘นิทานทำเนียบ’ ชุดนี้ว่าคือ ขุนกัลยาบดี และเวลาแต่งเสร็จคือ วันอาทิตย์ เดือนสี่ ขึ้น

---

[๓๖๓] ส่วนที่น่าสนใจในพระราชนิพนธ์ ร.๒ คือบทพากย์หนังของประสันตา (ตอนที่ พิสูจน์ว่า แลหนังที่อิเหนาปลอมเป็นเทวดาไปรับมานั้นคือบุษบาจริง) ซึ่งแต่งเป็นกาพย์ อันเป็นฉันทลักษณ์ตามขนบการพากย์หนัง แทรกอยู่ในกลอนบทละคร

[๓๖๔] ท่านผู้นี้ควรนับเป็นกวีชาวอยุธยาเดิมด้วยผู้หนึ่ง แต่ผลงานส่วนใหญ่ปรากฏในช่วง ร.๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมักถูกจัดไว้ในสมัยนั้น

๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๑๔ ปีวอก อยู่ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนั้นเอง สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นใหม่ในรัชกาลนั้น มิใช่ฉบับเดิมที่หลักฐานฝ่ายเปอร์เซียกล่าวถึง[๓๖๕]

สามเรื่องนี้ มีหลักฐานทั้งทางวัตถุและตำนานยึดโยงตัว (ต้น) ฉบับกับราชสำนักอยุธยาตอนปลายโดยตรง และแสดงให้เห็นที่มาอันหลากหลายของเรื่องเล่าที่ผ่านเข้ามาในราชสำนัก ก่อนที่จะส่งผ่านออกไปสู่ประชาชน แต่เท่าที่ได้พิเคราะห์จากข้อมูลแฝงในตัวบทกลุ่มตำรา เรื่องนิทานที่น่าจะมีแพร่หลายในรูปมหรสพอยู่แล้วในยุคนั้นยังมีอีกหลายเรื่อง ซึ่งมาปรากฏฉบับชำระภายหลัง ได้แก่

๔. รามเกียรติ์

๕. อุณรุท

สองเรื่องนี้ อายุเรื่องเดิมเก่าแก่ไม่น้อยกว่าอายุของพุทธศาสนา จึงน่าจะแพร่เข้ามาในภูมิภาคนี้นานมากแล้วจนเป็นที่รู้จักกันทั่วไปและคงจะมีเล่ากันหลายสำนวนตามแบบเรื่องเล่ามุขปาฐะ

กล่าวเฉพาะในช่วงอยุธยาตอนปลาย ก็เห็นได้ว่ายังเป็นที่นิยมเพียงแต่แยกแนวกัน คือ รามเกียรติ์ ซึ่งนำไปปรุงเป็นบทสำหรับโขน หนัง และอาจจะหุ่นด้วย นั้นเป็นที่อ้างอิงในด้านจริยธรรม ทั้งกลมกลืนกับความเชื่อทางศาสนาพุทธค่อนข้างสนิท จึงกลายเป็นที่อ้างโยงสำหรับเวลาที่จะแต่งคำสอนเฉพาะกลุ่ม เช่น พาลีสอนน้อง ทศรถสอนพระราม ซึ่งใช้สำหรับอบรมผู้มีสถานะสูงในสังคมให้อยู่ในแนวทางที่สังคมส่วนใหญ่ยอมรับ ส่วนอุณรุทนั้นปรากฏในปุณโณวาทคำฉันท์ว่ามีบางตอนที่มิใช่ตัวเรื่องหลักของเดิมใช้เป็นตัวบทสำหรับแสดงมหรสพในงานใหญ่อย่าง บูชาพระพุทธบาทอยู่แล้ว[๓๖๖]

๖. ขุนช้างขุนแผน ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเรื่องเล่าจากเรื่องที่เกิดในยุคต้นของอยุธยานั้นเอง แม้ไม่ปรากฏว่ามีฉบับลายลักษณ์ใดที่พิสูจน์อายุได้แน่ชัดว่าเก่าเกินสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แต่ถ้าพิเคราะห์รายละเอียดเชิงพฤติกรรมและอุดมคติหรือความเชื่อของตัวละครหลักทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นพระพันวษา หรือขุนแผน นางวันทอง ฯลฯ ตลอดจนตัวประกอบระดับชาวบ้านก็พอจะยอมรับได้ว่าสะท้อนให้เห็นลักษณะวัฒนธรรมของอยุธยาที่สั่งสมมาจากต้นจนถึงปลายสมัย (และยังดำรงสืบมาได้อีกเกือบร้อยปีหลังจากอยุธยาล่ม) แม้จะมีบางส่วนแต่งเติมแทรกเข้าไปในช่วงชำระครั้งที่ ๑ และคราวที่ ๒ บ้างก็มีตำนานที่เกี่ยวกับการชำระ[๓๖๗] ช่วยให้แยกรายละเอียดต่างยุคออกได้ไม่ยากนัก

เท่าที่พอจะสันนิษฐานได้ เรื่องนี้น่าจะแพร่หลายทั่วไปในลักษณะนิทานหรือเพลงปฏิพากย์ขับเป็นทำนองเสภาประกอบดนตรีน้อยชิ้น (อย่างน้อยก็คือกรับ) อยู่แล้วแต่ครั้งกรุงอยุธยาตอนปลาย แต่ไม่มีหลักฐานว่าได้ปรับเป็นบทมหรสพประกอบการแสดงอย่างละครเหมือนรามเกียรติ์ อุณรุท หรือนิทานพื้นเมืองเรื่องอื่นๆ

---

[๓๖๕] ดูเพิ่มเติมใน กุสุมา รักษมณี ปกรณัมนิทาน กรุงเทพ: แม่คำผาง, ๒๕๔๓.

[๓๖๖] ละครก็ฟ้อนร้อง สุรศัพทกลับขาน
ฉับฉ่ำที่ตำนาน อนิรุทธกินรี

[๓๖๗] เช่นที่สันนิษฐานจากสำนวนว่าสุนทรภู่มีส่วนแต่งตอนกำเนิดพลายงาม

๗. พระรถคำฉันท์/คำหวน

เรื่องพระรถนี้ ตัวเรื่องเดิมเป็นนิทานพื้นเมืองที่เรียกกันตามคำปากว่าเรื่องนางสิบสอง แต่เมื่อเล่ากันเรื่อยมาตลอดตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ก็มักอ้างกันว่าเป็นนิทานชาดกคู่ชาติกับเรื่องพระสุธนมโนห์รา (ซึ่งเคยเชื่อกันว่าเป็นชาดกเรื่องหนึ่งด้วย) ฉบับลายลักษณ์ของเรื่องที่กล่าวถึงนี้ กรมศิลปากรเพิ่งชำระจากฉบับตัวเขียน (ที่น่าจะเก็บไว้แต่ครั้งรวบรวมเพื่อชำระคราวแรก) ออกพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘ นี้เอง โดยแยกเป็นคำฉันท์เรื่องหนึ่ง คำหวนเรื่องหนึ่ง แต่เนื้อความของทั้งสองเรื่องนั้นขาดตอนไม่ครบทั้งเรื่องตามนิทานที่เล่ากันแพร่หลายอยู่แล้ว สิ่งที่ทำให้ผู้ชำระคะเนอายุเรื่องพระรถคำฉันท์ว่าเก่าถึงยุคอยุธยาตอนปลายมีสองประการ คือ ในตัวบทมีกล่าวถึง ‘ที่นั่งเย็น’ ซึ่งเป็นคำเรียกพระที่นั่งครั้งแผ่นดินพระเพทราชา กับ ‘มักกะสัน’ (กบฏครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) ประการหนึ่ง[๓๖๘] และลักษณะคำประพันธ์หรือฉันทลักษณ์มีเค้าคล้ายกับที่ปรากฏในจินดามณี (เข้าใจว่าหมายถึงฉบับของพระโหราธิบดีครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์นั้นเอง) อีกประการหนึ่ง

เท่าที่สังเกต ลักษณะของคำประพันธ์น่าจะใช้ในลักษณะบทขับประกอบดนตรีหรือบทพากย์ (หุ่น?) มากกว่าเพื่อการแสดงโดยตรง ถ้าจะนำไปเล่นละครคงจะต้องปรุงบทใหม่เพื่อแสดงประกอบบทสนทนาที่ด้นสดเป็นครั้งๆ ไป

๘. บทละครเรื่องมโนห์รา[๓๖๙] ซึ่งเป็นนิทานท้องถิ่นเรื่องหนึ่งในกลุ่มที่กล่าวอ้างว่าเป็นชาดกและถือกันในหมู่ชาวบ้านทั่วไปว่าเป็นคู่กับนิทานเรื่องพระรถเมรีหรือนางสิบสองนั่นเอง มีลักษณะเป็นกลอนที่ฉันทลักษณ์ยังไม่ลงตัวนัก และภาษาโวหารที่ใช้ก็มีลักษณะลีลาใกล้กับภาษาพูดอย่างชาวบ้านสำเนียงถิ่นใต้ และโวหารกล้าคือแรงและตรงกว่าบทละครเรื่องอื่นที่ร่วมยุค จนดูคล้ายบันทึกจดจำจากการแสดงจริงหรือปรุงแต่งสำหรับการแสดงจริงเฉพาะคราวมากกว่าจะเป็นฉบับที่ผู้รู้แต่งสำหรับใช้เป็นหลักสำหรับอ้างอิงเช่นบทละครที่นิยมเรียกว่าฉบับพระราชนิพนธ์ในภายหลัง และเนื้อความเท่าที่รวบรวมมาได้มีเฉพาะตอนต้นเรื่องจากเจ็ดนางกินรีทูลลาพระมารดาคือมเหสีท้าวทุมราช ไปเล่นน้ำในป่าหิมพานต์ จนถึงนางมโนห์ราน้องสุดท้องถูกพรานบุญใช้บ่วงนาคบาศคล้องจับตัวได้เท่านั้น

๙. บทละครเรื่องสังข์ทอง ซึ่งเป็นนิทานพื้นถิ่น ซึ่งอ้างที่มาว่าเป็นชาดกเช่นเดียวกับนิทานหลายเรื่อง เช่นพระรถ-เมรี พระสุธน-มโนห์รา ฯลฯ ที่กล่าวถึงแล้วนั้น พัฒนาการเชิงฉันทลักษณ์ใกล้เคียงกับเรื่องมโนห์รานั้นเอง แต่ระดับความสุภาพของภาษานับว่าดีกว่ากันมากอยู่ อนึ่งต้นฉบับก็มีไม่ครบทั้งเรื่องเช่นเดียวกัน

---

[๓๖๘] อันที่จริงถ้าในเรื่องมีการกล่าวถึงเหตุการณ์หรือสิ่งใดที่เกิดในสมัยหนึ่ง แสดงว่า เรื่องนั้นแต่งภายหลังจากเหตุการณ์นั้นเป็นแน่ แต่ถ้ามิได้มีระบุไว้ ณ ที่ใด เราก็ไม่อาจแน่ใจได้ว่าแต่งขึ้นในเวลาใกล้หรือห่างเพียงไร คงต้องอาศัยการสันนิษฐานจากสำนวนภาษาหรืออื่นๆ ประกอบด้วย

[๓๖๙] ตามรูปศัพท์ มโนห์รา มาจาก มโน+หร แปลความได้ว่า (งาม) จับใจ คือยึดเอาใจของผู้ได้พบเห็นไว้ในอำนาจได้ น่าสังเกตว่านิทาน และ/หรือละครเรื่องนี้เป็นที่นิยมอย่างสูงในถิ่นใต้ จนถึงเกิดนาฏศิลป์เฉพาะแบบเรียกโนรา (สะกดตามเสียง) แต่มักมีคนสะกดผิด เอา ห์ ไว้ทับท้าย เพราะไปนึกถึงคำจำพวก เล่ห์ หรือ (หน้า) ร่าห์

สองเรื่องนี้ชำระพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ในคราวที่ ๒ และยังไม่มีต้นฉบับค้นพบใหม่เพิ่มเติมอีก แต่หลังจากชำระครั้งแรกนั้นแล้วเฉพาะเรื่องสังข์ทอง มีฉบับพระราชนิพนธ์ในพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสริมเติมต่ออีกบางตอน อันที่จริงบทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลนั้น ที่รวมพิมพ์เผยแพร่หลังการชำระคราวที่ ๒ เรื่องอื่นๆ ก็น่าจะเป็นนิทานที่แพร่หลาย ได้รับความนิยมมาตั้งแต่ครั้งยุคปลายอยุธยาเช่นเดียวกัน ทั้งไชย-เชษฐ์ ไกรทอง มณีพิชัย คาวี และสังข์ศิลป์ชัย ถ้าจะนำข้อมูลแฝงในเรื่อง (เฉพาะด้านความเชื่อ ความคิด และแนวนิยม) มาพิเคราะห์เทียบเคียงกับสองเรื่องที่มีเวลาแต่งค่อนข้างแน่ชัดนี้ ก็น่าจะทำให้เห็นความน่าจะเป็นอีกหลายประการ[๓๗๐]

๑๐. บทดอกสร้อยสวรรค์ ซึ่งกรมศิลปากรเผยแพร่ฉบับชำระใน พ.ศ. ๒๕๔๑ เป็นบทกลอนเพลงปฏิพากย์ อันเป็นมหรสพที่นิยมกันมานานแล้วในสังคมไทย คลี่คลายจากกิจกรรมเพื่อความสนุกสนานของชาวบ้านดังปรากฏอ้างถึงในกำสรวลสมัยอยุธยาตอนต้นว่า ‘เพลงพาล เรียกชู้’ คือเป็นเพลงหรือลำนำที่ใช้ในการเกี้ยวพาราสีสำหรับการร้องโต้กันระหว่างหนุ่มสาวในยามเทศกาลต่างๆ ประกอบดนตรี มีลูกคู่ร้องรับเพื่อความบันเทิงร่วมกันของคนในสังคม เพลงจำพวกนี้ปรากฏเป็นแนวนิยมในกระบวนการประพันธ์ที่มีการบันทึกฉบับลายลักษณ์ครั้งแรกในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถนั่นเอง เพียงแต่บทดอกสร้อยสวรรค์ฉบับนี้เปลี่ยนลักษณะฉันทลักษณ์จากกาพย์ห่อโคลงมาเป็นกลอนอีกชั้นหนึ่ง โดยสำนวนภาษาและโวหารยังไม่แปรเปลี่ยนเท่าใดนัก ที่น่าสังเกตคือมีการกำหนดทำนองเพลงที่ใช้ร้องกำกับไว้ทุกเพลงด้วย (แต่ผู้ชำระไม่ได้ระบุว่าเป็นการกำหนดมาแต่เดิมหรือเพิ่มภายหลังเนื้อเพลงที่คัดลอกไว้) ถ้าพิจารณาจากหลักฐานแวดล้อม (เช่น เอกสารของลาลูแบรต์) ก็น่าจะเชื่อได้ว่าการเล่นและขับร้องเพลงน่าจะเป็นที่นิยมกว้างขวางและมีพัฒนาการหลากหลายไม่น้อยกว่าการเล่นละคร ซึ่งดูจะเป็นมหรสพยอดนิยมประจำยุคนั้น และกวีหรือผู้รู้ทางภาษาก็น่าจะได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์ศิลปะพหุสาขาเหล่านี้มาก่อนหน้านั้น และมากกว่าที่มีหลักฐานลายลักษณ์ปรากฏอยู่อีกหลายเท่าตัว

๑๑. โสวัตกลอนสวด กรมศิลปากรเพิ่งชำระจากเอกสารโบราณฉบับตัวเขียนประกอบภาพจิตรกรรมของวัดสุวรรณภูมิ จังหวัดสุพรรณบุรี ออกพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๔๘ ผู้ชำระระบุว่าตัวเรื่องเป็นนิทานพื้นเมืองแพร่หลายอยู่ในภูมิภาคจากอยุธยาไปตลอดแดนอีสานและลาวมานานแล้ว ส่วนที่ทำให้ผู้ชำระยึดโยงเรื่องนี้ไว้กับยุคอยุธยาตอนปลายคือ รูปแบบอักษรและแนวนิยมในภาพจิตรกรรมประกอบเรื่อง อนึ่งหลักฐานจากเอกสารอื่นที่ว่าการนำเรื่องนี้ไปเล่นเป็นหุ่นครั้งรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ก็ช่วยยืนยันความน่าจะเป็นให้แน่นอนขึ้น

ข้อที่น่าสังเกตคือ การนำเรื่องนิทานพื้นเมืองมา ‘จำแลง’ เป็นชาดก และนำมา ‘สวด’ เพื่อเสริมความบันเทิงในงานพิธีทางศาสนาพุทธนี้ เป็นมหรสพที่นิยมในหมู่ชาวบ้านทั่วไปจากภาคเหนือ อีสาน ตลอดจนภาคใต้ ซึ่งอนุรักษ์การแสดงกลอนสวดไว้ได้นานกว่าภาคอื่น อาจเป็นด้วยสามารถประยุกต์บท

---

[๓๗๐] อันที่จริง ถ้าต้องการค้นว่านิทานพื้นเมืองที่นิยมเล่นเป็นละครครั้งในกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ยังมีเรื่องอะไรอีก อุณรุทร้อยเรื่องของคุณสุวรรณก็น่าจะเป็นตัวช่วยกำกับขอบเขตได้ดี

กลอนสวดไปใช้กับหนังตะลุงอันเป็นมหรสพยอดนิยมในท้องถิ่นได้อีกอย่างหนึ่ง (เรื่องสุบินซึ่งเป็นกลอนสวดยอดนิยมถึงแก่มีการกล่าวถึงในพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทอง ร.๒ ยังมีผู้เอามาแต่งใหม่อยู่จนหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยเผยแพร่ในหนังสือแจกงานศพ)

การที่ผู้วิจัยมิได้นำเรื่องจำพวกกลอนสวดไปรวมไว้กับกลุ่มเรื่องที่เป็นคำสอนจริยธรรมโดยตรง ก็เนื่องจากสังเกตเห็นจากลีลาภาษาและท่วงทำนองการแต่งได้ว่าผู้แต่งมิได้จงใจสอน หากแต่ต้องการ ‘เล่านิทาน’ หรือนำไปร้องเข้าทำนองและเล่นละครเพื่อความสนุกสนานเป็นหลัก อนึ่ง ข้อที่น่าสนใจก็คือ เค้าเรื่องและรายละเอียดของกลอนสวดและละครหลายเรื่องมักคล้ายคลึงกันในบางส่วน คล้ายกับยืมมาปะติดปะต่อ เป็นลักษณะการผสมผสานเรื่องเล่าและนิทานต่างถิ่นเข้าด้วยกันตามแบบของวัฒนธรรมมุขปาฐะโดยทั่วไป

ค. กลุ่มบันทึกข้อมูลจากเหตุการณ์ร่วมสมัย และทัศนวิจารณ์จากมุมมองเฉพาะตนของผู้แต่ง ได้แก่

๑. โคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์ ซึ่งเชื่อตามหลักฐานในพงศาวดารฉบับราชหัตถเลขาว่าเป็นฝีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนั้นเอง ตั้งแต่สมัยที่ยังดำรงตำแหน่งเป็นกรมพระราชวังบวรในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ โดยอาศัยบาทแรกของโคลงบทสุดท้ายที่ว่า ‘อนุชาข้าแกล้วกล่าว กลอนถวาย’ นั้นเป็นหลักฐานเสริม แต่หลักฐานที่ระบุนามผู้แต่งอย่างชัดเจนไม่มีและผู้ชำระมิได้กล่าวถึงที่มาของความเชื่อดังกล่าวแต่อย่างไร

๒. กาพย์เห่ชมกระบวนเรือ ชมปลา และชมนก ชมไม้ ตลอดจนเห่สังวาส และเห่เรื่องกากี ซึ่งรวมพิมพ์อยู่ในชุดเดียวกัน

๓. กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง

๔. กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก

ข้อน่าสังเกต คือ ทั้งสามเรื่อง เป็นพระนิพนธ์ในเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ซึ่งมีสถานะเป็นพระโอรสองค์ใหญ่ในสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เนื้อหานั้นโดยทั่วไปยอมรับตามมติในสมเด็จกรมพระยาราชานุภาพ ว่ากล่าวถึงกระบวนเรือที่เสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท ภูมิประเทศ ธรรมชาติ และกิจกรรมเกี่ยวเนื่องในละแวกพุทธปูชนียสถานแห่งนั้น สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทรงสันนิษฐานไว้ในอธิบายตำนานเห่เรือว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิพนธ์สำหรับเห่เรือของพระองค์ท่านเอง ‘เวลาตามเสด็จขึ้นพระบาท ออกจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเช้า พอเย็นก็ถึงท่าเจ้าสนุก’ เรื่องนี้ผู้วิจัยยังมีความเห็นต่างอยู่ในประเด็นการใช้ประโยชน์กาพย์เห่นั้น เพราะโดยพระราชสถานะที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่และกรมพระราชวังบวร น่าจะต้องโดยเสด็จใกล้ชิดในกระบวนมากกว่าแยกโดยลำพัง ถ้าจะอธิบายว่าทรงนิพนธ์ถวายสมเด็จพระราชบิดาเพื่อทรงใช้ในการเห่เรือทั้งกระบวนเป็นการสำแดงฝีพระโอษฐ์ทางการกวีก็น่าจะเป็นได้ทางหนึ่ง หรือถ้ามิฉะนั้น ก็อาจจะทรงพระนิพนธ์หลังจากมีประสบการณ์ที่ได้ตามเสด็จไป ณ ที่นั้นหลายครั้งและนำมาขับทำนองเสนาะสำหรับทรงฟังในโอกาสอื่นด้วยก็ได้

อนึ่ง สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทรงระบุไว้ในตำนานคำอธิบายนั้นเองว่า การนำกาพย์เห่ชุดนี้มาใช้ในการเห่เรือกระบวนอย่างเป็นทางการจริง เกิดขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้เขียนบทความขอโอกาสเสนอข้อสงสัยไว้ ณ ที่นี้ว่า อาจเป็นได้หรือไม่ที่ชื่อกาพย์เห่ชมกระบวนเรือกลืนกลายเป็น ‘กาพย์เห่เรือ’ ในระยะนี้ด้วย ทำให้ความเข้าใจ ‘กาพย์เห่’ คลาดเคลื่อนจากเดิมที่หมายถึงการแต่งกาพย์ (กลอน) เพื่อใช้สำหรับ เห่ คือให้หมู่นักร้องขับขานประกอบดนตรีเพื่อกล่อมหรือทำความบันเทิงให้แก่ผู้ฟังในยามว่าง หรือก่อนนอน อย่างบทเห่กล่อมพระบรรทม (ดูตัวอย่างเพิ่มเติมในผนวก ค.) ถ้าพิจารณาจากเนื้อหาในพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรกลุ่มนี้ทั้งชุด ก็มีความเป็นไปได้สูงที่จะทรงใช้เพื่อประโยชน์ส่วนองค์ในลักษณะเดิมดังกล่าวนั้นด้วยทั้งสิ้น โดยเฉพาะบทเห่สังวาส และเห่เรื่องกากี ซึ่งเนื้อความเป็นประสบการณ์ส่วนตัว ไม่น่าใช้สำหรับเห่เรือให้คนทั่วไปร่วมได้ยินด้วย บางทีการประยุกต์กาพย์ห่อโคลงชมกระบวนเรือใช้ในทางพิธีการ อาจจะเกิดขึ้นจริงภายหลังการ ‘ลักจำ’[๓๗๑] มาชำระแก้ไขให้บริบูรณ์ระลอกแรกสำเร็จลงแล้วก็เป็นได้ แต่ที่เห็นได้ชัดก็คือ พระนิพนธ์กลุ่มนี้กลายเป็นสิ่งกำเนิดแรงบันดาลใจของกวีรุ่นหลัง ในอันที่จะแต่ง ‘กาพย์เห่เรือ’ ต่อมาอีกหลายสำนวนจนถึงปัจจุบัน

๕. กลอนเพลงยาว ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นฝีพระโอษฐ์เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ๒ ฉบับ ซึ่งปรากฏว่าเป็นที่ยอมรับในแง่ที่มีกระบวนกลอนราบรื่น และโวหารเฉียบคมถึงระดับเป็นตัวแบบสำนวนภาษาเชิงตัดพ้ออย่างละเมียดแต่เสียดแทงแบบราชสำนักได้ดียิ่ง นับเป็นคู่เปรียบต่างด้านฉันทลักษณ์และสำนวนกับบทละครเรื่องมโนห์ราที่น่าวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไป

๖. บุณโณวาทคำฉันท์ ฝีปากพระมหานาควัดท่าทราย กล่าวถึงพระพุทธบาท สระบุรี ทั้งในด้านประวัติ (โดยอ้างโยงถึงพุทธทำนายตามขนบ) สภาพอาคารในภูมิประเทศและกิจกรรมเฉลิมฉลอง อาทิ มหรสพ ทั้งของหลวงและของราษฎร โดยประกอบความคิดเห็นเชิงวิจารณ์ ณ สถานที่นั้นจากมุมมองที่ต่างระดับ กับเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรอยู่บ้าง (สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทรงสันนิษฐานว่าเป็นกิจกรรมเฉพาะในปี พ.ศ. ๒๒๕๓)

๗. โคลงนิราศพระพุทธบาท ซึ่งกรมศิลปากรผู้ชำระคัดลอกมาจากหนังสือโคลงกวีโบราณมาพิมพ์ใหม่ในวรรณกรรมอยุธยา (พ.ศ. ๒๕๓๑) โดยสันนิษฐานว่าเป็นฝีปากพระมหานาควัดท่าทรายเช่นเดียวกัน แต่ในตัวบทไม่มีหลักฐานใดระบุถึงตำแหน่งฐานะหรือชื่อผู้ประพันธ์ เนื้อความซึ่งมีอยู่เพียง ๒๕ บท กล่าวถึงชื่อสถานที่พอเป็นพิธีหรือเป็นโอกาสฝากอาลัยตาม ‘ขนบนิราศ’ ที่ยอมรับกันในยุคนั้นและยุคต่อๆ มา

๘. เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา ซึ่งไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและเวลาแต่งก็ไม่แน่ชัด เพียงแต่ลักษณะฉันทลักษณ์ ซึ่งใช้กลอนเพลงยาวเป็นหลักฐานที่ช่วยให้พอจะสันนิษฐานได้ว่า น่าจะแต่งขึ้นในช่วงไล่เลี่ยกับบทดอกสร้อยสวรรค์ และ/หรือบทละครเรื่องมโนห์รากับสังข์ทอง และที่น่าสนใจก็คือเนื้อหาที่แฝง

---

[๓๗๑] ที่ว่าลักจำนี้หมายความว่า ได้ฟังแล้วเห็นไพเราะจึงจำไว้ แล้วนำมาจดเป็นฉบับลายลักษณ์ในภายหลัง โดยผู้แต่งเดิมหรือเจ้าของบทประพันธ์มิได้รับรู้หรืออนุญาต น่าสงสัยอยู่ว่าบทพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเกือบทั้งหมดหรือส่วนใหญ่สืบทอดมาถึงเรา (พร้อมกับตำนานเกี่ยวกับพระองค์ท่าน) ผ่านกระบวนการทำนองนี้

ความคิดเชิงวิจารณ์สภาพสังคมและการปกครองไว้กับความเชื่อเรื่องโชคลาง อ้างโยงถึงพุทธทำนาย (ในลักษณะคล้ายกับบุณโณวาทคำฉันท์ อ้างถึงประวัติความเป็นมาของพระพุทธบาท) เพื่อเน้นย้ำความน่าเชื่อถือในทัศนะของผู้ฟัง ทั้งนี้ก็ด้วยมีจุดประสงค์ที่จะให้แพร่หลายไปด้วยวิธี ‘บอกต่อ’ นั่นเอง เพลงยาวฉบับนี้อาจถือได้ว่าเป็น อาทิกรณีของบทวิจารณ์จำพวก ‘หนังสือทิ้ง’ ที่ก่อเกิดเป็นขนบต่อมาในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

๙. พระราชนิพนธ์เพลงยาวนิราศกรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาท เสด็จไปตีเมืองพม่า พ.ศ. ๒๓๓๖

เพลงยาวเรื่องนี้ แม้จะแต่งหลังเสียกรุงศรีอยุธยาไปแล้วหลายปี แต่ที่ผู้วิจัยนำมารวมไว้ด้วย ก็เนื่องจากผู้แต่งทรงเป็นชาวอยุธยาเดิม และมีเนื้อหาบางส่วนพรรณนาถึงสภาพกรุงศรีอยุธยาก่อนที่จะล่มสลาย พร้อมทั้งความคิดเห็นเชิงวิจารณ์และประเมินค่าเกี่ยวกับเหตุแห่งการล่มสลายนั้น[๓๗๒] ซึ่งนับว่าเป็นมุมมองพิเศษของผู้มีบทบาทอยู่วงในของสังคมระดับสูงก่อนเสียกรุง ซึ่งได้เป็นผู้หนึ่งในกลุ่มที่กอบกู้เอกราชขึ้นมาใหม่จนสำเร็จด้วย

ข้อที่น่าสนใจก็คือ แนวคิดวิจารณ์ที่ทรงสำแดงไว้ในเพลงยาวเรื่องนี้ นับเป็นกระแสหลักที่สืบทอดอยู่ในกลุ่มผู้ชำระวรรณคดี และเอกสารประวัติศาสตร์ ลงมาจนถึงกลุ่มผู้เขียนประวัติศาสตร์และประวัติวรรณคดี ตลอดจนนักประพันธ์ผู้เขียนสารคดีและนวนิยาย/บทละครเกี่ยวกับอยุธยาตอนปลายและการเสียกรุงทั่วไป (ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้สืบเชื้อสายจากชาวอยุธยาเดิมและมีมรดกวัฒนธรรมสั่งสมอยู่ในสายสกุล) แต่นักวิชาการรุ่นหลังที่ใช้เอกสารที่ได้จากต่างชาติเป็นหลัก และใช้วิธีคิด/ทฤษฎีทางวิชาการสาขาต่างๆ ของตะวันตกเป็นกรอบทัศนะ (เนื่องจากการศึกษาในระบบทำให้เกิดความเคยชินเช่นนั้น) อาจตั้งปุจฉาจากมุมมองที่แปลกแยกออกไปได้มาก

---

[๓๗๒] คำวิจารณ์ที่นิยมอ้างถึงกันมากจนชินปากคือตอนที่ว่า

“ทั้งนี้เป็นต้นด้วยผลเหตุ จะอาเพศกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่
มิได้พิจารณาข้าไท เคยใช้ก็เลี้ยงด้วยเมตตา
ไม่รู้รอบประกอบในราชกิจ ประพฤติการแต่ที่ผิดด้วยอิจฉา
สุภาษิตท่านกล่าวเป็นราวมา จะตั้งแต่งเสนาธิบดี
ไม่ควรอย่าให้อัครฐาน จะเสียการเสียแผ่นดินกรุงศรี
เพราะไม่ฟังตำนานโบราณมี จึงเสียทีเสียวงศ์กษัตรา
เสียยศเสียศักดิ์นคเรศ เสียทั้งพระนิเวศวงศา
เสียทั้งตระกูลนานา เสียทั้งไพร่ฟ้าประชากร
สารพัดจะเสียสิ้นสุด ทั้งการยุทธก็ไม่เตรียมฝึกสอน
จึงไม่รู้กู้แก้พระนคร เหมือนหนอนบ่อนเบี้ยนให้ประจำกรรม”

และตอนที่ตำหนิข้าราชการว่า

“..... จะองอาจอาสาก็ไม่มี
แต่เลี้ยวลดปิดเจ้าทุกเช้าค่ำ จนเมืองคว่ำเป็นผุยยับยี”

เท่าที่กล่าวมานี้ เป็นกลุ่มตำราและเรื่องเล่าต่างประเภทที่เป็นร้อยกรองที่มีฉันทลักษณ์บ้าง มีสำนวนภาษาและโวหารที่น่าสนใจบ้าง*[๓๗๓] แต่นอกจากนี้ ยังมีเรื่องเล่าที่น่าสนใจแต่ในส่วนอิทธิพลต่อแนวคิดที่เกิดจากเนื้อหา แต่จะเอาสำนวนภาษามาพิจารณาไม่ได้ เพราะต้นฉบับปรากฏในภาษาอื่น และจัดแปลในยุคสมัยที่ห่างไกลจากตัวเรื่องที่เล่านั้นมาก เรื่องที่ผู้วิจัยเห็นว่าควรนำมาพิจารณาในฐานข้อมูลประกอบทางวัฒนธรรมของยุคอยุธยาตอนปลาย ได้แก่

คำให้การขุนหลวงหาวัด ซึ่งเป็นเรื่องบอกเล่าโดยมุขปาฐะ ที่มีเงื่อนไขเฉพาะคือ เป็นการบันทึกปากคำพระภิกษุผู้เคยดำรงอยู่ในสถานะพระเจ้าแผ่นดิน ตามความประสงค์ของคู่ศึก ในช่วงหลังจากกรุงศรีอยุธยาล่มไม่นาน แต่กว่าจะได้รับแปลเข้ามารับรู้กันในพากย์ไทยโดยทั่วไป ก็ล่วงเข้ารัชกาลสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้า อันเป็นช่วงที่หมดตัวคนชาวอยุธยาเดิมที่เคยผ่านประสบการณ์เสียกรุงมาด้วยตนเองแล้วโดยสิ้นเชิง ความน่าเชื่อถือจึงขึ้นอยู่กับการระบุชื่อผู้ให้ปากคำในหลักฐานลายลักษณ์นอกบริบทสังคมไทย

น่าสังเกตที่ว่าเรื่องนี้มิได้บรรจุอยู่ในทำเนียบวรรณกรรมอยุธยาของกรมศิลปากร แต่นักวิชาการด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ได้อาศัยเนื้อหาที่พรรณนาถึงภาวะทางกายภาพของบริเวณพระนครศรีอยุธยาเป็นคู่มือสำหรับการตรวจพิสูจน์และบูรณะซากโบราณสถานครั้งกรุงเก่ามาโดยตลอดตั้งแต่เริ่มแรกที่ได้แปลเรื่องนี้เข้ามาในพากย์ไทย ทว่าผู้รู้ ผู้สนใจ ตลอดจนนักวิชาการสายวรรณคดีได้ใช้ประโยชน์จากเอกสารเรื่องนี้ก็แต่เพียงในด้านการช่วยสร้างและ/หรือวิเคราะห์ประวัติวรรณคดีที่ใช้หลักฐานเกี่ยวกับเวลาแต่งและผู้แต่งไม่มากนัก แต่นักเขียนโดยเฉพาะยุคหลังจากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา จนปัจจุบันได้ใช้เป็นข้อมูลสร้างแรงบันดาลใจ และเสริมรายละเอียดในการสร้างสรรค์ไม่น้อยเลย[๓๗๔]

คำให้การชาวกรุงเก่า มีเงื่อนไขเฉพาะทางความเป็นมาทำนองเดียวกับคำให้การขุนหลวงหาวัด ต่างแต่กรณีที่ไม่มีการระบุชื่อและสถานะของผู้เล่าอย่างชัดเจน ทำให้เกิดการสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นข้อมูลจากผู้มีสถานะต่ำกว่าและรู้ข้อมูลน้อยกว่าขุนหลวงหาวัด จึงมีความน่าเชื่อถือน้อยกว่าโดยปริยาย

---

[๓๗๓] ผู้วิจัยมิได้รวมเรื่อง ต้นทางฝรั่งเศส ที่กรมศิลปากรชำระพิมพ์เผยแพร่ไว้ในรายการนี้ด้วย เพราะยังมีปัญหาในด้านภาษาและประวัติการแต่ง ซึ่งทำให้เห็นได้ว่าน่าจะแต่งภายหลังจากที่ผู้ชำระเสนอนานอยู่ ขอให้ดูความคิดเห็นของ ยุพร แสงทักษิณ เกี่ยวกับเรื่องนี้ในกรองทัศนะด้านภาษาและวรรณคดี ซึ่งเป็นเอกสารอัดสำเนาเผยแพร่ในโอกาสที่ผู้เขียนบทความนั้นมีอายุครบ ๖๐ ปี ประกอบด้วย

[๓๗๔] เรื่องหนึ่งที่พอยกเป็นตัวอย่างได้คือ สารคดีเชิงวิชาการเรื่อง สุนทรียภาพจากเจ้าฟ้ากุ้ง และ นวนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่อง ฟ้าใหม่ (๒๕๔๗) ของ ศุภร บุนนาค ซึ่งน่าสนใจในแง่ที่เป็นการสร้างตำนานเชิงวิจารณ์เกี่ยวกับเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร โดยอาศัยทั้งข้อมูลในงานพระนิพนธ์ประกอบหลักฐานจากภายนอกและจินตนาการซึ่งมีส่วนผสมของข้อมูลสั่งสมทางวัฒนธรรมหลายด้าน และมุมมองเชิงวิจารณ์ทั้งแบบไทยและเทศประกอบกัน

นอกจากนี้ยังมีความเป็นไปได้ที่ผู้สอบซักจะประมวลข้อมูลจากหลายแหล่งหลายบุคคลมาเลือกสรรเรียบเรียงรวมเข้าเป็นเรื่องเดียวด้วยอัตวินิจฉัย หรือตามความต้องการของผู้ประสงค์จะใช้ประโยชน์ข้อมูลอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่คำให้การเป็นเรื่องเล่าชนิดหนึ่งที่ต้องผ่านกระบวนการตีความและต่อเติมด้วยจินตนาการของตนเองและ/หรือการเรียกร้องของผู้ฟัง ซึ่งมีเจตนาหรือความต้องการเฉพาะตน/เฉพาะกลุ่มเป็นกรอบกำกับการตีความอีกชั้นหนึ่งก่อนที่จะเผยแพร่ต่อไป และโดยการเล่าเรื่องแบบมุขปาฐะซึ่งเป็นขนบวัฒนธรรมเก่าที่สุดของมนุษย์ ไม่อยู่ในกรอบคิดที่ให้ความสำคัญแก่ผู้แต่ง หรือจำกัดสำนวนและสิทธิของผู้แต่งแต่เดิมที่เป็นแนวนิยมของวัฒนธรรมลายลักษณ์สายตะวันตกนับจากปลายยุคกลาง แต่ละเรื่องจึงอาจมีรายละเอียดแตกต่างหลากหลายกันได้มาก ระหว่างสำนวนการเล่าที่กระจายไปตามถิ่นต่างๆ และแม้แต่ผู้เล่าคนเดียวก็อาจให้รายละเอียดต่างกันในแต่ละครั้งที่เล่า หรือผู้บันทึกสองคนจากการเล่าครั้งเดียว ก็อาจได้รายละเอียดไม่ตรง/ไม่เท่ากันก็ได้ การถอดรหัสสกัดสารจากเรื่องเหล่านี้จึงต้องอาศัยทั้งความเข้าใจทั้งศัพท์ภาษาและวิธีคิดอันหลากหลายของผู้เล่าทุกช่วงชั้นที่สืบทอดสารลงมาถึงเราด้วย

อันที่จริง แม้แต่การรับฟังสารจากเอกสารบันทึกของต่างชาติที่เข้ามาติดต่อกับไทยในสมัยอยุธยานั้น เราก็คงต้องระวังกลั่นกรองความคลาดเคลื่อนหรืออคติจากมุมมองและวิธีคิดซึ่งตั้งอยู่บนฐานวัฒนธรรมที่แตกต่าง[๓๗๕] และผลประโยชน์ที่อาจจะขัดแย้งออกบ้างเหมือนกัน มิใช่เชื่อ ‘ตามเขาว่า’ ได้ทุกอย่างไป

หลังจากได้เสนอสรุปภาพรวมของงานสร้างสรรค์ด้วยภาษาในยุคอยุธยาตอนปลายอย่างคร่าวๆ พร้อมด้วยข้อสังเกตว่าด้วยการชำระและการนำงานเหล่านั้นไปใช้ประโยชน์ทางวิชาการและอื่นๆ เท่าที่จะกล่าวได้ในเวลาจำกัดแล้ว ผู้วิจัยจะขอนำเสนอข้อสังเกตจากการวิเคราะห์เบื้องต้นบางแง่มุมที่อาจช่วยส่องภาพสะท้อนของอยุธยาตอนปลาย โดยอาศัยมุมมองจากสองด้าน คือ

ก. มุมมองทางความคิด พิจารณาเนื้อหาและข้อมูลที่เลือกสรรมาประกอบเรียบเรียงเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ตามเจตนาของผู้แต่งเอง หรือผู้รับสารและผู้ทำหน้าที่สืบฉบับ

ข. มุมมองทางภาษา พิเคราะห์จากถ้อยคำ สำนวน โวหาร และลีลาการประพันธ์ รวมทั้งฉันทลักษณ์ โดยอาศัยอักขรวิธีในฉบับชำระเป็นฐาน

ในการทดลองพยายามประสานมุมมองจากหลายฝ่ายเข้าเป็นภาพสะท้อนเสมือนจริงของสังคมอยุธยาตอนปลายที่มีมิติและความลึกประสานกันอย่างเป็นเอกภาพ ผู้วิจัยขอถือเอาพระประวัติและพระนิพนธ์ในเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเป็นจุดเริ่มต้นและแกนกลาง ในฐานที่ทรงเป็นกวีชาวอยุธยาตอนปลายที่สิ้นพระชนม์ก่อนเสียกรุงแต่ได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่อง (อาจจะตั้งแต่ยังทรงพระชนม์ชีพ) มาจนกระทั่งปัจจุบัน ทั้งงานที่เชื่อกันว่าเป็นพระนิพนธ์ก็มีมากหลากหลายด้วยแนวเรื่องลีลาภาษาและฉันทลักษณ์ พอจะ

---

[๓๗๕] ที่ควรระวังคือ การที่กรอบทฤษฎีหรือมุมมองของตะวันตกที่เกิดขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ (หรือแม้แต่ครั้งที่ ๑) โดยเฉพาะที่ใช้ฐานความคิดแบบปฏิเสธศาสนา เป็นมาตรฐานสำหรับประเมินค่าและตัดสินสังคมไทยอยุธยาและสังคมตะวันออกร่วมยุค ซึ่งยังมีอุดมคติและวิธีคิดที่แนบเนื่องอยู่กับศาสนาที่ (แต่ละสังคม) ยังนับถืออย่างแน่นแฟ้น

เป็นตัวแทนภาพรวมแนวนิยมความคิดและความเชื่อของยุคสมัยโดยทั่วไปได้เป็นอย่างดี เมื่อพิเคราะห์ร่วมกับบริบททางวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ และขอเสนอข้อสังเกตในบางแง่โดยย่อ ดังนี้

๓. ข้อสังเกตเชิงวิเคราะห์ ว่าด้วยเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรและพระนิพนธ์ในบริบทร่วมสมัย

เท่าที่สรุปได้จากพระประวัติฉบับล่าสุดซึ่งมีรายละเอียดน้อยแต่เชื่อถือได้มาก[๓๗๖] เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทรงเป็นราชโอรสองค์ใหญ่ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศและพระอัครชายา ซึ่งมีพระนามที่เรียกขานในหมู่ราชบริพารว่า สมเด็จพระพันวัสสาใหญ่ ไม่ปรากฏว่าประสูติในปีใดแน่ชัด แต่น่าจะก่อนสมเด็จพระราชบิดาเสด็จขึ้นครองราชย์หลังสงครามกลางเมืองเมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๖ ไม่น้อยกว่า ๑๘ ปี เพราะเมื่อทรงถูกกริ้วในกรณีลอบทำร้ายพระภิกษุเจ้าฟ้านเรนทร์ คราวเข้ามาเยี่ยมประชวรพระราชบิดาใน พ.ศ. ๒๒๗๘ ได้เสด็จไปทรงพระผนวชอยู่ ณ วัดโคกแสงใต้ ตามคำแนะนำของเจ้าฟ้าพระองค์นั้น จนกระทั่งพระมารดาทูลขอประทานอภัยให้ได้สำเร็จจึงลาผนวชใน พ.ศ. ๒๒๘๐ และงานพระนิพนธ์ก็มีหลักฐานเวลาแน่ชัดสองเรื่อง คือ นันโทปนันทสูตรคำหลวง และพระมาลัยคำหลวง ก็ลงหลักฐานไว้ว่าแต่งจนจบไปในระหว่างที่ยังทรงผนวชถึงหลังจากลาสิกขา (ไม่นาน) นี้เอง และน่าจะแต่งต่อกันไป[๓๗๗]

ข้อที่น่าสังเกตคือ ทั้งสองเรื่องเป็นงานแปลแต่งจากต้นฉบับภาษาบาลี ระดับอรรถกถาแก้พระคัมภีร์ที่น่าจะแต่งขึ้นในลังกาหลังกรณีโปรตุเกสทำลายพระเขี้ยวแก้วเกิดขึ้นแล้ว มิใช่เรื่องเล่าในพระสูตรทีฆนิกายสีลขันธ์ ซึ่งเก่ากว่าและเคยเชื่อกันว่าเป็นเรื่องที่พระอานนท์ได้สดับจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าโดยตรง ทั้งมิใช่ชาดกสำคัญระดับมหาชาติอย่างเวสสันดรชาดก หรือแม้แต่ทศชาติอย่างวิทูรชาดก (ซึ่งปูมราชธรรมเอ่ยอ้างถึงอยู่บ่อยครั้งในเวลาที่กล่าวถึงกลอุบายที่จะมุ่งเอาชนะหรือเอาตัวรอด โดยเทียบเคียงกับรามเกียรติ์และมหาภารตะ) ผู้ทรงนิพนธ์ดูจะทรงภาคภูมิพระทัยในผลงานมาก ถึงกำหนดให้เรียกคำหลวงทั้ง

---

[๓๗๖] ในนามานุกรมวรรณคดีไทย เล่มที่ ๒ ชื่อผู้แต่ง (ดูบรรณานุกรมสังเขป)

[๓๗๗] คือ การที่กรอบ นันโทปนันทสูตรระบุว่า “เมื่อสำเร็จนั้น พระพุทธสักราชล่วงไปแล้ว ๒๒๗๙ ปี กับ ๓ เดือน ในวาร...ทุติยาสาธ ปีมโรงนักสัตร อัษฐศก จุลศักราช ๑๐๙๘ ..... เมื่อแรกแต่งพระมหาชาติคำหลวงนั้น จุลศักราชได้ ๘๔๔ ศก แต่นันโทปนันทสูตรคำหลวงครั้งนี้ จุลศักราชได้ ๑๐๙๘ ศก ว่างกันอยู่ถึง ๒๕๔ ปี ”

ส่วนพระมาลัยคำหลวง ระบุเวลาแต่งจบว่า

“เมื่อเสร็จศักราชได้	สองพัน
สองร้อยแปดสิบสรรค์	เศษเหล้า (เล่าโทโทษ)
สิบเบ็ดเดือนหกวัน	พฤหัศ
เดือนห้าแรมเจ็ดเข้า	เขตข้างปีมะเมีย”

ห่างกันเพียงจากเดือนแปดหลังปีมะโรง ถึงเดือนห้าปีมะเมีย ไม่ถึงสองปีเต็ม

สองเรื่อง โดยเฉพาะนันโทปนันทสูตรคำหลวงนั้นทรงนับสืบช่วงจาก “พระมหาชาติคำหลวง” ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนต้นทีเดียว มิใช่นับต่อจากกาพย์มหาชาติครั้งรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมซึ่งอยู่ในระยะใกล้กว่าด้วยซ้ำ แต่หลังจากทรงนิพนธ์แปล (สอง) เรื่องนี้แล้วก็กลับมิได้ทรงสนพระทัยที่จะสืบสานงานด้านนี้สืบไปอีก แม้ว่าจะยังทรงมีกิจกรรมในด้านส่งเสริมพระศาสนาอยู่ต่อไป เช่นทรงเป็นแม่กองซ่อมวัดพระศรีสรรเพชญ์ ต่อเศียรพระมงคลบพิตรและซ่อมแปลงวิหารสมเด็จ ตลอดจนตามเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท ณ สระบุรีก็ตาม งานพระนิพนธ์นอกนั้นก็เหไปแนวอื่นเสียทั้งสิ้น

[อันที่จริง ถ้าพิเคราะห์เทียบเคียงกับมหาชาติคำหลวง ก็จะเห็นได้ว่าพระนิพนธ์คำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร มีลักษณะจำเพาะที่ต่างออกไปในขนบการประพันธ์ เพราะนอกจากจะเป็นเรื่องขนาดสั้นและเป็นฝีพระโอษฐ์ของกวีเพียงองค์เดียว มิใช่เรื่องใหญ่และยาวที่ต้องชุมนุมนักปราชญ์ราชกวีช่วยกันแต่งอย่างคำหลวงเรื่องแรกแล้ว ก็ยังใช้คำประพันธ์น้อยชนิดกว่ามาก คือมีแต่ร่ายเป็นหลัก และโคลงสี่แทรกไม่กี่บทเท่านั้น ภาษาที่ใช้ในนันโทปนันทสูตรคำหลวงยังพยายามใช้คำเก่าตามมหาชาติอยู่บ้าง[๓๗๔] และร่ายที่ใช้ก็เป็นทำนองร่ายยาวอย่างเก่า อักขรวิธีก็เก่าหรือผ่านการชำระน้อย แต่พระมาลัยคำหลวงนั้นทั้งภาษาก็เข้าใจง่ายกว่า ฉันทลักษณ์ของร่ายและโคลงก็ลงตัวมากขึ้น ทำนองเสียงราบรื่นและกระชับกว่าและลักษณะอักขรวิธีใกล้กับปัจจุบัน (เนื่องจากผ่านการชำระที่มากกว่า) อย่างเห็นได้ชัด ความง่ายของภาษาและความไพเราะของทำนองเสียงนี้ น่าจะเป็นเหตุหนึ่งในหลายเหตุที่ช่วยให้พระมาลัยคำหลวงเป็นที่นิยมกว้างขวางและยาวนานกว่านันโทปนันทสูตรคำหลวง[๓๗๕]]

อนึ่ง เมื่อพิเคราะห์ในส่วนเนื้อหาของพระนิพนธ์สองเรื่องนี้เทียบเคียงกับเรื่องอื่นร่วมยุคสมัย ข้อที่น่าสะกิดใจก็คือ เท่าที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ดูเหมือนว่าในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

---

[๓๗๔] เช่นคำที่ใช้ขานพระนามพระพุทธเจ้า และคำที่มาเรียกภายหลังว่าบาลีแผลงหรือสันสกฤตแผลง ซึ่งไม่ต่างจากศัพท์บัญญัติทางวิชาการยุคปัจจุบันมากนัก ในแง่ที่มีการกำหนดหรือจำกัดความศัพท์ใหม่ตามความต้องการและความเข้าใจของผู้สร้างคำและผู้ใช้คำซึ่งเป็นคนไทยด้วยกัน มิได้พะวงถึงอักขรวิธีหรือความหมายเดิมของศัพท์มากนัก

[๓๗๕] ขอยกตัวอย่างภาษาและอักขรวิธีของนันโทปนันทสูตรคำหลวงมาให้ดูพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

“ในกาลปางนั้น อันว่าสมเด็จมเหสียสุคต ทสพลธรวรญาณอนันต อันธผจญเสียซึ่งรณรงคสงคราม นามคือกิเลศดำกฤษณา แลเปนบรมแธรรยาจารยบพิตร ยิ่งกว่านิกรงบัณฑิตยในโลกา พระมหาวิริยาธิกวรงค พระองค์กเผอยซึงพระโอษฐยังพระธรรโมชธารา ให้ตกลงมาดูจมุขเมฆ ยังพรรเษกชลชลา อมฤตยทิพโพยทก ให้ตกอึงคนึงมี่จเกอด เปนที่เนานิตยสถิตแห่งพระบวรปัญญา ให้สัตวคณาได้สดับ รับซึ่งรศพระธรรมอันเลอศ อันประเสอรรดิเปนแก่นสาร แลเลอศด้วยตรการแห่งแก้ว คือแถวพระทนตเสวตรชัชวาลวย มีประมาณสี่สิบทัศ อันมีรัดศมีบวร เหลื้อมประภัสสรนฤมล กผจญเสียซึ่งรัดศมี พระรพีพรรณจันทรดาเรก อันอเนกด้วยโกฏิคณนา โชตยาภาพร้อมกัน อันจำรัสเข้าไป ในพายในปราสาทกาญจน เปนที่สถิตสถานบริสุทธ แห่งพพระพุทธชิวหา รัตตพรรณาพรรณรายแสง แดง ดูจกลีบโกมล อายามะกลอ่อนน้อมนักหนา อันรจนาไพโรจ ด้วยสีพระโอษฐทวะยางค พรรณรัดดางคทำเนียบ เปรียบด้วยดอกสระเอ้งนา ผกาทาทิมดอกคำ กระฮอมล้ำดอกหงอนไก่ ปานบุทคลเผอยขึ้นไว้ซึ่งกรัณฑ สุพรรณรจิตรรุจิรา ไพบูลยด้วยรัตนาสับดพิธ ปรณีตเต็มด้วยจตุรา สุคนธารศพิโดรกำจร พุทธองคกเปล่งซึ่งพระสรอันสระหนอะ อันไพรอะล้นพ้น ได้ด้วยผลสุจริตธรรม์ อันพระองคเถพอสำเร็จมา สิ้นกัลป์ปาอันยึ่ง อันพึงฟังพึงสดับ กเปล่งออกกซึ่งศับทมฤทู แต่คูหารัตนตรการ คือสถานแห่งช่องพระโอษฐ”

บรมโกศนั้น จะเป็นช่วงปลายของปรากฏการณ์ฟื้นฟูศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนา ซึ่งน่าจะเป็นแนวนิยมที่รับเข้าจากลังกาพร้อมกับคัมภีร์ที่ใช้เป็นฐานการแปลและความพยายามที่จะรักษาแนวทางจริยธรรมแบบเดิมของไทยเพื่อต้านทานแรงปะทะทางวัฒนธรรมจากชาติตะวันตกที่รุกคืบเข้ามาถึงเมืองไทย โดยเฉพาะโปรตุเกสและฝรั่งเศสที่นำเอาการแผ่ศาสนามาใช้บังหน้าในการแสวงและขยายอิทธิพลทางการค้ามาในภูมิภาคเอเชียแต่แรกจนถึงดินแดนไทยในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จนกระทั่งกลายเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความรุนแรงระหว่างการเปลี่ยนราชวงศ์ เมื่อปลายรัชกาลนั้นด้วย

หลังจากการเปลี่ยนราชวงศ์สำเร็จและกองทหารฝรั่งเศสเดินทางออกไปจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว ความวุ่นวายจากภายนอกสงบลงพอสมควร กระบวนการฟื้นฟูพุทธศาสนาก็ดูเหมือนยิ่งประจักษ์ชัดเจนขึ้นด้วยการสร้างและซ่อมวัดวาอาราม แล้วงานด้านจัดทำตำราและคำสอนทั้งศาสนาจริยธรรมและอื่นๆ จึงเริ่มปรากฏต่อเนื่องมาโดยลำดับ เท่าที่เห็นได้จากวรรณคดีฉบับชำระเท่าที่คงเหลือมา พออนุมานได้ว่าพระเจ้าบรมโกศน่าจะทรงเป็นผู้มีบทบาทสูงในด้านการส่งเสริมกิจกรรมด้านนี้ ตั้งแต่เมื่อยังมิได้เสวยราชย์ ทั้งโดยการที่ทรงนิพนธ์บทกวีบันทึกกิจกรรมทางศาสนา (เช่น โคลงชะลอพุทธไสยาสน์) และคำสอนต่างๆ อาทิ โคลงราชสวัสดิ์ ประดิษฐ์พระร่วง ฯลฯ และโดยการสนับสนุนให้ผู้อื่นแต่งแปลและ/หรือคัดลอกสืบฉบับตำราต่างๆ เท่าที่หาได้ทั้งของไทยของเทศโดยไม่จำกัดที่มา เช่น จินดามณี ปูมราชธรรม นิทานอิหร่านราชธรรม ปุณโณวาทคำฉันท์ ฯลฯ ตลอดจนบทละครที่นำเอาชาดกหรือนิทานพื้นเมือง ตลอดจนนิทานต่างชาติมาแต่งเป็นเรื่องสำหรับเล่นเป็นพุทธบูชาในงานพิธีของหลวง (ที่ประชาชนพลเมืองได้เข้าร่วมรับความบันเทิงเป็นปรกติ) แม้แต่คำหลวงพระนิพนธ์ในเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ก็น่าสงสัยว่าจะอยู่ในข่ายที่ทรงมีพระราชประสงค์/มีพระราชบัญชาให้เกิดมีขึ้น ด้วยมีพระประสงค์ที่จะฟื้นฟูศรัทธาในศาสนาพุทธให้มั่นคงไม่น้อยกว่าที่จะเปิดโอกาสให้พระราชโอรสได้ทรงแสดงความรู้ความสามารถ นับเป็นการทำบุญพร้อมกับแก้ความผิดหรือชำระโทษตนที่เคยมุ่งร้ายต่อผู้อยู่ในภิกขุภาวะ[๓๘๐] ไปในตัว

ถ้ามองในแง่นี้ ก็คงจะต้องยอมรับว่าแนวคิดในการเลือกเรื่องที่จะแปลอาจอยู่ในพระบรมราชวินิจฉัยด้วยส่วนหนึ่ง มิใช่เจตน์จำนงจำเพาะพระองค์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรโดยตรง อนึ่งเท่าที่สังเกตในเวลาจำกัด แม้แต่อักขรวิธีและศัพท์บาลีแผลงของนันโทปนันทสูตรคำหลวง ก็มีลักษณะเป็นแบบเก่าใกล้เคียงสอดคล้องกับโคลงชะลอพุทธไสยาสน์ จินดามณี และปูมราชธรรม มากกว่าพระนิพนธ์เรื่องอื่นของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ซึ่งต่างแนวนิยมอย่างเห็นได้ชัด จนแทบจะเป็นงานต่างสมัยด้วยซ้ำ แต่ข้อนี้คงต้องแบ่งความรับผิดชอบไปยังผู้ชำระฉบับพิมพ์เผยแพร่ทุกครั้งคราวด้วยเป็นธรรมดา

อีกข้อหนึ่งที่น่าสะกิดใจไม่น้อย ก็คือ จุดเน้นในเรื่องนันโทปนันทสูตร คือการที่พระโมคคัลลาน์ได้รับพุทธานุญาตให้ปราบปรามมิจฉาทิฐิด้วยฤทธิอำนาจนั้น เป็นแนวโน้มทำนองเดียวกับที่ปูมราชธรรม เน้นสอนให้พระราชาเลือกสรรแต่นายทัพผู้ซื่อตรงและมีความสามารถสูงสุดมาใช้งาน โดยถือว่า

---

[๓๘๐] การทำร้ายพระสงฆ์เป็นบาปหนักในทัศนะของคนสมัยนั้นทุกระดับ ดังเห็นได้จากนันโทปนันทสูตรคำหลวงและพระมาลัยคำหลวงนั้นเอง

ถ้ากอปรด้วยกุศลเจตนาหรือเป็นฝ่ายสัมมาทิฏฐิแล้ว การใช้เล่ห์เหลี่ยมหรือสารพันอุบายต่างๆ เพื่อความสำเร็จหรือชัยชนะมิใช่ความผิด ในเมื่อทั้งสองฝ่ายคือทั้งสัมมาทิฏฐิและมิจฉาทิฏฐิต่างก็ย่อมมีฤทธิอำนาจเช่นกัน เพียงแต่อาจไม่เท่ากันเท่านั้น ความแตกต่างที่มีก็เพียงแต่นันโทปนันทสูตรเป็นนิทานชาดกที่ใช้ในการเทศน์สำหรับคนทั่วไปร่วมฟังได้ด้วยจึงต้องสร้างความบันเทิงแก่ผู้ฟังด้วยปาฏิหาริย์อันโลดโผนตามขนบนิทานเสริมศรัทธาไม่พะวงถึงความสมจริงมากนัก แต่ปูมราชธรรมนั้นเป็นบันทึกคำสอนเฉพาะกลุ่มผู้มียศและศักดิ์สกุลสูงมิใช่ชาวบ้านทั่วไป ที่มีการประกอบนิทานสาธกหลายเรื่องยกมาจากหลายแหล่งหลายยุคสมัยเข้าไว้ด้วยก็เพื่ออธิบายตามประเด็นที่ต้องการอย่างสั้นๆ หลายตอนมีลักษณะคล้ายหัวข้อโดยย่อสำหรับราชครูปุโรหิตซึ่งเป็นผู้สอน จะนำไปอธิบายขยายความด้วยวาจาแก่ศิษย์ในเวลาสอนจริงแต่ละครั้งคราว

ส่วนพระมาลัยคำหลวง ก็มีประเด็นที่น่าสนใจไม่น้อย ประการหนึ่งก็คือจุดเน้นของเรื่อง ที่พยายามยกพระศรีอารยเมตไตรยให้เป็นที่มุ่งหวังพึ่งพาแทนที่จะยอมรับกฎแห่งกรรมอันเป็นแก่นธรรมของพระพุทธเจ้าหรือตั้งความหวังไว้ที่พุทธภูมิ ซึ่งเคยเป็นที่หวังของชาวพุทธมาแต่เดิม (ดังปรากฏในมหาชาติคำหลวง) ความนิยมเรื่องพระศรีอารย์ที่กลับมาปรากฏในช่วงนี้น่าจะเป็นระลอกหลังที่แพร่มาจากลังกา อันเป็นแหล่งที่รับแรงปะทะของคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาธอลิกก่อนตั้งแต่ครั้งโปรตุเกสหาทางทำลายพระเขี้ยวแก้วดังได้เคยระบุถึงนั้นแล้ว อนึ่งก็ยังเป็นที่น่าสงสัยอยู่ไม่น้อยว่าแนวคิดของเรื่องพระศรีอารย์ที่กลับฟื้นฟูขึ้นใหม่ทั้งในลังกาและในเมืองไทยสมัยปลายอยุธยานั้นจะเป็นผลแห่งความพยายามที่จะแข่งขันกันสร้างและ/หรือยืนยันเกียรติภูมิของพุทธศาสนาว่ามีบุคคลที่สามารถนำความรอดพ้นจากทุกข์มาให้แก่พุทธศาสนิกได้จริง[๓๙๑] ไม่น้อยหน้าพระกัลกี (อวตารปางสุดท้ายของพระนารายณ์) ในศาสนาร่วมสมัยอย่างฮินดูหรือ *messiah* ของคริสต์ซึ่งเป็นลัทธิที่เกิดตามมาในภายหลัง ด้วยการปรับทั้งวิธีและวิถีที่จะนำไปสู่ความสุขสมบูรณ์ในยุคพระศรีอารย์ (ซึ่งเทียบได้กับแดนอุดมคติแบบ *utopia*) ให้เป็นกระบวนการที่นับได้ว่าง่ายกว่าแต่ก่อน พออยู่ในขอบเขตความสามารถของคนธรรมดา ไม่ต้องบำเพ็ญกุศลบารมีอย่างอุกฤษฐ์ (อย่างที่มหาชาติคำหลวงพรรณนา) อีกแล้ว ชั่วแต่ทำทานและฟังเทศน์มหาชาติเท่านั้นก็จะได้ผลดังปรารถนาแน่นอนในชาติถัดไป ความเชื่อในเรื่องที่ว่าทำทานถึงจะน้อย ก็ได้ผลบุญเป็นพหุคูณร้อยเท่าพันเท่านี้ดูเหมือนจะเริ่มเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในหมู่ประชาชนทั่วไปมาตั้งแต่ช่วงปลายอยุธยาจนถึงปัจจุบัน ส่วนหนึ่งก็น่าจะเป็นด้วยอานิสงส์จากพระนิพนธ์พระมาลัยคำหลวงนี้เอง[๓๙๒]

---

[๓๙๑] ดูในหนังสือ ไตรภูมิพระร่วง อิทธิพลต่อสังคมไทย (๒๕๒๖) สมเด็จพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความเห็นว่า ความเชื่อเรื่องนี้อาจเข้ามาแล้วนับตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย แต่กลุ่มวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น มหาชาติคำหลวง ลิลิตพระลอ มิได้ให้ความสำคัญแก่ประเด็นนี้เท่ากับการบำเพ็ญบารมีด้วยคุณธรรม

[๓๙๒] ขอยกตัวอย่างอานิสงส์แห่งทานที่ระบุในพระมาลัยคำหลวงพอเป็นตัวอย่างจากหน้า ๑๕๘ ดังนี้

"พระเถรถามบุพพกรรม ว่าเทพทำกุศลไฉน ตรีเนตรไขตอบคดี ว่าเทพนี้อยู่มนุษย์ ประดาษสุดทลิททา เที่ยวเกี่ยวหญ้านิรันดร์ ขายเลี้ยงชีวันอาตมา ให้ทานกาบหึงส์ ข้าวก้อนหนึ่งเท่านั้น ม้วยดลสวรรค์เสวยสวัสดิ์ มีบริสัชร้อยองค์ ด้วยผลส่งสืบสรรค์ ตทนนฺตเร อันดับนั้นเทวา งบรวารมาถึงพัน รัศมีวรรโณพาร ช่วงชัชวาลทิศา จึ่งพระมาลัยถาม อินทร์ว่านาม

เมื่อกล่าวถึงเพียงนี้ ก็พอจะเห็นได้ชัดว่าแนวโน้มที่ใช้วรรณศิลป์ในการนิพนธ์บทสวดชวนให้เกิดความเชื่อมั่นในอานิสงส์อันสูงแห่งอามิสบูชาซึ่งทำได้ง่าย (โดยมิได้เชิดชูปฏิบัติบูชาเพื่อประโยชน์สุขส่วนรวมให้สมดุล) น่าจะมีส่วนอยู่มากในการที่ทำให้วัดวาอารามและศาสนสถานทั้งในกรุงศรีอยุธยาและนอกกรุงศรีอยุธยา เช่น พระพุทธบาท กลายเป็นแหล่งชุมชนที่มาร่วมกันประกอบพิธีกรรมทางศาสนาพร้อมกับแสวงหาความบันเทิงใจอย่างเอิกเกริกครึกครื้นจากนานากิจกรรม (ซึ่งบางทีก็มิใช่สิ่งที่สมควรหรือสอดคล้องกับหลักธรรมเท่าใดนัก) ดังจะเห็นได้จากพระนิพนธ์จำพวกบทเห่ เพลงยาว กาพย์ห่อโคลงนิราศ ที่เป็นพระนิพนธ์ในเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ปุณโณวาทคำฉันท์ของมหานาค ตลอดจนบทละครเรื่องต่างๆ ซึ่งนำนิทานที่ขึ้นชื่อว่าชาดกมาเป็นตัวเรื่องสำหรับนำออกแสดงเป็นมหรสพสาธารณะตามงานเทศกาลทางศาสนาและ/หรืองานพิธีต่างๆ พระนิพนธ์ในเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรนั้นส่วนมากทั้งกาพย์เห่และกาพย์ห่อโคลงล้วนสะท้อนภาพสังคมอยุธยาในแง่ที่สมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติและอุปกรณ์เพื่อความสุขสำราญทางกาย ตลอดจนโอกาสที่จะแสวงหาความบันเทิงก็มีมากและหาง่ายสำหรับคนทุกชั้นในสังคม

อันที่จริง น่าสังเกตอยู่ที่ว่างานพระนิพนธ์ในเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทั้งบทเห่ต่างๆ กาพย์ห่อโคลงนิราศทั้งสองเรื่องและเพลงยาวล้วนแต่มีส่วนเกี่ยวโยงกับกิจกรรมเดียว (ซึ่งเกิดขึ้นหลายครั้ง) คือการเดินทางไปกระทำพุทธบูชา ณ พระพุทธบาทสระบุรี อันเป็นการเสด็จพระราชดำเนินในขบวนหลวงอย่างใหญ่ มีทั้งข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ไพร่สมพลชายหญิงจากในกรุงและพรานผู้นำทาง/รักษาความปลอดภัยจึงน่าจะเป็นดังที่พรรณนาไว้ในปุณโณวาทคำฉันท์ว่ามีบรรยากาศเบิกบานครึกครื้นสนั่นหวั่นไหวตลอดทาง ส่วนที่ปลายทางก็น่าจะมีผู้เตรียมการรับเสด็จ ข้าพระโยมสงฆ์ และพระภิกษุคอยรับร่วมพิธีกรรมอย่างครึกครื้นอีกส่วนหนึ่ง เรียกได้ว่าเป็นกิจกรรมสังคมพหุประโยชน์ ทั้งฟื้นฟูศาสนาและสร้างความบันเทิงสนุกสนานแก่อาณาประชาราษฎรทุกระดับ ในช่วงสั้นๆ ระหว่างที่บ้านเมืองค่อนข้างสงบยังไม่มีศึกสงครามภายในหรือการรุกรานจากภายนอก ทั้งผู้ทรงนิพนธ์ก็ยังอยู่ในวัยฉกรรจ์ พระสถานะ (ก่อนกรณีเจ้าฟ้าสังวาลจะเกิดขึ้น) ก็มั่นคงพอที่จะมีความสบายพระทัยแสวงหาความบันเทิงเบิกบานตามโอกาสอำนวย ภาพที่สะท้อนจากมุมมองส่วนพระองค์ในยามที่ไม่มีเกณฑ์กำหนดใดๆ นอกจากที่ทรงเลือกเอง (อย่างขนบนิราศคือแทรกการคร่ำ-ครวญถึงหญิงที่รักไว้ในบันทึกการเดินทางผ่านมิติเวลาแบบทวาทศมาส) จึงมีสีสันที่ค่อนข้างสดใสเบิก

เมตไตรย เทพว่าใช่วรญาณ เฑอถามว่ากาลก่อนกล เทพทำผลเป็นไฉน มัฆวานไกรพจนา ว่าเทพาแต่ก่อนกาล เป็นโคบาลกลางไร่ เอาโภชนไปให้ทาน เพื่อนโคบาลดุจกัน กุศลนั้นเพียงนี้ ให้ผู้บมีศีลคุณ ผู้อับบุญบสืบไว้ ถ้าผู้ใดให้ทาน ได้บริวารพันหนึ่ง รูปโฉมพึงพอใจ”

“อปเร วีสติสหสฺเส ลำดับกันเทเวศร์ หนึ่งวิเศษจรจัล บังคมคัลสถูปรัตน์ รังบยีชัชวาลชื่น เทพสองหมื่นบรรพสัชมาลัยทัศนาเล่า ถามกลเก่าบนาน ใช่พระศรีอาริย์แล้วถาม ถึงนามกรรมแต่บรรพ์ เทวราชชั้นกล่าวสาร ถึงก่อนกาลเทวบุตรเป็นมนุษย์ชนชาย เธอได้ถวายบิณฑบาต สงฆ์อายาจน์โทนเที่ยว ทัพพีเดียวดั่งนั้น ได้เสวยสวรรค์เทวฐงาน มีบริวารสองหมื่น แม้นบุคคลอื่นอันอวย ทานสละสลวยแก่สงฆ์ ให้ทานจงปูนกัน จะได้ผลนั้นเสมอสมาน บริวารมานเพียงนั้น สองหมื่นมั่นพรรณราย เทวาฉายรัศมี ถึงเจดีย์ก็บูชา สุคนธามาลย์มาศ ถวายอภิวาทเวียนวาร นิสีทิสถานอุดร ก็ประนมกรสถิต อยู่แล ฯ”

บานไร้กังวล ความหม่นหมองมีแต่ความทุกข์ระทมเพราะไม่สมหวังในรัก ซึ่งมองได้ทั้งในแง่ที่เป็นเรื่องจริง เพราะสอดคล้องกับเหตุที่ทำให้สิ้นพระชนม์ แต่ทำให้ตั้งคำถามได้ถึงระดับศีลธรรมในความเป็นจริงของสังคมในยุคที่ต้องก่อเกิดกระบวนการฟื้นฟูศาสนา และในแง่ที่ว่าเป็นการประพันธ์ตามขนบ “ประเวณี ธีรภาคย์” เพื่อสำแดงโวหารกวีของผู้ทรงนิพนธ์ซึ่งมีความภูมิใจในพระสถานะ (ทุกด้าน มิใช่เฉพาะแต่ความเป็นกวี) อย่างสูง โดยที่ทรงออกพระองค์ไว้เองแล้วว่า ในความเป็นจริงนั้น ‘นางรักนักสนมมองค์ อ่าห้อมล้อมพร้อมบริบูรณ์’ ซึ่งก็น่าจะเป็นจริงอยู่ด้วย ถ้าพิจารณาจากสถานะที่ทรงครองอยู่

ข้อที่น่าสะกิดใจข้อหนึ่งคือ เหตุอันทำให้สิ้นพระชนม์ต่อมาภายหลัง คือกรณีร้องเรียนเรื่องชู้สาวกับเจ้าฟ้าสังวาล ซึ่งเป็นชายาองค์หนึ่งของสมเด็จพระราชบิดา ทำให้เกิดแนวคิดในหมู่ผู้สืบสร้างฉบับชำระของงานพระนิพนธ์นับแต่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นอาทิ ในอันที่จะโยงรายละเอียดเกี่ยวกับสตรีในบทเห่สังวาส เห่ครวญ และเพลงยาว ให้หมายโยงไปถึงราชนารีองค์นั้นโดยจำเพาะมากกว่าจะนึกถึงนางรักนักสนม ท่านอื่นๆ อาทิ กรมขุนยิสารเสนี พระอัครชายา ซึ่งเป็นพระนามที่มีอ้างถึงในเอกสารพงศาวดาร เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม อีกข้อหนึ่งที่แลเห็นได้จากพระนิพนธ์เหล่านี้คือ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงมีความสนพระทัยเป็นพิเศษในเรื่องบางเรื่องนอกจากเรื่องสตรีเพศ เช่น สัตว์ป่านานาชนิด และพืชสมุนไพรนานาพันธุ์[๓๘๓] จึงทรงรวบรวมชื่อและลักษณะมากล่าวไว้เป็นอันมากในกาพย์ห่อโคลง (สำหรับสัตว์ป่านั้นน่าจะทรงได้ข้อมูลจากด้านอื่น เช่น การรับฟังเรื่องเล่าด้วย ไม่ใช่แต่เท่าที่ทอดพระเนตรเห็นเองระหว่างเสด็จไปพระพุทธบาท เพราะในบรรยากาศการเดินทางที่มีพรรณนาไว้ในพระนิพนธ์และในปุณโณวาทคำฉันท์ สัตว์หลายชนิดน่าจะ ‘รอหน้า’ อยู่ไม่ได้) โดยเฉพาะดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม และพืชพื้นถิ่นที่ใช้ในการแต่งสีแต่งกลิ่นของเสื้อผ้า อาหาร และเครื่องสำอางของสตรีก็เป็นอีกเรื่องที่เห็นชัดว่าเป็นที่โปรดปรานอย่างยิ่งจึงทรงกล่าวถึงไว้ทั้งในบทเห่ และกาพย์ห่อโคลง เงาภาพสตรีหลายระดับหลายนางในราชสำนักที่ทรงสื่อสะท้อนไว้จึงมีรายละเอียดสมจริงและชัดเจนพิเศษในด้านที่เกี่ยวกับการแต่งกาย[๓๘๔] บำรุงโฉม ความแนบเนียนในกิริยามารยาท ตลอดจนความชำนาญในงานหลายชนิด ทั้งการบริหารกิจในเหย้าเรือน และการปรนนิบัติอย่างที่เรียกว่า ‘แบบชาววัง’ ซึ่งต่างจากลักษณะหญิงชาวบ้านร้านตลาดแบบที่สะท้อนอยู่ในบทละครนอกร่วมสมัยอย่างมโนห์รา หรือ สังข์ทอง ซึ่งกล่าวถึงผู้หญิงในฐานะสูงที่มีพฤติกรรมแบบชาวบ้านเพื่อสร้างความสนุกสนานมากกว่าจะพะวงคิดถึงความสมจริงเชิงสถานะหรือความเป็นจริง เพราะในขนบคิดไทย เรื่องเล่าอย่างนิทานสนุกสำหรับชาวบ้าน มิใช่เรื่องที่ต้องเอาจริงหรือเชื่อถืออย่างเอาเป็นเอาตายว่าเป็นจริงตามนั้น หลายเรื่องเป็นเพียงแต่อุปมาซึ่งผู้รู้ทางศาสนาจะนำไปสาธกเทียบเคียงกับพฤติกรรมในความเป็นจริง เพื่อสอนใจผู้ฟังให้ตระหนักถึงสัจธรรมสากลในบางด้านตามโอกาสอันควรเท่านั้น

---

[๓๘๓] ซึ่งน่าพิจารณาเปรียบเทียบกับมหาชาติคำหลวง กัณฑ์หิมพานต์ จุลพน และมหาพน เป็นอย่างยิ่ง ทั้งในแง่ข้อมูลและโวหารพรรณนา ซึ่งสะท้อนวิธีคิด และ (อาจจะ) ปฏิกิริยาต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาตินอกเขตเมือง

[๓๘๔] ชวนให้คิดเปรียบเทียบไปถึงขนบการประพันธ์กระบวนสระสรงอ่าองค์ทรงเครื่อง ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นที่นิยมแต่งกันมากในบทละครอย่างอิเหนา อุณรุท และรามเกียรติ์

ในชั้นนี้ขอสรุปเพียงว่า ภาพสะท้อนสมจริงของสตรี ‘ชาววัง’ ในพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร โดยเฉพาะกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก[๓๘๕] ทำให้มองเห็นภาพสังคมชั้นสูง อันเป็นบริบทได้รางๆ ว่าราชสำนักยังคงเป็นแหล่งหลักที่ได้ใช้ประโยชน์เครื่องบริโภคอุปโภคทั้งของแขกของฝรั่งที่รับเข้าผ่านการค้าขายกับต่างแดนซึ่งสามารถดำเนินการสืบมาโดยต่อเนื่องมิได้ขาดตอนไปตามสัมพันธภาพทางทูตที่เว้นวรรคเฉพาะคราว สิ่งของฟุ่มเฟือยยังมีใช้มากมาย ไม่ว่าจะเป็นน้ำกลิ่นเมืองเทศ (น้ำหอมจากเมืองเทศ น้ำกุหลาบ) ผ้าสไบแบบเทศ เช่น ตาด ผ้าตาระกำชมพูเทศมีขลิบ ผ้าสีทับทิม พรุย (ครุย) ทอง ผ้าโกหร่าตลอดจนเสื้อชนิดและลวดลายต่างๆ เช่น เสื้อริ้วทองปล้องน้อย มีสมุนซับทรงขนกลับเข้าใน (คือมีซับในเป็นหนังหันด้านที่มีขนเข้ากับตัว) ซึ่งไม่น่าเข้ากับสภาพอากาศ แต่คงเป็นของทันสมัย ราคาสูงสำหรับหาไว้อวดกันในกลุ่มผู้สูงศักดิ์และเศรษฐานะ (ที่ไม่น่าจะมีแต่เฉพาะราชสำนักเท่านั้น หากรวมไปถึงพ่อค้าคหบดีต่างชาติต่างศาสนา ที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งค้าขายหาผลประโยชน์และแผ่ศาสนาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาครั้งนั้นด้วย)[๓๘๖]

น่าสงสัยแต่ว่าสาวละม่อมที่มีหน้าที่จุดเทียนและถือเทียนถวายยามที่ทรงสูบยา (ซึ่งน่าจะเป็นมอระกู่หรือฝิ่น มากกว่ายาสูบพื้นเมืองกระมัง) น่าจะมิใช่คนเดียวกับนารีบรรดาศักดิ์ที่ทรงชมว่า “ถ้วนถี่การเรือน สั่งชี้” และ ‘พูดวาจาถ้อยความ ตามมีกิจ นิจเนืองมา’ ได้คล่องแคล่วถูกพระทัย เพราะว่าที่จริงนางในนิราศแบบไทยไม่จำเป็นที่จะต้องถอดแบบมาจากนางในความจริงเพียงคนเดียว ในเมื่อตามความเป็นจริงในสังคมไทย (และสังคมตะวันออกจากอินเดียไปถึงจีน) ชายผู้มีสถานะทางสังคมระดับสูงสมัยนั้น นับตั้งแต่พระมหากษัตริย์ลงมาถึงคหบดีเศรษฐี มีชายา/ภรรยาอย่างเปิดเผย ได้หลายนางตามความต้องการและ/หรือความจำเป็นหรือความเหมาะสมตามสถานการณ์ เพียงแต่ในกรณีปกติอัครมเหสี/ชายาเอกหรือภรรยาหลวง (ที่เรียกตามภาษากฎหมายตราสามดวงว่าเมียกลางเมือง) คือผู้คุมอำนาจเบ็ดเสร็จในการบริหารครัวเรือนและเป็นที่ปรึกษาส่วนตัวของสามี/สวามี บริวารส่วนใหญ่ในเรือนก็น่าจะเป็นหญิงด้วย เพราะสะดวกแก่การที่แม่เหย้าเจ้าเรือนจะดูแลควบคุมเอง บริวารชายส่วนมากรวมทั้งข้าไทที่มาพึ่งบารมีย้อมถูกกันไว้รอบนอกสำหรับประมุขวัง/เจ้าบ้านฝ่ายชายดูแลเองแยกกัน การจัดสัมพันธภาพแบบไทยดังนี้นับเป็นลักษณะสังคมตะวันออกแบบเฉพาะที่มีการลดหลั่นฐานะต่างๆ ตามหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างละเอียดค่อนข้างลงตัว แต่ยังคงความยืดหยุ่นหรือหย่อนยานในการจัดจังหวะความเสมอภาคและความสัมพันธ์ระหว่างเพศไว้มากกว่าที่ปรากฏในวัฒนธรรม ‘แข็ง’ ไม่ว่าจะเป็นจีนหรืออินเดีย ความแตกต่างในด้านนี้ ปรากฏชัดดังเห็นได้จากเงาสะท้อนในพระนิพนธ์เพลงยาวในเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ที่แสดงว่า การกักกันหรือควบคุมสตรีในราชสำนัก ไม่เข้มงวดมากเท่าใด ถ้านับเนื่องเป็นญาติหรือเกี่ยวดองร่วมสกุล ชายหญิงวัยหนุ่มสาวก็ยังมีโอกาส

---

[๓๘๕] ระหว่างบทที่ ๑๑๖ ถึง ๑๔๑

[๓๘๖] รายละเอียดเกี่ยวกับรสนิยมและวิธีหาความบันเทิงของคนยุคนั้นในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง ซึ่งสอดคล้องกับปุณโณวาทคำฉันท์นี้ ถ้านำไปสังเคราะห์กับข้อมูลในเอกสารต่างประเทศร่วมสมัย ซึ่งเห็นได้ชัดว่ามีวิธีมองและตีความจากมุมมองที่ต่างกัน ก็น่าจะได้แง่คิดที่น่าสนใจอีกมาก

พบปะพูดคุยสื่อสารสร้างความสนิทสนมกันได้ โดยเฉพาะเมื่ออาศัยกิจกรรมทางศาสนาเป็นโอกาสบังหน้า[๓๘๗]

แต่ในกฎหมายและในความเป็นจริงที่ถอดรหัสได้จากกฎหมายตราสามดวงและเห็นจากพระประวัติของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเองนั้นด้วย จะเห็นได้ว่าถ้าความสัมพันธ์เชิงชู้สาวระหว่างหญิงชายก้าวเกินเขตอันสมควรหรือไม่ถูกต้องตามหลักศีลธรรม จนถึงมีการร้องเรียน อื้อฉาวขึ้น ก็น่าสังเกตว่า ยิ่งคู่ชู้มีสถานะและศักดิ์สูงยิ่งต้องรับผิดชอบ/รับโทษสูงตามไปด้วย แม้จะลดโทษให้ได้บ้าง ก็ต้องระวังธำรงดุลแห่งความยุติธรรมให้อยู่ในระดับที่สังคมยอมรับได้ ดังเห็นได้จากลักษณะแห่งโทษที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรและเจ้าฟ้าสังวาลต้องทรงรับนั้นเอง

ส่วนภาพหญิงฐานะสูงในบทละครนอกที่ไม่รู้ตัวผู้แต่งซึ่งผู้วิจัยทดลองยกมาเป็นคู่เปรียบกับงานพระนิพนธ์นั้น อันที่จริงแม้ไม่สมจริงในเชิงสถานะแต่ก็มีความชัดเจนในเชิงลักษณะพฤติกรรมที่มีชีวิตชีวาอย่างยิ่งชวนให้สันนิษฐานได้ว่า ผู้แต่งน่าจะสะท้อนลักษณะเด่นทางวัฒนธรรมของหญิงยุคนั้นออกมาจริงๆ เพียงแต่จำแลงรูปนอกเป็นนางในนิทานมิให้ผู้รับสารร่วมสมัยทั้งที่มีฐานะสูงและต่ำระคายใจว่ากำลังถูกนินทาหรือพาดพิงถึง เช่นในกรณีบทละครนอกเรื่องมโนห์รา ถ้าลอง ‘ถอดรหัส’ ดูก็พอเห็นว่าถ้อยคำผรุสวาทค้าคารมระหว่างมารดาคือนางเทพกินรีหรือเกษนีกับนางมโนห์รา ผู้เป็นธิดาสุดท้องที่แท้น่าจะเป็นข้อถกเถียงระหว่างแม่กับลูกสาวชาวร้านตลาดในกรุงศรีอยุธยานั่นเอง เพียงแค่เป็นกรณีที่ฝ่ายลูกสาวค่อนข้างกล้าปากกล้าคำและฉลาดเจ้าเล่ห์ เจ้าอุบาย จึงพอที่จะหาทางหนีแม่ไปหาความเบิกบานส่วนตัวได้ (ด้วยความร่วมมือของพี่ที่ฉลาดน้อยกว่าแต่มีความต้องการอย่างเดียวกัน) และที่น่าสนใจ คือหญิงไทยยุคนั้นกล้าพอที่จะยืนยันสิทธิเสรีในอันที่จะเลือกคู่ครองที่ถูกใจโดยรวดเร็วทันใจด้วย[๓๘๘] ในขณะที่ฝ่ายแม่ (ทุกยุคทุกสมัยและทุกระดับชั้น) จะไม่ส่งเสริมให้ลูกสาว (สวย) ชิงสุกก่อนห่าม หรือมีคู่ที่ไม่สมควรกัน[๓๘๙]

---

[๓๘๗] คือ เห็นได้จากตอนที่กล่าวถึงการไปนมัสการพระพุทธบาท

“พอได้ข่าวขนิษฐาว่ามาถึง ปี้มประหนึ่งได้ทรัพย์นับแสน
กากระพอกบอกข่าวเมื่อคราวแคลน แสนเผชิญมิได้เชิญก็เชือนมา
พอพบพักตร์สบพักตร์แล้วทำเมิน ต่อร้องเกริ่นดอกถึงกรายเข้ามาหา
ขอบคุณแบ่งบุญให้โมทนา ดังได้อาภรณ์แก้วประดับกรรณ”

[๓๘๘] “สงสาร พระมารดามาหวงเอาลูกไว้
แก่แล้วจะค่อยให้ ให้ลูกเป็นม้าขอยู่ทนอด
แต่เพื่อนสาวสาว คราวคราวเขามีผัวเสียหมด
ให้ลูกเป็นม่าขอยู่ทนทด กลางวังพระราชมารดา และ
..... แม่ให้ผัวไทแก่ลูกรา
จีนจามพราหมณ์คุลา ลูกยาจะเอามันทำไม”

[๓๘๙] “ตัวเจ้ายังน้อยสักเท่าเขียด เจ้ามาวอนแม่จะมีผัว
เมื่อยังทอหูกไม่ถูกก้น มันจะเอาตะกรนมาโขกหัว
เจ้ามาวอนแม่จะมีผัว ลูกเอยจะยืนสักเท่าใด และ

บทบาทของมโนห์ราและพี่ๆ ในเรื่องนี้คล้ายคลึงกับบทบาทของนางพิมและสายทอง ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งปรากฏผลทำนองใกล้เคียงกันที่ฝ่ายผู้เยาว์มักสมประสงค์ในเรื่องรักตามอำเภอใจอย่างน้อยก็ในระยะแรก เพราะผู้เป็นแม่มักรู้ไม่ทันหรือรับมือไม่ไหว แต่เมื่อตั้งตัวได้ภายหลังอย่างนางศรีประจัน ก็จะหาทางหักหันแนวทางชีวิตของลูกสาวจนได้ อนึ่งในตอนปลายของเสภาฉบับชำระของหอพระสมุด คือตอนพลายชุมพลปราบเถรขวาดนั้น ก็ยังมีเงาสะท้อนของหญิงไทยชาวตลาดอยุธยา (และรัตนโกสินทร์ ซึ่งอาจจะเป็นคนรุ่นเดียวกันนั้นเอง) อีกแบบหนึ่ง ที่ต่างจากนางมโนห์ราละครนอกเพียงแนวทางเลือกสามีตามอำเภอใจ คือ รายหลังนี้ต่างจากมโนห์รา (ผู้พอใจแต่ชายไทย) ตรงที่ไม่รังเกียจการอยู่กินกับชายชาติอื่นอย่าง “แขกตะเภา” เพื่อปอกลอกเอาทรัพย์สินจนหมดตัวแล้วตีจาก ซึ่งน่าจะนับว่าเป็นพฤติกรรมที่ตรงกันข้ามกับอุดมคติของหญิงดีตามหลักการทางจริยธรรมอย่างชัดเจน แต่ไม่น่าจะเป็นรายละเอียดที่เสก-สร้างขึ้นโดยปราศจากเค้ามูลแห่งความเป็นจริงในสังคมเมืองหลวงที่คับคั่งสับสนด้วยการค้าขายและการแสวงผลประโยชน์ของคนนานาชาตินานาภาษาและนานาศาสนาอย่างอยุธยาตอนปลายก่อนสงครามเสียกรุง ดังที่เราเห็นได้จากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี

ถ้าหันไปพิจารณาในงานหมวดที่เป็นคำสอนจริยธรรม ซึ่งนับได้ว่ามีจำนวนเรื่องมาก แม้ว่าจะขนาดสั้นและเนื้อหาไม่ครบถ้วนสมบูรณ์นัก หลายเรื่องมีลักษณะคล้ายกับรวมข้อคิดข้อสังเกตและความเห็นส่วนตนมาแต่งไว้คร่าวๆ ในเวลาจำกัด สำหรับใช้เป็นคู่มือการเรียนการสอนหรือการอบรมด้วยปากเปล่าตามโอกาสก็ตาม ก็จะเห็นได้ว่าเราสามารถจะมองเห็นเงาภาพที่สะท้อนรายละเอียดความเป็นจริงของชีวิตคนในสังคมได้เหมือนกัน เพียงแต่ข้อสำคัญอยู่ที่ต้องจำแนกให้ออกว่าส่วนใดกล่าวถึงลักษณะอันเป็นอุดมคติ (ซึ่งมักจะขาดหรือบกพร่องไปในความเป็นจริง) และส่วนใดซึ่งมักเป็นภาพมุมลบที่ไม่ต้องการให้มี หากแต่เป็นภาพที่สะท้อนจากความเป็นจริงที่ดำรงอยู่รอบตัวในเวลาที่แต่ง/เรียบเรียงหรือคัดลอกขึ้นไว้

ในหมู่คำสอนธรรมจรรยาเหล่านี้ เรื่องที่มีข้อมูลแฝงทางภาษาและทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจควรนำมาวิเคราะห์โดยละเอียดอย่างยิ่งถ้ามีโอกาสและเวลามากกว่านี้คือปูมราชธรรม โดยเฉพาะส่วนที่กรมศิลปากรตั้งชื่อให้ว่า ราชวิจารธรรม (ซึ่งเดิมไม่มีชื่อเฉพาะแต่ถูกคัดลอกรวมเล่มต่อท้ายอีกสองเรื่องที่มีคำบอกตอนท้ายว่า ‘จบเท่านี้แล้ว’) **บุญเตือน ศรีวรพจน์** ผู้ชำระและปริวรรตอักษรตั้งข้อสังเกตว่า เดิมทีนั้นผู้แต่ง/แปลน่าจะเป็นพราหมณ์ราชครูที่รู้คัมภีร์นิติสารของกามนทกี ซึ่งแต่งไว้ในภาษาสันสกฤต นำเรื่องมาแปลตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดพระองค์หนึ่งซึ่งไม่อาจระบุได้ว่าแปลไว้แต่เมื่อใดและมีการนำมาแต่งเป็นร่ายและโคลงเมื่อใดแน่ เนื้อความในราชวิจารธรรมนี้หลายส่วนตรงกับพระบวรพิชัยสงครามฉบับใหญ่ (ซึ่งสืบเนื่องกับฉบับที่มีตำนานเล่าว่า แต่งไว้ครั้งแผ่นดินพระรามาธิบดีที่ ๒ และมาชำระใหม่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) สิ่งที่ทำให้ผู้ชำระเกี่ยวโยงกับเรื่องนี้และคัมภีร์ไตรภูมิฉบับค้นพบและชำระเผยแพร่ล่าสุดไว้กับเวลาช่วงปลายอยุธยา คือแบบอักษรที่ใช้ในการเขียน ซึ่งเป็นที่นิยม

ขันหมากของพระพรหม เทใส่พนมลากล้อ
แม่คิดว่าเจ้าไม่สมพ่อ ใครใครมาขอแม่ไม่ให้”

ในยุคนั้น แต่ในทัศนะของผู้วิจัย สิ่งหนึ่งที่น่าสนใจ นอกจากอักขรวิธีซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ที่ยังต้องพิเคราะห์อีกนานคือ ศัพท์ที่ใช้เป็นตัวตั้ง เป็นหัวข้อหรือแก่นความ เช่น ชื่อกลศึกและชื่อตำแหน่งงาน ซึ่งล้วนแต่เป็นคำไทยแต่ผูกเป็นสำนวนสั้นๆ แต่กินความกว้าง ในขณะที่คำอธิบายนั้นทรงเครื่องด้วยคำอุปมาซ่อนความและใช้รูปประโยคละคำซ้อนความเข้าใจยากยิ่งกว่า จนต้องมีคำอธิบายประกอบอีกชั้นหนึ่ง นับเป็นตัวอย่างการใช้ภาษาที่ควรวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไป (ขอให้ดูชื่อกลและคำอธิบายโดยละเอียดจากหน้า ๘๘-๘๖ ในฉบับพิมพ์)

ผู้วิจัยขอแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมไว้ ณ ที่นี้ว่า ถ้าจะดูจากประวัติการแต่งตำรับพิชัยสงครามและภาษาที่ใช้ อาจเป็นได้ว่าราชวิจารธรรมนี้ผ่านการคัดเลือกสืบอายุความเชื่อกันมาแต่ครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แล้ว โดยมีการดัดแปลงเพิ่มเติมคงไว้แต่เนื้อหาเท่าที่ยังเป็นที่นิยมยกย่อง และนำมาประยุกต์ใช้สืบมาอย่างน้อยจนถึงรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (ทำนองเดียวกับสุภาษิตพระร่วง) และส่งผ่านการเสียกรุงมาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ภาษาที่ใช้จึงมีผสมกันหลายยุคทั้งเก่าใหม่ ฉันทลักษณ์ก็เช่นกัน ถ้ามีเวลาควรนำมาวิเคราะห์เทียบเคียงกับเรื่องอื่นๆ ทั้งที่เชื่อว่าร่วม และต่างช่วงกาลเวลา

ข้อที่น่าพิจารณาในเชิงเนื้อหาก็คือ จุดเน้นของตำราอยู่ที่กล่าวถึงลักษณะของพระจักรพรรดิในอุดมคติเป็นเบื้องต้น จากนั้นจึงค่อยแจกแจงคุณสมบัติในอุดมคติของบุคคลที่พระเจ้าแผ่นดินควรเลือกสรรเข้ารับตำแหน่งสำคัญในพระองค์ทั้งฝ่ายในฝ่ายหน้าที่อยู่ใกล้พระองค์ โดยจำแนกตำแหน่งและคุณสมบัติเฉพาะตำแหน่งไว้เป็นหัวข้อค่อนข้างละเอียดว่าควรมีคุณธรรม ความรู้และความชำนาญเฉพาะทางอย่างไร

ในส่วนที่เกี่ยวกับคุณลักษณะในอุดมคติของพระจักรพรรดิหรือพระเจ้าแผ่นดินนั้น มีข้อน่าสนใจที่การกำหนดสิ่งที่ควรกระทำนอกทศพิธราชธรรมนั้นเน้นความซื่อสัตย์เที่ยงตรงตามขนบและกฎหมายอย่างยิ่ง พร้อมกับส่งเสริมการใช้เล่ห์อุบายเพื่อเอาชนะศัตรูและขยายดินแดน อนึ่งมีการเปรียบเทียบเปรียบเปรยถึงการชิงชัยในตำนานนิทานทั่วไปอย่างกว้างขวางทั้งชาดก รามเกียรติ์ซึ่งเป็นที่นิยมอ้างถึงทั่วไปและมหาภารตะ (ซึ่งในงานอื่นๆ โดยเฉพาะกลุ่มบันเทิง ไม่มีผู้อ้างถึงโดยละเอียดเท่าใดนัก) ดังขอยกมาให้ช่วยกันพิจารณาทั้งภาษาสำนวนและวิธีคิดนี้

> *“ มีผู้เป็นองค์ท้าวพญา รักษาธรรมครองยศ ทรงทศพิธครองพงศ์ จำนงสัตว์สู่ฟ้า ชักหน้าสู่เมืองสวรรค์ กันศัตรูภายใน ไสศัตรูภายนอก อย่ากระลอกกระลับตามพาล กล่าว อย่าท้าวร้ายเสียดี จงมีใจอุตสาหะ ผี้จะกล่าวอันใด ได้ตริแล้วไซร้คงสัตย์ จงรู้อรรถภิปราย ให้เป็นสายเป็นเงื่อน ที่เป็นเพื่อนเป็นมิตร คิดแผ่ราชสีมา ตราไตร่หาที่แกล้ว แล้วจัดหามนตรี ตรวจเสนีเสนา หาจัตุรงค์พลพยู่ห์ หมวดหมายหมู่กำหนด กฎไว้เป็นตำรา อย่าให้คลาให้คลาด เอาทุกข์ราษฎร์ทั้งหลาย หมายสำนวนด่วนคำ หาจงยำจงแท้ แก้สิ่งยากให้ง่าย บ่ายสิ่งร้ายให้ดี มีใจจงเกาะฉบับ นับโบราณอันชอบ กอปรด้วยผดุงผดา ถืออาชญาจงเที่ยง เพี้ยงพ่อข้าพ่อไท ถ้าพอตัดให้ตัด ถ้าพอรอนให้รอน พอทอนทอนจงเที่ยง ดูเยี่ยงลิ้นตราชู ปลิดตีนปูตัวเปล่า เผ่าทูรชนอย่าเลี้ยง ใจพบเพียงกระลี*

ทำโดยพิรียพยายาม ดุจพระรามเทพ เสพด้วยมิตรมหึมา แสวงหามิตรได้ ไว้พระยศคืน คง ปลงศัตรูด้วยศักดิ์ หักศัตรูด้วยเดช เหตุท้าวทศกัณฐ์ ใจอาธรรม์เบียดเบียน เป็นเสี้ยน เสียดยอกตัวตน เธอก็จองถนนข้ามสมุทร ยุทธด้วยเจ้าลงกา พรับตาเดียวท่านได้ ไว้ พิเภกกินเมือง เรืองพระยศเท้ากัลปา ได้สีดามามือ ฦาพระเกียรติหึงนาน สารพาลีสุครีพ พี่น้องถือกันเสีย เยียกลดังพิเภก หลีกพี่พรากจากองค์ ดุจดั่งหงส์สองปาก ภาคเดียวกาย เกลียวกลม ชมกันกินซซิก พลิกใจแต่ตัวสอง ครองดั่งนั้นบันดล ยุบลการฉบับ บังคับใจจงจำ ทำเยี่ยงพระราม ความยุบลกลหนึ่งเล่า เผ่าพระโพธิสัตว์ บำบัดศัตรูด้วยกล ยุบลเจ้ามโหสถ กดไกรวัฏพราหมณ์ ท้าวจุลนีขามพ่ายพัง พลทะลวงสรังเสริดพ่าย ได้ด้วยง่ายมามือ ปรีชาคือเกาทัณฑ์ ขึ้นยืนยันปืนพาด ตระหวาดวางศรก่อนง่า ผ่ากลางรงค์ด้วยแม่น พลทะลวงแล่นหักโหง บ่เป็นโต่งเป็นส่ำ บ่เป็นค่ำเป็นวัน เหตุอันบ่มิคิด บ่มิพิจารณา หาระบอบระบิลศิลปเกาะ ริเพาะพลมลศักดิ์ บัดประภูภักดิ์บ่นาน การจะเป็นท้าวเป็นพญา แสวงหาศักดิ์ทั้งสาม ตามโบราณนัยว่าไว้ กลหนึ่งไซร้เธอกล่าว ท้าวในระบิลบรรณ์ ท่ทรรพ์ด้วยท้าวทุรโยธน์ ฝ่ายหนึ่งโกรธกำหนัด ฝ่ายหนึ่งสัตย์เป็นประธาน พลทวยทหารสองข้าง พลช้างม้าพลรถ พลแสนสาหสมหึมา พระมหากฤษณราชเป็นเจ้าเข้าเป็นครูอุปเทศ ลวงเลศกันไปมา ส่วนพระราชาทุรโยธน์ แพ้ด้วยโกรธใจพาล"

[หมายเหตุ : คำที่ขีดเส้นใต้ คือคำ/สำนวนที่ควรพิจารณา เทียบเคียงกับการใช้ในยุคอยุธยาตอนต้นและยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อดูความแปรผัน/คลี่คลายของความหมาย]

ส่วนที่กล่าวถึงราชบริพารนั้น เมื่อกล่าวทีแรกเรียงลำดับตามความสำคัญจาก จาตุรงคมนตรี (คือจตุสดมภ์ นั่นเอง เพราะภายหลังแจกแจงออกเป็น ขุนเวียง ขุนวัง ขุนคลัง ขุนนา) มเหสีสมยศ คือ อัครมเหสีผู้ทรงศักดิ์เสมอพระองค์ แล้วจึงถึงขุนพล (คือ คนผู้หาญผู้ห้าว ครองข้าท้าวในรงค์ ครองพระองค์นรินทร์ ครองแผ่นดินให้กว้าง กอปรด้วยช้างด้วยม้า ครองไพร่ฟ้าโยธาหาญ หว่านธนทรัพย์เข้าคลังหลวง เลี้ยงราษฎร์ทั้งปวงให้ชื่น หื่นใจขันอาสา)

แต่เมื่อถึงการอธิบายขยายความจะให้น้ำหนักแก่ขุนพลอย่างสูง โดยเลื่อนขึ้นมากล่าวต่อจากขุนนางกลุ่มจตุรงคมนตรี และแทรกหัวข้อความสามารถที่ต้องการโดยเฉพาะซื่อกลศึกมากมาย (ซึ่งผู้ชำระระบุว่า คัดเพิ่มเติมมาจากตำราพิชัยสงครามฉบับหมอบรัดเลย์) ต่อด้วยจำแนกคุณลักษณะผู้รับตำแหน่งระดับรองที่เป็นฝ่ายหน้าใกล้พระองค์อีกหลายตำแหน่งหน้าที่ (ล้วนแต่เป็นศัพท์ที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ได้แก่ ขุนกลาง ขุนรับวาจา ขุนนำพล ขุนรักษา (องค์) จอมราช (ขุน) สนองพระองค์ คชบาล อัศวบาล ขุนหาญ) จากนั้นจึงค่อยกล่าวถึงคุณสมบัติของพระมเหสีอย่างย่อ ต่อด้วยลักษณะอันเป็นโทษและของชายหญิงที่ควร/มิควรคบหา และลักษณะของนักปราชญ์ราชครูที่พระเจ้าแผ่นดินควรเลือกเป็นที่ปรึกษาในพระองค์ ก่อนที่จะกล่าวย้ำคุณลักษณะและหน้าที่ของพระมเหสีอีกซ้ำหนึ่งในตอนท้ายสุดโดยที่มิได้ขยายความมากกว่าเดิมสักเท่าใด แต่ที่น่าสนใจคือ คุณลักษณะบางข้อที่ย้ำเน้นไว้เป็นพิเศษ เช่น ความ ‘ รู้เสี่ยวรู้ปัก’ ซึ่งน่าจะหมายความ

กว้างไกลถึงความรู้ความชำนาญในการเย็นปักถักทอ และจัดทำเครื่องแต่งกายทุกอย่างสำหรับทุกคนทุกฐานะด้วย[๓๕๐]

ที่เห็นได้ชัดคือ ในเมื่อความมุ่งหมายของตำราอยู่ที่การรักษาความปลอดภัยให้แก่องค์พระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ คุณสมบัติจำเป็นต้องมีสำหรับทุกตำแหน่งที่อยู่รองลงมาจึงได้แก่ความซื่อตรงจงรักภักดี แต่ที่เน้นไว้ด้วยคือเพียงเท่านั้นยังไม่พอ ยังต้องมีความฉลาดเฉลียวรู้จักลักษณะคนดี/คนไม่ดีพอที่จะเลือกคนมาใช้ให้ถูกแก่งาน ทั้งต้องมีความโอบอ้อมอารีรู้รักษาน้ำใจผู้คนให้เกิดความสามัคคีจงรักต่อพระเจ้าอยู่หัว และนอกจากนั้นก็ยังเน้นว่าควรมีพร้อมทั้งมารยาทจรรยาศักดิ์สกุลอีกด้วย

ข้อกำหนดเฉพาะตำแหน่งที่ระบุรายละเอียดไว้ในลักษณะเป็นหัวข้อย่อๆ หรือ ‘หัวใจพระคาถา’ สำหรับอธิบายด้วยวาจา (ถ้าผู้เรียนตั้งปุจฉา) ใช้คำไทยสั้นกระชับกินความมากในราชวิจารธรรมนี้ ถ้ามีเวลาพอจะช่วยกันถอดความ/สันนิษฐาน/อธิบายบริบททางวัฒนธรรมให้กระจ่าง ก็จะช่วยเสริมรายละเอียดเกี่ยวกับราชสำนักจากมุมมองทั้งตรงและทั้งต่างจากพระราชนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรอย่างน่าสนใจ ดังขอยกตัวอย่างบางตอนที่กล่าวได้ว่าเป็นรายละเอียดเสริมร่วมมุมมองนั้น ได้แก่ ลักษณะของอัครมเหสีที่พึงประสงค์ ดังนี้

> *“ผีฦบาลบดี หาพระมเหสีเสมอยศ ปรากฏครองพระองค์ จำนงใจเป็นเพื่อน หญิงใด บ่เลือนลู่ยล่าย หญิงใด บ่ หมายชื่นชมชู หญิงใดรู้รอบการ หญิงใดชาญทอปัก หญิงใดรักใจเดียว หญิงใดเกลียวกลมใจ หญิงใดใครแขกรับ หญิงใดรู้นับคิดอ่าน หญิงใดมิหว่านทรัพย์เสียเปล่า หญิงใดมีเผ่ามีพงศ์ หญิงใดใจจงคิดชอบ หญิงใดประกอบด้วยกุศล หญิงใดสนนใจทุกสิ่ง หญิงใดขอนขิ่งภักดีแก่ผัว หญิงใดรู้แผ่ทั่วผูกมิตร หญิงรู้คิด บ่ หึงแหน หญิงใด บ่ ดูแคลนชายหมิ่น หญิงใดสรทิ่นพบเพียง หญิงใด บ่ กล่าวเสียงพ้นหย้าว หญิงใด บ่ กล่าวห้าวระเร่งแรง หญิงใดยำแยงทังสองฝ่าย หญิงใดรู้บ่ายใจหาญ หญิงใดรู้หมั่นการอดหลับ หญิงใดมักสดับโบราณ หญิงใดเสงี่ยมเลี่ยมสารมีมารยาทนั้น ยี่สิบหกอันหมั้น กล่าวแกล้งมเหสี ”*

จะเห็นได้ว่า มีคุณสมบัติหลายข้อที่น่าสังเกตและนำไปเทียบเคียงกับภาพลักษณ์ของสตรีบรรดาศักดิ์ในลิลิตพระลอและที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วง ซึ่งแสดงให้เห็นการให้ความสำคัญแก่ฝ่ายในหรือแม้สตรีโดยทั่วไปมากกว่าในวัฒนธรรม ‘แข็ง’ อื่นๆ และในท่อนท้ายที่ย้ำความก็มีคำ/สำนวนที่น่าสนใจและควรนำมาพิจารณาอีกมาก

> *“ พระอัครมเหสี เทพีเจ้าแท่นทอง อันจะครองพระสนม ชมเชือใจจอมจักร รู้จักลักษณอุดม จงสมคุณโสภา จรรยาศัยหนุ่มเหน้า เกื้อแกมเคล้าอุบรา คือสัมธมิตรเตรียบหน้าช้าชวนอ่าเอวกลม สมมารยาทชนาดเทพี อัครมเหสีนางผ่านเมือง โอบองค์ซ้ายขวา ตาไกลตนคำเอก บ่ ห่อนเจกใจสอง บ่ ให้ช่องลับตา เจรจาเสียงอ่อนอ้อย ละห้อยกล่าวเสียง*

[๓๕๐] ดูบทตัดตอนหน้าถัดไปประกอบ

สาร การเป็นนางเมืองจบคุณ จงรู้ปุนรู้รอด สอดใจเห็นทุกสิ่ง ยิ่งกว่าหญิงทั้งหลาย รู้อภิปรายยิ่งคน ..... รู้ประกอบพระหฤทัย พิสัยรู้รอบการ สารดั่งกล่าวมานี้ ชาติเชื้อมเหสี ”

และการแบ่งหน้าที่ของนางรักนักสนม จำนวนมากที่พระมเหสีต้องแต่ง (ตั้ง) และ (ปก) ครองออกเป็นตำแหน่งย่อยๆ ตั้งแต่

“ แต่งนางจูง ให้นั่งสูงถือศักดิ์ แต่งนางรักถือวี แต่งสาวศรีถือแว่น แน่งน้อยแกว่นชูผ้า แต่งหนุ่มหน้าชูพาน แต่งสาวสะคราญรับผ้า แต่งหนุ่มหน้าดูของ แต่งถือทองเทียมจันทร์ แต่งถือขันหมากถวาย ชาวแม่หลายเป็นถ้อง นั่งซ้องแซมเรียงรัน ตรูเตรียบจันทร์แจ่มหน้า คือนางฟ้าปรนนิบัติ บ้างนั่งพัดนั่งวี แกว่งจามรีจามร นั่งองค์อ่อนเอาภาร บ้างรู้การสังคีต บ้างรู้ดีดทันที[๓๙๑] บ้างรู้ตีพาทย์ฆ้อง บ้างแต่งต้องตามคุณ บ้างปุนเป็นแม่ครัว บ้างรู้อั่วรู้เจียว บ้างรู้เสี่ยวรู้ปัก บ้างรู้พิทักษ์เลี้ยงไพร่ บ้างรู้แต่งไต้เทียนยาม บ้างรู้แต่งความผิดชอบ ”

การแจกแจงตำแหน่งและคุณลักษณะเฉพาะเหล่านี้ ทำให้เห็นถึงความซับซ้อนที่เพิ่มขึ้นจากเงาสะท้อนแฝงในวรรณคดียุคอยุธยาตอนต้น อย่างลิลิตพระลอ มหาชาติคำหลวง ที่น่าสังเกตก็คือ ภาพเชิงลบของสาวชาววังมักจะไปปรากฏอยู่ในนิทานกลอนสวดและบทละครเพื่อความบันเทิงอีกไม่น้อยนักด้วย

ส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับสังคมร่วมระดับที่น่าสนใจหากแต่ไม่ปรากฏในพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ก็ได้แก่การแจกแจงลักษณะชั่วของบุคคลทั้งในฐานะสูงและต่ำ ที่ไม่ควรเลือกสรรคบหาหรือเข้าใกล้ชิด ไม่ว่าจะเป็นขุนเข็ญ (น่าจะรวมทั้งเจ้านายในราชสกุลและขุนนางคือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ผู้สร้างความทุกข์ยากแก่คนในสังกัด) หญิงกาล (กิณี) หญิงเข็ญหรือหญิงบัดศรี[๓๙๒] และลักษณะทั่วไปของคนพาล (ซึ่งไม่ระบุเพศ แต่ส่วนใหญ่น่าจะเป็นชาย) ดังจะขอยกมาให้เห็นลักษณะของภาษาสำนวนที่น่าสนใจ (เพราะตีความได้หลายนัย น่าจะต้องพิจารณาเทียบเคียงกับวรรณคดีทั้งร่วมและต่างสมัยอีกมาก กว่าจะแน่ใจได้ว่ารู้ความหมายที่สอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรม) ด้วย โดยลำดับ ดังนี้

ลักษณะขุนเข็ญ

“ ขุนใดมักพาธาแห่งโทษ[1] ขุนใดโกรธ บ่ มิคิดหน้าหลัง ขุนใดหวังสินจ้าง ขุนใดอ้างทรนงศักดิ์ ขุนใดมักกินเหล้า ขุนใดเข้าข้างผิด[2] ขุนใดชิดแซมร้าย[3] ขุนใดบ่ายเกลียวกล[4] ขุนใดยลโลภลาภ ขุนใดคาบถ้อยคำ ขุนใดทำใจใหญ่ ขุนใดใฝ่ดอกฟ้ามามือ ขุนใดพิลึกฤาปองเปล่า[5] ขุนใดเคร่ากินสการ[6] ขุนใด บ่ รู้ยุกดิ์ธารยุกดิ์ธรรม์ ขุนใดสรรใส่ท่าน[7] ขุนใดร่านคำกล่าว[8] ขุนใดคร่าวเหยื่อหยาม[9] ขุนใดขามยแย้ง ขุนใดกำแหงกลางเมือง ขุนใดเคืองใจไพร่[10] ขุนใดใคร่เมียมาก ขุนใดรักษายากใจคน[11] ขุนใด บ่ ดูตนดูท่าน ขุนใด บ่

---

[๓๙๑] ทันที = ฑัณฑิมา คือ กลอง

[๓๙๒] น่าจะเป็นคำเดียวกับที่ปัจจุบันสะกดว่าบัดสี แต่ความหมายน่าจะไม่ตรงกัน

คิดอ่านระริง ขุนใดจาจึง[12]ว่าตนรู้ ขุนใดหลู่คุณท่านเสีย ขุนใดเยียทรหึงนัก ขุนใดมักพล่อยปาก ขุนใดหลากตนองค์ท้าว ขุนใดมักน้าวพร้าด้วยเข่า ขุนใดเลี้ยงงูเห่าให้กำลัง ขุนใดฟังหญิงกลัวเมียข่ม ขุนใดจักล่มเร่งขุดเล่า ขุนใดเมามัวโม่ห์ ขุนใดโทร่ห์ทารุณ สามสิบหกปุนกล่าวนี้ ขุนดั่งนั้นชื่อชี้ ชาติร้ายขุนเข็ญ ฯ ”

ลักษณะชายชั่ว

“ ชายใดมักกินเหล้ายาเมา ชายใดเอาเมียเท่าเสมอแม่ ชายใดมักติผู้เฒ่าผู้แก่มิยำแยง ชายใดมักแสวงขุดทองพระ ชายใดรานระแก่สงฆ์ ชายใดหลงแก่กิเลส ชายใดแปรเพศเป็นผู้หญิง ชายใดเอานปุงสกลิงค์เป็นเมีย ชายใดบำบัดคุณครูเสียกล่าวโทษา ชายใดฆ่าสัตว์ค้าขาย ชายใด บ่ รู้อายขับรำขอ ชายใดเป็นหมอโกหกมายี ชายใดผิงไฟผีว่าสนุก ชายดั่งนั้นทุกข์บัดศรี สิบสามมีมั่นหมาย ลักษณะผู้ชายชั่วแล้ ชายดังนี้หนอแท้ เลศล้วนบัดศรี ฯ ”

ลักษณะคนพาล

“ ผู้ใดกำหนัดแก่สินท่าน ผู้ใดมักผ่านล่วงประเวณี ผู้ใดมีคำกล่าว บ่ มิสัตย์ ผู้ใดกัตติมักกินเหล้า ผู้ใดมักเย้าให้ผิดกัน ผู้ใดมักสรรใส่โทษ ผู้ใดโกรธมักกุมโพย ผู้ใด บ่ มิโดยความชอบ ผู้ใดลอบกล่าวข้อนมิตร ผู้ใดผิดแล้วเร่งทำ ผู้ใดจำแต่ร้าย ผู้ใดบ่ายผิดไว้แก่ท่าน ผู้ใด บ่ มิคิดอ่านสิ่งสีน ผู้ใดปีนถ้อยปีนความ ผู้ใดมิขามผู้มียศศักดิ์ ผู้ใดมักชักท้าวเธอเป็นเพื่อน ผู้ใดเลื่อนลิ้นพาดตาวคม ผู้ใดชมชื่นนัก ผู้ใดมีศักดิ์สำหาว[๓๖๓] ผู้ใดปาวปากเปล่า ผู้ใดเล่าตำราขุดเงินทอง ผู้ใดเรียนมนตรส้องส้าว ผู้ใด บ่ มิยืดยาวตัดสะบั้น ผู้ใดมิหมั้นมิคง ผู้ใดระวง[๓๖๔] แต่มักได้ ผู้ใดใส่ไคล้ปากหวาน ผู้ใดเฉาโฉด.... ผู้ใด.... เหิมชมศักดิ์ ผู้ใดกักมิชอบ[๓๖๕] ไว้แก่ตน คนดั่งนี้คนพาล สามสิบสองประการท่านชี้ คนพาลดั่งนี้ อย่าได้สมาคม ฯ ”

ลักษณะหญิงกาลกิณีและหญิงเข็ญ

“ [เธอกล่าวให้เห็นจริง] ซึ่งใจหญิงผู้ร้าย หญิงใดก่ายแกมผัว หญิงใดหัวระริกล่อชาย หญิงใดหมายโทษพ่อแม่ หญิงใดแม้มิฟังผู้เฒ่าสอน หญิงใดวอนพ่อแม่เอาผัว หญิงใดมิกลัวแก่การบาป หญิงใดหยาบแค้นใจแก่ชาย หญิงใดผูกคำหมายรึงโทษ หญิงใดโกรธรุกราน หญิงใดพาลคนผิด หญิงใดคิดร้ายต่อผัว หญิงใดหัวไพผู้เฒ่า หญิงใดเงาพ้นแพ่ง หญิงใดทำกลแต่ง ดั่งนั้นหญิงกาล ฯ

---

[๓๖๓] ดูเสียง สั้น > ยาว

[๓๖๔] ดูการเพี้ยนเสียงเพื่อสัมผัส ระวง คือ ระวัง

[๓๖๕] น่าจะหมายรวมทั้งของและคน (โดยเฉพาะสตรี่) ที่ตนไม่มีสิทธิครอบครอง

หญิงใดมักแต่งแง่ทำงาน หญิงใดใจพาลมิยำแยง หญิงใดทำแพ่งแก่พ่อแม่ผัว หญิงใดมิกลัวสิ่งเป็นบาป หญิงใดคำหยาบพ้นศักดิ์ หญิงใดมักหลายผัวหลายชู้ หญิงใดรู้ติเตียนท่าน หญิงใดมักพาลถ้อยพาลความ หญิงใดมักถามกู้หนี้ทุกแห่ง หญิงใดมักตั้งแพ่งด้วยผู้ชาย หญิงใดลุ่ยล่ายผัวเสมอเกลอ หญิงใดเออปากเปล่า หญิงใดเล่าความเท็จ สิบสามนี้หญิงเข็ญ ฯ

หญิงใดเลศสอดแสวงตาชาย หญิงใดหมายผิดคำถ้อย หญิงใดใส่สร้อยเท็จแกมจริง หญิงใดประวิงใช้หนี้ หญิงใดแสร้งชี้ร้ายใส่เลศ หญิงใดเท็จกล่าวไส้ใหญ่[๓๕๖] หญิงใดไพล่ลิ้นไขว้ตราชู หญิงใดคู่คำมรรย เก้าสิบทัศทั้งนี้ สิบสามชี้หญิงกาล สิบเอ็ดสถานหญิงเข็ญ เก้าอันเป็นมรรษาวาท ชาติหญิงกาลนี้อย่าสมาคม นิยมหญิงบัดศรี เกิดในโลกย์นี้แล ฯ

หญิงใดหน้าเศร้าโศกชั่วตน หญิงใดเวียนวนอยู่เงียบเหงา หญิงใดมักหาไข่เหาขบ หญิงใดทำมบให้ชายหลง หญิงใดพะวงแต่ชายชู้ หญิงใดมิรู้ผัวมีคุณ หญิงใดทำดรุณกล่าวส่งเสรก หญิงใดมักเอาเด็กเป็นผัว หญิงใดมิหวีหัวสยุยสยุก หญิงใดทุกข์ตือกทุกข์นัก หญิงใดมักนอนต่อตระวันสาย หญิงใดสยายผมปกหน้า หญิงใดมักแก้สิ้นผ้า[๓๕๗] อยู่เปลือยเปล่า หญิงดั่งนั้นเล่าบัดศรี สิบสามมีเที่ยงแท้ หญิงดั่งนี้หนอแล้ ย่อมล้วนเสียศรี ฯ ”

ลักษณะร้ายของคนทุกชั้นมีตรงกันอยู่ที่ผิดศีลห้าแสดงว่ายังถือพุทธศาสนาเป็นแก่นของความเชื่ออยู่ แต่นอกจากนั้นไปก็เป็นความผิดจากอุดมคติทางจริยธรรม เลยไปถึงจรรยามารยาท และความบกพร่องทางบุคลิกลักษณะที่ไม่ต้องด้วยค่านิยมของยุคสมัย เช่น การ ‘มิหวีหัวสยุยสยุก’ หรือ ‘สยายผมปกหน้า’ ซึ่งอาจเป็นอาการที่ส่อหรือสื่อถึงความรุนแรงเกินควรทางอารมณ์ความประพฤติบางอย่างที่ไม่เหมาะสมกว่าที่ปรากฏแก่ตาอีกก็ได้ (แต่ข้อนี้คงต้องอาศัยการเทียบเคียงกับวิธีคิด/วิจารณ์ในเรื่องอื่นๆ อีกมาก ก่อนที่จะสรุปได้)

การจำแนกลักษณะผู้คนดังที่ยกมาให้ช่วยกันพิเคราะห์นี้ ทำให้เห็นได้ว่า สังคมอยุธยา (จากต้นมาตลอดถึง) ตอนปลายยังคงยึดหลักการแบ่งชั้นหรือระดับของความรับผิดชอบตามตำแหน่งหน้าที่ ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายหน้าหรือฝ่ายใน ยิ่งมีตำแหน่งสูงยิ่งต้องทำหน้าที่แทนพระเนตรพระกรรณในการปกครองดูแลข้าคนในสังกัดให้อยู่เป็นสุขและมีความพอใจมากขึ้นเพื่อให้สังคมส่วนรวมสงบสุขร่วมเย็นทั่วกัน ดังนั้นผู้นำกลุ่มคนทุกระดับทั้งสองเพศจึงมีภาระในอันที่จะทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีในทางจริยธรรมด้วย เพราะทัศนะของคนทั่วไปยุคนั้น การยอมรับหรือให้คุณค่าทั้งแก่ผู้ปกครอง (ผู้อยู่เหนือกว่า) และมิตรสหาย (ในระดับเดียวกัน) ตลอดจนบริวารแวดล้อม (ผู้อยู่ในระดับด้อยกว่า) นั้น ยังอาศัยคุณธรรม/ศีลธรรมทางศาสนาเป็น

---

[๓๕๖] น่าจะเป็นสำนวน เท็จกล่าวใหญ่ไส้ > เท็จกล่าวไส้ใหญ่ ?

[๓๕๗] น่าจะเป็นกลับสำนวน แก้ผ้าสิ้น > แก้สิ้นผ้า ?

เกณฑ์มาตรฐานหลักในการตัดสินเช่นเดียวกัน แต่แน่นอนที่ว่า อุดมคติกับความเป็นจริงย่อมมีทั้งส่วนที่ตรงและต่างกันอย่างมีนัยสำคัญในกลุ่มคนทุกระดับ

เมื่อนำภาพสะท้อนในพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมาประกอบกับภาพในงานสร้างสรรค์ทางภาษาหลากประเภทร่วมยุค รวมทั้งเพลงยาวเชิงวิจารณ์พระราชนิพนธ์ในสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ตลอดจนพงศาวดาร/ตำนานที่บันทึกพระประวัติ ส่วนที่เหลื่อมซ้อนกันมากที่สุด คือที่น่าจะสันนิษฐานว่ามาจากฐานความเป็นจริงร่วมกันนั้น แสดงให้เห็นกรุงศรีอยุธยาในลักษณะปรากฏที่อาจเรียกได้ว่าเจริญรุ่งเรืองเป็นที่น่าพอใจของผู้อยู่อาศัยและผู้ไปมาค้าขาย ถ้าจะวัดจากความมั่งคั่งพรั่งพร้อมในทางวัตถุที่เกิดจากความเฟื่องฟูในการค้า ทรัพยากรธรรมชาติเล่าก็ยังสมบูรณ์ดีอยู่ ผู้คนระดับชาวบ้านชาวเมืองยังพอจะครองชีพอยู่เป็นสุขตามอัตภาพ ไม่ถึงแก่ลำบากยากเข็ญจนเกินไป และได้มีกิจกรรมบันเทิงร่วมกับคนมีฐานะสูงในงานบุญตามเทศกาลและ/หรือพิธีต่างๆ ที่ราชสำนักจัดขึ้นเป็นบริการแก่สังคมตามหน้าที่และตามโอกาสเท่าที่ทำได้ อันที่จริงปัญหาทางศีลธรรม/จริยธรรมก็คงจะทวีคูณขึ้นตามความพรั่งพร้อมของวัตถุซึ่งทำให้เกิดความอยากสะสม การแก่งแย่งแข่งขันช่วงชิงทั้งอำนาจและทรัพย์นั้นเอง (ถ้าจะพิจารณาจากเหตุการณ์ในความเป็นจริงทั้งในพระประวัติของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรและเอกสารอื่นๆ) เป็นแต่ผู้รู้ตระหนักและแสดงความห่วงใยในประเด็นนี้อย่างตรงไปตรงมาย่อมเป็นคนส่วนน้อยในสังคม และผลงาน (ที่มิใช่เรื่องบันเทิง) ก็มีข้อจำกัดในการเผยแพร่ เพราะคนส่วนใหญ่รู้ภาษาแต่ไม่รู้หนังสือ ต้องอาศัยการถ่ายทอดและตีความทางมุขปาฐะเป็นสำคัญ และผู้แต่งก็ต้องป้องกันตัวเองให้พ้นจากความไม่พอใจของผู้มีอำนาจในเวลานั้นด้วย หากต้องการพาดพิงถึงในแง่ไม่งาม การวิจารณ์และ/หรือเตือนสติสังคมร่วมสมัยให้ทันกาลในวงกว้างยุคนั้น จึงมักปรากฏในรูปเพลงยาวพยากรณ์อ้างพุทธทำนายเพื่อสร้างความเชื่อถือ หรือมิฉะนั้นถ้าจะวิจารณ์ให้เต็มที่ก็ต้องรอไว้จนเหตุการณ์ผ่านพ้นแล้วจึงนำมากล่าวถึง เช่น กรณีเพลงยาวนิราศรบพม่า อันเป็นพระนิพนธ์สมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทที่กล่าวถึงข้างต้น ซึ่งเป็นเรื่องเดียวที่ให้ภาพในมุมลบของพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลสุดท้ายของกรุงศรีอยุธยา ผ่านคำวิจารณ์ที่นับว่าแรงและต่างจากภาพที่ต่างชาติมองจากภายนอกไม่น้อยเลย[๓๖๘]

ภาพลักษณ์ของสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายจากมุมมองของ ‘คนใน’ เท่าที่ปรากฏเป็นเงาๆ อยู่ในวรรณคดีฉบับชำระ และผู้วิจัยทดลองวิเคราะห์ต่อเติมด้วยจินตนาการที่ระวังให้อยู่ในกรอบความเป็นไปได้เท่าที่กล่าวถึงโดยสรุปในเวลาจำกัด ทั้งนี้ก็เห็นได้ชัดว่ายังอุดมด้วยสารที่เป็นปัญหารอการสกัดและตีความต่อไป สำหรับผู้ใฝ่ใจจะทดลองสร้างภาพรวมหลากมิติเสมือนจริง[๓๖๙] ของกรุงศรีอยุธยาขึ้นพินิจในมโนทัศน์เท่าที่พอทำได้ ขอแต่ว่าการทดลองนั้นต้องกระทำด้วยความระมัดระวังในอันที่จะไม่ยืนยันว่าภาพที่สร้างสรรค์ขึ้นโดยการสันนิษฐานนั้นเป็นความจริงแท้แน่นอนโดยสมบูรณ์ เพราะถึงอย่างไรก็มิใช่ความเป็นจริงอยู่นั่นเอง โอกาสที่จะโต้แย้งจากมุมมองที่แตกต่างนั้นยังมีอยู่เสมอ และ/หรือระบบการเขียนก็มีทั้งที่

[๓๖๘] เป็นธรรมดาที่ประโยชน์ของตนในบ้านเมือง กับคนต่างชาติต่างภาษาย่อมไม่สอดคล้องกันได้เสมอไป

[๓๖๙] ซึ่งถึงอย่างไรก็ยังเป็นภาพในจินตนาการอยู่นั่นเอง

เปลี่ยนไปตามพัฒนาการทางไวยากรณ์ที่แปลงผันด้วยการชำระหลากมิติจนส่งผลกระทบทำให้ตีความต่างกันได้หลายนัยด้วย

เท่าที่ได้ยกมากล่าวอย่างคร่าวๆ นี้คือ ร่องรอยของภาพลักษณ์ทางวัฒนธรรมเท่าที่เห็นได้ของกรุงศรีอยุธยาในมุมมองของคนที่อยู่ร่วมระยะก่อน-หลังกาลพินาศของกรุงนั้น และได้เคยเห็นสภาพการณ์ของกรุงก่อนล่มสลายมาก่อนกับตาของตนเอง แต่ที่น่าสนใจไม่น้อยกว่ากันก็คือ ภาพลักษณ์ของกรุงศรีอยุธยาในทัศนะของคนไทยที่เกิดในยุครัตนโกสินทร์หลังจากอยุธยาล่มแล้ว ซึ่งเห็นได้ชัดว่าค่อยๆ แปรผันไปตามระยะห่างของกาลเวลา หลักฐานที่ค้นพบใหม่และจุดยืนหรือมุมมองเชิงทฤษฎีที่หลากหลายยิ่งขึ้นตามลำดับ

คนกลุ่มแรกที่แสดงทัศนะเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยาในฐานะเมืองหลวงเดิม หลังจากกลุ่มกวีราชสำนักผู้มีส่วนร่วมในการชำระวรรณคดีระลอกแรกได้เริ่มดำเนินการไปแล้ว คือกวีที่ถือกำเนิดในราวรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ เป็นต้นมา และมีส่วนเกี่ยวพันกับราชสำนักและ/หรือราชการ อย่างนรินทร์อิน สุนทรภู่ และมหาฤกษ์ เป็นต้น โดยเฉพาะสุนทรภู่ซึ่งมีโอกาสเดินทางผ่านไปพบเห็นซากกรุงที่ยังอยู่ในสภาพ

“น่าใจหายเห็นศรีอยุธยา
ทั้งวังหลวงวังหลังก็รั้งรก เห็นนกหกซ้อแซ้บนพฤกษา”

ไม่แปลกเลยที่ว่า ปฏิกิริยาของสุนทรภู่จึงออกมาในรูปวิจารณ์ด้วยความเสียดายสิ่งที่เพิ่งสูญเสียไปและยังเห็นร่องรอยเหลืออยู่ไม่น้อยนัก

“เราเห็นยับยังแต่รอยก็พลอยเพลิน เสียดายเกิดมาเมื่อเกินน่าน้อยใจ
กำแพงรอบขอบคูก็ดูลึก ไม่น่าศึกอ้ายพม่าจะมาได้
ยังให้มันข้ามเข้าเอาเวียงชัย โอ้อย่างไรเหมือนบุรีไม่มีชาย”

นายนรินทร์ธิเบศ ยังแสดงทัศนะต่อกรุงศรีอยุธยาในแง่ที่สืบเนื่องต่อมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ในทางภาพลักษณ์ (และอุดมคติทางจริยธรรม) ไว้ในโคลงที่ว่า

อยุธยายศล่มแล้ว ลอยสวรรค์ ลงฤา
สิงหาสน์ปรางค์รัตน์บรร เจิดหล้า
บุญเพรงพระหากสรรค์ ศาสน์รุ่ง เรืองแฮ
บังอบายเบิกฟ้า ฝึกฟื้นใจเมือง

กล่าวได้ว่า แนวคิดนี้ยังร่วมมุมมองกับชาวอยุธยาเดิมที่ยังคงมีชีวิตร่วมสมัยกันอยู่ พอที่จะสืบทอดสิ่งที่เคยรู้เห็นและแนวคิดในการสืบสร้างกรุงเก่าขึ้นมาใหม่[๔๐๐] ให้แก่กันได้ถนัดโดยมุขปาฐะตามความเคยชินแบบเดิมนั้นเอง และคนทั้งสองรุ่นยังยอมรับว่ากรุงศรีอยุธยาเป็นบ้านเดิมที่เคยอยู่ร่วมกันมาอย่างเป็น

---

[๔๐๐] ตามแนวทางพระปณิธานในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ที่นิยมอ้างถึงทั่วกัน ว่า

‘ ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา
ป้องกันขอบขัณฑเสมา รักษาประชาชนและมนตรี ’ นั้นเอง

สุขและเป็นมาตรฐานที่กรุงรัตนโกสินทร์จะต้องพยายามสร้างเมืองใหม่ให้ทัดเทียมหรือถ้าเป็นไปได้ก็แก้ไขให้สมบูรณ์ยิ่งกว่าในบางเรื่องที่เห็นแล้วว่ากรุงศรีอยุธยายังบกพร่องอยู่ (เช่น จริยธรรมของคนในสังคมทุกระดับ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้เสียกรุงนั้น เป็นต้น)

อันที่จริง ถ้าพิเคราะห์จากเรื่องเล่าและข้อเขียนประเภทต่างๆ ทั้งที่เป็นอย่างไทยและที่พัฒนาตามแบบอย่างของตะวันตกในระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวช่วงปลายจนถึงสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นช่วงที่เมืองไทยต้องรับความกระทบกระเทือนอย่างรุนแรงจากการล่าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกทั้งสองฝ่าย และจำเป็นต้องปรับตัวตามกระแสปัจฉิมานุวัตร ตามความจำเป็นเพื่อความอยู่รอดระหว่างที่ (แหล่งที่มาเดิมของความเชื่อกระแสหลักคือ) อินเดียและ (คู่ศัตรูเก่าคือ) พม่า ทยอยตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก เรายังพอเห็นได้ว่า กรุงเก่า คือ พระนครศรีอยุธยา แม้จะเริ่มกลายเป็นอดีตที่ค่อยๆ เลือนราง ห่างไกลออกไปในมิติเวลา แต่ก็ยังคงมีสถานะพิเศษในความรู้สึกของคนไทย หรืออาจถือได้ว่ายิ่งเพิ่มความสำคัญในแง่ที่เป็นอนุสรณ์สำหรับสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ร่วมกัน และเรื่องราวของอยุธยาก็เป็นประเด็นสำคัญในวิชาประวัติศาสตร์สำหรับศึกษาเพื่อสอนใจคนรุ่นนั้นให้เรียนรู้ทั้งข้อดีและข้อเสียของบรรพชน เพื่อจะได้ลดจุดอ่อนและเสริมจุดแข็งให้ทันการพอที่จะนำ/พาบ้านเมืองรอดเงื้อมมือของศัตรูต่างฐานวัฒนธรรมที่เพียบพร้อมด้วยสรรพกำลังและเทคโนโลยียิ่งกว่าคู่ศึกร่วมทวีปแต่เดิม (ดูรายละเอียดในผนวก ก. เพิ่มเติม)

แต่หลังจากนั้นเป็นต้นมา กระแสการครอบงำทางวัฒนธรรมจากตะวันตก ซึ่งขยายผลต่อจากการล่าอาณานิคมเชิงพื้นที่จนอาจเรียกได้ว่าเป็นการแสวงอาณานิคมทางปัญญา ก็ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางแนวคิด มุมมอง และมาตรฐานคุณค่า อย่างรวดเร็วและรุนแรงขึ้นทั่วทวีปเอเชีย กล่าวเฉพาะในประเทศไทย ก็เกิดมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เปลี่ยนตลอดไปถึงวิถีชีวิต แนวทางการศึกษา ซึ่งเท่ากับค่อยๆ ถอนรากวัฒนธรรมไทยออกจากฐานศาสนาอันเป็นภูมิธรรมเดิม ไปสู่จุดยืนและมุมมองใหม่ๆ ที่หลากหลายและแปลกแยก (ทั้งแยกต่างจากเดิมและแยกต่างระหว่างกันเอง) มากขึ้นเรื่อยๆ หลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ จุดเน้นค่อยเปลี่ยนกลายจากการรวมศูนย์สามัคคีตามหน้าที่พลเมืองสู่สิทธิของปัจเจกชน จุดมุ่งหมายเปลี่ยนจากสันโดษ (พอมีพอกิน) ประหยัด และเมตตา สู่การพัฒนาเพื่อความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจอย่างไร้ขีดจำกัด กล่าวโดยย่อเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับทัศนะว่าด้วยกรุงศรีอยุธยาก็คือ แนวทางวัตถุนิยมบริโภคนิยมจากตะวันตกที่รับเข้าอย่างเต็มที่ในช่วงเวลาประมาณสามเสี้ยวศตวรรษที่ผ่านมานี้ ได้ทำให้สถานะ สภาวะ และมุมมองหรือทัศนะที่เกี่ยวเนื่องกับกรุงเก่าเปลี่ยนและแปรไปอย่างซับซ้อนหลายชั้นเชิง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือจุดประสงค์ แนวคิดดันหลากหลายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ซ่อมบำรุง และใช้ประโยชน์จากโบราณสถานในเขตเกาะเมืองและปริมณฑลนี้เอง

อนึ่ง แม้แต่ในวงวิชาการด้านวรรณคดีศึกษาปัจจุบัน ก็ยังมีความคิดเห็นเกี่ยวกับวรรณคดียุคนี้ต่างกันจนเกิดวิวาทะขึ้นได้หลายคราว[๔๐๑] ทั้งนี้เนื่องจากวิธีคิดหรือกรอบทัศนะและข้อมูลฐาน ซึ่งใช้ประกอบสร้างมุมมองวิจารณญาณจำเพาะตัว ก็ไม่ตรงและไม่เท่ากัน ดังเห็นได้ชัดว่าแม้แต่ผู้ที่ใช้มุมมองและวิธีคิดหรือทฤษฎีแบบตะวันตก (ซึ่งแทรกซึมเข้ามาในสังคมไทยหลายระลอก ตามพฤติกรรมการล่าอาณานิคมโดยเฉพาะที่ถั่งโถมเข้ามาตั้งแต่ในช่วงรัชกาลที่ ๓-๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) รวมเวลากับการชำระระลอกนี้ เข้าประกอบกับข้อมูลสั่งสมเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยด้วยกัน ถ้าใช้มุมมองหรือทฤษฎีต่างกันในการวิเคราะห์ข้อมูลชุดเดียวกัน ก็อาจได้ข้อสรุปต่างกันได้อย่างน่าสนใจ ทั้งในแง่ที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง ความรู้สึกนึกคิดและ/หรือวิถีชีวิตของประชาชนพลเมืองชายหญิงยุคนั้น ซึ่งยังมีส่วนสัมพันธ์และคล้ายคลึงกับคนทั่วไป[๔๐๒] ในสังคมไทยปัจจุบันอยู่ไม่น้อย

ความเข้าใจถ้อยคำสำนวนและการตีความภาษาที่เป็นสื่อสะท้อนวิธีคิด และความเชื่อของคนไทยสมัยปลายอยุธยาเริ่มจะไม่ตรงและไม่เท่ากัน เห็นได้จากความต่างในการชำระแต่ละครั้งยังคงเหลือถ้อยคำสำนวนที่เป็นปัญหา ระบุความหมายได้ไม่ชัดอยู่อีกไม่น้อย จริงอยู่บางคำมีเงื่อนงำที่เกิดจากอักขรวิธีแบบโบราณซึ่งยังอยู่ระหว่างการพัฒนา แต่บางคำก็เป็นปัญหาเพราะผู้ชำระเผลอติดรูป ‘ลากเข้าวัด’ ไปโดยลืมนึกถึงแนวนิยมของยุคสมัยในการจัดการวิจัย (ระหว่างถิ่น) คำพ้องเสียง/เพี้ยนเสียง และความผิดพลาดในการเขียนหรือจารซึ่งอาจเกิดขึ้นได้แม้โดยมิได้จงใจ หรืออาจเป็นไปตามอัตโนมัติของผู้เขียน/คัดลอกซึ่งมิใช่ผู้แต่งก็ได้ แต่งานวิชาการที่มุ่งวิเคราะห์ด้านนี้ยังมีน้อย โดยเฉพาะในหมู่วรรณคดีปลายอยุธยา อาจเป็นด้วยเคยเห็นกันว่าวรรณคดียุคนี้ยังใกล้กับปัจจุบัน น่าจะตีความได้ง่าย แต่กลับปรากฏว่าจนปัจจุบันความเห็นดังนั้นดูท่าจะไม่เป็นจริงอีกต่อไปเสียแล้ว แม้แต่ในวงนิสิตนักศึกษาผู้ยังมีความสนใจ

และที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่งก็คือ ผู้ที่อ่านเพียงคร่าวๆ เพื่อเลือกหาข้อมูล (ในตำนานมุขปาฐะก็ดี วรรณคดีฉบับชำระก็ดี) เฉพาะแต่ที่สอดคล้องกับแนวคิดและกรอบทัศนะของตนในปัจจุบัน หรือเผลอใช้มุมมองปัจจุบันในการตีความถ้อยคำสำนวนภาษาของงานสร้างสรรค์แห่งอดีตกาล โดยลืมพิจารณาถึงความเป็นไปได้ที่ระบบความเชื่อและวิธีคิดหรือการให้เหตุผลของเราในปัจจุบันอาจแผกผันไปจากแนวทางของ

---

[๔๐๑] เรื่องหนึ่งที่พอจะยกขึ้นเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นความแปลกแยกเชิงมุมมองระหว่างคนใน/คนนอกหรือตะวันออก/ตะวันตกได้ชัด คือวิวาทะระหว่างศุภร บุนนาค กับ ดร.สุชาติ เมอร์เรย์ เกี่ยวกับการนำเอาทฤษฎีวิจารณ์เชิงจิตวิทยามาใช้กับวรรณคดีไทยอย่างขุนช้างขุนแผน (ซึ่งอยู่ในข่ายที่นำมาพิเคราะห์ในฐานะตัวแทนทางวัฒนธรรมของอยุธยาตอนปลายนี้ด้วย) ซึ่งลงพิมพ์ต่อเนื่องในวารสารสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยระหว่าง พ.ศ.๒๕๑๖-๑๗

นอกจากนั้น ความคิดเห็นของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ ปราโมช และความคิดเห็นของศุภร บุนนาค เกี่ยวกับขุนช้างขุนแผน และบทละครพระราชนิพนธ์ใน ร.๒ ก็ยังมีมุมมองทางวัฒนธรรมทั้งที่ตรงเหลื่อมซ้อนและแตกต่างกันอย่างน่าสนใจยิ่ง ควรนำมาเทียบเคียงกันดูกับแนวความคิดเกี่ยวกับบทละครของ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (ในแว่นวรรณกรรม) อีกท่านหนึ่งด้วย

[๔๐๒] ที่มิใช่นักวิชาการในระบบการศึกษาสมัยใหม่

บรรพบุรุษในยุคที่เราต้องการพิเคราะห์ไปบ้างแล้วไม่มากก็น้อย ถ้าละเลยไม่สอบทานเทียบเคียงให้รอบคอบเพียงพอ ข้อสรุปที่ได้ก็อาจผิดเพี้ยนเคลื่อนคลาดกลายเป็นมายาคติไปโดยไม่สมควร

ถ้าหากผู้อ่านมีความเชื่อเช่นเดียวกับผู้วิจัยว่าภูมิปัญญาสะสมบรรพชนที่ตกผลึกอยู่ในรูปงานสร้างสรรค์ทางภาษาหลายรูปแบบ มีคุณค่าควรนำมาถอดรหัสเพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับรากเหง้าแก่นสารและวิถีแห่งพัฒนาการของสังคมอย่างรอบด้านและเป็นกลางมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพราะความเข้าใจอดีตภูมิธรรมนั้น คือฐานที่จำเป็นสำหรับปัจจุบันจะใช้ในการสร้างอนาคตให้มั่นคง ก็ขอให้ช่วยกันหันมาใส่ใจพิเคราะห์พัฒนาการของรูปแบบอักขรวิธีและความแปรผันของความหมายในถ้อยคำโวหารของภาษาไทยซึ่งเคยและยังคงเป็นลมหายใจทางวัฒนธรรมของเราอยู่จนทุกวันนี้ เพื่อมิให้เกิดความพลาดพลั้งในขั้นตอนการตีความ ซึ่งอาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดและประเมินค่าบรรพชนผิดตามไปด้วย แม้จะโดยมิได้ตั้งใจก็ตาม

ผนวก ก.

พัฒนาการทางวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: หัวเลี้ยวหัวต่อของสังคมไทย[๔๐๓]

สวัสดีค่ะ วันนี้ดิฉันก็คงจะต้องเริ่มด้วยการอธิบายถึงเอกสารที่ส่งมอบมานิดหนึ่ง เอกสารที่บอกว่าเป็นบริบทของวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ ๕ หรือสมัยสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้า จริงๆ แล้วก็เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยที่เกี่ยวกับกวีนิพนธ์ร่วมสมัย เพราะดิฉันมีความรู้สึกว่า ถ้าเราจะรู้จักปัจจุบัน เราต้องมองย้อนกลับไปในอดีต และพยายามเข้าใจรากเหง้าและความเป็นมาตลอดจนความเปลี่ยนแปลงทั้งหมด เวลาที่ทำงานวิจัยดิฉันย้อนทวนกลับไปถึงต้นรัตนโกสินทร์คือตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมา เสร็จแล้วก็เห็นมีจุดเด่นหรือที่น่าสนใจที่สุดอยู่ในช่วงรัชกาลที่ ๕ ดิฉันตัดตอนนั้นมาให้อ่าน เพราะว่ามันมีสิ่งที่ตรงประเด็นกับที่เรากำลังจะมองอยู่ในวันนี้ คือความเปลี่ยนแปลงในวรรณกรรมของรัชสมัยของรัชกาลที่ ๕

ดิฉันขอเริ่มจากการนิยามเพื่อความเข้าใจที่ตรงกันเสียก่อน วรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น ถ้าพูดอย่างคร่าวๆ เราจะต้องแยกออกเป็นสองส่วนคือพระราชนิพนธ์ และงานพระนิพนธ์ หรือนิพนธ์ของท่านผู้อื่นที่ร่วมอยู่ในรัชสมัย ส่วนหนึ่งก็จะอยู่ใน ร้อยแก้วแนวใหม่ ที่ อ.ตรีศิลป์ พูดถึงแล้ว อีกส่วนหนึ่งก็จะมาพูดถึงในวันนี้ ทีนี้เมื่อตอนที่ อ.ตรีศิลป์ กำหนดหัวข้อให้พูดเรื่องความเปลี่ยนแปลง มันก็จะต้องเกิดปัญหาหรือสิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเป็นเบื้องต้นก่อน นั่นก็คือ ถ้าเราจะพูดถึงความเปลี่ยนแปลงในรัชกาลที่ ๕ เราต้องรู้ว่าเปลี่ยนมาจากสภาพการณ์อย่างไร เปลี่ยนด้วยเหตุใด แล้วก็การเปลี่ยนแปลงนั้นส่งผลกระทบต่อเนื่องอย่างไร

เมื่อตอนที่ค้นเรื่องกวีนิพนธ์ร่วมสมัย อย่างที่เรียนแล้วว่าได้ค้นย้อนกลับไปถึงต้นรัตนโกสินทร์ ดิฉันก็ค้นพบว่าในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้น ลักษณะทั้งเนื้อหาและแก่นสารของวรรณกรรมของเรามีลักษณะพิเศษอย่างหนึ่ง ซึ่งบอกได้ว่าเป็นลักษณะเดิมของไทยตั้งแต่ก่อนที่จะ (ขอใช้คำที่มันเคยฮิตครั้งหนึ่ง) ‘ปะทะสังสันทน์’ กับวัฒนธรรมตะวันตก จริงๆ แล้วคำว่าวัฒนธรรมตะวันตกนี่มันก็ตลกอยู่หน่อย อยากจะฝากเงื่อนไว้นิดหนึ่ง คือเดี๋ยวนี้เมื่อเราใช้คำว่าตะวันตกเราใช้วิธีการมองแบบตะวันตก พูดกันจริงๆ ถ้าจะเอาตัวเองเป็นที่ตั้ง อย่าลืมว่าอินเดียก็อยู่ทางตะวันตก แต่เราไม่เคยคิด เรานิยามอินเดียว่าเป็นตะวันออกตามทัศนะตะวันตก การนิยามอย่างนี้เกิดขึ้นหลังจากที่เราปะทะกับวัฒนธรรมตะวันตกแล้ว

ที่ดิฉันอยากจะพูดสักนิดหนึ่ง แนวความคิดของดิฉันดูแปลกๆ หน่อยคือเป็นประเภทมองย้อนศรจนเคยตัว ลักษณะที่ว่าเป็นฐานของวรรณคดีหรือวรรณกรรมไทยหรือลักษณะไทยเดิมก่อนเปลี่ยนแปลงตามแบบตะวันตกนี่เป็นยังไง เท่าที่ดิฉันเห็นก็คือ เราเป็นวัฒนธรรมมุขปาฐะ คนไทยชอบพูด ชอบฟัง ชอบ

---

[๔๐๓] ถอดจากแถบเสียงปาฐกถา เนื่องในโอกาสฉลองครบ ๑๕๐ ปี พระราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

เล่า แต่ไม่เขียน ไม่ค่อยเขียน คนที่ทำหน้าที่เขียนมักจะเป็นอาลักษณ์ เป็นคนที่จดตามคำบอก แล้วบางทีก็ด้วยความที่ไม่ค่อยคุ้นกับการเขียน ก็จดแบบ 'กินกะได ทากะได' ซึ่งเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรท่านเตือนเราตั้งแต่ปลายอยุธยา ท่านบอกว่า

"อักษรเรียบร้อยถ้อย คำเพราะ
ผู้รู้อ่านสารเสนาะ เรื่อยหรี้
บ่รู้อ่านไม่เหมาะ ตรงเทิ่ง ไปนา
ทำให้โคลงทั้งนี้ ชั่วช้าเสียไป"

นั่นแปลว่าอะไร นั่นคือความสำเหนียกในเรื่องการสร้างสรรค์วรรณคดีหรือวรรณกรรม หรือดิฉันอยากจะใช้คำรวมๆ ว่า 'การสร้างสรรค์ทางภาษา' คือใช้ภาษาเป็นวัตถุดิบในการสร้างสรรค์ เราอยู่กับเสียง มีความตระหนักในเรื่องเสียงสูงมาก แต่ตัวสะกดนี่ไม่ค่อยมี คือตัวเขียนนี่ไม่ค่อยสนใจกัน อาจจะเป็นเพราะว่ากว่าจะจารใบลานได้มันก็ยาก แล้วถ้าเผื่อใบลานยังทำยาก ไม่ต้องไปพูดถึงศิลาจารึกนะ เพราะฉะนั้นตอนนั้นเราก็อยู่กับมุขปาฐะ เราสื่อวรรณกรรมหรือวรรณศิลป์ออกมาทางเพลง แล้วก็การแสดง นี่คือลักษณะที่เป็นอยู่ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา ตั้งแต่กรุงเก่าจนกระทั่งมาถึงตั้งกรุงใหม่ที่รัตนโกสินทร์นี้

แต่มีข้อหนึ่งที่ดิฉันอยากจะเสนอไว้ว่ามันมีอะไรบางอย่างที่น่าคิด คือแก่นสารของวรรณกรรมของเราขึ้นอยู่กับพุทธศาสนามาแต่เดิม การเสียกรุงไม่ได้ทำให้เราออกห่างหรือตั้งข้อสงสัยในธรรมะหรือความถูกต้องทางจริยธรรมซึ่งเป็นแก่นที่พยุงสังคมของเรามาตลอด และทำให้สังคมไทยเราเป็นสังคมที่ขึ้นอยู่กับหน้าที่ ไม่ใช่สิทธิมาตั้งแต่ไหนแต่ไร หน้าที่นั้นกำหนดด้วยหลักธรรมทิศ ๖ เป็นสำคัญ และพระเจ้าแผ่นดินคือองค์คุณแห่งจริยธรรม คุณธรรม ศิลปะและทุกอย่าง ตรงนี้ถ้าเราสำรวจดูวรรณคดีสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เราจะเห็นคุณค่าอันนี้แฝงอยู่ ความมั่นใจในแก่นธรรมะ ซึ่งต้องยอมรับว่าประคับประคองสังคมไทยมาไม่รู้ว่ากี่ร้อยปีนี่ยังอยู่ชัดเจน เราพิสูจน์ว่าเราสามารถเอาตัวรอดได้จากศัตรู และเราถึงจะพ่ายแพ้ถึงจะเสียกรุง เราก็ตั้งกรุงขึ้นใหม่ได้ อันนี้เป็นลักษณะสำคัญซึ่งแฝงอยู่ ความเชื่อมั่น ความพยายามที่จะสร้างให้ดีกว่าที่เคยพ่ายพังมาแล้วนั้น มีอยู่ในต้นรัตนโกสินทร์ของเรา แต่เรามีความสุขอยู่ได้ไม่นาน เพียงถึงปลายรัชกาลที่ ๓ มหาอำนาจตะวันตกก็แผ่ลัทธิล่าอาณานิคมเข้ามาอีกระลอกหนึ่ง

ตอนนี้มันเกิดอะไรขึ้น มันเกิดสิ่งที่ดิฉันเรียกว่าวิกฤตทางปัญญา คือคนไทยตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๓ ได้เห็นฝรั่งซึ่งจะเรียกว่าเป็นศัตรูหน้าใหม่ก็ได้ แต่ว่าในระยะแรกอาจจะไม่เห็นว่าเป็นศัตรู เห็นเป็นตัวแปลกๆ ต่างผิวต่างศาสนาเข้ามาค้าขายเข้ามาเผยแผ่ศาสนาอยู่ในบ้านเมืองของเรา แล้วไม่ช้าชะตากรรมของพม่าก็เริ่มทำให้เรารู้สึกไม่ค่อยจะเข้าที คนรุ่นรัชกาลที่ ๓ เรื่อยมาก็พยายามใช้วิธีการอย่างที่ดิฉันสรุปเรียกว่าย้อนศรหรือหนามบ่งหนาม คือจะเอาตัวรอดจากมือฝรั่งให้ได้ เราก็ต้องรู้จักฝรั่ง ต้องทำตัวให้เทียมหรือเสมอหน้ากับฝรั่ง อันนี้เป็นลักษณะที่ปู่ย่าตาทวดก็เล่าให้เราฟัง หรือถ้าเราอ่านหนังสือทั้งวรรณคดีทั้งพงศาวดารและอื่นๆ เราก็จะจับปะติดปะต่อเข้าได้

ตอนนั้นเราเห็นฝรั่งดีในแง่ไหน เทคโนโลยี องค์ความรู้ใหม่ๆ แปลกๆ ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๓ ตลอดรัชกาลที่ ๔ คนไทยเริ่มเรียนวิชาอย่างฝรั่ง ทึ่ง สนใจในสามวิชาหลัก คือ การแพทย์ การพิมพ์ และการ

ช่าง สิ่งที่เรารับเข้ามาจากฝรั่งในช่วงรัชกาลที่ ๓ และที่ ๔ เข้ามามีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์ไหม อะไรบ้าง คงไม่ต้องอธิบายยาวเลย สิ่งหนึ่งนั้นก็คือการพิมพ์ การทำให้สำเนาของงานวรรณศิลป์แพร่หลายมากขึ้น จริงๆ แล้วเราก็ใช้การพิมพ์ในทางราชการตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ เรื่อยมา แต่ช่วงแรกๆ โดยมากการใช้จำกัดอยู่ในด้านราชการ พอมาถึงรัชกาลที่ ๕ การใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีทางการพิมพ์มันเข้ามาสู่แวดวงวรรณศิลป์ แต่ก่อนที่จะพูดเรื่องนี้ขอเสริมบริบททางด้านวิถีชีวิตอีกนิดหนึ่ง

มันก็เกี่ยวกับเรื่องการเขียนการพูดอะไรนี่แหละ คือดิฉันเริ่มสังเกตว่าตั้งแต่ช่วงปลายรัชกาลที่ ๔ เรื่อยมา ผู้นำของไทยท่านเริ่มใช้การเขียนมากขึ้น ก่อนหน้านี้เราใช้การบันทึกเป็นเครื่องช่วยความจำ ปรกติคนไทยจะถือความจำเป็นสำคัญ อย่างหลวงอุดมสมบัติจำพระราชดำรัสได้ทุกองค์โดยไม่ต้องจด การสืบทอดทางวรรณศิลป์นี้ขึ้นอยู่ที่ความจำ เมื่อตอนที่เราสะสางวรรณคดี ทำฉบับหลวงขึ้นในช่วงรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ คงไม่มีใครคิดว่าเราเขียนขึ้นมาใหม่ทั้งหมด ไม่ใช่ จริงๆ แล้วก็คือทุกคนแบกวรรณคดีไว้ในสมอง แล้วก็มาร่วมกันชำระ เป็นระบบที่ดิฉันเรียกว่า สภากวี ซึ่งมันเริ่มมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถด้วยซ้ำ เพราะหน้าที่หนึ่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ก็คือ การสร้างวรรณคดีหรือวรรณศิลป์ เพื่อเป็นบริการสำหรับประชาชนนี้เป็นหน้าที่หนึ่งของสถาบันกษัตริย์ในยุคก่อน

ทีนี้อะไรเกิดขึ้น เมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ เราได้ใกล้ชิดกับฝรั่งหลายจำพวก ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าที่เข้ามาขายกระดาษหรือขายสมุดฝรั่ง ไม่ว่าจะเป็นมิชชันนารีที่เข้ามาเผยแพร่ความรู้และเผยแผ่ศาสนาเป็นสองอย่าง คนไทยที่แรกเข้าไปใกล้ชิดมีตั้งแต่ท่านผู้สำเร็จราชการในสมัยรัชกาลที่ ๕ ท่านเข้าไปติดต่อกับฝรั่งตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ ท่านได้อะไรมาบ้าง ความรู้ในเรื่องทางการช่าง การต่อเรือ แล้วก็แน่ละ ท่านต้องได้เห็นว่านิสัยของฝรั่งอย่างหนึ่งคือการชอบบันทึก ฝรั่งที่มาเที่ยวทางตะวันออกจนแม้กระทั่งปัจจุบันก็ยังชอบบันทึกแล้วก็กลับไปเขียนเล่าให้คนในบ้านเมืองเขาฟัง ยกเมฆบ้าง เรื่องจริงบ้าง ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ฝรั่งที่เข้ามารับราชการก็ชอบเขียนและช่างเขียน ดิฉันอยู่กรมแผนที่ ดิฉันแปลเรื่องที่ฝรั่งเขียนในรัชกาลที่ ๕ ไว้หลายเล่ม เล่มหนึ่งเป็นของพระวิภาค ภูวดล (James Fitzroy McCarthy) ชาวไอริช ผู้เคยอยู่ในกรมการสำรวจประเทศอินเดียอาณานิคมของอังกฤษ (Survey of India) อันนั้นต้องเรียกว่าเป็นฝรั่งที่ยังมองไทยในแง่ดี ถ้าเผื่อไปดูของ J.G.D. Campbell จะได้เห็นอะไรสนุกๆ ที่เขาวิจารณ์ไทยไว้เยอะ ดิฉันสงสัยว่าถ้าคนไทยสมัยนั้นได้อ่าน จะเจ็บใจมากขึ้นสักแค่ไหนก็ไม่รู้ เพราะรัชกาลที่ ๕ เป็นสมัยที่เราปะทะและเจ็บตัวกับการสัมพันธ์กับฝรั่งไม่น้อย

คุณคงสงสัยว่า เอ๊ะ ทำไมมาพูดถึงเรื่องนี้ ในกรณีการเปลี่ยนแปลงทางวรรณกรรม ก็ต้องขอจับปลายจีวรหรือเครื่องนุ่งของแม่ชีวิมุตติยา นิดหนึ่งนะคะ คือขอใช้บาลีหน่อย ‘มโนปุพพงฺคมา มโนเสฏฐา มโนมยา’ การเขียนหรือวรรณกรรมหรือวรรณศิลป์นั้น มาจากความคิดก่อน ถ้าเกิดวิกฤตในความคิดมันก็ต้องเกิดความเปลี่ยนแปลงในข้อเขียนหรือในวิธีการเขียนตลอดจนเนื้อหาสาระของสิ่งที่เขียน ตอนนั้นคนไทยเริ่มได้เห็นลักษณะของวัฒนธรรมลายลักษณ์ ฝรั่งเป็นวัฒนธรรมลายลักษณ์ เขาบันทึก เขาเขียน เขาจดอะไรต่ออะไรใช้ตัวหนังสือมาเป็นร้อยๆ ปี แต่ของไทยเรานี่ใช้ตัวหนังสือน้อยมาก ใช้ตามความจำเป็นในรัชกาลที่ ๓ มีอยู่คนเดียวที่ว่ามีคนได้จดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน คือจดหมายเหตุที่จดความจำของหลวงอุดม-สมบัติ เอาไว้ นอกจากนั้นท่านก็ใช้วิธีจำแล้วก็ท่องต่อเรื่อยมา จนกระทั่งแม้ที่ว่าจะชำระวรรณคดีในยุค

ต้นรัตนโกสินทร์ ก็ชำระจากความจำแล้วค่อยต่อเติม เพราะฉะนั้นจนบัดนี้เราก็ยังชักจะงงๆ ว่าตรงไหนนะที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรท่านนิพนธ์ แล้วรัชกาลที่ ๒ ท่านทรงนิพนธ์แทรกตรงไหนบ้างในกาพย์ห่อโคลง กาพย์เห่-เรือ หรืออะไรทั้งหลายทั้งปวงเป็นปัญหาทางการศึกษาวรรณกรรมอยู่ด้านหนึ่ง

ทีนี้ตรงนี้ที่ดิฉันอยากจะเน้นคือ เราเริ่มได้เห็นประโยชน์ของวัฒนธรรมลายลักษณ์ และเราก็ซึมซับการใช้ลายลักษณ์เข้ามาในการสร้างวรรณศิลป์ เริ่มตั้งแต่แวดวงในสุดหรือเริ่มตั้งแต่พระเจ้าอยู่หัวจนกระทั่งต่อเรื่อยลงมาในราชสำนักมีทั้งเจ้านายและขุนนาง ในรัชกาลที่ ๕ ถ้าใครสังเกตคงจะเห็นได้ว่าวรรณคดีหรือวรรณกรรมในรัชกาลนี้มีจำนวนมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด และต่างคนต่างแต่งมากขึ้น ไม่ใช่ในลักษณะที่ว่าเราช่วยกันทำอย่างสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งบางทีเราก็รู้นะว่าที่ออกมาในนามพระราชนิพนธ์จริงๆ แล้วพระเจ้าอยู่หัวท่านทรงเป็นบรรณาธิการใหญ่ (chief editor) ท่านอาจจะทรงแต่งบางส่วน แต่คนอื่นๆ ร่วมกันแต่งเพื่อเป็นบริการแก่สาธารณชนโดยไม่ได้ออกชื่อออกเสียง เพียงแต่เรารู้ ตามตำนานการแต่งมันพลอมแพลมออกมานิดหน่อย ในประวัติสุนทรภู่บ้าง ในอะไรบ้าง ซึ่งทำให้เรารู้ว่ามีการแต่ง มีการเลือกสำนวน และมีการปรุงเยอะแยะเลย

ทั้งนี้อย่าลืมว่า เวลาเอาออกแสดงจริงๆ ก็ต้องปรุงซ้ำเหมือนกับแต่งรสอีกทีหนึ่ง การค้นบทเจรจา อะไรต่ออะไรทั้งหลายทั้งปวง เป็นอิสระของผู้แสดงและผู้พากย์ แต่ถ้าเราหันกลับมาดูวรรณคดีวรรณกรรมในรัชกาลที่ ๕ เราจะเริ่มเห็นบทเจรจาที่พิมพ์หรือบันทึกเป็นเรื่องตายตัวหรือเป็นบทที่ให้ใช้ แล้วที่อยากจะกล่าวถึงคือที่จริงทุกคนอาจจะเคยได้ยินแล้วละ คือพระนิพนธ์ของกรมหลวงพิชิตปรีชากร ที่ท่านทรงบทเจรจาประกอบบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา นึกออกมั้ยคะ ที่มีตอนสาวๆ ชาววังเมืองดาหาเขาจุ๊กจิ๊กๆ กันว่าจะตามเสด็จไปไหว้พระว่าจะต้องเตรียมตัวยังไงบ้าง มีการสอยไรแต่งผมที่สาวๆ รัชกาลที่ ๕ เขาทำกันนั่นแหละค่ะ แล้วบางรายละเอียดมันก็ใหม่ทีเดียว น้ำแข็งก็มี แต่มันก็ไม่แปลกเพราะขนบของเราจริงๆ แต่เดิมนี่ เวลาแสดงคนที่แสดงจะค้นเอาความเป็นจริงร่วมสมัยใส่เข้าไปในวรรณคดีด้วย เป็นปรกติ อ.เสรี หวังในธรรม ก็ยังทำอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้

นี่จะเป็นได้อย่างหนึ่งว่า ความเปลี่ยนแปลงมันไม่ได้หมายความว่าเปลี่ยนแบบหักมุมเต็มที่เราไม่สามารถชี้ลงไปได้ว่าจุดไหนที่มันเริ่มหัก แต่มันจะค่อยๆ โค้งแล้วมันก็เปลี่ยนแนว แล้วบางทีมันก็เปลี่ยนกลับไปกลับมาอีก ดิฉันมองดูแล้วก็เห็นว่าวัฒนธรรมลายลักษณ์เริ่มเข้ามาแล้วก็เห็นได้ชัดในช่วงรัชกาลที่ ๕ นี่ มันถูกเสริมแรงด้วยพระราชกรณียกิจอันหนึ่ง ซึ่งเดี๋ยวนี้เราก็ยังคำนึงถึงอยู่เสมอ นั่นคือการจัดตั้งระบบการศึกษามวลชนที่เริ่มจากวัดมหรรณพาราม

ถ้าถามว่าทำไมท่านต้องทำอย่างนั้น ท่านเห็นดีด้วยเหตุใด อย่านึกว่าเพราะดิฉันเป็นทหารถึงมองอย่างนี้ แต่ดิฉันมองว่ารัชกาลที่ ๕ ท่านทรงทำทุกอย่างด้วยเจตจำนงประการหนึ่งคือ เอาบ้านเมืองให้รอดจากเงื้อมมือฝรั่ง ท่านรู้ว่ามันหมดสมัยแล้วที่ท่านจะตัดสินพระทัยทุกอย่างด้วยพระองค์เองแต่ลำพังพระองค์ บ้านเมืองในยุควิกฤตต้องการมือคนเข้ามาช่วยกันให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ หมดเวลาแล้วที่เราจะแบ่งหน้าที่กันอย่างเด็ดขาด คือให้ราษฎรรับผิดชอบแต่เฉพาะส่วนย่อยๆ ใกล้ตัว ทุกคนต้องร่วมมือกันเพื่อป้องกันประเทศเขตแดน ทั้งๆ ที่บางทีตอนนั้นเรายังไม่รู้ด้วยซ้ำว่าเขตแดนคืออะไร เพราะว่าก่อนหน้านั้นการ

รวมพระราชอาณาจักรหรือการรวมดินแดนในภาคพื้นตะวันออกนี้ เรารวมด้วยน้ำใจ รวมด้วยการผูกพันกันทางครัวเรือนเชื้อสายและรวมด้วยการให้ประโยชน์แก่กันและกัน แม้แต่ระบบเรื่องเมืองเอกและเมืองออกหรือประเทศราช ถ้าพิเคราะห์ให้ดีเราก็จะเห็นว่าในภาคพื้นตะวันออกนี้ การขึ้นต่อกันไม่ใช่เรื่องน่าละอาย มันเป็นแต่การยอมรับว่าฝ่ายหนึ่งใหญ่กว่าอีกฝ่ายหนึ่งเท่านั้น

มีเงื่อนที่น่าสนใจอยู่อย่างหนึ่ง บางทีถ้าใครเคยอ่านนิยายของคุณศุภร บุนนาค อาจจะได้เห็นที่เธอสรุปไว้ชัดดีมาก เธอบอกว่าสิ่งที่ได้รับจากประเทศราชคืออะไร ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง สัญลักษณ์ของการแสดงความนับถือยกย่อง แต่ว่าสิ่งที่จะต้องเป็นบริการตอบแทนนั้นก็คือ ถ้าเขามีศึกต้องไปช่วย ถ้าเขามีการวิวาทบาดทะลุงหรืออะไรต้องช่วย แล้วในเมื่อเป็นสุวรรณปฐพีเดียวกันแล้วก็ต้องช่วยเหลือทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ มันมีผลประโยชน์ต่างตอบแทนมันไม่ใช่ลักษณะแบบการแสวงหาอาณานิคมของฝรั่ง และอีกอย่างหนึ่งที่น่าสนใจมาก นั่นก็คือก่อนหน้านั้น เมื่อเราไปศึกไปรบ สิ่งที่เราต้องการคือกำลังคน กวาดคนมาเป็นไพร่บ้านแรงเมือง แล้วไม่ช้าเราก็กลายเป็นพวกเดียวกันไปหมด แต่ฝรั่งต้องการอะไร ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๓ เราเห็น รัชกาลที่ ๔ เราก็ยิ่งเห็นชัดขึ้น แล้วพอมาถึงรัชกาลที่ ๕ ปะทะทางตรง นั่นก็คือฝรั่งต้องการทรัพยากรและที่ดิน เพื่อสร้างตลาดให้แก่อุตสาหกรรม นั่นเป็นเรื่องที่หนักมากสำหรับคนไทยซึ่งเราเคยอยู่ของเรามาตามสบาย แล้วเราจะต้องขึ้นไปบนเวทีโลกและเล่นตามกติกาของฝรั่ง เพราะฉะนั้นท่านถึงได้ตั้งระบบการศึกษามวลชนขึ้นเพื่อสร้างชาติ สร้างคนที่จะเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ร่วมกันป้องกันบ้านเมือง ท่านทำได้สำเร็จส่วนหนึ่ง แต่ส่วนที่ทำไม่ทันและส่วนที่เกิดปัญหาต่อเนื่องขึ้นก็มี

ตรงนี้ทำให้ดิฉันอยากจะพูดต่อไปอีกสักนิดหนึ่ง คือนอกจากท่านตั้งการศึกษา ตั้งระบบโรงเรียนขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะที่ว่าเอาระบบฝรั่งที่ท่านเคยเรียนรู้นั่นเอง มาสร้างอาวุธสำหรับต่อสู้กับฝรั่ง ดิฉันค้นพบว่าแม้แต่สิ่งที่ทรงเขียน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ดูเหมือนเป็นบันเทิง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ดูเหมือนว่าเป็นเรื่องส่วนพระองค์ ท่านทรงมีพระประสงค์แน่วแน่อยู่สองอย่างนั่นก็คือเผยแพร่ความรู้ พร้อมกับสร้างความเข้าใจในรากเหง้าความเป็นมาของคนไทยเราเอง ก่อนหน้านั้นคนไทยไม่ต้องสนใจเรื่องนี้ มันซึมเข้าไปทางมหรสพหรือทางอะไรบ้าง แต่หน้าที่แห่งการสืบทอดสำนึกในความเป็นไทยอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ ท่านเอาสำนึกที่ท่านทรงทราบนี้แหละมาสร้างวรรณคดีหรือวรรณกรรมขึ้นในรัชกาลด้วย และคนที่เข้าใจและทำตามพระราชดำริก็มีไม่น้อยคน ถึงจะไม่ทั้งหมดก็ตาม

ทีนี้เอาละ ดิฉันจะขอคืบมาอีกก้าวหนึ่ง ถึงตรงที่เรามักจะไม่ค่อยเคยพูดกัน คือตอนที่กล่าวถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในรัชกาลของท่าน เรามักจะนึกถึงด้านดี เพื่อฟื้นฟูจิตใจของเราเพื่อชุบใจเราให้เฟื่องฟูขึ้น แต่บางทีแง่เสียก็เป็นสิ่งที่เราควรมองเพื่อจะได้แก้ไขและปรับปรุงเหมือนกัน สิ่งที่ดิฉันพูดถึงในนามของวิกฤตทางปัญญา ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงรัชกาลที่ ๕ เมื่อคนไทยถูกปะทะทางตรงคือฝรั่งเข้ามารุกราน เข้ามาลิดรอนเขตแดนของเราซึ่งเพิ่งจะเริ่มกำหนดในรัชกาลที่ ๕ ดิฉันรู้เพราะบังเอิญไปค้นเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่ในกรมแผนที่ ท่านทรงแก้ปัญหาในการที่ว่าจะปรับตัวให้ทันฝรั่งด้วยการจ้างฝรั่งจากหลายๆ ประเทศเข้ามาคานอำนาจกัน มาเป็นข้าราชการไทย เจ้ากรม McCarthy เป็นคนหนึ่งซึ่งท่านดึงเข้ามาเพื่อให้สร้างองค์ความรู้ทางด้านการทำแผนที่ พร้อมกับทำแผนที่เพื่อกำหนดเขตแดน

ตอนนั้นเรายังไม่เคยรู้เลยว่าเขตแดนของเรามีอยู่สักแค่ไหนเท่าไร เพราะอะไร เคยได้ยินคำว่าส่วยสองฝ่ายฟ้าสามฝ่ายฟ้ามั้ยคะ คือเมืองเล็กเมืองที่เป็นประเทศราชอยู่ริมรอบเขตแดน บางทีเขาก็ไม่ได้ขึ้นกับเราฝ่ายเดียว เมืองแถง ขึ้นกับไทยก็ขึ้น ขึ้นกับจีนก็ขึ้น กับญวนก็ขึ้น เพราะการขึ้นนี่ก็คือการยอมรับว่าอีกฝ่ายหนึ่งใหญ่กว่าเท่านั้นแหละ ทีนี้เราจะพูดได้ยังไง ข้างหนึ่งก็อังกฤษ ข้างหนึ่งก็ฝรั่งเศส ฮื่มๆ ฮั่มๆ เข้ามา ตรงนี้ของแกหรือเปล่า ถ้าไม่ใช่ฉันเอานะ อย่างนี้เราก็ต้องกำหนดเขตแดนของเราเป็นการด่วน เพราะฉะนั้นเมื่ออังกฤษส่งคนเข้ามา ส่ง Survey of India มาขอทำหมุดหลักฐานโยงยึดการทำแผนที่ เพราะตอนนั้นเขาได้อินเดียแล้ว เขากำลังคืบเข้ามาพม่า แล้วก็เขมือบพม่าเข้าไปเกือบหมดแล้ว เราก็เลยได้ข้อสังเกตว่าไอ้นี่ถ้าไปทำแผนที่ที่ไหน คิดจะเขมือบที่นั่นทุกที่ เพราะฉะนั้นก็อย่ากระนั้นเลย ขอจ้างอังกฤษมาซักหนึ่งคนมาทำแผนที่ให้เรา แล้วก็ฝึกคนไทยทำแผนที่ แต่ยังไม่ทันสำเร็จ ก็ ร.ศ.๑๑๒ ตอนนั้นถึงได้มีพระราชนิพนธ์ที่ดิฉันว่าคงจะขึ้นใจคนไทยเป็นอันมาก ท่านรู้สึกว่าตอนนั้น

“เกรงเป็นทวิราช *บ่ตริป้องอยุธยา*
เสียเมืองจะนินทา *บ่ละเว้น ฤวางวาย*
คิดใดจะเกี่ยงแก้ *ก็บ่เห็นซึ่งเงื่อนสาย*
สบหน้ามนุษย์อาย *จึงจะอุดและเลยสูญ”*

ดิฉันว่าบทพระราชนิพนธ์นี้รวมอะไรไว้หลายอย่าง นอกจากที่ว่าเป็นการแสดงความรู้สึกต่อเหตุการณ์บ้านเมืองที่รุนแรงที่สุดในรัชกาล ที่ทำให้เกือบจะสิ้นพระชนม์ และเกิดพระนิพนธ์ขึ้นสองทาง ทางหนึ่งมักจะมีคนอ้างถึงบ่อยแล้ว คือพระนิพนธ์ของสมเด็จพระนางสุขุมาล มารศรี ซึ่งเป็นฝ่ายใน

แต่อีกทางหนึ่งซึ่งคนไม่ค่อยได้อ่าน คือฉันท์ที่เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรามักจะเห็นสมเด็จกรมพระยาดำรงฯท่านมีพระนิพนธ์เป็นร้อยแก้ว เป็นเรื่องเกี่ยวกับความเป็นไปในอดีต เป็นโบราณคดีบ้าง หรือเป็นเรื่องเล่าร่วมสมัยบ้าง เป็นการวางแผนทางด้านการศึกษาในรูปวรรณกรรมประเภทร้อยแก้วแนวใหม่ที่ดิฉันไม่ได้รวมไว้ในเล่มอ้วนนั้นหรอก แต่ว่ามีผู้กล่าวถึงไว้แล้วมาก คือท่านจะสร้างเรื่องโดยกระบวนสนทนาเช่นเดียวกับ นายจิตรนายใจสนทนากัน หรืออะไรทำนองนั้น เรามักจะเห็นท่านเป็นนักวิชาการ นักบริหาร แต่เราไม่ค่อยได้นึกว่าท่านก็เป็นกวี และงานชิ้นนี้สำแดงคุณภาพทางวรรณศิลป์พร้อมกับที่สำแดงลักษณะจิตใจของผู้สร้างวรรณศิลป์ที่มีสายโยงสืบเนื่องการสร้างสำนึกของความเป็นไทยเท่าที่ดิฉันได้สังเกตวรรณกรรมที่ท่านทรงพระนิพนธ์ไว้ล้วนแต่แฝงความต้องการอันนี้ไว้ และมันมีลักษณะอย่างหนึ่งที่อาจจะรับมาจากสายตาหรือทัศนะของฝรั่งที่เข้ามาในเมืองไทยตอนช่วงนั้นด้วยอย่างหนึ่ง เพราะมันเป็นสิ่งที่ไม่เคยปรากฏก่อนหน้ารัชกาลนี้เท่าไร นั่นคือ “มุมมองเชิงวิจารณ์”

ก่อนหน้านั้น ถ้าดูในวรรณคดีต้นรัตนโกสินทร์ เราจะค้นพบความมั่นใจ ความเชื่อใจ และความเชื่อที่ร่วมกันในวัฒนธรรมหรือในแก่นของพุทธศาสนาซึ่งเป็นสารร่วมของงานวรรณคดีเกือบจะทุกชิ้น แต่ว่าในวรรณกรรมช่วงรัชกาลที่ ๕ มีลักษณะการวิจารณ์แทรก แม้แต่วรรณกรรมที่รวมไว้ในเล่มร้อยแก้วแนวใหม่ตอนต้นๆ คนที่อ่านก็คงจะเห็นมุมมองเชิงวิจารณ์ เป็นการวิจารณ์ซึ่งน่าสนใจไม่น้อยเหมือนกัน ดิฉันออกจะรู้สึกว่าเป็นปฏิกิริยาของคนรุ่นเยาว์ที่มีต่อคนรุ่นผู้ใหญ่ มันมีอยู่ทุกยุคทุกสมัย แต่ว่าก่อนหน้านั้น

มันไม่ออกมาให้เห็นชัด ตอนนี้ถ้าเผื่อจะเท้าความถึงโคลงสุภาษิตพระราชนิพนธ์ ก็คงมีหลายคนที่นึกออกถึงโคลงโต้ตอบระหว่างท่านเจ้าคุณ ผู้สำเร็จราชการที่ขึ้นด้วย

“ไม้ใหญ่อุบัติเบื้อง บรรพต
สูงแต่พอสมยศ เยี่ยงไม้
กว่าไปกิ่งใบลด ลมเพิก พังนา
เขาบ่อาจป้องได้ เพราะไม้สูงเกิน”

แล้วก็พระราชนิพนธ์ตอบ

“ฮะเฮ้ยใครอย่าเย้ย หยามเด็ก
พริกก็พริกเม็ดเล็ก เผ็ดล้ำ
ใครก่อนห่อนกินเหล็ก เคยเล่า ลือนา
โคแก่จนเขาง้ำ เด็กขึ้นขี่คอ”

ลักษณะการวิจารณ์อย่างเปิดเผย มันมาควบกับสิ่งที่อาจจะ.. ดิฉันไม่อยากจะชี้ชัดให้แน่นอนลงไป แต่อยากจะฝากไว้ให้ช่วยกันสังเกตว่า ได้แก่ความสำนึกหรือความตระหนักในเรื่องสิทธิของผู้สร้างสรรค์หรือเปล่า ก่อนหน้านั้น อย่างที่พูดเมื่อตะกี้ เราไม่รู้ชัดว่าใครเขียนอะไร มันเป็นสิ่งที่คนไทยสร้างสรรค์เพื่อคนไทยด้วยกัน แต่ในรัชกาลนี้วรรณกรรมในรัชกาลนี้จะมีหลักฐาน มีลายเซ็นกำกับแน่ชัดว่าใคร เขียนอะไร แค่ไหน ตรงนี้แหละที่ดิฉันรู้สึกว่ามันเป็นทัศนะแบบตะวันตกที่เข้ามา การตระหนักในสิทธิอำนาจ หรือความเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ สิ่งที่มันคลี่คลายมาเป็นกฎหมายลิขสิทธิ์ในปัจจุบัน มันเริ่มมีเค้าตั้งแต่ตอนนั้น พร้อมๆ กับการใช้นามปากกา ด้วยเหตุที่ว่า บางทีทัศนคติ การวิจารณ์ หรือการต้องการแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมาต่อสภาพการณ์รอบตัวนี่บางทีมันก็รุนแรงเกินไป แล้วมันเกิดเรื่องหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง สนุกนึกนึก หรือเรื่อง นายจิตรนายใจสนทนากัน ซึ่งเราจะเห็นได้ว่ามีการวิพากษ์วิจารณ์สถาบันหลักของสังคมอย่างรุนแรงและตรงไปตรงมาพอใช้ นับว่าเป็นเรื่องที่สนุกมากในรัชกาลนั้น

แต่ว่าสิ่งที่เราจะต้องวนกลับมาถึงอยู่เรื่อยก็คือ วิกฤตทางปัญญาที่ดิฉันยังไม่ได้พูดถึงให้เต็มที่ คือตอนตอนนั้นเราชักทึ่งฝรั่ง เห็นประโยชน์ของฝรั่งในหลายเรื่อง แล้วเราก็ยอมรับอะไรต่ออะไรเข้ามาใช้ในวิถีชีวิตหลายอย่าง รวมทั้งทางด้านการสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์ด้วย แต่คนไทยเริ่มแบ่งออกเป็นสองแนวความคิด ในวงผู้ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารหรือการเป็นผู้นำทางความคิดพวกหนึ่งคิดว่าเอาเถอะฝรั่งมีดี แต่เราก็มีดีของเรา เราจะต้องยืนอยู่บนรากฐานของเรา แล้วก็ค่อยๆ ปรับสิ่งที่เรารับรู้จากฝรั่งมาใช้ให้เป็นประโยชน์โดยไม่ต้องสูญเสียความเป็นตัวเรา แต่อีกกลุ่มหนึ่งเริ่มรู้สึกสงสัย สงสัยในคุณค่าของภูมิปัญญาไทย สงสัยว่าเราจะยังคงอยู่ได้ละหรือ ถ้าเผื่อว่าเรายังเป็นเรา เพราะฉะนั้นคำกราบบังคมทูลขอเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงได้มีขึ้นก่อน ร.ศ. ๑๑๒ ด้วยซ้ำ นั่นคือใน ร.ศ. ๑๐๓ เริ่มตั้งแต่ ร.ศ. ๑๐๓ นั้น ความไม่มั่นใจค่าแห่งภูมิธรรมของเราเกิดขึ้น และค่อยๆ แผ่ออกไป รัชกาลที่ ๕ ท่านทรงมีพระกระแสตอบ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ประการที่หนึ่ง ท่านทรงเข้าใจความเป็นมาของไทยเราอย่างชัดเจน ข้อที่ท่านเน้นก็คือ เราไม่สามารถจะไปใช้ระบบที่ฝรั่งคิดได้ถ้าเราไม่เตรียมตัวให้พร้อม และเราก็ยังไม่พร้อมเพราะเรายังไม่มีคนจะใช้ คนที่มีอยู่ยังมี

สมรรถนะไม่พอที่จะไปใช้ระบบคิดที่แปลกแยก จริงๆ แล้วดิฉันก็สงสัยอยู่ว่าเดี๋ยวนี้เรายังแปลกแยกกับระบบที่เราใช้อยู่หรือเปล่า

แต่เอาเถอะ ขอย้อนกลับมาในรัชกาลที่ ๕ นี่ก่อน อยากจะเน้นว่านี่คือวิกฤตทางปัญญาที่ส่งผลลามลึกมาก เท่าที่ดิฉันได้ค้น มันมีปัญหาต่อมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน แต่ในช่วงรัชกาลที่ ๕ นั้น เราอาจจะยังไม่ค่อยตระหนักมากนัก มันเป็นอย่างหนึ่งที่สมเด็จพระปิยมหาราชท่านทรงพยายามจะแก้ไข พยายามที่จะกั้นหรือพยายามที่จะกรองกระแสอิทธิพลของตะวันตกไว้ แต่ว่าจากรัชกาลนี้ ความแรงของกระแสวัฒนธรรมที่ซึมเข้ามาสู่บริบทวัฒนธรรมซึ่งเป็นตัวรองรับวรรณศิลป์นี่มากและเร็วเหลือเกิน ดิฉันได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในการวิจัยเกี่ยวกับกวีนิพนธ์ว่า เออ เรารับทั้งอะไรบ้าง ไม่ว่าจะเป็นกลวิธี ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหาจากตะวันตก แม้แต่สิ่งที่อยู่ค่อนมาทางตะวันออก เราก็รับผ่านตะวันตก อย่าง รุไบยาต เราไม่ได้รับจากเปอร์เซียโดยตรง เรารับผ่านงานแปลของฟิทซ์เจอรัลด์ ตอนนั้นรู้สึกว่าเขายังทำได้แค่สอง edition จริงๆ แล้วทำทั้งหมดสี่ครั้ง

มีข้อที่น่าสนใจและน่าคิดมาก ที่อยากขอแทรกไว้ตรงนี้คือ มีนักวิชาการปัจจุบันบางคนเคยบ่นในทำนองว่า ทำไมคนไทยชอบสนใจแต่ฝรั่ง ทำไมไม่สนใจวรรณกรรมของบ้านใกล้เรือนเคียง คนที่พูดนั่นลืมไปว่าในช่วงรัชกาลที่ ๕ นั่นเราถูกตัดโอกาสที่จะสัมพันธ์กับบ้านใกล้เรือนเคียงอย่างที่เคยมีก่อนหน้านั้น ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์หรือเลยไปในสมัยอยุธยา ทหารไทยต้องรู้ภาษาบ้านใกล้เรือนเคียง แต่พอถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อบ้านใกล้เรือนเคียงของเราตกไปเป็นอาณานิคม เราไม่มีสิทธิ์ติดต่อกับเขาโดยตรงอีกแล้ว เราต้องติดต่อกับเขาผ่านเจ้าอาณานิคม และต้องใช้ภาษาของเจ้าอาณานิคมในการติดต่อ นั่นแหละที่ทำให้เราลอยห่างไปจากเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงในแง่ที่เคยสนิทสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมก็น้อยลง

ทีนี้เอาละ ถ้าเผื่อพูดถึงทางด้านกลวิธี คุณอาจจะตามสรุปไปจากที่ดิฉันพูดตอนนี้ได้แล้วละว่าความเปลี่ยนแปลงของวรรณศิลป์ ด้านหนึ่งคือกลวิธี การหักหันเข้ามาสู่ลายลักษณ์ ซึ่งทำให้เกิดความนิยมในเรื่องการเขียนร้อยแก้วหรือความเรียงมากขึ้นเยอะทีเดียว ถ้าถามว่าแล้วร้อยกรองยังอยู่หรือไม่อยู่ในสมัยนั้น เราก็ยังอยู่กับขนบของการเผยแพร่วรรณศิลป์ทางเพลงและทางการแสดงอยู่ เพราะฉะนั้นในรัชกาลนี้ก็ยังมีพระราชนิพนธ์เงาะป่า ยังมีพระนิพนธ์ของสมเด็จกรมพระนราฯ ที่เป็นละคร แต่สังเกตไหมคะว่าเกิดอะไรขึ้นกับละครสมัยนี้ มันมีละครที่เอาประวัติศาสตร์ร่วมสมัยมาเป็นเนื้อเรื่องคือสี่ป๊อมินทร์ มันมีละครที่เราไปเอาเค้าเรื่องของฝรั่งมาใช้อย่าง สาวเครือฟ้า ซึ่งสร้างมายาคติขึ้นได้อย่างสมบูรณ์มาก ทำให้เรานึกว่าสาวเหนือก็เป็นเหมือนเครือฟ้า แล้วก็แถมยังมีงอกต่อมาเป็นรุ่นลูก เครือณรงค์ อีกเรื่องหนึ่ง มันมีอะไรที่น่าสนใจมากคือบทละครของสมเด็จกรมพระนราฯ เป็นจุดผสานระหว่างขนบแบบเดิมของเราในการสร้างสารและรับสารทางวรรณศิลป์จากมหรสพ แล้วก็มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ไม่ว่าจะเป็นลักษณะการแสดง ไม่ว่าจะเป็นวิธีการแทรกหรือเปลี่ยนเค้าเรื่องเนื่องจากความคิดที่เข้ามาใหม่ในรัชกาลนั้น จริงๆ แล้วสมเด็จกรมพระนราฯ ท่านก็ทรงนิพนธ์บทละครเรื่องพระลอไว้ด้วย นั่นก็เป็นเอาของเก่ามาเล่าใหม่ แล้วก็อีกแหละ ทรงนิพนธ์บทเจรจาแทรกไว้ด้วยนิดหน่อย อย่างที่ดิฉันเรียนไว้ตั้งแต่ต้นว่าตรงนี้เริ่มแล้วนะ คือการใช้ลายลักษณ์เข้ามา

กำกับแนวทางของวรรณศิลป์ให้ลดอิสรภาพลงไป การด้นเป็นลักษณะที่เป็นอิสระเป็นพิเศษของการสื่อทางวรรณศิลป์ไทยมาแต่ก่อน ตอนนี้เริ่มเป็นลายลักษณ์ ใช้ลายลักษณ์มากขึ้น แล้วความเรียงก็เข้ามา

ส่วนบทละครที่ยังใช้ฉันทลักษณ์แบบร้อยกรอง เราก็จะเห็นได้ว่าร้อยกรองยังใช้ฉันทลักษณ์แบบเดิมได้อยู่ แต่ส่วนใหญ่จะสั้นลง แล้วบางทีก็ลดรูป กลายเป็นส่วนประกอบของงานเขียนแบบความเรียง คนที่หยิบจดหมายเหตุเสด็จประพาสแหลมมลายู หรือเสด็จประพาสไทรโยคหรือไกลบ้านมาอ่าน ก็จะเห็นในนั้นไม่ใช่ว่าเป็นร้อยแก้วล้วน มีกวีนิพนธ์ชมธรรมชาติ มีนิราศกรมประจักษ์ฯแฝงอยู่ แต่ว่ามันลดรูปลงไปเป็นการประกอบ เป็นส่วนประกอบย่อย ไม่ใช่ประเด็นหลัก แล้วบางทีก็จะมีการเขียนเป็นร้อยกรองอย่างสั้นๆ ประกอบโอกาสต่างๆ มากขึ้นทำนอง ode, elegy และ sonnet ของฝรั่ง อย่างในโอกาสที่ระลึกถึงสมเด็จพระนางสุนันทากุมารีรัตน์ หรือพระธิดาบางพระองค์ที่สิ้นพระชนม์ไปตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ อันนี้เป็นข้อที่ค่อยๆ ประกอบรวมขึ้นให้เห็นภาพว่าความเปลี่ยนแปลงมันเกิดขึ้นอย่างไร เราขอยืมอะไรมาจากฝรั่งบ้าง และเราเอามาใช้ได้ประโยชน์ได้ผลแก่ใครแค่ไหน จริงๆ แล้วอยากจะพูดถึงพระราชนิพนธ์เรื่อง เงาะป่า สักนิดหนึ่ง ในแง่ที่ใครจะรู้สึกเหมือนกับดิฉันหรือไม่ก็ไม่รู้ ดิฉันว่านี่คือปฏิกิริยาต่อโรมีโอ จูเลียต เค้าเรื่องคล้ายกัน รักสามเส้า ซึ่งจบลงด้วยความตาย แต่ข้อสรุปที่ขึ้นอยู่กับพุทธธรรม ไม่ตรงกับข้อสรุปของเชคสเปียร์ มันมีข้อที่น่าสนใจที่น่าคิดอยู่อีกมาก ดิฉันไปค้นมาในช่วงนี้ จริงๆ แล้วต้องขอสารภาพว่า ได้ปัญหามากกว่าจะได้ข้อสรุป แต่อยากจะเอาปัญหามาแชร์ให้ทุกๆ คนช่วยกันคิด เพราะช่วยกันคิดสนุกกว่านั่งคิดอยู่คนเดียวเป็นอันมาก

จากในเรื่อง เงาะป่า ขอกระโดดไปอีกเรื่องหนึ่งที่ทรงพระราชนิพนธ์ตั้งแต่ตอนที่ทรงพระเยาว์กว่านั้นคือ นิทราชาคริต ใครเคยนึกบ้างไหมคะ ดิฉันน่ะเคยสงสัยตะหงิดๆ ตอนนี้ยิ่งสงสัยใหญ่เลย ตั้งแต่พอนั่งจัดลำดับว่าท่านทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ในช่วงไหน ดิฉันรู้สึกว่าท่านกำลังพยายามแสวงและสื่อพระราชดำริเกี่ยวกับอุดมคติของความเป็นพระราชาอย่างหนึ่งออกมาเราคงจะนึกได้ ถ้าจะขอโยงไปถึงพระนิพนธ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงฯเรื่องหนึ่ง เรื่อง เสด็จประพาสต้น ตอนนี้เราเริ่มเห็นอะไรที่โยงกันแล้ว พระจริยวัตรของกาหลิบฮารูนอัลราษจิด ใน นิทราชาคริต ดูเหมือนจะเป็นแรงบันดาลพระราชหฤทัยอย่างหนึ่งที่ทำให้เลือกเรื่องนี้มาแปลและมาแต่ง แต่คนก็มักจะไม่สนใจกับความไพเราะแห่งพระโวหาร ความสนุกสนานของเนื้อเรื่องมากกว่าที่จะไปนึกถึงว่าเอ๊ะ ท่านทำอะไรคล้ายๆ กับกาหลิบเหมือนกันนะ ท่านตระหนักว่าพระราชกรณียกิจที่สำคัญที่สุดคือการดูแลบ้านเมืองและอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เป็นสุข ให้รอดพ้นจากภัยของอริภายนอกทั้งปวง ก็เพราะเหตุนั้นแหละที่ท่านแทบจะสิ้นพระชนม์เมื่อเกิด ร.ศ. ๑๑๒

ตอนนั้น ถ้าจะพูดถึงทางแผนที่ เราสำรวจเขตแดนไปยังไม่ทั่ว และเพราะเหตุนั้นแหละที่เราเสียเขตแดนทางด้านตะวันออก ถ้าใครได้อ่านหลักฐานความเป็นไปทุกอย่างในระหว่างที่เกิดการปักปันเขตแดนในรัชกาลนั้น จะรู้ว่ามันหนักหน่วงสักขนาดไหน และทำไมถึงไม่มีคนเขียนเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์ช่วงนี้ไว้มากนัก ความเจ็บมันยังไม่จางหรอก

ถ้าจะพูดไปจริงๆ สำหรับคนที่ได้รับรู้ สำหรับคนที่ได้เห็นและตระหนักถึงความเป็นไปของรัชกาลนั้น จะเข้าใจว่าทำไมถึงได้มีพระราชนิพนธ์เพียงนิดเดียว และมีพระนิพนธ์ตอบพระราชนิพนธ์เพียง

สองชิ้นเท่าที่หาได้ ชิ้นหนึ่งเท่าที่ดิฉันเอามาให้คุณควรแก่การวิเคราะห์อย่างยิ่ง ไม่ใช่ในแง่กวีศิลป์อย่างเดียว แต่ในแง่ที่ส่องสะท้อนให้เห็นความรู้สึกในใจของคนไทยช่วงนั้นได้เห็นการแบกรับภารกิจแห่งขัตติยสกุลอย่างเต็มที่ อัศวินไม่ได้มีอยู่แต่ทางภาคพื้นตะวันตก ไม่ค่อยจะมีใครได้คิดว่าคุณสมบัติของคนไทยในยุครัชกาลที่ ๕ คือส่วนผสมอันสมบูรณ์ เพราะว่าเรามีรากเหง้าที่แน่นแฟ้น และเรารู้จักการรับจากตะวันตกอย่างเลือกสรร ทุกอย่างที่พูดนี้ถ้าถามว่าดิฉันได้มาจากไหน ดิฉันก็ตอบว่าได้มาจากการอ่านวรรณกรรมและวรรณคดีในสมัยนั้น ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมที่มีจุดมุ่งหมายในทางสร้างความบันเทิง หรือวรรณกรรมที่ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายด้านนั้น

คุณจะเห็นได้ว่าวรรณคดีหรือวรรณกรรมที่ส่งทอดมาจากรัชกาลนี้ มีอยู่เป็นอันมากทีเดียวที่ท่านทรงพระนิพนธ์ หรือเป็นพระราชหัตถเลขาต่อบุคคลเฉพาะ เริ่มต้นไม่ได้ต้องการเผยแพร่เลย แต่ท้ายที่สุดเมื่อมีคนกราบบังคมทูลขอให้เผยแพร่เพื่อเห็นแก่ผู้อื่น ท่านก็ทรงมีพระบรมราชานุญาต โดยมีการชำระขัดเกลาบ้างเพื่อไม่ให้มีสิ่งที่เป็นส่วนตัวเกินไปออกไปสู่สาธารณชน เพราะบางอย่างมันอาจเป็นข้อวิจารณ์ที่รุนแรงก็ได้ แล้วท่านทรงทราบว่าควรจะเกลาการวิจารณ์ให้อยู่ในระดับไหน จากเหตุที่เกิดขึ้นตั้งแต่เรื่อง นายจิตรนายใจสนทนากัน แล้วก็มาต่อถึงสนุกนิ์นึก ที่ทำให้กรมหลวงพิชิตปรีชากร (พระยศตอนนั้น) เลิกทรงพระนิพนธ์เรื่องบันเทิงไปเลย

ปัญหามันไม่ได้อยู่ที่ว่าสมเด็จสังฆราชตอนนั้นท่านไม่เข้าพระทัยเรื่องความจริงความลวงอะไร แต่ท่านเสนอให้นักเขียนทุกคนยอมรับว่าตัวเองมีความรับผิดชอบด้วย จะเขียนจะวิจารณ์อะไรอย่างเปิดเตลิด ไม่สนใจผลที่จะเกิดจากข้อเขียนตัวเองนั้นไม่ได้ ดิฉันว่าตรงนี้ หลายอย่างมันประกอบรวมให้เห็นบรรยากาศทางวรรณศิลป์ของยุคสมัยที่มีคุณสมบัติพิเศษต่างจากก่อนหน้านั้นอย่างชัดเจนมาก แล้วบางทีท่านที่มาฟังอยู่วันนี้อาจจะลองนึกดูว่า จากบริบททางวรรณศิลป์ที่ประกอบด้วยลักษณะอย่างที่ดิฉันยกมาประกอบทีละส่วนทีละส่วนให้ฟัง มีอะไรบ้างที่ส่งต่อเนื่องมาสู่สมัยเรา มีอะไรบ้างที่มีการสานต่อ และมีอะไรบ้างที่เราหลงลืมและไม่ได้นำมาพิเคราะห์ให้ละเอียด จริงๆ แล้วสิ่งที่ท่านทรงพระราชนิพนธ์และที่ทรงเป็นแรงบันดาลใจให้แก่ผู้เขียนหรือผู้สร้างงานวรรณศิลป์ในยุคสมัยมีหลายอย่างทีเดียว ที่เราควรจะไตร่ตรองด้วยความระมัดระวัง

ที่ดิฉันพูดอย่างนี้เพราะอะไร เพราะระยะหลังได้พบงานวิจัยหรือข้อเขียนของนักวิชาการที่อ้างถึงพระราชกรณียกิจในยุครัชกาลที่ ๕ โดยไม่ได้วิเคราะห์ละเอียดลงไปถึงพระราชดำริหรือพระราชประสงค์ที่แท้จริง โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการเสด็จต่างประเทศทั้งสองครั้ง ซึ่งเป็นเหตุให้มีงานพระราชนิพนธ์ที่เผยแพร่ทั่วไปทั้งสองชุดคือ ที่ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระบรมราชินีนาถผู้สำเร็จราชการครั้งหนึ่ง และอีกครั้งหนึ่ง ไกลบ้าน ที่ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จเจ้าฟ้านิภานพดล ถ้าใครได้อ่านหนังสือวารสารของรัฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ เล่มใหม่ จะเห็นงานวิจัยของ อ.ธงชัย วินิจกุล ที่ดูเหมือนจะเน้นว่ารัชกาลที่ ๕ ท่านทรงมีพระประสงค์ที่จะปรับบ้านเมืองให้ทันสมัย ต้องการสร้างความทันสมัย และที่เสด็จไปต่างประเทศก็เพื่อจะสะสมสิ่งของและวัตถุที่สร้างความทันสมัย อะไรทำนองนั้น แต่จริงๆ แล้ว ถ้าเราดูโดยรวมและดูจากมุมที่ดิฉันมอง ดิฉันเห็นว่าท่านต้องการสร้างความทันสมัยหลายอย่างขึ้นในรัชกาลก็จริง

แต่เจตจำนงที่แท้จริงก็เพื่อใช้ความทันสมัยเป็นกำแพงชั้นหนึ่ง ไม่ให้ฝรั่งเข้ามาเขมือบได้ถนัดนัก เพราะตอนนั้นเหตุผลหนึ่งที่เขาอ้างสำหรับแสวงหาอาณานิคมก็คือสร้างอารยธรรม หรือต้องการทำให้พวก native ทั้งหลายได้รู้จักรุ่งเรืองมาเสียบ้าง อย่า primitive นักเลย หรืออะไรทำนองนั้น

ท่านไม่ให้โอกาสแก่ฝรั่งไม่ว่าชาติไหนที่จะมาใช้เหตุผลนั้นอ้างเพื่อที่จะเขมือบเมืองไทย ถ้าเผื่อจะต้องทันสมัยเพื่อเอาตัวรอดให้ได้ก็ต้องทันสมัย แต่ถ้าเผื่อว่าจะใช้วิธีอื่นได้หรือยังคงรักษาความเป็นไทยไว้ได้ท่านก็จะทำ แล้วสิ่งที่ดิฉันเห็นและทุกคนก็คงจะเห็นจากพระราชพิธีสิบสองเดือน นั่นคือส่วนหนึ่งของการที่จะอธิบายว่าเราเคยมีความเจริญ เราเคยมีระเบียบแบบแผน พิธีการและสิ่งต่างๆ ที่แสดงให้เห็นอารยธรรมสูงของเรามานานแล้ว ถ้าเผื่อใครจะลืมในกรณีของมหาดเล็ก ก็จะเห็นได้ว่าในเล่มนั้นทรงพระราชวิจารณ์หรือทรงเตือน ทรงโขกไว้เจ็บๆ ตอนที่อ่านสมัยที่เรียน ดิฉันรู้สึกว่าวรรณคดีเล่มนี้อ่านยาก แต่พออ่านหลายๆ ครั้งเข้ามันก็หายยากไปเองแหละค่ะ แล้วทีนี้สนุกเพราะเหมือนกับเราไปนั่งเกาะเข่าผู้ใหญ่ ฟังเรื่องเล่าสมัยอดีตว่าแต่ก่อนเขาเป็นมากันยังไง เขาคิดกันยังไง

ตรงนี้เลยทำให้ดิฉันเกิดข้อคิดขึ้นมาอย่างหนึ่งคือ เท่าที่ลองค้นๆ ดู การศึกษาวรรณคดีและวรรณกรรมช่วงรัชกาลที่ ๕ นี่ ส่วนใหญ่มักจะศึกษาในทางวรรณศิลป์และประวัติหรือที่มา และอะไรต่ออะไร อย่างเป็นต้นว่าเรื่องนี้เรารับเค้าเรื่องมาจากไหน เราแปลมาจากไหน มีการดัดแปลงมายังไง หรือว่ามีกวีศิลป์ กวีโวหารดีตรงไหน อะไรยังไงบ้าง แต่สิ่งหนึ่งที่เรายังไม่ได้วิจัยมากนักก็คือ มันแสดงให้เห็นวิธีคิดและตัวตนรากเหง้าความเป็นมาของเราอย่างไรบ้าง และมันมีบทบาทอย่างไรในการสร้างและรวมไทยเข้าเป็นชาติ ทำให้เราสามารถจะอยู่อย่างมั่นคงได้ในเวทีโลกตั้งแต่นั้นมาจนบัดนี้ โดยไม่บาดเจ็บมากเกินไป ยังอยู่ได้ทำไม..?

ดิฉันว่าเท่าที่เห็น ดูเหมือนจะมีแต่การศึกษาทางวรรณคดีนี่แหละที่จะทำให้เราเห็นหัวใจจริงของผู้แต่ง ประวัติศาสตร์และพงศาวดารอาจทำให้เราเห็นแต่ความเป็นไปข้างนอก แต่วรรณคดีทำให้เราได้เห็นถึงวิธีคิดและการศึกษาวิจัยในเรื่องของวิธีคิด ความเปลี่ยนแปลงในเรื่องวิธีคิดสำคัญมาก วรรณคดีหรือวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นแหล่งค้นคว้าอันอุดมในเรื่องนี้ เราจะได้เห็นความสามารถของบรรพบุรุษของเราในช่วงวิกฤตแห่งประวัติศาสตร์ อย่าลืมนะคะ ท่านเอาเมืองไทยรอดมาได้ สมัยเรานี่แย่กับ IMF อยู่ตั้งนาน บางทีสงสัยว่าเราควรจะกลับไปเรียนภูมิปัญญาของอดีตให้ดีกว่านี้ ในวรรณกรรมรัชกาลที่ ๕ นั่นแหละที่เป็นแหล่งของภูมิปัญญาที่น่าสนใจมากและแฝงอยู่ในวรรณกรรมทุกประเภท

บางทีความคิดแบบตะวันตกในระยะหลังชอบแบ่ง (ดิฉันเรียกว่า ความคิดเชิงวิเคราะห์) แบ่งว่านี่เป็นบันเทิง นี่ไม่ใช่ ถ้าเผื่อเป็นวรรณคดีเป็น literature จะต้องไม่ใช่พงศาวดาร ไม่ใช่ตำรายา ไม่ใช่จดหมายติดต่อราชการ โถ..เรื่องอะไรเราจะต้องไปคิดแบบฝรั่ง ถ้าคิดแบบไทย วรรณคดีหรืองานสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์ทุกชิ้นเป็นพหุประโยชน์ คือใช้ได้ทุกอย่าง จะเป็นแบบฝึกหัดการอ่านเขียนก็ได้ จะเป็นตัวอย่างของกวีโวหารและวิธีเขียนก็ได้ ทำเป็นบันเทิงก็ได้ หรือจะอ่านเพื่อศึกษาชีวิตสัจธรรมอันเป็นสากลก็มี และวรรณกรรมประเภทหนึ่งที่เราอาจจะยังไม่ค่อยได้ศึกษากันมากนักคือ พระราชดำรัสในกรณีต่างๆ ซึ่งจริงๆ

แล้วน่าสนใจมาก และถ้าเรานำมาประกอบกับพระราชนิพนธ์ในช่วงต่างๆ แห่งพระชนม์ชีพ เราจะได้เห็นเงาสะท้อนที่น่าสนใจหลายทิศทางหลายมุมด้วยกัน

ผู้ฟังอาจจะรู้สึกว่าดิฉันพูดๆ นี่ ดูเหมือนจะเน้นไปในทางป้องกันประเทศหรือสำนึกแห่งความเป็นไทยค่อนข้างมาก สงสัยเพราะไปหมักอยู่ในกรมแผนที่นาน ดิฉันเองก็ต้องยอมรับเหมือนกันในเรื่องนั้น ดิฉันรู้สึกว่าการไปอยู่ที่นั่นก็เท่ากับได้มองวรรณคดีจากอีกด้านหนึ่ง และได้เห็นวรรณกรรมมากขึ้นหลายชิ้น น่าคิดเหมือนกัน โดยเฉพาะในกรณีที่เป็นเรื่องของฝรั่ง (คือที่รู้สึก อาจารย์ตรีศิลป์จะเคยพูดถึงในเชิงสนใจว่า ถ้าเผื่อจะมองสภาพบ้านเมืองของเราให้ชัดยิ่งขึ้นไปอีก บางทีเราต้องอาศัยสายตาที่ฝรั่งมองไทยบ้าง) ก็อย่างที่เรียนแล้ว ดิฉันได้ไปแปลเอกสารไว้สองสามชิ้น ตัดตอนมาเฉพาะที่เป็นวิธีมองไทยจากสายตาฝรั่ง เพราะดิฉันสนใจทางด้านนี้ เขามองเห็นเราเป็นอย่างไร ถ้าเผื่อใครสนใจจะไปดูในวารสารที่กล่าวถึงก็ได้ รู้สึกที่กรมแผนที่ยังเก็บไว้ทั้งชุด เพราะฉะนั้นก็คงจะพอค้นได้ เอกสารเหล่านี้ทำให้เราได้เห็นว่าเขามองเราอย่างไร แม้แต่พระวิภาคภูวดลซึ่งมาทำแผนที่ให้ไทย ในตอนที่ต้องหยุดข้อเขียนของท่านในช่วง ร.ศ. ๑๑๒ ท่านไม่หวังเลยว่าไทยจะรอดจากเงื้อมมือของฝรั่งเศส แต่ว่าหลังจากนั้นอีกเป็นสิบปีถึงปลายรัชกาล ท่านปรับแก้งานเขียนของท่านใหม่ ตอนนั้นเราแน่ใจได้แล้วว่าเรารอด

เอกสาร ที่ดิฉันเอามาฝากอยู่ในเล่มนี้อีกชิ้นหนึ่งของพระยาชลยุทธโยธิน ซึ่งเคยเข้ามารับราชการอยู่ในต้นรัชกาล แล้วก็กลับออกไปเพื่อที่จะกลับมาอีกครั้งในช่วงฉลองพระบรมรูปทรงม้าปลายรัชกาลเต็มที่ แล้วก็แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับพัฒนาการในเมืองไทยในรัชกาลนั้น ก็ในเมื่อตอนฉลองพระบรมรูปทรงม้าก็เรียกได้ว่าปลายรัชกาลเต็มทีแล้ว มันก็เท่ากับเป็นประมวลพัฒนาการในเมืองไทยในช่วงรัชกาลที่ ๕ อย่างคร่าวๆ จากสายตาของฝรั่ง ซึ่งก็หวังดีต่อเมืองไทยพอสมควร อาจจะเป็นเพราะไม่ใช่หนึ่งในมหาอำนาจที่ต้องการแสวงอาณานิคมก็ได้

ดิฉันว่าถ้าเผื่อเราลองช่วยกันเอาเอกสารจากหลายๆ ด้านมาประกอบกันเข้า ช่วยกันคิด และช่วยกันต่อเติมจากประเด็นที่ดิฉันค้นมาเป็นประมวลคำถามสำหรับใส่ไว้ในใจคุณทุกคน เราอาจจะช่วยกันสร้างภาพบริบทและสร้างทฤษฎีการวิเคราะห์ความเป็นไทยขึ้นจากรากฐานความเป็นไทยได้ไม่ต้องอาศัยทฤษฎีฝรั่งมากนัก ฝรั่งที่ไหนจะมารู้จักเราเท่ากับตัวเราเอง แล้วก็บางทีจะได้หวนกลับไปต่อสายความเข้าใจรากเหง้าของเราเองให้ชัดเจนขึ้น ไม่ใช่ทำความเข้าใจไทยด้วยมุมมองของฝรั่งหรือทฤษฎีของฝรั่ง ทฤษฎีก็มุมมองนั่นแหละ มันมาจากรากศัพท์ ทฤษฺ ที่แปลว่า มองหรือเห็น นั่นเอง

ตอนนี้ดิฉันคงจะต้องหยุดนิดหนึ่ง ขอประทานโทษ แล้วก็ให้โอกาสแก่ผู้สนใจที่จะถามบ้างก่อนที่จะเติมประเด็นจากที่ดิฉันวางไว้ตรงนี้ มีใครอยากถามอะไรหรืออยากแสดงความคิดเห็นเรื่องไหนบ้างไหมคะ เชิญค่ะ

ดิฉันนั่งฟังด้วยความสนุกและก็ได้ความรู้ได้ประเด็นหลายเรื่อง สิ่งที่อยากจะเรียนถามท่านอาจารย์ก็คือว่า วรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีส่วนไหนที่พูดถึงไว้เกี่ยวกับเรื่องเขาพระวิหารบ้างไหมคะ

ในเรื่องเขาพระวิหารนี่ ไม่แน่ใจว่าจะมีอยู่ในช่วงรัชกาลนั้นหรือเปล่าที่พูดถึง แต่ดูเหมือนจะมีอยู่ในพระนิพนธ์รุ่นหลังของสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ อยู่บ้าง แต่ถ้าเผื่อจะให้ดูแผนที่ คือหมายความว่าจะไปดูจากแผนที่ละก็ มันก็เห็นว่ามีแผนที่ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๕ เป็นแผนที่ซึ่งฝรั่งเศสเข้ามาทำ ตอนนั้นเรายังทำแผนที่รอบประเทศไทยไม่ถึงทางด้านนี้ คือที่เราทำเองนั้นยังไม่ถึง มันน่าเกลียดมากเชียวละค่ะ แผนที่อันนั้นที่เขาเอามาอ้างปิดปากเราในกรณีเขาพระวิหาร เพราะว่าคนไทยเราในรัชกาลที่ ๕ เพิ่งจะเริ่มเรียนทำแผนที่ต้องเรียกว่าพอเรียนได้สักสามปีก็เริ่มออกทำแผนที่ ทำได้ไม่กี่ปีเลยก็ ร.ศ. ๑๑๒ รู้สึกกรมแผนที่นี่เกิดปี ๒๔๒๘ เพิ่งเกิดตอนนั้น แล้วพอรู้สึก ๒๔๓๖ ก็ ร.ศ. ๑๑๒ ตอนนั้นยังเพิ่งออกทำการเดินทุ่ง คือหมายความว่าไปออกสำรวจได้ไม่เท่าไรเลย ยังทำโครงการสามเหลี่ยมรอบประเทศได้ไม่ครบ พระวิภาคภูวดลต้องเก็บกองแผนที่กลับมาโดยที่ยังไม่ทันได้ทำทางด้านเขาพระวิหาร แต่ว่ารู้สึกจะมีพูดอยู่บ้างนิดหน่อยในเรื่อง Surveying and exploring Siam ที่ดิฉันแปลเป็นการสำรวจบุกเบิกในแดนสยาม ไม่แน่ใจนักว่าจะกล่าวถึงไว้มากหรือเปล่าเพราะว่าในการสำรวจนั้นต้องทำหลายขั้นตอน ออกไปดูก่อนแล้วค่อยยกกองไป บางทีพระวิภาคฯ อาจจะเคยเดินทางผ่านแถวนั้นอยู่บ้าง เล่มนี้ถ้าใครสนใจไปซื้อได้ที่สโมสรนายทหารกรมแผนที่ รู้สึกยังมีอยู่ไม่มากนัก

แต่เรื่องเขาพระวิหารนี่ ขอเรียนว่าถ้าดูจากแผนที่จะเห็นได้ชัดเลยว่าเขาโกง แต่เราไม่รู้เพราะตอนนั้นเรายังไม่มีความเชี่ยวชาญในการอ่านแผนที่มากพอที่จะรู้ได้ ลองนึกดูก็แล้วกันว่า จากช่วงนั้นมาจนกระทั่งถึงช่วงที่เราไปขึ้นศาลโลกนี่มันกี่ปี ไทยต้องหมุนหันอยู่ในวงวนแห่งปัญหากี่ร้อยเรื่อง บางทีเท่าที่ได้เห็น การปักปันที่ดำเนินการอยู่เรื่อยมันมีปัญหาเสมอ แล้วก็มีแผนที่ประกอบเรื่องดอน เรื่องอะไรต่ออะไร โอย..สนุกมาก แต่บางเรื่องก็ไม่ใช่เรื่องที่เราจะพูดได้อย่างเปิดเผยนัก เพราะว่าบางทีมันก็เท่ากับลุกขึ้นนั่งทึ้งผมว่านี่ ทำไมมันถึงเป็นอย่างนี้ แล้วก็อาจจะทำให้เรามองหน้าฝรั่งได้อย่างไม่ค่อยเต็มตา เพราะยังไม่หายโมโหนั่นแหละค่ะ

แต่ว่ามันมีอะไรน่าคิดเยอะทีเดียวในเรื่องที่ว่า ทำไมเราถึงทำอะไรไปแค่ไหน และทำได้แค่ไหน ทำไมคนกลุ่มหนึ่งซึ่งไม่ใช่ว่าเป็นคนไร้สติปัญญา ถึงได้เกิดวิกฤต คือความไม่ไว้วางใจหรือความไม่เชื่อมั่นในรากเหง้าของตัวเอง จนกระทั่งรู้สึกว่าเราจะอยู่อย่างเป็นไทยไปไม่ได้ถ้าไม่เปลี่ยนไปตามฝรั่ง และก็การหมุนออกจากความเป็นตัวเองมันก็เกิดขึ้นตั้งแต่นั้น และดิฉันรู้สึกว่ามันก็ยังไม่หาย ทำไมถึงเกิดขึ้น ถ้าเผื่อเรารู้สึกว่ามันเป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้เราแก้ปัญหาได้ยากขึ้นหรือสร้างสรรค์ได้น้อยลง เราก็คงจะต้องกลับไปคิดดูว่าเราจะแก้ได้ยังไง แก้จากฐานของเราเองเหมือนอย่างที่สมเด็จพระปิยมหาราชท่านทรงทำในสมัยของท่าน แล้วก็อย่างที่ดิฉันเรียนนั่นแหละค่ะ งานวรรณกรรมในช่วงนั้นถ้าเผื่อจะบอกว่าเป็นวรรณกรรมเพื่อสร้างชาติสร้างสำนึกในความเป็นชาติและความเป็นไทย ดิฉันก็ว่าได้เกือบทุกชิ้นถ้าเราจะมองมัน เพียงแต่ว่าเราจะใช้มุมมองไหนสำหรับงาน เราลืมมองด้านนี้ไป เราก็หันกลับไปมองเสียใหม่ มันยังไม่สายเกินไป

หรอก บางทีถ้าเรามองหรือเราศึกษาวรรณกรรมในแง่ที่ว่ามันเป็นตัวแทนของความคิด และความคิดใดที่ยังทรงคุณค่าอยู่แม้กระทั่งปัจจุบัน เราจะได้นำเอาระบบทางความคิดนั้นมาขยายผลต่อไป

ใครอยากจะถามอีกบ้างมั้ยคะ คือจริงๆ แล้วดิฉันหวังว่าจะได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นแล้วก็ได้แง่คิดจากท่านไปพัฒนาต่ออีก พร้อมๆ กับที่ส่งความคิดให้ท่านเอาไปพัฒนาต่อมากกว่าที่จะนั่งพูดอยู่ข้างเดียว เพราะว่ามันคงไม่สนุกนักหรอก แล้วท่านก็คงไม่สนุก

ถ้าตอนนี้ยังไม่มีคำถาม ก็อยากจะบอกว่า วันนี้ต้องกราบขอบพระคุณท่านวิทยากร นาวาอากาศโทหญิง สุมาลี วีระวงศ์ เป็นอย่างยิ่ง ที่วันนี้ได้กรุณามาให้ความรู้แล้วก็มาทำให้เราเกิดประเด็นปัญหาอีกมากมาย ท่านผู้ฟังหลายท่านในที่นี้ก็เป็นนิสิตปริญญาโทปริญญาเอก แล้วก็เป็นอาจารย์ทั้งหลาย คงจะเกิดประเด็นที่จะต้องไปศึกษาต่ออีกมากมายว่า อดีตสิ่งที่ผ่านมาประมาณร้อยกว่าปีเท่านั้นเอง นี่ร้อยห้าสิบปี แต่ว่าเราก็ยังมีคำถามที่ตอบไม่ได้อีกมากมาย อยากจะเรียนเสริมว่าประเด็นที่ อ.สุมาลี พูดถึงวิกฤต ร.ศ. ๑๑๒ นั้นเป็นวิกฤตที่หนักหนาสาหัสจริงๆ องค์สมเด็จพระปิยมหาราชถึงกับทรงพระประชวรอย่างหนัก แล้วก็ถ้าได้ดูวีดีทัศน์ที่จะฉายในตอนบ่าย ช่วงนี้ก็จะได้เห็นว่าพระปริวิตกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อสถานการณ์บ้านเมืองซึ่งถูกคุกคามจากจักรวรรดินิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝรั่งเศสนั้น ทำให้ท่านถึงกับทรงเอ่ยกับรัชกาลที่ ๕ ซึ่งตอนนั้นท่านยังทรงอยู่ในสถานะเป็นพระราชโอรสว่า ให้ไปซื้อที่ที่สิงคโปร์ไว้ เพราะถ้าเกิดคับขันจริงๆ แล้ว เกิดสถานการณ์ที่จะต้องไปที่อื่นแล้ว ตอนนั้นก็ยังมีหลักฐานพยานเป็นสถานทูตอยู่ที่สิงคโปร์ เราจะได้เห็นในวีดีทัศน์ที่จะเอามา เพราะฉะนั้นรายการช่วงบ่ายก็คงจะได้เสริมที่ อ.สุมาลี พูดถึงไว้ในหลายประเด็น

สรุป

สิ่งที่ดิฉันอยากจะเพิ่มเติมก็ไม่มีอะไรนอกจากจะเน้นประเด็นที่เกี่ยวกับวิกฤตทางปัญญา ซึ่งดิฉันเห็นว่ามันยังอยู่และอยู่ในกลุ่มนักวิชาการมากกว่ากลุ่มอื่น ดิฉันอยากจะบอกว่าบางทีนักวิชาการจะต้องศึกษาตัวเอง ตั้งแต่ที่เราเริ่มเข้าสู่ระบบการศึกษาที่อาศัยทัศนคติแบบยุโรปหรือว่าแบบตะวันตก เราเกิดปรากฏการณ์อันหนึ่งขึ้นมา นั่นคือการรู้เขาและตามเขา จนกระทั่งลืมที่จะศึกษาความเป็นตัวเราเอง เพราะฉะนั้นหน้าที่ประการแรกสุดของนักวิชาการซึ่งมักจะมีความสำนึกอยู่ในใจว่าเป็นผู้นำทางปัญญาหรือผู้นำทางความคิดของสังคมก็คือ เราต้องทำความเข้าใจตัวเองและรากเหง้าของตัวเองให้ชัดเจนแจ่มแจ้งถึงแก่นแท้ เพื่อจะได้ไม่นำสังคมไปผิดทาง ไปสู่วังวนแห่งปัญหา ซึ่งทีนี้เราจะไม่มีคนอื่นสำหรับโทษ สมัยรัชกาลที่ ๕ เรายังพูดได้ว่าถึงเราจะต้องเจ็บปวดก็เป็นเพราะศัตรูแต่อื่น อย่าให้กลายเป็นว่าปัจจุบันนี้เราต้องเจ็บปวดเพราะศัตรูคือ ความโง่เขลาในตัวเราเอง

ผนวก ข.

ความเป็นไปได้ของตำนานศรีปราชญ์ในบริบททางวัฒนธรรม

ถ้าจะเปรียบตำนานกับนิทานและนิยาย เราคงต้องยอมรับว่า ตำนานเป็นเรื่องเล่าที่ทั้งคนเล่าและคนฟังเชื่อว่า ‘ ใกล้ตัว ’ กว่าในทางมิติเวลา และ ‘น่าจะ’ สัมพันธ์กับความเป็นจริงมากกว่า หรืออย่างน้อยก็สมจริงหรือเป็นไปได้ในความเป็นจริงมากกว่านิทานหรือนิยาย โดยเฉพาะถ้าเป็นตำนานเกี่ยวกับตัวบุคคลจริง หรือคนที่เชื่อว่ามีตัวตนในความเป็นจริง ถ้าหากมีการสอดร้อยจินตนาการเข้าไปเพิ่มสีสัน หรือผสมผสานเรื่องเล่าจากหลายแหล่งเข้าเป็นเรื่องเดียวอย่างไม่สมเหตุสมผลเพียงพอ เกินขีดที่จะยอมรับว่าเป็นไปได้จริง ก็มักจะมีผู้ตั้งข้อสงสัยเพื่อพิสูจน์ขอบขีดที่ควรยอมรับ เช่น กรณีตำนานศรีปราชญ์ของพระยาปริยัติธรรมธาดา ซึ่งงานวิจัยทางภาษาและประวัติวรรณคดีมากกว่าสองเรื่องเสนอผลเป็นที่ยอมรับได้ว่า ผู้แต่งกำสรวลสมุทรซึ่งออกนามตนว่า ศรี นั้น มิใช่ศรีปราชญ์ในตำนาน และผู้แต่งอนิรุทธคำฉันท์ ซึ่งอาจเป็นได้ที่จะร่วมยุคสมัยกับผู้แต่งกำสรวลสมุทร ก็มิใช่ศรีปราชญ์ในตำนานอีกเช่นกัน

ปัญหาที่น่าคิดต่อจากนั้นคือ แล้วศรีปราชญ์ตามตำนานนั้นมีตัวตนจริงหรือไม่ หรืออีกนัยหนึ่งเท่าที่พอจะยอมรับว่าเป็นไปได้ ศรีปราชญ์ตัวจริงน่าจะมีความเป็นไปในชีวิตอย่างไร มีความสามารถเพียงไหน

ผู้เขียนลองเลือกข้อมูลจากตำนานศรีปราชญ์ เฉพาะที่พอจะปะติดปะต่อเข้าด้วยกันได้อย่างสมเหตุสมผลในขอบขีดของความเป็นไปได้ มาเทียบเคียงกับข้อมูลวัฒนธรรมที่ปรากฏในตำนานมุขปาฐะและวรรณคดีอยุธยาตอนปลาย ได้ผลที่น่าสนใจ ดังนี้

ก. ว่าตามตำนานเรื่องนั้นเท่าที่พอจะเป็นไปได้คือ มีกวีปฏิภาณไวโวหารกล้าคนหนึ่ง มีชื่อหรือราชทินนามที่ขึ้นต้นด้วยคำว่าศรี[๔๐๔] เป็นข้าราชบริพารที่ค่อนข้างเป็นที่โปรดปราน เพราะมีความสามารถในการแต่งโคลงสี่สุภาพ ถึงแม้ได้มีโอกาสแต่งต่อพระราชนิพนธ์และแต่งโคลงปลีกๆ ถวายหลายครั้ง[๔๐๕]ระหว่างที่ทรงพระสำราญในเขตส่วนพระองค์ ด้วยความที่ปากกล้า ปฏิภาณไวนั้นเอง จึงเกิดประคารมกับนางในผู้มีฐานะตำแหน่งไม่ด้อย[๔๐๖] จนถึงแก่ถูกขับออกจากที่เฝ้าหรือจากกรุงศรีอยุธยาไปอยู่ที่นครศรีธรรมราช ภายหลังเกิดความถูกฟ้องหาว่าละเมิดมีกรณีชู้สาวกับห้ามแหนของเจ้าพระยานคร ถึงถูกสั่งประหารชีวิตทั้งที่ยังยืนยันว่าตนบริสุทธิ์[๔๐๗] แต่ต่อมาเมื่อทางกรุงต้องการเรียกตัวกวีผู้นี้กลับไปใช้ราชการ

---

[๔๐๔] ดูจากโคลงโต้นายประตูที่ขึ้นต้นว่า “รังศรีพระเจ้าชื่อ ปางใด”

[๔๐๕] เช่น โคลงที่ขึ้นต้นว่า “อันใดย้ำแก้มแม่ หมองหมาย” “เจ้าอย่าย้ายคิ้วให้ เรียมเหงา” และ “เรียมร่ำน้ำเนตรถ้วม ถึงพรหม” เป็นต้น

[๔๐๖] ดูโคลง “ใยแม่หิ้วนั้นใช่ จะตก” และ “หะหายกระต่ายเต้น ชมแข”

[๔๐๗] ในโคลง “ธรณีภพนี้แบ่ง ทิพญาณ หนึ่งรา” ที่เรียกกันง่ายๆ ว่าโคลงสระล้างดาบ และเล่ากันว่า ผู้แต่งใช้เท้าเขียนกับดินก่อนถูกประหาร

อีก แล้วได้ทราบว่าถูกประหารไปแล้ว ตัวเจ้าพระยานครนั้นเองจึงถูกสอบสวนและถูกสั่งประหารด้วยเหตุที่บังอาจละเมิดอำนาจกรุง บังอาจฆ่าคนหลวงโดยมิได้กราบบังคมทูลแจ้งความและขอพระบรมราชานุมัติเสียก่อน โทษที่หมิ่นประมาทพระราชอำนาจนั้นสูงกว่าโทษผิดทางอาญาปรกติ)

ข. กรณีการ ‘ถูกขับ’ ของกวีผู้นั้น ชวนให้นึกถึงกรณีของขุนแผนที่ถูกอัปเปหิออกปาตระเวนด่าน คราวขุนช้างทูลฟ้องว่าปีนกำแพงวังหนีไปเยี่ยมไข้นางลาวทองครั้งหนึ่ง และคราวที่ลักนางวันทองไปจากเรือนขุนช้างอีกครั้งหนึ่ง นับเป็นเรื่องข้าราชบริพารคนโปรดทำผิดเช่นกัน และที่เหมือนกันก็คือ ผู้มีสิทธิจะลงโทษถึงกุดหัวนั้นมีพระองค์เดียวคือเจ้าเหนือหัว คนอื่นช่วยกันจับตัวได้แต่จะฆ่าเสียโดยพละการไม่ได้ เห็นได้จากชะตากรรมของขุนเพชรขุนรามในเรื่องนั้น ซึ่งไม่ต่างกับเจ้าพระยานครเท่าใด พฤติกรรมของสุนทรภู่ ครั้ง ร.๒ ที่เคยถูกกริ้วถึงจำ แล้วเบิกตัวออกมาต่อพระราชนิพนธ์ ก็นับว่าคล้ายๆ ตำนานศรีปราชญ์อยู่มิใช่น้อย

ค. การที่ข้าราชบริพารฝ่ายหน้าจะเข้าเฝ้าถึงฝ่ายในนั้นเป็นไปได้ และอย่างน้อยที่สุดก็มีระเบียบวิธีที่กฎมนเทียรบาลบัญญัติไว้แล้ว ตำนานในช่วงปลายอยุธยาก็มีกล่าวถึงการที่ละครนอกเข้าไปเล่นถวายพระเจ้าเอกทัศน์ช่วงก่อนเสียกรุง จนได้ฝากฝีปาก ‘ร้องฎีกา’ เรื่องภาษีผักบุ้งที่ข้าราชการ ‘ฉ้อราษฎร์’ คิดเรียกเก็บ แต่ละครนั้นคงมิใช่เพิ่งได้เข้าวังในช่วงนั้น ถึงก่อนหน้านั้นก็คงมีมานานแล้ว จึงได้มีตำนานมโนห์รา (หรือเรียกตัดอย่างภาษาถิ่นใต้ว่า โนรา) สำนวนหนึ่งที่เล่าว่า ขุนศรีศรัทธานายโรงละคร (ชาตรี?) เอก ถูกลอยแพ (ขับ?) จากกรุงศรีอยุธยา ไปขึ้นที่เมืองนคร เลยไปฝึกหัดชาวนครให้เล่นระบำจากละครนอกเรื่องมโนห์ราภาคแรก คือระบำกินรี ที่มีท่ารำเครื่องแต่งกายพิเศษ จนกลายเป็นมหรสพพื้นถิ่นที่นิยมมาถึงทุกวันนี้

ข้อที่น่าสงสัยข้อแรกก็คือ ขุนศรีฯรายนี้ มีความเกี่ยวข้องกับบทละครเรื่องมโนห์ราครั้งกรุงเก่าที่ว่ายังไม่รู้ชื่อผู้แต่งนั้นหรือหาไม่ ถ้าจะดูความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างถิ่นใต้กับกรุงศรีอยุธยาช่วงปลายจากวรรณคดี (ฉบับชำระ) ก็เห็นได้อยู่ว่ามีไม่น้อยเลย แม้แต่บทละครในอย่างอิเหนาและดาหลัง ก็ยังได้เค้าเรื่องจากการเล่าของนางข้าหลวงเชื้อสายชวา (แต่อาจมิได้มาจากเกาะชวาโดยตรงก็ได้)

อีกข้อหนึ่งคือ จะเป็นได้หรือไม่ที่นายโรงละครเอกคนนี้เอง คือต้นเรื่องเดิมของตำนานศรีปราชญ์ (เฉพาะส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องกับกำสรวลสมุทร อนิรุทธ์คำฉันท์ และสมุทรโฆษคำฉันท์) เพราะลักษณะของนายโรงละครชาตรีประเภทดั้งเดิม ‘สามตัวยืนโรง’ นั้น ต้องเป็นคนปฏิภาณดี โวหารกล้า แต่งกลอนโคลงได้คล่องแคล่ว โอกาสที่จะเกิดเกาะแกะเกี้ยวพาถึงปะทะคารมหรือวิวาทกับนางในเมื่อเข้าไปเล่นละครหรือต่อโคลงถวาย ก็น่าจะเป็นไปได้ไม่น้อย ซ้ำร้ายยังเป็นผู้มีชื่อว่า ‘ศรี’ ที่ถูก ‘ลอยแพ’ ไปเสียจากกรุงอีกด้วย และศักยภาพเล่าก็น่าจะมีพอที่จะฝากฝีปากเป็นโคลงแช่งก่อนสิ้นชีพ เพียงแต่ตำนานเรื่องกำเนิดโนราที่ได้รู้มานั้นไม่ได้ระบุว่า ขุนศรีศรัทธา มีชีวิตอยู่ในช่วงใดและประสบชะตากรรมอย่างใดในบั้นปลายเท่านั้นเอง จึงยังไม่อาจสรุปด้วยความแน่ใจได้ว่า ตำนานศรีปราชญ์ (ฉบับละคร/เพลงและภาพยนตร์) ได้อาศัยเรื่องของบท่านผู้นี้เป็นฐานสำหรับประกอบสร้างจินตนาการ

เท่าที่เห็นชัดก็คือ เรื่องเล่าทุกเรื่องที่สืบทอดมาได้นานมักกำเนิดจากความเป็นจริง (อย่างน้อยก็บางส่วน) แต่ที่ขาดความแม่นยำในมิติเชิงเวลา เพราะผู้เล่าและผู้ฟังสนใจกับตัวเรื่องราวความเป็นไปได้ของเหตุและผล ซึ่งมักมีลักษณะค่อนข้างเป็นสากลเกิดได้ในทุกสังคมทุกสมัยมากกว่าจะเพ่งเล็งว่า เรื่องดังกล่าวเกิดขึ้นจริงหรือ ณ ที่ใด และเมื่อใดแน่

อนึ่ง ในจำนวนโคลงปฏิภาณที่ตำนานกล่าวว่าเป็นสำนวนศรีปราชญ์นั้น มีอยู่โคลงหนึ่งที่น่าตั้งข้อสังเกตในเชิงเสียง/อักขรวิธี คือโคลงที่ว่า

เรียมร่ำน้ำเนตรถ้วม ถึงพรหม
พาหมู่สัตว์จ่อมจม ชีพม้วย
พระสุเมรเปื่อยเป็นตม ทบท่าว ลงนา
หากอีกอักนิฏฐพรหมฉ้วย พี่ไว้จึ่งคง

เห็นได้ว่ามีการใช้คำโทโทษถึงสองแห่ง เพื่อให้ได้ทั้งรูปและเสียงเป็นโทตรงกัน ซึ่งตรงกับความนิยมในช่วงรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ – พระเจ้าบรมโกศ (เห็นได้ชัดจากงานพระนิพนธ์ในเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร) และเฉพาะคำที่สองคือ ฉ้วย นั้น น่าสนใจ เพราะอาจเป็นการเล่นรูป/เสียงข้ามถิ่นได้อีกด้วย กล่าวคือผู้แต่งอาจต้องการใช้รูปนั้น สำหรับให้ได้ความทุกนัยจากคำพ้องเสียงสองคำ คือ ฉวย (ในสำเนียงถิ่นใต้) และช่วยในภาษาถิ่นภาคกลางไปพร้อมๆ กัน

ผนวก ค.

ภาพวัฒนธรรมไทยในบทเห่กล่อม

ความหมายเดิมของคำว่า เห่ (ซึ่งน่าจะคลี่คลายมาจาก เอ) น่าจะตรงกับกล่อม ในแง่ที่เป็นการขับลำนำที่มีลีลาเนิบช้า ประโลมโสตประสาท เพื่อผ่อนคลายความตื่นเต้นทางอารมณ์ของเด็ก และความเครียดของผู้ใหญ่ ทำให้หลับง่ายขึ้น ดังเห็นได้จากชื่อเพลงไทยเดิม อย่างเต่าเห่ หรือกล่อมนารี ก็ยังใช้ในความหมายตามจุดประสงค์เดิมนี้เรื่อยมา

เนื้อหาของบทเห่กล่อมที่สืบทอดกันมายาวนานด้วยมุขปาฐะ นอกจากแสดงถึงเยื่อใยความสัมพันธ์ระหว่างผู้เห่และผู้ที่ถูกกล่อม (ซึ่งมักเป็นแม่-ลูก) แล้ว หลายบทยังสะท้อนให้เห็นหลักความเชื่อและข้อสังเกตทางวัฒนธรรม เช่น ความประพฤติ อาหารการกินและที่มาของคนร่วมสังคมเดียวกันอย่างน่าสนใจ ในที่นี้ขอยกบทเห่จำนวนหนึ่งที่แพร่หลายมานานจนไม่มีผู้แน่ใจถึงที่มาหรือจุดกำเนิด แต่เป็นที่รู้จักกันทั่วไปแต่ภาคเหนือ (ตอนล่าง) ลงไปถึงภาคใต้ เพื่อให้ทดลองพิเคราะห์ข้อมูลทางชีวิตวัฒนธรรมในภาษา ดังนี้

ก. โอละเห่ โอละหึก ลุกขึ้นแต่ดึก ทำขนมแชงม้า
ผัวก็ตี เมียก็ด่า ขนมแชงม้า ก็คาหม้อแกงเอย

จริงหรือไม่ ที่มีผู้ยืนยันเมื่อไม่นานมานี้ว่า ขนมแชงม้า คือขนมของมอญ อย่างที่เรามาเรียกกันว่า ขนมหม้อแกง

ข. โอละเห่ เจ้าขุนทะเลละลอก
คลื่นซัดเจ้ามาเหมือนจอก ละลอกซัดเจ้ามาเหมือนแหน
พลัดพ่อพลัดแม่ เลี้ยงเจ้าไว้จะเอาบุญ
ปู่ย่า[๔๐๙] ก็แก่เฒ่า ตกนักงานเจ้าจะเกื้อหนุน
เจ้าจะได้แทนคุณ เจ้าขุนทะเลละลอกเอย

ถ้าเทียบเคียงความคาดหมายบทบาทของลูกกำพร้าในบทเห่นี้กับบทที่พรรณนาถึงชะตากรรมของผู้อุปการะ ในบทที่กล่าวถึงแม่กาที่ฟักไข่กาเหว่า และหาเลี้ยงลูกกาเหว่าอย่างลูกตัว ก็จะเห็นแนวโน้มของศรัทธาในพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน

ค. กาเหว่าเอย ไข่ให้แม่กาฟัก
แม่กาก็หลงรัก คิดว่าบุตรในอุทร
คาบหญ้ามาเผื่อ คาบเหยื่อมาป้อน
ถนอมไว้ในรังนอน ซ่อนเหยื่อมาให้กิน

---

[๔๐๙] คำนี้แปรไปตามฐานะและวัยของผู้ร้องได้

ปีกเจ้าอ่อนคลอแคล ท้อแท้จะสอนบิน
แม่กาพาไปกิน ที่ปากน้ำพระคงคา
ตีนเจ้าเหยียบสาหร่าย ปากก็ไซ้หาปลา
กินแล้วโผมา จับต้นหว้าโพทอง
ยังมีนายพราน เที่ยวเยี่ยมๆ มองๆ
ยกปืนขึ้นส่อง จ้องจะยิงแม่กาดำ
ตัวหนึ่งว่าจะต้ม อีกตัวหนึ่งว่าจะยำ
จะกินแม่กาดำ ค่ำวันนี้อุแม่นา

ง. โอละเห่ นาพิเกต้นดก
ปลูกเอาไว้แถมพก หนุ่มน้อยจะมีเมีย
แค้นใจไอ้กระรอก มันกัดดอกมะพร้าวเสีย[๔๐๙]
เจ้าก็ชวดมีเมีย ว่าจะกินยาตาย
จะกินข้าวเหนียวนึ่ง กินน้ำผึ้งกับนมควาย[๔๑๐]
กินเสียให้ตาย เสียดายแต่นวลอุแม่นา

สองบทหลังนี้ ยังรักษาคำขึ้นต้นว่า โอละเห่ ไว้ และฉันทลักษณ์ของกลอนยังมีลักษณะไม่ลงตัวสม่ำเสมอ มีการวนซ้ำสัมผัสแบบด้น ไม่เกลาเกลี้ยงลงตัวอย่างบทเห่กล่อมรุ่นหลังที่มีคำขึ้นต้นทำนองดอกสร้อย อย่าง แม่กาเหว่าเอย ที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น หรือ เพลง สายสมร ที่มีตำนาน (และคำยืนยันของลาลูแบร์ต) ระบุว่าเป็นเพลงรุ่นเก่าครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่อันที่จริง สำนวนเท่าที่นำมาลงให้พิเคราะห์นี้ ก็น่าจะผ่านการกล่อมเกลาในระหว่างสืบทอดมาไม่น้อยแล้ว เช่นเดียวกับบทปริศนาธรรม (ที่ท่านพุทธทาสภิกขุ ยกขึ้นอ้างด้วยความเชื่อมั่นว่าเป็นผลงานของกวีถิ่นใต้มาแต่เดิม)

จ. มะพร้าวนาพิเก[๔๑๑] (เอย) อยู่กลางทะเลขี้ผึ้ง
ฝนตกไม่ต้อง ฟ้าร้องไม่ถึง
อยู่กลางทะเลขี้ผึ้ง ถึงได้แค่ผู้พ้นบุญเอย

---

[๔๐๙] ที่ว่ากระรอกกัดดอกมะพร้าวนี้ ความหมายเป็นสองนัย นัยแรกกล่าวถึงธรรมชาติตามความเป็นจริง ถ้ากระรอกมากัดกินจั่น คือดอกมะพร้าวอ่อน ก็เป็นอันชวดไม่มีทางได้กินผลมะพร้าวอยู่ดี กับอีกนัยหนึ่ง อุปมาจั่น/ดอกมะพร้าวกับสาวที่หมายปองและกระรอกคือชายอื่นที่มาตัดหน้า ฉวยเอาสาวไปได้ก่อน

[๔๑๐] อาหารที่ประชดว่าเป็นยาตายนี้ ไม่ใช่อาหารที่คนไทยพื้นเมืองนิยมกินเป็นปรกติ ทำให้น่าสงสัยถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่มาของวงศ์ตระกูลพ่อหนุ่มรายนี้อยู่ไม่น้อย ว่าอาจไม่เป็นที่พอใจของฝ่ายสาวนักก็ได้

[๔๑๑] มะพร้าว ก็คือนาพิเก นั่นเอง เป็นการควบคำต่างภาษา เพื่อสื่อ/แปลให้เข้าใจตรงกัน

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร, บทดอกสร้อยสวรรค์ครั้งกรุงเก่า พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: เอดิสันเพรส โพรดักส์, ๒๕๔๑

กรมศิลปากร, ปูมราชธรรม กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ: เอดิสันเพรส โพรดักส์, ๒๕๔๕

กรมศิลปากร, พระรถคำฉันท์. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ ๒๕๔๘

กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒ และ ๓ วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ ๒๕๓๑

กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยกรุงธนบุรี. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ ๒๕๓๑

กรมศิลปากร, สุภาษิตพระร่วงและสุภาษิตอิศริญาณ. กรุงเทพฯ: บรรณกิจเทรดดิ้ง, ๒๕๒๐

กรมศิลปากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่สิบหก, กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๓๓

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ประชุมโคลงโลกนิติ. กรุงเทพฯ: สถาบันภาษาไทย (องค์การค้าคุรุสภา), ๒๕๔๕

กุสุมา รักษมณี, ปกรณัมนิทาน กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, ๒๕๔๗

ตรีศิลป์ บุญขจร, พัฒนาการการศึกษาและวิจัยวรรณคดีไทย (อัดสำเนา) กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิจัย คณะอักษรศาสตร์, สิงหาคม ๒๕๓๐

พระคลัง (หน), เจ้าพระยา, อิเหนาคำฉันท์. พิมพ์ครั้งที่ ๓ (งานศพนางเง็กเน้ย พิพิธสมบัติ) กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๒

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ไตรภูมิพระร่วง: อิทธิพลต่อสังคมไทย พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙

พระพุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ, บทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ ร.๒, พิมพ์ครั้งที่สิบสาม กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๘

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, นามานุกรมวรรณคดีไทย เล่ม ๑-๒. กรุงเทพฯ: นานมี, ๒๕๕๐-๑๕๕๓

ยุพร แสงทักษิณ, กรองทัศนะด้านภาษาและวรรณคดี (เอกสารอัดสำเนา) ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๗

เล็ภดา อิ่มใจ, การศึกษาเปรียบเทียบโคลงพระราชนิพนธ์ ๖ เรื่อง ในสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๒๘

ศุภร บุนนาค และ สุริยา รัตนกุล, สุนทรียภาพจากเจ้าฟ้ากุ้ง พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊กส์, ๒๕๔๘

ศุภร บุนนาค, ฟ้าใหม่. กรุงเทพฯ: ภาพรพินทร์, ๒๕๔๑

การประชุมและสำรวจพื้นที่ของคณะทำงาน ร่วมกับ นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น










หัวข้อที่ ๖

ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะและสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย กับศิลปกรรมอินโด-เปอร์เซีย

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์[๔๑๒]

มุสลิมชาวอินเดียและเปอร์เซียซึ่งรวมเรียกว่ากลุ่มอินโด-อิหร่าน (Indo-Iranian Muslim) หรือ อินโด-เปอร์เซีย (Indo-Persian Muslim) มีความสัมพันธ์กับสยามมาตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนต้น ความสัมพันธ์ได้กระชับอย่างแน่นแฟ้นมากขึ้นนับตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถเรื่อยมาจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มุสลิมอินเดียและเปอร์เซียเข้ามาตั้งถิ่นฐานติดต่อค้าขาย กระทั่งเกิดการแลกเปลี่ยนทางการค้า เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับมุสลิมอินโด-เปอร์เซียใกล้ชิดมากขึ้นในสมัยราชวงศ์ปราสาททองผ่านความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการค้า ก่อนจะขยายไปสู่ความสัมพันธ์ทางการเมือง การทูต ตลอดจนการรับศิลปวิทยาการเข้ามาปรับใช้ในสังคมไทย ดังปรากฏหลักฐานด้านศิลป-สถาปัตยกรรมตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ จนกลายเป็นแบบแผนสกุลช่างที่เรียกว่า “สถาปัตยกรรมสกุลช่างสมเด็จพระนารายณ์”[๔๑๓]

แบบแผนศิลปสถาปัตยกรรมอินโด-เปอร์เซียที่ตรงกับช่วงเวลาดังกล่าว (ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์จนถึงสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง) ได้รับอิทธิพลจากศิลปวัฒนธรรมอิหร่านในสมัยราชวงศ์ซาฟอวี (The *Safavids*) ซึ่งเป็นราชวงศ์ที่ปกครองอิหร่านระหว่าง พ.ศ. ๒๐๔๕-๒๒๖๕ (ค.ศ. ๑๕๐๒-๑๗๒๒) ร่วมสมัยกับไทยในสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลาย ช่วงเวลานี้อิหร่านมีความเจริญในด้านต่างๆ ราชสำนักเปิดรับการติดต่อกับนานาชาติอย่างกว้างขวางและถือว่าเป็นยุคทองของอิหร่านในสมัยอิสลาม (The Golden Age of Islamic Persia) เนื่องจากมีความเจริญในหลายด้าน ทั้งการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ศาสนา วัฒนธรรม และศิลปกรรม

แบบแผนศิลปวัฒนธรรมในสมัยซาฟอวีได้ส่งอิทธิพลไปยังอินเดียทั้งในจักรวรรดิโมกุล (*Mughal*) และอาณาจักรอิสระต่างๆโดยเฉพาะรัฐสุลต่านแห่งเดคคาน (The Sultanates of Deccan) ที่นำรูปแบบศิลปวัฒนธรรมอิหร่านไปปรับประยุกต์เกิดแบบแผนที่เรียกว่า “ศิลปวัฒนธรรมแบบอินโด-

---

[๔๑๒] อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย .

[๔๑๓] อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “สถาปัตยกรรมไทยแบบสกุลช่างสมเด็จพระนารายณ์” ใน **สมเด็จพระนารายณ์และพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ บทวิเคราะห์ทางวิชาการเกี่ยวกับสัมพันธภาพไทย-ฝรั่งเศส รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊พ, ๒๕๓๐), หน้า ๖๗.

เปอร์เซีย" (Indo-Persian culture) ซึ่งครอบคลุมด้านภาษา วรรณกรรม วิจิตรศิลป์ ประณีตศิลป์ จุลศิลป์ ดนตรี จารีตประเพณี ฯลฯ ความรุ่มรวยทางวัฒนธรรมได้แผ่ขยายข้ามอ่าวเบงกอลเข้าสู่สยามผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคมไทยกับมุสลิมอินโด-เปอร์เซียที่เข้ามาค้าขาย และตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยา เกิดการเรียนรู้นำแบบแผนบางอย่างมาปรับประยุกต์ใช้ในสังคมไทย

แบบแผนอย่างหนึ่งที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมไทยสมัยอยุธยากับวัฒนธรรมอินโด-เปอร์เซียปรากฏในงานศิลปกรรมประเภทวิจิตรศิลป์โดยเฉพาะงานสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประณีตศิลป์ ตลอดจนงานช่างฝีมือบางประเภท ปรากฏรูปรอยของความสัมพันธ์ที่เป็นรูปธรรมในผลงานสร้างสรรค์หลายประเภท บทความเรื่อง "ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะและสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายกับศิลปกรรมอินโด-เปอร์เซีย" ต้องการศึกษาวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์รวมทั้งแบบแผนบางประการระหว่างศิลปกรรมของทั้งสองวัฒนธรรมที่ก่อรูปขึ้นเป็นศิลปกรรมไทยในสมัยอยุธยาตอนปลายและได้กลายเป็นแบบแผนของศิลปกรรมไทยยุคจารีต ซึ่งส่งต่ออิทธิพลการสร้างสรรค์จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของศิลปกรรมไทยในยุคต่อมา

อิหร่านสมัยราชวงศ์ซาฟอวี (The Safavid Dynasty): ยุคทองของศิลปสถาปัตยกรรมอิสลามในอิหร่าน

กำเนิดของราชวงศ์ซาฟอวียังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ในหมู่นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ บ้างเชื่อว่าราชวงศ์นี้มีเชื้อสายเตอร์ก เนื่องจากบรรพชนในยุคก่อนการก่อตั้งราชวงศ์ใช้ภาษาสื่อสารในกลุ่มตระกูลเตอร์ก [๔๑๔] บางพวกเชื่อว่าราชวงศ์ซาฟอวีมีเชื้อสายเคิร์ด (Kurds) เพราะอพยพมาจากดินแดนแถบเคอร์ดิสถาน (*Kurdistan*) ซึ่งเป็นถิ่นฐานเดิมของชนเชื้อสายเคิร์ด นักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งเชื่อว่าซาฟอวีเป็นพวกเชื้อสายอาหรับจากเยเมนที่อพยพเข้ามาสู่ตะวันตกของอิหร่าน [๔๑๕] ซาฟอวีเริ่มมีบทบาทในดินแดนอิหร่านตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ โดยผู้นำของกลุ่มได้ตั้งตัวเป็นผู้ปกครองที่มีอิทธิพลอยู่ในเขตแดนแถบแคว้นอะเซอร์ไบจาน (*Azerbaijan*) ทางตะวันตกเฉียงเหนือของอิหร่าน โดยมีความใกล้ชิดกับกลุ่มชนเชื้อชาติเตอร์ก และเคิร์ด [๔๑๖]

---

[๔๑๔] Marshall G.S. Hodgson, **The Venture of Islam, Vol. 3** (Chicago: the University of Chicago Press, 1974), p. 23. ; Roger Savory, **Iran Under the Safavids** (Cambridge, Cambridge University Press, 1980), p. 2.

[๔๑๕] Roger Savory, **Iran Under the Safavids** , p. 2.

[๔๑๖] กลุ่มซาฟอวีมีส่วนร่วมกับ เจ้าชาย มัมลัน บิน อารัน (*Prince Mamlan b. Arran*) ซึ่งเป็นพวกเคิร์ด ในการยึดครองแคว้นอะดาบิลจากข่านมองโกลเมื่อ พ.ศ. ๑๕๖๘ (ค.ศ. ๑๐๒๕) ต่อมาซาฟอวีได้รับการสนับสนุนให้ปกครองเมือง

ราชวงศ์ซาฟอวีเริ่มต้นจากกลุ่มทางศาสนาและจิตวิญญาณ ผู้นำของกลุ่มคือ ซะฟีอัลดิน (*Safi al-Din*) (พ.ศ. ๑๗๘๕-๑๘๗๗ หรือ ค.ศ. ๑๒๕๒-๑๓๓๔) เป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณและศาสนาในเมืองอะดาบิล (*Adabil*) ซึ่งตั้งอยู่ในเขตอำนาจของจักรวรรดิอิสลามมองโกลซึ่งครอบครองพื้นที่ส่วนใหญ่ของอิหร่านช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓-๑๕ เมื่ออำนาจของผู้ปกครองมองโกลเสื่อมลงกลุ่มซาฟอวีก็ค่อยๆ ขยายอิทธิพลเพิ่มมากขึ้น จนถึง พ. ศ. ๒๐๔๔ (ค.ศ. ๑๕๐๑) ชาห์อิษมาอีล (*Shah Ismail* ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๔๕-๒๐๖๗ หรือ ค.ศ. ๑๕๐๒-๑๕๒๔) ผู้นำของกลุ่มซาฟอวีนำกองทัพขับไล่อิทธิพลของผู้ปกครองเดิมที่เป็นพวกเชื้อสายมองโกลและเตอร์กออกไปจากดินแดนอิหร่านได้สำเร็จพร้อมกับสถาปนาราชวงศ์ซาฟอวีปกครองดินแดนส่วนใหญ่ของอิหร่าน การขับไล่อำนาจของเตอร์กและมองโกล ออกจากอิหร่านทำให้เกิดการรวมกลุ่มชนเชื้อชาติต่างๆ เข้ามาอยู่ภายใต้จักรวรรดิที่เกิดใหม่ ในปีเดียวกันนั้นเอง ชาห์อิษมาอีล ก็ทรงสถาปนานิกายชีอะห์อิมามิยะ หรือชีอะฮ์อิษนาอะชารียะเป็นศาสนาประจำชาติ [๔๑๗]



แผนที่จักรวรรดิอิหร่านสมัยราชวงศ์ซาฟอวี แสดงอาณาเขตทางการเมือง และเมืองสำคัญ
ที่มา : http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/82/Map_Safavid_persia.png.

อะดาบิล ทำให้นักวิชาการบางส่วนเชื่อว่าซาฟอวีน่าจะมีเชื้อสายเคิร์ด (ดูรายละเอียดใน R. Savory, **Iran Under the Safavids** , p. 2.)

[๔๑๗] R. Savory, **Iran Under the Safavids** , p. 15. ; R. Darley-Doran, "Safawids" in **The Encyclopaedia of Islam online**. http://www. encislam. brill.nl/start2.asp. ; E. van Donzel, **Islamic Desk Reference**, p. 381.

ชีอะฮ์อิมามิยะ หรือ **ชีอะฮ์อิษนาอะชาริยะ** (*Imamiyya Shia* หรือ *Ithna Ashariyya Shia*) เป็นนิกายที่มีผู้นับถือมากที่สุดในสายของชีอะฮ์ นิกายอิมามิยะต่างกับนิกายชีอะฮ์อื่นๆ ตรงที่มุสลิมนิกายนี้จะนับถืออิหม่ามซึ่งเป็นทายาทสายตรงสืบทอดจากตระกูลฮาชิมของพระศาสดามูฮัมหมัด ที่เริ่มต้นวงศ์มาทางอิหม่ามอาลีและทายาทรวม ๑๒ องค์ [๔๑๘] จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า นิกายอิษนาอะชาริยะ ซึ่งหมายความว่า "**นิกายที่นับถืออิหม่าม ๑๒ องค์**" (The Twelver Imams)[๔๑๙] การสถาปนานิกายชีอะฮ์ขึ้นเป็นศาสนาแห่งจักรวรรดิอิสลามเปอร์เซียเป็นการปฏิวัติครั้งสำคัญทางด้านศาสนาเพราะนับจากอิหร่านตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอิสลาม ผู้ปกครองดินแดนอิหร่านล้วนเป็นมุสลิมเชื้อสายต่างชาติ ตั้งแต่อาหรับ เตอร์ก และมองโกล ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ปกครองที่นับถืออิสลามนิกายสุนนี (*Sunni*) การที่ชาห์อิษมาอีลที่ ๑ ทรงส่งเสริมนิกายชีอะฮ์จึงเป็นการสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาใหม่เพื่อปกป้องอิทธิพลจากรัฐอิสลามรอบข้างซึ่งผู้ปกครองล้วนเป็นมุสลิมสุนนี นิกายชีอะฮ์ได้ตั้งมั่นคงในสมัยราชวงศ์ซาฟอวีและกลายเป็นศาสนาหลักของชาวอิหร่านสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ในรัชสมัยของชาห์อับบัสที่ ๑ หรือชาห์อับบัสมหาราช (*Shah Abbas I-Abbas* the Great ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๓๐-๒๑๗๒ (ค.ศ. ๑๕๘๗-๑๖๒๙)[๔๒๐] ถือเป็นยุครุ่งเรืองสูงสุดของราชวงศ์ ในรัชสมัยของพระองค์ทรงสถาปนาเมืองหลวงแห่งใหม่คือ นครอิสฟาฮาน (*Isfahan*) ในเขตแคว้นฟาร์ (*Far*) ทางภาคกลางแทนที่นครตะบริซ (*Tabriz*) และกัซวิน (*Quzvin*) ซึ่งเป็นเมืองหลวงลำดับที่หนึ่งและสองของราชวงศ์ อิสฟาฮาน กลายเป็นศูนย์กลางใหม่ของจักรวรรดิอิสลามเปอร์เซีย มีการจัดตั้งวิทยาลัยด้านศาสนาถึง ๔๘ แห่ง มัสยิดอีกกว่า ๑๖๒ แห่ง รวมทั้งพระราชวัง ตลาด (*Bazaar*) ที่พักผู้เดินทาง (*Caravansary*) ย่านพักอาศัยของชาวเมืองและชาวต่างชาติ [๔๒๑]

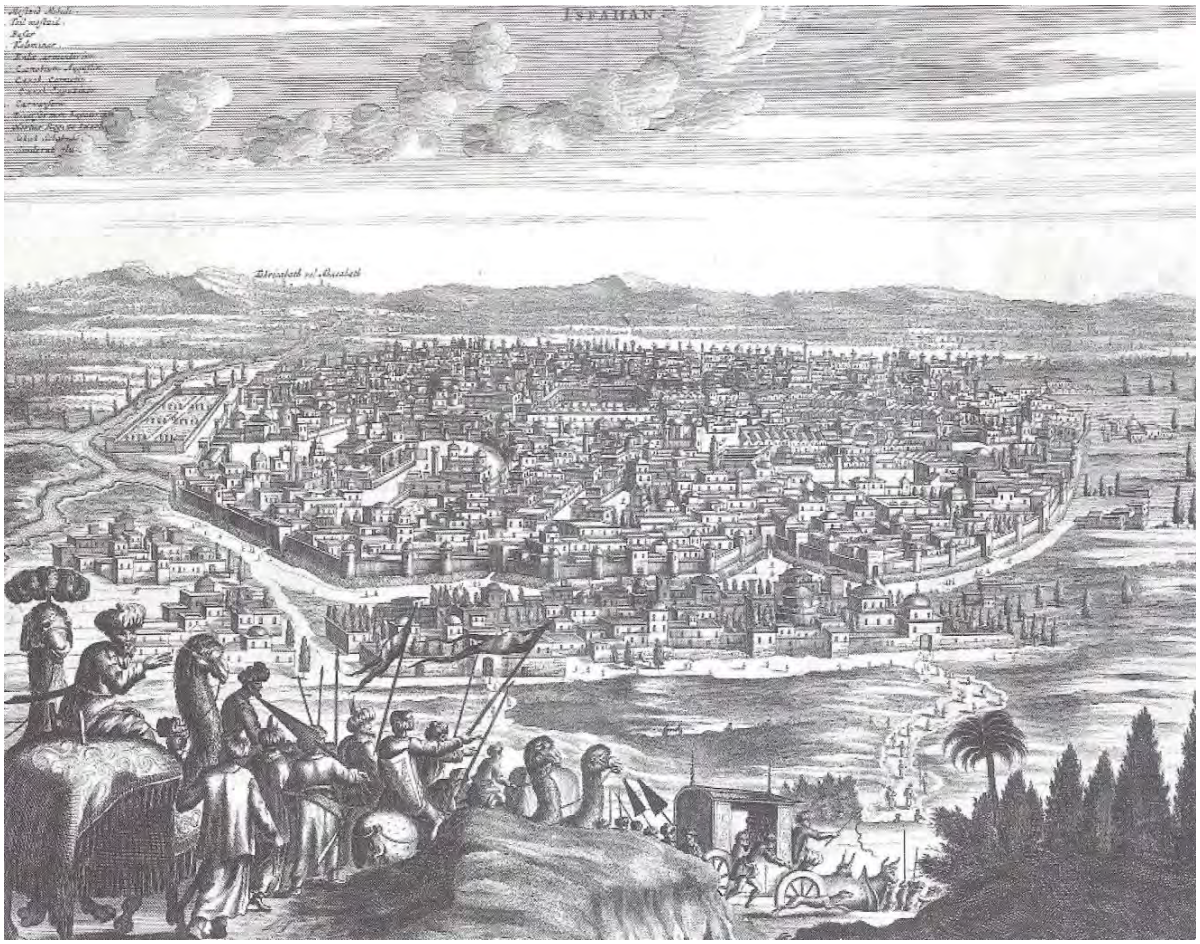
---

[๔๑๘] ประกอบด้วย อิหม่ามอาลี อิหม่ามหะซัน อิหม่ามฮุเซน อิหม่ามซัยนุ้ล อัล อาบิดีน อิหม่ามมูฮัมหมัด อัล บาเกร์ อิหม่ามญะฟาร์ อัล ซาเด็ก อิหม่ามมูซา อัล กาซิม อิหม่ามอาลี อัล ริดา อิหม่ามอาลี นากี อิหม่ามหะซัน อัล อัสการี และอิหม่ามมูฮัมหมัด อัล มาห์ดี การที่มุสลิมนิกายนี้ให้ความเคารพอิหม่าม ๑๒ พระองค์จึงเรียกว่ากลุ่มอิษนาอะชารียะ หมายถึง กลุ่มที่นับถืออิหม่าม ๑๒ องค์

[๔๑๙] S.H. Nasr, "Ithna Ashariyya," in **The Encyclopaedia of Islam online.** http://www.encislam.brill.nl/start2.asp.

[๔๒๐] ชาห์อับบัสที่ ๑ หรือพระเจ้าชาห์อับบัสมหาราช (*Shah Abbas I-Abbas* the Great) ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๓๐-๒๑๗๒ (ค.ศ. ๑๕๘๗-๑๖๒๙) พระองค์ทรงได้รับยกย่องว่าเป็นมหาราชเพราะทรงทำสงครามกับสุลตานของจักรวรรดิออตโตมานอันเป็นผลให้มีการเจรจาสงบศึกและอาณาเขตของจักรวรรดิอิหร่านขยายออกไปกว้างไกล ชาห์ อับบัส ยังทรงดำเนินนโยบายต่างประเทศโดยเปิดความสัมพันธ์กับฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส (ดูรายละเอียดใน H.R. Roemer, "The Safavid Period," in **The Cambridge History of Iran Vol. 6** (Cambridge : Cambridge University Press , 1986) p. 192. ; Roger Savory, **Iran Under the Safavids** , p. 6.)

[๔๒๑] J.R.I. Cole, **Roots of North Indian Shi'ism in Iran and Iraq** (Berkley: University of California Press, 1984), p.21.



ทัศนียภาพนครอิสฟาฮานเมืองหลวงของอิหร่านในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗

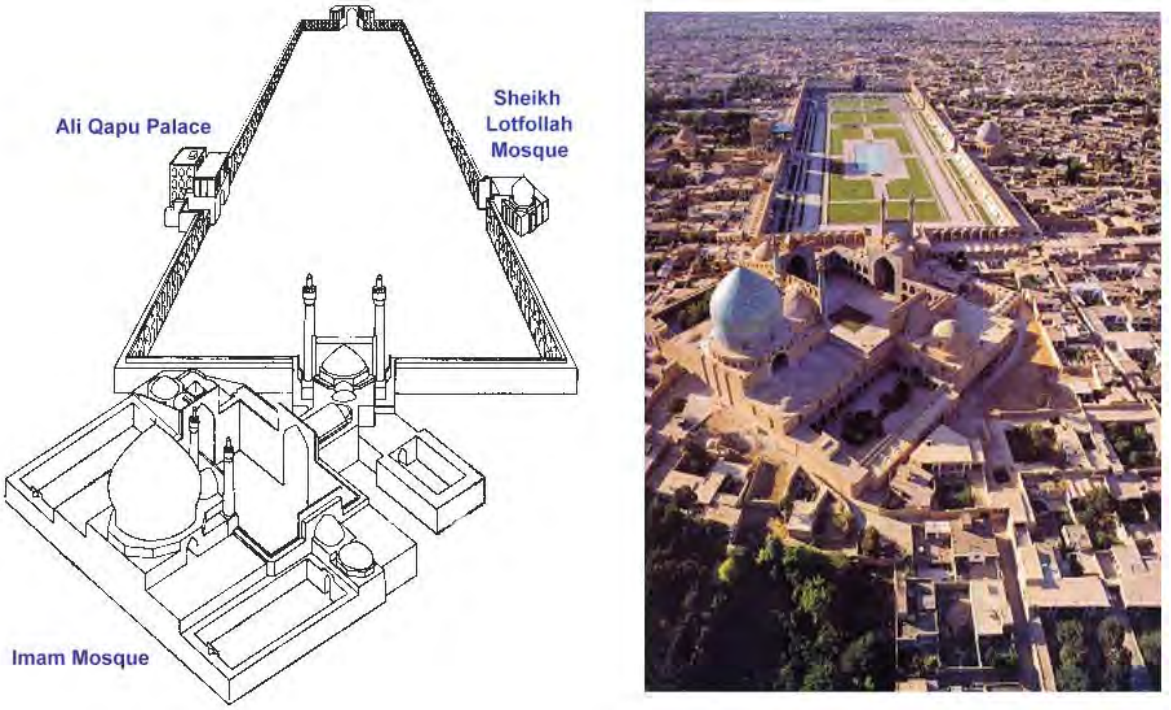
ที่มา : Stephen P. Blake , **Half the World : The Social Architecture of Safavid Isfahan,1590-1722**, p.30.

ในสมัยราชวงศ์ซาฟอวีถือว่าเป็นยุคแห่งความรุ่งเรืองของศิลปะอิสลามเปอร์เซีย เนื่องจากแบบแผนของศิลปะที่พัฒนามาตั้งแต่ยุคอาหรับ เตอร์ก และมองโกลได้หล่อหลอมจนกลายเป็นเอกลักษณ์ในด้านสถาปัตยกรรม เมืองอิสฟาฮานคือตัวอย่างอันดีเลิศของสถาปัตยกรรมอิสลามเปอร์เซียในยุคทอง พระเจ้าชาห์อับบัสได้ทรงวางแบบแผนเมืองผสมผสานระหว่างเมืองแบบอิสลามกับวิสัยทัศน์ด้านสถาปัตยกรรมอย่างใหม่ด้วยการเปิดพื้นที่สาธารณะขนาดใหญ่เพื่อให้เป็นแกนเมืองแทนที่มัสยิดกลางหรือมัสยิดวันศุกร์ (*Jami-i-Masjid*) ซึ่งเป็นศูนย์กลางเดิมของเมืองแบบอิสลามในยุคกลาง พระราชทานนามศูนย์กลางที่สร้างใหม่ว่า “ จตุรัสแห่งครึ่งโลก” (*Maydan-i Naqsh-i Jahan*) หรือ “จตุรัสพระเจ้าชาห์” (*Maydan-i Shah*) ซึ่งสร้างในแผนผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ขนาบด้วยอาคารที่เป็นมัสยิดศูนย์กลางทางศาสนา ตลาด (*Barzaar*) และพระราชวังศูนย์อำนาจการปกครอง[๔๒๒] ซึ่งเป็นการกำหนดแผนผังที่แสดงถึงอำนาจของกษัตริย์ซาฟอวีทั้งทางโลก (ด้านการเมืองและเศรษฐกิจ) และทางธรรม

---

[๔๒๒] Roger Savory, **Iran Under the Safavids** , p. 156.

สถาปัตยกรรมซึ่งเป็นแบบฉบับสำคัญคือการสร้างโดมขนาดใหญ่ รองรับด้วยอาคารผังสี่เหลี่ยมที่มีการถ่ายเทน้ำหนักผ่านหลังคาโค้งซ้อนลดหลั่นกัน ทำหน้าที่เป็นทั้งโครงสร้างและองค์ประกอบของอาคาร การใช้หลังคาโค้งรองรับโดมขนาดใหญ่ทำให้ไม่จำเป็นต้องใช้เสาจำนวนมากวางเรียงรับน้ำหนักของโดมเหมือนในสถาปัตยกรรมยุคก่อน ภายในอาคารจึงมีพื้นที่โล่งกว้างและโอ่โถง สำหรับการใช้โค้งแหลมแบบเปอร์เซีย (Islamic Persian Arcs) ช่วยขยายช่องผนัง หน้าต่างและประตูให้กว้างกว่าอาคารในยุคก่อนซึ่งได้กลายเป็นแบบแผนสำคัญที่ส่งอิทธิพลให้กับสถาปัตยกรรมอิสลามในอินเดียด้วย



แผนผังลายเส้นจตุรัสพระเจ้าชาห์ (ภาพซ้าย) และภาพมุมสูงจตุรัส (ภาพขวา)

ที่มา : http://www.spongobongo.com/no9946.htm. ;

http://danielbiau.webnode.com/album/historical/isfahan-meidan-jpg1/

โค้งแหลมแบบอิสลามเปอร์เซียใช้เป็นโครงสร้างสำคัญในอาคารสถาปัตยกรรมที่ก่อด้วยอิฐและศิลา ทั้งพระราชวัง อาคารสาธารณะ รวมไปถึงสะพานที่พบอยู่ทั่วไปในนครอิสฟาฮานและเมืองต่างๆ ทั่วอิหร่าน โค้งแบบนี้พัฒนามาตั้งแต่ยุคต้นของอิสลามเปอร์เซียและพัฒนาจนถึงจุดสูงสุดในยุคซาฟอวี ทั้งโครงสร้างโดมและโค้งแหลมแบบอิสลามเปอร์เซียกลายเป็นอัตลักษณ์สำคัญของสถาปัตยกรรมอิสลามในโลกมุสลิม



ซุ้มโค้งแหลมที่ผนังอาคารโดยรอบระเบียงอาคาร มัสยิดวันศุกร์ (*Jami-i- Masjid*) เมืองอิสฟาฮาน

ที่มา : http://www.flickr.com/photos/twiga_swala/6363420547/sizes/l/in/photostream/



สะพานคะชู (*Khaju* Bridge) สร้างในรัชสมัยชาห์อับบัสที่ ๑ ข้ามแม่น้ำซอยันเดห์ (*Zayandeh*) เมืองอิสฟาฮาน

โครงสร้างแบบโค้งอิสลามเปอร์เซียวางเป็นแนวยาวตลอดความกว้างแม่น้ำ

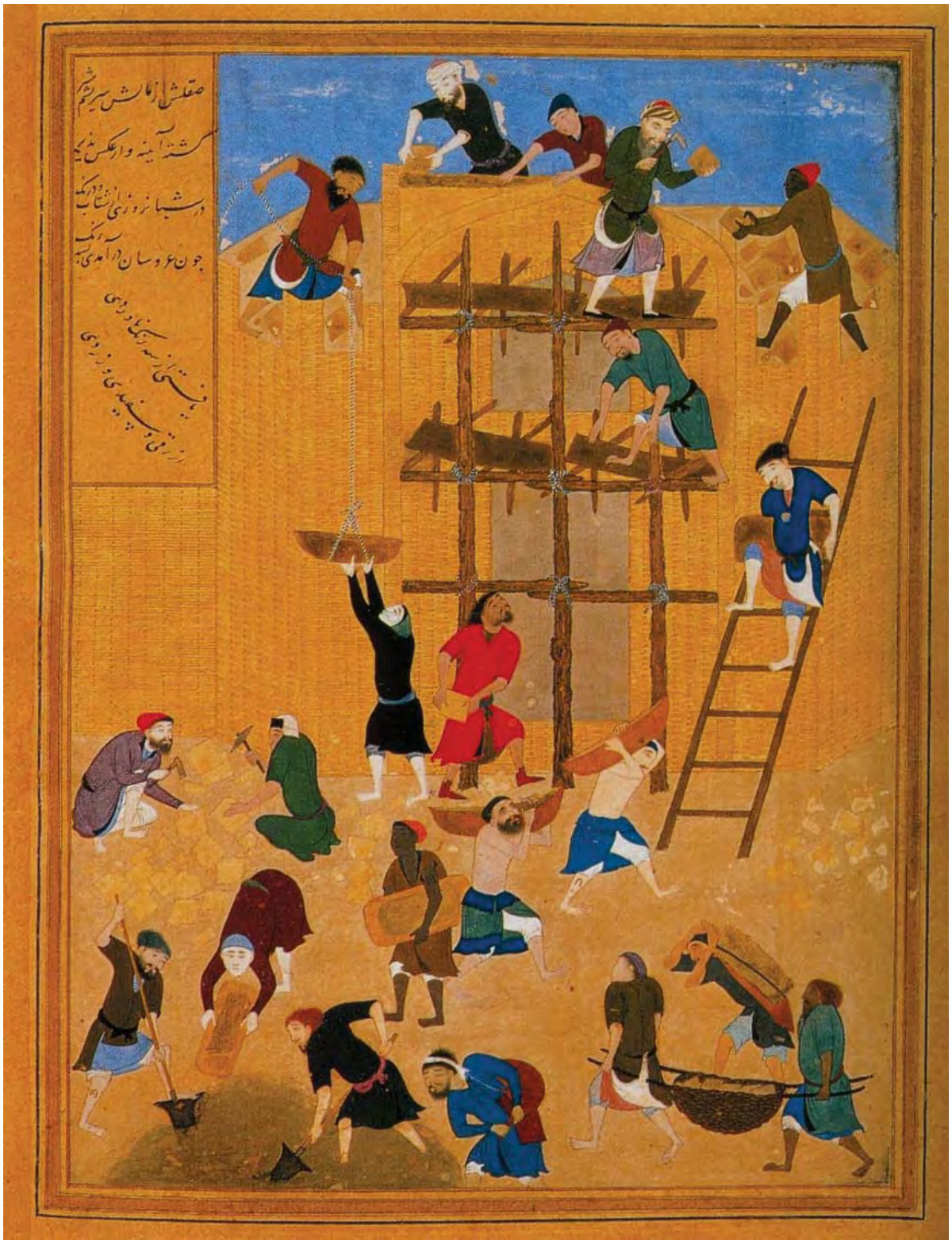
ที่มา : http://www.bestourism.com/img/items/big/304/Khaju-Bridge-in-Iran_General-view_1469.jpg.



โครงสร้างแบบโค้งแหลมอิสลามเปอร์เซียที่ คาราวานซารายเนเยสตานัก (*Neyestanak* Caravanserai)
ที่พักกองคาราวานตั้งอยู่ในเขตอิสฟาฮาน
ที่มา : http://en.wikipedia.org/wiki/Neyestanak.



การเรียงอิฐซุ้มโค้งประตูทางเข้าสุสานของบาบา รุกนิดดิน (*Baba Rokn ed-din*) ผู้นำจิตวิญญาณของเมืองอิสฟาฮาน
ชาห์อับบัสที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๒ (ค.ศ. ๑๖๒๙)
ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้เขียน พ.ศ. ๒๕๕๓.



จิตรกรรมในหนังสือเปอร์เซียแสดงวิธีก่อสร้างซุ้มประตูโค้งที่ป้อมปราการ คาวาร์นัค (*Khavarnaq*) เมืองเฮรัท (*Herat*) เขียนประมาณ พ.ศ. ๒๐๓๗-๒๐๓๘ (ค.ศ. ๑๔๙๔-๑๔๙๕) ปลายสมัยอิสลามมองโกล

ที่มา : http://en.wikipedia.org/wiki/File:Kamal-ud-din_Bihzad_001.jpg.

นอกจากความงามทางสถาปัตยกรรมแล้วอิสฟาฮานยังเป็นศูนย์กลางสร้างสรรค์ทางศิลปะและงานหัตถศิลป์ต่างๆ ในรัชสมัยของชาห์อับบัส พ่อค้าวานิชจากจีน อินเดีย เอเชียกลาง อารเบีย ตุรกี และยุโรป เดินทางสู่อิสฟาฮานเพื่อแสวงหาสินค้าฟุ่มเฟือยที่ผลิตโดยช่างฝีมือชาวอิหร่าน[๔๒๓]

ศิลปะแขนงอื่นๆ ก็เฟื่องฟูภายใต้การสนับสนุนจากราชสำนัก จิตรกรรมในสมัยซาฟอวีได้พัฒนาไปจากงานในยุคก่อน ในรัชสมัยของชาห์ตะห์มัสพ์ (*Shah Tahmasp*, ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๖๗-๒๑๑๙ หรือ ค.ศ. ๑๕๒๔-๑๕๗๖) พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๒ แห่งราชวงศ์ซาฟอวี เป็นยุคสมัยการปกครองอันยาวนานประกอบกับพระเจ้าชาห์ทรงสนพระทัยในงานศิลปะแขนงต่างๆ ก่อเกิดการพัฒนาด้านศิลปกรรม โดยเฉพาะจิตรกรรมที่เขียนประกอบในหนังสือ ตัวอย่างงานที่เป็นแบบแผนจิตรกรรมซาฟอวียุคต้นคือภาพประกอบในหนังสือ “ชาห์นอเมห์” (*Shahnama*) หรือ “ตำนานแห่งบรรพกษัตริย์”[๔๒๔] ซึ่งรวบรวมเรื่องราวกษัตริย์ยุคโบราณของเปอร์เซียหลายพระองค์

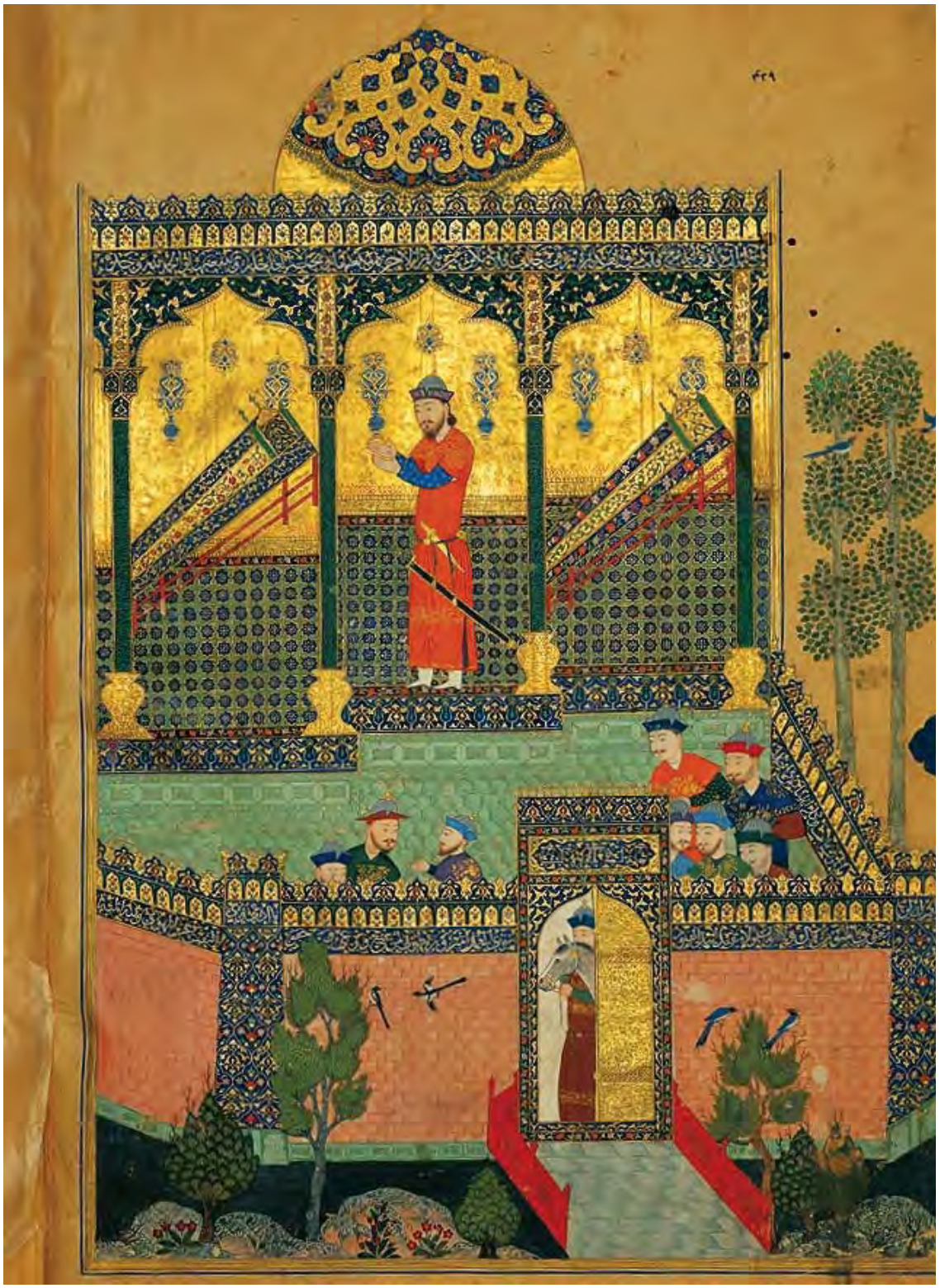
เนื่องจากข้อจำกัดของศาสนาที่ไม่อนุญาตให้มีภาพมนุษย์หรือสิ่งเทียมมนุษย์ในศาสนสถาน เช่นรูปเคารพหรือภาพบุคคลทำให้ศิลปินมุสลิมหันไปสร้างสรรค์จิตรกรรมขนาดเล็กในหนังสือหรือ Miniature แทนการเขียนจิตรกรรมฝาผนังขนาดใหญ่ จิตรกรรมในหนังสือได้รับความนิยมอย่างสูงในสมัยซาฟอวี แบบแผนดังกล่าวรับอิทธิพลมาจากภาพประกอบขนาดเล็กในคัมภีร์คริสต์ศาสนาโดยพัฒนาขึ้นในยุคที่เปอร์เซียอยู่ภายใต้การปกครองของจักรวรรดิอิสลามมองโกลในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ภาพเขียนแบบเปอร์เซียรับอิทธิพลบางส่วนมาจากศิลปะจีนที่แพร่หลายเข้าสู่เปอร์เซียยุคอิสลามมองโกล[๔๒๕] เช่นลวดลายทิวทัศน์และภูมิประเทศ ลายมังกรจนถึงรูปลักษณะใบหน้าของบุคคลที่คล้ายกับคนในเอเชียตะวันออกมากกว่าทางฝั่งตะวันตก จิตรกรรมช่วงปลายยุคอิสลามมองโกลในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ เริ่มพัฒนาจนเป็นแบบฉบับของตัวเองและส่งอิทธิพลไปสู่จิตรกรรมในยุคสมัยซาฟอวี

---

[๔๒๓] Ibid. , p. 100.

[๔๒๔] ชาห์นอเมห์” (*Shahnama*) หรือ “ตำนานแห่งบรรพกษัตริย์” ประพันธ์โดยมหากวีเอกชาวเปอร์เซียนาม ฮากิม อะบุลกอซิม เฟรโดซี (*Hakim Abu'l- Qasim Ferdowsi*) หรือเรียกสั้นๆ ว่า เฟรโดซี ผู้มีชีวิตอยู่ในช่วง พ.ศ. ๑๔๘๓ - ๑๕๖๓ (ค.ศ. ๙๔๐-๑๐๒๐) เฟรโดซีแต่งชาห์นอเมห์โดยนำเค้าโครงมาจากเรื่องเล่าเกี่ยวกับตำนานบรรพกษัตริย์ของเปอร์เซียตั้งแต่ยุคก่อนอิสลามเรื่อยมาจนถึงยุคต้นของอิสลาม เพื่อถวายแด่เจ้าชายแห่งราชวงศ์ซะมะนิด (*Samanid* Dynasty) ราชวงศ์มองโกลซึ่งปกครองดินแดนทางตะวันออกของอิหร่านระหว่าง พ.ศ. ๑๓๖๒- ๑๕๔๒ (ค.ศ. ๘๑๙-๙๙๙) สันนิษฐานว่าเฟรโดซีแต่งบทกวีนี้ระหว่าง พ.ศ. ๑๕๒๐- ๑๕๕๓ (ค.ศ. ๙๗๗-๑๐๑๐) ชาห์นอเมห์เป็นบทกวีที่มีอิทธิพลอย่างสูงและแพร่หลายไปยังโลกมุสลิมทั้งในตะวันออกกลางและอินเดีย (ดูรายละเอียดใน Ferdowsi**, The Epics of the King, Shah-Nama the National Epic of Persia** , translated by Reuben Levy (London: Routledge & Keagan Paul, 1967), p.xvi.)

[๔๒๕] Barbara,Schmitz and Ziyaud-Din A. Desai, **Mughal and Persian paintings and illustrated manuscripts in the Raza Library Rampur**, (New Delhi : Indira Gandhi National Centre for the Arts, 2006), p. 172; Josef W. Meri, **Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia** (London : Routledge, 2006), p. 585.



ภาพวาดในหนังสือชาห์นอเมห์ จิตรกรรมสกุลช่างเมืองเฮรัท (*Herat*) พ.ศ. ๑๙๗๓ (ค.ศ. ๑๔๓๐) สมัยอิสลามมองโกล
ภาพเริ่มใช้สีจากทองเขียนลงบนส่วนประกอบของสถาปัตยกรรมที่เป็นปราสาทราชวัง
ที่มา : http://en.wikipedia.org/wiki/File:Baysunghur%27s_Shahname_001.jpg

เมื่อถึงในสมัยราชวงศ์ซาฟอวีจิตรกรรมเปอร์เซียมีลักษณะที่แสดงเอกลักษณ์ของตัวเองอย่างชัดเจนด้วยสีสันที่สดใส ใบหน้าและสรีระบุคคลไม่แสดงกายวิภาคเหมือนจริง การจัดวางท่าทางแสดงใบหน้าด้านข้างหรือตรง ลำตัวด้านหน้า ส่วนขาทั้งสองหันด้านข้างซึ่งไม่ใช่ท่าทางตามปกติของมนุษย์ หากต้องการแสดงว่าเป็นบุคคลใดจะใช้ลักษณะการแต่งกาย สีสันของอาภรณ์ และการเน้นจัดวางองค์ประกอบซึ่งผู้ชมจะทราบได้ว่าคือบุคคลใดตามท้องเรื่อง



ภาพชนชั้นสูงในสมัยราชวงศ์ซาฟอวี แสดงใบหน้า กายวิภาคและท่าทางตามแบบอุดมคติ

ที่มา : http://images.ewins.com/digital_asset_manager/image_resize.php?vi=1272783&mdx=800

ภาพเขียนสมัยซาฟอวียุคต้นนิยมเขียนเรื่องราวในตำนานบรรพกษัตริย์หรือชาห์นอเมห์ โดยเล่าเรื่องราวทั้งหมดในภาพเดียวลักษณะแบนแบบ ๒ มิติ เน้นมุมมองจากที่สูง (Bird eyes view) ไม่แสดงทัศนียภาพ (Perspective) หรือระยะใกล้ไกลตามสายตา ภาพสิ่งก่อสร้างซึ่งเมื่อมองปกติส่วนด้านข้างและด้านหลังถูกบังไว้จะคลี่หรือแผ่ออกให้เห็นแต่ละด้านในระนาบเดียวกัน[๔๒๖] จิตรกรรมในสมัยซาฟอวีเล่าเรื่องให้เชื่อมโยงเหตุการณ์ต่างๆ ในภาพเดียว โดยวิธีกำหนดทิศทางการมองและเคลื่อนไหวของบุคคลในภาพเพื่อเชื่อมโยงหรือส่งต่อเรื่องราวจากบนลงสู่ล่างในลักษณะเหมือนฟันปลา[๔๒๗]



จิตรกรรมในหนังสือแสดงภาพในราชสำนักอิหร่านสมัยซาฟอวี ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ (ภาพซ้าย)
เส้นสมมติแสดงถึงวิธีส่งผ่านสายตาในการเล่าเรื่องราวของภาพ (ภาพขวา)
ที่มา : http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/04/Mir_Sayyid_Ali_2.jpg.

---

[๔๒๖] Roger Savory, **Iran Under the Safavids**, p. 130. ; Stuart Cary Welch, **Persian Painting, Five Royal Safavid Manuscripts of the Sixteenth Century** (New York : G. Braziller, 1976), p. 27.

[๔๒๗] C. Parham, **The Splendour of Iran Vol. III** (London: Booth-Clibborn, 2001), p. 71.

นอกจากเรื่องราวในตำนานบรรพกษัตริย์แล้ว ภาพเขียนทางศาสนาก็ได้รับการสร้างสรรค์อย่างงดงามในสมัยซาฟอวี ภาพของบุคคลสำคัญทางศาสนาไม่แสดงใบหน้าแต่คลุมด้วยผ้าสีขาวเพื่อหลีกเลี่ยงจากข้อจำกัดทางศาสนาที่ไม่อนุญาตให้แสดงภาพใบหน้าบุคคลสำคัญ แต่จะเน้นคุณลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ด้วยรัศมีรูปเปลวไฟรอบศรีษะหรือร่างกาย



จิตรกรรมในหนังสือชาห์นอเมห์ อายุปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖
ภาพบุคคลสำคัญทางศาสนาจะปิดใบหน้า มีรัศมีเป็นเปลวไฟที่ศรีษะเครื่องหมายของบุคคลศักดิ์สิทธิ์
ที่มา : http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d6/Shahnama_of_Shah_Tahmasp.jpg



ภาพพระศาสดามูฮัมหมัดเสด็จไปเฝ้าพระเจ้าบนสวรรค์ (*al-Miraj*) ภาพเขียนทางศาสนาที่นิยมทำซ้ำต่อเนื่องมาตั้งแต่ยุคอิสลามมองโกล การจัดองค์ประกอบถือเป็นงานชิ้นเอกของจิตรกรรมสมัยซาฟอวียุคต้น

ที่มา : http://en.wikipedia.org/wiki/File:Miraj_by_Sultan_Muhammad.jpg

นอกจากงานวิจิตรศิลป์แล้วงานหัตถศิลป์ก็ได้รับการส่งเสริมจากราชสำนัก ที่มีชื่อเสียงคือเครื่องกระเบื้องเคลือบลายคราม พรมและสิ่งทอซึ่งพระเจ้าชาห์อับบัสทรงสนับสนุนให้อิสฟาฮานเป็นศูนย์กลางของหัตถกรรมชั้นสูงในภูมิภาค เครื่องลายครามซึ่งเดิมสั่งทำจากจีนนำเข้ามาแพร่หลายในสมัยอิสลามมองโกล เมื่อถึงในรัชสมัยของชาห์อับบัสทรงส่งทูตไปยังจีนเพื่อขอช่างเข้ามาตั้งโรงงานผลิตและสอนช่างพื้นเมืองจนอิสฟาฮานและมัชชาด (*Mashhad*) กลายเป็นศูนย์กลางผลิตกระเบื้องเคลือบส่งออกไปยังรัฐมุสลิมต่างๆ [๔๒๘] เครื่องลายครามของซาฟอวีมีทั้งเลียนแบบลวดลายของจีน และลายแบบอิสลามประยุกต์ร่วมกัน[๔๒๙] นอกจากเครื่องลายครามแล้วงานกระเบื้องเคลือบประดับตกแต่งอาคารสิ่งก่อสร้างก็เจริญถึงจุดสูงสุดด้วยความสามารถในการเคลือบและเผาจนได้เคลือบสีสวยงาม เนื้อสีเรียบสม่ำเสมอกันทุกชิ้นใช้ประดับอาคารปราสาทราชวัง มัสยิด และสาธารณสถาน ลายกระเบื้องเป็นงานออกแบบของช่างเปอร์เซียผูกลวดลายเอกลักษณ์โดยเฉพาะลายพันธุ์พฤกษาแบบเครือเถา ก้านต่อดอก และลายต้นไม้แห่งชีวิต (Tree of Life) ซึ่งนิยมมากในสมัยซาฟอวี



จานกระเบื้องเคลือบลายครามสมัยซาฟอวี คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗

ที่มา : http://storage.canalblog.com/88/78/577050/36685512.jpg. ; http://at.bc.edu/slideshows/dailygrace/11.jpg.

---

[๔๒๘] Roger Savory, **Iran Under the Safavids**, p. 144. ; มัชชาด (Mashhad) เมืองศูนย์กลางของแคว้นคูราซาน (Khurazan) ทางตะวันออกเฉียงเหนือของอิหร่าน

[๔๒๙] Ibid. , p. 147. ; Yolande Crowe, **Persia and China, Safavid Blue and White Ceramics in the Victoria & Albert Museum 1501-1738** (Geneva : Georg Burner, 2002), pp. 43-44.



กระเบื้องประดับโดมมัสยิดหลวง เมืองอิสฟาฮาน กระเบื้องเคลือบสีฟ้าลวดลายพรรณพฤกษาสมัยซาฟอวี

ที่มา : http://www.flickr.com/photos/peteshep/5270326822/sizes/l/in/photostream/



ลายกระเบื้องสมัยซาฟอวีประดับผนังอาคารมัสยิดหลวง เมืองอิสฟาฮาน

ที่มา : http://www.djibnet.com/photo/ceramic+patterns/isfahan-jame-mosque-tile-works-151771998.html



กระเบื้องประดับผนังมัสยิดหลวง อิสฟาฮาน ลายพรรณพฤกษาและก้านต่อดอกที่นิยมในสมัยซาฟอวี
ที่มา : http://www.electrummagazine.com/2011/07/paradise-gardens-of-persia-eden-and-beyond-as-chahar-bagh/ . ;
http://www.menata.org/countries/iran.

เปอร์เซียในสมัยซาฟอวียังเป็นศูนย์กลางผลิตไหมคุณภาพดีแห่งหนึ่งของโลก ไหมที่มีต้นกำเนิดจากจีนได้เข้าสู่โลกอิสลามตามเส้นทางการค้า และพัฒนาขึ้นในยุคการปกครองของเตอร์กและมองโกล ในสมัยซาฟอวีการค้าไหมเปอร์เซียเจริญเฟื่องฟูมากโดยมีแหล่งผลิตใหญ่อยู่ในเขตรอบทะเลแคสเปียนทางตอนเหนือ ไหมอิหร่านเป็นวัตถุดิบสำคัญในการผลิตสิ่งทอคุณภาพดีเนื่องจากไหมแคสเปียนมีเส้นละเอียดเล็กใช้ทอผ้าและพรมคุณภาพดีที่สุดในจักรวรรดิ ในรัชสมัยชาห์อับบัสทรงส่งเสริมให้อิสฟาฮานเป็นศูนย์กลางส่งออกไหมและผลิตภัณฑ์สิ่งทอจากไหมออกสู่ตลาดโลก โดยมีบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (VOC) และอังกฤษ (EIC) เป็นผู้ค้ารายใหญ่[๔๓๐] ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ไหมเปอร์เซียเป็นที่ต้องการสูงในตลาดยุโรปตะวันตก รัสเซีย และอินเดีย [๔๓๑]

---

[๔๓๐] Rudolph P. Matthee**, The Political of Trade in Safavid Iran, Silk for Silver 1600-1730** (Melbourne: Cambridge University Press, 1999), p. 115.

[๔๓๑] Ibid. , p. 28.

ไหมแคสเปียนเป็นวัตถุดิบในการทอผ้าและพรมคุณภาพดี ในสมัยซาฟอวีหัตถอุตสาหกรรมผ้าและพรมเฟื่องฟูมาก เกิดการพัฒนาทั้งรูปแบบ ลวดลาย และคุณภาพของสิ่งทอ จนทำให้ผ้าและพรมอิหร่านกลายเป็นสินค้าส่งออกสำหรับชนชั้นสูงในโลกตะวันตกและตะวันออก นอกจากนี้แบบแผนลวดลายผ้าและพรมเปอร์เซียยังมีอิทธิพลต่อการออกแบบลวดลายผ้าและพรมในโลกอิสลามทั้งตุรกี เอเชียกลาง และอินเดีย รวมทั้งลวดลายเครื่องนุ่งห่มในโลกตะวันตกด้วย



พรมไหมเปอร์เซียสมัยซาฟอวีแบบศิลปะสกุลช่างเมืองอาร์ดะบิล (*Ardabil* Carpet) คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖
ที่มา : http://en.wikipedia.org/wiki/File:Ardabil_Carpet.jpg



ภาพขยายรายละเอียดพรมอาร์ดะบิล คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖
ลวดลายพรรณพฤกษาแบบเครือเถาและก้านต่อดอกเป็นลายที่นิยมในงานกระเบื้องและพรมสมัยซาฟอวี
ที่มา : http://www.vam.ac.uk/content/articles/t/the-ardabil-carpet-design/



ภาพขยายลวดลายแบบก้านต่อดอกและลายพุ่มดอกไม้ในพรมเปอร์เซียสมัยซาฟอวี คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖
ที่มา : http://rahmananrugs.wordpress.com/.

อิหร่าน-อินเดีย-อยุธยา : เครือข่ายความสัมพันธ์ในยุคแห่งการค้า

นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ เป็นต้นมา โลกของอิสลามได้แผ่ขยายจากอาระเบียและอิหร่านสู่อินเดีย ชาวมุสลิมเข้าไปตั้งหลักแหล่งค้าขายเผยแผ่ศาสนาและขยายอิทธิพลทางสังคมวัฒนธรรมในเขตตอนเหนือและชายฝั่งตะวันตกของอินเดียตั้งแต่คุชราตลงมาจนถึงมะละบาร์ มุสลิมชาวอิหร่านเคลื่อนย้ายสู่อินเดียใน ๒ ทาง สายแรกคือเส้นทางบกผ่านอัฟกานิสถานสู่ซินด์ แคชเมียร์ และเดลฮี ส่วนอีกพวกหนึ่งเคลื่อนย้ายทางทะเลสู่ชายฝั่งมะละบาร์ โจฬะมณฑลหรือโคโรแมนเดลและเบงกอล เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ประชาคมอิหร่านก็แพร่กระจายอยู่ตามเมืองสำคัญของอินเดีย พวกเขาแต่งงานกับสตรีพื้นเมืองและขยายกลุ่มชาติพันธุ์เลือดผสมที่เรียกว่า **กลุ่มเชื้อชาติอินโด – เปอร์เซีย** หรือ**อินโด-อิหร่าน**ออกไป คนกลุ่มนี้ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการผสมกลมกลืนทางสายเลือด สังคม ศาสนาและวัฒนธรรม จึงมีบทบาทสำคัญเป็นผู้เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างอิหร่านกับอินเดีย [๔๓๒]

ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างอิหร่านกับอินเดียเกิดขึ้นในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ภูมิภาคเอเชียตะวันตกเกิดจักรวรรดิอิสลามยุคใหม่ขึ้นแทนที่จักรวรรดิอิสลามยุคกลาง ได้แก่ **ออสมันลี**หรือ**ออตโตมาน** (*Osmanli* หรือ Ottoman) ในคาบสมุทรอนาโตเลีย **มูกัล** หรือ**โมกุล** (*Mughal*) ทางตอนเหนือของอินเดียและ**ซาฟอวี**ในอิหร่าน สองจักรวรรดิแรกมีศาสนาอิสลามนิกายสุนนีเป็นแกนสำคัญของรัฐส่วนชาห์แห่งราชวงศ์ซาฟอวีทรงเลือกนิกายชีอะห์เป็นศาสนาแห่งจักรวรรดิ ในขณะที่อิหร่านสมัยซาฟอวีมีความขัดแย้งกับจักรวรรดิสุนนีออตโตมาน แต่ในทางกลับกันราชสำนักซาฟอวีกลับมีความสัมพันธ์อันดีกับจักรวรรดิสุนนีโมกุล จักรพรรดิโมกุลหลายพระองค์ทรงมีความสัมพันธ์อันดีกับชาห์ของเปอร์เซีย เช่น ชาห์ตะห์มัสพ์ทรงช่วยเหลือพระเจ้าหูมายูน (*Humayun*) จักรพรรดิโมกุลซึ่งถูกกองทัพของเชอชาห์ซูรี (*Sir Shah Suri*) โจมตีจนต้องเสด็จลี้ภัยไปยังราชสำนักอิหร่านและทรงพำนักอยู่ที่อิหร่านถึง ๑๕ ปี ต่อมาทรงได้รับความช่วยเหลือจากตะห์มัสพ์จนกลับไปครองราชย์ได้อีกครั้ง[๔๓๓] จักรพรรดิรัชกาลต่อมาอย่างพระเจ้าอักบาร์ (*Akbar*) ชาห์ฮังกีร์ (*Shahangir*) และชาห์เจฮัน (*Shah Jahan)* ก็ทรงสร้างสัมพันธภาพอันดีกับราชสำนักซาฟอวี ในราชสำนักโมกุลมีนักการศาสนา กวี ศิลปิน และผู้มีความรู้ชาวเปอร์เซียเข้ามารับราชการจำนวนมาก อิทธิพลศิลปวัฒนธรรมเปอร์เซียสมัยซาฟอวีจึงมีบทบาทสูงในวัฒนธรรมอิสลามอินเดียสมัยโมกุล[๔๓๔]

---

[๔๓๒] J.R.I. Cole, **Roots of North Indian Shi'ism in Iran and Iraq** , p.22. ; Karim Nalafi Barzergar, **Mughal-Iranian Relations during Sixteenth Century** (Delhi : Indian Bibliographies Bureau, 2001), p. 120. ; H.K. Sherwani, "Dekhan," in **The Encyclopaedia of Islam Online**. http://www. encislam. brill.nl/start2.asp.

[๔๓๓] Karim Najafi Barzergar, **Mughal-Iranian Relations during Sixteenth Century**, pp. 178-179.

[๔๓๔] Ibid. , p. 272.

ในรัชสมัยของชาห์อัสบัสที่ ๑ ทรงดำเนินนโยบายขยายอิทธิพลของอิหร่านสู่อินเดียโดยทรงส่งเสริมให้ชาวอิหร่านเข้าไปตั้งชุมชนตามเมืองท่าการค้าของอินเดีย ชาห์อับบัสทรงมีความสัมพันธ์อันดีถึงขั้นมีการแลกเปลี่ยนทางการทูตกับจักรพรรดิชาห์ฮังกีร์ของจักรวรรดิโมกุล นอกจากนี้พระองค์ยังทรงสนับสนุนบรรดาประมุขของรัฐมุสลิมนิกายชีอะห์ในอินเดียโดยเฉพาะรัฐสุลตานแห่งเดคคานทั้ง ๓ คือ อะหฺมัดนคร (*Ahmadnagar*) ปิจปุร (*Bijapur*) และกอลกอนดา (*Golconda*) ซึ่งตั้งอยู่ทางตอนใต้ของอินเดีย รัฐสุลตานทั้งสามเป็นอิสระมิได้ขึ้นกับจักรวรรดิโมกุล และต่างก็มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับอิหร่านในฐานะเครือข่ายทางการค้า ศาสนา และวัฒนธรรม [๔๓๕] ชาห์อับบัสทรงสนับสนุนให้ชาวอิหร่านจำนวนมากเดินทางออกไปตั้งชุมชนในอินเดีย มีการส่งผู้ชำนาญการชาวอิหร่านเข้าไปเป็นที่ปรึกษาในราชสำนักของรัฐสุลตานแห่งเดคคาน อาณาจักรเหล่านี้ปกครองโดยกษัตริย์มุสลิมนิกายชีอะห์และเป็นพันธมิตรที่ช่วยส่งเสริมการขยายบทบาทของชาวอิหร่านในอินเดียและอยุธยาด้วย



แผนที่แสดงรัฐมุสลิมนิกายชีอะห์ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕-๑๗

ที่มา : J.R.I. Cole, **Roots of North Indian Shi'ism in Iran and Iraq**, p 38.

---

[๔๓๕] J.R.I. Cole, **Roots of North Indian Shi'ism in Iran and Iraq**, p.22.

จากหลักฐานประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่งสะท้อนให้เห็นว่ามีการติดต่อทางการค้าระหว่างอยุธยากับอาณาจักรกอลกอนดามาตั้งแต่ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงติดต่อค้าขายกับพ่อค้าในเมืองมะสุลีปะตัม (*Masulipatam*) เมืองท่าสำคัญเขตโจฬะมณฑลของอาณาจักรกอลกอนดาซึ่งที่นั่นพระองค์ทรงมีเจ้าพนักงานท้องถิ่นเป็นผู้จัดหาสินค้ารวมทั้งกระจายสินค้าของอยุธยาในตลาดของมหาสมุทรอินเดีย[๔๓๖] สินค้าซึ่งราชสำนักอยุธยาส่งไปขายที่มะสุลีปะตัม ได้แก่ ของป่า ไม้หอม และช้าง ส่วนสินค้าที่ต้องการจากอินเดียคือ แพรพรรณ ของใช้ฟุ่มเฟือยจากโลกมุสลิม รวมทั้งเพชรและอัญมณี เนื่องจากกอลกอนดาเป็นแหล่งผลิตเพชรคุณภาพดีที่สุดของโลกยุคนั้น อัญมณีจากกอลกอนดาคงจะเป็นของต้องรสนิยมเจ้านายในราชสำนักสยาม เห็นได้จากการสร้างตึกปิจูและตึกคชสารในพระนารายณ์ราชนิเวศน์เมืองลพบุรีซึ่งเป็นสถานที่สำหรับพ่อค้าแขกใช้ค้าขายและคัดเลือกเพชรพลอย[๔๓๗]

อยุธยามีความสำคัญต่อโลกการค้าของมุสลิมอิหร่านและอินเดียเพราะนอกจากจะเป็นแหล่งสินค้าประเภทของป่ากับช้างแล้วอยุธยายังเป็นเมืองท่าที่รับสินค้าจากโลกมุสลิม ทั้งยังทำหน้าที่เป็นคนกลางส่งผ่านสินค้าจากจีนและญี่ปุ่นไปยังอินเดียและอิหร่าน อาทิ ทองแดงจากญี่ปุ่นและเครื่องลายครามจากจีนที่ส่งไปขายตามเมืองท่าในอินเดีย ในทางกลับกันอยุธยาก็เป็นตลาดรวบรวมผ้าหลากชนิดจากเอเชียตะวันตกส่งไปขายต่อยังจีนและญี่ปุ่น มีหลักฐานแสดงว่าผ้าอินเดียและเปอร์เซียจำนวนหนึ่งนำเข้าไปใช้ในราชสำนักของจักรพรรดิ สำนักโชกุน และยังนำไปตัดเย็บเป็นถุงสำหรับใส่กระปุกใบชา รวมทั้งใช้ประกอบในพิธีชงชาของญี่ปุ่นด้วย[๔๓๘]

---

[๔๓๖] Roger Savory, **Iran Under the Safavids** , p. 156. ;

[๔๓๗] ผ้าในวัฒนธรรมอินโด-เปอร์เซียซึ่งเป็นที่นิยมใช้ในหมู่ชนชั้นสูงของญี่ปุ่นช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ คือ ผ้าโมรุ (*moru*) เป็นผ้าไหมทอลายเส้นยืนแต่สอดเส้นเงินและทองในด้ายพุ่งสลับกับเส้นไหม ก่อเกิดลวดลายและสีสันจากไหม สลับลวดลายของเส้นทองและเงิน การทอผ้าไหมสลับเส้นเงินและทองเป็นเทคนิคชั้นสูงของผ้าทอเปอร์เซีย และอินเดีย ในสยามก็มีผ้าประเภทนี้อยู่ ได้แก่ “เขียรบับ” หรือ “ซะระบับ” เป็นผ้าทอด้วยเส้นเงินและทองจากเปอร์เซียซึ่งนิยมในหมู่ชนชั้นสูงของสยาม สันนิษฐานว่า “โมรุ” อาจจะมาจากคำว่า “โมกุล” หรือ “มูกัล” (*Mogul* หรือ *Mughal*) ชื่อจักรวรรดิมุสลิมที่รุ่งเรืองอยู่ในชมพูทวีประหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๙ หรืออาจจะมาจากคำว่า “มัวร์” (Moors) ซึ่งหมายถึงมุสลิมชาวอินเดียและเปอร์เซียที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับญี่ปุ่น (ดูรายละเอียดใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ , “ลายกุหลาบบนกลีบเบญจมาศ ศิลปะอินโด-เปอร์เซียในแพรพรรณราชสำนักญี่ปุ่น” **กรุงเทพธุรกิจ,** 25 ธันวาคม 2550., http://www.bangkokbiznews.com/ 2007/ 12/27/WW06_0607_news.php?newsid= 214596. ; Susan-Marie Best, “Meibutsu-Gire, Textile in The Japanese Tea Ceremony” , in Jill Tilden , Editor, **Silk and Stone, The Art of Asia** (London : Hali, 1996), p.143.)

[๔๓๘] Ibid., p.140. ; http://jtex.wordpress.com/ 2009/08/01/ meibutsugire-recycling-textile-fragments/.



ถุงผ้าห่อกระปุกใบชา ใช้ในพิธีชงชาของญี่ปุ่นอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗
เย็บด้วยผ้านำเข้าจากเปอร์เซียและอินเดีย
ที่มา : http://jtex.wordpress.com/2009/08/01/meibutsugire-recycling-textile-fragments/. ;
http://www.bangkokbiznews.com/2007/12/27/WW06_0607_news.php?newsid=214596.



ถุงผ้าห่อกระปุกใบชา อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เย็บด้วยผ้าซึ่งอยุธยาสั่งพิมพ์ลายไทยแล้วส่งไปให้ช่างอินเดียผลิต
ผ้าได้ส่งผ่านต่อไปยังตลาดในญี่ปุ่นและนำไปเย็บถุงใส่กระปุกใบชา
ที่มา : Susan-Marie Best, “Meibutsu-Gire, Textile in The Japanese Tea Ceremony” , in Jill Tilden , Editor,
Silk and Stone, The Art of Asia (London : Hali, 1996), p.136.

ในอยุธยามีหมู่บ้านชาวญี่ปุ่นซึ่งเป็นผู้ประกอบการค้าระหว่างสยามกับเมืองท่าในจีนและญี่ปุ่น มีความเป็นไปได้ว่าสินค้าจากเอเชียตะวันตกนำไปสู่เอเชียตะวันออกโดยชาวญี่ปุ่นและพ่อค้ากลุ่มอื่นๆ ที่มารับสินค้าประเภทนี้จากตลาดที่อยุธยาไปขายตามเมืองท่าฝั่งตะวันออก จากเอกสารสมัยอยุธยาแสดงว่ามีการติดต่อทางการค้าและการทูตระหว่างขุนนางสยามอย่างออกพระจุฬา ออกพระศรีเนาวรัตน์ และออกพระราชเศรษฐี ซึ่งเป็นขุนนางมุสลิมในกรมท่าขวากับเจ้าเมืองนางาซากิของญี่ปุ่นเกี่ยวกับการค้าระหว่างสองประเทศ[๔๓๕] อยุธยาจึงมีฐานะเป็นเมืองท่าส่งผ่านสินค้าจากโลกมุสลิมฝั่งตะวันตกไปยังประเทศในเขตทะเลตะวันออก

ความสัมพันธ์ระหว่างอิหร่าน อินเดีย และอยุธยา น่าจะก่อร่างขึ้นจากการค้าในเบื้องต้นก่อนจะขยายไปสู่การเผยแพร่ด้านสังคมวัฒนธรรมโดยอาศัยเครือข่ายของพ่อค้าและชุมชนมุสลิมชีอะห์ในอิหร่านและอินเดียเป็นผู้เชื่อมโยงการค้า อยุธยาเป็นดินแดนที่เปิดโอกาสให้ชาวต่างชาติต่างศาสนาเข้ามาประกอบการค้าและตั้งถิ่นฐาน อีกทั้งราชสำนักสยามเปิดกว้างในการเผยแผ่ศาสนาและการรับวัฒนธรรมของชนต่างถิ่น จึงไม่เป็นการยากที่มุสลิมอินโด-เปอร์เซียจะเข้ามาตั้งประชาคมเพื่อการค้าจนขยายบทบาทไปสู่การเมืองและด้านสังคมวัฒนธรรม

แบบแผนของวัฒนธรรมอินโด-เปอร์เซียมีองค์ประกอบซึ่งผสมผสานระหว่างหลักปรัชญาคำสอนของอิสลามและวัฒนธรรมเปอร์เซียโบราณซึ่งมีต้นกำเนิดจากอารยธรรมอันเก่าแก่ของโลกก่อนยุคสมัยของอิสลาม การผสมผสานของสายธารทั้งสองก่อกำเนิดเป็นแบบแผนการสร้างสรรค์และสุนทรียภาพในหลายแขนงสาขาทั้งในด้านภาษา วรรณกรรม วิจิตรศิลป์ รวมไปถึงรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เข้าไปมีบทบาทในสังคมอินเดียก่อนจะแพร่หลายสู่สยาม มุสลิมอินโด-เปอร์เซียมิได้มีบทบาทสำคัญด้านเศรษฐกิจและการเมืองเท่านั้นแต่พวกเขายังมีส่วนช่วยให้เกิดการผสานวัฒนธรรมระหว่างโลกมุสลิมกับวัฒนธรรมของอยุธยา ทำให้ชาวสยามรับรู้วัฒนธรรมแบบใหม่และเริ่มปรับเอามาใช้กับวิถีชีวิต ตัวอย่างของประสบการณ์เรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมใหม่แสดงออกในงานศิลปะหลากแขนง

---

[๔๓๕] ขุนจินดาสหกิจ (ลม้าย ธนะสิริ), **ประชุมพงษาวดารภาคที่ ๒๐ จดหมายเหตุเรื่องทางไมตรีในระหว่างกรุงศรีอยุทธยากับกรุงยี่ปุ่น** (พระนคร : จีนโนสยามวรศัพท์, ๒๔๖๓ พิมพ์ในงานปลงศพ นางสาวลม่อม สีบุญเรือง ปีวอก พ.ศ. ๒๔๖๓), หน้า ๑๘.

รูปรอยความสัมพันธ์ทางสถาปัตยกรรม

พิทยา บุนนาค นักวิชาการอิสระเคยเสนอบทความเรื่อง “อิทธิพลของศิลปะเปอร์เซียในสถาปัตยกรรมไทย” ไว้เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๗ บทความเรื่องนี้นับเป็นการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะเปอร์เซียกับรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาในมุมมองที่น่าสนใจด้วยแสดงให้เห็นถึงการปรับเอาเทคนิควิธีการและองค์ประกอบทางศิลปะในวัฒนธรรมของมุสลิมอินโด–อิหร่านมาใช้สร้างสรรค์สถาปัตยกรรมของอยุธยา [๔๔๐]

จากการสำรวจและศึกษาสิ่งก่อสร้างรุ่นเก่าในอิหร่านหลายแห่งเพื่อเปรียบเทียบกับโบราณสถานในสมัยอยุธยาพบว่าน่าจะมีการส่งผ่านศิลปวิทยาการด้านก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมจากวัฒนธรรมอินโด-เปอร์เซียสู่อยุธยา อาทิ ระบบการทำซุ้มโค้งที่เรียกว่า Four-Center arc และ Ogee arc วิธีการเจาะช่องประตูหน้าต่างและช่องแสงหรือที่เรียกว่า **ช่องปรุ** รวมทั้งการจัดระบบน้ำในภูมิสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา[๔๔๑]

รูปแบบการทำซุ้มโค้งแหลมตอนปลายตะหวัดเล็กน้อยซึ่งมักพบอยู่ตามซุ้มประตูหน้าต่างของวัดในสมัยอยุธยาแต่เดิมเชื่อกันว่ารับอิทธิพลมาจากโค้งแบบโกธิก (Gothic arc) ของตะวันตกและอ้างกันอยู่เสมอว่าชาวฝรั่งเศสเป็นผู้นำเข้ามาเผยแพร่ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แต่ถ้าหากศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมจะพบว่าโค้งลักษณะนี้มีชื่อทางเทคนิกว่า Four-Center arc ถ้าหากปลายยอดของซุ้มตะหวัดขึ้นอีกเรียกว่า Ogee arc ซุ้มโค้งทั้งสองแบบนี้ได้รับอิทธิพลมาจากสถาปัตยกรรมมุสลิมซึ่งรับต่อมาจากสถาปัตยกรรมเปอร์เซียโบราณอย่างซุ้มโค้งที่สุสานของกษัตริย์ไซรัสมหาราชแห่งจักรวรรดิเปอร์เซียโบราณ [๔๔๒] แตกต่างจากโค้งแบบโกธิกซึ่งมีชื่อเรียกว่าโค้งแหลม หรือ Pointed arc เป็นแบบสถาปัตยกรรมที่นิยมสร้างในยุคกลางของยุโรป ในทางโครงสร้างซุ้มโค้งแบบ Pointed arc โดยมากจะมีอิฐหรือหินขนาดใหญ่รับที่ปลายสุดของยอดโค้งแหลมเรียกว่า key stone ซึ่งจะเป็นตัวรับแรงกดหรือ

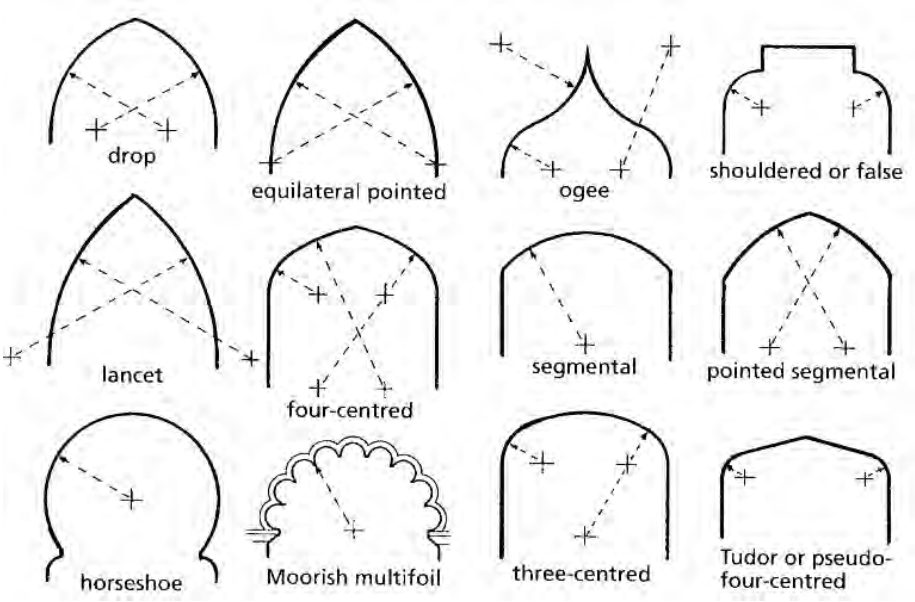
---

[๔๔๐] พิทยา บุนนาค “คำบรรยายประกอบสไลด์เรื่องอิทธิพลของศิลปะเปอร์เซียในสถาปัตยกรรมของอยุธยา” ใน ความสัมพันธ์**ระหว่างอิหร่าน-ไทย ทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม** (กรุงเทพฯ: ศูนย์วัฒนธรรมสาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่านประจำกรุงเทพฯ, ๒๕๔๖), หน้า ๓๐๑.

[๔๔๑] เกี่ยวกับการศึกษาการจัดระบบน้ำในภูมิสถาปัตยกรรมไทยและเปอร์เซียจะไม่ขอกล่าวถึงในงานวิจัยนี้ เพราะได้เคยศึกษาไว้อย่างละเอียดใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ “ความสัมพันธ์ระหว่างสถาปัตยกรรมอินโด-เปอร์เซียกับรูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ที่พระนารายณ์ราชนิเวศน์ เมืองลพบุรี” **วารสารหน้าจั่ว, ๘** (กันยายน ๒๕๕๔-สิงหาคม ๒๕๕๕) : ๒-๕๒ .

[๔๔๒] Michael Hogan , "Tomb of Cyrus" in A. Burnham, **The Megalithic Portal**, http://www.megalithic.co.uk/article.php?sid=18264. ; ไซรัสมหาราช (Cyrus the Great) ปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์อคาเมนิก (*Achaemenid* , c. 550–330 BCE) มีพระชนม์ชีพอยู่เมื่อประมาณ ๕๗๖-๕๓๐ ปีก่อนคริสต์กาล.

แรงเกร็งของโครงสร้างที่บีบเข้าสู่ยอดซุ้ม[๔๔๓] แต่เราไม่พบการใช้ key stone เหนือยอดโค้งของช่องประตูหรือหน้าต่างในสถาปัตยกรรมอยุธยาส่วนโค้งแบบมุสลิมไม่จำเป็นต้องใช้ key stone เพราะมุสลิมพัฒนาซุ้มโค้งให้ถ่ายน้ำหนักลงสู่ผนังจึงใช้อิฐขนาดเดียวกันก่อเป็นโค้งที่มีความชันน้อยกว่า Pointed arc และยังปรับให้ศูนย์กลางของโค้งได้ตามลักษณะโครงสร้างอาคารทำให้ขยายขนาดของช่องได้กว้างกว่า Pointed arc [๔๔๔] โค้งแบบนี้บางทีก็เรียกกันว่า โค้งแบบอินโด-เปอร์เซีย หรือโค้งแบบโมกุล เพราะจะพบมากทั้งในอิหร่านรวมทั้งในสถาปัตยกรรมโมกุลของอินเดีย



รูปโครงร่างของโค้ง (Arc) แบบต่างๆ

ที่มา : John Fleming, Hugh Honour and Nikolaus Pevsner, **The Penguin Dictionary of Architecture and Landscape Architecture**, Fifth Edition (London : Penguin Books , 1998), p. 20.

การทำโค้งแหลมที่ผนังในสถาปัตยกรรมไทยสมัยอยุธยาตอนปลายได้แบบมาจากช่องประตูหน้าต่างโค้งแหลมแบบอินโด-เปอร์เซียซึ่งเป็นเทคนิคที่พบในการออกแบบช่องประตูหน้าต่างที่พระนารายณ์ราชนิเวศน์ และสถาปัตยกรรมสกุลช่างสมเด็จพระนารายณ์ แม้จะมีงานวิจัยและงานเขียนส่วนหนึ่ง

---

[๔๔๓] John Fleming, Hugh Honour and Nikolaus Pevsner, **The Penguin Dictionary of Architecture and Landscape Architecture**, Fifth Edition (London : Penguin Books , 1998), pp. 19-20. ; Louis Grodecki, **Gothic Architecture** (Milan : Electa, 1979), p. 9.

[๔๔๔] M.M. Hijazi, **Historical Building of Iran : Their Architecture and Structure** (Southampton : Computational Mechanics, 1997), pp. 42-43.

ระบุว่าการเจาะช่องโค้งแหลมได้แบบแผนมาจากสถาปัตยกรรมโกธิกของยุโรป[๔๔๕] แต่หากพิจารณาอย่างรอบด้านจะพบว่าการเจาะช่องโค้งแหลมของประตูและหน้าต่างแบบโกธิกเป็นกรรมวิธีที่ไม่นิยมทำกันตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ เนื่องจากศิลปสถาปัตยกรรมของยุโรปในช่วงสมัยที่มีการสร้างพระนารายณ์ราชนิเวศน์อยู่ในยุคเรอเนสซองต์ (Renaissance) และบาโร๊ค (Baroque) ซึ่งจะสร้างประตูแบบโค้งครึ่งวงกลมหรือแบบกรอบสี่เหลี่ยมที่มีซุ้มจั่วสามเหลี่ยมด้านบน จึงเป็นเรื่องที่ไม่สมเหตุสมผลที่ช่างชาวฝรั่งเศสจะนำเอาเทคโนโลยีที่พ้นสมัยไปแล้วหลายร้อยปีเข้ามาสร้างที่พระนารายณ์ราชนิเวศน์[๔๔๖]

หนังสือสำเภากษัตริย์สุลัยมานซึ่งเป็นบันทึกของคณะทูตเปอร์เซียที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยามรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ระบุว่าในราชสำนักของสมเด็จพระนารายณ์มีช่างและสถาปนิกชาวอิหร่านและอินเดียเข้ามารับราชการโดยพวกเขามีส่วนช่วยสร้างปราสาทราชวังของกษัตริย์สยาม[๔๔๗] ในบันทึกคำให้การชาวกรุงเก่าตลอดจนจดหมายเหตุของฝรั่งเศสก็กล่าวว่าย่านที่อยู่ของพวกมัวร์หรือมุสลิมอินโด- อิหร่านเป็นย่านที่มีบ้านเรือนสวยงาม ถนนปูด้วยอิฐขนาดใหญ่[๔๔๘] ซึ่งเป็นการเรียงอิฐแบบก้างปลาที่แพร่หลายในอิหร่าน

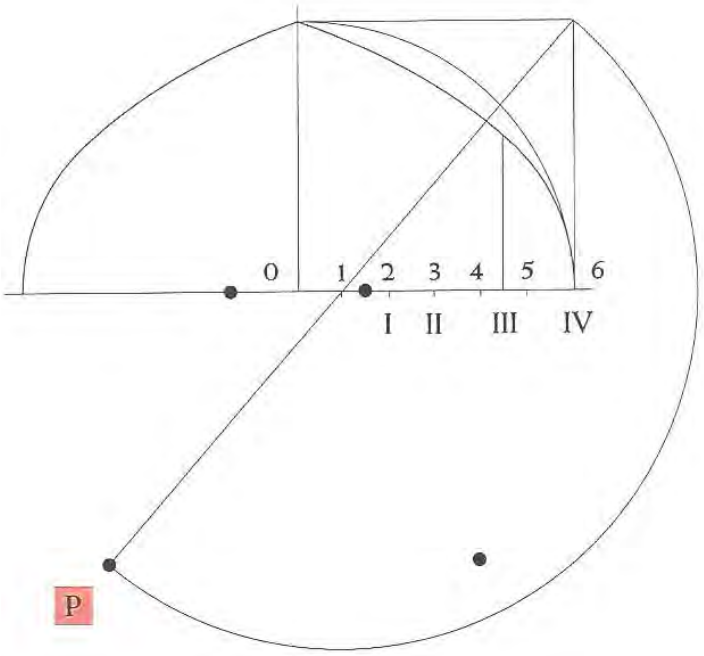
---

[๔๔๕] ตัวอย่างผลงานของ พลับพลึง มูลศิลป์, **ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส สมัยอยุธยา** (กรุงเทพฯ : ดวงดีการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๓๓-๑๓๔. ; หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๓๘. ; น. ณ ปากน้ำ, "ศิลปะอยุธยาสมัยพระนารายณ์", ใน **ศิลปะโบราณในสยาม** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๗), หน้า ๕๔๔. ; อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, "สถาปัตยกรรมไทยแบบสกุลช่างสมเด็จพระนารายณ์" ใน **สมเด็จพระนารายณ์และพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ บทวิเคราะห์ทางวิชาการเกี่ยวกับสัมพันธภาพไทย-ฝรั่งเศส รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊พ, ๒๕๓๐), หน้า ๖๗. ; วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, **ศิลปะในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือลาดพร้าว, ๒๕๔๘), หน้า ๘๐-๘๔. ; ตรึงใจ บูรณสมภพ และคนอื่นๆ, "รายงานการวิจัยการศึกษาสถาปัตยกรรมตะวันตกที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมไทยในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จังหวัดลพบุรี ตอนที่ ๑" (กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑),หน้า ๒๔๓-๒๔๔.

[๔๔๖] ศิลปะโกธิกมีอายุอยู่ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒-๑๕ และหมดความนิยมลงในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เมื่อศิลปะแบบเรอเนสซองต์ได้แพร่หลายในยุโรป พระนารายณ์ราชนิเวศน์สร้างขึ้นเมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ห่างจากยุคโกธิกกว่า ๑๐๐ ปี ส่วนโค้งแหลมแบบที่พบในสถาปัตยกรรมสมัยพระนารายณ์ยังคงทำกันแพร่หลายในสถาปัตยกรรมแบบอินโด-เปอร์เซีย นอกจากนี้การก่อโค้งของประตูหน้าต่างที่พระนารายณ์ราชนิเวศน์เป็นการเรียงอิฐที่มีระบบเหมือนของมุสลิมมากกว่าของยุโรป (ดูรายละเอียดใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, "กุหลาบเปอร์เซียในราชอุทยานกรุงสยาม : รูปรอยวัฒนธรรมอินโด-อิหร่านในศิลปกรรมไทยสมัยอยุธยา" **ศิลปวัฒนธรรม** ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๑๑, กันยายน ๒๕๔๘: ๘๔-๘๖.)

[๔๔๗] Muhammad Rabi, **The Ship of Suleiman**, p. 57.

[๔๔๘] นิโกลาส์ แชรแวส, **ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม** , แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : ศรีปัญญา, ๒๕๕๐), หน้า ๕๕.



แผนภูมิแสดงรูปทรงเรขาคณิตของโค้งแบบอินโด-อิหร่าน
ซึ่งนำมาใช้ในการสร้างช่องประตูหน้าต่างของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย
ที่มา : M.M. Hijazi, **Historical Building of Iran : Their Architecture and Structure**
(Southampton: Computational Mechanics, 1997), p. 43.

นอกจากนี้แบบแผนสะพานข้ามคลองในอยุธยาบางแห่งมีโครงสร้างคล้ายสะพานโบราณในอิหร่าน ยังพบซากสะพานบาณคือ “สะพานอิฐบ้านแขกใหญ่” หรือสะพานเทศมี หรือสะพานวานร[๔๔๖] มีร่องรอยก่ออิฐถือปูนตอนล่างทำช่องให้น้ำและเรือลอดผ่าน โดยก่อเป็นโค้งแหลม เมื่อเปรียบเทียบกับสะพานในอิหร่านพบว่ามีรูปทรงและเทคนิคการก่อสร้างที่คล้ายกัน

---

[๔๔๖] สะพานอิฐบ้านแขกใหญ่ หรือสะพานเทศมี หรือสะพานวานร เป็นส่วนหนึ่งของถนนแขกใหญ่เจ้าเซ็น หรือที่ฝรั่งเรียกว่า ถนนแขกมัวร์ สพานข้ามคลองวานรเป็นสะพานที่วางแนวทอดตัวผ่านชุมชนเปอร์เซียในกรุงศรีอยุธยา .



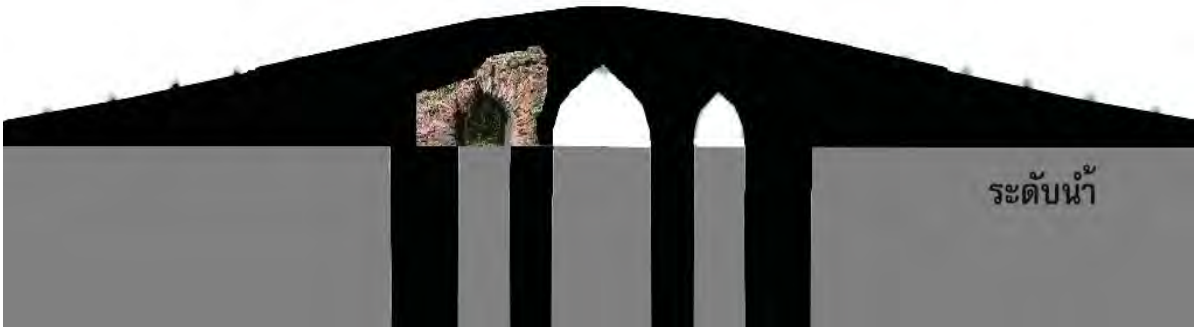
สะพาน ข้ามแม่น้ำขนาดเล็ก เมืองกัซวิน อิหร่านสมัยซาฟอวี คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖
รูปทรงน่าจะคล้ายกับสะพานบ้านแขกใหญ่เจ้าเซ็นในกรุงศรีอยุธยา
ที่มา : http://en.wikipedia.org/wiki/File:Qazvin_-_safavid_bridge.jpg.



ซากสะพานเก่าสมัยอยุธยา (สะพานอิฐบ้านแขกใหญ่) บริเวณที่ตั้งชุมชนเปอร์เซียในสมัยอยุธยา
(ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตมหาวิทยาลัยราชภัฏ พระนครศรีอยุธยา)
ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้เขียน พ.ศ. ๒๕๕๐.

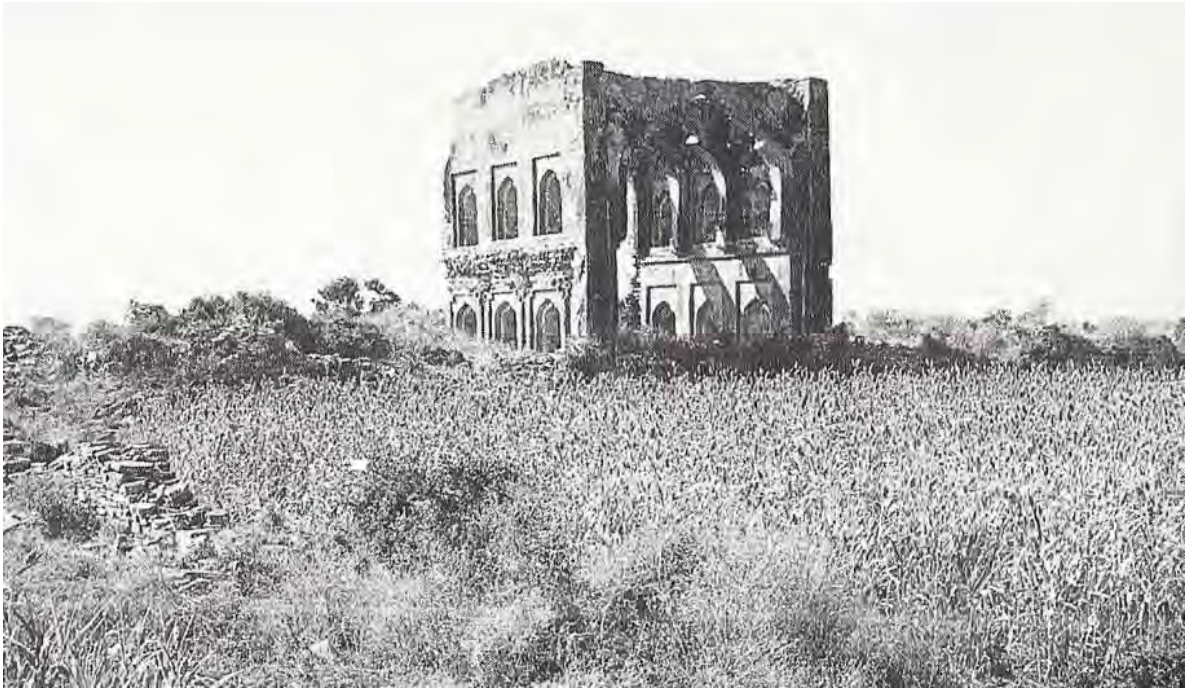


ส่วนซากคอสะพาน รูปทรงโค้งแหลมแบบเดียวกับสะพานในอิหร่านสมัยซาฟอวี
ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้เขียน พ.ศ. ๒๕๕๐.



ภาพตัดขวาง (Cross section) จำลองรูปทรงสันนิษฐานของสะพานอิฐบ้านแขกใหญ่
ที่มา : ปรับปรุงจาก http://www.bunnag.in.th/story-02.html.

โครงสร้างโค้งแหลมแบบอินโด-เปอร์เซียพบอยู่ที่พระที่นั่งต่างๆ ในพระนารายณ์ราช-นิเวศน์ อาคารที่ได้แบบแผนมาจากวัฒนธรรมอินโด-เปอร์เซีย เช่น ตึกรับรองราชทูต สร้างตามแบบ “ดิวาน” (*Divan*) หรืออาคารรับรองก่อนเข้าสู่บ้านหรือพระราชวังมีการเจาะช่องโค้งแหลมเป็นประตูและหน้าต่าง แบบแผนเดียวกับอาคารในสถาปัตยกรรมอินโด-เปอร์เซีย ซึ่งพบที่เมืองฟิรุซาบัด และปิจาปูรในรัฐสุลต่านแห่งแคคคาน



อาคารหอดิวานหรือ หอประชุมหลวง (Audience Hall) พระราชวังฟีรุซาบัต เดคคาน

ที่มา : George Michell and Mark Zebrowski, **The New Cambridge History of India Vol. I:**7 **Architecture and Art of the Deccan Sultanates**, p. 30.



กากันมาฮัน (*Gagan Mahan*) หรือหอประชุม พระราชวังปีจาปูร ปัจจุบันตั้งอยู่ในรัฐการ์นาตกะ (*Karnataka*) อินเดีย

ที่มา : http://theindianstreet.blogspot.com/2010/07/gagan-mahal-bijapur-karnataka.html. ;

http://www.flickr.com/photos/28870463@N05/4079299939/sizes/o/in/photostream/.



อาคารเลี้ยงรับรองราชทูต หรือ ดิวาน (*Divan*) ในภาษาอิหร่าน เขตพระราชฐานชั้นนอก
พระนารายณ์ราชนิเวศน์ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์สระน้ำมีน้ำพุโดยรอบ
ที่มา : http://www.flickr.com/photos/ianlloyd/125046838/sizes/z/in/photostream/.

ลาลูแบร์อธิบายถึงคำว่า “ดิวาน” ว่าเป็นอาคารที่มาจากภาษาอาหรับ หมายถึงหอประชุม หรือหอพิพากษาอรรถคดี (*Sale de Conseil ou de Judgement*) เขากล่าวว่าบ้านพักของทูตฝรั่งเศสที่กรุงศรีอยุธยาก็สร้างหอดิวานไว้ โดยบรรยายว่าเป็นอาคารซึ่งมีผนัง ๓ ด้าน ด้านที่สี่เปิดช่องโล่งไว้ให้แสงส่องเข้าถึงภายในหอดิวานที่อยุธยาประดับด้วย “กุฎิ” เล็กๆ ที่แขวนอยู่หรือเจาะเป็นช่องเข้าไปที่ผนังหรือในไม้ฝากระดานที่กรุไว้นั้นเพื่อตั้งถ้วยโถโอชามและแจกันกระเบื้อง [๔๕๐] การตกแต่งผนังด้วยวิธีดังกล่าวยังบันทึกไว้ในเอกสารของนิโกลาส แชรแวสกล่าวถึงตำหนักในพระราชวังของสมเด็จพระนารายณ์ที่ลพบุรีว่า “*พระราชฐานนี้เป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัส กำแพงสีขาว สลักภาพทำนองของแขกมัวร์ ฝีมือประณีต และแบ่งออกเป็นคูหาเล็กๆ ซึ่งในวันงานพระราชพิธีเป็นที่ตั้งเครื่องกระเบื้องจีนเป็นอันมาก*” [๔๕๑] การเปิดผนังอาคารด้านหน้าให้โล่งโดยใช้ช่องโค้งใหญ่ และการเจาะช่องผนังสำหรับวางกระเบื้องที่ผนังภายในอาคารมีแบบแผนเหมือนกับอาคารดิวานที่เมืองฟิรุซาบัตเมืองหลวงของอาณาจักรบาห์มานี และ “กากันมาฮัน” (*Gagan Mahan*) [๔๕๒] ที่เมืองปิจปูรเมืองหลวงของอาณาจักรปิจาปูรซึ่งเป็นรัฐมุสลิมในเดคคาน

---

[๔๕๐] มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์, **จดหมายเหตุลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม**, แปลโดย สันต์ ทฬ โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๕.

[๔๕๑] นิโกลาส์ แชรแวส, **ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม** , หน้า ๕๙ .

[๔๕๒] กากันมาฮัน (*Gagan Mahan*) แปลว่า “พระราชวังแห่งสวรรค์”

ช่องที่เจาะตามผนังหากอยู่ภายนอกอาคารใช้เป็นช่องตามประทีปสำหรับจุดโคมให้ความสว่างยามค่ำคืน การเจาะช่องขนาดเล็กเรียงกันที่ผนังพบที่ประตูทางเข้าพระนารายณ์ราชนิเวศน์ และที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี ซึ่งบูรณะครั้งใหญ่ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์โดยทำซุ้มโค้งประกอบเรียงเป็นแนวยาวขนานกันไปกับทางเดิน นอกจากนี้ยังพบช่องประทีปที่ระเบียงกำแพงแก้วรอบวิหารผนังวิหารน้อยด้านทิศเหนือของพระอารามด้วย



ช่องโค้งแหลมประดับอยู่ที่ผนังพระทวารและกำแพงเขตพระราชฐานชั้นใน (ภาพซ้าย)
และซุ้มแบบเดียวกันซึ่งประดับเชิงบันไดทางเสด็จพระราชดำเนินด้านหลังพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ฯ (ภาพขวา)
ที่มา : http://www.lopburiblog.com/.

ถ้าเป็นช่องคูหาที่ทำอยู่ภายในอาคารจะเจาะให้มีขนาดต่างๆ เพื่อจัดวางและตกแต่งด้วยเครื่องลายครามหรือเครื่องกระเบื้องเคลือบสีซึ่งเป็นธรรมเนียมที่พบในพระราชวังหลวงที่อิสฟาฮาน เช่นที่ห้องดนตรีพระราชวังอาลีกาปู และพระราชวังในรัฐสุลต่านแห่งเดคคาน เช่นพระราชวังที่กอลกอนดา บิดาร์ และปิจาปูร การตกแต่งประดับประดาพระราชวังแบบนี้พบที่พระนารายณ์ราชนิเวศน์ด้วย ดังที่แชรแวสเรียกว่า “การตกแต่งแบบมัวร์” [๔๕๓]

[๔๕๓] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.



ทางเสด็จลงสู่ห้องสรงในสุสานหลวงของกุตาบชาฮีแห่งกอลกอนดา
มีช่องวางประทีปและโคมคล้ายกับที่พบที่อาคารบางแห่งในสมัยอยุธยาตอนปลาย
ที่มา : http://real-eye.blogspot.com/2008_12_01_archive.html.



ผนังภายในห้องดนตรี ของพระราชวังอาลีกาปู (*Ali Qapu*) นครอิสฟาฮาน อิหร่าน
ตกแต่งด้วยช่องประดับซึ่งนำมาจากเค้าโครงเครื่องกระเบื้องที่ประดับตามผนัง
ที่มา : http://www.flickr.com/photos/pedramveisi/4010494965/.



ช่องโค้งประดับผนังอาคารในพระราชวังกอลกอนดา เมืองไฮเดอราบัด ประเทศอินเดีย

ที่มา : http://www.flickr.com/photos/tihor-dus/5175188758/sizes/l/in/photostream/.



การตกแต่งผนังขนาบทางเข้าประตูภายในอาคารแห่งหนึ่งของพระราชวังกอลกอนดา อินเดีย (ภาพซ้าย)
และช่องโค้งแหลมประดับตามผนังภายในอาคารเดียวกัน (ภาพขวา)

ที่มา : http://www.flickr.com/photos/ishida/359598269/. ;

http://www.flickr.com/photos/sg09/5521836333/sizes/l/in/photostream/.



ช่องโค้งแหลมประดับผนังภายในอาคารชั้นบนของกากันมาฮัน เมืองบีจาปูร อินเดีย
การเจาะช่องเรียงเป็นระนาบแบบเดียวกันเหมือนที่พระนารายณ์ราชนิเวศน์
ที่มา : http://isharethese.blogspot.com/2009/07/gagan-mahal-bijapur.html.



ช่องโค้งแหลมรอบระเบียงล้อมรอบเขตพุทธาวาส และช่องประทีปแบบเจาะโค้งแหลม
พบที่ผนังกำแพงแก้ววิหารน้อย วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี
ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้เขียน พ.ศ. ๒๕๕๓.



ช่องประตูโค้งแหลมที่ขนาบด้วยช่องแบบเดียวกันแต่ขนาดเล็กและทำเป็นช่องตัน
ผนังชั้นล่างของพระที่นั่งดุสิตสวรรย์ธัญมหาปราสาท พระนารายณ์ราชนิเวศน์ เมืองลพบุรี
ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้เขียน พ.ศ. ๒๕๕๓

วิหารด้านหลังวัดพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็ปรากฏซุ้มหน้าต่างโค้งแหลมเช่นกัน วิธีการสร้างซุ้มโค้งเป็นแนวล้อมรอบอาคารนี้พบมากในสถาปัตยกรรมอินโด-เปอร์เซีย ดังตัวอย่างอาคารทางศาสนา พระราชวัง หรือที่พักกองคาราวาน (*Caravansary*) ซึ่งในอิหร่านมีอยู่นับร้อยแห่งสร้างกระจายอยู่ทั่วประเทศอายุเก่าแก่ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ คือย้อนไปก่อนสมัยราชวงศ์ซาฟอวี อาคารโดยส่วนใหญ่ใช้เทคนิคการก่อสร้างแบบโดมและโค้งแบบเปอร์เซีย



ซุ้มหน้าต่างที่วิหารองค์ใหญ่ด้านหลังวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา
วิธีการเรียงอิฐขอบหน้าต่างเป็นเทคนิคแบบเดียวกับที่พบในอาคารแบบอิสลามเปอร์เซีย
ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้เขียน พ.ศ. ๒๕๕๐



ที่ฝังศพของ เช็คอะบูซาอิด อะบลคัยล์ (*Sheykh Abu Saeed Abolkheyr*) นักบุญและศาสนจารย์
อาคารสถาปัตยกรรมสมัยซาฟอวีสังเกตช่องโค้งการเรียงอิฐ และการใช้ช่องปรุที่ผนังอาคาร
ที่มา : http://www.iranianpedia.com/khorasan-razavi/mahvelat.php.



การเรียงอิฐรอบกรอบซุ้มโค้งประตูที่พักกองคาราวานซาร์นุกช์ (*Zarnookh* Caravansary) ประเทศอิหร่าน
สถาปัตยกรรมสมัยซาฟอวี
ที่มา : http://www.iranianpedia.com/khorasan-razavi/mahvelat.php.

หลังรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เทคนิคการสร้างซุ้มโค้งแบบอินโด-เปอร์เซีย ก็ยังคงใช้สืบเนื่องต่อกันมาเช่น “ตำหนักกำมะเหลียน” หรือพระตำหนักตึกวัดกุฎีดาว ซึ่งสร้างในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ สันนิษฐานว่าคือพระตำหนักริมวัด ที่ใช้ประทับแรมขณะเสด็จทอดพระเนตรงานที่วัดนี้เดือนหนึ่งบ้าง ๒ เดือนบ้าง[๔๕๔] พระตำหนักหลังนี้มีแบบแผนที่พิเศษคือสร้างเป็นอาคาร ๒ ชั้น ผนังแต่ละด้านเปิดช่องโค้งแหลมด้วยโครงสร้างก่ออิฐที่กรอบหน้าต่างและประตู โครงสร้างแบบอาคารตึก ๒ ชั้น โดยเจาะช่องโค้งแหลมนี้ยังพบอยู่ที่พระตำหนักคำหยาด อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทองซึ่งเป็นพระตำหนักที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอุทุมพรทรงสร้างไว้ที่เมืองอ่างทอง ภายในเจาะเป็นช่องโค้งทึบแบบช่องตามประทีปหรือช่องวางเครื่องลายครามที่พบในอาคารตามแบบสถาปัตยกรรมอินโด-เปอร์เซีย การเจาะช่องโค้งแบบนี้ยังพบที่วิหารวัดเสาธงทอง ซึ่งสันนิษฐานว่าเคยเป็นมัสยิดของชุมชนอิหร่านในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์แต่ภายหลังแปลงเป็นวิหารในพระพุทธศาสนา[๔๕๕]



ตำหนักกำมะเหลียน วัดกุฎีดาว สร้างในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ
ที่มา http://www.taklong.com/landscape/show-landscape.php?No=465067.

---

[๔๕๔] **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด)** (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๔๔๗.

[๔๕๕] Allen Goodman, “The Persian Presence in the Siam of Phra Narai”, ใน **เอกสารประกอบการเสวนาวิชาการเรื่อง ข้อมูลพบใหม่สมัยสมเด็จพระนารายณ์** (จัดโดยส่วนสารสนเทศท้องถิ่น สำนักวิทยบริการ สถาบันราชภัฏเทพสตรี จังหวัดลพบุรี เมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๓) , หน้า ๓๙.



พระตำหนักคำหยาด อาคารก่ออิฐถือปูน ๒ ชั้น ซุ้มประตูหน้าต่างแบบซุ้มโค้งแหลม
ที่มา : http://www.muangthai360.com/travel-show-92.htm.



ช่องประตูและหน้าต่างแบบซุ้มโค้งแหลมภายในพระตำหนักคำหยาด
ที่มา : http://www.muangthai360.com/travel-show-92.htm



ช่องประตูและหน้าต่างแบบซุ้มโค้งแหลมภายในพระตำหนักคำหยาด และบริเวณฐานชั้นล่างมีเสาสำหรับรับพื้นไม้

ที่มา : http://www.bloggang.com/viewblog.php?id=patisonii&date=25-01-2011&group=16&gblog=1.



ช่องประตูและหน้าต่างแบบซุ้มโค้งแหลมภายในอาคารที่ป้อมปราการบิดาร์ รัฐสุลต่านเคดคาน แบบแผนคล้ายกับการวางช่องผนังที่พระที่นั่งคำหยาด

ที่มา : http://www.flickr.com/photos/kishorephotography/6324095669/sizes/l/in/photostream/.



วิหารวัดเสาธงทอง เมืองลพบุรีสันนิษฐานว่าเคยเป็นมัสยิดหรืออาคารในศาสนาอิสลามมาก่อน
ที่มา : http://thailandforvisitors.com/central/lopburi/lopburi-city/wat-sao-thong-thong.php.



ช่องผนังโค้งแหลมด้านนอก วิหารวัดเสาธงทอง
ใกล้กันคือที่ตั้งของตึกปิจูและตึกคชสารบ้านพักของคณะทูตเปอร์เซียในสมัยสมเด็จพระนารายณ์
ที่มา : http://www.klongdigital.com/webboard3/34884.html.



ผนังภายในวิหารเจาะเป็นช่องโค้งแหลมแคบสูง ภายหลังซ่อมแปลงใช้ประดิษฐานพระพุทธรูป

ที่มา : http://www.foodtravel.tv/travelShow_Detail.aspx?viewId=399#!prettyPhoto.



ภายในอาคารที่ป้อมเมืองบิดาร์ (*Bidar* Fort) หนึ่งในรัฐสุลต่านของเดคคาน

ตกแต่งผนังด้วยซุ้มโค้งแหลมขนาดต่างๆ

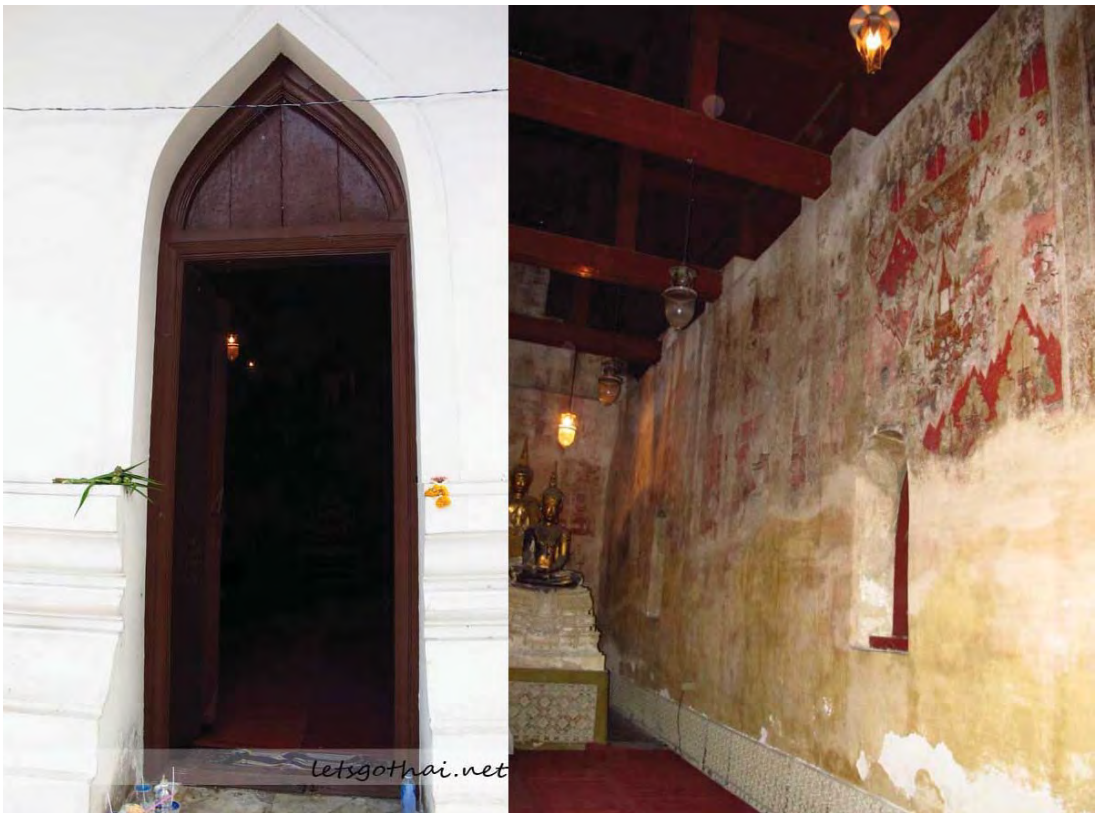
ที่มา : http://www.flickr.com/photos/swarat_ghosh/6317634812/sizes/l/in/photostream/.

พระอุโบสถวัดช่องนนทรี กรุงเทพฯ สถาปัตยกรรมคล้ายกับพระอุโบสถวัดเสาธงทอง เจาะช่องหน้าต่างและประตูแบบซุ้มโค้งแหลม นอกจากศาสนสถานและตำหนักเจ้านายแล้วยังสร้างเป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่อย่างตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ที่วัดพุทไธสวรรย์ พระนครศรีอยุธยา พระตำหนักแบบ ๒ ชั้น ชั้นล่างเจาะช่องประตูหน้าต่างแบบโค้งแหลม



พระอุโบสถเก่าวัดช่องนนทรี กรุงเทพฯ เจาะช่องประตูหน้าต่างโค้งแหลม

ที่มา : http://letsgothai.net/watchongnonse/.



ช่องประตูทางเข้าด้านหน้า และภายในพระอุโบสถเก่าวัดช่องนนทรี เห็นช่องหน้าต่างแบบโค้งแหลม

ที่มา : http://letsgothai.net/watchongnonse/.



ตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ พระนครศรีอยุธยา และช่องหน้าต่างโค้งแหลม

ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้เขียน พ.ศ. ๒๕๕๐.

ซุ้มโค้งแหลมยังพบทำเป็นช่องประตูสำหรับป้อมกำแพงเมืองและประตูทางเข้าศาสนสถาน ตัวอย่างประตูช่องกุดซึ่งพบที่อยุธยา และลพบุรีมีโครงสร้างแบบซุ้มโค้งอินโด-เปอร์เซีย



ประตูช่องกุดเมืองลพบุรี สันนิษฐานว่าสร้างในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์
ที่มา : http://www.gis.finearts.go.th/fad50/fad/display_data.asp?id=0000678#.



จิตรกรรมฝาผนังวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี ศิลปะอยุธยาตอนปลาย ภาพกำแพงเมืองมีประตูช่องกุด แขกโพกผ้าขี่ม้าเดินออกจากประตู (ภาพซ้าย) และภาพวิถีชีวิตนอกกำแพงเมืองประตูช่องกุดอยู่ด้านขวาสุดของภาพ
ที่มา : http://www.reurnthai.com/index.php?topic=3114.60.

ประตูทางเข้าศาสนสถานในสมัยอยุธยาตอนปลายทำซุ้มประตูโค้งแล้วมีการหยักเล็กน้อยปรากฏอยู่ที่ซุ้มประตูทางเข้าวัดพระรามและวัดกุฎีดาวซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นงานที่ซ่อมสร้างในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศ โค้งประตูแบบนี้พบในโบราณสถานรุ่นเก่าบางแห่งของอิหร่านและที่เมืองในรัฐสุลต่านเดคคานด้วยเช่นกัน



ประตูทางเข้าวิหาร (ภาพซ้าย) และประตูทางเข้าเขตพุทธาวาสวัดกุฎีดาว โค้งแหลมมีหนักคล้ายนาคสะดุ้ง ศิลปอยุธยาตอนปลายสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้เขียน ๒๕๕๐.



ซุ้มโค้งแบบอินโด-เปอร์เซีย ตอนบนโค้งหยักเล็กน้อย ศาสนสถาน เมืองอรชา (Orchha) อินเดีย

ที่มา : http://www.flickr.com/photos/nagarjun/6593603089/.



ซุ้มทางเข้าที่สุสานหลวงที่ปิจปูร ช่องโค้งตอนบนประตูที่ทำลวดลายหยักเป็นตอนๆ (ภาพซ้าย)
และช่องประตูที่ปทุมวิมาน (Lotus Mahal) ตำหนักในฮาเร็มของบิดาร์ (ภาพขวา)

ที่มา : http://www.flickr.com/photos/jn/6359036003/in/photostream/. ;

http://www.flickr.com/photos/plsssnraju/2328267073/sizes/l/in/photostream/.

องค์ประกอบสถาปัตยกรรมไทยอีกอย่างหนึ่งที่น่าจะมีความสัมพันธ์กับศิลปะอินโด-เปอร์เซีย คือการทำช่องปรุที่ผนังเพื่อให้แสงส่องผ่านและอากาศถ่ายเทเข้าออกภายในอาคาร ในสมัยอยุธยาเริ่มปรากฏการทำช่องแสงที่กำแพงอาคารตั้งแต่ช่วงสมัยอยุธยาตอนต้นเป็นช่องตามแนวตั้ง การเจาะช่องผนังในอาคารสมัยอยุธยายุคต้นมีข้อจำกัดเนื่องจากโครงสร้างอาคารสมัยนั้นเป็นแบบกำแพงรับน้ำหนักคือน้ำหนักของโครงสร้างหลังคาจะถ่ายลงสู่เสาและผนังซึ่งทำหน้าที่รองรับโครงสร้างส่วนบน ดังนั้นผนังต้องรับแรงกดทับมากจึงต้องก่ออิฐให้หนาทึบ หากเจาะช่องแสงใหญ่เกินไปจะส่งผลให้ผนังซึ่งรับน้ำหนักเครื่องบนแตกร้าวหักพังทลายจึงต้องทำช่องแสงในแนวตั้งที่มีรูปทรงแคบยาวเรียงกันไม่สามารถทำช่องหน้าต่างกว้างได้ ช่องแสงตามตั้งนี้พบได้ที่โบสถ์วัดมหาธาตุ วัดหน้าพระเมรุ วิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ และวัดธรรมิกราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น[๔๕๖]



ช่องแสงแคบยาวตามแนวตั้งที่ผนังพระวิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์ สมัยอยุธยาตอนต้น
ที่มา : http://yingaor.multiply.com/photos/album/110/110#photo=6.

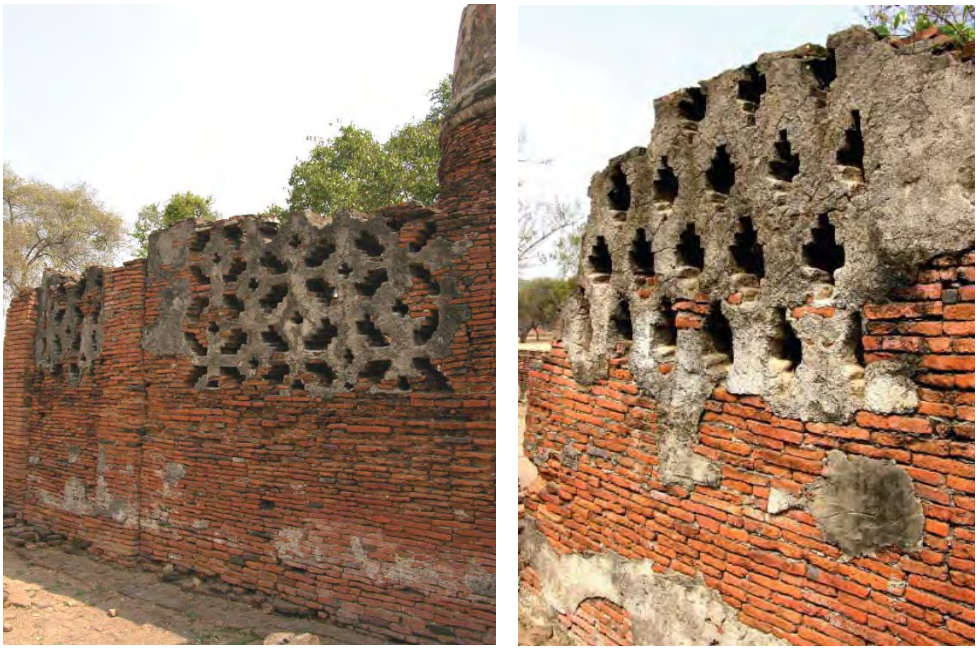
[๔๕๖] กรมศิลปากร, **วิวัฒนาการพุทธสถานไทย** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ, ๒๕๓๓), หน้า ๑๖๑.



ช่องแสงแคบยาวตามแนวตั้งที่ผนังภายในโบสถ์วัดหน้าพระเมรุ สมัยอยุธยาตอนกลาง

ที่มา : http://www.iphotoall.com/viewthread.php?tid=791&page=1.

ยุคต่อมาวิทยาการก่อสร้างพัฒนาจนสามารถเจาะช่องให้มีขนาดใหญ่ขึ้นโดยใช้วิธีลดแรงกดของผนัง ด้วยการเสริมอิฐเป็นช่วงๆ ตามช่องผนัง เพิ่มความสวยงามประดิษฐ์รูปแบบการเรียงอิฐให้เป็นลายสลับกันเกิดช่องปรุขนาดต่างๆ พบหลักฐานการทำช่องปรุที่ผนังของสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น ที่วิหารรายในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งมีการทำช่องปรุหลายแบบ



ช่องปรุกำแพงผนังวิหารทิศวัดพระศรีสรรเพชญ์ ลวดลายช่องปรุวิหารแตกต่างกัน

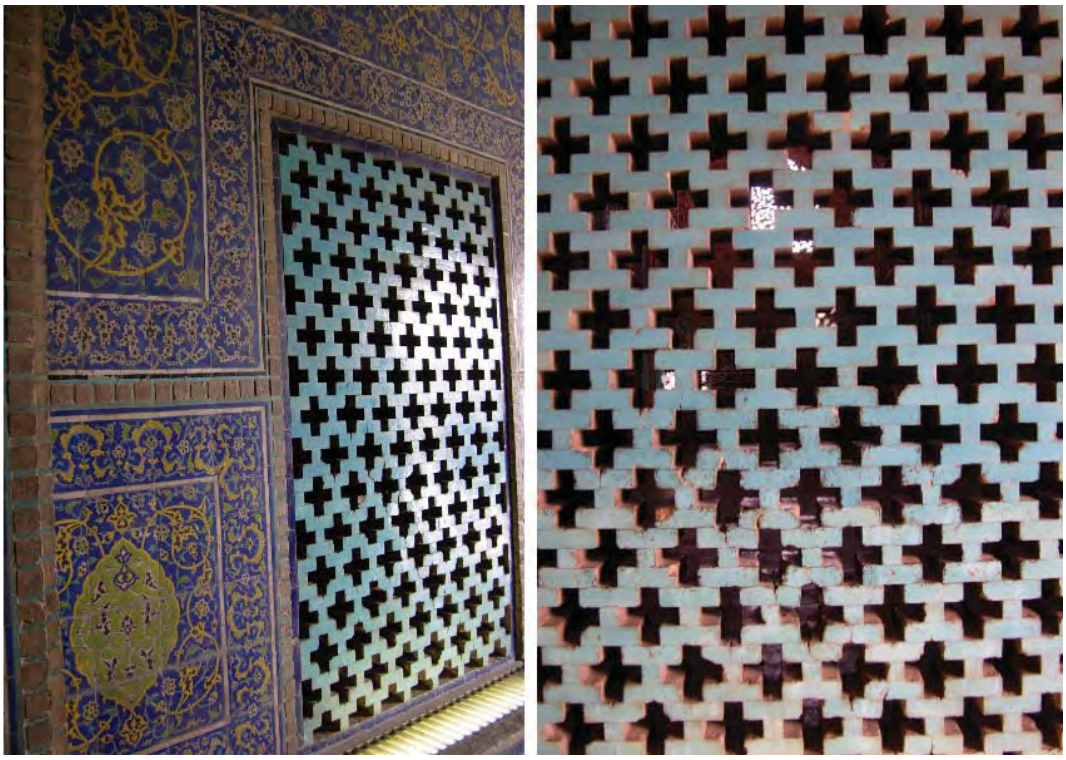
เช่น ลายดอกพิกุล (ภาพซ้าย) และลายประจำยาม (ภาพขวา)

ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้เขียน พ.ศ. ๒๕๕๐.

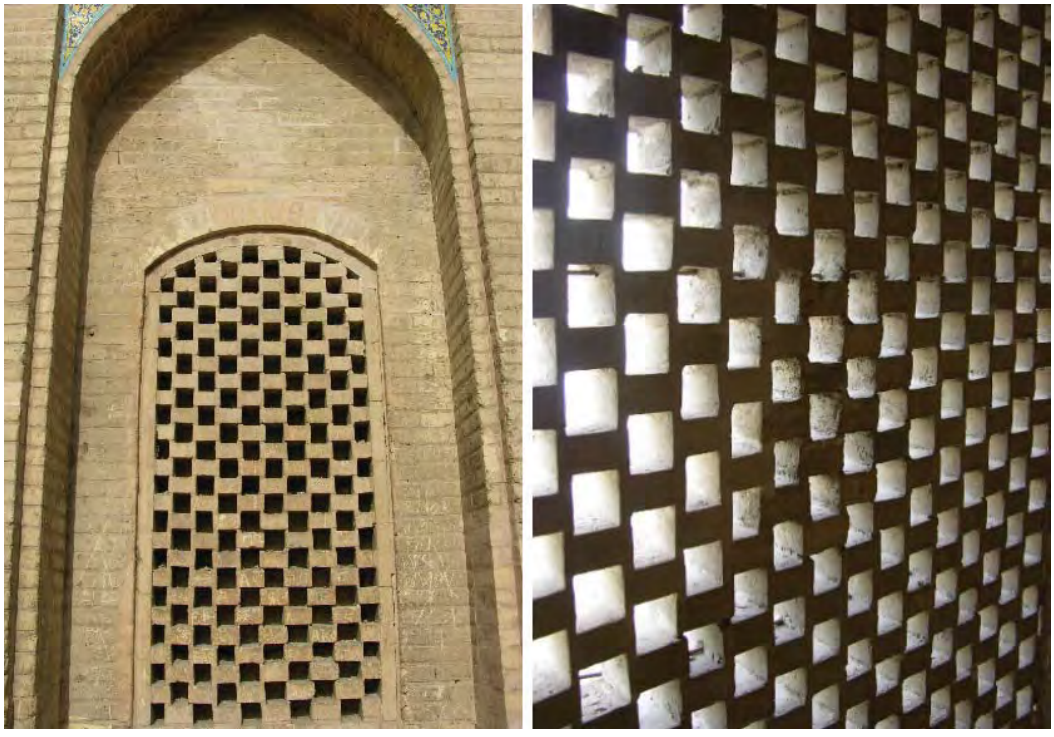
เทคนิคการทำช่องปรุพบได้ในสถาปัตยกรรมของมุสลิมโดยเฉพาะที่อิหร่านและอินเดีย ซึ่งทำช่องปรุไว้เพื่อระบายอากาศและลดความแรงของแสงแดดในเขตทะเลทรายทั้งยังเป็นการตกแต่งผนังที่ทึบตันให้มีมิติเพิ่มขึ้น เทคนิคการทำช่องปรุซึ่งพบในสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยามีแบบแผนที่คล้ายกับการทำช่องปรุตามผนังและช่องประตูหน้าต่างในศาสนสถานและอาคารหลายแห่งของอิหร่านสมัยซาฟอวีสถาปัตยกรรมอิสลามในอินเดียสมัยโมกุล และในรัฐสุลต่านแห่งเดคคาน



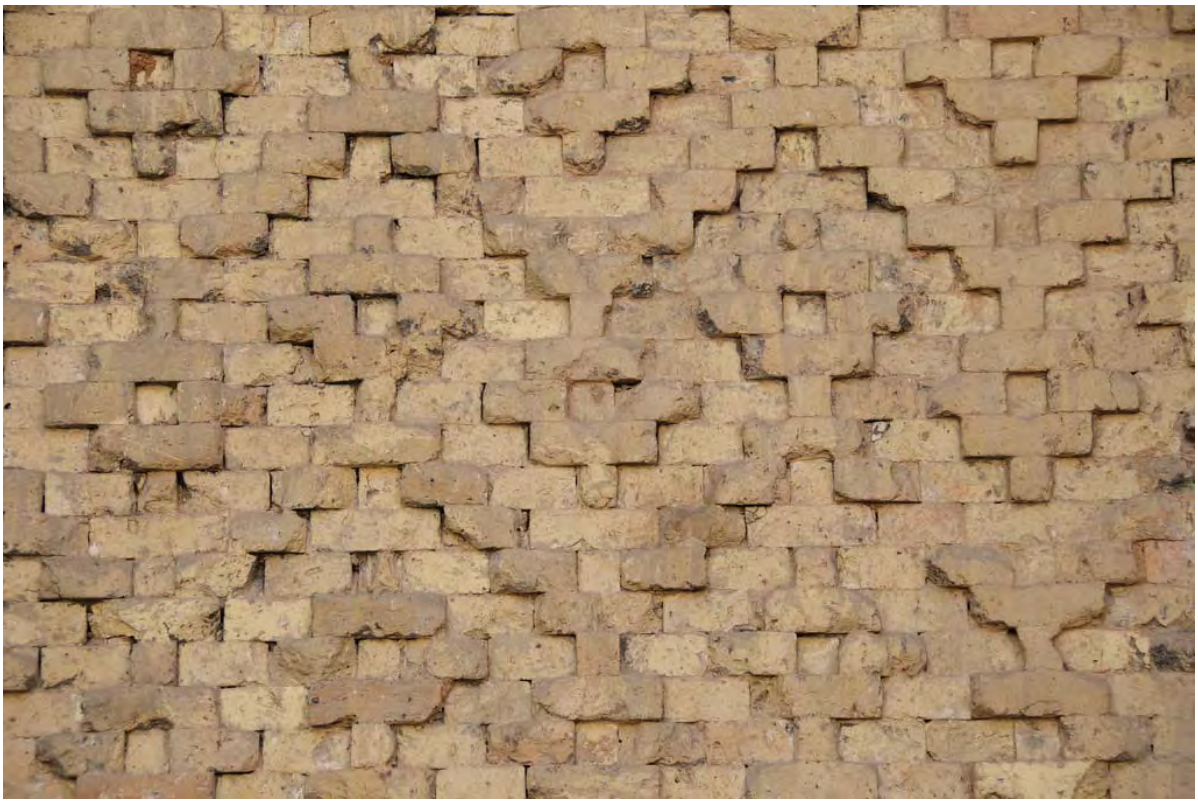
ช่องปรุที่ผนังบ้านในหมู่บ้านอับยาเนห์ (*Abyaneh*) เมืองโบราณในเขตแคว้นอิสฟาฮาน ประเทศอิหร่าน
ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้เขียน พ.ศ. ๒๕๕๓.



ช่องปรุกำแพงผนังภายในมัสยิดพระเจ้าชาห์ เมืองอิสฟาฮาน
ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้เขียน พ.ศ. ๒๕๔๙.



ช่องปรุผนังมัสยิดกลาง หรือมัสยิดวันศุกร์ เมืองอิสฟาฮาน
ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้เขียน พ.ศ. ๒๕๔๙.



การเรียงอิฐที่ผนังของมัสยิดนัซเซอร์ อุลมุกซ์ (*Nasir-ol-Molk* mosque) เมืองชีราซ (*Shiraz*) อิหร่าน ศิลปะสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ลวดลายประจำยามคล้ายกับที่ผนังวิหารทิศวัดพระศรีสรรเพชญ์ ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้เขียน พ.ศ. ๒๕๕๓.

ประยูร อุลุชาฎะ หรือนามปากกา น. ณ ปากน้ำ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า วิธีการเรียงอิฐแบบก้างปลา ซึ่งใช้ในการทำถนนหรือทางเข้าหลักของศาสนสถานหลายแห่งในสมัยอยุธยามีแบบแผนคล้ายกับอิฐที่พบบนถนนของพวกแขกมัวร์[๔๕๓] วิธีเรียงอิฐแบบก้างปลาใช้อิฐวางเรียงสลับสับหว่างกันโดยวางอิฐแนวตั้งเมื่อเรียงกันเป็นผืนมีลักษณะคล้ายก้างปลาที่ซ้อนกันช่วยให้อิฐรับน้ำหนักหรือแรงกดจากด้านบนได้ดี การเรียงอิฐแบบก้างปลาพบอยู่ที่ถนนหลายแห่งในเมืองอยุธยาและประตูทางเข้าเขตพระราชฐานที่พระนารายณ์ราชนิเวศน์เมืองลพบุรี นอกจากนี้ยังพบการเรียงอิฐแบบก้างปลาที่ประตูทางเข้าวัดมหาธาตุ ถนนป่าตอง ถนนหลังป้อมเพชร รวมทั้งในเขตพระราชวังโบราณพระนครศรีอยุธยา การเรียงอิฐแบบก้างปลาเป็นเทคนิคที่พบในโบราณสถานของอิหร่านสมัยอิสลามมองโกลและสมัยซาฟาวี เช่น ที่โดมในมัสยิดวันศุกร์ (*Jamu-e-Masjid*) หรือมัสยิดกลางแห่งเมืองอิสฟาฮาน

---

[๔๕๓] น. ณ ปากน้ำ, **ศิลปะและวัฒนธรรมจากดินแดนอาหรับเมื่อแรกเข้าสู่สยามประเทศ** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๔), หน้า ๘๔.



ทางเข้าสู่พระราชฐานชั้นในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ ปูด้วยอิฐเรียงแบบก้างปลา (ภาพซ้าย)
และการเรียงอิฐแบบก้างปลาที่โดมมัสยิดกลาง เมืองอิสฟาฮาน (ภาพขวา)
ที่มา : http://www.geolocation.ws/v/L/6043404222/lopburi/en. ; บันทึกภาพโดยผู้เขียน พ.ศ. ๒๕๔๔.

ความสัมพันธ์ในแบบแผนงานจิตรกรรม

นักวิชาการด้านศิลปะไทยส่วนใหญ่กล่าวว่างานจิตรกรรมสมัยอยุธยาได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ลังกา พุกาม สุโขทัย และจีน อย่างไรก็ตามเมื่อถึงในสมัยอยุธยาตอนปลายได้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนหลายอย่างในงานจิตรกรรมไทยอันเนื่องมาจากการรับอิทธิพลบางอย่างจากโลกอิสลาม รูปรอยบางอย่างแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างจิตรกรรมไทยกับจิตรกรรมศิลปะมุสลิมโดยเฉพาะศิลปะอินโด–เปอร์เซีย พิจารณาจากลักษณะร่วมบางประการของภาพเขียนในศิลปะอินโด–เปอร์เซียในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ โดยเฉพาะจิตรกรรมในยุคอิสลามมองโกลตอนปลายและในยุคซาฟอวีตอนต้น ซึ่งมีแบบแผนสอดคล้องกับจิตรกรรมไทยสมัยอยุธยาตอนปลายและต้นรัตนโกสินทร์ดังนี้

๑. การจัดองค์ประกอบของจิตรกรรมไทยในสมัยอยุธยาตอนปลายกับจิตรกรรมอินโด-เปอร์เซียเป็นแบบ ๒ มิติ เรียงขนานกันไปไม่เน้นหลักทัศนียวิทยา (Perspective) ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญที่สุดและถือเป็นแบบแผนของจิตรกรรมไทยแบบประเพณี การจัดองค์ประกอบของภาพ เป็นลักษณะมองลงมาจากที่สูง (Bird eyes view) ทำให้แสดงภาพได้หลายตอนต่อเนื่องบนผนังเดียวกัน สร้างจินตนาการเรื่องราวได้กว้างไกลกว่าการจัดองค์ประกอบแบบทัศนียภาพเหมือนจริง นอกจากนั้นยังสร้างความกลมกลืนระหว่างเรื่องราวและรูปทรง[๔๕๘] อาคารสิ่งก่อสร้างจะเขียนในรูปของการคลี่ด้านต่างๆออกให้เห็นเป็น ๒ มิติ รวมทั้งด้านที่ควรจะถูกบังในระดับการมองปกติก็จะนำมาคลี่ให้เห็นในภาพ สำหรับการเขียนบ่อน้ำจะแสดงภาพที่แบนราบไม่มีความตื้นหรือลึก วิธีการเช่นนี้พบได้ทั้งจิตรกรรมฝาผนังของไทยและจิตรกรรมแบบอินโด-เปอร์เซีย

---

[๔๕๘] เลิศศิริร์ บวรกิตติ, “ ศิลปวัฒนธรรมทางด้านทัศนศิลป์” (กรุงเทพฯ : เอกสารประกอบการสอน ภาควิชาดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยบูรพา, ม.ป.ป.), http://musicdep.buu.ac.th/ID3/part5.pdf.



จิตรกรรมในหนังสือสมัยซาฟอวี แสดงลักษณะภาพแบบ ๒ มิติ
มองจากมุมสูง และคลี่อาคารให้เห็นด้านต่างๆ ในระนาบเดียวกัน
ที่มา : http://en.wikipedia.org/wiki/Miniature_(illuminated_manuscript).

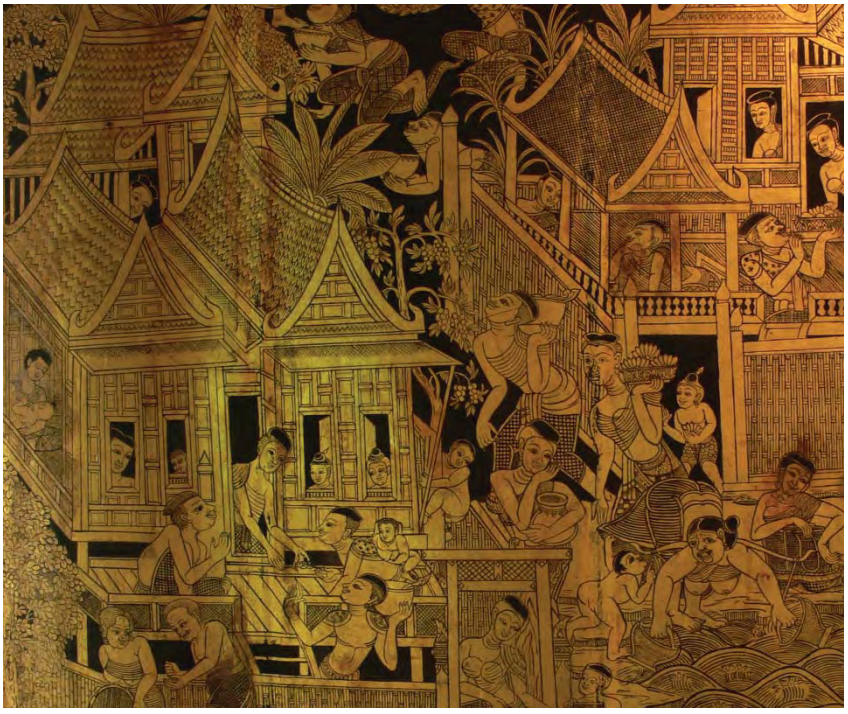


จิตรกรรมในหนังสือสมัยซาฟอวี แสดงการจัดองค์ประกอบของคน ท่าทาง
และการคลี่ด้านต่างๆ ของอาคารออกเป็นภาพลักษณะ ๒ มิติ

ที่มา : Shila R. Canby, “Safari Painting” , in Jon Thompson and Shila R. Canby, **Hunt for Paradise , Court Arts of Safavid Iran 1501-1576** (Milan : Skila, 2003), p. 86.



จิตรกรรมฝาผนังเรื่องจันทกุมารชาดก พระอุโบสถวัดคงคาราม สมัยอยุธยาตอนปลายถึงต้นรัตนโกสินทร์
ภาพแบบ ๒ มิติ มุมมองจากที่สูง และคลี่อาคารแต่ละด้านแผ่ออกในระนาบเดียว
ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, **จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๔), หน้า ๕๔.



จิตรกรรมลายรดน้ำ หอเขียนวังสวนผักกาด กรุงเทพฯ ศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย
แสดงภาพผู้คนและบ้านเรือนในลักษณะ ๒ มิติ คลี่ตัวบ้านออกให้เห็นด้านหน้า ด้านข้างและด้านบน
ที่มา : http://www.flickr.com/photos/37012880@N07/3774801932/sizes/o/in/photostream/

๒. จิตรกรรมแบบอินโด-เปอร์เซียดำเนินเหตุการณ์ต่อเนื่องในภาพเดียวกันโดยใช้เส้นขอบภูเขาหรือขอบต้นไม้ หรือแนวอาคารสถาปัตยกรรมเป็นตัวแบ่งเหตุการณ์[๔๕๙] ลักษณะดังกล่าวคล้ายวิธีเขียนภาพไทยที่ใช้ขอบภูเขาหรือแนวต้นไม้แบ่งเหตุการณ์ในเนื้อเรื่องออกเป็นตอนๆ ที่เชื่อมโยงกัน ต่างกันตรงจิตรกรรมไทยเสนอเรื่องราวติดต่อกันตามลำดับบนผนังขนาดใหญ่ ส่วนของเปอร์เซียจะเล่าเรื่องไปทีละหน้าของหนังสือ ในภาพเขียนของไทยกลุ่มตัวเอกและตัวประกอบที่สำคัญของท้องเรื่องแสดงท่าทางเพียงไม่กี่รูปทรง ประกอบด้วยกษัตริย์ ขุนนาง ชาวบ้านชาวเมือง สิงสาราสัตว์ แทรกอยู่ตามสมควร[๔๖๐] วิธีการเขียนภาพแบบนี้พบอยู่ในการจัดภาพประกอบในหนังสือในศิลปะอินโด-เปอร์เซียด้วยเช่นกัน



จิตรกรรมสมัยซาฟอวีเล่าเรื่องตำนานบรรพกษัตริย์ ใช้ภูเขาเป็นกรอบแบ่งเหตุการณ์

ที่มา : http://pruned.blogspot.com/2006/10/one-thousand-and-one-persian.html.

---

[๔๕๙] Shila R. Canby, “Safari Painting” , in Jon Thompson and Shila R. Canby, **Hunt for Paradise , Court Arts of Safavid Iran 1501-1576** (Milan : Skila, 2003), p. 110.

[๔๖๐ ๔๖๐] เลิศศิริร์ บวรกิตติ, “ ศิลปวัฒนธรรมทางด้านทัศนศิลป์”, http://musicdep.buu.ac.th/ID3/part5.pdf.



จิตรกรรมสมัยซาฟอวีแสดงการใช้แนวภูเขาและแนวอาคารสถาปัตยกรรมเป็นตัวแบ่งฉาก หรือเหตุการณ์

ที่มา : Shila R. Canby, “Safavid Painting” , in Jon Thompson and Shila R. Canby, **Hunt for Paradise , Court Arts of Safavid Iran 1501-1576**, p. 93.



จิตรกรรมพุทธประวัติวัดไชยทิศ สมัยอยุธยาตอนปลาย ใช้แนวต้นไม้ ภูเขา แบ่งเหตุการณ์
ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, **วัดไชยทิศ** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๔), หน้า ๑๗.

ลักษณะร่วมที่คล้ายกันของจิตรกรรม ๒ วัฒนธรรมอีกประการหนึ่งคือ เมื่อศิลปินต้องการแสดงภาพมิติหรือภพภูมิที่ต่างกัน จะใช้ช่องวงกลมซึ่งล้อมรอบด้วยลายคล้ายเมฆเพื่อแบ่งเขตระหว่างสวรรค์กับโลกมนุษย์ ตัวอย่างภาพเขียนเปอร์เซียคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ สมัยปลายยุคอิสลามมองโกล เล่าเรื่องตอน

พระศาสดามูฮัมหมัดเสด็จไปเฝ้าพระเจ้าบนสวรรค์หรือ “มิราจ” (*al-Miraj*) ซึ่งเป็นภาพที่นิยมเขียนกันมากในวัฒนธรรมอิสลามแบบอินโด-เปอร์เซีย ภาพแสดงเรื่องราวตอนที่พระศาสดามูฮัมหมัดประทับบนหลัง “บุรัก” (*Buraq*) สัตว์สมมุติที่เกิดจากเทวทูตจำแลงกายเป็นพาหนะทรงให้พระศาสดาขี่ขึ้นไปเข้าเฝ้าพระเจ้าบนสวรรค์



ภาพพระศาสดามูฮัมหมัดเสด็จสู่สวรรค์ (*al Miraj*) ศิลปเปอร์เซียคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖

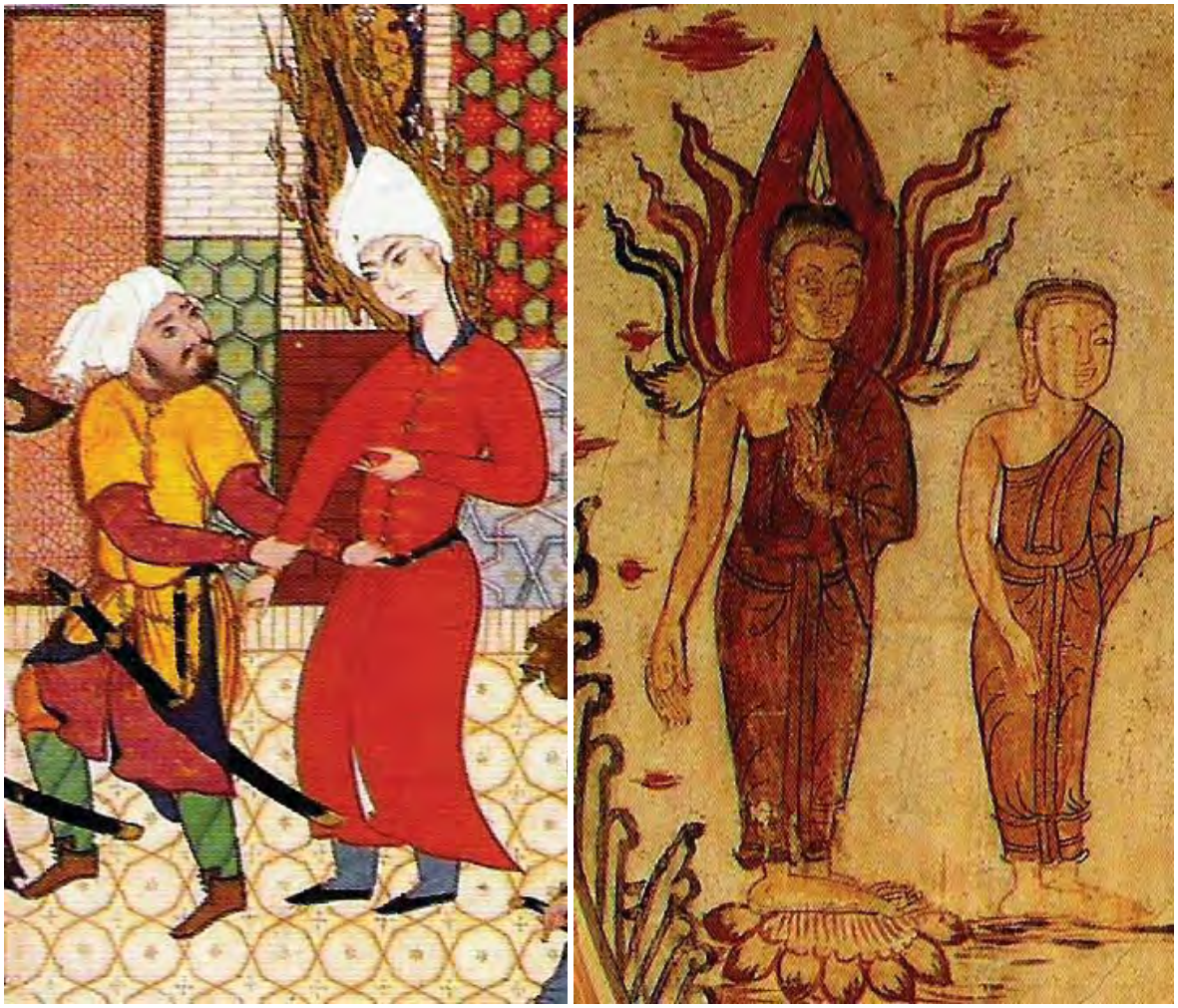
ที่มา : Thomas W. Lentz and Glenn D. Lowry, **Timur and the Princely Vision, Persian Art and Culture in the Fifteenth Century** (Washington : Smithsonian Institute Press, 1989), p. 276.

ในภาพมิราจศิลปะอิหร่านคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ พบองค์ประกอบพิเศษคือลวดลายเปลวเมฆที่ล้อมเป็นวงกลมเปิดช่องให้บรรดาเทวทูตมองลงมายังพระศาสดามูฮัมหมัดเมื่อเปรียบเทียบกับจิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติที่วัดไชยทิศ ตอนพระนางสิริมหามายาประสูติเจ้าชายสิตธัตถะซึ่งจิตรกรไทยเขียนภาพพระอินทร์กำลังเฝ้าดูกำเนิดของมหาบุรุษภายในช่องวงกลมมีกรอบสินเธาว์เป็นลายคล้ายเมฆล้อมรอบมีองค์ประกอบที่คล้ายกัน



ภาพขยายรูปวงกลมเปิดเป็นช่องให้เทวทูตมองลงมาดูพระศาสดามูฮัมหมัดในภาพมิราจศิลปะเปอร์เซีย (ภาพซ้าย)
กับรูปพระอินทร์ทอดพระเนตรประสูติการพระพุทธเจ้า
จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม ราชบุรี ศิลปะอยุธยาตอนปลาย (ภาพขวา)
ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, **วัดคงคาราม** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๕), หน้า ๒๔. ; Thomas W. Lentz and Glenn D. Lowry, **Timur and the Princely Vision, Persian Art and Culture in the Fifteenth Century** , p. 276.

๓. จิตรกรของทั้งสองวัฒนธรรมเขียนภาพบุคคลในลักษณะเหนือจริงไม่มีกล้ามเนื้อหรือหลักสรีรวิทยา (Anatomy) แสดงลีลาท่าทางแบบนาฏยศิลป์ เมื่อเขียนภาพให้ตำแหน่งใบหน้าหันด้านข้างแต่ส่วนร่างกายกลับไม่หันตามแต่จะวางภาพให้หันด้านหน้าขณะที่ส่วนขาซึ่งควรสัมพันธ์กับร่างกายที่หันออกด้านหน้าแต่กลับวางขาหันข้าง ซึ่งเป็นอากัปกริยาที่ผิดปกติ ภาพเขียนบุคคลไม่แสดงอารมณ์ที่ใบหน้าแต่จะแสดงออกด้วยท่าทาง การแบ่งแยกความแตกต่างระหว่างบุคคลในภาพใช้เสื้อผ้าอาภรณ์ เครื่องสวมศีรษะและการจัดวางตำแหน่งของบุคคลในภาพเพื่อแสดงบทบาทและความสำคัญ หรือเป็นตัวเอกของเรื่อง สำหรับบุคคลที่ศักดิ์สิทธิ์จะเขียนรัศมีรูปเปลวรอบศีรษะเน้นความสำคัญเช่นเดียวกัน ในภาพเขียนของเปอร์เซียยังใช้ทองเขียนลายลงไปบนภาพคล้ายภาพเขียนไทยที่มีการปิดทองคำเปลวหรือเขียนลายทองลงไปในส่วนของเครื่องทรงกษัตริย์หรือเทวดา



เปรียบเทียบระหว่างรูปศาสดายูซุฟ (โยเซฟ) ศิลปะอิหร่านสมัยซาฟอวี (ภาพซ้าย) กับรูปพระพุทธเจ้า
จากจิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี ศิลปะอยุธยาตอนปลาย (ภาพขวา)
ลักษณะร่วมคือการวางท่าทางและรัศมีรูปเปลวที่พระเศียร
ที่มา : น ณ ปากน้ำ, **วัดเกาะแก้วสุทธาราม** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๕), หน้า ๓๕.

๔. วิธีเขียนภาพในจิตรกรรมไทยและจิตรกรรมของเปอร์เซียสมัยซาฟอวีจะใช้การลงสีทึบ ไม่เกลี่ยน้ำหนัก ใช้พู่กันขนเล็กตัดเส้นขอบ สีที่ใช้มีความสดใส นอกจากนี้ลวดลายของฉากหลังรวมทั้งการจัดองค์ประกอบทิวทัศน์ ต้นไม้ และภาพสัตว์มีลักษณะร่วมบางอย่างที่คล้ายกัน แม้ว่าศิลปินมุสลิมจะไม่เขียนภาพบุคคลประดับตามศาสนสถานอันเนื่องจากข้อจำกัดทางศาสนา อย่างไรก็ตามศิลปะการเขียนภาพลงในหนังสือกลับได้รับการพัฒนาจนกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมสำคัญ และแพร่หลายสู่อินเดียรวมทั้งดินแดนต่างๆ ศิลปะการเขียนภาพประดับในหนังสือ (Illuminated Manuscript) เจริญสูงสุดในยุคสมัยซาฟอวีของอิหร่านและในศิลปะโมกุลของอินเดีย



ภาพจากเรื่องชาห์นอเมห์ (ตำนานบรรพกษัตริย์) ศิลปะสมัยซาฟอวียุคต้น คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖

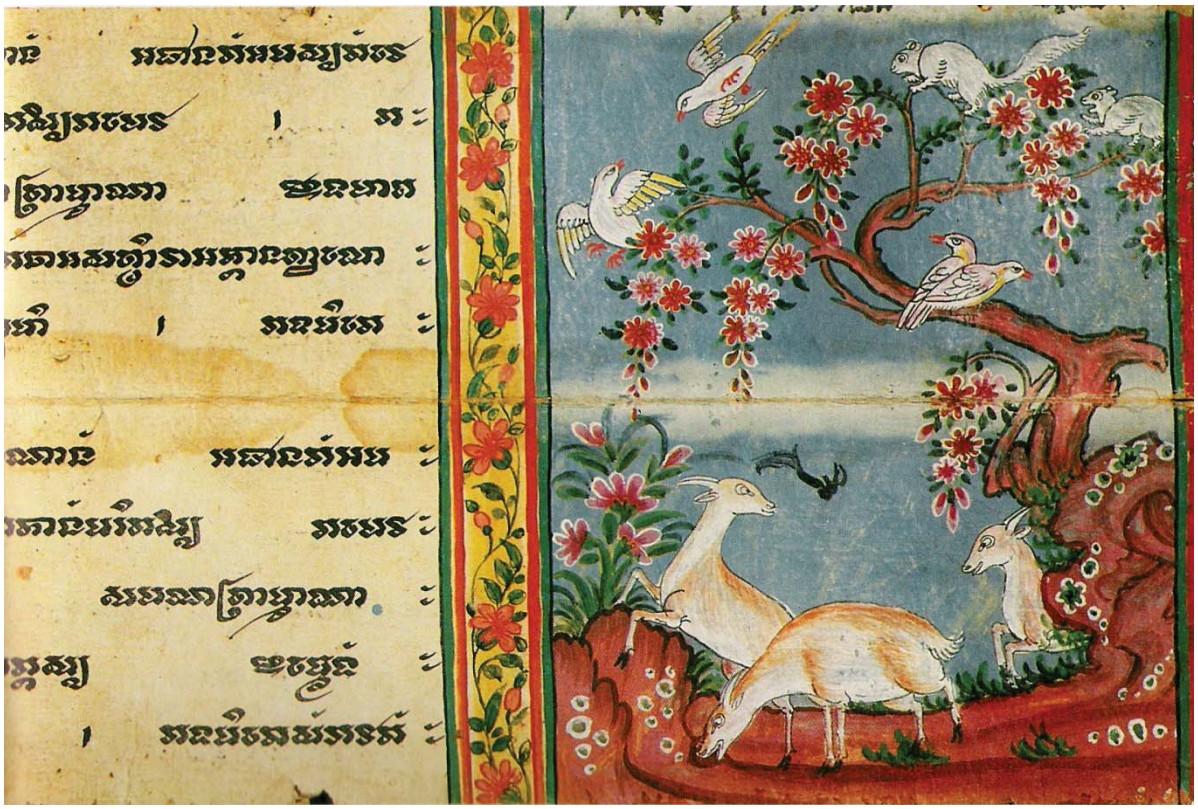
ภาพทิวทัศน์ใช้สีทองเขียนประกอบเน้นฉากหลังของภาพ

ที่มา : http://badesaba.tumblr.com/.



ภาพเขียนชื่อ “ภาษาสกุณี” (*Mantiq Al-Tayr*) แสดงภาพทิวทัศน์ สัตว์ ต้นไม้ สายน้ำ
อันเป็นแบบแผนของจิตรกรรมซาฟอวียุคต้น (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗)
ที่มา : http://booksnbuildings.tumblr.com/post/16349990308/
mantiq-al-tayr-the-language-of-the-birds-habib.

การเขียนภาพทิวทัศน์ ภูเขา แม่น้ำ เถื่อนถ้ำ รวมทั้งลวดลายรูปต้นไม้ ใบไม้ และสัตว์ ในหนังสือศิลปะอินโด-เปอร์เซียมีส่วนคล้ายจิตรกรรมฝาผนังหรือจิตรกรรมในสมุดไทยที่เขียนเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้หนังสือในวัฒนธรรมของมุสลิมอินโด-เปอร์เซียมีการใช้สีสันที่สดใสและใช้ทองเขียนลงบนส่วนประกอบของภาพเพื่อเน้นความสำคัญ[๔๖๑] เช่นเดียวกับวิธีการเขียนภาพจิตรกรรมในสมุดข่อยสมัยอยุธยาตอนปลาย ประยูร อุลุชาฎะ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าจิตรกรรมสมุดข่อยสมัยอยุธยาตอนปลายมีแบบแผนที่น่าสนใจสรุปได้ดังนี้[๔๖๒]



ภาพวาดทิวทัศน์ สัตว์ ต้นไม้ ดอกไม้ประกอบในสมุดข่อยสมัยอยุธยา จากวัดหัวกระบือ กรุงเทพฯ
แสดงการจัดองค์ประกอบและแบบแผนการเขียนรูปทิวทัศน์ นก และสัตว์สี่เท้าคล้ายแพะ
ซึ่งคล้ายการจัดองค์ประกอบภาพทิวทัศนีและสัตว์ในจิตรกรรมหนังสือของเปอร์เซีย
ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, **จิตรกรรมสมัยอยุธยาจากสมุดข่อย** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๒๘), หน้า ๖๓.

---

[๔๖๑] Shila R. Canby, “Safavid Painting” , p. 124.

[๔๖๒] สรุปความจาก น. ณ ปากน้ำ, **จิตรกรรมสมัยอยุธยาจากสมุดข่อย** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๒๘), หน้า ๑๓.

๑. ใช้สีสดใส เช่นเหลือง แสด น้ำเงิน ฟ้า ชมพู

๒. เขียนภาพต้นไม้ ดอกไม้ และภาพเต็มพื้นที่มิได้เว้นช่องไฟไว้มาก ดังเช่นภาพสมุดข่อยสมัยรัตนโกสินทร์

๓. สีที่ระบายมักจะใส ด้วยระบายลงบนพื้นกระดาษข่อยสีขาวและตัดเส้นด้วยสีที่แตกต่างกัน

๔. ใช้วิธีปิดทองในภาพบางส่วนเช่นลายกนกในตัวสิงห์ หรือลายเครื่องทรงของเทวดา

๕. ตัดเส้นทั้งในส่วนใบของต้นไม้และดอกไม้โดยใช้สีที่แตต่างกัน

๖. ไม่ระบายพื้นหลังด้วยสีดำจัดเหมือนสมัยรัตนโกสินทร์ หากต้องการพื้นเข้มมากจะใช้สีเทาอมฟ้าแทน



จิตรกรรมเรื่องตำนานบรรพกษัตริย์ศิลปะเปอร์เซียคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖
แสดงการจัดองค์ประกอบ และแบบแผนการเขียนรูปทิวทัศน์ มีภาพสัตว์สี่เท้าคล้ายเลียงผา หรือแพะภูเขา
ที่มา : Abolala Soudavar**, Art of the Persian Courts** (New York: Rizzoli, 1992), p. 243.



ภาพสัตว์คล้ายแพะในจิตรกรรมสมุดข่อยวัดหัวกระบือ (ภาพซ้าย) เปรียบเทียบกับภาพแพะในจิตรกรรมสมัยซาฟอวี

ที่มา : http://www.reurnthai.com/index.php?topic=2968.15. ; http://www.anaviangallery.com/servlet/q.QDisplayItemDetail? in=5596.



ภาพทิวทัศน์ในสมุดข่อยวัดหัวกระบือมีรูปกวางและนก (ภาพซ้าย) เปรียบเทียบกับภาพทิวทัศน์ มีรูปกวาง และสัตว์คล้ายแพะภูเขา ในจิตรกรรมเปอร์เซียสมัยซาฟอวี

ที่มา : http://www.reurnthai.com/index.php?topic=2968.15. ;

http://www.fineart-china.com/htmlimg/image-34245.html.

เปรียบเทียบภาพเขียนทิวทัศน์ และสัตว์ในจิตรกรรมแบบอินโด-เปอร์เซีย กบจิตรกรรมในสมุดไทยพบว่ามีแบบแผนที่คล้ายกันมาก เช่นการเขียนรูปต้นไม้ที่มีดอกออกเป็นช่อเรียงกัน ภาพภูเขาที่เรียงกันเป็นคลื่น ภาพสัตว์ เช่น นก และสัตว์ที่คล้ายกับแพะภูเขาที่พบทั้งในภาพเขียนของเปอร์เซียและของไทย แบบแผนจิตรกรรมในสมุดไทยหรือสมุดข่อยสมัยอยุธยาตอนปลายมีเค้าโครงการจัดองค์ประกอบรวมทั้ง

เทคนิควิธีการเขียนที่คล้ายกันมากกับจิตรกรรมในหนังสือของเปอร์เซียสมัยซาฟอวียุคต้น โดยเฉพาะการใช้สีสันที่สดใส และการใช้สีทองขับเน้นองค์ประกอบบางส่วนของภาพอันเป็นแบบฉบับที่พบในจิตรกรรมเปอร์เซียคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗[๔๖๓]

แบบแผนบางอย่างในงานจิตรกรรมชวนให้นึกถึงข้อความจากหนังสือสำเภากษัตริย์สุลัยมานที่กล่าวว่าสมเด็จพระนารายณ์โปรดทอดพระเนตรพระรูปของบรรดากษัตริย์อิหร่านและอินเดียที่ช่างชาวอิหร่านเขียนและนำมาถวายทั้งยังสนพระทัยในหนังสือตำนานบรรพกษัตริย์ของอิหร่านที่เรียกว่าชาห์นามา กล่าวกันว่าทรงให้กวีชาวอิหร่านแปลเรื่องราวเล่าถวายเป็นประจำ[๔๖๔] ชาวอิหร่านและอินเดียมักนิยมเขียนเรื่องราวต่างๆ เป็นบันทึกพร้อมภาพประกอบไว้ในหนังสือ และน่าจะมีการนำหนังสือดังกล่าวเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระนารายณ์ ด้วยเหตุนี้ชาวสยามคงเรียนรู้และศึกษารสนิยมสุนทรียะด้านจิตรกรรมของมุสลิมและอาจนำเอาแบบแผนบางอย่างไปประยุกต์เกิดการสร้างสรรค์ผลงานในรูปลักษณ์ของตนเองและค่อยๆ พัฒนาจนกลายเป็นเอกลักษณ์สกุลช่างสมัยอยุธยาตอนปลาย

ลายพรม ผืนผ้า และประณีตศิลป์อินโด-เปอร์เซีย กับศิลปกรรมอยุธยาตอนปลาย

ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ มีการพัฒนาขบวนการผลิตสิ่งทอขนานใหญ่ในตุรกี อิหร่าน และอินเดีย ผ้านานาชนิดทั้งผ้าราคาถูกอย่างฝ้าย และป่าน หรือผ้าราคาแพงอย่างไหมผ้าขนสัตว์ หรือผ้าทอจากด้ายเงินหรือทองผลิตเพื่อส่งออกไปขายทั่วโลก แพรพรรณชั้นดีจากอารเบีย อิหร่าน ตะวันออกกลางลำเลียงไปตามเส้นทางสายไหมทั้งบกและทะเลสู่จีน ญี่ปุ่น ชวา มลายู และสยาม โดยมีมุสลิมกลุ่มอินโด-อิหร่านเป็นผู้ค้ารายใหญ่ การค้าผ้าเฟื่องฟูกระทั่งมีการรับสั่งผลิตผ้าตามความประสงค์ของลูกค้าทำให้เกิดขบวนการผลิตผ้าเพื่อส่งออกจากตะวันออกกลางและอินเดียสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ราชสำนักสยามก็สั่งนำเข้าผ้าจำนวนมากจากโลกมุสลิมทั้งยังมีการออกแบบลวดลายเพื่อให้ช่างอินเดียผลิตตามรสนิยมของคนไทยเช่นเดียวกับการสั่งทำกระเบื้องเคลือบและเบญจรงค์ที่สยามออกแบบลวดลายส่งไปทำที่เมืองจีน

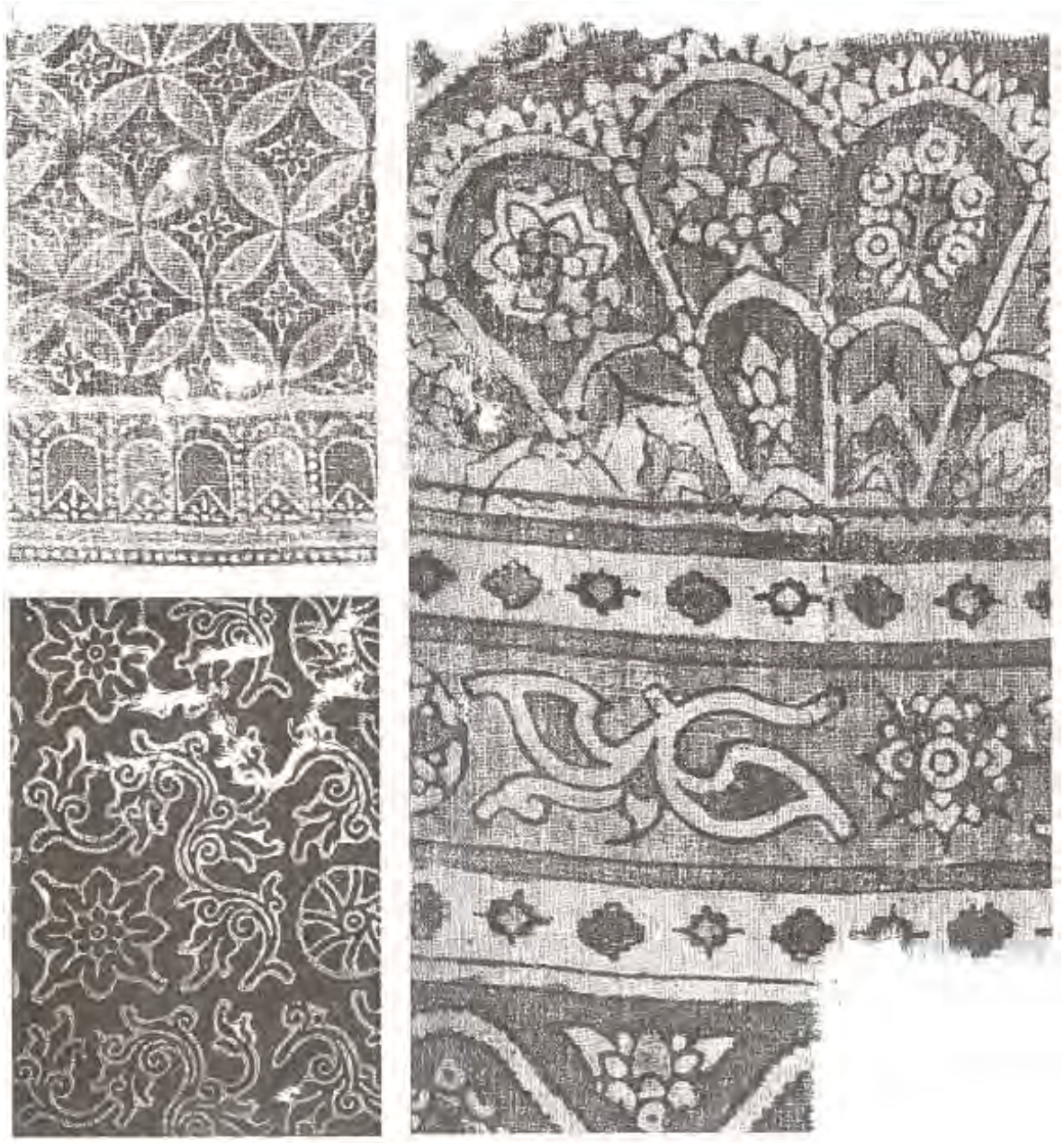
ชาวสยามมีรสนิยมในการใช้ผ้าแขกมายาวนาน ไม่ว่าจะเป็นผ้าฝ้ายราคาถูก ซึ่งมาจากแคว้นคุชราตของอินเดียซึ่งโดยมากชาวสยามจะนำมาย้อมสีใช้กันเอง นอกจากนี้คุชราตยังเป็นแหล่งผลิตผ้าพิมพ์ลายที่ส่งออกมาขายยังสยามที่เรียกกันว่าผ้ากุศราตหรือผ้าพิมพ์ลายอย่างเทศ ซึ่งนิยมมากในหมู่คหบดีและชนชั้นสูง ผ้ากุศราตนี้มีจุดเริ่มต้นมาจากผ้าเขียนลายที่เรียกว่า คอลัมคะรี (*Kalamkari*) ซึ่งต้นกำเนิดมาจากเปอร์เซีย “คอลัม” ในภาษาอิหร่านแปลว่าปากกา คอลัมคะรีแปลว่าเขียนด้วยปากกาหรือการเขียนลาย

---

[๔๖๓] Shila R. Canby, “Safavid Painting” , p. 124.

[๔๖๔] Muhammad Rabi, **The Ship of Suleiman**, p. 101.

ต่อมามีการพัฒนาแม่พิมพ์ลายเพื่อพิมพ์ผ้าสำหรับการผลิตให้ได้จำนวนมาก กรรมวิธีผลิตผ้าคอลัมคะรี แพร่หลายจากอิหร่านไปยังฝั่งตะวันตกของอินเดีย ก่อนจะผลิตเป็นสินค้าออกสู่สยามอีกต่อหนึ่ง



ตัวอย่างผ้าพิมพ์ลายของอินเดียที่พบในเมืองไคโร อียิปต์ ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐-๑๖
แบบคล้ายกับลายไทยเช่นลายประจำยาม และลายก้านต่อดอก

ที่มา : Anne Harwood, **Male Garments in Mughal-Era India circa 1574**
(For the Scholars of St. Thomas Aquinas, 2008), http://www.aharwood.ca/personae/costuming.htm.

ลวดลายที่พบในผ้าจากเปอร์เซียและอินเดียหลายชิ้นมีแบบแผนสัมพันธ์กับลวดลายในศิลปกรรมไทยทั้งในจิตรกรรม ประติมากรรม และงานประณีตศิลป์ ตัวอย่างหนึ่งคือลายดาวเพดานซึ่งพบประดับอยู่ที่โบสถ์วิหาร หรือปราสาทราชวังในสมัยอยุธยา ลายบางแบบเช่น ดาวดอกจอก ดาวจงกล มีรูปลักษณ์คล้ายกับลายที่ปรากฏในพรมโบราณของอิหร่านและลายผ้าพิมพ์ของอินเดียในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕



ลวดลายพรมเปอร์เซียเก่าแก่อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ ๘

ที่มา : http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/50.83.





ลายไม้แกะสลักดาวเพดาน ภายในพระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ ศิลปะสมัยอยุธยา (ภาพซ้าย)

และภาพลายเส้นดาวเพดานแบบต่างๆ (ภาพขวา)

ที่มา : http://www.cameraeyes.net/forum/index.php?topic=511.0.



ดาวจงกลที่เพดานโบสถ์ วัดสุวรรณดาราราม สมัยต้นรัตนโกสินทร์ (สืบทอดแบบศิลปะอยุธยาตอนปลาย) (ภาพซ้าย)
เปรียบเทียบกับลายบัวซ้อนกลีบที่ผ้าลายอย่างของอินเดีย คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕
ที่มา : http://www.thaimtb.com/cgi-bin/viewkatoo.pl?id=102191&st=236. ;
http://www.vam.ac.uk/content/articles/r/resist-dyed-textiles/.



ดาวเพดานธรรมมาสน์สมัยอยุธยาตอนปลาย วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก
ที่มา : http://www.reurnthai.com/index.php?topic=3463.30.

ผ้าส่วนใหญ่ที่ใช้ในสังคมไทยสมัยอยุธยาโดยเฉพาะชนชั้นสูงเป็นผ้าที่ส่งมาขายจากอินเดีย โดยส่วนใหญ่มาจากเมืองท่าในอาณาเขตของรัฐมุสลิม เช่น สุรัต คุชราต ชายฝั่งโจฬะมณฑล และเบงกอล ส่วนผ้าที่มาจากเปอร์เซียโดยมากเป็นผ้าไหมที่มีการสอดไหมเงินทองสลับลาย เช่น ผ้าตาด ซึ่งทอกับทองแล่งด้วยไหมสี คว่า “ตาด” ก็มาจากคำว่าทัช (*Tash*) ในภาษาเปอร์เซียแปลว่า “ผ้าทอง” หากทอยกเรียกชื่อตามลายนั้นๆ เช่น ยกเป็นลายสี่เหลี่ยมเรียกว่า “ตาดตาตั๊กแตน” ยกดอกเป็นลายคดกริชเรียกว่า “ตาดคดกริช ถ้าใช้ไหมทองทอกับเงินแล่งที่ไม่ได้กะไล่ทองเรีกว่า “ตาดขาว” เป็นต้น ผ้าตาดนิยมใช้เป็นผ้าทรงสะพักของเจ้านายชั้นสูง หรือตัดฉลองพระองค์เจ้านายชั้นสูง [๔๖๕]



ตัวอย่างผ้าตาดสมัยซาฟอวี ลายดอกไม้แบบซ้ำๆ คล้ายลายประจำยาม
ที่มา : http://www.textileasart.com/persian.htm.

[๔๖๕] ณัฏฐภัทร จันทวิช, **ผ้าพิมพ์ลายโบราณในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ** (กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๘๒.

อีกประเภทหนึ่งคือ “ซะระบับ” (*Sarabab*) หรือที่คนไทยเรียกว่า “เยียรบับ” คือผ้าทอลายยกเงินหรือทอง ที่ใช้เทคนิคพิเศษสอดเส้นเงินหรือทองสลับกับไหมสีเพื่อให้เกิดเลื่อมลายแวววาวเมื่อต้องแสงต่างจากผ้าตาดตรงที่มีส่วนไหมเงินหรือทองมากกว่าไหมสี มักใช้เป็นผ้าทรงหรือตัดเป็นฉลองพระองค์ และบางทีทำเป็นผ้าปูลาด[๔๖๖] จัดเป็นผ้าอย่างดีจากเปอร์เซียที่ใช้เฉพาะเจ้านายชั้นสูงและพระมหากษัตริย์ ในสังคมอยุธยาผ้าเป็นเครื่องกำหนดสถานภาพของคนในสังคมผ้าบางชนิดสงวนไว้เฉพาะขุนนางและชนชั้นสูงเท่านั้น[๔๖๗] ในบันทึกของชาวตะวันตกและของอิหร่านระบุว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงโปรดแต่งพระองค์ด้วยแพรพรรณของชาวเปอร์เซียและอินเดีย ซึ่งแสดงว่าชนชั้นสูงในสังคมอยุธยาตอนปลายใช้ผ้าประเภทต่างๆ จากโลกมุสลิมทั้งที่ออกแบบด้วยลายแบบแขกหรือลายเทศ และลายที่ไทยออกแบบส่งไปให้ช่างแขกผลิตที่เรียกว่าลายอย่างเทศ



ผ้าซะระบับสมัยซาฟอวี ทอด้วยไหมทองแล่งด้วยไหมสี ลายดอกคล้ายประจำยาม

ที่มา : http://www.textileasart.com/persian.htm.

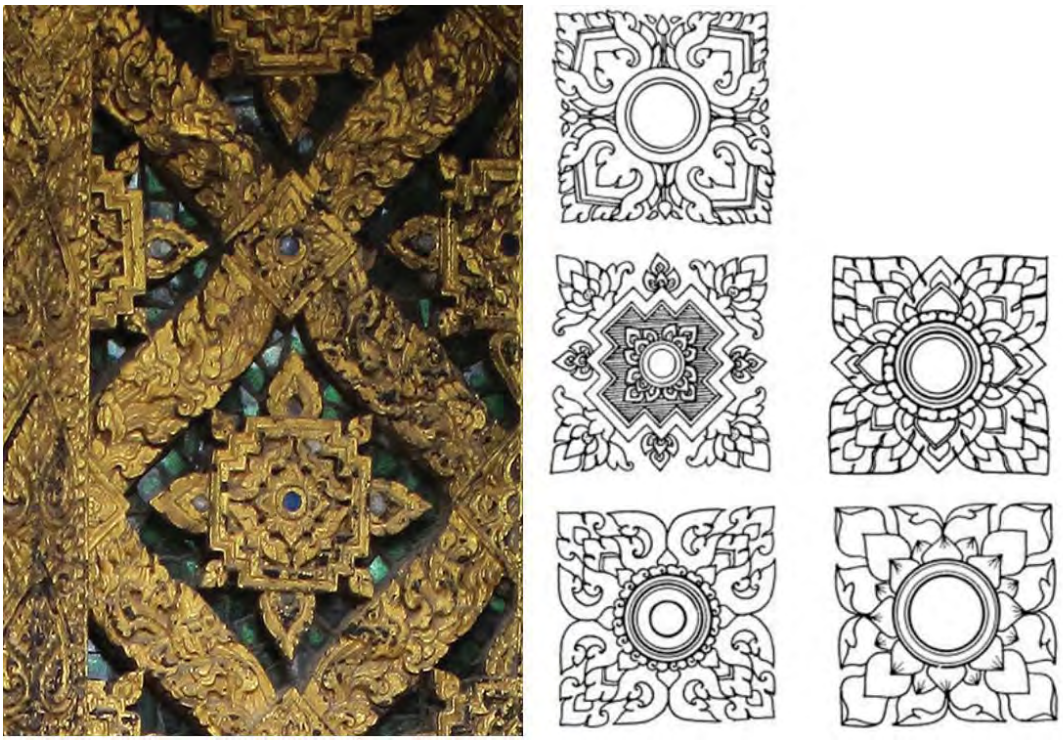
---

[๔๖๖] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๘๓.

[๔๖๗] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๔๔.



พรมเปอร์เซียสมัยเซลยุก (*Seljuk* Period) คริสต์ศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ ลวดลายคล้ายลายประจำยาม
ที่มา : http://tea-and-carpets.blogspot.com/2009/06/konya-seljuks-and-first-great-anatolian.html.



ลายประจำยามประดับบานประตูวัดเขายี่สาร สมุทรสงคราม ศิลปะอยุธยาตอนปลาย
มีรูปแบบคล้ายลายประจำยามในผ้าทอของเปอร์เซียและอินเดีย
ที่มา : http://babdee.com/board/index.php?topic=448.45.

แบบแผนการแต่งกายของชนชั้นสูงในสมัยซาฟอวีตอนต้น อย่างหนึ่งคือการสวมหมวกสักกะหลาดทรงกรวยสูงสีแดงที่เรียกว่า “ทัจอิไฮดาร์” (*Taj-e-Haydar*) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญแต่เดิมของกลุ่มซาฟอวีและต่อมาได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของชนชั้นสูงในสมัยซาฟอวี [๔๖๘] ซึ่งจะสวมทัจอิไฮดาร์ที่ศีรษะแล้วพันด้วยผ้าโพก (*Turban*) สำหรับการออกงานหรือในพิธีการเช่นการเข้าเฝ้าในท้องพระโรง



ภาพเขียนแสดงการแต่งกายของชนชั้นสูงในสมัยซาฟอวียุคต้น สวมหมวกสักกะหลาดทรงกรวยสูงสีแดงพันรอบศีรษะด้วยผ้าโพก สวมเสื้อกรอมเท้าหรือยาวถึงเข่า คาดคะมาบันหรือรัดด้วยเข็มขัด และอาจสวมเสื้อคลุมทับ

ที่มา : Jon Thompson and Shila R. Canby, **Hunt for Paradise, Court Arts of Safavid Iran 1501-1576**, pp. 6, 77.

---

[๔๖๘] หมวกสักหลาดทรงกรวยสูงสีแดงเรียกว่า “ทัจอิไฮดาร์” (*Taj-e-Haydar*) แปลว่า “หมวกแห่งราชสีห์” เนื่องจากราชสีห์คือสัญลักษณ์แทนอิหม่ามอาลี ซึ่งเป็นอิหม่ามองค์แรกและผู้นำของอิสลามนิกายชีอะฮ์ ราชวงศ์ซาฟอวีเชื่อว่าพวกเขาสืบสายมาจากอิหม่ามในนิกายชีอะฮ์จึงใช้สัญลักษณ์หมวกทรงสูงนี้เป็นเครื่องหมายแสดงว่าเป็นพวกที่ยึดตามแนวทางของศาสนาอิสลามชีอะฮ์สายอิษนาอะชารียะ หมวกแบบนี้เริ่มใช้เป็นสัญลักษณ์โดย สุลต่านไฮดาร์ (*Sultan Haydar*) พระราชบิดาของชาห์อิษมาอีลที่ ๑ ปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์ซาฟอวี โดยเป็นสัญลักษณ์ใช้ในกองทหารของกลุ่มกิซิลบัช (*Qizil-Bash*) แปลว่าทหารหมวกแดงซึ่งเป็นกองทหารของสุลต่านไฮดาร์ในการต่อสู้เพื่อรวบรวมอาณาจักร ต่อมาเมื่อชาห์อิษมาอีลประกอบพิธีราชาภิเษกทรงใช้ทัจอิไฮดาร์เป็นสัญลักษณ์แทนมงกุฎ (ดูรายละเอียดใน M. K. Yusef Jamali, **The Life and Persinal of Shah Ismail I** (Esfahan: Afsar, 2006), pp. 29-31.

ชนชั้นสูงสวมเสื้อแขนกระบอกที่ยาวกรอมถึงเข่าหรือขา สวมกางเกงขายาว มีผ้าพันรอบเอวเรียกว่า “คะมาบัน” (*Kamaban*) แปลว่า “ผ้าพันเอว” หรืออาจสวมเข็มขัด เพื่อเหน็บอาวุธคือมีดสั้นหรือดาบสั้น และอาจสวมทับด้วยเสื้อคลุมยาวแบบเสื้อครุยเพื่อป้องกันอากาศหนาว หรือเป็นเครื่องยศอย่างหนึ่ง เมื่อเปรียบเทียบกับการแต่งกายของขุนนางและชนชั้นสูงชาวสยามในสมัยอยุธยาพบว่าได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมการแต่งกายของชนชั้นสูงในสมัยซาฟอวีตอนต้น ดังที่ลาลูแบร์ได้บรรยายแบบแผนการแต่งตัวของชนชั้นสูงในสยามไว้ว่า เมื่อมีงานพระราชพิธีขุนนางต้องสวม “ลอมพอก” สูงมียอดแหลมไว้บนศีรษะ สวมเสื้อครุยที่ไม่มีคอเสื้อและแหวกเปิดด้านหน้า แขนเสื้อยาวทอดลงมาเกือบถึงข้อมือ เขาอธิบายถึงลอมพอกว่า เป็นหมวกทรงสูงสีขาวปลายแหลม “*ซึ่งองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและขุนนางของพระองค์ก็ทรงแต่งและแต่งเหมือนกัน ต่างแต่ว่าลอมพอกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นประดับเสวียนทองคำ เงิน หรือกะไล่ทองมากน้อยตามยศ*”[๔๖๘]



ภาพออกพระวิสุทธสุนทร (ปาน) สวมลอมพอกประดับดอกไม้ไหวทองเป็นเสวียนรอบ (ภาพซ้าย) เปรียบเทียบกับภาพพระเจ้าชาห์ตะมัชท์แห่งราชวงศ์ซาฟาวีสวมหมวกทรงสูงทำด้วยผ้าเคลือบทอง โพกทับด้วยเทอบานไหมติดเครื่องประดับ

ที่มา : http://www.bloggang.com/mainblog.php?id=samuian&month=29-12-2011&group=9&gblog=2. ;

http://popartmachine.com/item/pop_art/BMFA-BMFA.77-2/function.pg-connect.

---

[๔๖๘] มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์, **จดหมายเหตุลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม**, หน้า ๘๓.

ลาลูแบร์กล่าวว่าขุนนางสยามใส่เสื้อครุยคลุมด้านนอกเป็นเสื้อแขนยาวไม่มีคอแหวกด้านหน้า แขนเสื้อยาวลงมาเกือบถึงข้อมือ และมีผ้ารัดเอว สำหรับผืนผ้าที่พันรอบเอวหรือ คะมาบัน ในภาษาเปอร์เซียคงเป็นที่มาของคำว่า “ผ้าขาวม้า” ที่ใช้สำหรับคาดเอวของชาวสยาม เหตุผลสำคัญที่ชนชั้นสูงสมัยอยุธยานิยมแต่งกายตามแบบวัฒนธรรมอินโด-เปอร์เซียเป็นเพราะในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๗ วัฒนธรรมอินโด-เปอร์เซียรุ่งเรืองมากในอิหร่าน อินเดีย แล้วแผ่ขยายเข้ามารัฐมุสลิมที่อยู่รายรอบสยาม ประกอบกับพระมหากษัตริย์นับจากรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นมาทรงติดต่อสัมพันธ์กับมุสลิมจากอินเดียและเปอร์เซียจนคนเหล่านี้เข้ามามีบทบาทในราชสำนัก เมื่อถึงในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ก็ทรงเป็นผู้นำในการรับวัฒนธรรมมุสลิมเข้ามาปรับใช้ในราชสำนัก[๔๗๐] วัฒนธรรมอินโด-เปอร์เซียค่อยๆ หล่อหลอมเข้ากับสังคมไทยร่วมกับวัฒนธรรมอื่นๆ เช่นจีนและตะวันตกจนกลายกลืนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยในสมัยอยุธยาตอนปลาย



เปรียบเทียบการแต่งกายของชนชั้นสูงในราชสำนักซาฟอวี (ภาพซ้าย) ภาพออกพระวิสุทธสุนทร (ปาน) ราชทูตสยามที่เดินทางไปยังฝรั่งเศสในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (ภาพกลาง) และ เชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์บัง หรือออกพระศักดิสงคราม (ภาพขวา) แสดงธรรมเนียมการแต่งกายขุนนางอยุธยาที่ได้แบบแผนมาจากวัฒนธรรมเปอร์เซียสมัยซาฟอวี

ที่มา : http://content.lib.washington.edu/cdm4/item_viewer.php? CISOROOT=/dia&CISOPTR=8033& CISOBOX = 1&REC=7. ; Michael Smithies, Edited, **The Siamese Memoirs of Count Claude de Forbin** (Chiang Mai: Silkworm Books, 1996), pp. ii, 140.

---

[๔๗๐] ในเอกสารเปอร์เซียระบุว่าสมเด็จพระนารายณ์โปรดฉลองพระองค์ตามแบบเปอร์เซีย ส่วนในเอกสารลาลูแบร์กล่าวว่ารองเท้าแตะปลายงอนที่ใช้ในหมู่ชนชั้นสูงสยามก็เป็นของนำเข้าโดยพวกแขกมัวร์ (ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒. ; Muhammad Rabi, **The Ship of Suleiman**, p. 83.)

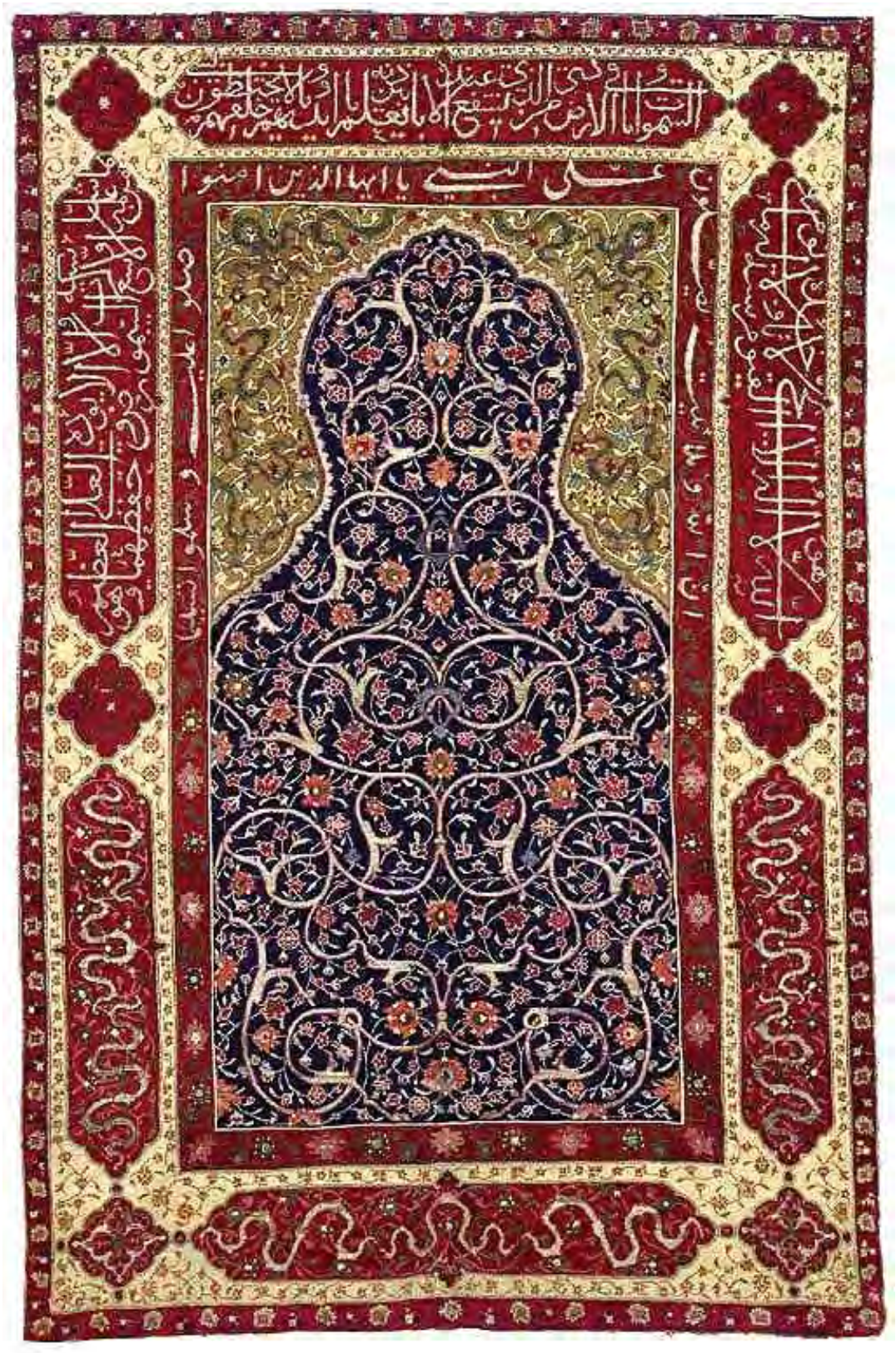


ลายรดน้ำตำหนักทอง วังสวนผักกาด กรุงเทพฯ ศิลปะอยุธยาตอนปลาย แสดงภาพขุนนางสมัยอยุธยาสวมลอมพอก สวมอาภรณ์ลายแบบผ้ายก คาดคะมาบัน และเหน็บมีดหรือดาบสั้น

ที่มา : http://www.thailandsworld.com/th/bangkok/bangkok-museums/suan-pakkad-palace-museum/index.cfm.

สินค้าหรูหราบ่งบอกฐานะของคนอยุธยาที่ได้มาจากมุสลิมอินโด-เปอร์เซียอีกอย่างหนึ่งคือพรมซึ่งผลิตกันมายาวนานกว่าพันปีตามท้องถิ่นต่างๆ ทั่วอิหร่าน มีทั้งพรมที่ผลิตจากฝ้าย ป่าน ขนสัตว์และไหม ในจำนวนนี้พรมทอจากไหมมีคุณค่าและราคาสูงที่สุดเนื่องจากไหมอิหร่านซึ่งรับมาจากจีนตามเส้นทางสายไหมได้รับการพัฒนาคุณภาพจนได้เส้นไหมที่ละเอียดคุณภาพดี ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ มีการพัฒนาแหล่งผลิตไหมเส้นเล็กเนื้อละเอียดขึ้นในภาคเหนือของอิหร่าน ไหมเปอร์เซียเหล่านี้เป็นวัตถุดิบสำคัญที่นำมาใช้ทอผ้าและพรมเนื้อดีราคาแพง[๔๗๑] พรมอิหร่านยังได้รับการพัฒนาทั้งเทคนิคการทอที่มีเนื้อแน่นละเอียดทนทานอายุใช้งานยาวนานเป็นร้อยๆ ปี ประกอบกับการออกแบบและประดิษฐ์ลวดลายอันวิจิตรบรรจงทำให้พรมอิหร่านได้รับยกย่องฐานะงานศิลปะชั้นสูง

[๔๗๑] Rudolph P. Matthee, **The Political of Trade in Safavid Iran, Silk for Silver 1600-1730**, p. 43.



พรมสำหรับประกอบนมาซ ศิลปะเปอร์เซียสมัยซาฟอวีคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ผลิตจากเมืองมาชาด ลายพันธุ์พฤกษาแบบก้านต่อดอกซึ่งนิยมมากในสมัยซาฟอวี ลักษณะลายสมมาตรและทำเป็นเถาก้านวนเป็นวงโค้ง

ที่มา : http://www.persiancarpetguide.com/sw-asia/Rugs/Persian/Mashad/The_Perez_Topkapi_Prayer_Rug.htm .

ในสยามมีบันทึกของชาวต่างชาติระบุว่าตามบ้านเรือนขุนนางที่ร่ำรวยหรือปราสาทราชวังมักปูลาดด้วยพรมเปอร์เซีย[๔๗๒]โดยเฉพาะในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งทรงติดต่อกับชาวอิหร่านและอินเดียอย่างใกล้ชิดทำให้คนเหล่านี้เข้ามารับราชการอยู่ในราชสำนักหลายคน หัตถกรรมจากโลกมุสลิมมิได้มีส่วนต่อการสร้างรสนิยมการแต่งกายให้กับชาวสยามเท่านั้นแต่ยังสื่อสัมพันธ์กับงานศิลปกรรมแขนงต่างๆ ด้วย ลวดลายที่ปรากฏบนผืนพรมหรือแพรพรรณค่อยๆ พัฒนาไปสู่ลวดลายแบบไทยอย่างแยบยล อย่างเช่น ลายดอกไม้ร่วงหรือพุ่มข้าวบิณฑ์ก็เป็นลายที่พบอยู่ในผืนผ้าของอินเดียที่ส่งไปขายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นอกจากนี้ยังพบลายประเภทนี้ในผ้าที่ส่งไปขายไกลถึงอียิปต์ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ อีกด้วย

ลายพันธุ์พฤกษาซึ่งประดิษฐ์เป็นเถาของกิ่งก้านต่อกับดอกไม้ขนาดต่างๆ ลดเลี้ยวเกี่ยวกระหวัดตรงปลายม้วนเข้าเป็นวงโค้งเป็นแบบลายที่นิยมมากในวัฒนธรรมอินโด-เปอร์เซีย พบลายแบบนี้ปรากฏอยู่ในผืนพรมเปอร์เซีย พรมอินเดียและงานกระเบื้องศิลปะเปอร์เซียตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕



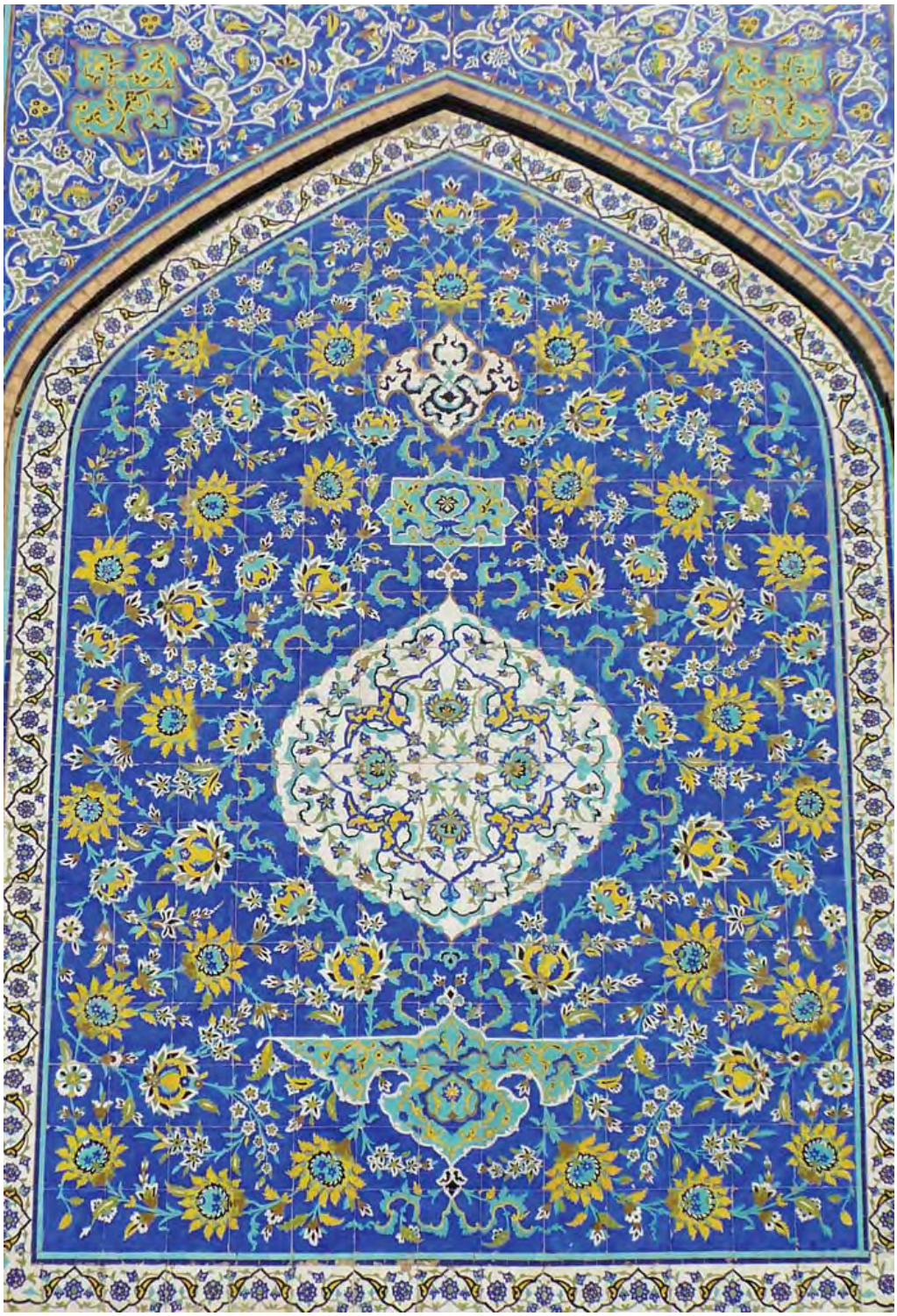
พรมเปอร์เซียสมัยซาฟอวีคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ลายพันธุ์พฤกษา (ภาพซ้าย)
และชิ้นส่วนพรมเปอร์เซียสมัยเดียวกัน เป็นแบบลายพันธุ์พฤกษาประกอบนกบิน ขอบลายนกและสัตว์จับ (ภาพขวา)
ที่มา : http://www.persia.org/Images/Persian_Carpet/old_jpg1.html.

[๔๗๒]**ประชุมพงศาวดาร ภาค ๔๗ เล่ม ๒๘** (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๑), หน้า ๒๔๓.



พรมเปอร์เซียจากเมืองอาร์ดะบิล คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ สวดลายพันธุ์พฤกษาแบบก้านต่อดอก ช่อลายทำเป็นเถาวงโค้งต่อกับดอก จัดวางองค์ประกอบแบบสมมาตร

ที่มา : http://www.azerbaijanrugs.com/articles/ardebil_carpet_design.htm.



ลายกระเบื้องประดับมัสยิดอิหม่าม เมืองอิสฟาฮาน ศิลปะสมัยซาฟอวี ลายกระเบื้องรูปช่อดอกไม้ต่อกัน
เป็นวงโค้ง ตรงกลางมีพุ่มประกอบลายพันธุ์พฤกษาภายใน
ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้เขียน พ.ศ. ๒๕๕๓.

กระบวนลายประเภทนี้มีลักษณะร่วมคล้ายกับลายก้านต่อดอกซึ่งผูกเป็นเถาวงโค้งที่พบได้ในงานปูนปั้นและงานจำหลักไม้ของอยุธยาอย่างเช่นซุ้มจระนำที่วัดช่องนนทรี ซึ่งปรากฏในภาพถ่ายเก่าของประยูร อุลุชาฎะ หลงเหลือลวดลายก้านต่อดอกที่ขดเป็นวง เมื่อเปรียบเทียบกับภาพจิตรกรรมที่ตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์สมัยอยุธยาตอนปลายจะเห็นลวดลายแบบก้านขดที่เป็นวงต่อกับดอกเป็นช่อวางแบบสมมาตร ลายเส้นของก้านขนาดเล็กเรียวและต่อกับดอกและใบที่ขดม้วนเป็นวง ที่โคนลายแตกออกจากดอกหรือพุ่มขนาดใหญ่ที่เป็นเหมือนตัวกำเนิดของลาย

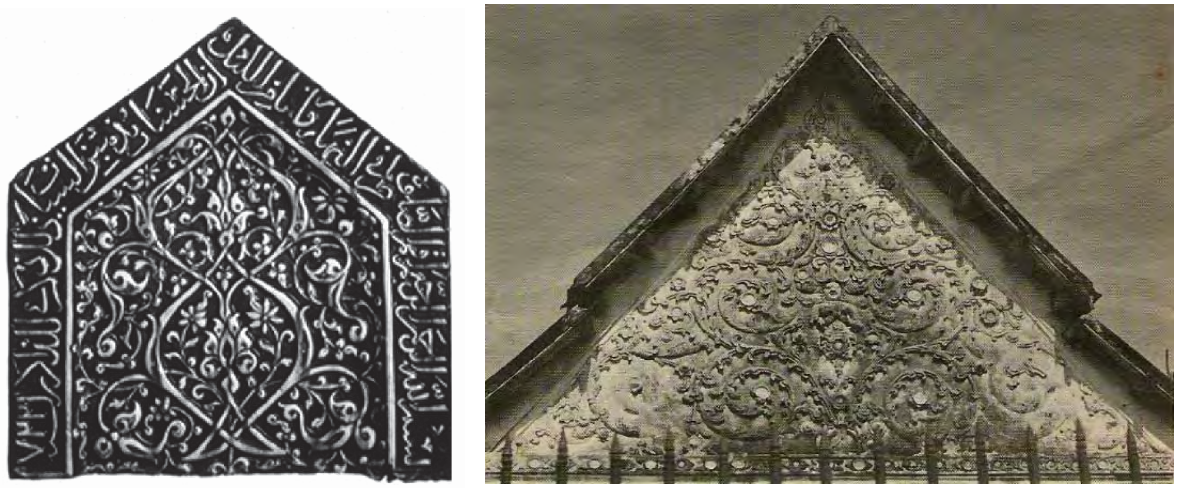


ซุ้มจระนำเจดีย์หลังพระอุโบสถ วัดช่องนนทรี กรุงเทพฯ ปูนปั้นลายพรรณพฤกษาสมัยอยุธยาตอนปลาย
ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, **วิวัฒนาการลายไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๒๔), หน้า ๑๑๒.



ลวดลายพรรณพฤกษาขดเป็นวงในซุ้มจระนำสถาปัตยกรรม จิตรกรรมฝาผนังตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์
ที่มา : http://www.reurnthai.com/index.php?topic=2853.15.

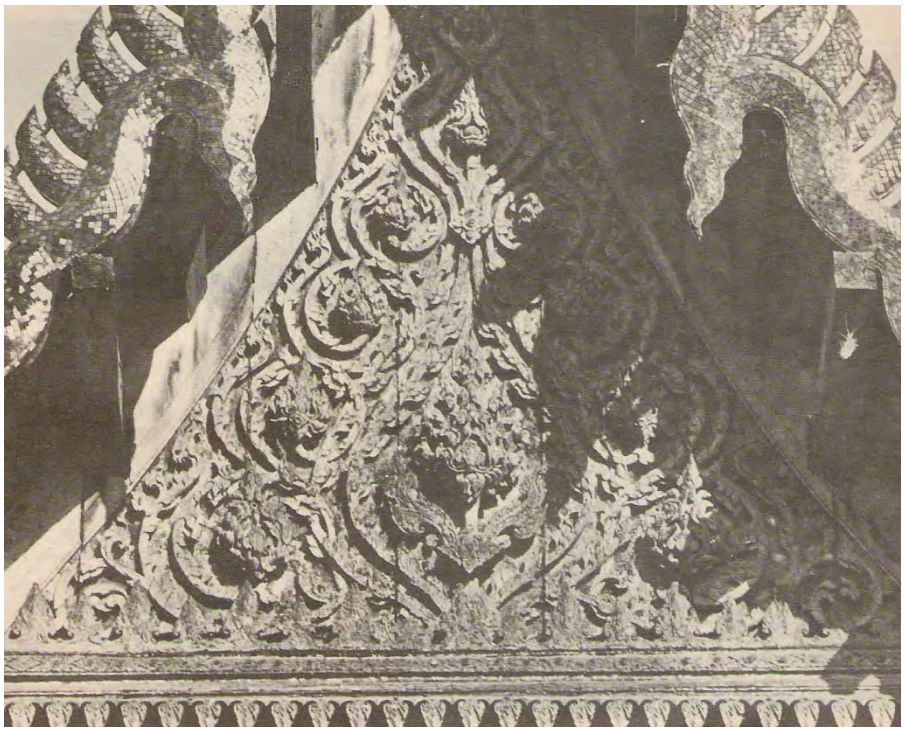
หน้าบันวัดยางสุทธารามลวดลายปูนปั้นแบบพันธุ์พฤกษาคดโค้งขมวดเป็นวงในแบบสมมาตร ลักษณะคล้ายลวดลายกระเบื้องและพรมในศิลปะเปอร์เซียสมัยราชวงศ์ซาฟอวี แต่วงขดที่วัดยางกลีบของใบไม้มีขนาดหนาใหญ่กว่าในลายเปอร์เซียสะท้อนว่าเป็นการผสมผสานกับลายแบบตะวันตกซึ่งเกิดจากการผสมผสานงานช่างในสมัยอยุธยาตอนปลายที่รับแบบแผนศิลปกรรมมาจากหลายทาง



ลายประดับกระเบื้องรูปพรรณพฤกษา ศิลปะเปอร์เซียสมัยอิสลามมองโกลคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ (ภาพซ้าย)
เปรียบเทียบการวางลวดลายที่หน้าบันวัดยางสุทธาราม กรุงเทพฯ ศิลปะอยุธยาตอนปลาย (ภาพขวา)
ที่มา : http://www.iranicaonline.org/articles/il-khanids-iv-ceramics. ; น. ณ ปากน้ำ, **วิวัฒนาการลายไทย**, หน้า ๑๑๕.

ลายไทยอีกประเภทหนึ่งที่น่าจะมีความสัมพันธ์กับลวดลายในศิลปะอินโด-เปอร์เซียคือลายก้านขดที่ม้วนเป็นวงซึ่งประกอบเข้ากับลายพุ่มข้าวบิณฑ์ พัฒนาสู่ลายก้านขดปลายลายเป็นช่อคล้ายเปลวหรือหยดน้ำ (ในศิลปะเปอร์เซียเรียกว่าลายลูกน้ำ) อย่างที่หน้าบันศาลาการเปรียญวัดใหญ่สุวรรณาราม โดยสลักไม้เป็นรูปพุ่มข้าวบิณฑ์ขนาดใหญ่อยู่ตรงกลางประกอบลายเครือเถาล้อมรอบพุ่มข้าวบิณฑ์แล้วม้วนเข้าเป็นวงโค้ง ที่ปลายวงโค้งทำรูปช่อหางโตคล้ายเปลวหรือหยดน้ำที่ปลายสะบัดขึ้น ลายแบบนี้เป็นแบบแผนของลวดลายในสมัยอยุธยาตอนปลาย[๔๗๓] ลักษณะของพุ่มข้าวบิณฑ์และช่อหางโตในลายไทยชุดนี้เมื่อเปรียบเทียบกับลายช่อและพุ่มที่ปรากฏอยู่ในพรมเปอร์เซียสมัยซาฟอวีมีเค้าโครงที่คล้ายกันมากทั้งการวางองค์ประกอบ วิธีสอดลายภายในเป็นกลีบของพุ่ม และการแตกลายออกเป็นช่อม้วนขดวงโค้ง

[๔๗๓] น. ณ ปากน้ำ, **วิวัฒนาการลายไทย**, หน้า ๑๘.



หน้าบันศาลาการเปรียญวัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบุรี ลวดลายแบบกระหนกก้านขดประกอบพุ่มข้าวบิณฑ์ตรงกลาง และลายช่อหางโตที่ปลายก้านขด

ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, **วิวัฒนาการลายไทย**, หน้า ๑๑๗.



หน้าบันวิหารวัดเขาบันได้อิฐ ลายกระหนกก้านขดประกอบพุ่มข้าวบิณฑ์ตรงกลางและลายช่อหางโตที่ปลายก้านขด

ที่มา : http://www.thaidphoto.com/forums/showthread.php?t=47343.



พรมสมัยซาฟอวีแสดงลวดลายพุ่มดอกไม้ (ภาพซ้าย) เปรียบเทียบกับลายพุ่มข้าวบิณฑ์ไม้แกะสลักประดับบานประตูวัดพระฝาง จังหวัดอุตรดิตถ์ ศิลปะอยุธยาตอนปลาย (ภาพขวา)

ที่มา : http://www.turkotek.com/misc_00058/fragments.htm. ;

http://www.utdclub.com/forum/forum.php?mod=viewthread&action=printable&tid=10122.



เปรียบเทียบ

ที่มา : http://www.utdclub.com/forum/forum.php?mod=viewthread&action=printable&tid=10122. ;

http://www.azerbaijanrugs.com/guide/karabagh/early-karabagh/early_karabagh_rug84.htm. ;

http://www.hajji75.org/Virtual%20Tour%20NYHS%20Pages/High%20Society%20Label.html.



หน้าบันพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม อยุธยาตอนปลาย ลวดลายก้านขดปลายลายรูปช่อหางโต ตรงกลางรูปพุ่มข้าวบิณฑ์เหนือพญาครุฑ (ภาพบน)
เปรียบเทียบกับลายพุ่มดอกไม้ประกอบก้านขดในพรมเปอร์เซียสมัยซาฟอวี
ที่มา : http://tintagel.multiply.com/photos/album/4/4?&album=4&view:replies=threaded#photo=13. ;
http://www.hajji75.org/Virtual%20Tour%20NYHS%20Pages/High%20Society%20Safavid%20Carpet%20Frag.html.

ลวดลายอีกประเภทหนึ่งซึ่งได้รับความนิยมในสมัยอยุธยาตอนปลายคือลายก้านขดปลายลายรูปหัวสัตว์ซึ่งพบอยู่ในงานจิตรกรรม ประติมากรรมประเภทงานสลักไม้ ลายรดน้ำประดับตู้พระธรรม และบานประตูประดับมุข ซึ่งได้รับยกย่องว่าเป็นยุคสมัยที่ลายไทยมีลักษณะที่ละเอียด เป็นอิสระ งดงามและพริ้วไหว[๔๗๔] ลายแบบนี้มีลักษณะคล้ายกันกับลายพรรณพฤกษาที่ขดเป็นวงตรงปลายประดิษฐ์เป็นหัวสัตว์ซึ่งพบในพรมเปอร์เซียและพรมอินเดียมีอายุย้อนไปถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ และยังพบลายแบบเดียวกันนี้ในหนังสือสมัยราชวงศ์ซาฟอวีอีกด้วย

---

[๔๗๔] น. ณ ปากน้ำ, **วิวัฒนาการลายไทย**, หน้า ๑๗.



ลายประดับมุขบานประตูจากวัดบรมพุทธาราม สมัยอยุธยาตอนปลายรูกกระหนกเปลวปลายลายหัวสิงห์ (ภาพซ้าย)
เปรียบเทียบกับพรมลายพรรณพฤกษาขดเป็นวง ปลายลายรูปหัวสัตว์ต่างๆ ศิลปะโมกุล คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖
ที่มา : http://www.vcharkarn.com/vcafe/55962/1. ; Jill Tilden , Editor, **Silk and Stone, The Art of Asia**, p.106.



ลายก้านขดปลายลายรูปศีรษะบุคคล และสัตว์ เช่น ลา หมี เสือ ใช้ประดับกรอบของหนังสือภาษาฟารซี (เปอร์เซีย)
อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ลายประเภทนี้แพร่หลายเข้าไปยังอินเดียและพบอยู่ในศิลปะโมกุลด้วย
ที่มา : Thomas W. Lentz and Glenn D. Lowry, **Timur and the Princely Vision, Persian Art and Culture in the Fifteenth Century** , p. 128.



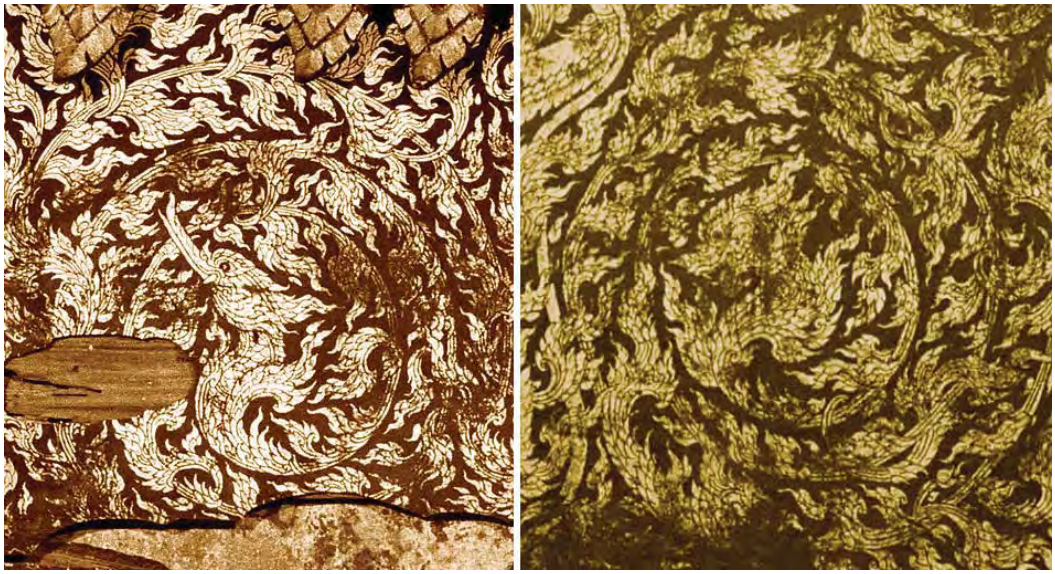
หนังสือเปอร์เซีย อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ กรอบประดับลายเครือเถาขดเป็นวงปลายลายเป็นรูปหัวสัตว์และมนุษย์

ที่มา : Thomas W. Lentz and Glenn D. Lowry, **Timur and the Princely Vision, Persian Art and Culture in the Fifteenth Century** , p. 128.



ลายปูนปั้นที่หน้าบันปีกนกวิหารวัดเขาบันไดอิฐ เพชรบุรี ลายกระหนกก้านขดปลายลายรูปหัวนาค ศิลปะอายุธยาตอนปลาย

ที่มา : http://www.osotho.com/th/content/indexdetail.php?ContentID=763&myGroupID=.



ลายรดน้ำตู้พระธรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย แสดงลวดลายกระหนกก้านขดปลายลายรูปหงส์ และสิงห์

ที่มา : http://www.reurnthai.com/index.php?topic=3038.0.

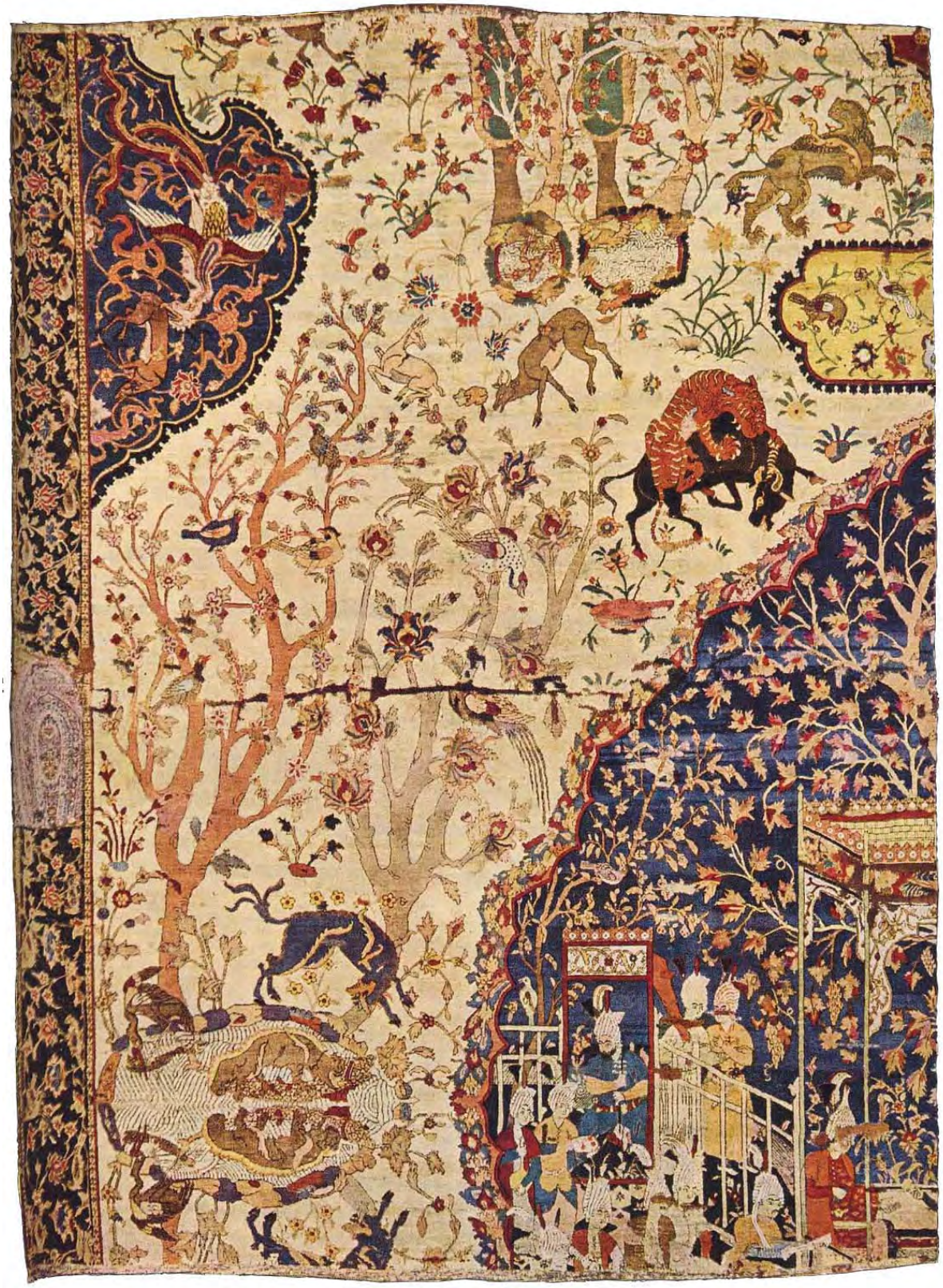
ลวดลายแบบอินโด-เปอร์เซียซึ่งมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมไทยอีกแบบหนึ่ง คือลาย “ต้นไม้แห่งชีวิต” (Tree of Life) ซึ่งเขียนเป็นพุ่มไม้ที่ออกดอกผลและมีสรรพสัตว์อยู่อาศัยภายใต้กิ่งก้านและร่มเงาเป็นภาพเขียนที่พบอยู่ในจิตรกรรมและลวดลายของพรมเปอร์เซียอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ต้นไม้แห่งชีวิต เป็นคติความเชื่อร่วมกันในหมู่ชนชาติยุคโบราณย้อนไปถึงสมัยอียิปต์และอารยธรรมเมโสโปเตเมีย ในอียิปต์โบราณต้นไม้แห่งชีวิตคือสัญลักษณ์ของการเกิดและการฟื้นคืนชีพ สำหรับวัฒนธรรมอัสสิเรีย ต้นไม้แห่งชีวิตจะขนาบข้างด้วยเทพเจ้าที่มีปีก ๒ องค์ พบมากในภาพประติมากรรมนูนสูง เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาซึ่งยังไม่มีคำอธิบายที่ชัดเจน ความเชื่อเกี่ยวกับต้นไม้แห่งชีวิตของอียิปต์และเมโสโปเตเมียส่งต่อไปยังชนชาติยิวและอาหรับ ปรากฏอยู่ในคติทางศาสนาสำคัญของโลกคือ ยูดาย คริสต์ และอิสลาม

ชาวยิวเชื่อว่าต้นไม้แห่งชีวิตหมายถึงต้นอะคาเซีย (Acacia) หรือต้นสีเสียด หรือต้นยางอาหรับ ซึ่งชาวยิวได้นำไม้จากต้นอะคาเซียมาทำหีบบรรจุศิลาพระบัญญัติ ๑๐ ประการของพระเจ้าซึ่งประทานมาให้แก่พระศาสดาโมเซส (Moses) หรือมูซา (*Musa*) ในภาษาอาหรับ นอกจากนี้ต้นไม้แห่งชีวิตซึ่งล้อมรอบด้วยเปลวรัศมีหรือเพลิงยังเป็นสัญลักษณ์ของพลังอำนาจแห่งพระเจ้า โดยอิงกับเรื่องราวครั้งที่พระศาสดาโมเซสได้รับบัญญัติจากพระยะโฮวาบนเขาซึ่งพระเจ้าทรงสำแดงพระรัศมีหรือเปลวเพลิงเหนือต้นไม้ ชาวคริสต์ถือว่าต้นไม้แห่งชีวิตคือเครื่องหมายแทนการฟื้นคืนพระชนม์ชีพของพระเยซูเจ้า ในโลกมุสลิมคติความเชื่อเรื่องต้นไม้แห่งชีวิตมีความซับซ้อน รูปลักษณ์ของต้นไม้ที่เต็มไปด้วยสัตว์น้อยใหญ่อาศัยตามกิ่งก้านและร่มเงา แสดงถึงพลานุภาพแห่งการสร้างสรรค์ของพระเจ้า พระเมตตาที่มีต่อสรรพชีวิตทั้งปวง ต้นไม้แห่งชีวิตได้กลายเป็นลวดลายที่ปรากฏในจิตรกรรม ประติมากรรม ประณีตศิลป์ จนถึงลายแพรพรรณและพรมเปอร์เซียอันงดงาม [๔๗๕]

ภาพต้นไม้แห่งชีวิตนี้ยังพบได้ในแผ่นไม้และปกหนังสือที่เขียนลวดลายทั้งลายสีและลายทอง รวมทั้งงานที่เป็นลายรดน้ำหรือเครื่องเขินซึ่งประดิษฐ์เป็นปกหนังสือหรือพระคัมภีร์ในศิลปะอิหร่าน ซึ่งในผลงานแต่ละชิ้นมีองค์ประกอบของลวดลายและรูปแบบคล้ายกับภาพลายรดน้ำตู้พระธรรมวัดเชิงหวาย ศิลปะอยุธยาตอนปลาย ลายต้นไม้แห่งชีวิตยังพบอยู่ในงานตกแต่งสถาปัตยกรรมเช่นลายหน้าบันที่พระอุโบสถวัดช่องนนทรี กรุงเทพฯ สถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลาย ลักษณะร่วมทางศิลปกรรมนี้อาจแสดงให้เห็นถึงการส่งผ่านทัศนนิยมด้านความงามจากโลกมุสลิมสู่สังคมอยุธยาก่อนพัฒนาสร้างสรรค์สู่งานพุทธศิลป์

---

[๔๗๕] จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “ต้นไม้แห่งชีวิต ในลายรดน้ำวัดเชิงหวาย” **กรุงเทพธุรกิจ** (๓๐ ตุลาคม ๒๕๕๒). ; จุมพล เพิ่มแสงสุวรรณ, “ พระอุโบสถและพระวิหารที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกสมัยอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. ๒๑๘๘-๒๓๑๐)” , **หน้าจั่ว, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑, ๒๕๕๗** : ๘๓.



พรมเปอร์เซียสมัยซาฟอวีปรากฏลวดลายต้นไม้แห่งชีวิตและลายรูปสัตว์ต่างๆ

ที่มา : http://tea-and-carpets.blogspot.com/2010/07/portable-paradises-world-of-safavid.html.



พรมลวดลายต้นไม้แห่งชีวิตและลายรูปสัตว์ต่างๆ สมัยซาฟอวียุคต้น คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖

ที่มา : http://tea-and-carpets.blogspot.com/2010/07/portable-paradises-world-of-safavid.html.

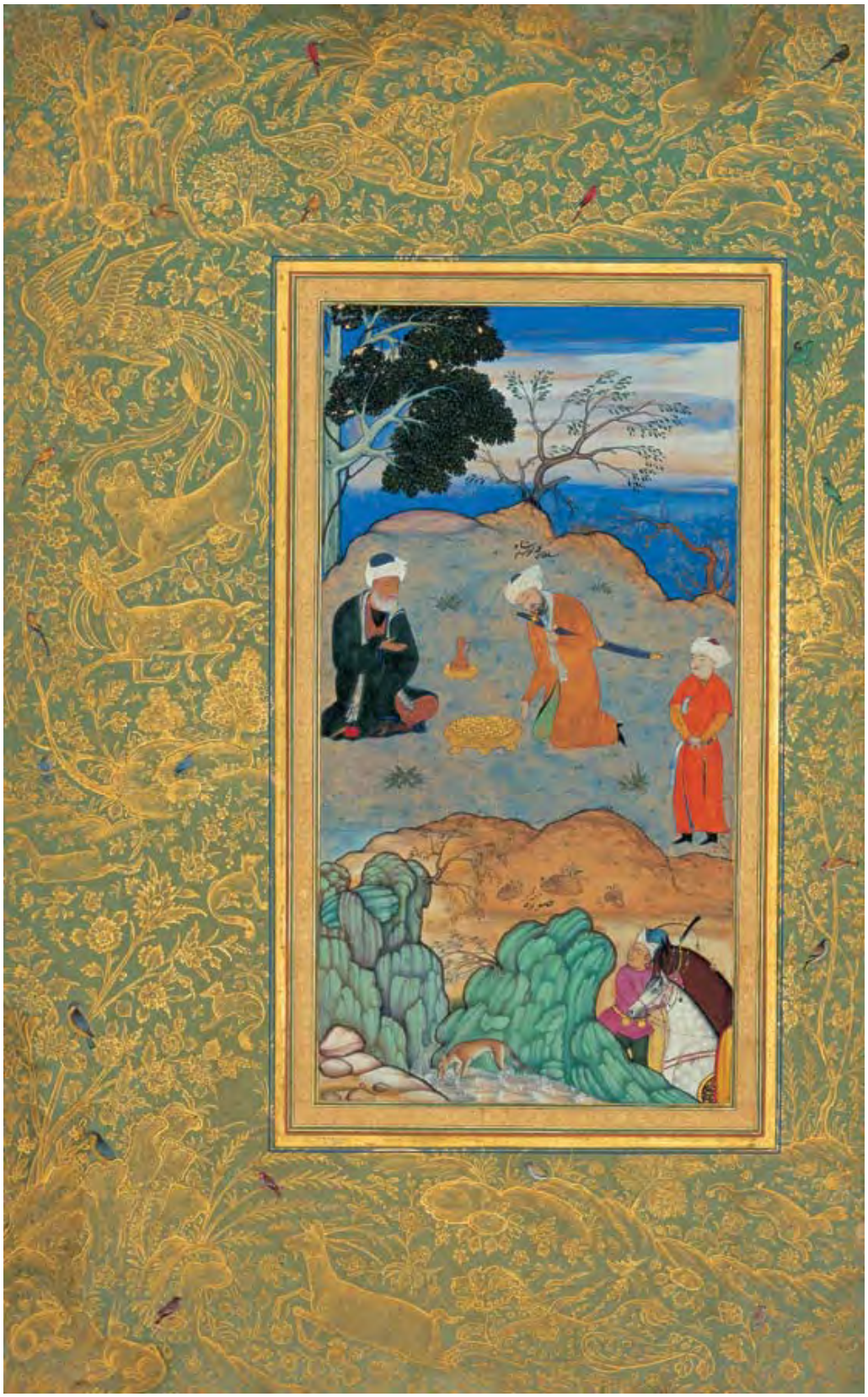


ที่มา : http://tea-and-carpets.blogspot.com/2010/07/portable-paradises-world-of-safavid.html.



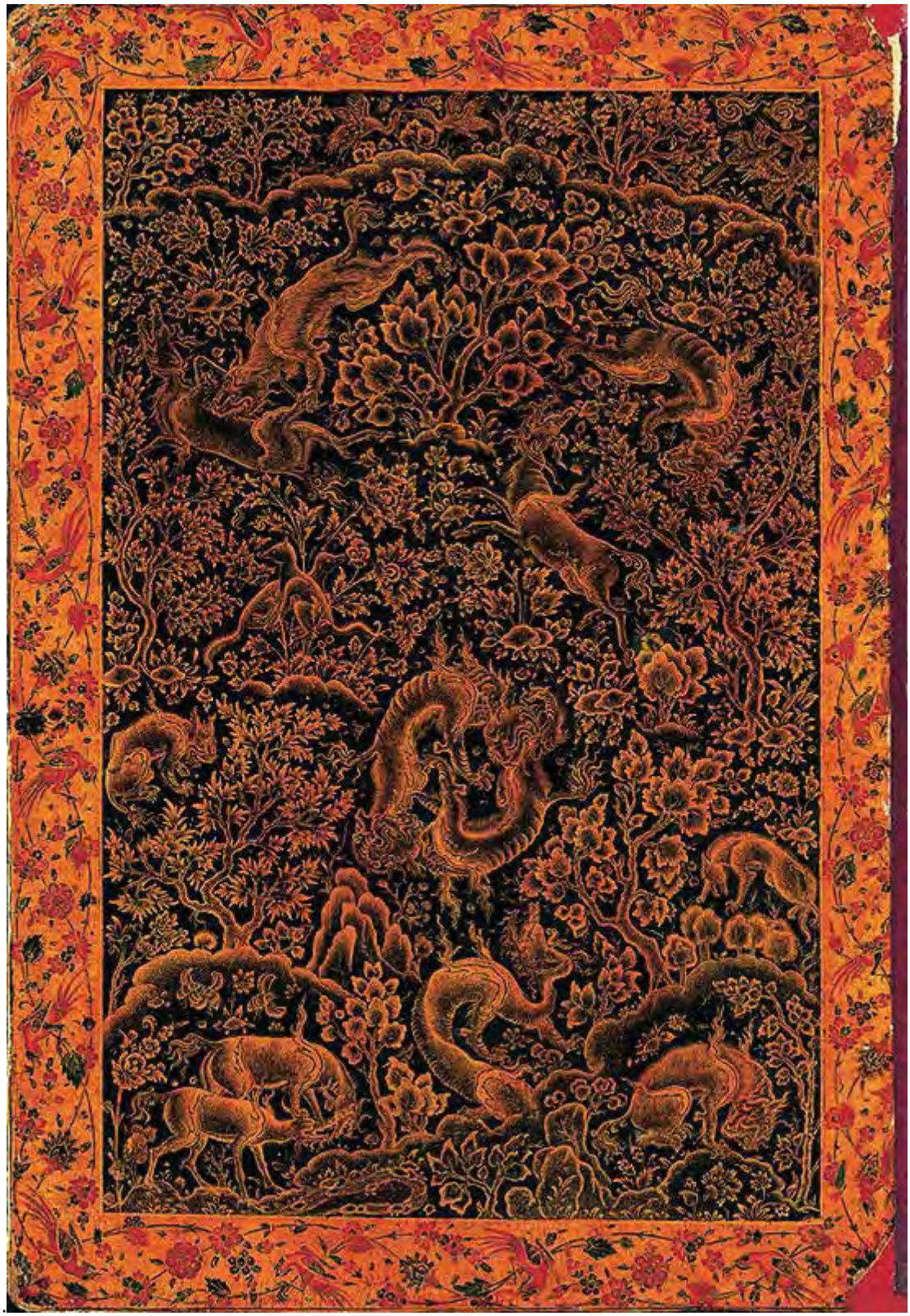
ปกหนังสือศิลปะเปอร์เซียสมัยซาฟอวี งานลงรักปิดทองลายต้นไม้แห่งชีวิต

ที่มา : http://www.dia.org/object-info/a01cd63f-ea41-45f6-b721-299664b388a3.aspx.



หนังสือประกอบภาพชาห์นอเมห์ กรอบของภาพเขียนภาพลายทองรูปต้นไม้แห่งชีวิต มีภาพสัตว์จับ หรือสัตว์กำลังไล่ล่า คล้ายกับที่ลายรดน้ำในสมัยอยุธยาตอนปลาย

ที่มา : http://en.wikipedia.org/wiki/File:Behzad_advice_ascetic.jpg

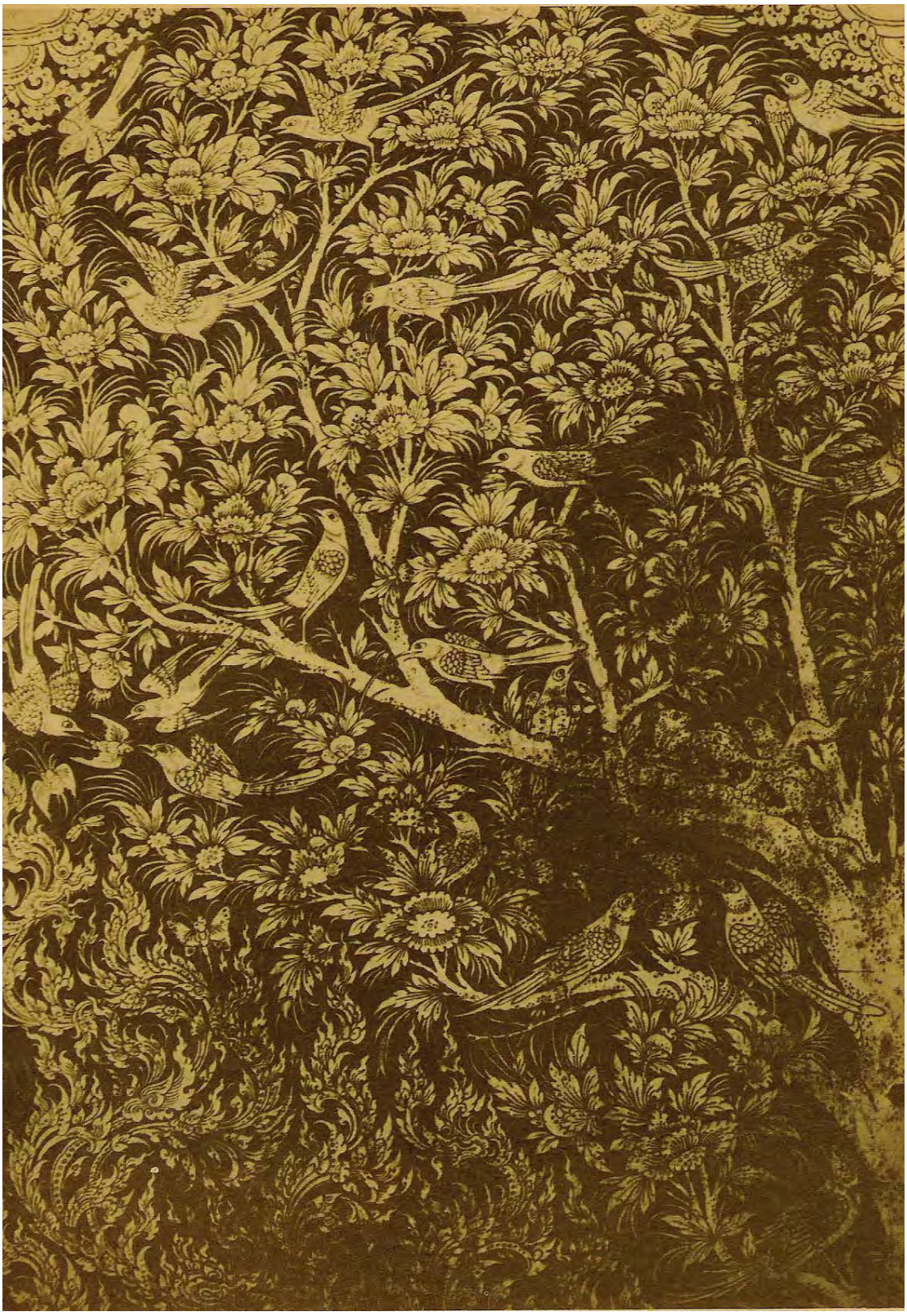


ภาพเขียนในหนังสือศิลปะเปอร์เซียสมัยซาฟอวีเป็นภาพสัตว์จับ และต้นไม้แห่งชีวิต
การจัดองค์ประกอบแบบลวดลายเต็มทั้งผืนแบบเดียวกับลายรดน้ำของไทย
ที่มา : http://pruned.blogspot.com/2006/10/one-thousand-and-one-persian.html.



ตู้พระธรรมวัดเชิงหวาย อยุธยา ลวดลายถือเป็นงานชิ้นเอกของศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย

ที่มา : http://www.umarin.com/board/index.php?topic=1205.0.



ลายรดน้ำบานตู้พระธรรมวัดเชิงหวาย ศิลปะอยุธยาตอนปลาย แสดงภาพต้นไม้มีนกและกระรอกเกาะ การจัดองค์ประกอบคล้ายภาพต้นไม้แห่งชีวิตในศิลปะอินโด-เปอร์เซีย

ที่มา : ww.bangkokbiznews.com/home/detail/life-style/culture/20091030/83928/.



ต้นไม้แห่งชีวิตและสิงสาราสัตว์ในกล่องใส่คัมภีร์ ศิลปะเปอร์เซียสมัยซาฟอวี

ที่มา : http://yama-bato.tumblr.com/post/7541062941/a-safavid-lacquer-binding-iran-16th-century.



ปกหนังสืองานลงรักลายทอง ศิลปะเปอร์เซีย สมัยซาฟอวียุคต้น คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖

ที่มา : http://www.spongobongo.com/her9649.htm.



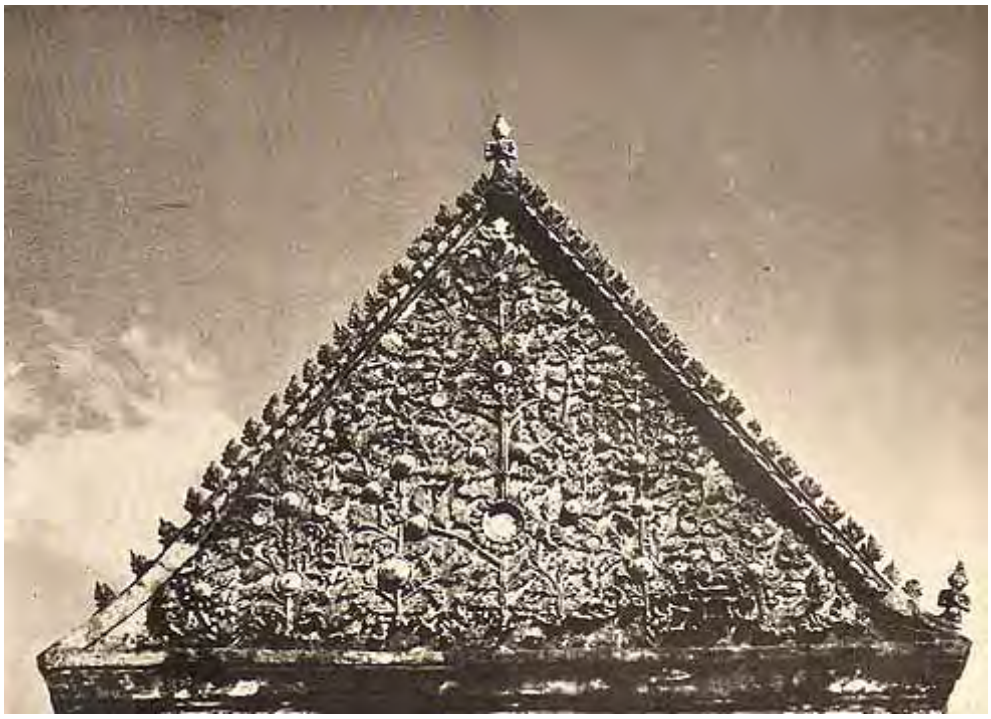
ลายพรรณพฤกษาประกอบนกคาบ ศิลปะเปอร์เซีย สมัยซาฟอวี คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗

ที่มา : http://digitalgallery.nypl.org/nypldigital/dgkeysearchdetail.cfm?trg=1&strucID=201745&imageID.



จิตรกรรมเปอร์เซียสมัยอิสลามมองโกล คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ภาพอิสคันดาร์ (Eskandar) หรือพระเจ้า อเล็กซานเดอร์มหาราช (Alexander the Great) ทรงสนทนากับต้นไม้ปลายกิ่งต้นไม้ทำเป็นรูปคนและสิงสาราสัตว์ อันน่าจะเป็นที่มาของลายก้านขดรูปสัตว์

http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/gallery/shahnameh/vgallery/section3.html?p=39



ภาพถ่ายเก่าหน้าบันวัดช่องนนทรี แสดงลวดลายต้นไม้ที่พุ่งขึ้นแล้วแผ่กิ่งก้านออก
มีสัตว์เกาะเกี่ยวเช่นเดียวกับลายต้นไม้แห่งชีวิต
ที่มา : http://www.oknation.net/blog/print.php?id=520729.



ลายปูนปั้นหน้าบันคอสองวิหารน้อยวัดพุทไธสวรรย์ ศิลปะอยุธยาตอนปลาย
แสดงลวดลายต้นไม้ที่พุ่งขึ้นแล้วแผ่กิ่งก้านออก แบบลายต้นไม้แห่งชีวิต
ที่มา : http://www.bloggang.com/mainblog.php?id=nayrotsung&month=14-05-2010&group=1&gblog=90.

แม้ว่าแบบแผนบางอย่างที่ปรากฏในงานศิลปกรรมไทยจะมีลักษณะที่สอดคล้องหรือคล้ายกับงานศิลปะอินโด-เปอร์เซีย แต่ช่างในสมัยอยุธยาตอนปลายก็ปรับนำเอาแบบแผนของศิลปะต่างวัฒนธรรมมาประยุกต์ผสมผสานกับสุนทรียะและกรรมวิธีการสร้างสรรค์ในศิลปะไทยรวมทั้งรับเอาแบบแผนจากศิลปกรรมอื่นๆ อย่างศิลปะจีน และตะวันตกเข้ามาผสมผสาน สร้างสรรค์จนเกิดเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะอยุธยาตอนปลายซึ่งถือว่าเป็นยุคทองของศิลปกรรมในสมัยอยุธยา

บทสรุป : ข้ามพรมแดนแห่งการสร้างสรรค์

จากการศึกษาศิลปกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายพบว่าผลงานศิลปกรรมไทยส่วนหนึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์กับศิลปกรรมแบบอินโด-เปอร์เซีย ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ โดยแบบศิลปกรรมอินโด-เปอร์เซียในช่วงเวลาดังกล่าวมีต้นแบบมาจากศิลปกรรมเปอร์เซียในสมัยราชวงศ์ซาฟอวีซึ่งปกครองอิหร่านระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ แบบแผนทางศิลปกรรมแขนงต่างๆ ที่พัฒนาขึ้นในสมัยซาฟอวีได้แพร่หลายสู่อินเดียและเข้าไปมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ศิลปกรรมอิสลามในรัฐต่างๆ โดยเฉพาะศิลปะโมกุล และศิลปะในรัฐสุลต่านของเดคคานก่อเกิดเป็นศิลปกรรมที่เรียกว่า “แบบอินโด-เปอร์เซีย” ศิลปกรรมสกุลนี้ส่งผ่านสู่สยามพร้อมกับการขยายตัวทางการค้าและความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยา อินเดียและอิหร่านทำให้แบบแผนบางอย่างของศิลปกรรมอินโด-เปอร์เซียเข้ามาสู่สังคมไทยโดยเฉพาะในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ และต่อมาได้พัฒนาจนกลายเป็นแบบแผนหนึ่งในศิลปกรรมไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย ปรากฏในงานศิลปกรรมประเภทวิจิตรศิลป์และประณีตศิลป์ ดังนี้

๑. **สถาปัตยกรรม** ได้แก่การกำหนดอาคารที่มีประโยชน์ใช้สอยอย่างใหม่ เช่น ตึกรับรองแขก(ตึกรับรองราชทูต) ที่รับแบบแผนของดิวาน (*Diwan*) ในสถาปัตยกรรมอินโด-เปอร์เซียมาใช้การสร้างอาคารประกอบช่องผนังแบบโค้งแหลมตัวอย่างเช่น พระนารายณ์ราชนิเวศน์ ตำหนักกำมะเลียน วิหารวัดกุฎีดาว ตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ พระตำหนักคำหยาด วิหารจตุรมุขวัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบแบบแผนการใช้ซุ้มโค้งแหลมทั้งเป็นช่องหน้าต่าง ประตู หรือช่องสำหรับวางสิ่งของหรือโคมไฟ การทำช่องปรุที่ผนังอาคาร รวมไปถึงลวดลายประดับบางส่วนของสถาปัตยกรรม

๒. จิตรกรรม พบความสอดคล้องกันในแบบแผนบางอย่างของจิตรกรรมไทยสมัยอยุธยาตอนปลายกับจิตรกรรมอิหร่านสมัยซาฟอวีตอนต้น ได้แก่ วิธีการเล่าเรื่องจากบนลงล่างและแสดงเหตุการณ์ที่เล่าต่อเนื่องลงมาแบบสลับฟันปลา ลักษณะภาพเขียนแบบ ๒ มิติไม่ใช้หลักทัศนียวิทยา โดยคลี่อาคารสิ่งก่อสร้างแผ่ออก อาคารส่วนที่ควรจะถูกบังตามหลักทัศนียวิทยาแต่จิตรกรรมของทั้งสองวัฒนธรรมกลับคลี่อาคารด้านที่ถูกบังออกมาให้เห็นในภาพ

ภาพคนแสดงท่าทางแบบอุดมคติคือใบหน้าและร่างกายแสดงส่วนด้านหน้า แต่ขากลับบิดเป็นด้านข้างซึ่งเป็นท่าทางที่ผิดปกติของมนุษย์ นอกจากนี้องค์ประกอบย่อยๆ หลายส่วน เช่น ภาพทิวทัศน์

สัตว์ ต้นไม้ ภูเขา มีความสอดคล้องกันรวมทั้งวิธีการเขียนภาพแบบลงสีสดใสแต่ทึบไม่เกลี่ยน้ำหนักแล้วตัดเส้นด้วยพู่กันเส้นเล็ก รวมทั้งใช้ทองเขียนลายประกอบ แบบแผนดังกล่าวสะท้อนความสัมพันธ์บางอย่างของจิตรกรรมทั้งสองสกุลช่าง

๓. **ลวดลายในงานประณีตศิลป์** ในสมัยอยุธยาตอนปลายบางลายมีลักษณะคล้ายหรือคลี่คลายมาจากลวดลายแบบอินโด-เปอร์เซียโดยได้รับอิทธิพลมาจากลวดลายที่อยู่ในศิลปวัตถุหรือสินค้าทางวัฒนธรรมที่นำเข้ามาสู่สังคมไทย เช่น หนังสือ ผ้า และพรม โดยพบความสอดคล้องกันของลายไทยบางกลุ่มกับลายแบบอินโด-เปอร์เซีย ได้แก่ ลายพรรณพฤกษาแบบก้านต่อดอกที่เป็นวงโค้งเข้าหากัน ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ของไทยกับลายพุ่มดอกไม้ของเปอร์เซีย ลายกระหนกก้านขดปลายลายรูปสัตว์กับลายก้านขดแบบเดียวกันในพรมและหนังสือของอินเดียและเปอร์เซีย ลายดาวเพดานและดาวดอกจอกกับลายผ้าเปอร์เซียและผ้าอินเดีย นอกจากนี้ยังพบวิธีการจัดองค์ประกอบในภาพลายรดน้ำวัดเชิงหวายซึ่งมีแบบแผนคล้ายกับภาพต้นไม้แห่งชีวิต ซึ่งเป็นองค์ประกอบของภาพที่นิยมในพรมหรือประณีตศิลป์ชั้นสูงของเปอร์เซียสมัยซาฟอวี

แบบแผนของศิลปกรรมไทยสมัยอยุธยาตอนปลายกับศิลปกรรมอินโด-เปอร์เซียในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ สอดคล้องกับหลักฐานประวัติศาสตร์ด้านอื่นๆ ที่แสดงถึงบทบาทของมุสลิมอินโด-เปอร์เซียที่มีอยู่ตั้งแต่ปลายสมัยราชวงศ์สุโขทัย และสมัยราชวงศ์ปราสาททอง แม้ว่าในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงจะได้ชื่อว่าเป็นยุคที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระบรมราโชบายจำกัดหรือลดบทบาทของชาวต่างชาติต่างศาสนาแต่แบบแผนศิลปกรรมที่รับอิทธิพลจากโลกอิสลามกลับได้รับการพัฒนาและสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่องร่วมกับแบบศิลปกรรมจากชนชาติอื่นๆ ที่เข้าสู่สังคมไทย แบบแผนดังกล่าวค่อยๆ กลืนกลายเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในเอกลักษณ์ทางศิลปกรรมไทยสมัยอยุธยาตอนปลายและได้ส่งต่ออิทธิพลให้กับศิลปกรรมในสมัยต่อมาจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของสกุลศิลปกรรมไทยที่เรียกกันว่า “แบบประเพณีนิยม”

กล่าวได้ว่าในสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นช่วงเวลาแห่งการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมไทยที่ปรับประยุกต์งานศิลปะที่มีมาแต่เดิมเข้ากับศิลปกรรมใหม่ๆ ที่เข้ามาพร้อมการติดต่อกับนานาประเทศ ศิลปกรรมแขนงต่างๆ ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ที่มีกลิ่นอายของต่างชาติ (ทั้งแขกและฝรั่ง) ได้รับการขัดเกลาปรุงแต่งปรับประยุกต์ให้มีความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้นด้วยยุคสมัยแห่งการสร้างสรรค์และส่งเสริมงานช่างภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวง การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะและสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายกับศิลปกรรมอินโด-เปอร์เซียยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะอย่างหนึ่งของสังคมไทยที่มีการปรับตัวและเปิดรับการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม ทั้งยังรู้จักปรับภูมิปัญญาความรู้จากสังคมภายนอกเข้ามาสร้างสรรค์เอกลักษณ์ของตัวเองได้อย่างแยบคายจนหลายครั้งที่ห่างไกลจากต้นแบบหรือเปลี่ยนแปลงกลายเป็นของไทยไปโดยสมบูรณ์

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

คำให้การชาวกรุงเก่า. พิมพ์ครั้งที่ ๒ .กรุงเทพฯ : พิมพ์ลายสือ, ๒๕๔๔.

ความสัมพันธ์ระหว่างอิหร่าน-ไทย ทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม .กรุงเทพฯ : ศูนย์วัฒนธรรม สาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่านประจำกรุงเทพฯ, ๒๕๔๖.

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. “กุหลาบเปอร์เซียในราชอุทยานกรุงสยาม :วัฒนธรรมอินโด-อิหร่านในศิลปกรรมไทย ” **ศิลปวัฒนธรรม** ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๗ กันยายน ๒๕๔๘ .

“_____”**. ขุนนางกรมท่าขวา**.กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

“_____”. “ความสัมพันธ์ระหว่างสถาปัตยกรรมอินโด-เปอร์เซียกับรูปแบบสถาปัตยกรรมในรัชสมัยสมเด็จพระ-นารายณ์ ที่พระนารายณ์ราชนิเวศน์เมืองลพบุรี” **หน้าจั่ว** ฉบับที่ ๘ (กันยายน ๒๕๕๔-สิงหาคม ๒๕๕๕) : หน้า ๑๐-๕๒.

“_____”. บทบาทของมุสลิมอินโด- อิหร่าน ที่มีต่อการค้าต่างประเทศ รัชสมัยสมเด็จ พระเจ้าทรงธรรม ถึง รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ . ใน **เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง การค้านานาชาติกับราชสำนักอยุธยา** , หน้า ๑-๑๖. ๒๕ สิงหาคม ๒๕๔๓ ณ ศูนย์สารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย .

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ **. ลายรดน้ำและลายกำมะลอ .** กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๖.

ชมพูนุท พงษ์ประยูร (เรียบเรียง) **.จิตรกรรมไทย .**พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๒.

ชะลูด นิ่มเสมอ. **การเข้าถึงศิลปะในงานจิตรกรรมไทย** . กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ, ๒๕๓๗.

ฌอง เดอ บรูช์. **จดหมายเหตุการเดินทางของพระสังฆราชแห่งเบริธ ประมุขมิสซังสู่อาณาจักรโคชินจีน**. แปลโดย ประทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี. กรุงเทพฯ : หัตถศิลป์, ๒๕๓๐.

ณัฏฐภัทร จันทวิช**. ผ้าพิมพ์ลายโบราณในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ** . กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, ๒๕๔๕.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒** .กรุงเทพฯ: ชุมนุมสหกรณ์, ๒๕๓๘.

“_____” ., สุมนชาติ สวัสดิกุล , ม.ร.ว. **บันทึกรับสั่ง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประทาน หม่อมราชวงศ์สุมนชาติ สวัสดิกุล.** พิมพ์ครั้งที่ ๓ .กรุงเทพฯ : พิมพ์ดี, ๒๕๕๐.

เดอชัวซีย์ , บาทหลวง. **จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร . พิมพ์ครั้งที่ ๒ .กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, ๒๕๕๐.

เดอลาลูแบร์. **จดหมายเหตุลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ ๒ .กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, ๒๕๔๘.

ตรึงใจ บูรณสมภพ และคนอื่นๆ. “รายงานการวิจัยการศึกษาสถาปัตยกรรมตะวันตกที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมไทย ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จังหวัดลพบุรี ตอนที่ ๑” . กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑.

ตาชาร์ด. **จดหมายเหตุการเดินทางสู่สยามของบาทหลวงตาชาร์ด**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร.กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๒๘.

น. ณ ปากน้ำ. **จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม** . กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๔.

“_____”. **จิตรกรรมฝาผนังวัดไชยทิศ** . กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๔.

“_____”. **จิตรกรรมสมัยอยุธยาจากสมุดข่อย**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๒๘.

“_____”. **จิตรกรรมอยุธยา .** กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๔.

“_____”. **พระไตรปิฎก : สุดยอดแห่งศิลปะลายรดน้ำ .**กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๔.

“_____”. **วัดเกาะแก้วสุทธาราม** . กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๙.

“_____”. **วิวัฒนาการลายไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๒๔.

“_____”**. ศิลปะลายรดน้ำ .** กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๓.

นิโกลาส์ แชรแวส. **ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ ๒ .กรุงเทพมหานคร : ศรีปัญญา, ๒๕๕๐.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๒ . กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, ๒๕๐๘.

ประชุมพงศาวดาร ภาค ๔๗ เล่ม ๒๘ .กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๑.

ประยูร อุลุชาฎะ. **ศิลป และวัฒนธรรมจากดินแดนอาหรับเมื่อแรกเข้าสู่สยามประเทศ**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๗.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) . พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

พิทยา บุนนาค. คำบรรยายประกอบสไลด์เรื่อง อิทธิพลศิลปะเปอร์เซียในสถาปัตยกรรมของอยุธยา. รวมคำบรรยายและบทความทางวิชาการในการสัมมนาเรื่อง เจ้าพระยาบวรราชนายกกับประวัติศาสตร์สยาม ณ ห้องประชุมศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๓๗.

เลิศศิริร์ บวรกิตติ. ศิลปวัฒนธรรมทางด้านทัศนศิลป์. กรุงเทพฯ : เอกสารประกอบการสอน ภาควิชาดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยบูรพา, ม.ป.ป..

วรรณิภา ณ สงขลา **. จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย .** กรุงเทพฯ : ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง และประติมากรรมติดที่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๓๓.

“_____” **จิตรกรรมสมัยอยุธยา .** กรุงเทพฯ : ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมติดที่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๓๕.

ศิลปากร**,** กรม . **ผ้าพิมพ์ลายโบราณในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ**. กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, ๒๕๔๕.

“_____”. **ลวดลายสมัยอยุธยา .** กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๖.

“_____”. **วิวัฒนาการพุทธสถานไทย** . กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ, ๒๕๓๓.

“_____”**. สมเด็จพระนารายณ์และพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ บทวิเคราะห์ทางวิชาการเกี่ยวกับสัมพันธภาพไทย-ฝรั่งเศส รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์** .กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ, ๒๕๓๐.

สนั่น รัตนะ **. ศิลปะลายรดน้ำ .** กรุงเทพฯ : สิปประภา, ๒๕๔๕.

สมชาติ มณีโชติ **. จิตรกรรมไทย.** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

สมศักดิ์ แตงพันธ์ และ วีระชัย วีระสุขสวัสดิ์ **. ลวดลายสมัยอยุธยา .** กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๓๖.

สันติ เล็กสุขุม. **จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๔.

“_____”. **ศิลปะอยุธยา** . พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๒.

สุวัฒน์ แสนขัติ . **จิตรกรรมไทย พุทธศิลป์**.กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี .กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๔.

เอกสารประกอบการเสวนาวิชาการ เรื่อง ข้อมูลพบใหม่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ . จัดโดยส่วนสารสนเทศท้องถิ่น สำนักวิทยบริการ สถาบันราชภัฏเทพสตรี จังหวัดลพบุรี. ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๓.

ภาษาต่างประเทศ

Barzergar, Karim Nalafi . **Mughal-Iranian Relations during Sixteenth Century** . Delhi : Indian Bibliographies Bureau, 2001.

Cole, J.R.I. . **Roots of North Indian Shi'ism in Iran and Iraq** . Berkley: University of California Press, 1984 .

Crowe, Yolande. **Persia and China, Safavid Blue and White Ceramics in the Victoria & Albert Museum 1501-1738** . Geneva : Georg Burner, 2002.

Ferrier, R. W. Editor. **The Arts of Persia**. Ahmedabad: Mapin, 1990.

Hattstein, Markus and Delius, Peter. Edited. **Islam: Art and Architecture**. Cologne: Könemann, 2000.

Melville , Charles . **Safavid Persia** . Cambridge: E. & E. Plumridge , 1996 .

Morgan , David . **Medieval Persia 1040-1797** . London ; Longman Publishers , 1988 .

Muhammad Rabi**. The Ship of Sulaiman.** Translated by John O' Kane. London: Routledge & Keagan Paul, 1972.

No Na Pak Nam . **Khoi Manuscript Paintings of the Ayutthaya Period .** Translated by Mira Kim. Prachabarn . Bangkok: Muang Boran, 1985.

Petersen, Andrew. **Dictionary of Islam Architecture**. New York: Routledge, 1996.

Pourjavady, N. Editor. **The Splendour of Iran**. 3 Volume. London: Booth-Clibborn, 2001.

Savory , Roger . **Iran under the Safavid** . Cambridge : Cambridge University Press, 1980 .

Schmitz, Barbara and Desai, Ziyaud-Din A. . **Mughal and Persian Paintings and Illustrated Manuscripts in The Raza Library Rampur**. New Delhi : Indira Gandhi National Centre for the Arts, 2006.

Simpson, Marianna Shreve. **Persian Poetry, Painting & Patronage, Illustration in a Sixteenth, Century Masterpiece**. New Haven: Yale University Press,1998.

Stierlin, Henri. **Islam Art and Architecture: From Isfahan to The Taj Mahal**. London: Thames & Hudson, 2002.

Tilden, Jill. **Silk & Stone: The Art of Asia**. London: Hali, 1996.

Between Eden & Earth : Garden of the Islamic World . Kuala Lumpur: Islamic Arts Meuseum Malaysia, 2003.

Blake , P. Stephen. **Half the World : The Social Architecture of Safavid Isfahan,1590-1722** . Costa Mesa, California : Mazda, 1999.

Iran Heritage, Foundation. **Gardens of Iran** .Tehran : Iranian Institute for Promotion of Visual Arts , 2004.

Jackson, Peter, Editor. **The Cambridge History of Iran Vol.6** .Cambridge : Cambridge University Press, 1986.

Koch, Ebba. **Mughal Architecture**. New Delhi : Oxford University Press, 2002.

Lentz, Thomas W. and Lowry, Glenn D. . **Timur and the Princely Vision, Persian Art and Culture in the Fifteenth Century** . Washington : Smithsonian Institute Press, 1989.

Loukonine, Vladimir and Ivanov, Anatoli. **Persian Art** . Sirocco : Mage, 2003.

Matthee, Rudolph P. . **The Political of Trade in Safavid Iran, Silk for Silver 1600-1730** . Melbourne: Cambridge University Press, 1999.

Meri, Josef W. **Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia**. London : Routledge, 2006.

Michell, George and Zebrowski, Mark. **The New Cambridge History of India Vol. I : 7 Architecture and Art of the Deccan Sultanates** . Cambridge: Cambridge University Press, 1999 .

Michell, George and Eaton, Richard. **Firuzabad: Palace City of the Deccan**. Oxford : Oxford University Press, 1992.

Rabi, Muhammad . **The Ship of Suleiman**. Translated by O'Kane, John. London: Routledge & Keagan Paul, 1972.

Rezaeian, Farzin . **Incredible Isfahan** . Toronto : Sunrise Visual Innovation , 2010.

Roxburge, David J. . **The Persian Albam 1400-1600**. New Haven : Yale University Press, 2005.

Parham, C. . **The Splendour of Iran Vol. III** .London: Booth-Clibborn, 2001.

Petersen, Andrew. **Dictionary of Islam Architecture**. London : Routledge, 1996.

Sanjay Subrahmanyam . "Iranians Abroad: Intra-Asian Elite Migration and Early Modern State Formation". **Journal of Asian Studies 51, 1992** : 340-63.

Soudavar, Abolala. **Art of the Persian Courts**. New York: Rizzoli, 1992.

Syed, M. H. . **History of Delhi Sultanate**. New Delhi: Anmol, 2004.

Uluç, Lâle. **Turkman Governors Shiraz Artisans and Ottoman Collection : Sixteenth Century Shiraz Manuscripts**. Istanbul: KÜltÜr Yayinlari, 2006.

Welch, Stuart Cary. **Persian Painting, Five Royal Safavid Manuscripts of the Sixteenth Century** . New York : G. Braziller, 1976.